

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Γεωγραφίας

Χωρικός Σχεδιασμός & Τοπική Ανάπτυξη:

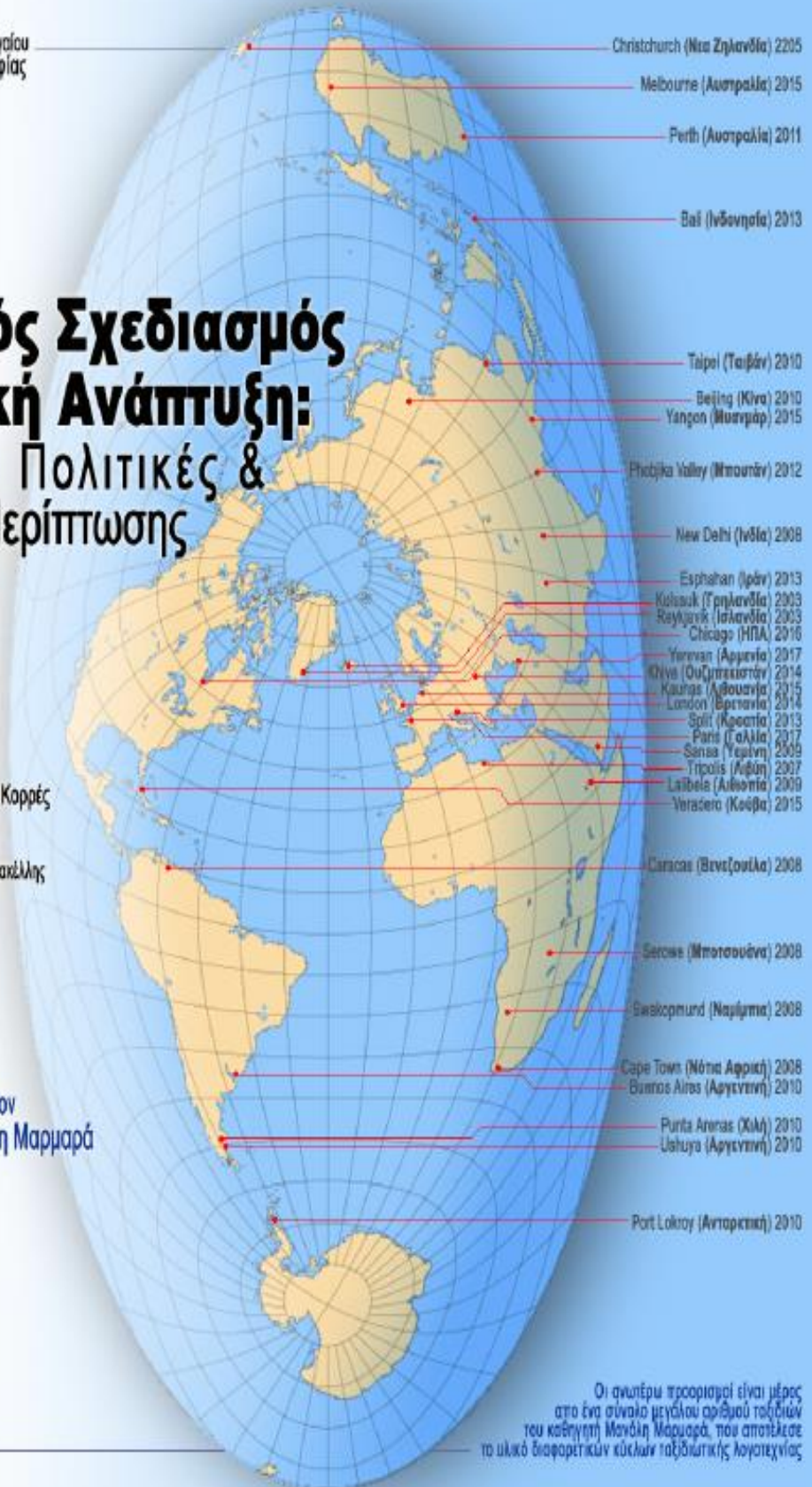
Θεωρία, Πολιτικές & Μελέτες Περίπτωσης

Επιμέλεια
Καθηγητής Γεώργιος Μ. Κορρές

Πρόλογος
Καθηγητής Νικόλαος Σουλκαλάκης

Αφιέρωμα στον
Καθηγητή Μανώλη Μαρμαρά

Μετάφραση 2016

Οι ανωτέρω προορισμοί είναι μέρος
στο ένα σύνολο μεγάλου αριθμού ταξιδιών
του καθηγητή Μανώλη Μαρμαρά, που αποτέλεσε
το υλικό διαφορετικών κύκλων ταξιδιωτικής λογοτεχνίας

Χωρικός Σχεδιασμός και Τοπική Ανάπτυξη: Θεωρία, Πολιτικές και Μελέτες Περίπτωσης

Επιμέλεια: Καθηγητής Γεώργιος Μ. Κορρές

Πρόλογος: Καθηγητής Νικόλαος Σουλακέλλης

Εξώφυλλο: Καθηγητής Γεώργιος Σιδηρόπουλος

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Τμήμα Γεωγραφίας

Μυτιλήνη, 2018

ISBN: 978-960-93-9831-2

**Το Βιβλίο είναι Αφιερωμένο στην Μνήμη
του Καθηγητή Εμμανουήλ Β. Μαρμαρά (1947-2017)**

Πίνακας Περιεχομένων

Συγγραφείς	Τίτλος Κεφαλαίων	Σελίδες
Πίνακας Περιεχομένων		4
Πρόλογος	Νικόλαος Σουλακέλλης	6
Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς	Κεφάλαιο 1: Η δημιουργία του δομημένου περιβάλλοντος στις Κυκλάδες ως απόρροια ενδογενών και μη αναπτυξιακών δυνάμεων	9
Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς	Κεφάλαιο 2: Οι Φορείς της Παιδείας στο Νησιωτικό Χώρο	30
Λίλα Λεοντίδου και Κυριάκος Τουρκομένης	Κεφάλαιο 3: Οικισμικός Τουρισμός προς τις ακτές της νότιας Ευρώπης πριν από την κρίση, με έμφαση στην περίπτωση της Ελλάδας	37
Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου,	Κεφάλαιο 4: Παράδοση ανταρσίας και αστική ανάπτυξη στις συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (αυτοστέγασης) : το παράδειγμα του Ελ Άλτο στη μητροπολιτική περιφέρεια της Λα Πας, Βολιβία.	54
Νένα Μποζουτσίδου και Στέλιος Γκιάλης	Κεφάλαιο 5: Για τους Τόπους και τις Περιοχές που «δε μας Δείχνουν οι Χάρτες»	73
Ν. Νικητάκος, Ι. Δάγγινης, Ι. Σύρρης, Δ. Παπαχρήστος	Κεφάλαιο 6: Μπλε Ανάπτυξη (Blue-Growth) και Κατάρτιση Αλιέων	85
Στυλιανός Ταμπάκης, Παρασκευή Καρανικόλα, Ευάγγελος Μανωλάς και Στέργιος Γώττης	Κεφάλαιο 7: Αξιολογώντας τα Αγαθά του Δάσους: Η Περίπτωση των Κατοίκων της Βάλια Κάντα	95
Κώστας Δ. Καλαμποκίδης	Κεφάλαιο 8: Γεω-Χωρική Ανάλυση του Φαινομένου των Δασικών Πυρκαγιών στο Τοπίο της Ελλάδας	106
Γεώργιος Τσομπάνογλου και Δούρβος, Λ.	Κεφάλαιο 9: Βιώσιμη Τοπική Συνεργατική Ανάπτυξη στην Ελλάδα	114
Δρ. Δημοσθένης Αλίκη	Κεφάλαιο 10: Εκπαίδευση, Περιφερειακή Ανάπτυξη και Ανθρώπινο Δυναμικό μέσα από τη Χρήση της Περιβάλλουσας Ανάλυσης Δεδομένων	137
Ευστράτιος Παπάνης και Ελένη Πρασά	Κεφάλαιο 11: Προς μια Συμβουλευτική της Αναπηρίας: Προβληματισμοί, Εμπόδια και Προοπτικές	152
Μαρέττα Σιδηροπούλου	Κεφάλαιο 12: Αφηγηματικός καμβάς: κοινωνικο-πολιτισμική δυναμική εμπύχωσης της τέχνης. Μια εκπαιδευτική προσέγγιση	160

Σπύρος Αναγνώστου και Ευστράτιος Παπάνης	Κεφάλαιο 13: Περιαστικοποίηση και Ανάπτυξη Πολυκεντρικών Αστικών Δομών: Τα Πρότυπα και οι Τάσεις που Διαμορφώνονται	167
Κορρές Γεώργιος, Κουρλιούρος Ηλίας και Κόκκινου Αικατερίνη	Κεφάλαιο 14: Οικονομική Πολιτική και Τοπική Ανάπτυξη: Μια Ανάλυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κρίσης και της Ελληνικής Οικονομίας	175
Αικατερίνη Κόκκινου, Χρίστος Λαδιάς και Μαρία Μιχαηλίδου	Κεφάλαιο 15: Χωρικός Σχεδιασμός και Αναπτυξιακή Πολιτική: Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης	189
Σωκράτης Ανδρέου	Κεφάλαιο 16: Το μυστήριο της ενανθρωπίσεως του Υιού και Λόγου του Θεού. Χριστολογικές προσεγγίσεις στους δύο υμνολογικούς κανόνες της εορτής των Χριστουγέννων	208
Βελεγράκη Ιωάννα- Μαρία, Μπλαζουδάκης Χαράλμπος-Σημεών, Παλάσσης Νικόλαος και Ραφτοπούλου Καλλιόπη	Κεφάλαιο 17: Χωροταξική και Πολιτιστική Διαχείριση: Μια συγκριτική ανάμεσα στη Νάξο και στην Πάρο	220
Βασιλική Βασιλοπούλου, Κασσιανή Μαρία Οικονομάκη και Ίννα Νένοβα	Κεφάλαιο 18: Μαζικός Τουρισμός στη Νάξο και στη Πάρο: Υπάρχουσα Κατάσταση – Δυνατότητες και Προοπτικές	236
Παρασκευή Μπακάλου και Ευμορφία Παπαγεωργίου	Κεφάλαιο 19: Θρησκευτικός τουρισμός στη Νάξο – Μελέτη περίπτωσης το Χαλκί Νάξου (Τραγαία)	244
Κατερίνα Αντωνοπούλου	Κεφάλαιο 20: Μελέτη Περίπτωσης Κέντρου Μαθησιακών Δυσκολιών και Ψυχικής Υγείας στη Νάξο (innovis 2017)	254

Πρόλογος

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στον Εμμανουήλ Β. Μαρμαρά, Καθηγητής (1947-2017), Καθηγητή και Πρόεδρο του Τμήματος Γεωγραφίας και στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης

Ο Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς γεννήθηκε στην Αθήνα το 1947. Σπούδασε Αρχιτεκτονική στο ΕΜΠ, από το οποίο αποφοίτησε το 1972. Το 1986 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του ΕΜΠ στην ‘Πολεοδομία και Χωροταξία’ και το 1993 διδάκτωρ (PhD) του Πανεπιστημίου του Λέστερ (Leicester) του Ηνωμένου Βασιλείου στην ‘Ιστορία της Πόλης’. Ο Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς διετέλεσε καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου επί μία δεκαετία (1996-2006). Από το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007, ήταν καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης, όπου δίδαξε τα μαθήματα ‘Εισαγωγή στον Αστικό και Πολεοδομικό Σχεδιασμό’, ‘Πολεοδομικοί Σχεδιασμοί I & II’ και ‘Ιστορία της Πόλης και της Πολεοδομίας’. Την περίοδο 2004-2011, δίδαξε ως Συνεργαζόμενο Επιστημονικό Προσωπικό (ΣΕΠ) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ) (εκπαιδευτική ενότητα Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό) το μάθημα της ‘Γενικής Γεωγραφίας, Ανθρωπογεωγραφίας & Υλικού Πολιτισμού της Ευρώπης’. Από το ακαδημαϊκό έτος 2006-2015 δίδαξε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών (ΜΠΣ) του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, με τίτλο ‘Στατιστικές Μέθοδοι στην Κτηματαγορά’ τα μαθήματα ‘Γεωγραφία της Κατοικίας’ και ‘Αστικός Σχεδιασμός’. Ενώ, είχε διδάξει στο παρελθόν στα ακόλουθα ΜΠΣ: ‘Mediterranean Studies’ του King’s College στο Λονδίνο, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Τμήματος Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (EMME) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ‘European Master in Multimedia and Audiovisual Business Administration’, που διεξήχθη στο Τμήμα EMME του Πανεπιστημίου Αθηνών σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμια Institutte Supérieur de Commerce Saint-Louis (Βέλγιο), Université de Metz (Γαλλία), Universidade de Lisboa (Πορτογαλία), και Kemi-Tonio Polytechnic (Φιλανδία) και ‘Γεωγραφία και Σχεδιασμός στην Ευρώπη και τη Μεσόγειο’ του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Ο Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς ήταν πρόεδρος του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (περίοδος 2002-2004), ενώ, διετέλεσε και πρόεδρος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης (περίοδος 2010-2012). Παράλληλα, ήταν μέλος των ακόλουθων επιστημονικών οργανώσεων και φορέων: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (ΤΕΕ), Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών (ΣΑΔΑΣ), Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ), Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία, Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία, Εταιρεία Κυκλαδικών Μελετών (μέλος του Δ.Σ.), Planning History Group, International Planning History Society (όπως μετονομάστηκε το Planning History Group από το 1993), Εταιρεία Ιστορίας της Πόλης και της Πολεοδομίας (ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος), Επιστημονική Επιτροπή του διεθνούς, μη κυβερνητικού και μόνιμου παρατηρητηρίου, για την ‘βιώσιμη κινητικότητα’ στις μητροπολιτικές περιοχές MoVe, Κέντρο Ελληνο-Ρωσικών Ιστορικών Ερευνών (ΚΕΡΙΕ) (πρόεδρος), Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων (ΚΣΝΜ) (αναπληρωματικό μέλος). Το 2004, ίδρυσε το Θερινό Σχολείο Πάρου σε συνεργασία με την Τοπική Αυτοδιοίκηση και πραγματοποίησε έως σήμερα οκτώ συγκλήσεις του, ενώ από το 2012 δημιούργησε το Θερινό Σχολείο Νάξου σε συνεργασία με τον Δήμο Νάξου και Μικρών Κυκλάδων και τον ΝΟΠΙΑΠΠΑ όπου εξακολουθεί και λειτουργεί μέχρι σήμερα, όπου αντιμετωπίστηκαν με διεπιστημονικό τρόπο θέματα αιχμής της σύγχρονης επιστήμης και κοινωνίας. Είναι συγκλητικός και μέλος της Επιτροπή Έρευνας του Πολυτεχνείου Κρήτης. Στο

παρελθόν, διετέλεσε συγκλητικός του Πανεπιστημίου Αιγαίου, διευθύνων σύμβουλος της Εταιρείας Διαχείρισης και Αξιοποίησης Περιουσίας Πανεπιστημίου Αιγαίου ΑΕ, πρόεδρος του Συμβουλίου Φοιτητικής Μέριμνας της Πανεπιστημιακής Μονάδας Λέσβου του Πανεπιστημίου Αιγαίου, μέλος της Επιτροπής Έρευνας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Senior Research Fellow του Τμήματος Γεωγραφίας του King's College στο Λονδίνο, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημόσιας Επιχείρησης Πολεοδομίας και Στέγασης (ΔΕΠΟΣ), αναπληρωτής διευθυντής στη Διεύθυνση Μελετών και Ερευνών της ΔΕΠΟΣ, συνεργάτης αρχιτέκτων πολεοδόμος του Γραφείου 'Τ.Χ.Ζενέτος & Συνεργάτες, Αρχιτέκτονες, Πολεοδόμοι, Σύμβουλοι Μηχανικοί'.

Ο Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς δημοσίευσε πλήθος από άρθρα, βιβλία και επιστημονικές εργασίες μεταξύ των οποίων και στις θεματικές ενότητες του χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού και της τοπικής ανάπτυξης.

Ο χωρικός σχεδιασμός θεωρείται ως η διαδικασία εκείνη επέμβασης στο πλαίσιο του κοινωνικού μετασχηματισμού με στόχο να ρυθμίσει τα διάφορα θέματα-προβλήματα και αντιθέσεις στο χώρο. Ο χωρικός σχεδιασμός μεταξύ των βασικών του στόχων έχει ως σκοπό την ενίσχυση της αειφόρου και ισόρροπης κοινωνικό-οικονομικής ανάπτυξης, όπως επίσης την αύξηση της παραγωγικής διαδικασίας και την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής.

Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί μια συλλογή από είκοσι επιστημονικές εργασίες με συμμετέχοντες από δώδεκα επιστημονικά και ακαδημαϊκά Πανεπιστημιακά τμήματα στις θεματικές πεδία του χωροταξικού-πολεοδομικού σχεδιασμού και της τοπικής ανάπτυξης.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου περιλαμβάνονται άρθρα-κεφάλαια που αφορούν την θεωρία, τις πολιτικές και τις εφαρμογές του χωρικού σχεδιασμού και της τοπικής ανάπτυξης, και πιο συγκεκριμένα:

- Η δημιουργία του δομημένου περιβάλλοντος στις Κυκλάδες ως απόρροια ενδογενών και μη αναπτυξιακών δυνάμεων
- Οι Φορείς της Παιδείας στο Νησιωτικό Χώρο
- Οικισμικός Τουρισμός προς τις ακτές της νότιας Ευρώπης πριν από την κρίση, με έμφαση στην περίπτωση της Ελλάδας
- Παράδοση ανταρσίας και αστική ανάπτυξη στις συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (αυτοστέγασης) : το παράδειγμα του Ελ Άλτο στη μητροπολιτική περιφέρεια της Λα Πας, Βολιβία.
- Για τους Τόπους και τις Περιοχές που «δε μας Δείχνουν οι Χάρτες»
- Μπλε Ανάπτυξη (Blue-Growth) και Κατάρτιση Αλιέων
- Αξιολογώντας τα Αγαθά του Δάσους: Η Περίπτωση των Κατοίκων της Βάλια Κάντα
- Γεω-Χωρική Ανάλυση του Φαινομένου των Δασικών Πυρκαγιών στο Τοπίο της Ελλάδας
- Βιώσιμη Τοπική Συνεργατική Ανάπτυξη στην Ελλάδα
- Εκπαίδευση, Περιφερειακή Ανάπτυξη και Ανθρώπινο Δυναμικό μέσα από τη Χρήση της Περιβάλλουσας Ανάλυσης Δεδομένων
- Προς μια Συμβουλευτική της Αναπηρίας: Προβληματισμοί, Εμπόδια και Προοπτικές
- Αφηγηματικός καμβάς: κοινωνικό-πολιτισμική δυναμική εμπύχωσης της τέχνης. Μια εκπαιδευτική προσέγγιση
- Περιαστικοποίηση και Ανάπτυξη Πολυκεντρικών Αστικών Δομών: Τα Πρότυπα και οι Τάσεις που Διαμορφώνονται
- Οικονομική Πολιτική και Τοπική Ανάπτυξη: Μια Ανάλυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κρίσης και της Ελληνικής Οικονομίας
- Χωρικός Σχεδιασμός και Αναπτυξιακή Πολιτική: Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

- Το μυστήριο της ενανθρωπίσεως του Υιού και Λόγου του Θεού. Χριστολογικές προσεγγίσεις στους δύο υμνολογικούς κανόνες της εορτής των Χριστουγέννων

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου φιλοξενούνται τέσσερις αντιπροσωπευτικές εργασίες που έχουν εκπονηθεί και παρουσιασθεί στο Θερινό Σχολείο Νάξου και αφορούν τις μελέτες περιπτώσεων αναφορικά με τον χωρικό σχεδιασμό και της τοπικής ανάπτυξης και πιο συγκεκριμένα:

- Χωροταξική και Πολιτιστική Διαχείριση: Μια συγκριτική ανάμεσα στη Νάξο και στην Πάρο.
- Μαζικός Τουρισμός στη Νάξο και στη Πάρο: Υπάρχουσα Κατάσταση – Δυνατότητες και Προοπτικές.
- Θρησκευτικός τουρισμός στη Νάξο – Μελέτη περίπτωσης το Χαλκί Νάξου (Τραγαία)
- Μελέτη Περίπτωσης Κέντρου Μαθησιακών Δυσκολιών και Ψυχικής Υγείας στη Νάξο (innovis 2017)

Το συγκεκριμένο βιβλίο θα αποτελέσει ένα πολύτιμο βοήθημα για τους φοιτητές, ερευνητές και ακαδημαϊκούς στα θέματα της θεωρίας, των πολιτικών και των εφαρμογών του χωρικού σχεδιασμού και της τοπικής ανάπτυξης.

Καθηγητής Νικόλαος Σουλακέλλης
Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μυτιλήνη: Φεβρουάριος 2018

Κεφάλαιο 1:

Η δημιουργία του δομημένου περιβάλλοντος στις Κυκλάδες ως απόρροια ενδογενών και μη αναπτυξιακών δυνάμεων.

Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς†

Καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (1996-2006) και
Καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης (2006-2012)

Περίληψη:

Ο σκοπός αυτού του κειμένου είναι διπλός. Αφενός, να αναγνωστεί το πολεοδομικό περιβάλλον των Κυκλάδων ως αποτέλεσμα της σύνθετης διαδικασίας, στην οποία πρωτεύοντα ρόλο έπαιξαν οι απομονωμένες νησιωτικές κοινωνίες υπό την επιρροή του δικού τους ισχυρού πολιτιστικού παρελθόντος, ενώ ταυτόχρονα υποχρεώνονταν να δεχθούν εξωγενείς επιδράσεις από την παρουσία μιας διαφορετικής κάθε φορά κυρίαρχης δύναμης. Αφετέρου, να αναζητηθούν οι κανόνες του τοπικού εθιμικού δικαίου που διείπαν την ιδιοκτησία επί των ακινήτων και ρύθμιζαν θέματα χρήσεων γης. Σε δεύτερο επίπεδο, το κείμενο αποσκοπεί στην ανάγνωση αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών στοιχείων του κυκλαδικού δομημένου περιβάλλοντος, αναζητώντας εκείνους τους εθιμικούς κανόνες που διαμόρφωσαν τον κτισμένο και το δημόσιο χώρο. Οπωσδήποτε, αυτή η προσέγγιση δεν φιλοδοξεί να ερμηνεύσει στο σύνολό του το σύνθετο φαινόμενο των όρων διαμόρφωσης των παραδοσιακών κυκλαδικών οικισμών, αλλά να αποκαλύψει, μέσα από μια τομή που πραγματοποιεί, κάποια πτυχή του φαινομένου και, κατ' αυτόν τον τρόπο, να συμβάλει στην προσπάθεια της συστηματικής ανάλυσης του.

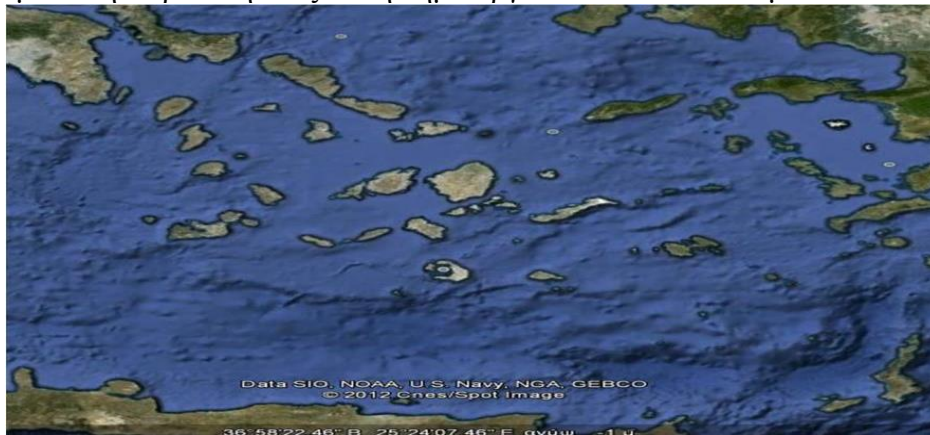
Λέξεις Κλειδιά: Κυκλαδικοί οικισμοί, εθιμικό δίκαιο, δομημένο περιβάλλον, ενετοκρατία, οθωμανική κυριαρχία, αυτόνομες κοινότητες.

1.Εισαγωγή

Ο περίγυρος της Μεσογείου αποτελούσε ανέκαθεν το χωνευτήριο πολιτισμών προερχόμενων από την Ασία, την Αφρική και την Ευρώπη. Από τις απαρχές της ανθρώπινης παρουσίας και στη διαδρομή των αιώνων είχαν εγκατασταθεί εδώ διάφορες εθνοτικές ομάδες, ανταλλάσσοντας εμπειρίες και αντιλήψεις, αλλά και δημιουργώντας τις δικές τους πολιτισμικές παρακαταθήκες. Σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικογεωγράφο Fernand Braudel [1979: 11]:

«[...] Όλα τα μεσογειακά κράτη έχουν τα αρχαιοφυλάκιά τους γεμάτα τεκμήρια που γλίτωσαν τις πυρκαγιές, τις πολιορκίες και τις μύριες άλλες καταστροφές που γνώρισε ο μεσογειακός κόσμος [...]».

Ένα τέτοιο πολιτισμικό μεσογειακό “αρχαιοφυλάκιο” αποτελεί το Αρχιπέλαγος του Αιγαίου και ακόμη ειδικότερα το νησιωτικό σύμπλεγμα των Κυκλάδων, που βρίσκεται στο γεωγραφικό κέντρο του πρώτου (εικ 1). Πρόκειται για ένα σύνολο τριάντα νησιών περίπου και πολύ περισσότερων βραχονησίδων, συνολικής έκτασης 2.571,69 τετραγωνικών χιλιομέτρων, διάσπαρτων μεταξύ της ελληνικής και της μικρασιατικής ηπειρωτικής ενδοχώρας στη βορειοανατολική άκρη της Μεσογείου. Ειδικότερα, η συγκρότηση του αστικού χώρου αυτών των νησιών αποτελεί, λόγω της ιδιαίτερης ιστορικής διαδρομής του συγκεκριμένου γεωγραφικού χώρου, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα δημιουργικής πολιτισμικής μείξης ενδογενών και εξωγενών παραγόντων. Στη διαδικασία αυτή σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η η ανάγκη για αμυντική θωράκισή τους και η δημιουργία του τοπικού “εθιμικού δικαίου”.

Εικόνα 1. Δορυφορική άποψη των Κυκλάδων (Google Earth)

Με τον όρο “εθιμικό δίκαιο” νοείται το σύνολο των κανόνων δικαίου και συνηθειών που έχουν διασωθεί από την αρχαιότητα έως σχετικά πρόσφατα και καθορίζουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών μιας κοινωνικής ομάδας. Το γεγονός ότι υπήρχαν κοινοί εθιμικοί κανόνες στα νησιά των Κυκλάδων μας επιτρέπει να χρησιμοποιούμε, ίσως καταχρηστικά -μια κάτι τέτοιο δεν υπήρχε συγκροτημένο σε ένα νομικό κείμενο-, τον όρο “εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων”.

Ανατρέχοντας κανείς σε βασικά νομικά κείμενα, διαπιστώνει ότι η εισαγωγή των κανόνων του εθιμικού δικαίου σε μια κοινωνία παρακολουθεί τις ανάγκες που αναφύονται μεταξύ των μελών της. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Ανδρέας Τούσης, το εθιμικό δίκαιο δημιουργείται [Τούσης, 1978: 3-4]:

«[...] εκ των κάτω δια της υπό του λαού εκούσιας, ελευθέρως ασκήσεως κανόνων εν συνειδήσει ασκήσεως δικαίου [...]».

Με την εισαγωγή των οποιωνδήποτε κανόνων εθιμικού δικαίου διαμορφώνεται ένα νέο πλαίσιο λειτουργίας της συγκεκριμένης κοινωνίας, που με τη σειρά του συμβάλλει στην

“παραγωγή” σχέσεων και δραστηριοτήτων, που, εκτός από τις ανάγκες, τις διέπουν και, σε κάποιον βαθμό, τις επηρεάζουν οι σταθερές υφής ισχύοντες κανόνες δικαίου.

Με αυτές τις γενικές σκέψεις ως εισαγωγή, ο εντοπισμός του ερευνητικού μας ενδιαφέροντος στη σχέση του παραδοσιακού δομημένου περιβάλλοντος στον κυκλαδικό χώρο, που τόσο έχει εξαρθεί για την αρχιτεκτονική και πολεοδομική αξία του, με τους κανόνες εθνικού δικαίου, που ίσχυαν κατά την εποχή κατά την οποία αυτό δημιουργήθηκε, εύλογα θέτει προς διερεύνηση το ζήτημα: σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο οι ενδογενείς κανόνες εθνικού δικαίου συνέβαλαν στην πραγματοποίηση της πολεοδομικής οργάνωσης των κυκλαδικών οικισμών, στην πλαστική κατασκευή των κτηριακών μορφών τους και, γενικότερα, στην ανθρώπινη κλίμακα με την οποία είναι διαρθρωμένοι και σε τι επηρεάστηκαν από εξωγενείς παράγοντες;

2. Το ιστορικό πλαίσιο της εξεταζόμενης περιόδου

Ο ιστορικός ορίζοντας, που καλύπτει την περίοδο σχηματισμού των λεγόμενων παραδοσιακών πυρήνων των κυκλαδικών οικισμών, ξεκινά από τα χρόνια της μεσοβυζαντινής περιόδου και φθάνει ως τα μέσα του 19ου αιώνα. Συγκεκριμένα, μετά τον 7ο μ.Χ. αιώνα, όταν τα νησιά βρισκόταν στο έλεος των αραβικών πειρατικών επιδρομών και ιδίως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 αρχίζει μια καινούρια “περιπέτεια” για τα νησιά που θα παραμείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα μακριά από τον εθνικό κορμό της χώρας. Μόλις το 1827 οι Κυκλάδες θα αποτελέσουν και πάλι οργανικό στοιχείο του νέου ελληνικού Κράτους.

Στη διαδρομή αυτή των έντεκα και πλέον αιώνων, οι Κυκλάδες θα καταληφθούν αρχικά από τους Άραβες, οπότε και θα ερημωθούν οι οικισμοί τους, τους Ενετούς το 1207 -κατά νεότερες έρευνες το 2011-, οπότε και θα ιδρυθεί το Δουκάτο του Αρχιπελάγους ή Δουκάτο της Νάξου υπό τον Μάρκο Σανούδο Α΄. Ήταν τότε μια περίοδος που τα απομονωμένα αυτά νησιά βρισκόταν στο έλεος των διαφόρων επιδρομέων και είχαν οδηγηθεί σε σταδιακή εγκατάλειψη και ερήμωση [Pappas, 1957: 18; Slot, 1982: 67-9].

Ο Σανούδο και οι διάδοχοί του οργάνωσαν καστρικές οχυρώσεις στους κυριότερους οικισμούς και πιο νευραλγικές τοποθεσίες των νησιών και εγκατέστησαν εκεί τις φρουρές τους, ισχυροποιώντας, έτσι, την κυριαρχία τους και προσφέροντας ένα είδος προστασίας στους κατοίκους (εικ. 2 & 3) [Slot, 1982: 16-7].

Εικόνα 2. Ο πύργος Κρίσπη-Γλέζου στη μεσαιωνική πόλη της Χώρας Νάξου (<http://thisisnaxos.gr/page.aspx?itemID=SPG257> assessed 7-8-2012).

Εικόνα 3. Ο πύργος Μπαρότση-Γρατσία στο Χαλκί Νάξο
(φωτ. Ιούλιος 2012)

Την Ενετοκρατία στις Κυκλάδες διαδέχθηκε η Φραγκοκρατία, ενώ το 1537 τα νησιά καταλήφθηκαν από τον Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα, το ναύαρχο του οθωμανικού στόλου [Δρακάκης, 1948: 10-1]. Μόνο το νησί της Τήνου παρέμεινε υπό τον έλεγχο των Ενετών έως το 1715, χρονολογία στην οποία περιήλθε και αυτό σε οθωμανική κυριαρχία [Κούκκου, 1980: 114· Φώσκολος, 2012: 27].

Σε αντίθεση με τους δυτικούς κατακτητές, οι Οθωμανοί δεν θα εγκατασταθούν στα νησιά, εκτός από ένα μικρό αριθμό οικογενειών που διέμεινε στη Νάξο και την Άνδρο για διοικητικούς κυρίως λόγους [Κατσουρός, 1971: 152-8· Κούκκου, 1980: 55]. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι Κυκλάδες βρέθηκαν επί τριακόσια περίπου χρόνια υπό οθωμανική κυριαρχία, ίσχυε στα νησιά ένα καθεστώς αυτονομίας [Κούκκου, 1980: 55-6], που βέβαια τελούσε υπό τον έλεγχο του εκάστοτε Σουλτάνου της Υψηλής Πύλης που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη. Ο έλεγχος αυτός λάμβανε χώρα μέσα από την έκδοση διοικητικών πράξεων, των γνωστών ως ακτιναμέ (ahd-name) [Κούκκου, 1980: 17]. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, ότι ορισμένοι από τους ακτιναμέ απαγόρευαν ρητά την εμπλοκή των εκπροσώπων της οθωμανικής διοίκησης -όπως του λιμενάρχη (emin), του δικαστή (kadı) και του διοικητή της περιφέρειας (sançak-bey)- στις εσωτερικές υποθέσεις των νησιωτικών κοινοτήτων [Κούκκου, 1980: 19-20].

Είναι ακόμη ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η νήσος Σύρος, αν και είχε καταληφθεί από τους Οθωμανούς, βρισκόταν ταυτόχρονα υπό καθεστώς προστασίας από τη γαλλική κυβέρνηση λόγω της πολυάριθμης κοινότητας Ρωμαιοκαθολικών που κατοικούσε στο νησί [Δρακάκης, 1967: 240-2]. Πράγματι, ο πληθυσμός της Σύρου αριθμούσε κατά τους 16ο και 17ο αιώνες, κατά μέσο όρο, δύο με τρεις χιλιάδες Καθολικούς χριστιανούς και εκατόν πενήντα με διακόσιους μόνον Ορθόδοξους [Βαρθαλίτης, 1993: 12]. το 1821, όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση, ο πληθυσμός του οικισμού της Άνω Σύρου έφθανε τους τέσσερεις· από αυτούς οι διακόσιοι ήταν Ορθόδοξοι χριστιανοί και οι υπόλοιποι Καθολικοί [Τούντα-Φρεγάδη, 1990: 261].

Από τα παραπάνω στοιχεία, γίνεται φανερό ότι η ιστορική πορεία των Κυκλάδων στη μακρόχρονη διαδρομή της ενετικής, φραγκικής και οθωμανικής κυριαρχίας θα δεχθεί την ισχυρή παρουσία εξωτερικών παραγόντων διαφορετικής προέλευσης, που ήταν φυσικό να προκαλέσουν σταδιακά επιδράσεις και ως ένα βαθμό αλλοιώσεις και εμπλουτισμούς στις τοπικές πολιτισμικές δομές. Οι επιδράσεις αυτές είχαν, εκτός των άλλων, επιπτώσεις και στη διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος των οικισμών.

Η πραγματική ανάγκη που ένιωθαν οι κάτοικοι των Κυκλάδων για προστασία από κάθε επίδοξο επιδρομέα στο παρελθόν από το ένα μέρος, και από το άλλο η διοικητική αυτονομία που αναπτύχθηκε επί μακρό χρόνο σε αυτά, αποτελούν το ισχυρό ερμηνευτικό πλαίσιο που δύναται, σε μεγάλο βαθμό, να εξηγήσει τον τρόπο σχηματισμού των οικισμών τους [Pappas, 1957: 18· Radford & Clark, 1974: 64-9· Slot, 1982: 67-9]. Το θεσμικό εργαλείο που χρησιμοποίησαν οι τοπικές κοινωνίες προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν ο σχηματισμός εκείνου του εθιμικού δικαίου που αφορούσε κυρίως τη διαχείριση των ζητημάτων της αστικής γης.

3. Οι γενικές αρχές οργάνωσης των κυκλαδικών οικισμών

Οι γενικότερες ανάγκες που εξυπηρετούσε η διάρθρωση του δομημένου περιβάλλοντος στις Κυκλάδες οδήγησαν από το ένα μέρος στη λαβυρινθώδη διάρθρωση του οδικού δικτύου (εικ. 4) και από το άλλο, σε στοιχεία που ενυπάρχουν στο δημόσιο χώρο του και μπορούν να εξηγηθούν κυρίως μέσα από το ευρύτερο περιβάλλον επιρροών που δέχθηκε λόγω της ένταξής του στη Μεσόγειο.

Εικόνα 4. Αεροφωτογραφία του Εμπορείου Θήρας, όπου αναδεικνύεται ο πυκνός και δαιδαλώδης χαρακτήρας του (Google Earth)

Μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι τρία ήταν τα μέσα που χρησιμοποιούνταν προς το σκοπό αυτό, με αποτέλεσμα ένας κυκλαδικός οικισμός να μετασχηματίζεται ταυτόχρονα σε απόρθητο οχυρό. Αυτοί ήταν:

- η δημιουργία ενός εξωτερικού αμυντικού δακτυλίου που περιέβαλε ολόκληρο τον οικισμό, σχηματιζόμενο από την παράθεση κτηρίων το ένα δίπλα στο άλλο, με μικρά ανοίγματα προς τον εξωτερικό χώρο που λειτουργούσαν και ως πολεμίστρες,
- το συμπαγές του εσωτερικού αστικού χώρου που αύξανε την αμυντική απόδοση και συγχρόνως περιόριζε το μήκος του εξωτερικού τείχους και τέλος
- το λαβυρινθώδες οδικό δίκτυο που συνεπαγόταν εμπειρία και εξοικείωση σε κάποιον που θα τολμούσε να κινηθεί επιθετικά στο εσωτερικό του οικισμού χωρίς να του συμβούν ανεπιθύμητοι εγκλωβισμοί στα αδιέξοδα στενά δρομάκια.

Στο επίπεδο οργάνωσης του δημόσιου χώρου, εμφανίζονταν επιπλέον ορισμένα δομικά στοιχεία που θα μπορούσαν να εξηγηθούν ως απόρροια επιδράσεων από ανάλογα πολιτισμικά περιβάλλοντα της περιοχής της Μεσογείου. Μεταξύ αυτών διακρίνουμε:

- τις διαστάσεις του οδικού δικτύου, που παραπέμπουν στον τρόπο της πεζής μετακίνησης σε αυτούς, αλλά και στα μέσα μεταφοράς, που δεν ήταν άλλα από τα φορτωμένα υποζύγια (εικ. 5),

- τις λοξές αποτμήσεις, που υπάρχουν συχνά στις γωνίες των δρόμων για να αποφεύγεται, προφανώς, η τυχαία σύγκρουση με αυτές και η αθέλητη πρόκληση ζημιών σε αυτούς (εικ. 6),
- τις διαμορφώσεις ανοικτής υδρορροής στο κέντρο των δρόμων για την ελεύθερη αποχέτευση των νερών της βροχής (εικ. 7),
- τις τοξωτές αντηρίδες μεταξύ απέναντι κτηρίων, που κατασκευάζονται προφανώς για αντισεισμικούς λόγους (εικ. 8), και τέλος, την ειδική διαμόρφωση της στήριξης των τοξωτών γεφυρωτών κατασκευών (βόλτα) επάνω από τμήματα δρόμου (εικ. 9), που η ποικιλία τους παραπέμπει σε ανάλογες κατασκευές που συναντιόνται στους αραβικούς και δυτικούς οικισμούς της Μεσογείου και μεταξύ των άλλων προσφέρονται για αμυντική λειτουργία.

Εικόνα 5. Χώρα Σερίφου. Το πλάτος του δρόμου προσφέρεται για την ταυτόχρονη κίνηση φορτωμένου υποζυγίου με τον οδηγό του.
(φωτ. Ιούλιος 2000)

Εικόνα 6. Χώρα Νάξου. Απότμηση σε γωνία κτηρίου
(φωτ. Ιούλιος 2012)

Εικόνα 7. Παροικία Πάρου. Πλακόστρωτος δρόμος με δυνατότητα απορροής ομβρίων στον άξονα του (φωτ. Αύγουστος 2008).

Εικόνα 8. Χώρα Νάξου. Τόξο αντιστήριξης απέναντι κτηρίων (φωτ. Ιούλιος 2012)

Εικόνα 9. Δύο Χωριά Τήνου. Γεφυρωτή κατασκευή δεσπόζει στο οδικό πέρασμα του μικρού

οικισμού (φωτ. Αύγουστος 2010)

4.Εθιμικοί κανόνες δικαίου σε θέματα γης

Παρά το γεγονός ότι οι Κυκλάδες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως απομονωμένα και απομακρυσμένα τμήματα γης -εάν κανείς αναλογιστεί τα μεταφορικά μέσα της εποχής σχηματισμού των οικισμών τους-, ωστόσο παρουσίαζαν κανόνες εθιμικού δικαίου σε θέματα γης κοινούς σε ολόκληρο το νησιωτικό Αρχιπέλαγος. Τέτοιοι κανόνες ήταν: (α) οι ρυθμίσεις στην ιδιοκτησία επί της γης, (β) το δικαίωμα της δουλείας, (γ) ο θεσμός της οριζόντιας ιδιοκτησίας, (δ) οι ρυθμίσεις στις σχέσεις των ομόρων ιδιοκτησιών και (ε) οι επιτρεπόμενοι κτηριοδομικοί κανόνες [Μαρμαράς, 1995: 249· Marmaras, 2008: 511].

Το πλαίσιο αυτών των ρυθμίσεων θεωρήθηκε ότι είναι μια σύνθεση διατάξεων του προϋπάρχοντος Ρωμαιο-βυζαντινού Δικαίου και εκείνων των Ασσιζών της Ρωμανίας (Assises de Romanie), που αποτελούσαν τη βάση του Φραγκικού Κώδικα. Ο Φραγκικός Κώδικας εισήχθη στις Κυκλάδες από τους Δούκες των νησιών και βρίσκονταν σε ισχύ από τις αρχές του 14ου αιώνα [Δρακάκης, 1967: 122-4]. Ειδικότερα, στην Τήνο ίσχυε ένα πολυπλοκότερο σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, στο οποίο αναμειγνύονταν στοιχεία από το Ρωμαιο-Βυζαντινό, το φεουδαλικό των Ασσιζών της Ρωμανίας, το τοπικό εθιμικό και το ισχύον δίκαιο στη Βενετία [Φώσκολος, 2010: 102· Φώσκολος, 2012: 164]. Ωστόσο, μια προσεκτική ανάγνωση των παραπάνω εθιμικών κανόνων στις Κυκλάδες μας επιτρέπει να διακρίνουμε ότι υπάρχουν και ομοιότητες με διατάξεις που προέρχονται από τον Ισλαμικό Νόμο, όπως αυτός διατυπώνεται στο Κοράνιο και σε άλλα ιερά μουσουλμανικά κείμενα [Hakim, 1986: 19-22· Hakim, 1989: 90]. Ενδεχομένως, αυτός είναι ο λόγος που οι οικισμοί των Κυκλάδων, αν και διαθέτουν μια μοναδική αυθεντικότητα -που ας σημειωθεί ότι ενώ τους ενοποιεί αισθητικά στα διάφορα νησιά, ταυτόχρονα τους διαφοροποιεί ουσιαστικά ακόμη και θεωρούμενους στο γεωγραφικό πλαίσιο των υπολοίπων νησιών του Αιγαίου πελάγους-, παρουσιάζουν εμφανείς δομικές και μορφολογικές ομοιότητες (εικ.10), τόσο με τους μεσαιωνικούς οικισμούς της βορειοδυτικής (ευρωπαϊκής), όσο και με αυτούς της νοτιοανατολικής (αραβικής) Μεσογείου (εικ. 11).

Εικόνα 10. Τυπικός δρόμος στην Παροικία Πάρου (φωτ. Αύγουστος 2008).

Εικόνα 11. Τυπικός δρόμος στη Sidi Bou Said της Τυνησίας. Είναι μεγάλη η ομοιότητα με το δρόμο της εικ. 10 (φωτ. Απρίλιος 1997).

Το γεγονός αυτό οδηγεί στην υποστήριξη της θέσης ότι ο γεωγραφικός χώρος των Κυκλάδων λειτούργησε ως ένα είδος δημιουργικού φίλτρου, μέσα από το οποίο εισχώρησαν επιδράσεις ανά τους αιώνες προερχόμενες από διάφορες περιοχές της Μεσογείου, αφομοιώθηκαν από τους αυτόχθονες πληθυσμούς -που οπωσδήποτε διέθεταν τη δική τους ισχυρή πολιτισμική παράδοση- και συνέβαλαν με τη δική τους συνεισφορά στη διαμόρφωση ενός μοναδικού οικιστικού αποτελέσματος.

Αλλά, ποια ήταν τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτών των κανόνων εθμικού δικαίου;

4.1. Αναφορικά με την ιδιοκτησία στη γη

Στην κρίσιμη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας επί των Κυκλάδων, σε ό,τι αφορά τα “ιδιοκτησιακά θέματα” της αστικής και της αγροτικής γης, είχε επιτραπεί η εφαρμογή του αντίστοιχου ισχύοντος τοπικού εθμικού κανόνα αντί των ρυθμίσεων που επέβαλε το Οθωμανικό Δίκαιο. Έτσι, παρά το γεγονός ότι στην περίπτωση του αστικού εδάφους αναγνωριζόταν σε μουσουλμάνους και μη -εφ’ όσον αυτοί είχαν υποταχθεί και είχαν παραμείνει ή επανέλθει στις κατοικίες τους [Κούκκου, 1980: 51] - ατομική ιδιοκτησία στις οικοδομές και στο έδαφος που κάλυπταν· το ίδιο καθεστώς ίσχυε και στην περίπτωση της αγροτικής γης ειδικά για τους κατοίκους των Κυκλάδων. Το ενδιαφέρον εδώ βρίσκεται στο γεγονός, ότι σύμφωνα με το Οθωμανικό Δίκαιο η αγροτική γη άνηκε ιδιοκτησιακά στην Πύλη και ότι στον κατεχόμενο πληθυσμό αναγνωριζόταν μόνο το δικαίωμα της καλλιέργειας της. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι κάτοικοι, ειδικά, των νησιών είχαν τη δυνατότητα της αγοράς εκτός του αστικού εδάφους και της πώλησης της αγροτικής γης, δηλαδή διέθεταν πλήρη αστικά δικαιώματα επ’ αυτής.

Ο Δρακάκης [1967: 160], προσπαθώντας να ερμηνεύσει το παραπάνω γεγονός, απέδωσε την προνομιακή μεταχείριση των Κυκλαδιτών στο περιορισμένο και το “εν πολλοίς” άγονο της αγροτικής γης των νησιών τους· έτσι, μέσα από αυτή την εξαίρεση από τους κανόνες του Οθωμανικού Δικαίου, δινόταν ένα κίνητρο στους αγρότες για την καλλιέργεια με περισσότερο ζήλο της γης. Με αυτόν τον τρόπο, αυξάνονταν έμμεσα και τα έσοδα της Πύλης μέσω της φορολογίας που επιβαλλόταν επί της αγροτικής παραγωγής. Εδώ, πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως

μας πληροφορεί ο Δημήτριος Σιάτρας [1992: 69], οι εκάστοτε μη μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες γαιών -γαιές που ονομάζονταν arz-i-haragiye- έπρεπε να πληρώνουν διπλό έγγειο φόρο σε σχέση με αυτόν των Μουσουλμάνων, γεγονός που συνεπικουρεί, ως προς το δεύτερο σκέλος της, την άποψη του Δρακάκη για την εξαίρεση των Κυκλαδίων από την απαγόρευση της ιδιοκτησίας επί της αγροτικής γης.

Θα μπορούσε κανείς ευλόγα να εκλάβει ως αποτέλεσμα αυτού του δικαιώματος τον κατακερματισμό του αστικού και μη εδάφους στα νησιά αυτά σε πολύ μικρές ιδιοκτησίες, γεγονός που ευνόησε τη με μικρούς όγκους συγκρότηση του δομημένου περιβάλλοντος (εικ. 12).

Εικόνα 12. Τριπόταμος Τήνου. Ο κατακερματισμός του αστικού εδάφους και της αγροτικής γης είναι προφανής (φωτ. Αύγουστος 2012)

Ένα ακόμη αποτέλεσμα της παραπάνω μεταχείρισης των Κυκλαδίων από τον Οθωμανό κατακτητή ήταν η επιβίωση και ενός άλλου αρχαίου εθίμου. Συγκεκριμένα, αναγνωριζόταν το δικαίωμα της αυτοτελούς κυριότητας επί των δένδρων· κυριότητα, που ήταν ανεξάρτητη προς αυτήν επί του εδάφους. Ο εθιμικός αυτός κανόνας φαίνεται ότι είχε τις ρίζες του στην ελληνική αρχαιότητα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στην Αττική θεωρείτο ότι τα δένδρα της ελιάς ανήκαν εθιμικά στη θεά Αθηνά, ενώ το έδαφος όπου φύονταν μπορούσε να έχει ως ιδιοκτήτη [Ζέπος, 1931: 10] οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο. Η αναγνώριση της ιδιοκτησίας επί της δενδροφυτείας διατηρήθηκε στους ελληνοιστικούς χρόνους και είχε αναγνωρισθεί επίσης και από το Γεωργικό Νόμο των Ισαύρων [Σιάτρας, 1992: 109-10], ανεξάρτητα από το γεγονός ότι απαγορευόταν ρητά από το Βυζαντινο-ρωμαϊκό Δίκαιο, όπου ίσχυε το αξίωμα [Σιάτρας, 1992: 109]: «[...] το δένδρον τη γη συνυπάγεται [...]». Η επιβίωση του εθίμου αυτού κανόνα στις Κυκλάδες θεωρείται ότι διευκολύνθηκε από την εφαρμογή εκεί των κανόνων των Ασσιζών της Ρωμανίας, που εισήγαγαν οι Φράγκοι. Καθώς το έθιμο είχε βαθύτατες ρίζες βρήκε και πάλι πρόσφορο έδαφος για να αναπτυχθεί [Δρακάκης, 1967: 161]. Πρέπει εδώ να τονιστεί, ότι στις Κυκλάδες το δικαίωμα του ιδιοκτήτη δένδρων ήταν ενδεχομένως ισχυρότερο από εκείνο του κυρίου του εδάφους, όπου φύονταν. Με την έννοια, ότι ο τελευταίος όφειλε εμμέσως να προστατεύει τα δένδρα, αφήνοντας τον ιδιοκτήτη τους να τα φροντίζει χωρίς να εγείρει προσκόμματα [Δρακάκης, 1967: 162].

4.2 Αναφορικά με το δικαίωμα της δουλείας

Η αποδοχή της προϋπάρχουσας χρήσης κτισμένου χώρου ή καλλιεργημένης γης από κάποιο φυσικό πρόσωπο ήταν υποχρεωτική από ένα ενδιαφερόμενο να αξιοποίηση εκ των υστέρων τη δική του έκταση, γειτονική του αρχικού οικιστή ή καλλιεργητή της περιοχής. Ο κανόνας αυτός, γνωστός ως “δουλεία”, αναγνωριζόταν στις Κυκλάδες ήδη από τη βυζαντινή περίοδο. Αποδίδεται στο περιορισμένο της έκτασης του νησιωτικού χώρου και στην ανάγκη να μην αναιρεί μια μετέπειτα χρήση τον τρόπο εκμετάλλευσης του χώρου στο παρελθόν. Η οθωμανική κυριαρχία αποδέχτηκε την ισχύ αυτού του εθίμου.

Ειδικότερα, στον αγροτικό τομέα αναγνωριζόταν ότι εάν κάποιος έκανε χρήση μιας έκτασης για ξύλευση, ή ως μελισσότοπου ή και για βοσκή ποιμνίων, τα γνωστά ως “μαντροκαθίσματα”, θα μπορούσε να συνεχίσει αυτή τη δραστηριότητα στην ίδια έκταση και μετά την πώλησή της σε άλλον ιδιοκτήτη, υπό τον όρο ότι θα έκανε σόφρονα χρήση του δικαιώματος [Δρακάκης, 1967: 175 & 177-80].

Ανάλογα δικαιώματα δουλειών αναγνωρίζονταν επίσης για αστικές χρήσεις. Τα σημαντικότερα από αυτά ήταν η υποχρέωση να προστατεύεται από τον επόμενο οικιστή ο ηλιασμός ενός προϋπάρχοντος σπιτιού, το δικαίωμα να αποχετεύονται τα όμβρια ύδατα μέσω γειτονικής ιδιοκτησίας, το δικαίωμα της εναπόθεσης σκουπιδιών σε καθορισμένα σημεία του οικισμού και το δικαίωμα της διέλευσης από γειτονική ιδιοκτησία, στην περίπτωση που δεν υπήρχε άμεση προσπέλαση μιας ιδιοκτησίας σε δημόσιο δρόμο [Δρακάκης, 1967: 180-1].

Ο κανόνας της δουλείας λειτουργώντας ως μηχανισμός σταδιακής επέκτασης του κτισμένου περιβάλλοντος, εξηγεί ως ένα βαθμό την ευρεία παρουσία αδιεξόδων δρομίσκων (*cul de sac*) στο οδικό δίκτυο των κυκλαδικών οικισμών και, κατ' αυτήν την έννοια, τη χρήση ημι-ιδιωτικών χώρων στο σύστημα των κοινοχρήστων επιφανειών τους (εικ. 13). Ως ημι-ιδιωτικοί αποκαλούνται εκείνοι οι κοινόχρηστοι χώροι που χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά από μια σταθερή ομάδα ιδιοκτησιών.

Επίσης, δικαιολογεί την ύπαρξη, ως στοιχείων του δημόσιου χώρου, διαφόρων λειτουργικών χρήσεων που δημιουργήθηκαν με την πάροδο του χρόνου, όπως των πεζουλιών (εικ. 14), των γουρνών για πλύσιμο (εικ. 15) και των άλλων χρηστικών επιφανειών που συναντά κανείς περιπλανώμενος στους κυκλαδικούς δρομίσκους.

Εικόνα 13. Παροικία Πάρου. Αδιέξοδος δρόμος φραγμένος με ελαφριά δίφυλλη πόρτα λειτουργεί στην πράξη ως ημιιδιωτικός χώρος (φωτ. Αύγουστος 2008)

Εικόνα 14. Παροικία Πάρου. Δρόμος στη συνοικία Κάστρο με πεζούλες καθίσματος (φωτ. Αύγουστος 2008)

Εικόνα 15. Παροικία Πάρου. Γούρνα πλυσίματος ρούχων σε δημόσιο χώρο (φωτ. Αύγουστος 2009).

4.3 Αναφορικά με την οριζόντια ιδιοκτησία

Ίσως το πλέον σημαντικό δικαίωμα των κατοίκων των Κυκλάδων, εθιμικής προέλευσης, ήταν αυτό της “οριζόντιας ιδιοκτησίας”. Η σπουδαιότητα του δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι το δικαίωμα αυτό έδωσε λύση στο στεγαστικό πρόβλημα του περιορισμένου μεγέθους των κυκλαδικών οικισμών, αλλά και στο ότι ως θεσμός συνεχίζει να ισχύει ακόμη και σήμερα, ίσως με λίγο διαφορετική νομική μορφή, συνιστώντας μάλιστα ένα από τα κύρια νομοθετήματα που διέπουν τις ιδιοκτησιακές σχέσεις τόσο στη χώρα μας, όσο και στο εξωτερικό [Μαρμαράς, 1991: 16-39]

Σύμφωνα με το δικαίωμα της οριζόντιας ιδιοκτησίας, ένα φυσικό πρόσωπο μπορούσε να είναι κύριο ενός μέρους μιας οικοδομής, δηλαδή ενός ορόφου ή τμήματος του. Κατ' αυτή την έννοια, η οριζόντια ιδιοκτησία ερχόταν σε αντίθεση με τον προϋπάρχοντα θεμελιακό ιδιοκτησιακό κανόνα του Ρωμαϊκού Δικαίου, γνωστού ως *surficies solo cedit* ήτοι “τα επικείμενα είκει τοις υποκειμένοις”.

Μορφές οριζόντιας ιδιοκτησίας μαρτυρούνται σε αρχαία δίκαια, όπως στο Εβραϊκό και ενδεχομένως στοιχεία του να υπάρχουν στο δίκαιο των Βαβυλωνίων [Ζέπος, 1931: 9-14]. Κατά τη βυζαντινή περίοδο, αν και το δίκαιο βασιζόταν κατά κύριο λόγο στο Ρωμαϊκό, σε ορισμένες περιοχές της Αυτοκρατορίας ο θεσμός επέζησε στα τοπικά έθιμα και ίσχυε με τη μορφή του δημόδους δικαίου. Έτσι, στις Κυκλάδες ο ιδιοκτήτης του ισογείου ενός κτηρίου είχε το δικαίωμα να πωλεί τον “αέρα” του κτηρίου σε διαφορετικό φυσικό πρόσωπο. Γι' αυτόν το λόγο,

σε κάθε σχεδόν συμβολαιογραφική πράξη γραφόταν με σχολαστικότητα, εάν και κατά πόσο ένα ακίνητο πωλείτο με το δικαίωμα της ανέγερσης του επιπλέον ορόφου ή όχι [Δρακάκης, 1967: 168]. Αποτέλεσμα αυτής της δυνατότητας ήταν να εμφανίζονται πολύ συχνά πωλήσεις κατωγίων ή ανωγίων οικοδομών κατά το 17ο αιώνα και μετέπειτα [ειδικά για την περίπτωση της Μυκόνου, βλέπε: Πετρόπουλος, 1960: 11, 72, 73, 157 & 161].. Έτσι, στις Κυκλάδες ο ιδιοκτήτης του ισογείου ενός κτηρίου είχε το δικαίωμα να πωλεί τον “αέρα” του κτηρίου του σε άλλο φυσικό πρόσωπο (εικ. 16 & 17).

Εικόνα 16. Διώροφη οικία στην Παροικία Πάρου με ανεξάρτητες δυνατότητες πρόσβασης σε κατώι και ανώι (φωτ. Αύγουστος 2007).

Εικόνα 17. Διώροφη οικία στα Δυό Χωριά Τήνου με ανεξάρτητες προσβάσεις σε κάθε όροφο (φωτ. Αύγουστος 2010).

Σε ορισμένα νησιά, με οικισμούς κτισμένους σε απότομες εδαφικές κλίσεις και κατωφέρειες, υπήρχαν στην πράξη ορισμένες ιδιομορφίες ή ακόμη και περιορισμοί στην εφαρμογή του δικαιώματος της οριζόντιας ιδιοκτησίας. Έτσι στη Σύρο, και συγκεκριμένα στον οικισμό της Άνω Σύρου, η συνηθέστερη εφαρμογή του θεσμού της οριζόντιας ιδιοκτησίας ήταν η χρησιμοποίηση του δώματος μιας κατοικίας ως αυλής της υπερκείμενης, γεγονός που πετύχαινε την πληρέστερη αξιοποίηση του δομημένου περιβάλλοντος [Δρακάκης, 1967: 168]. Αντίθετα στη Θήρα, όπου οι βασικοί οικισμοί των Φηρών και της Οίας ήταν κτισμένοι στην

καλντέρα του ηφαιστείου, το δικαίωμα της οριζόντιας ιδιοκτησίας γνώριζε ορισμένους περιορισμούς: συγκεκριμένα, στα δώματα των υπόσκαφων σπιτιών -δηλαδή αυτών που είχαν δημιουργηθεί μέσα στον ηφαιστειογενή βράχο του νησιού μετά από την εκσκαφή του- απαγορευόταν η φύτευση αμπελιού ή αλλού δένδρου έτσι, ώστε να προστατεύεται η υγιεινή διαβίωση σε αυτά [Δανέζης, χχ: 198].

Η εφαρμογή του κανόνα της οριζόντιας ιδιοκτησίας σε ένα οικοδόμημα ακολουθείτο επίσης από ένα αριθμό δεσμεύσεων και υποχρεώσεων για τους συνιδιοκτήτες του ακινήτου. Έτσι, ο ιδιοκτήτης του ισογείου ήταν υπεύθυνος για την καλή συντήρηση των θεμελίων και των “πρωτότοιχων”, των θεμελίων του κτηρίου. Μεταξύ των άλλων περιορισμών που ίσχυαν για τον ιδιοκτήτη του ισογείου ήταν η απαγόρευση της διάνοιξης νέων θυρών και παραθύρων στους τοίχους του κτηρίου, καθώς ακόμη και η παραπέρα διεύρυνση υφιστάμενων ανοιγμάτων σε αυτούς. Μάλιστα, υπήρχε κανόνας στο εθιμικό δίκαιο της Νάξου, που καθόριζε τη σχέση των ανοιγμάτων στα ισόγεια και στους ορόφους της ίδιας οικοδομής: συγκεκριμένα, έπρεπε τα ανοίγματα των ισογείων να είναι στενότερα από αυτά των ορόφων κατά έξι παλάμες και από τις δύο κατακόρυφες πλευρές τους [Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 454]. Από το άλλο μέρος, ο ιδιοκτήτης του ορόφου, όπως αναφέρεται στην περίπτωση της Σύρου, όφειλε να κάνει καλή χρήση της ιδιοκτησίας του, δηλαδή να μην προξενεί ζημιές σε αυτή και να μην προκαλεί ενοχλητικούς θορύβους στον ιδιοκτήτη του ισογείου [Δρακάκης, 1967: 167-8].

Μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι ο θεσμός αυτός συνέβαλε στην αποφυγή της επανάληψης ενός τυπικού ορόφου στο ίδιο κτήριο και, κατ’ επέκταση, στο σχηματισμό του δομημένου περιβάλλοντος με μεγαλύτερη ποικιλία στις προσόψεις (εικ. 18).

Εικόνα 18. Είναι εμφανής η ποικιλία των κτηριακών όψεων και όγκων στο τελικό αποτέλεσμα που προκύπτει στην Οία Θήρας (<http://el.wikipedia.org> assessed 7-8-2012).

Αυτό συνέβαινε, εφ’ όσον κάθε ιδιοκτήτης είχε το δικαίωμα της διαφορετικής λειτουργικής οργάνωσης του ορόφου του και, κατ’ επέκταση, στη διαφορετική διάρθρωση της κτηριακής όψης. Αποτέλεσμα δευτερογενές αυτής της δυνατότητας ήταν η συχνή παρουσία εξωτερικών πέτρινων κλιμακοστασίων στα κτήρια, ώστε να επιτρέπεται η ανεξάρτητη πρόσβαση στους ορόφους τους που ενδεχομένως είχαν διαφορετικό ιδιοκτήτη (εικ. 19).

Εικόνα 19. Χώρα Φολεγάνδρου. Οι πολλές πέτρινες σκάλες που οδηγούν στα ανώγια των κτηρίων υποδηλώνουν την ανάγκη για ανεξάρτητη ιδιοκτησία σε κάθε όροφό τους

(<http://www.greekhotel.com/cyclades/folegand/folegandros-town/town/02-gr.htm> assessed 7-8-2012).

4.4 Αναφορικά με τις όμορες ιδιοκτησίες

Αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ των όμορων ιδιοκτησιών, δύο είδη δικαιωμάτων και υποχρεώσεων πήγαζαν από το εθιμικό δίκαιο των κυκλαδικών νησιών. Το πρώτο ήταν το “δικαίωμα προτίμησης”, *jus protimisseus*, και το δεύτερο οι κανόνες που ρύθμιζαν τα “θέματα μεσοτοιχίας”.

Σύμφωνα με το δικαίωμα προτίμησης, ο κύριος ενός ακινήτου όφειλε, πριν προβεί στην πώληση του, να ερωτήσει τους συγγενείς του ή τους γείτονές του, εάν ενδιαφέρονταν αυτοί να το αποκτήσουν, καταβάλλοντος το προκαθορισμένο τίμημα. Σύμφωνα με τον π. Μάρκο Φώσκολο, στην Τήνο η αναγγελία αυτή γινόταν δημόσια τουλάχιστον τρεις φορές το επονομαζόμενο “κάντος”, κατά προτίμηση τρεις συνεχόμενες Κυριακές [Φώσκολος, 2010: 90-1]. Μόνον έπειτα από την αρνητική τους απάντηση που έπρεπε να δοθεί μέσα σε ορισμένη χρονική προθεσμία, ο ιδιοκτήτης είχε το δικαίωμα να το πωλήσει σε οποιονδήποτε άλλον ενδιαφερόμενο στην παραπάνω τιμή. Ο κανόνας αυτός εφαρμοζόταν με αυστηρότητα. Έτσι, εάν δεν τηρείτο, μπορούσε να εγερθεί λόγος ακύρωσης της συγκεκριμένης πράξης αγοραπωλησίας [Δρακάκης, 1967: 125-6]. Επιπροσθέτως, η σπουδαιότητά του φαίνεται και από το γεγονός ότι περιεχόταν σε όλες τις επιμέρους κωδικοποιημένες συλλογές εθιμικού δικαίου των διαφόρων νησιών των Κυκλάδων [Γκίνης, 1966: 148 & 269· Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 426-81· Δανέζης, *χχ*: 193-9], καθώς επίσης και διότι αναφέρεται πάρα πολύ συχνά ως όρος σε έγγραφα της περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας [Γκίνης (1966), για τη Σύρο (έτος 1786), σ. 226· για τη Νάξο (1800 & 1833), σ. 249 & 328· για την Πάρο (1717), σ. 166· για τη Μύκονο (1663), σ. 131· και για τη Μήλο (1833), σ. 331].

Ο Δρακάκης υποστηρίζει ότι το δικαίωμα προτίμησης προέρχεται από το αρχαίο Αιγυπτιακό Δίκαιο [Δρακάκης, 1967: 125]. Επίσης, συναντιέται και κατά την ελληνιστική περίοδο [Δρακάκης, 1967: 218]. Στο Βυζαντινό-Ρωμαϊκό Δίκαιο ομοίως προβλεπόταν ο θεσμός της προτίμησης μέσω ενός συστήματος νομικών διατάξεων [Αρμενόπουλος, 1971: 175-80]. Στις Κυκλάδες ήταν σε ισχύ συνεχώς έως το 1856, οπότε και καταργήθηκε από τη νεότερη νομοθεσία του ελληνικού Κράτους και, συγκεκριμένα, το Νόμο ‘περί διακρίσεως κτημάτων’ [Δρακάκης, 1967: 225].

Σύμφωνα με τον εθιμικό κανόνα του δικαιώματος αυτού, η γραμμή προτίμησης ακολουθούσε την ακόλουθη σειρά. Πρώτοι ερωτώντο οι συγγενείς του πωλητή, δεύτεροι οι

συνιδιοκτήτες, εφ' όσον υπήρχαν στο ίδιο ακίνητο, τρίτοι οι όμοροι με αυτό και τελευταίοι οι οποιοδήποτε άλλοι [Δρακάκης, 1967: 221]: ειδικά στη Νάξο, μεταξύ των γειτόνων αρχικά ερωτώντο οι συνιδιοκτήτες του κτηρίου, κατά δεύτερον, αυτοί που είχαν προγενέστερο δικαίωμα χρήσης δουλείας, δηλαδή διέλευσης μέσα από το πωλούμενο ακίνητο, τρίτον, ο ιδιοκτήτης του ορόφου, εάν το πωλούμενο ήταν ισόγειο, στη συνέχεια ο ιδιοκτήτης του ισογείου, εάν επρόκειτο για όροφο, και τελευταία, οι κύριοι των όμορων ιδιοκτησιών [Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 447]. Στην περίπτωση της Τήνου, αναφέρεται η ισχύς ενός παρεμφερούς θεσμού προς το δικαίωμα προτίμησης, αυτού του “φειδοκόμισου” (από το λατινικό *fideicommissum*). Ο τελευταίος απέβλεπε στη διατήρηση της αρτιότητας των μεγάλων φεουδαλικών εκτάσεων στο νησί και προέβλεπε ο κληροδότης να επιβάλει στον κληρονόμο τη μεταβίβαση του κληροδοτήματος σε συγκεκριμένο άτομο μετά το θάνατό του [Φώσκολος, 2012: 171].

Ο Δρακάκης επιχειρώντας να εξηγήσει την εκτεταμένη χρήση του δικαιώματος προτίμησης στις Κυκλάδες, αποδίδει αυτήν σε δύο λόγους. Πρώτον στο ότι η απώλεια γης εκείνα τα χρόνια εθεωρείτο ως πολύ δυσμενής εξέλιξη για μια οικογένεια, δεδομένου ότι η καλλιέργεια της ήταν ο πάρος για την επιβίωση της. Δεύτερον, ότι με την παρείσφρηση ξένου ατόμου μεταξύ της πατρογονικής γης ή εστίας ήταν πολύ πιθανόν να αναφύουν μελλοντικά προβλήματα από τη γεινίαση [Δρακάκης, 1967: 218-9]. Ανάλογες απόψεις επί του θέματος υποστηρίζει και ο Σιάτρας [1992: 83].

Τέλος, σύμφωνα με τα έθιμα που ρύθμιζαν θέματα μεσοτοιχίας μεταξύ ομόρων ιδιοκτησιών, η κυριότερη διάταξη ήταν αυτή που επέτρεπε σε κάποιον να χρησιμοποιήσει προϋπάρχοντα τοίχο επί της συνοριακής γραμμής δυο ιδιοκτησιών για να στηρίξει δική του οικοδομή [Δρακάκης, 1967: 194]. Ο βασικός λόγος που επέβαλε αυτόν τον κανόνα ήταν καθαρά επίτευξη οικονομίας σε χώρο και σε χρήμα. Κανόνας, που τακτοποιούσε συνοριακές σχέσεις στη Θήρα μπορεί επίσης να θεωρηθεί το γεγονός της απαγόρευσης της καλλιέργειας αμπελιού και δένδρων στα δώματα υπόσκαφων οικιών από τους κύριους των υπερκείμενων ιδιοκτησιών [Δανέζης, χχ: 198].

Θα μπορούσε, επομένως, να υποστηριχθεί η άποψη, ότι το δικαίωμα προτίμησης λειτούργησε στην πράξη ως μια, κατά κάποιο τρόπο, ασφαλιστική δικλείδα για τη διαφύλαξη της συνεκτικότητας του κοινωνικού ιστού των νησιωτικών οικισμών, ως ένα είδος προστατευτικού μηχανισμού για την αποφυγή ανεπιθύμητων αναμειξων στο εσωτερικό του κορμού των νησιωτικών κοινοτήτων. Τούτο, διότι έδινε την ευκαιρία σε περίπτωση πώλησης τμήματος κτηρίου ή και ολοκλήρου κτηρίου, αυτό να παραμείνει στην ίδια οικογένεια ή το πολύ-πολύ να αποκτηθεί από γείτονα. Αυτή η διαδικασία έμμεσα συνέβαλε στο “δέσιμο” της νησιώτικης οικογένειας με την εστία του και στην ανάπτυξη αυξημένου ενδιαφέροντος από τους αρχικούς κατασκευαστές μιας οικοδομής για την επαρκή και προσεγμένη κατασκευή της [Μαρμαράς, 1995: 260]. Αντίστοιχα, η εφαρμογή της μεσοτοιχίας στα όρια των γειτονικών ιδιοκτησιών συνέβαλε αποφασιστικά στην οικονομικότερη αντιμετώπιση της κατασκευής σε υλικούς και χωρικούς όρους

4.5 Αναφορικά με τους οικοδομικούς και τους κτηριοδομικούς κανόνες

Ένα πλήθος δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για τους κατοίκους των Κυκλάδων απέρρεε από τους “οικοδομικούς και κτηριοδομικούς κανονισμούς” που περιέχονταν στο εθιμικό τους δίκαιο. Αυτοί είχαν κυρίως τη μορφή περιορισμών και απαγορεύσεων, που όφειλαν οι κάτοικοι να τηρούν κατά τη διάρκεια της κατασκευής. Οι πιο σημαντικοί κανονισμοί αυτού του είδους ήταν οι παρακάτω αναλυόμενοι.

Κατ' αρχήν, ήταν επιτρεπτή η ανέγερση μιας οικοδομής σε ιδιόκτητο οικόπεδο. Το νέο κτήριο, όμως, έπρεπε να σεβαστεί τα σύνορά του με τις γειτονικές ιδιοκτησίες και το πλάτος του δρόμου όπου βρισκόταν το υπό ανέγερση οικόπεδο [Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 454· Δανέζης, χχ: 198]. Ένας δεύτερος κανόνας αφορούσε την διαφύλαξη της θέας προς τη θάλασσα (εικ. 20) και το γειτονικό βουνό (εικ. 21), καθώς και τον ηλιασμό των προϋπαρχόντων κτηρίων από τις νεόδμητες οικοδομές. Μάλιστα, στις αρχαικές πηγές διασώζεται ένα σχετικό περιστατικό, που συνέβη στη Νάξο και αποδίδει με ανάγλυφη παραστατικότητα τη δύναμη αυτού του κανόνα.

Εικόνα 20. Χώρα Ίου. Όλα τα σπίτια έχουν απρόσκοπτη θέα προς τη θάλασσα

(<http://www.travelcyclades.gr/islands/ios-photos.html> assessed 7-8-2012).

Εικόνα 21. Απείρανθος Νάξου. Τα σπίτια έχουν ελεύθερη θέα προς τα γειτονικά βουνά (φωτ. Ιούλιος 2012)

Συγκεκριμένα, μια ομάδα από σαράντα οκτώ πρόκριτους και κατοίκους του νησιού με κοινό τους γράμμα στις 15 Οκτωβρίου 1826, υποστήριζε την ακόλουθη θέση [Γκίνης, 1966: 302]:

«[...] Ουδείς, οικοδομών κτίριον, δύναται να βλάβη τους δημοσίους δρόμους, τους δημοσίους τόπους και τας δημοσίας θεωρίας. Ουδείς, οικοδομών μεταγενεστέρως, δύναται να υστέρηση από τον πλησίον του την θεωρίαν της θαλάσσης, πεδιάδος, βουνού και του ηλιακού φωτός [...].»

Μια άλλη ομάδα αποτελούμενη από έξι κατοίκους της Νάξου, επικαλούμενη το δικαίωμα της ανέγερσης νέας οικοδομής, είχε προηγηθεί στις 18 Απριλίου 1826 με δικό της πρακτικό, όπου ανέφερε [Γκίνης, 1966: 303]:

«[...] εις την πατρίδα μας επεκράτει μέχρι τούδε παλαιά και αρχαία συνήθεια, ότι όπου είναι δρόμος κοινός, να κτίζη όσον υψηλά θέλει ο καθείς, χωρίς να εμπορή τις να τον εμπόδιση και όχι, ότι τάχα εγίνοντο καταχρηστικώς, αλλ' ότι είναι τοπική αρχαία συνήθεια, καθώς φαίνεται η χώρα μας όλη, ότι είναι κατά τον αυτόν τρόπον κτισμένη [...]».

Το θέμα έκλεισε με απόφαση του Γενικού Δημογεροντείου της Νάξου στις 28 Αυγούστου 1827 [Γκίνης, 1966: 307]:

«[...] δι' ου επικυρούται το από 15 Οκτ. 1826 πρακτικόν περί πολεοδομικών διατάξεων [...]».

θέση, που στην ουσία επικροτούσε την πρώτη άποψη, δηλαδή αυτή των σαράντα οκτώ κατοίκων.

Τρίτον, απαγορευόταν η διάνοιξη θύρας ή παραθύρου με θέα προς γειτονική ιδιοκτησία, χωρίς προηγουμένως σύμφωνη γνώμη του κυρίου της [Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 454]. Τέταρτον, εάν κάποιο κτήριο ήταν επικίνδυνο για να καταρρεύσει, ο ιδιοκτήτης του έπρεπε για να διασφαλίσει τη δημόσια ασφάλεια να επιληφθεί της επισκευής του ή να το κατεδαφίσει ο ίδιος ή, εάν δεν ήθελε να το πράξει αυτό, να επιτρέψει στο “κοινόν” να επιληφθεί του θέματος [Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 454· Δανέζης, χχ: 198]. Επίσης προβλεπόταν, εάν το ισόγειο διώροφης οικοδομής είχε υποστεί επικίνδυνες βλάβες, ο ιδιοκτήτης του ορόφου να δύναται να υποχρεώσει τον ιδιοκτήτη του ισογείου να το επισκευάσει ή να το πωλήσει σε άλλον που θα το επισκεύαζε [Δέλλα-Ρόκκας, 1968: 454· Δανέζης, χχ: 198].

Τέλος, στους εθιμικούς κανόνες της Θήρας αναγνωριζόταν το δικαίωμα του ιδιοκτήτη ανεμόμυλου να απαγορεύσει σε γειτονικές ιδιοκτησίες το κτίσιμο οικοδομών ή τη φύτευση δένδρων, που θα εμπόδιζαν την πνοή του ανέμου και, κατά συνέπεια, την απρόσκοπτη λειτουργία του ανεμόμυλου [Δανέζης, χχ: 198] (εικ. 22).

Εικόνα 22. Εμπορειό Θήρας. Ανεμόμυλοι σε απόσταση μεταξύ τους
(<http://el.wikipedia.org/wiki/:LofosGavrilou002.jpg> assessed 7-8-2012)

Συμπερασματικά, θα πρέπει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στη φροντίδα για την προστασία της απρόσκοπτης θέας ενός κτηρίου, που βέβαια ειδικά στην περίπτωση της θέας, θεωρίας όπως αποκαλείτο, προς τη θάλασσα θα πρέπει να ερμηνευτεί ως μια προσπάθεια οπτικής επαφής κάθε νοικοκυριού με το συνδυετικό στοιχείο της κοινότητας με τον υπόλοιπο κόσμο, δηλαδή τη θάλασσα. Μέσω της οποίας πραγματοποιείτο κάθε εξέλιξη που αφορούσε τη σύνδεση των νησιωτών με τον “έξω κόσμο”: θετική και αρνητική. Ανάλογη παρατήρηση θα μπορούσε να διατυπωθεί και για τη θέα προς το βουνό, όπου συνήθως υπήρχαν οι φρυκτωρίες πληροφόρησης

για την επικείμενη άφιξη κάποιου εχθρικού πλοίου. Ακόμη, ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει στην προσπάθεια για την προστασία της ιδιωτικότητας (privacy) του νοικοκυριού με στην απαγόρευση διάνοιξης ανοιγμάτων προς τις γειτονικές ιδιοκτησίες χωρίς προηγούμενη σύμφωνη γνώμη.

5. Συμπεράσματα

Στην ανάλυση που προηγήθηκε καταβλήθηκε προσπάθεια να προσεγγιστούν οι λόγοι που οδήγησαν στη γενική συγκρότηση των κυκλαδικών οικισμών και των επιμέρους στοιχείων τους. Έγινε νομίζουμε σαφές ότι οι ανάγκες αυτό-άμυνας και οι εθιμικοί κανόνες που αναπτύχθηκαν με την πάροδο του χρόνου διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στη διάρθρωση του δημόσιου χώρου και των ιδιωτικών κτισμάτων. Ειδικότερα, οι εθιμικοί κανόνες κάλυψαν ένα ευρύ φάσμα κτηματικών και κτηριοδομικών θεμάτων ενώ παράλληλα, έδωσαν ένα σημαντικό βαθμό ελευθερίας για αυτοσχεδιασμούς και πρωτοβουλίες στη διαμόρφωση του δομημένου χώρου. Συμπερασματικά, μεταξύ του θεσμικού πλαισίου και του δομημένου περιβάλλοντος μπορούμε να ισχυριστούμε ότι δεν υπήρξε σχέση “αιτίου-αιτιατού”, αλλά ότι το πρώτο λειτούργησε ως ένα γενικό επίπεδο αναφοράς που δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε ο λαϊκός τεχνίτης των Κυκλάδων να συνθέσει τους κτηριακούς όγκους με σεβασμό στην ανθρώπινη κλίμακα και στις ανάγκες των κατοίκων. Οι δυνατότητες αυτές, έδωσαν την ευκαιρία να επινοηθούν, να υιοθετηθούν διάφορα αρχιτεκτονικά στοιχεία, που εντασσόμενα στο μικρο-πολεοδομικό περιβάλλον των κυκλαδικών οικισμών δημιούργησαν χώρο με πρωτοτυπία, έμπνευση και απλότητα.

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι η “ποιητική” του δομημένου περιβάλλοντος των νησιωτικών οικισμών δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί μονοδιάστατα και με μηχανιστικό τρόπο, άλλα μέσα από τη διερεύνηση πλήθους παραγόντων, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η έμφαση που δόθηκε στους εθιμικούς κανόνες διαμόρφωσης του δομημένου περιβάλλοντος ως στοιχείου ενδογενούς αναπτυξιακής δυναμικής, στην πράξη αποκαλύπτει ένα ιδιαίτερα υψηλό πολιτισμικό επίπεδο, στο οποίο η ευαισθησία και η ευγένεια των ανθρώπων έπαιξε τον πρωτεύοντα ρόλο. Επιπλέον, η ίδια η διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος στις Κυκλάδες επιβεβαιώνει ότι αυτοί οι εθιμικοί κανόνες δεν παρέμειναν απλό γράμμα του νόμου, αλλά συνδυαζόμενοι με την επιτηδειότητα και το μεράκι των λαϊκών μαστόρων μετουσιώθηκαν σε έργο, που μόνο ως αποτέλεσμα υψηλού ήθους και έμπνευσης μπορεί να γίνει κατανοητό (εικ. 23).

Εικόνα 23. Οι περιστεριώνες της Τήνου, εκτός της χρηστικής τους αξίας, υπήρξαν πεδίο καλλιτεχνικής έκφρασης

(<http://www.tinosinfo.gr/tinosphotogallery/peristeriones/24.jpg> assessed 7-8-2012)

6. Βιβλιογραφία

- Αρμενόπουλος, Κωνσταντίνος (1971). *Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Βαρθαλίτης, Δημ. Β. (1993). “Ο Καθολικισμός στη Σύρο”. *Η Καθημερινή – Επτά Ημέρες*. 20 Ιουνίου, 12.
- Braudel, Fernand (1979). *La Mediterranee et la monde mediterraneen a l’ époque de Philippe II*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Α’ (β’ έκδοση ελληνικής μετάφρασης 1993).
- Γκίνης, Δημήτριος Σ. (1966). *Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Δανέζης, Μιχαήλ Α. (χ.χ.). “Εθιμικόν Δίκαιον της Θήρας κατά τον Δέκατον Όγδοον Αιώνα”. Μιχαήλ Α. Δανέζης. Σαντορίνη 1939-1940, Γενική έκθεσις της γεωλογικής, ιστορικής, κοινωνικής, οικονομικής, τουριστικής και πολιτιστικής εν γένει εξελίξεως της νήσου. Αθήνα, 193-201.
- Δέλλα-Ρόκκας, Ιωάννης Ν. (1968). “Το Δίκαιον της Νάξου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας”. *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*. Αθήνα. τόμος Ζ’. 426-81.
- Δρακάκης, Ανδρέας Θ. (1948). *Η Σύρος επί τουρκοκρατίας*. Ερμούπολη.
- (1967). “Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας – Η Δικαιοσύνη και το Δίκαιον”. *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*. τόμος ΣΤ’. 63-492.
- Ζέπος, Παναγιώτης Ι. (1931). *Ιδιοκτησία κατ’ ορόφους*. Αθήνα: Γ. Φέξης & Υιός.
- Hakim, Besim Selim (1986). *Arabic-islamic cities, Building and planning principles*. London, New York, Sydney & Henley: KPI.
- (1989). “Islamic architecture and urbanism”. Λήμμα στην *Encyclopedia of architecture, design, engineering & construction*. Νέα Υόρκη: J. Wiley & Sons. Τόμος 3. 86-103.
- Κατσουρός, Αντ. Φ. (1971). “Οι Τούρκοι της Νάξου”. *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*. Τόμος Θ’. 152-8.
- Κούκκου, Ελένη Ε. (1980). *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την τουρκοκρατία*. Αθήνα.
- Μαρμαράς, Εμμανουήλ Β. (1991). *Η Αστική Πολυκατοικία της Μεσοπολεμικής Αθήνας: Η αρχή της εντατικής εκμετάλλευσης του αστικού εδάφους*. Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ
- (1995). “Εθιμικό δίκαιο και δομημένο περιβάλλον στις Κυκλάδες”. *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*. Τόμος ΙΒ’. 246-68.
- (2008). “Cycladic settlements of the Aegean Sea: A blending of local and foreign influences”. *Planning Perspectives*. 23. Οκτώβριος. 503-20.
- Pappas, Constantine Chr. (1957), *L’ Urbanisme et l’ Architecture Populaire dans les Cyclades*. Paris: Dunot.
- Πετρόπουλος, Γεώργιος Α. (1960) *Νοταριακά Πράξεις Μυκόνου των ετών 1663-1779*. Αθήνα.
- Radford A. & G. Clark (1974), “Κυκλάδες: Μελέτη μιας ανώνυμης αρχιτεκτονικής” στο *Δουμάνης Ορέστης, Οικισμοί στην Ελλάδα.*, Αθήνα: Αρχιτεκτονικά Θέματα, σ. 64-9.
- Σιάτρας, Δημήτριος Θ. (1992). *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*. Αθήνα: Γνώση.
- Slot, B.J. (1982), *Archipelagus Turbatus, Les Cyclades Entre Colonisation Latine et Occupatoon Ottomane, c. 1500-1718*. Leiden Istanbul: Netherlands Historisch Archaeologisch Institute te Istanbul, I.
- Τούντα-Φρεγάδη, Αρετή (1990). “Η υπαγωγή της Σύρου στο Κράτος της Θεσσαλονίκης (1916)”. *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*. Τόμος ΙΓ’. 257-67.
- Τούσης, Ανδρέας Χ. (1978, β’ έκδοση) . *Γενικά αρχαία του Αστικού Δικαίου*, Αθήνα: Σάκκουλας. Ημίτομος Α’

Φώσκολος, Μάρκος π. (2010), Ο Ξανεμίτης. Χώρα Τήνου: Δήμος Τήνου.
Φώσκολος, Μάρκος Γ. π. (2012), Η Οξωμεριά της Τήνου κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα, Αθήνα:
Αδελφότης των Τηνίων εν Αθήναις.

Πηγές από το διαδίκτυο

1. Google Earth
2. <http://thisisnaxos.gr/page.aspx?itemID=SPG257> assessed 7-8-2012.
3. <http://el.wikipedia.org> assessed 7-8-2012.
4. <http://www.greekhotel.com/cyclades/folegand/folegandros-town/town/02-gr.htm> assessed 7-8-2012.
5. <http://www.travelcyclades.gr/islands/ios-photos.html> assessed 7-8-2012.
6. <http://el.wikipedia.org/wiki/:LofosGavrilou002.jpg> assessed 7-8-2012.
7. <http://www.tinosinfo.gr/tinosphotogallery/peristeriones/24.jpg> assessed 7-8-2012

Κεφάλαιο 2:

Οι Φορείς της Παιδείας στο Νησιωτικό Χώρο

Εμμανουήλ Β. Μαρμαράς†

Καθηγητής στο Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (1996-2006) και
Καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης (2006-2012)

Περίληψη:

Ο όρος ‘νησιωτικότητα’ (insularity) άρχισε να απασχολεί τους Μεσογειακούς, Ευρωπαϊκούς και Διεθνείς Οργανισμούς από τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Οι ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα τα μικρά νησιά και η ανάγκη για ολοκληρωμένη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά από τη διεθνή κοινότητα το 1992 και υιοθετήθηκε το 1994 για να εξειδικεύσει τις κατευθύνσεις της *Agenda 21* σε πολιτικές, δράσεις και μέτρα με εφαρμογή σε διεθνές, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Συγκεκριμένα ο όρος ‘νησιωτικότητα’ προσπάθησε να κωδικοποιήσει το πρόβλημα της απομόνωσης των νησιών και να επιχειρήσει να βρει λύσεις του. Η προσπάθεια που καταβάλλεται και εκτός ελλαδικού χώρου, έχοντας παρεισφρήσει και στην προαναφερθείσα *Ατζέντα* της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το γεγονός αυτό επιτρέπει να υπάρξει μία αισιοδοξία για το προσεχές μέλλον.

Αντικείμενο αυτού του κειμένου είναι η εξέταση εάν και κατά πόσο οι πολιτικές που ακολουθούνται προωθούν πράγματι την άρση των μειονεκτημάτων που δημιουργεί η νησιωτική ιδιότητα. Ιδιαίτερα στον τομέα της Εκπαίδευσης των Κυκλάδων, που συνιστούν ένα σύμπλεγμα 24 κατοικημένων νησιών και άλλων ακατοίκητων νησίδων και βραχονησίδων, απομακρυσμένων από τις πλησιέστερες ηπειρωτικές ακτές σχηματίζοντας ένα σχεδόν απομονωμένο Αρχιπέλαγος.

Λέξεις Κλειδιά: Εκπαίδευση, νησιωτικότητα, Κυκλάδες, ανάπτυξη.

1. Τα Προβλήματα του Νησιωτικού Χώρου

Τα ελληνικά νησιά συνιστούν πηγή πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων, θεωρούμενων στο πλαίσιο της κοινωνικό-οικονομικής ζωής της χώρας. Τα πλεονεκτήματα είναι ορατά κατά τους θερινούς μήνες, οπότε κατακλύζονται από μεγάλα τουριστικά ρεύματα και αποτελούν εστία έντονης οικονομικής δραστηριότητας, συμβάλλοντας θετικά στον Οικονομικό Προϋπολογισμό της χώρας. Τα μειονεκτήματα εκφράζονται κυρίως κατά τους χειμερινούς μήνες οπότε τα νησιά, χάνουν την καλοκαιρινή τους ζωντάνια, εγκαταλείπονται από ένα ποσοστό του πληθυσμού τους και ζουν ως απομονωμένες κοινωνίες μια και το γενικότερο κλίμα επιδεινώνεται ακόμη περισσότερο από την έλλειψη δυνατοτήτων ενδο-νησιακής επικοινωνίας.

Ο όρος ‘νησιωτικότητα’ (insularity) άρχισε να απασχολεί τους Μεσογειακούς, Ευρωπαϊκούς και Διεθνείς Οργανισμούς από τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Οι ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα τα μικρά νησιά και η ανάγκη για ολοκληρωμένη ανάπτυξη του νησιωτικού χώρου αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά από τη διεθνή κοινότητα το 1992 και υιοθετήθηκε το 1994 για να εξειδικεύσει τις κατευθύνσεις της *Agenda 21* σε πολιτικές, δράσεις και μέτρα με εφαρμογή σε διεθνές, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Συγκεκριμένα ο όρος ‘νησιωτικότητα’ προσπάθησε να κωδικοποιήσει το πρόβλημα της απομόνωσης των νησιών και να επιχειρήσει να βρει λύσεις του. Η προσπάθεια που καταβάλλεται και εκτός ελλαδικού χώρου, έχοντας παρεισφρήσει και στην προαναφερθείσα *Ατζέντα* της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το γεγονός αυτό επιτρέπει να υπάρχει μία αισιοδοξία για το προσεχές μέλλον.

Η EUROSTAT (2001) όρισε την έννοια ‘νησί’, λαμβάνοντας υπ’ όψη τα διάφορα γεωμορφολογικά, δημογραφικά και οικονομικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά του. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ‘νησί’ αποτελούσε κάθε τμήμα γης που έχει έκταση τουλάχιστον 1 km², απείχε από την κοντινότερη ξηρά τουλάχιστον 1km και δεν είχε σταθερή σύνδεση με αυτή, είχε δε δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο, συγκέντρωνε πληθυσμό πάνω από πανήντα (50) άτομα, στήριζε χρήσεις κατοικίας, καθώς και οικονομικές δραστηριότητες, ενώ δεν περιλάμβανε στην ενδοχώρα του πρωτεύουσα κράτους. Περαιτέρω και σύμφωνα με έρευνα του Ινστιτούτου Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου (2012)¹, τρία είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τα νησιά:

- Η περιφερειακότητα και η μεγάλη απόσταση από τους ηπειρωτικούς πόλους ανάπτυξης.
- Το μικρό φυσικό και παραγωγικό μέγεθος
- Η φυσική νησιωτικότητα και οι περιορισμένοι πόροι.

Αντικείμενο αυτού του κειμένου είναι η εξέταση εάν και κατά πόσο οι πολιτικές που ακολουθούνται προωθούν πράγματι την άρση των μειονεκτημάτων που δημιουργεί η νησιωτική ιδιότητα. Ιδιαίτερα στον τομέα της Εκπαίδευσης των Κυκλάδων, που συνιστούν ένα σύμπλεγμα 24 κατοικημένων νησιών και άλλων ακατοίκητων νησίδων και βραχονησίδων, απομακρυσμένων από τις πλησιέστερες ηπειρωτικές ακτές σχηματίζοντας ένα σχεδόν απομονωμένο Αρχιπέλαγος.

Τα τελευταία χρόνια, το πρόβλημα που συνιστά η γεωγραφία των Κυκλάδων απέκτησε πιο συγκεκριμένες διαστάσεις. Έτσι, το Αρχιπέλαγος των Κυκλάδων μπήκε κυριολεκτικά στο επίκεντρο της Ευρωπαϊκής πολιτικής, ως ο κατ’ εξοχήν νησιωτικός χώρος στην Ελλάδα που έχει τα χαρακτηριστικά της ‘νησιωτικότητας’. Ειδικότερα, στα μικρά νησιά τους όπου παρουσιάζεται επιπλέον το φαινόμενο της ‘διπλής νησιωτικότητας’, δηλαδή η ακτοπλοϊκή τους σύνδεση να πραγματοποιείται μέσω άλλου πιο κεντρικού νησιού.

Παρά την έως σήμερα απουσία κάποιας πολιτικής με αποκλειστικό περιεχόμενο την αντιμετώπιση των προβλημάτων της νησιωτικότητας και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του

¹ Κόνσολας, Νικόλαος (επιστ. υπεύθυνος) (2012), *Συνοπτική Παρουσίαση του Στρατηγικού Σχεδίου της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου*, τεύχος X, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, σελ. 28.

ευρωπαϊκού νησιωτικού χώρου, όλες οι πολιτικές επηρέασαν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό τις ιδιαίτερες αυτές περιοχές. Η ελληνική Πολιτεία προέβλεψε ανάλογη αναφορά στην αναθεώρηση του Συντάγματος το 2008, ώστε να λαμβάνονται υπ' όψη οι ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών και ορεινών περιοχών. Ωστόσο, η έλλειψη εξειδικευμένων στοιχείων ανά νησί και ορεινή περιοχή εμποδίζει ακόμη την διαμόρφωση και στήριξη μιας τέτοιας πολιτικής, που να σέβεται την ιδιαιτερότητα των νησιών στο σύνολο, αλλά και στο καθένα ξεχωριστά. Η προώθηση ενός κυκλαδικού 'ολοκληρωμένου', κατά το δυνατόν, σχεδιασμού θα διευκόλυνε την ικανοποίηση του αιτήματος προς μία πολιτική ανάπτυξης για τις Κυκλάδες και ολόκληρο το Αιγαίο σαν πρώτη συνεισφορά.

Ολοκληρώνοντας αυτή την ενότητα του κειμένου, μπορούμε να συνοψίσουμε ότι στις Κυκλάδες, εξακολουθεί να απουσιάζει η διατύπωση μιας ολοκληρωμένης νησιωτικής στρατηγικής. Οι ακολουθούμενες πολιτικές είναι αποσπασματικές, με την εμπλοκή πολλών συναρμόδιων φορέων χωρίς να έχει εξασφαλισθεί ακόμη αποτελεσματικός μηχανισμός παρακολούθησης και συντονισμού σε περιφερειακό επίπεδο. Προς αυτές τις ελλείψεις θα πρέπει να προσανατολισθεί η όλη προσπάθεια για την αναβάθμιση του κυκλαδικού συμπλέγματος, αλλά και γενικότερα του αιγαίου χώρου. Πράγμα που σημαίνει ότι θα πρέπει επιτέλους η χώρα μας να αποκτήσει νησιωτική συνείδηση στην πράξη.

Οι πολιτικές, που θα πρέπει να ακολουθηθούν στο εξής οφείλουν να έχουν διαρθρωτικό χαρακτήρα, που να σκοπεύουν σε μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες θετικές επιπτώσεις ως προς τη βιωσιμότητα των νησιών. Δεν θα αποσκοπούν απλά σε άμεσες εισοδηματικές αυξήσεις των κατοίκων, που μπορεί να έχουν προσωρινή θετική επίπτωση, αλλά δεν οδηγούν στην άρση των μειονεκτημάτων που έχει συσσωρεύσει η ιδιότητα της 'νησιωτικότητας' στο βάθος του χρόνου.

2. Το Φλέγον Ζήτημα της Παιδείας στα Νησιά

Το ζήτημα της Παιδείας ήταν ανέκαθεν στο επίκεντρο του προβληματισμού στη χώρα μας, ειδικότερα για το νησιωτικό χώρο, ούσα μια κατ' εξοχή νησιωτική χώρα με πολλές απομονωμένες περιοχές. Ο προβληματισμός επικεντρωνόταν στην εκπαίδευση των νησιωτοπαιδών, που ήταν ένα μεγάλο ζήτημα. Σταθμοί σε αυτό το μεγαλεπήβολο έργο ήταν οι ακόλουθες κυβερνητικές προσπάθειες.

Η πρώτη ξεκίνησε στην αρχή της δημιουργίας της Νέας Ελληνικής Πολιτείας υπό τον Ιωάννη Καποδίστρια. Η κυβέρνηση, που συγκροτήθηκε το 1824, διόρισε τον Γρηγόριο Κωνσταντά, ένα λαμπρό Δάσκαλο του Γένους, Γενικό Εφορο Παιδείας, αναθέτοντάς του την ευθύνη της εκπαιδευτικής κατάστασης στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο². Το 1825, έγραψε τον *Κανονισμό των καθηκόντων του Εφόρου* και άρχισε περιοδεία στα νησιά των Κυκλάδων³. Το 1827, βρέθηκε στη Σύρο, όπου επιθεώρησε τα σχολεία του νησιού, δίδαξε και ίδρυσε πρότυπο σχολείο, εισάγοντας τη μέθοδο της αλληλοδιδασκαλίας. Δάσκαλο και διευθυντή όρισε τον παλιό του μαθητή Γεώργιο Κλεόβουλο (1785-1828) και βοηθό του τον Φίλιππο Ιωάννου. Αλληλοδιδασκτικό σχολείο εγκαινίασε και στην Πάρο⁴, ενώ τον ίδιο χρόνο μαρτυρείται η παρουσία του και στον Πόρο. Μετά την ολοκλήρωση της περιοδείας του, συνέταξε –σε συνεργασία με τον Γεώργιο Γεννάδιο (1786-1854) μια αναφορά-πρόταση για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της επαναστατημένης χώρας, την οποία και υπέβαλλε στον

² Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, ό. π., σελ. 128.

³ Σπεράντζας, Θεοδόσιος Κ. (1961), 'Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ως Έφορος της Παιδείας, ανά τας Κυκλάδας', *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τόμ. Α', σελ., 51-2.

⁴ Ο.π., σελ. 76.

κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Ως Γενικός Έφορος Παιδείας την περίοδο 1824-1828, ο Κωνσταντάς ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα στην ίδρυση σχολείων, εξεύρεση δασκάλων και διδακτικών βιβλίων, ταξιδεύοντας στην ηπειρωτική και τη νησιωτική χώρα.

Ακολούθησε, ως επόμενη σημαντική πρωτοβουλία, η εφαρμογή του προγράμματος της κατασκευής των λεγόμενων σχολικών κτηρίων 'Καλλία', δηλαδή του τότε υπουργού, για την Πρωτοβάθμια Παιδεία. Τούτο συνέβη στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Ολόκληρη η Ελλάδα γέμισε με κτήρια νεοκλασικού ρυθμού, τα οποία κλήθηκαν να συμβάλλουν στη μείωση του αναλφαβητισμού της χώρας. Ως αποτέλεσμα, και τα νησιά μας επωφελήθηκαν από το πρόγραμμα αυτό

Επόμενη μεγάλη ενέργεια ήταν η ευρύτατη εφαρμογή του σχολικού προγράμματος της δεύτερης πρωθυπουργίας Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-1932), έχοντας ως υπουργό Παιδείας τον Γεώργιο Παπανδρέου. Κτήρια της τρίτης αυτής περιόδου, που ακολούθησαν, κατά κανόνα, μοντερνιστικές τάσεις αρχιτεκτονικής έκφρασης, κοσμούν ακόμη και σήμερα τις κωμοπόλεις και τα χωριά των νησιών μας σε ολόκληρη την επικράτεια.

Η Μέση Εκπαίδευση, ειδικά στο νησιωτικό χώρο, ακολούθησε τα βήματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, κατασκευάζοντας νέα σχολικά κτήρια κυρίως μετά τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Με αυτόν τον τρόπο, η Παιδεία άρχισε να αφορά σε μεγαλύτερα τμήματα του νησιωτικού πληθυσμού. Ωστόσο, αυτή περιορίζονταν μόνο στα μεγάλα αστικά κέντρα και τις κεντρικές κωμοπόλεις. Γεγονός, που υποχρέωνε όσους από τους μαθητές μπορούσαν οικονομικά να μετακινηθούν από τα χωριά τους και τις αγροικίες τους και να διαμείνουν στα μεγάλα κεφαλοχώρια των νησιών, όπου υπήρχαν ιδρυθεί Γυμνάσια. Στην πορεία του χρόνου, η μεταφορά των μαθητών από τον τόπο διαμονής προς τις Χώρες των νησιών πραγματοποιούνταν με λεωφορεία, που μισθώνονταν από τις νησιωτικές κοινότητες ειδικά για αυτόν τον σκοπό.

Παρ' όλες αυτές τις εξελίξεις στα εκπαιδευτικά πράγματα των δύο πρώτων βαθμίδων Εκπαίδευσης των νησιών της χώρας μας, το Αρχιπέλαγος του Αιγαίου παρέμενε μακριά από τον χώρο της Ανώτερης και τη ς Ανώτατης Παιδείας. Βέβαια, τα ζητήματα της Ανώτερης και Ανώτατης Παιδείας είναι διαφορετικής ποιοτικής και ποσοτικής κλίμακας από αυτά της Πρωτοβάθμιας και της Μέσης Παιδείας, καθ' όσον αφ' ενός απαιτούν μεγαλύτερης κατηγορίας επενδύσεις και προϋποθέσεις, αφ' ετέρου αναφέρονται σε μικρότερο αριθμό ενδιαφερομένων ατόμων στα νησιά.

Η πρώτη έμμεση αναφορά σε αυτό το μεγαλύτερο επίπεδο Εκπαίδευσης είχε ως έδρα τη Σμύρνη και όχι κάποιο νησί. Ιδρύθηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (1920). Τότε, έγινε το πρώτο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου υπό τη διοίκηση του Κωνσταντίνου Καραθεοδωρή, μεγάλου μαθηματικού και καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βερολίνου. Το σημερινό Πανεπιστήμιο Αιγαίου αποτελεί συνέχεια του οράματος Καραθεοδωρή· επανιδρύθηκε το 1984 και είναι ένα από τα νεότερα Πανεπιστήμια στην Ελλάδα.

Σήμερα, μετά παρέλευση περισσότερων από τριάντα χρόνια λειτουργίας, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου κατατάσσεται ανάμεσα στα μεγαλύτερα Πανεπιστήμια της χώρας έχοντας 17 Τμήματα, 38 Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Θερινά Σχολεία και Μαθήματα Δια-βίου Μάθησης. Διοικητική έδρα του είναι η Μυτιλήνη, ενώ Σχολές και Τμήματά του λειτουργούν σήμερα στις νησιωτικές πόλεις εκτός της Μυτιλήνης, της Χίου, του Καρλοβάσου, της Ρόδου, της Ερμούπολης και της Μύρινας, συγκροτώντας ένα Πανεπιστήμιο-Δίκτυο που καλύπτει ολόκληρο σχεδόν το Αιγαίο πέλαγος.

Πάντως, από έρευνα που έχει εκπονηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ESPON, 2013)⁵ διαπιστώθηκε ότι το ποσοστό του πληθυσμού από 25 έως 64 ετών με τριτοβάθμια εκπαίδευση

⁵ The ESPON 2013 Programme, 'The Development of the Islands – European Islands and Cohesion Policy

στις νησιωτικές περιοχές της Σαρδηνίας, της Σικελίας, του Νοτίου Αιγαίου, των Ιονίων Νήσων, της Κορσικής και της Μάλτας ήταν μικρότερο του 12,5% του πληθυσμού τους. Εξαιρούνταν από τον κανόνα αυτό η Κύπρος και η Κρήτη. Αντίστοιχα, στο Βορρά της Ευρώπης, τα νησιά των Σκανδιναβικών χωρών ξεπερνούσαν το 25% του πληθυσμού.

Ειδικά για τις Κυκλάδες, είχε διατυπωθεί στο παρελθόν η σκέψη για ίδρυση πανεπιστημιακού Τμήματος Κινεζικών Σπουδών, στο πλαίσιο του ανοίγματος της χώρας μας προς την Κινεζική αγορά, που όμως δεν ολοκληρώθηκε. Σήμερα, εκτός του 'Τμήματος Μηχανικών Σχεδίασης Προϊόντων & Συστημάτων', που εδρεύει στην Ερμούπολη της Σύρου, λειτούργησαν στο παρελθόν τα λεγόμενα 'Σεμινάρια της Ερμούπολης', που συγκέντρωναν σημαντικό αριθμό επιστημόνων. Ακολούθως, λειτούργησαν αφ' ενός το 'Θερινό Σχολείο Πάρου' μεταξύ του 2004 και 2011 στο ομώνυμο νησί, αφ' ετέρου λειτουργεί το 'Θερινό Σχολείο Νάξου' από το 2012 έως και σήμερα (2017), προσφέροντας και τα δύο την ευκαιρία σε φοιτητές του Τμήματος Γεωγραφίας της Μυτιλήνης, αλλά και σε ντόπιους φοιτητές, να παρακολουθήσουν και να βαθμολογηθούν, εφ' όσον το επιθυμούν, σε δεκαπενθήμερη βάση σεμιναριακά μαθήματα που παραδίδονται από καθηγητές διαφόρων ελληνικών και ξένων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Σκοπός του Θερινού Σχολείου Νάξου είναι να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις στο προσεχές μέλλον για ίδρυση πανεπιστημιακού Τμήματος στο νησί, που θα λειτουργεί ενδεχομένως στο πλαίσιο του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

3. Τι Δέον Γενέσθαι στην Ανώτερη και Ανώτατη Εκπαίδευση των Κυκλάδων;

Ωστόσο, το ζήτημα της Ανώτερης και Ανώτατης Παιδείας στο Αιγαίο και ειδικά στις Κυκλάδες δεν φαίνεται να αντιμετωπίζεται κατά ριζικό και αποτελεσματικό τρόπο με την παραδοσιακή μέθοδο, δηλαδή με την ίδρυση πανεπιστημιακών χώρων σε κάθε σχεδόν νησί. Ενδεχομένως, το 'εγχείρημα' των Θερινών Σχολείων, που λειτούργησαν και λειτουργούν περιστασιακά σε διάφορα μεγάλα νησιά, φαίνεται να δίνουν μια προσωρινή διέξοδο. Όμως, δεν αποτελούν τη ριζική λύση στο πρόβλημα, αλλά προσωρινή. Τούτο, κυρίως διότι η όλη προσπάθειά τους στηρίζεται αφ' ενός στη φωτεινή πρωτοβουλία κάποιων ανθρώπων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης να θέλουν να προάγουν την Παιδεία στα νησιά, αφ' ετέρου στην εθελοντική εργασία κάποιων καθηγητών, που προσφέρονται να αναλώσουν αφιλοκερδώς το χρόνο των καλοκαιρινών τους διακοπών για συναφή διδασκαλία. Χρειάζεται μια ποιοτική μεταλλαγή του συστήματος, που θα βασίζεται σε νέα οργανωτικά σχήματα και σε νέες μεθόδους.

Ίσως, μια λύση να είναι αυτή που προτάθηκε στο Δήμο της Πάρου για την αναδιοργάνωση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, ώστε αφ' ενός να εξειδικευθεί σε κάποιους γνωστικούς τομείς και αναλόγως να εμπλουτιστεί, αφ' ετέρου να δια-συνδεθεί ηλεκτρονικά με τη Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Μυτιλήνη, ώστε να δοθεί σε κάθε κάτοικο ή επισκέπτη του νησιού η ευκαιρία πρόσβασης στην πιο επίκαιρη επιστημονική γνώση. Στην πράξη, η ιδέα προχώρησε ως ένα βαθμό (έγινε η ηλεκτρονική σύνδεση με την Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αιγαίου), αλλά τα αποτελέσματα ήταν φτωχά σε αριθμό προσέλευσης ενδιαφερομένων.

Γι' αυτό, αρχικά θα πρέπει να διαγνωστεί ποια είναι η πραγματική ανάγκη των κατοίκων των νησιών και μετά να ληφθούν αποφάσεις και μέτρα: είναι πράγματι η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων και ο βαθμός εξειδίκευσής του ή η διασφάλιση νέου πληθυσμού, που θα διαμένει κατά τους χειμερινούς μήνες (φοιτητών και καθηγητών) και, που θα προσφέρει σταθερό εισόδημα στο μόνιμο πληθυσμό κατά τους δύσκολους χειμερινούς μήνες; Αν και τα δύο αιτήματα δείχνουν να διατυπώνονται σε ισότιμη ένταση, φαίνεται ότι στη

συνείδηση μεγάλου ποσοστού των κατοίκων να κυριαρχεί το δεύτερο αίτημα, το οποίο και θα πρέπει να θεωρηθεί ως απόρροια της επίδρασης της ‘νησιωτικότητας’ και που είναι το κεντρικό ζήτημα των νησιών μας και ως τέτοιο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί από τις κεντρικές κυβερνήσεις της χώρας.

Πράγματι, δεν είναι χωρίς σημασία η επισήμανση της προαναφερθείσας σχετικής μελέτης του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Χωροταξίας ⁶, ότι δηλαδή το ανθρώπινο δυναμικό των νησιών, ιδιαίτερα της Μεσογείου ακόμη και σε νησιά με υψηλό ΑΕΠ και με ύπαρξη εκεί πανεπιστημίων, υστερεί σε εξειδίκευση και γνώση, είναι δηλαδή χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αυτό είναι προφανώς αποτέλεσμα του ακολουθούμενου μοντέλου ανάπτυξης, δηλαδή αυτού που έχει ως επίκεντρο τον τουρισμό, που απαιτεί συνήθως ανθρώπινο δυναμικό χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου. Η ύπαρξη σε αυτά τα νησιά πανεπιστημίου και υψηλά εξειδικευμένου παραγόμενου ανθρώπινου δυναμικού, που δεν απορροφάται από την τοπική οικονομία, αναζητεί απλώς εργασία σε άλλα σημεία της χώρας. Ενδεχομένως, η παρουσία στοχευμένης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (π.χ. αρχικά επιπέδου τεχνικής και επαγγελματικής επιστημονικής εκπαίδευσης και έπειτα πανεπιστημιακού επιπέδου, εστιασμένων σε τομείς όπως ο Τουρισμός και ο Πολιτισμός, η Αγροτική Ανάπτυξη και ο Χωροταξικός και Πολεοδομικός Σχεδιασμός) σε αυτά θα προσέφερε, υπό τους ίδιους όρους, περισσότερες πρακτικές λύσεις για τις τοπικές ανάγκες και τη σταδιακή άνοδο του γενικότερου μορφωτικού επιπέδου.

Πάντως, η ηλεκτρονική διασύνδεση των νησιών με το Διαδίκτυο, τις βασικές Βιβλιοθήκες της χώρας και του εξωτερικού και τα επιστημονικά Εργαστήρια και Ινστιτούτα φαίνεται να προσφέρει ουσιαστική διέξοδο στην απομόνωσή τους και στην αναβάθμιση του επιπέδου ζωής των κατοίκων τους, που συνεχώς ανανεώνεται σε αυτά κυρίως στο πλαίσιο της κρίσης που μαστίζει τη χώρα τα τελευταία χρόνια και συμβάλλει στην αναθεώρηση πολλών από τις αποδεκτές έως τώρα απόψεις μας.

4. Γενικά Συμπεράσματα και Ορισμένες Προτάσεις

Δεν θα κουραστούμε και πάλι να επαναλάβουμε ανάλογα συμπεράσματα που αναφέραμε και κατά την περσινή μας εισήγηση στο Θερινό Σχολείο Νάξου⁷, και τα οποία θα πρέπει να έχουν ευρύτερο χαρακτήρα..

Η κατ’ αρχήν στροφή προς τη λεγόμενη ‘ολοκληρωμένη’ ανάπτυξη, δηλαδή προς την προώθηση ενός κατά το δυνατό πλήρους συστήματος συνεργαζόμενων παραγωγικών τομέων, κατά δεύτερο στην ηλεκτρονική διασύνδεση των νησιών με το Διαδίκτυο, τις βασικές βιβλιοθήκες της χώρας και του εξωτερικού, καθώς και τα επιστημονικά ερευνητικά ινστιτούτα και κατά τρίτον η λειτουργία μικρών εκπαιδευτικών μονάδων (όπως τα Θερινά Σχολεία ή η ίδρυση Τμημάτων ορισμένων Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων & ΑΕΙ) φαίνεται να προσφέρουν μια ουσιαστική διέξοδο στην απομόνωσή των νησιών και να συμβάλλει ουσιαστικά στην αναβάθμιση του επιπέδου ζωής σε αυτά και στην προώθηση της ‘υπόθεσης’ της ευρύτερης Παιδείας στους νησιωτικούς πληθυσμούς, κυρίως στο διαρκώς επιδεινούμενο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, που μαστίζει τη χώρα μας κατά τα τελευταία χρόνια και να συμβάλλει στην αναθεώρηση πολλών από τις παραδεδομένες έως τώρα αντιλήψεις μας.

Συνεπώς, η όποια λύση επιλεγεί θα πρέπει να υπερβαίνει τα παθογενή μειονεκτήματα, που εμφανίζονται κατά τους χειμερινούς μήνες, και να αξιοποιεί τα συγκριτικά πλεονεκτήματα, που προσφέρονται κατά τους μήνες της καλοκαιρίας.

⁶ The ESPON 2013 Programme, ό.. π.

⁷ Η περσινή μας εισήγηση (2016) είχε τίτλο: ‘Νησιωτικότητα και Εκπαίδευση’.

5. Βιβλιογραφία

- Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (1986), τόμ. 5, Αθήνα, σελ. 127.
- Κόνσολας, Νικόλαος (επιστ. υπεύθυνος) (2012), *Συνοπτική Παρουσίαση του Στρατηγικού Σχεδίου της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου*, τεύχος Χ, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου .
- Μαρμαράς, Εμμανουήλ (2016), εισήγηση στο *Θερινό Σχολείο Νάξου*, με τίτλο: 'Νησιωτικότητα και Εκπαίδευση'.
- Σπεράντζας, Θεοδόσιος Κ. (1961), 'Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ως Έφορος της Παιδείας ανά τας Κυκλάδας', *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τόμ. Α', σελ., 51-2.
- The ESPON 2013 Programme, 'The Development of the Islands – European Islands and Cohesion Policy (EUROISLANDS)', Targeted Analysis 2013/2/2, Final Report.

Κεφάλαιο 3:

Οικισμικός Τουρισμός προς τις ακτές της νότιας Ευρώπης πριν από την κρίση, με έμφαση στην περίπτωση της Ελλάδας

Λίλα Λεοντίδου και Κυριάκος Τουρκομένης

Στον αείμνηστο Μανόλη Μαρμαρά αφιερώνεται αυτό το κεφάλαιο, που μάλιστα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε δικό του ερευνητικό υλικό, όπως αναφέρουμε σε κάθε βήμα. Η Λίλα Λεοντίδου είχε κερδίσει από την ΕΕ μια σειρά Fellowships στο Kings College London του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, όπου δίδασκε τη δεκαετία του 1990, και ο Μανόλης Μαρμαράς ανέλαβε την Fellowship για έρευνα του οικισμικού τουρισμού στην Ελλάδα και ειδικά στα νησιά του Αιγαίου, με πλήθος ενδιαφέροντα αποτελέσματα και δημοσιεύσεις, που φαίνονται στη βιβλιογραφία παρακάτω. Ο Κυριάκος Τουρκομένης ήταν φοιτητής των δύο στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου και κατόπιν υποψήφιος διδάκτωρ στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, με επιβλέποντες καθηγητές τη Λίλα Λεοντίδου και το Μανόλη Μαρμαρά. Μια συνοπτική μορφή αυτού εδώ του άρθρου πρωτοδημοσιεύθηκε στα ισπανικά (βλ. Leontidou & Tourkomenis 2009) και τώρα εδώ έχει επεκταθεί και επικαιροποιηθεί.

1. Βόρειο-Ευρωπαϊκός τουρισμός: μια εισαγωγή

Οι απαρχές του Ευρωπαϊκού τουρισμού μπορούν να ανιχνευθούν πίσω στους ταξιδευτές των μυθικών τοποθεσιών και των αρχαίων θησαυρών που έκαναν συχνά στάσεις στη Νότια Ευρώπη και στην ευρύτερη Μεσόγειο. Στην περίοδο της μεταπολίτευσης οι διακοπές ήρθαν στο προσκήνιο και από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η Μεσογειακή Ευρώπη δεχόταν περισσότερους από 113 εκατομμύρια οργανωμένους τουρίστες το χρόνο (Perry & Ashton 1994, Apostolopoulos et al. eds 2001). Στην Ελλάδα έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε τη μεταστροφή από τους εξερευνητές, τους φιλέλληνες, τους διανοούμενους, τους ποιητές και φυσικά τους αρχαιολόγους, που εξακολουθούν να έχουν το μονοπώλιο των ανασκαφών σε σχέση με τους Έλληνες συναδέλφους τους, προς τον μαζικό τουρισμό και κάποιες πιο σπάνιες μορφές του όπως ο οικο-τουρισμός. Στα 1990, η Νότια Ευρώπη δεχόταν το 34% όλων των τουριστών παγκοσμίως (Lanquar 1995). Ταξιδιώτες ξεκινούσαν με διαφορετικά κίνητρα και προτεραιότητες, από την εξερεύνηση του παρελθόντος μέχρι τον ηδονιστικό καταναλωτισμό του παρόντος, ο οποίος έχει τονιστεί και κριτικαριστεί πρόσφατα ως χαρακτηριστικό της μεταμοντέρνας αντίληψης (Leontidou 1993). Ο οργανωμένος τουρισμός από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα τείνει προς τον καταναλωτισμό, την απόλαυση και σπανιότερα προς την εκπαίδευση, αλλά και προς τη νοσταλγία ή την προβολή του μέλλοντος. Οι σημερινοί τουρίστες μπορεί να αναζητούν την αυθεντικότητα, τον εκλεκτικισμό ή τα αθάνατα τοπία του μύθου και των ιστορικών μαρτυριών, ή μπορεί να αναζητούν την απόδραση ή να μαγνητίζονται από την εξωτική ή ακόμα και την εικονική πραγματικότητα.

Οι Μεσογειακές ακτές προσελκύουν ξένους επισκέπτες, οι οποίοι έχουν δημιουργήσει το φαινόμενο, που ερευνούμε σε αυτό το κεφάλαιο: το διεθνή *Οικισμικό Τουρισμό* (Leontidou and Marmaras 2001). Ο συνδυασμός της μετανάστευσης και του τουρισμού στον οικισμικό τουρισμό είναι τόσο νέος που, με μερικές εξαιρέσεις, έχει διαφύγει από την ανάλυση στα περισσότερα βιβλία για τον τουρισμό, με ελάχιστες εξαιρέσεις (Apostolopoulos et al. 2001). Ορίζεται ως η εποχική εγκατάσταση ανθρώπων σε ξένα θέρετρα για μεγάλα χρονικά διαστήματα (αρκετούς μήνες), συχνά σε ιδιόκτητα σπίτια. Οι αριθμοί των οικισμικών τουριστών έχουν αυξηθεί από το 1993, εξαιτίας της Συνθήκης του Μάαστριχτ (1992) που έδωσε τη δυνατότητα στους Ευρωπαίους πολίτες να εγκαθίστανται και να αγοράζουν ιδιοκτησίες σε οποιοδήποτε κράτος μέλος, οπουδήποτε εντός των ορίων της Ε.Ε. (Leontidou, coord. 1997). Επιπλέον, η Συμφωνία Schengen αφαίρεσε θεσμικά εμπόδια για τη μετακίνηση μεταξύ αρκετών Ευρωπαϊκών χωρών. Θα ερευνήσουμε την μεταβαλλόμενη γεωγραφία του οικισμικού τουρισμού στην Ελλάδα σε σύγκριση με την Ισπανία πριν ξεσπάσει η χρηματοπιστωτική κρίση, που μετέβαλε πολλές παραμέτρους στο φαινόμενο και στην τιμεντοποίηση των ακτών της Μεσογείου.

2. Γεωγραφίες του τουρισμού στην Ελλάδα

Έχει ενδιαφέρον, πριν ερευνήσουμε τους προορισμούς των οικισμικών τουριστών στον ελληνικό χώρο, να ξεκινήσουμε με μια ανάλυση των τουριστικών προορισμών κατά εθνικότητα. Μια γενική εικόνα του τουρισμού είναι ότι αποφεύγει τις επίσημες νόρμες και τους επίσημους ρυθμιστικούς κανόνες οι οποίοι σαφώς αντιβαίνουν την *taylorized* εργασιακή πειθαρχία (Albertsen 1988; Leontidou 1993). Ο τουρισμός ήταν πάντα περισσότερο *α-φορντική* ή ακόμα και *αντι-φορντική* διαδικασία παρά *μετα-φορντική*. Εμπορευματοποιείται και παγκοσμιοποιείται, αλλά είναι ταυτόχρονα και υβριδική, καθώς στην περιοχή της Μεσογείου διάφορες δραστηριότητες, που είχαν αναπτυχθεί σε ένα περιβάλλον αυθορμητισμού και ανεπίσημης καταπάτησης, οδηγούνται τώρα στον ανταγωνισμό και στην επιχειρηματικότητα.

Από τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, οι τουρίστες συγκεντρώνονταν σε παραλίες και νησιά, αν και πολλοί συνέχισαν να επισκέπτονται χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς (Leontidou 1998). Χρονοσειρές από το 1996 έως το 2015 δείχνουν μια επιτάχυνση του ρυθμού άφιξης ευρωπαϊών επισκεπτών (Πίνακας 2.1. & Διάγραμμα 2.1.). Οι όποιες διακυμάνσεις μπορεί να παρατηρηθούν ιδίως κατά την περίοδο 2007-2013 συμπίπτουν με την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και κορυφώνονται την διετία 2010-2012, ίσως λόγω της πολιτικής αστάθειας της περιόδου. Από το 2013 πάντως φαίνεται μια σταθερή αύξηση στον αριθμό των αφίξεων τουριστών από την Ευρώπη, γεγονός που μπορεί να έχει ενισχυθεί και από την πολιτική κατάσταση των γειτονικών χωρών/ τουριστικών προορισμών. Έτσι λοιπόν, η οικονομική κρίση δεν είχε δυσμενείς επιπτώσεις στον τουρισμό – μάλλον το αντίθετο, φαίνεται να τον ενδυνάμωσε.

Πίνακας 2.1. Αφίξεις τουριστών στην Ελλάδα κατά υπηκοότητα (μεγάλες γεωγραφικές ενότητες), 1996-2015

Υπηκοότητα τουριστών (μεγάλες γεωγραφικές ενότητες)	ΕΕ15	Υπόλοιπο Ευρώπης	ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία
1996	6.843.216	2.303.105	334.969
1997	6.592.701	1.749.057	320.407
1998	7.663.483	2.383.828	312.670
1999	8.789.371	2.391.256	331.510
2000	9.219.271	2.860.940	332.926
2001	9.817.550	3.270.674	276.594
2002	9.637.540	3.598.970	258.108
2003	9.324.485	3.748.439	254.159
2004	9.000.493	3.323.481	275.327
2005	9.283.928	4.398.609	465.673
2006	9.693.625	5.090.684	569.113
2007	9.853.046	6.391.095	607.521
2008	9.429.483	5.045.496	907.358
2009	8.776.239	4.825.178	800.128
2010	7.745.322	5.530.640	719.747
2011	8.413.254	6.238.259	742.897
2012	7.799.704	6.051.360	594.377
2013	8.271.324	7.507.073	782.333
2014	9.464.155	10.012.894	920.653
2015	10.478.959	10.236.705	1.115.714

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, απογραφές τουριστικής κίνησης, στοιχεία προσαρμοσμένα από τους συγγραφείς. Τα στοιχεία της περιόδου 2005-15 έχουν προσαρμοστεί για την ΕΕ-15. Τα στοιχεία του πίνακα απεικονίζονται στο παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 2.1. Αφίξεις τουριστών στην Ελλάδα κατά υπηκοότητα (μεγάλες γεωγραφικές ενότητες), 1996-2015

Πηγή:

ΕΛΣΤΑΤ, απογραφές τουριστικής κίνησης, στοιχεία προσαρμοσμένα από τους συγγραφείς. Τα στοιχεία της περιόδου 2005-15 έχουν προσαρμοστεί για την ΕΕ-15. Το διάγραμμα μέχρι το 2007 έχει δημοσιευθεί στο Leontidou & Tourkomenis (2009: 40). Η απότομη κορυφή το 2007 οφείλεται σε διπλή πηγή στοιχείων, με άλλες τιμές για πριν και άλλες για μετά το 2007.

Στον Πίνακα 2.2. & Διάγραμμα 2.2. φαίνεται η πρωτοκαθεδρία των Δωδεκανήσων στις διανυκτερεύσεις, καθώς και οι ενδιαφέρουσες εξελίξεις στην Αθήνα.

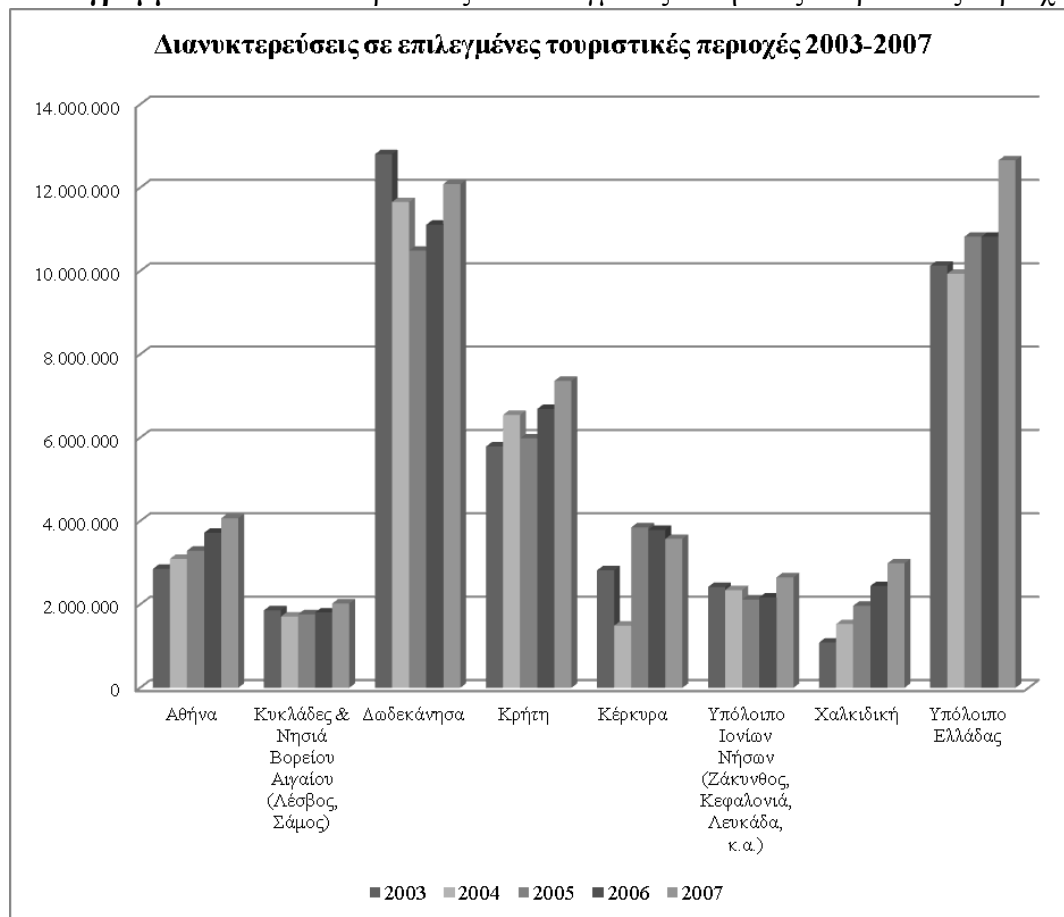
Πίνακας 2.2. Διανυκτερεύσεις σε επιλεγμένες ελληνικές τουριστικές περιοχές 2003-2007

	2003	2004	2005	2006	2007
Αθήνα	2852756	3094955	3291108	3721068	4069154
Κυκλάδες & Νησιά Βορείου Αιγαίου (Λέσβος, Σάμος)	1858745	1710723	1766050	1808696	2022857
Δωδεκάνησα	12804051	11656982	10489502	11112130	12086798
Κρήτη	5789596	6549697	5985032	6691359	7364166
Κέρκυρα	2819827	1489818	3848583	3789221	3574236
Υπόλοιπο Ιονίων Νήσων	2418708	2345217	2117682	2169257	2649451

(Ζάκυνθος, Κεφαλονιά, Λευκάδα, κ.α.)					
Χαλκιδική	1085686	1529417	1969888	2442980	2986767
Υπόλοιπο Ελλάδα	10130188	9933974	10824280	10824056	12656831

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ απογραφή τουριστικής κίνησης, στοιχεία προσαρμοσμένα από τους συγγραφείς. Τα στοιχεία του πίνακα απεικονίζονται στο παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 2.2. Διανυκτερεύσεις σε επιλεγμένες ελληνικές τουριστικές περιοχές 2003-2007

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ απογραφή τουριστικής κίνησης, στοιχεία προσαρμοσμένα από τους συγγραφείς. Το διάγραμμα αυτό έχει δημοσιευθεί στο Leontidou & Tourkomenis (2009: 42).

Ενώ η πόλη της Αθήνας είχε μεγάλη απώλεια τουριστικών αφίξεων από τη δεκαετία του 1980 (Leontidou 1991: 92-94), αυτό δεν διήρκεσε μετά το γύρισμα της νέας χιλιετίας και τα χρόνια που φαίνονται στον Πίνακα και το Διάγραμμα 2.2. Στο απώτερο παρελθόν, μια επίσκεψη στην Ελλάδα σπάνια θα παρέλειπε ένα σημαντικό σημείο πολιτιστικής κληρονομιάς, τον ιερό βράχο της Ακρόπολης - το μνημείο που θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει την προέλευση του ευρωπαϊκού καθώς και του παγκόσμιου πολιτισμού (Loukaki 2007). Αργότερα όμως η Ακρόπολη βρέθηκε στην καρδιά της ακατάστατης, παιχνιδιάρικης, κερδοσκοπικής, ρυπασμένης και κυκλοφοριακά συμφορημένης πόλης, με την πυκνή μοντερνιστική δόμηση χωρίς φαντασία, η οποία με μια δόση ειρωνείας περιλαμβάνει ένα εκλεκτικό, μεταμοντέρνο κολλάζ μορφών και χρήσεων γης. Είναι μια πόλη που έχει αντισταθεί στο σχεδιασμό σε όλη τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων. Οι ίδιοι οι τουρίστες έχουν υποβαθμίσει τα τοπία κερδοσκοπίας, εγκαταλείποντας την πόλη στην αρνητική δημοσιότητα για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος

(Leontidou 1998) στα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Όμως από το γύρισμα της χιλιετίας, με την προοπτική ότι η Αθήνα θα φιλοξενούσε τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, ο τουρισμός αυξήθηκε, μέχρι την περίοδο της κρίσης.

Διαφορετικές εθνικότητες έχουν δημιουργήσει συγκεντρώσεις σε διαφορετικές ακτές και περιοχές της Ελλάδας, σύμφωνα με τα δικά τους πολιτιστικά στερεότυπα και, φυσικά, την πολιτική των ταξιδιωτικών πρακτόρων και των tour operators. Μέχρι τη δεκαετία του 1980, τους δύο πόλους στις «προτιμήσεις» τουριστικών προορισμών κρατούσαν, από τη μία πλευρά, οι Αμερικάνοι και οι Ιάπωνες, που έκλιναν προς τον αστικό τουρισμό, και, αφετέρου, οι Ευρωπαίοι, οι οποίοι προτιμούσαν τα νησιά και ειδικά τη Ρόδο και τη Βόρεια Κρήτη (Leontidou 1991: 92-94). Μεταξύ των Ευρωπαίων υπήρχαν μεγάλες διαφορές, όπως ανάμεσα στους Ισπανούς, οι οποίοι έτειναν προς την Αθήνα, τους Σκανδιναβούς, οι οποίοι επισκέπτονταν μαζικά τα Δωδεκάνησα, και τους Άγγλους, που συγκεντρώνονταν στην Κέρκυρα (Leontidou 1991: 92-94). Η επίμονη προτίμηση των Ισπανών, των Ιταλών και των Γάλλων στην Αθήνα αντιστοιχούσε στη θετική ροπή προς τους αστικούς πολιτισμούς μεταξύ των λαών της Μεσογείου, ενώ οι Βόρειοι τείνουν προς την ύπαιθρο (Leontidou 2001).

3. Οικισμικός τουρισμός από το Βορρά προς την Ισπανία και την Ελλάδα

Ο διεθνής οικισμικός τουρισμός ήταν, στο παρελθόν, γνωστός από τη Νότια Γαλλία, και ιδίως τη Νίκαια (Turpen 1991). Μετά το 1990 ωστόσο εξαπλώνεται διαρκώς προς τις ακτές της Νότιας Ευρώπης, από τα δυτικά (Ισπανία) ως τα ανατολικά (Ελλάδα). Άλλοι προορισμοί της Μεσογείου προσέλκυαν λιγότερους οικισμικούς τουρίστες, ενώ η Αφρική και η Μέση Ανατολή δεν συμμετείχαν σε αυτό το φαινόμενο σε σημαντικό βαθμό. Μετά τη δεκαετία του 1990 η Ισπανία κατέλαβε την πρώτη θέση μαζί με την Ιταλία και μετά ήλθε η Ελλάδα, παράλληλα με την κλιμάκωση των νέων μεταναστευτικών ροών.

Ο οικισμικός τουρισμός ανήκει στο πλαίσιο των νέων τάσεων στις διακοπές, αλλά κυρίως στις νέες μεταναστευτικές τάσεις στην Ευρώπη μετά τις Νότιες διευρύνσεις της ΕΕ της δεκαετίας του 1980. Το σημείο καμπής ήρθε με τις νέες ευκαιρίες για ελεύθερη μετακίνηση του πληθυσμού στην Ευρώπη που παρείχε η ευρωπαϊκή ενοποίηση και ειδικότερα η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992). Η διεύρυνση της ΕΚ / ΕΕ προς τη Μεσόγειο στη δεκαετία του 1980, σε συνδυασμό με τις νέες πραγματικότητες, λίγο αργότερα, μετά την πτώση των συνόρων μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης έπειτα από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989, δημιούργησαν μια πιο έντονη μεταναστευτική κίνηση προς τους προορισμούς που κάποτε ήταν τόποι προέλευσης οικονομικών μεταναστών: η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ισπανία και η Πορτογαλία έγιναν σημαντικά σημεία προορισμού για διάφορους τύπους μετανάστευσης.

Η ευρωπαϊκή ενοποίηση και ο μετα-σοσιαλιστικός μετασχηματισμός στη δεκαετία του 1990 δημιούργησαν αρκετές ανατροπές σε αρκετά ευρωπαϊκά χωρικά επίπεδα: Βορρά / Νότου, Ανατολής / Δύσης, αστικής / αγροτικής και ιδιαίτερα παραγωγικής / καταναλωτικής μετανάστευσης: υπήρξε μια αντιστροφή από την παραγωγικά προς την καταναλωτικά καθοδηγούμενη μετανάστευση και μια αλλαγή στους προορισμούς. Ο οικισμικός τουρισμός διαφέρει ριζικά από την οικονομική μετανάστευση, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως Φορντική στο παρελθόν και υποχώρησε στην Ευρώπη από τη δεκαετία του 1980 (Fielding 1993; Leontidou 1990; King ed. 1993). Το πέρασμα από τη μετανάστευση «προς» στη μετανάστευση «από» το Βορρά ήταν μια ιδιαίτερα σημαντική στιγμή για το Νότο (King & Rybaczuk 1993). Ιδιαίτερα μετά τη διεύρυνση της ΕΕ προς τη Νότια Ευρώπη, έφταναν εδώ εργάτες μετανάστες από τον Τρίτο Κόσμο, και επαναπατρίζονταν μετανάστες από το Βορρά, ενώ από εκεί προσελκύνονταν

και οικισμικοί τουρίστες, ειδικότερα μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (Leontidou & Marmaras 2001).

Η παγκοσμιοποίηση και ειδικότερα η ανάπτυξη των ΤΠΕ (Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας) και της τεχνολογίας των μεταφορών αναδείχθηκε ως ένα επιπλέον κανάλι που διευκόλυνε δύο μεγάλες απαιτήσεις του οικισμικού τουρισμού: την αναζήτηση για ακίνητα, που προσφέρονται μέσω διαδικτύου, και τη δυνατότητα τηλεργασίας στα θέρετρα προορισμού, όπου εγκαθίστανται οι νέοι αυτοί μετανάστες (Leontidou 2006). Αυτό επιτρέπει την τηλεργασία αντί της μετακίνησης μεταξύ εργασίας, κατοικίας και αναψυχής μεταξύ τόπων και συνόρων.

Ο οικισμικός τουρισμός αντέστρεψε επίσης τις τάσεις εγκατάστασης καθώς και την εποχικότητα του παρελθόντος. Η περιοχή της Μεσογείου δεχόταν πάντα έντονη εποχική πληθυσμιακή πίεση κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών, η οποία δημιουργούσε μεγάλα προβλήματα. Αντίθετα, οι οικισμικοί τουρίστες έχουν την τάση να παραμένουν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, απολαμβάνοντας τους ήπιους χειμώνες, και μπορεί ακόμα και να αποφεύγουν τους ζεστούς καλοκαιρινούς μήνες, με ευεργετικά αποτελέσματα για την εποχικότητα. Πολλές χώρες έχουν μάλιστα ενθαρρύνει τον οικισμικό τουρισμό με στόχο την καταπολέμηση της εποχικότητας, ιδιαίτερα η Ισπανία, με πολιτικές για τη διευκόλυνση της ζωής των συνταξιούχων, προκειμένου να ομαλοποιηθούν οι εποχικές διακυμάνσεις. Ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις έχουν γίνει για να βοηθήσουν τους τουρίστες του Ηνωμένου Βασιλείου προκειμένου να μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις συντάξεις τους στην Ισπανία (Leontidou & Marmaras 2001). Ως εκ τούτου, πολλοί εποχικοί επισκέπτες μετατρέπονται σε οικισμικούς τουρίστες. Οι τουρίστες στην Ισπανία δεκαπλασιάστηκαν την περίοδο 1960-94, από 6 εκατομμύρια το 1960 σε πάνω από 61 εκατομμύρια, εκ των οποίων 88,8 % ήταν Ευρωπαίοι (Lardies Bosque 1997). Έχει παρατηρηθεί μια αύξηση των μεταναστών της Ισπανίας που έχουν εισέλθει στην ΕΕ ως τουρίστες και «έχουν υπερβεί το όριο της θεωρημένης διάρκειας εισόδου τους στη χώρα» κατά 4,5 εκατομμύρια (Bloomfield 2008: 78).

Στην αρχή ο οικισμικός τουρισμός μελετήθηκε, σχεδόν αποκλειστικά, ως φαινόμενο που σχετίζεται με την κατανάλωση. Η καλύτερα μελετημένη κατηγορία στην έρευνα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ήταν οι συνταξιούχοι μετανάστες που μετακινούνταν προς τις μεσογειακές ακτές και τα νησιά (Cribier 1982; Buller et al. 1994; Williams et al. 1997;). Αυτό το είδος μετανάστευσης ήταν πολύ διαφορετικό από τη μετανάστευση εργατικού δυναμικού κατά τη διάρκεια του Φορντισμού, από πλείστες απόψεις: μη παραγωγικές # παραγωγικές ηλικιακές ομάδες, μετανάστευση για λόγους κατανάλωσης # μετανάστευση για λόγους παραγωγής, μεταναστευτικές ροές από Βορρά προς Νότο οι οποίες αντέστρεφαν τις μετακινήσεις των δεκαετιών 1960 και 1970, που κατευθύνονταν από το Νότο προς το Βορρά και από την ύπαιθρο στις πόλεις. Οικισμικοί τουρίστες που εποίκιζαν την ύπαιθρο αποτέλεσαν τον πυρήνα των μετακινήσεων. Επίσης δεν ήταν οικονομικά ενεργοί, σε ποσοστό 67% στην Καταλονία και το 73% στο Languedoc μεταξύ των κατοίκων της ΕΕ το 1990 (Lardies Bosque 1997). Αυτό δεν περιοριζόταν στους ηλικιωμένους συνταξιούχους τουρίστες (Perry et al. 1986).

Αργότερα όμως, ολοένα και περισσότερο, ένα μέρος αυτών των τουριστικών / μεταναστευτικών κυμάτων αποτελέστηκε από οικονομικά ενεργούς πληθυσμούς, πέρα από τους συνταξιούχους ή τους μετανάστες αναψυχής που κυριάρχησαν κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Leontidou & Marmaras 2001). Αυτό ξεκίνησε με μια τάση για επενδύσεις στον τομέα του τουρισμού και των υπηρεσιών από οικισμικούς τουρίστες και παλιννοστούντες που επέστρεφαν σε όλη την Νότια Ευρώπη, από την Ιταλία (King 1984) ως την Πορτογαλία, όπου μετανάστες επιστρέφον από το Βορρά ταυτόχρονα με τους retornados από την Αφρική. Αυτοί δημιούργησαν

μικρές επιχειρήσεις κατά μήκος των ακτών, οι οποίες απαιτούσαν μικρή επένδυση κεφαλαίου (Beja Horta 2004).

Στην Ελλάδα, μικρής κλίμακας οικονομική δραστηριότητα αυξήθηκε στα νησιά και στα τουριστικά θέρετρα μεταξύ ντόπιων κατοίκων, καλλιτεχνών και οικισμικών τουριστών. Πολλοί χρησιμοποιούσαν την ιδιοκτησία τους για να αποκομίσουν εισόδημα από την ενοικίαση της κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού ή από τη διατήρηση μικρών εργαστηρίων μέσα στο χώρο ή κάτω από τα σπίτια τους, παράλληλα με τη χρήση του σπιτιού για τον εαυτό τους και την οικογένειά τους (Marmaras 1996, 2009). Σε άλλες περιπτώσεις στη Νότια Ευρώπη, έχουν μελετηθεί ευρύτεροι τύποι εγχώριων τουριστικών επιχειρήσεων (Williams et al. 1989). Αργότερα, στη δεκαετία του 1990, ο αριθμός των οικονομικά ενεργών οικισμικών τουριστών αυξήθηκε και πολλοί διεθνείς τουρίστες και παλινοστούντες συμμετείχαν ενεργά σε επιχειρηματικές και παραγωγικές πρωτοβουλίες (Lardies Bosque 1997). Μικρής κλίμακας επιχειρήσεις ενθαρρύνθηκαν από φορείς χάραξης πολιτικής, καθώς η συμμετοχή στην τουριστική βιομηχανία τέθηκε υπό αυξανόμενη πίεση στη Μεσογειακή Ευρώπη (Leontidou & Marmaras 2001). Τέλος, προστέθηκε και η τηλεργασία (Leontidou 2006).

Ωστόσο δεν είναι οικονομικά ή επιχειρηματικά τα κίνητρα για τη μετανάστευση στις ακτές και στα τουριστικά θέρετρα της Νότιας Ευρώπης. Όλες οι έρευνες πεδίου έχουν επιβεβαιώσει ότι περισσότερο προσωπικές επιλογές τρόπου ζωής έχουν προσελκύσει ξένους επιχειρηματίες στις μεσογειακές ακτές. Διαπιστώθηκε, για παράδειγμα, ότι κύριος πόλος έλξης για τη μετακίνηση των επιχειρηματιών στην Costa del Sol ήταν το ευχάριστο κλίμα (60%) και το χαμηλότερο κόστος ζωής (Eaton, 1995; Lardies Bosque 1997). Δεν ήταν οικονομικοί οι λόγοι που παρακίνησαν και επηρέασαν τις αποφάσεις των οικονομικών παραγόντων. Σύμφωνα με έρευνα στην Ισπανία, η οικονομική ένταξη ακολούθησε αυτή την κίνηση και διευκόλυε την πιο μόνιμη εγκατάσταση των οικισμικών τουριστών (Lardies Bosque 1997). Τέτοια ευρήματα υπογραμμίζουν την καταναλωτικά καθοδηγούμενη φύση του οικισμικού τουρισμού, σε αντίθεση με την παραγωγικά καθοδηγούμενη μετανάστευση κατά τη διάρκεια της Φορντικής περιόδου και μέχρι τη δεκαετία του 1960. Φυσικά, αυτό θέτει ζήτημα βιωσιμότητας των επιχειρήσεων των οικισμικών τουριστών.

Η σύγκριση μεταξύ των ακτών και των νησιών της Ισπανίας και της Ελλάδας και η σε βάθος ανάλυση των αιτίων και των επιδράσεων του οικισμικού τουρισμού σε επιλεγμένες τοποθεσίες μέσα από συνεντεύξεις, αποκάλυψε διαφορετικά προφίλ αλλοδαπών στην Ισπανία και στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1990. Βάσει των συνεντεύξεων σε θεσμικούς φορείς και των ερωτηματολογίων σε οικισμικούς τουρίστες, που αντιστοιχούσαν στο 14% των αλλοδαπών στα ελληνικά νησιά (Marmaras 1996, 2009), και βάσει μελέτης περίπτωσης στην Ισπανία (Lardies Bosque 1997), το προφίλ των διεθνών οικισμικών τουριστών ήταν διαφορετικό στις δύο χώρες. Οι οικισμικοί τουρίστες που προσελκύνονταν στην Ισπανία αποτελούσαν μέρος μιας διαδικασίας μαζικού τουρισμού που συνδεόταν με τον τουρισμό συνταξιοδότησης και οργανωνόταν από ταξιδιωτικούς πράκτορες στις χώρες προέλευσης, και ιδιαίτερα στη Μεγάλη Βρετανία – πράγμα που δημιουργεί επιφυλάξεις για τη βιωσιμότητα μετά το Brexit. Αντίθετα, όσοι επέλεγαν την Ελλάδα μετακινούνταν ατομικά, ενεργώντας περισσότερο μέσω δικτύων φίλων παρά οργανωμένων πρακτόρων (Marmaras 1996, 2009). Πολλοί αναζητούσαν απομόνωση και εναλλακτικούς τρόπους ζωής. Μικροί πυρήνες πιο μαζικής μετεγκατάστασης δημιουργήθηκαν σε ορισμένες περιοχές, όπως εποικισμός της Μάνης και της Αλοννήσου από Γερμανούς ως επί το πλείστον, ενώ Βρετανοί προτιμούσαν τα νησιά του Ιονίου και ούτω καθεξής.

Μπορούμε να συγκρίνουμε και να αντιπαραθέσουμε την Ισπανία με την Ελλάδα της δεκαετίας του 1990, ως ακολούθως (Leontidou 2006):

- Συνταξιούχοι τουρίστες άνω των 65 ετών αποτελούσαν μειονότητα (16%) στην Ελλάδα ενώ αποτελούσαν το 25% του συνόλου στην Ισπανία.
- Τα θέρετρα ήταν γεμάτα από μεγαλύτερης ηλικίας κατοίκους το χειμώνα, για να απολαμβάνουν το ήπιο κλίμα, και από νεότερους το καλοκαίρι, όταν η ζέστη ήταν αφόρητη για τους μεγάλους αλλά τα καλοκαιρινά αθλήματα ήταν ελκυστικά για τους νέους: ένα είδος ενδο-οικογενειακού καταμερισμού του χρόνου, λειτούργησε στην Ισπανία και μετριάστηκε η εποχικότητα ιδίως στα ψηλά κτήρια των Benidorm and Torremolinos, που δημιουργήσαν αμφιλεγόμενα τοπία τα οποία δεν υπήρχαν πουθενά αλλού στις νότιες ακτές της Ευρώπης.
- Οι περισσότεροι κάτοικοι στην Ελλάδα ήταν απόφοιτοι πανεπιστημίου (72%) συγκριτικά με την Ισπανία στην οποία ήταν μόλις το 45%.
- Οι περισσότεροι οικισμικοί τουρίστες στην Ελλάδα προέρχονταν από την Βρετανία (38%), τη Γερμανία (19%) και την Ολλανδία (14%) ενώ οι Ισπανοί οικισμικοί τουρίστες προέρχονταν κυρίως από τη Βρετανία.
- Οι διαφορές στο φύλο των οικισμικών τουριστών δεν ήταν σημαντικές αλλά οι αλλοδαπές γυναίκες κυριαρχούσαν μεταξύ των οικισμικών τουριστών που ήρθαν να μείνουν στην Ελλάδα μετά από γάμο με ντόπιο. Το 25% των αλλοδαπών στα ελληνικά νησιά ανήκαν σε αυτή την κατηγορία.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η Αθήνα και η ευρύτερη περιοχή της Αττικής συγκεντρώνει τους περισσότερους αλλοδαπούς (αλλοδαπός πληθυσμός 2001: 369.973, ήτοι 9,8 % του συνολικού πληθυσμού 3.764.348). Οι παράκτιοι Δήμοι του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας, από τη Γλυφάδα μέχρι τη Βάρη και την Ανάβυσσο, έχουν παραδοσιακά φιλοξενήσει πολλούς αλλοδαπούς που εργάζονταν στην Αθήνα σε μόνιμες θέσεις εργασίας σε πρεσβείες, στο αεροδρόμιο ή σε γραφεία πολυεθνικών εταιριών. Πιο απομακρυσμένες περιοχές στην Αττική είναι πιο ενδιαφέρουσες σε σχέση με τον μετα-Ολυμπιακό οικισμικό τουρισμό, αλλά δυστυχώς δεν υπάρχουν σχετικά στοιχεία. Βάσει των ρεπορτάζ των εφημερίδων, του προσχέδιου του Εθνικού Περιφερειακού Σχεδίου, καθώς και μιας σειράς συνεντεύξεων σε θεσμικούς φορείς, υπαλλήλους των Δήμων και τοπικών αρχών για τον οικισμικό τουρισμό το Φεβρουάριο του 2009, αποκαλύφθηκε μια νέα σημαντική μετα-Ολυμπιακή αντίθεση: αυτή μεταξύ της ζήτησης για επενδύσεις σε θερινές κατοικίες, σε αντιδιαστολή με την μετανάστευση για οικισμικό τουρισμό. Η ζήτηση για επενδύσεις αυξήθηκε απότομα στη μετα-Ολυμπιακή Αττική σε συγκεκριμένους δήμους και νησιά χωρίς, όμως, να επηρεάζει τη μετανάστευση, τουλάχιστον μέχρι το 2009 που δεν είχε ξεσπάσει η κρίση. Οι συνεντεύξεις έδειξαν ότι οι ανατολικές ακτές της μετα -Ολυμπιακής Αττικής προσέλκυσαν περισσότερο επενδύσεις παρά μετανάστες ή τουρίστες.

Νησιά όπως η Κρήτη, η Αμοργός, η Ρόδος επηρεάζονται αρνητικά από τις αμφιλεγόμενες επιλογές του Εθνικού Σχεδίου Περιφερειακής Ανάπτυξης, που εκπονήθηκε από το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, το οποίο ενθαρρύνει επενδύσεις που θέτουν σε κίνδυνο ευάλωτα τοπία σε αυτά καθώς και σε άλλα νησιά. Κοινωνικά κινήματα και οικολογικές οργανώσεις, όπως η WWF, συχνά διαμαρτύρονται γι 'αυτό και για το ρόλο του ΤΑΙΠΕΔ αφότου ξέσπασε η κρίση. Τον Φεβρουάριο του 2009 υπήρξε μια σοβαρή σύγκρουση μεταξύ του Υπουργείου και επιστημονικών συλλόγων (Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, ΣΑΔΑΣ, ΣΕΠΟΧ, κλπ) που συμμετείχαν στο ΕΣΧΑΑ και πίεζαν για την εκ νέου κατάρτιση του Σχεδίου.

Τέλος, στην Ελλάδα υπάρχουν μικρά νησιά, πολλά από τα οποία είναι ιδιόκτητα και προσφέρονται προς πώληση! Αυτή η διαδικασία επιταχύνθηκε με τους Ολυμπιακούς Αγώνες και το 2007 αναφέρθηκε ότι πολλά μικρά νησιά προσφέρονταν προς πώληση στο Διαδίκτυο, εκ των οποίων 3 είχαν πρόσφατα πουληθεί και 22 είχαν προσφερθεί και κατονομαστεί στις εφημερίδες,

από ένα σύνολο περίπου 60 μικρών ιδιωτικών νησιών (Karatzou 2007). Πολλά μικρά νησιά του Ιονίου προσφέρονται επίσης προς πώληση. Παρόλα τα γραφειοκρατικά εμπόδια και περιορισμούς, οι συναλλαγές δεν σταματούν.

Η διαθέσιμη πληροφορία δεν επιτρέπει να μελετήσουμε εάν το έτος 2004, όταν πραγματοποιήθηκαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αθήνα, έκανε διαφορά στον οικισμικό τουρισμό, είτε στην Αττική, είτε στην υπόλοιπη Ελλάδα. Τα δεδομένα είναι ασυνεχή, η επικαιροποίησή τους γίνεται με αργούς ρυθμούς, και η προηγούμενη ανάλυση προέρχεται κυρίως από αδημοσίευτες πληροφορίες, από την εθνική απογραφή του 2001 και από τα στατιστικά στοιχεία του τουριστικού τομέα.

4. Πύκνωση των ακτών (littoralization) της Νότιας Ευρώπης

Ο οικισμικός τουρισμός είχε έντονη επίδραση στην τσιμεντοποίηση των ακτών που παρατηρήθηκε στην Ευρώπη από τη δεκαετία του 1980, και ιδίως από το 1990 (Mairota et al eds 1998). Στη γεωγραφία του οικισμικού τουρισμού, η παράκτια/ ηπειρωτική αντίθεση παρουσίασε διάφορες εντάσεις σε διαφορετικές χώρες (Leontidou & Marmaras 2001: 262–3). Κάθε χώρα της Νότιας Ευρώπης έχει δει τη δική της γεωγραφία ξένων μεταναστών και επίσης έχει παρατηρηθεί μια τάση των αλλοδαπών να συγκεντρώνονται κατά εθνικότητες σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης. Στη Γαλλία τη δεκαετία του 1990, οι αγροτικές περιοχές υπήρξαν πιο ελκυστικές από τις παράκτιες (Turpen 1991): μια σύγκριση μεταξύ Ισπανίας και Γαλλίας αποκάλυψε ότι 64% των μεταναστών στην Catalunya ζούσαν σε παράκτιες κοινότητες, σε αντίθεση με το 19% των μεταναστών στην Languedoc, όπου το 65% των μη-Γάλλων Ευρωπαίων υπηκόων ήταν Ισπανοί (Lardies Bosque 1997). Στην Ιταλία τη δεκαετία του 1990 υπήρχαν περίπου 40.000 Γερμανοί και 30.000 Βρετανοί πολίτες (Leontidou, coord. 1997). Πολλοί ήταν διασκορπισμένοι στο Sylan, ή ανακαίνιζαν εγκαταλελειμμένα σπίτια της Τοσκάνης και της Ούμπρια, προκαλώντας αύξηση των τιμών σε βάρος των κατοίκων που επιθυμούσαν να αγοράσουν ακίνητα (King 1991: 78, Pedrini 1984).

Μια πιο λεπτομερής χαρτογράφηση για την Ελλάδα, δείχνει τη γεωγραφία των αλλοδαπών να αλλάζει μεταξύ 1991 (χάρτης 4.1), 2001 (χάρτης 4.2) και 2011 (χάρτης 4.3). Μέχρι το 2001, μια δεκαετία μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, υπήρξε ένα πυκνότερο, σε σχέση με το 1991, πρότυπο χωροθέτησης αλλοδαπών σε όλη την Ελλάδα, καθώς και νέες συγκεντρώσεις κατά μήκος των ανατολικών ακτών της ηπειρωτικής χώρας, στις δυτικές ακτές της Πελοποννήσου, αλλά και σε πολλά νησιά, το μεγαλύτερο από τα οποία είναι η Κρήτη. Το 2011, όταν άρχισε η κρίση, αυτό το μοντέλο είχε παγιωθεί, όπως και οι μεγάλες πυκνότητες του συνόλου αλλοδαπών στις ίδιες περιφέρειες που παρέμειναν όμοιες με αυτές του 2001.

Όμως οι τρεις παραπάνω χάρτες δείχνουν τις διαχρονικές τάσεις χωροθέτησης ολόκληρου του πληθυσμού αλλοδαπών, που δεν είναι βεβαίως και οικισμικοί τουρίστες. Μια ένδειξη για τη χωροθέτηση των τελευταίων έχουμε εάν χαρτογραφήσουμε τους υπηκόους της ΕΕ (Χάρτης 4.4) και λοιπών ανεπτυγμένων χωρών συνολικά (ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία – Χάρτης 4.5). Αν και αφορά μόνο στο 2001, αυτή η περαιτέρω χαρτογράφηση μάλλον καλύπτει ολόκληρη τη δεκαετία του 2000, αν κρίνουμε από τους χάρτες 4.2 και 4.3. Αποκαλύπτει την τάση κατοίκων της ΕΕ να προκαλούν, σαφέστατα, πυκνωση των ελληνικών ακτών και ορισμένων νησιών (Χάρτης 4.4), σε αντίθεση με τα πρότυπα άλλων αλλοδαπών από τον υπόλοιπο ανεπτυγμένο κόσμο (Χάρτης 4.5). Φαίνεται ότι οι κάτοικοι των ΗΠΑ, Καναδά και Αυστραλίας συγκεντρώνονται και σε μεσόγειες τοποθεσίες, ιδίως της Νότιας Πελοποννήσου, αλλά και της υπόλοιπης Ελλάδας.

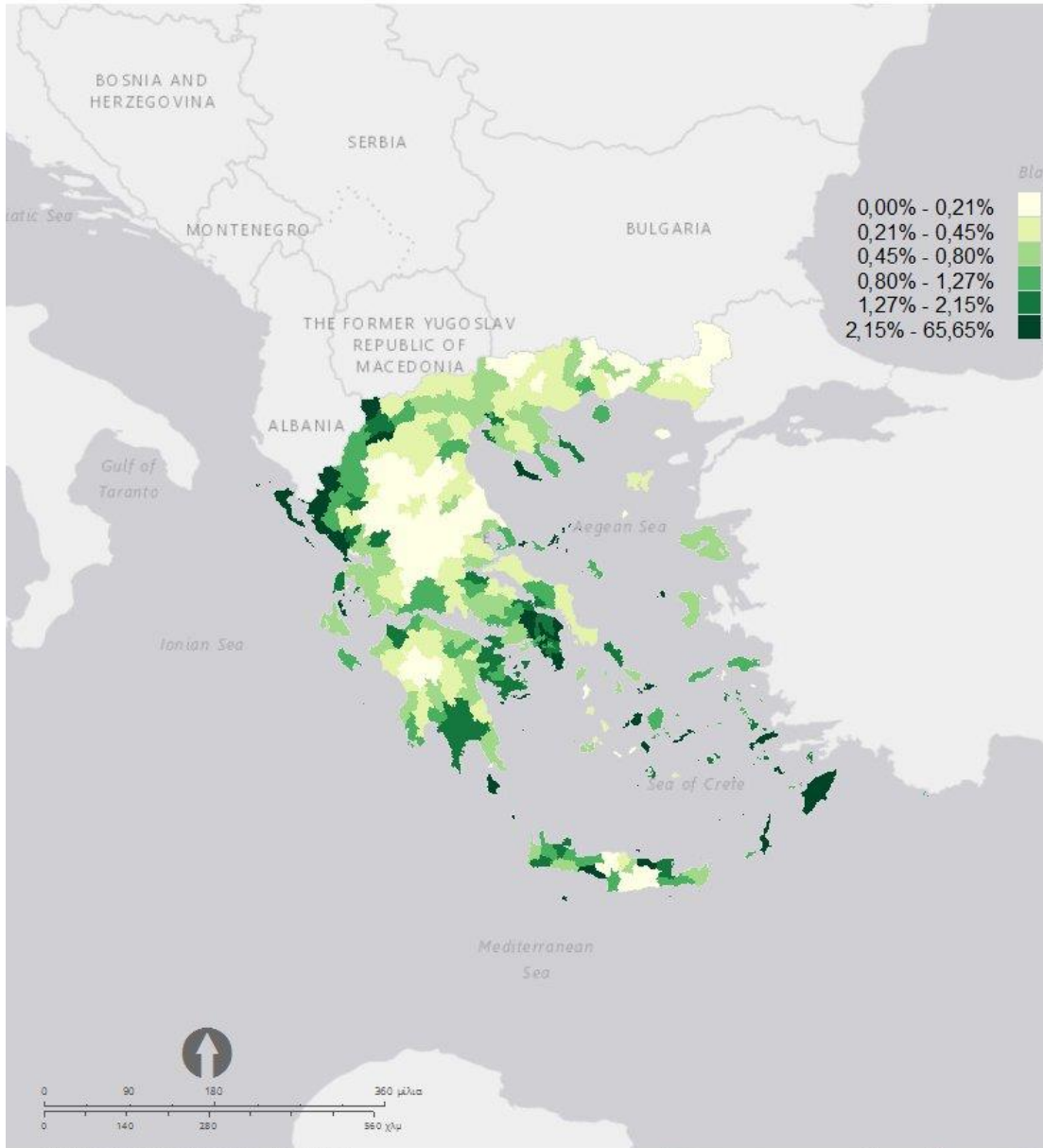
Χάρτης 4.1. Αλλοδαποί (ποσοστό) κατά Δήμο 1991

Χαρτογραφικό Πανόραμα
Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011

Επίπεδο χωρικής διαίρεσης: Δήμος
Έτος απογραφής: 1991
Θεματική ενότητα: Πληθυσμός
Κατηγορία: Υπηκοότητα (Επίπεδο 1)
Μεταβλητή: Αλλοδαποί(Ποσοστό)

Μαζί με αυτόν τον χάρτη υπάρχουν και οι αντίστοιχες εδαφικές ενότητες.
Μεθόδους ταξινόμησης: Ποσοστό αλλοδαπών (ευρωπαϊκή)
Ηλεκτρονική έκδοση: 16/01/2015. Πηγή: Χαρτογραφικό Πανόραμα εδαφικών γ.π. Κορυμνή © εαυτούς 2013-2015. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
Χαρτογραφικό υπόβαθρο: Γαλλία, ΗΡΕΑ, Σλοβενία, Μεγαλυνία, © ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΜΑΡ ΚΑΘΗΜΕΡΑ, από the GIS user community.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΗ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΗ
2013-2015

Η παρούσα σελίδα αποτελεί μέρος της συλλογής των εδαφικών ενότητων.
Αν η συλλογή αποτελεί μέρος της συλλογής των εδαφικών ενότητων, η συλλογή των εδαφικών ενότητων αποτελεί μέρος της συλλογής των εδαφικών ενότητων.
Αν θέλετε να δείτε περισσότερα για την συλλογή των εδαφικών ενότητων, επισκεφθείτε την ιστοσελίδα της ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΡΧΗΣ.

Πηγή: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ 2015 (<http://panorama.statistics.gr>).

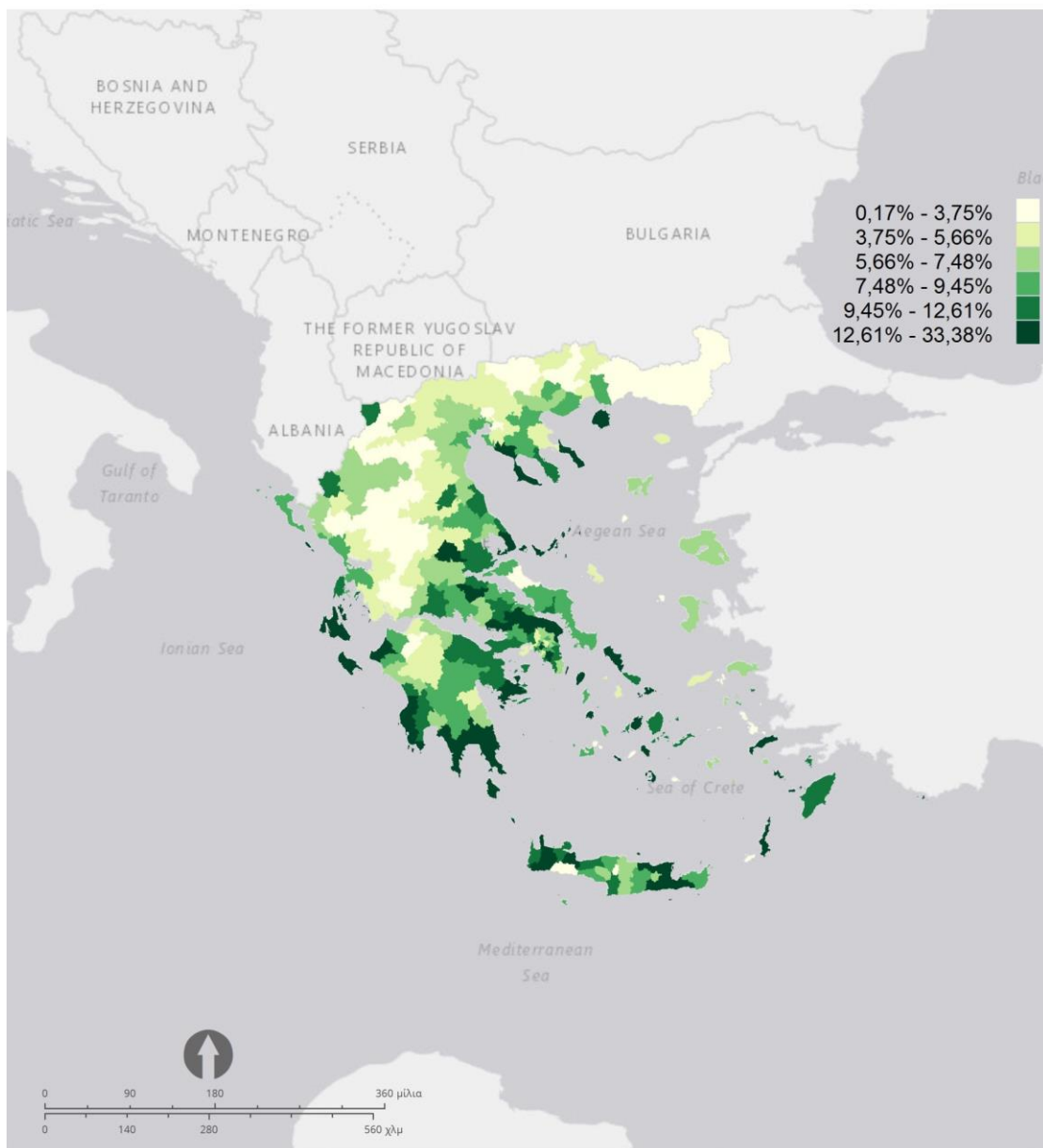
Χάρτης 4.3. Αλλοδαποί (ποσοστό) κατά Δήμο 2011

EK ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
KE ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΡΕΥΝΩΝ

Χαρτογραφικό Πανόραμα
Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011

Επίπεδο χωρικής διαίρεσης: Δήμος
Έτος απογραφής: 2011
Θεματική ενότητα: Πληθυσμός
Κατηγορία: Υψηκότητα (επίπεδο ανάπτυξης) (Επίπεδο 1)
Μεταβλητή: Αλλοδαποί(Ποσοστό)

Μονάδα μέτρησης: Ποσοστό ατόμων στο σύνολο της διοικητικής ενότητας
Μέθοδος ταξινόμησης: Ποσοστημόρια (quantiles)

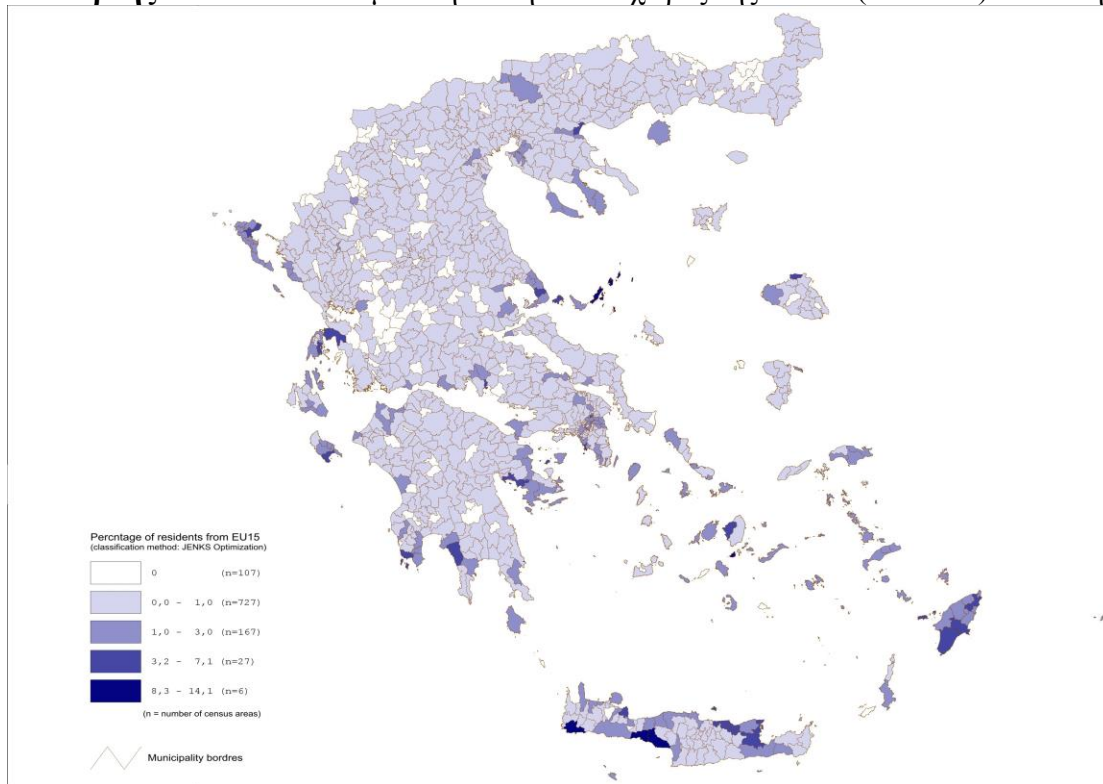
Ημερομηνία εκτύπωσης: 16/01/2018. Πηγή: <http://panorama.stats.gov.gr/> Copyright © 2013-2015 Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
Χαρτογραφικό υπόβαθρο: Esri, HERE, DeLorme, MapmyIndia, © OpenStreetMap contributors, and the GIS user community

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Περιφερειακό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΠΔΑ), στο πλαίσιο του Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα (ΕΠΑΝΕ) και των Π.Ε.Π. Αττικής, Π.Ε.Π. Μοσχονήσι, Θράκης.

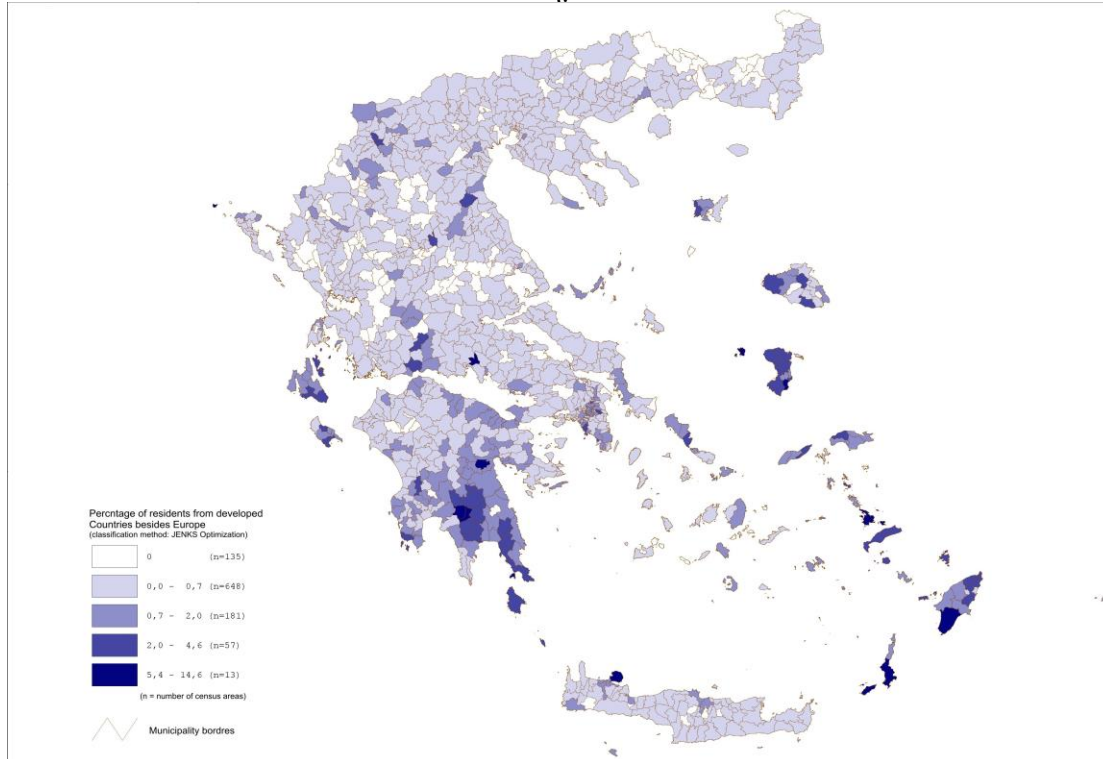
Πηγή: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ 2015 (<http://panorama.statistics.gr>).

Χάρτης 4.4. Αλλοδαποί με υπηκοότητα από χώρες της ΕΕ-15 (ποσοστό) κατά Δήμο 2001

Πηγή: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ, τα στοιχεία κωδικοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Σχεδίου Πυθαγόρας II του ΕΚΚΕ. Ο χάρτης αυτός έχει δημοσιευθεί στο Leontidou & Tourkomenis (2009: 52).

Χάρτης 4.5. Αλλοδαποί με υπηκοότητα από αναπτυγμένες χώρες εκτός Ευρώπης (ποσοστό) κατά Δήμο 2001

Πηγή: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ, τα στοιχεία κωδικοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Σχεδίου Πυθαγόρας II του ΕΚΚΕ. Ο χάρτης αυτός έχει δημοσιευθεί στο Leontidou & Tourkomenis (2009: 53).

Πάντως οι τάσεις πυκνώσης των ακτών του Νότου εξαπλώνονται πλέον σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ο όρος «διεθνής απο-αστικοποίηση» (Perry et al. 1986; Buller and Hoggart 1994) δηλώνει μια μετακίνηση του πληθυσμού και των δραστηριοτήτων της αγοράς ακινήτων από τις μεγαλύτερες πόλεις της Βόρειας Ευρώπης προς τις Νότιες ακτές και τα νησιά. Οι αλλοδαποί εξακολουθούν να αυξάνουν την πυκνότητα των μεσογειακών ακτών σε μια διαδικασία απο-αστικοποίησης ολόκληρης της Ευρώπης, που εκτείνεται σε περισσότερες εποχές και δεν αποτελεί πλέον φαινόμενο του καλοκαιριού. Διεργασίες τιμεντοποίησης των ακτών της ΕΕ βρίσκονται σε εξέλιξη περισσότερο από τρεις δεκαετίες τώρα (Leontidou et al. 1987). Ωστόσο, είναι δύσκολο να γίνουν προβολές τους στο μέλλον, δεδομένης της υπερθέρμανσης του πλανήτη, της οικονομικής κρίσης, της πολιτικής αστάθειας, αλλά και της ασυνέχειας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης – ιδίως μετά το Brexit.

5. Βιβλιογραφία

- Albertsen, N. (1988) Postmodernism, postfordism and critical social theory, *Environment and Planning D: Society and Space*, 6: 339-365
- Apostolopoulos Y., Loukissas P. & Leontidou L. (eds 2001) *Mediterranean tourism: Facets of socio-economic development and cultural change*, Routledge, London
- Beja Horta, A.P. (2004) *Contested citizenship: Immigration politics and grassroots migrants' organizations in post-colonial Portugal*. Center for Migration Studies, New York
- Bloomfield, J. (2008) Revitalising Europe. *Soundings*, issue 40: 68-79
- Buller, H. and K. Hoggart (1994) *International Counterurbanization: British Migrants in Rural France*, Avebury, Aldershot.

- Cribier, F. (1982) Aspects of Retirement Migration from Paris: An essay in Social and Cultural Geography, in A.M. Warnes (ed.), *Geographical Perspectives on the Elderly*, Wiley, London, pp. 111–37.
- Eaton, M. (1995) British Expatriate Service Provision in Spain's Costa del Sol, *The Service Industries Journal*, 15(2): 251–66.
- EΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ (2015) Χαρτογραφικό Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2011. Διαδικτυακή εφαρμογή για την πρόσβαση, επεξεργασία και χαρτογράφηση απογραφικών δεδομένων (<http://panorama.statistics.gr>).
- Fielding, A.J. (1993) Mass Migration and Economic Restructuring, in R.L. King (ed.): 7–18.
- Giaoutzi, M. & Nijcamp, P. (eds 2006) *Tourism and Regional Development: New Pathways*. Ashgate, Aldershot
- Karatzidou, D. (2007, in Greek) Islands for sale! *Sunday Eleftherotytia* newspaper, 11.03.2007, p. 63
- King, R.L. (1984) Population Mobility: Emigration, Return Migration and Internal Migration, in A. Williams (ed.): 145–78.
- King, R. (1991) Italy: Multi-faceted Tourism, in A. Williams and G. Shaw (eds): 61–83.
- King, R.L. (ed., 1993) *Mass Migrations in Europe: The Legacy and the Future*, Belhaven Press, London.
- King, R.L. and K. Rybaczuk (1993) Southern Europe and the International Division of Labour: From Emigration to Immigration, in King (ed.): 175–206.
- Lanquar, R. (1995) *Tourisme et Environnement en Mediterranee*, Les Fascicules du Plan Bleu 8, Economica, Paris.
- Lardies Bosque, R. (1997) Migration and Tourism Entrepreneurship: North-European Immigrants in Mediterranean Coasts, Unpublished Fellow's Report, in L. Leontidou (coord., 1997) *Migration and Tourism Development in Marginal Mediterranean Areas*, Unpublished Fellows' Reports for the EU DG XII Human Capital and Mobility Project, King's College London.
- Leontidou, L. (1990) *The Mediterranean City in Transition: Social Change and Urban Development*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Leontidou, L. (1991) Greece: Prospects and Contradictions of Tourism in the 1980s, in A. Williams and G. Shaw (eds): 84–106.
- Leontidou, L. (1993) Postmodernism and the city: Mediterranean versions. *Urban Studies*, vol. 30, no 6: 949-965
- Leontidou L. (1998) Greece: Hesitant Policy and Uneven Tourist Development in the 1990s, in A. Williams and G. Shaw (eds): 101–23.
- Leontidou, L. (coord) (1997) *Migration and Tourism Development in Marginal Mediterranean Areas*, Unpublished Fellows' Reports (Enrique Fernandez Martinez, Raul Lardies Bosque, Emmanuel Marmaras) for the EU DG XII Human Capital and Mobility Project, King's College London
- Leontidou, L. (2006) European Informational Cultures and the Urbanization of the Mediterranean Coasts. In Giaoutzi, M. & Nijcamp, P. (eds): 99-112
- Leontidou, L., M.L. Gentileschi, A. Aru and G. Pungetti (1998), Urban Expansion and Littoralisation, in P. Mairota, J.B. Thornes and N. Geeson (eds): 92–7.
- Leontidou, L. & Marmaras, E. (2001) From tourists to migrants: international residential tourism and the 'littoralization' of Europe. In Apostolopoulos Y., Loukissas P. & Leontidou L. (eds): 257-267

- Leontidou, L. & Tourkomenis, K. (2009) El turismo residencial y la littoralización del Mediterráneo: La migración del norte a las costas meridionales de Europa. Στο Mazón, T. Huete, R. & Mantecón, A. (eds): 37-54
- Loukaki, A. (2007) *Living Ruins, Value Conflicts*. Ashgate, Aldershot
- Mairota, P., J.B. Thornes and N. Geeson (eds, 1998) *Atlas of Mediterranean Environments in Europe: The Desertification Context*, John Wiley & Sons, London.
- Marmaras, E. (1996) Migration and Tourism Development in Marginal Mediterranean Areas: Foreign Second-home Owners in Spain and Greece, Unpublished Fellow's Report in L. Leontidou (coord., 1997) *Migration and Tourism Development in Marginal Mediterranean Areas*, Unpublished Fellows' Report for the EU DG XII Human Capital and Mobility Project, King's College London.
- Marmaras, E.V. (2009) Tendencias migratorias y desarrollo turístico en Grecia: Las etapas iniciales del crecimiento del turismo residencial de extranjeros en las islas del mar Egeo meridional. Στο Mazón, T. Huete, R. & Mantecón, A. (eds): 55-66
- Mazón, T. Huete, R. & Mantecón, A. (eds, 2009) *Turismo, urbanización y estilos de vida: Las nuevas formas de movilidad residencial*. Icaria, Barcelona
- Pedrini, L. (1984) The Geography of Tourism and Leisure in Italy. *Geojournal*, 9: 55-7.
- Perry, A. & S. Ashton (1994) Recent Developments in the UK's Outbound Package Tourism Market. *Geography*, 79: 313-21.
- Perry, R., K. Dean and B. Brown (1986) *Counterurbanisation*. Geo Books, Norwich.
- Tuppen, J. (1991) France: the Changing Character of a Key Industry, in A.M. Williams and G. Shaw (eds), *Tourism and Economic Development: Western European Experiences*, 2nd edn, Wiley, London, pp. 191-206.
- Williams, A. (ed.) (1984) *Southern Europe Transformed*. Harper & Row, London
- Williams, A.M., G. Shaw and J. Greenwood (1989) From Tourist to Tourism Entrepreneur, From Consumption to Production: Evidence from Cornwall, England, *Environment and Planning A*, 21: 1639-53.
- Williams, A.M. and G. Shaw (eds) (1991) *Tourism and Economic Development: Western European Experiences*, 2nd edn, Wiley, London.
- Williams, A.M. and G. Shaw (eds) (1998) *Tourism and Economic Development: European Experiences*, 3rd revised edn, Wiley, London.
- Williams, A.M., R. King and T. Warnes (1997) A Place in the Sun: International Retirement Migration from Northern to Southern Europe, *European Urban and Regional Studies*, 4(2): 115-34.

Κεφάλαιο 4:

Παράδοση ανταρσίας και αστική ανάπτυξη στις συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (αυτοστέγασης) : το παράδειγμα του Ελ Άλτο στη μητροπολιτική περιφέρεια της Λα Πας, Βολιβία.

Κρίστη (Χρυσάνθη) Πετροπούλου

Επίκουρος καθηγήτρια Αστικής Γεωγραφίας, Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Email: christy.p@aegean.gr

Περίληψη:

Οι συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (αυτοστέγασης) και τα κινήματα πόλης έχουν μεγάλη ιστορία στην Βολιβία και ιδιαίτερα στην μητροπολιτική περιοχή της Λα Πας – Ελ Άλτο. Στο συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζεται αρχικά μια σύντομη επισκόπησή της ιστορίας τους (συνδυάζοντας μια μακρο-χωρο-χρονική με μια μικρο-χωρο-χρονική προσέγγιση εμπνεόμενη από τις προσεγγίσεις των Αϋμάρα στις Άνδεις) εστιάζοντας ιδιαίτερα στον Δήμο Ελ Άλτο (El Alto). Επί της ουσίας, γίνεται μια τοπικο-παγκόσμια προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και της διαμόρφωσης των αστικών τοπίων του Ελ Άλτο η οποία προσεγγίζει περισσότερο ριζωματικά (Deleuze, Guattari, 1980) και όχι γραμμικά (με βάση παλαιότερες κλασικές ορθολογικές αναλύσεις του Durkheim) την ανάπτυξη των γειτονιών και των κοινωνικών κινήματων σε αυτές. Τέλος διερευνάται ο ρόλος της παράδοσης ανταρσίας στα σύγχρονα πολιτιστικά δρώμενα αυτών των συνοικιών εστιάζοντας ιδιαίτερα στο θέατρο Αλμπόρ (ALBOR).

Λέξεις-Κλειδιά: Κοινωνικά κινήματα πόλης, κοινωνικοί αγώνες, συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (αυτοστέγασης), παράδοση ανταρσίας, Βολιβία, La Paz – El Alto

1. Εισαγωγή¹

Οι συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (αυτοστέγασης²) και τα κινήματα πόλης έχουν μεγάλη ιστορία στην Βολιβία και ιδιαίτερα στην μητροπολιτική περιοχή της Λα Πας – Ελ Άλτο (La Paz – El Alto). Παρακάτω παρουσιάζεται μια σύντομη επισκόπησή της ιστορίας τους³ σε αυτήν την πόλη (συνδυάζοντας μια μακρο-χωρο-χρονική με μια μικρο-χωρο-χρονική προσέγγιση εμπνεόμενη από τις προσεγγίσεις των Αϋμάρα στις Άνδεις) εστιάζοντας ιδιαίτερα στον Δήμο Ελ Άλτο. Γίνεται δηλαδή μια τοπικο-παγκόσμια προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και της διαμόρφωσης των αστικών τοπίων του Ελ Άλτο που προσεγγίζει περισσότερο ριζωματικά (Deleuze, Guattari, 1980) και όχι γραμμικά (με βάση παλαιότερες κλασικές ορθολογικές αναλύσεις του Durkheim) την ανάπτυξη των γειτονιών και των κοινωνικών κινήματων σε αυτές⁴.

Αρχικά θα διερευνηθεί ο ρόλος των κοινωνικών αγώνων και ιδιαίτερα των κινήματων πόλης στην τοπική ανάπτυξη της περιοχής που χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη συνοικιών λαϊκής αυτοκατασκευής. Για τον λόγο αυτό θα γίνει μια ιστορική περιοδολόγηση εστιάζοντας ιδιαίτερα στις σοβαρότερες κοινωνικοπολιτικές ιστορικές τομές που έλαβαν χώρα στην Βολιβία και επηρέασαν την τοπική ανάπτυξη του Ελ Άλτο και θα αναζητηθούν οι σύγχρονες δημιουργικές αντιστάσεις οι οποίες θα μπορούσαμε να πούμε ότι φτιάχνουν νέους κόσμους μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες.

Στη συνέχεια θα διερευνηθεί η εικόνα που προβάλλεται προς τα έξω για αυτές τις γειτονιές η οποία όμως θα αποδομηθεί μέσω της παραπάνω βιβλιογραφικής και επιτόπιας έρευνας. Τέλος θα διερευνηθεί ο ρόλος της παράδοσης ανταρσίας στα σύγχρονα πολιτιστικά δρώμενα αυτών των συνοικιών εστιάζοντας ιδιαίτερα στο θέατρο Αλμπόρ (ALBOR). Ο τρόπος προσέγγισης είναι τοπικο-παγκόσμιος με μια προσπάθεια να είναι απο-αποικιακός (Young, 2007).

2. Παράδοση ανταρσίας και συνοικίες λαϊκής αυτο-κατασκευής: προς μια ριζωματική τοπικο-παγκόσμια προσέγγιση

Στην έρευνα αυτή επιλέχθηκαν συνοικίες που χαρακτηρίζονται ως συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (Petropoulou, 2013). Οι συνοικίες αυτές χαρακτηρίζονται από σύνθετες διαδικασίες εγκατάστασης με τα παρακάτω οικοτοπιακά χαρακτηριστικά: συλλογική αυτοκατασκευή κατοικιών και υποδομών σε περιαστικές περιοχές που προέρχονται από κατάληψη γης ή αγορά γης με δόσεις ή και με πολύ χαμηλές τιμές λόγω της τοποθεσίας ή λόγω νομικών συγκρούσεων που αφορούν τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Οι συνοικίες αυτές συγκεντρώνουν εργάτες και εργαζόμενους σε μικρές επιχειρήσεις και στο εμπόριο, ενώ οι γυναίκες, εκτός των παραπάνω, συχνά εργάζονται σε καθημερινές υπηρεσίες και σε μικρές

¹ Το κείμενο αφιερώνεται στον αγαπημένο μας Μανόλη Μαρμαρά που μετά από την ιδιαίτερη συμβολή του στις έρευνες της Αστικής Γεωγραφίας της Ελλάδας θέλησε να γνωρίσει από κοντά τον πολιτισμό και τις παραδόσεις των ιθαγενών λαών της Αυστραλίας και της Λατινικής Αμερικής, αλλά δεν πρόλαβε.

² Στο κείμενο αυτό επιλέγεται ο όρος «λαϊκή αυτοκατασκευή» (που προέρχεται περισσότερο από την ισπανόφωνη βιβλιογραφία *autoconstrucción popular* (ο οποίος αναφέρεται στην κατασκευή κοινοτήτων με κοινοτικό τρόπο και όχι μόνο κατοικίας από την ίδια την οικογένεια που θα στεγαστεί) και όχι ο όρος «λαϊκή αυτοστέγαση» που προέρχεται από την αγγλόφωνη βιβλιογραφία *self-help housing* που είναι πιο ατομο-κεντρικός και (με μια αποικιακή οπτική) αναφέρεται περισσότερο στην στέγαση από τον ίδιο τον κάτοικο και δεν παραπέμπει αμέσως στην κατασκευή μιας ολόκληρης συνοικίας από μια κοινότητα.

³ Σχετικά με την ιστορία της Λατινικής Αμερικής υπάρχουν πολλά βιβλία στα αγγλικά και ισπανικά, όμως μόνο ένα έχει δημοσιευτεί πρόσφατα στα Ελληνικά το : Δαμηλάκου, 2014.

⁴ Στην εργασία αυτή θα παρουσιαστεί μια σύννοση τμήματος ευρύτερης έρευνας της συγγραφέως όπου διερευνώνται παλιές και νέες γειτονιές των αγώνων των μητροπόλεων της Λατινικής Αμερικής.

οικογενειακές επιχειρήσεις. Σήμερα, στις περισσότερες από αυτές κυριαρχούν αστικοί και όχι αγροτικοί μεταναστευτικοί πληθυσμοί, που πολλές φορές είναι δεύτερης και τρίτης γενιάς κάτοικοι ίδιων ή πιο κεντρικών περιοχών της πόλης. Σε ορισμένες από αυτές έχουν αναπτυχθεί κινήματα πόλης τα οποία μπορεί να ξεκίνησαν από τις άμεσες ανάγκες και να έφτασαν να γενικευθούν σε μεγάλες κινητοποιήσεις με πολιτικά προτάγματα.

Στην συγκεκριμένη εργασία επιλέχθηκαν περιοχές που έχουν παράδοση συμμετοχής σε κοινωνικές αντιστάσεις και κινήματα, έχουν δηλαδή χαρακτηριστεί για την συμμετοχή σε αγώνες είτε για τοπικά θέματα είτε για πολιτικά ή εργασιακά θέματα ή για ζητήματα φεμινιστικών δικαιωμάτων αλλά έχουν επίσης μια παράδοση ανταρσίας (Δαμιανάκος, 1987), έχουν δηλαδή πολιτιστικές παραδόσεις που οι οποίες σχετίζονται με το ήθος των λεγόμενων «επικίνδυνων τάξεων» (Hobsbawm E.J., 2003)⁵ και των λεγόμενων ανυπόταχτων “μαγισσών” στις οποίες αναφέρεται η Federici (2014) που σχετίζονται με καταπιεσμένα κοινωνικά στρώματα που έχουν περιθωριοποιηθεί λόγω διαφορετικών, επικίνδυνων για το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα, ανυπόταχτων πολιτιστικών πρακτικών. Ειδικότερα διερευνάται η περίπτωση του Ελ Άλτο στην μητροπολιτική περιφέρεια της Λα Πας στην Βολιβία.

3. Μεθοδολογία

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τη συγγραφέα το 2016-2017 με τη χρήση άτυπων και βιντεοσκοπημένων συνεντεύξεων. Τα ονόματα των συμμετεχόντων παραμένουν άγνωστα για το κοινό εκτός και αν οι ίδιοι έχουν δεχτεί την προβολή τους (εκπρόσωποι κινήματων κ.α.). Με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά, επιλέχθηκε ο Δήμος Ελ Άλτο της μητροπολιτικής περιοχής της Λα Πας και ειδικότερα οι συνοικίες: Ceja, Villa Ingenio, Villa Dolores.

Οι συνεντεύξεις εστίασαν σε συλλογικότητες που δημιουργούν από κοινού κοινά αγαθά στο δημόσιο χώρο και σε ορισμένες από αυτές που θεωρούν ότι μοιράζονται έναν άλλο τρόπο ζωής και μια αποαποικιοποιημένη αντίληψη που μπορεί να χρησιμεύσει ως πρόπλασμα για την δημιουργία νέων κόσμων πέρα και έξω από το κυρίαρχο σύστημα παραγωγής, την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και την οικολογική καταστροφή.

Στις συνοικίες Villa Ingenio (συνοικία υπό κατασκευή με χαμηλά κτήρια), Villa Dolores και Ceja (παλαιότερες κεντρικές μεσο-αστικοποιημένες συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής όπου πλέον υπάρχει ένας συνδυασμός χαμηλών με μεσαίου ύψους κτήρια) του Δήμου Ελ Άλτο της μητροπολιτικής περιοχής της Λα Πας στη Βολιβία, έγιναν συνεντεύξεις με εκπροσώπους και μέλη της FEJUVE (Federación de Juntas Vecinales), του θεάτρου ALBOR, της CSUTCB (Confederación Sindical Unica de Trabajadores Campesinos de Bolivia), καθώς και με έναν ερευνητή του κέντρου ερευνών Centro de Documentación e Información de Bolivia και τρεις καθηγητές του Πανεπιστημίου Universidad Nacional de Bolivia.

Για την ανάλυση της εικόνας που παρουσιάζεται στον τύπο και στο διαδίκτυο για τις παραπάνω γειτονιές, διερευνήθηκαν 2 εφημερίδες για κάθε πόλη του τοπικού διαδικτυακού τύπου, hashtags στα κοινωνικά δίκτυα, και μελέτες που παρουσιάζουν την κοινωνική κατασκευή της εικόνας των παραπάνω συνοικιών ή ευρύτερων δήμων. Τέλος έγινε βιβλιογραφική έρευνα

⁵ Αναφερόμενος στις επικίνδυνες τάξεις που αναδείχθηκαν στις επαναστάσεις του 1848 στην Βόρεια Ευρώπη ο Hobsbawm (2003: 82) έλεγε : “Όπως και αν έχει το πράγμα, από τη σκοπιά της άρχουσας τάξης το σημαντικότερο δεν ήταν τι πίστευαν «οι μάζες», αλλά το γεγονός ότι αυτό που πίστευαν είχε τώρα βαρύτητα στην πολιτική. Ήταν εξ ορισμού πολυπληθείς, αμαθείς και επικίνδυνες”. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η έννοια του αμαθείς σχετίζεται περισσότερο με την κυρίαρχη γλώσσα και το κυρίαρχο εκπαιδευτικό σύστημα. Ο Δαμιανάκος εξηγεί ότι, τουλάχιστον στα Βαλκάνια και στη Μεσόγειο και ιδιαίτερα στην Ελλάδα όπου διεξήγαγε τις έρευνες του, ένας άλλος τρόπος εκπαίδευσης υπήρχε στο εσωτερικό της κοινότητας, οι αξίες της οποίας έρχονταν σε αντίθεση με τις αναδυόμενες κυρίαρχες αξίες των ελίτ.

σε 4 γλώσσες (Ισπανικά, Αγγλικά, Γαλλικά, Ελληνικά).

Η επιλογή των συνεντευξιζόμενων έγινε μέσω δικτύων γνωριμιών με σκοπό την αναζήτηση αυτών που θα ήθελαν να μιλήσουν για τις δράσεις των συλλογικοτήτων τους. Στις περιπτώσεις όπου αυτό δεν έγινε δυνατό, η έρευνα έμεινε σε επίπεδο συμμετοχικής παρατήρησης με τη σύμφωνη γνώμη των ερωτώμενων.

Στην έρευνα αυτή επιλέχθηκαν συνοικίες που χαρακτηρίζονται ως συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής (Petropoulou, 2013). Οι συνοικίες αυτές χαρακτηρίζονται από σύνθετες διαδικασίες εγκατάστασης με τα παρακάτω οικοτοπιακά χαρακτηριστικά:

- κατάληψη γης ή αγορά γης με δόσεις ή και με πολύ χαμηλές τιμές λόγω της τοποθεσίας ή λόγω νομικών συγκρούσεων σε σχέση με τους τίτλους ιδιοκτησίας,
- αυτοκατασκευή της κατοικίας με adobe ή τούβλα ή ακόμα και μπετόν από οικοδόμους μέλη των ευρύτερων οικογενειών που συνήθως χτίζουν παράλληλα τις πλούσιες κατοικίες ή εργάζονται σε δημόσια έργα σε άλλες συνοικίες,
- με οικοδομές που γίνονται συνήθως χωρίς άδεια από την πολεοδομία και αρκετές φορές χωρίς σχέδιο μηχανικού, έχουν όμως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά λαϊκής αρχιτεκτονικής και χαρακτηρίζονται για τους κοινούς ενδιάμεσους χώρους,
- με χωματόδρομους που με τα χρόνια ασφαλτώνονται, αρχικά χωρίς δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης που στη συνέχεια εγκαθίστανται με την συμμετοχική εργασία των κατοίκων και με άτυπα δίκτυα ρεύματος, που στη συνέχεια νομιμοποιούνται,
- με μικρές στο έδαφος εγκαταστάσεις που σιγά - σιγά μετατρέπονται σε κατοικίες ενός και στη συνέχεια πολλών ορόφων (με ή χωρίς σχέδιο μηχανικού) και
- με ελάχιστους δημόσιους χώρους και σχεδόν ανύπαρκτους εγκάρσιους δρόμους, εκτός και αν προέρχονται από συλλογική κατάληψη γης ή έχει γίνει από την αρχή χωροθέτηση δημόσιων χώρων κάτω από την πίεση συλλογικών οργανώσεων των κατοίκων ή του Δήμου.
- Η χωροθέτηση τους είναι σε περιοχές μικρού οικονομικού ενδιαφέροντος που συχνά βρίσκονται κοντά σε ρέματα ή άλλα σώματα νερού όπου απορρέουν απόβλητα ή κοντά σε βιομηχανικές περιοχές, σταθμούς, λιμάνια, φυλακές κλπ. ή κοντά σε πηγές ρύπανσης ή σε δύσκολες κλιματολογικές και γεωμορφολογικές συνθήκες (βάλτος ή μεγάλη υγρασία, μεγάλες κλίσεις, πολύ μεγάλο υψόμετρο κλπ.).
- Μπορεί να έχουν ξεκινήσει ως παραγκουπόλεις σε απομακρυσμένες από το κέντρο περιοχές και σήμερα να είναι κανονικά τμήματα της πόλης όπου δύσκολα διακρίνεται η διαφορά από τις διπλανές τους συνοικίες.

4. Χωρικός σχεδιασμός και αστική ανάπτυξη στο Ελ Άλτο

Ο Δήμος Ελ Άλτο που περιλαμβάνει 649.958 κάτοικους (793.293 κάτοικοι στην Λα Πας) με βάση στοιχεία της απογραφής του 2012 σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Βολιβίας INE (INE, 2012) είναι ένας σχετικά νέος Δήμος με πολύ γρήγορη πληθυσμιακή ανάπτυξη, μεγάλα επίπεδα φτώχειας σε σχέση με την Λα Πας καθώς και μεγάλη συγκέντρωση νέων. Παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει να τον παρουσιάσουν ως έναν παρασιτικό οικονομικά δήμο, όλες οι έρευνες συμφωνούν στο αντίθετο:

Το Ελ Άλτο είναι ένας καθαρά εργατικός δήμος μιας και το 99.06 % του ενεργού πληθυσμού εργάζεται (υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία του INE, 2012) κυρίως στο εμπόριο και σε βιομηχανίες που αφορούν κυρίως έπιπλα, ένδυση, τροφή-ποτά, μηχανήματα, υφάσματα (industria manufacturera 19,2% από 22% το 2001) που συγκεντρώνονται κυρίως Βόρεια της πόλης και γύρω από τον δρόμο για το Ορούρο, στο εμπόριο και την επισκευή οχημάτων (27,2%) μεταφορές (8,8%), που συγκεντρώνονται κυρίως στο κέντρο La Seja και στην Santa Rosa, στην

οικοδομή (9,1%), στα εστιατόρια και τα τουριστικά καταλύματα (5%), στην εκπαίδευση (5%) ενώ έχει πολύ μικρή συμμετοχή (κάτω του 2%) στα επαγγέλματα του τεταρτογενούς τομέα (πληροφορίες, επιστημονικές εργασίες, ασφάλειες, τράπεζες κλπ.) που φαίνεται να συγκεντρώνονται περισσότερο στην πρωτεύουσα Λα Πας.

Το Ελ Άλτο είναι επομένως ένας πολύ δυναμικός δήμος και παρουσιάζει ιδιαίτερη κοινωνική πολυμορφία, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με πολλά στερεότυπα που έχουν κυριαρχήσει σε σχέση με αυτόν τον Δήμο όπως αυτό της ομοιογενούς περιοχής “φτωχών περιθωριακών ιθαγενών” (σχετικά με την αμφισβήτηση αυτής της κυρίαρχης προσέγγισης βλέπε: Díaz, M. P., 2012). Τέλος, το 2001 υπήρχαν 350 σύλλογοι γύρω από τους οποίους συγκεντρώνονταν περίπου 70.000 εργαζόμενοι στην άτυπη οικονομία (CPMGA, 2011). Πρέπει όμως να λάβουμε υπόψη ότι η άτυπη οικονομία έχει σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της Βολιβίας.

Το 2001, 43% του πληθυσμού του Ελ Άλτο δήλωνε δίγλωσσο, 53% των ανδρών και 50% των γυναικών δήλωνε ότι η μητρική του γλώσσα ήταν Αϋμάρα (CPMGA, 2011) ενώ σε άλλες στατιστικές έρευνες φαίνεται σχεδόν το 80% να θεωρεί τον εαυτό του Αϋμάρα ανεξαρτήτως γλώσσας. Οι παλαιότερες κεντρικές συνοικίες ήταν πιο ισπανόφωνες ενώ οι πιο απομακρυσμένες νότια και βόρεια φαίνεται να ήταν αμιγώς Αϋμάρα. Στην χαρτογράφηση της CODEPO - IRD (2005) φαίνονται ξεκάθαρα αυτές οι κοινωνικο-χωρικές διαφοροποιήσεις.

Αντίστοιχα το 2012 το 24,6% του πληθυσμού δήλωνε ότι η πρώτη του μητρική γλώσσα ήταν τα Αϋμάρα ενώ σχεδόν 20% δήλωνε ότι μιλούσε ως πρώτη γλώσσα τα Αϋμάρα (ενώ στην Λα Πας είναι μόνο το 9,72%). Από τις συνεντεύξεις έγινε φανερό ότι πολλοί παλαιοί κάτοικοι της περιοχής δεν έχουν δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στη εκμάθηση της γλώσσας στα παιδιά τους αλλά και ότι υπάρχουν νέα μεταναστευτικά ρεύματα κυρίως ισπανόφωνων προς την περιοχή που όμως ενσωματώνονται στις δομές των συνοικιακών συμβουλίων. Άλλωστε η αρχή των συμβουλίων βρίσκεται στην αναγνώριση της διαφορετικότητας κάτι που εκφράζεται ξεκάθαρα και με την επιλογή των χρωμάτων της ίριδας στη σημαία (Wiphala) των λαών των Άνδεων και ιδιαίτερα των Αϋμάρα η οποία καθιερώθηκε ως δεύτερη σημαία μετά το 2008 στην Βολιβία.

Παρά το ότι το Ελ Άλτο γεννήθηκε από εσωτερικά κυρίως μεταναστευτικά ρεύματα, η μετεξέλιξη του είναι παρόμοια με πολλές άλλες λαϊκές περιαστικές περιοχές μεγάλων πόλεων: η πλειοψηφία των σύγχρονων κατοίκων του έχει γεννηθεί σε αυτήν ή σε διπλανή περιοχή της πόλης. Ειδικότερα σύμφωνα με στοιχεία του 2001 και έρευνας των Rojas Ortuste G., Casanovas Urday (2010), 21% των κατοίκων του Ελ Άλτο είχαν γεννηθεί στην ίδια πόλη ενώ 70% γεννήθηκε στην Λα Πας. Όπως προκύπτει και από τις συνεντεύξεις, αυτή η περιφέρεια της μητροπολιτικής περιοχής της Λα Πας έχει γίνει πόλος έλξης για πολλές οικογένειες που αναζητούν φτηνή κατοικία για ιδιοκατοίκηση και περισσότερο χώρο.

Η ιδιοκατοίκηση στο Ελ Άλτο είναι αρκετά υψηλή: 61% το 2001 και 63,19% το 2012. Όμως όπως είδαμε και παραπάνω υπάρχουν περιοχές όπου οι κατοικίες δεν έχουν ακόμα όλες τις ανέσεις, παρά το ότι η κατάσταση συνεχώς βελτιώνεται: Το 83,75% των κατοικιών που είχαν πρόσβαση στο πόσιμο νερό το 1992, έγινε 85,88% το 2001 και 88,35% το 2012, ενώ στην Λα Πας είναι 91,66% (INE, 2012)).

Οι μεγαλύτεροι όμως κοινωνικο-χωρικοί διαχωρισμοί βρίσκονται ανάμεσα στις συνοικίες λαϊκής αυτοκατασκευής του Ελ Άλτο (κυρίως βόρεια και νότια) και τις νότιες πλούσιες συνοικίες της Λα Πας με χαρακτηριστικά ονόματα όπως Obrajes και La Florida, (σημείωση : το όνομα δεν είναι τυχαίο, τον χειμώνα οι πλούσιοι πάνε για μεγάλα διαστήματα στην Florida των ΗΠΑ). Οι κάτοικοι αυτών των συνοικιών φοβούνται τις εξεγέρσεις και πληρώνουν ιδιωτική ή την κρατική αστυνομία να τους προστατεύει.

Παρακάτω παρατίθενται μερικά ακόμα στοιχεία που δείχνουν την δυναμική ανάπτυξη του Ελ Άλτο. Με βάση τις πληροφορίες του Άτλαντα του Ελ Άλτο⁶ (CPMGA, 2011) και τα κείμενα της απογραφής του INE (2001 και 2011), το 2001 οι αναλφάβητοι άνω των 15 ετών, κυρίως γυναίκες, ήταν 7,98% ενώ το 2011 είναι 3,76% και 4,58% έχει λάβει εντατικό μάθημα αλφαριθμητισμού πράγμα που σχετίζεται με τα ειδικά προγράμματα «Yo sí puedo»⁷ της νέας κυβέρνησης Μοράλες. Τα επίπεδα όμως των ποσοστών αυτών που έχουν πάρει έστω και ένα δίπλωμα μετά το λύκειο είναι αρκετά χαμηλά 15,38% σε σχέση με την Λα Πας (34,52%). Η πρόσβαση στο ίντερνετ συνεχίζει να είναι πολύ χαμηλή 5,08% σε σχέση με 22,25% στην Λα Πας (2012).

5. Αστική ανάπτυξη, λαϊκή αυτοκατασκευή και ο ρόλος των κοινωνικών κινημάτων πόλης στο Ελ Άλτο

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι την επανάσταση του 1952 και την αγροτική μεταρρύθμιση του 1953, η πόλη της Λα Πας ήταν η πόλη των κατακτητών (colonial, modern) που κυριαρχούσαν στην κυρίως ιθαγενική περιφέρεια. Όμως η επανάσταση μαζί με τις προγενέστερες επαναστάσεις των Aymara άφησαν μια σημαντική παράδοση ανταρσίας στην καθημερινή ζωή (Rivera, 1986) που σήμερα εκφράζεται περισσότερο μέσω των τραγουδιών, της ενδυμασίας, ορισμένων τελετουργικών και κυρίως μέσω της διατήρησης του τρόπου αυτο-οργάνωσης που ονομάζεται Άϋλου⁸, (Ayllu) και προέρχεται από τα λεγόμενα αγροτικά Άϋλου (κοινοτική – κοινωνική γη)⁹ και έχουν δημιουργήσει δομοποιημένες δομές (όπως θα έλεγε ο Bourdieu) στην κοινωνία των Αϊμάρα πάνω στις οποίες στηρίζεται η παράδοση ανταρσίας (όπως θα έλεγε ο Δαμιανάκος).

Δίπλα ακριβώς σε αυτήν την πόλη αναπτύχθηκαν οι συνοικίες του σημερινού Δήμου Ελ Άλτο. Σε αυτήν την περιοχή η διαδικασία με την οποία έχουν δημιουργηθεί οι συνοικισμοί είναι μέσω της κατάτμησης 5-6 μεγάλων haciendas και άλλων αγροτικών πολύ μικρότερων εκτάσεων που δόθηκαν στους αγρότες μετά το 1953 και όχι τόσο μέσω καταλήψεων γης, όπως αυτό έχει γίνει σε άλλες πόλεις της Λατινικής Αμερικής (Sandoval, Sostres, 1989). Η περιοχή λόγω του

⁶ Centro de Promoción de la Mujer Gregoria Apaza, 2011

⁷Το σύστημα «Yo sí puedo» (Εγώ, ναι, μπορώ) είναι ένα Κουβανικό σύστημα εκμάθησης που δημιουργήθηκε το 2001 και με βάση την εμπειρία της κουβανικής επανάστασης με σκοπό την εξάλειψη του αναλφαριθμητισμού, από την Leonela Relys μετά από την κατεύθυνση που δόθηκε από τον Φιντέλ Κάστρο για μια παγκόσμια προσπάθεια αλφαριθμητισμού των λαών. Μεταξύ 2002-2016 περισσότερα από 10 εκατομμύρια άνθρωποι σε 130 χώρες έμαθαν γράμματα με αυτό το σύστημα με τη βοήθεια δασκάλων από την Κούβα και χιλιάδων εθελοντών από πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής. Στην Βολιβία το έργο υλοποιήθηκε επί κυβέρνησης Μοράλες με την βοήθεια 50.000 εθελοντών και το δώρο των 30.000 βίντεο και τηλεοράσεων από την Κούβα. Μετά από αυτό, η Βολιβία σήμερα θεωρείται μια χώρα με πολύ μικρά ποσοστά αναλφαριθμητισμού. (Βλέπε συνέντευξη : <http://laentrevistadelmes.com/2013/03/> πρόσβαση 23/12/2017).

⁸Το Άϋλου (Ayllu) έχει αρχαίες ρίζες στην πράσινη επανάσταση όταν οι Aymaras ξεκίνησαν την συστηματική καλλιέργεια ορισμένων φυτών πράγμα που άλλαξε τις ίδιες τις δομές της κοινωνίας. Η δομή των Άϋλου βασίζονταν στην ανάγκη αλληλοσυμπλήρωσης εδαφών, ανακύκλωσης καλλιεργειών, διακίνησης προϊόντων και κυκλικών - συμπληρωματικών τρόπων παραγωγής. Η εναλλαγή των κοινοτικών εκπροσώπων και των εξουσιών που υπακούουν στις οδηγίες της κοινότητας σχετίζονται με ένα δομικό στοιχείο της κοινωνίας : τη διαθεσιμότητα που υπήρχε σε εργατική δύναμη και την ανάγκη εναλλαγής της στις διάφορες εργασίες (Prada R., 2004). Το στοιχείο αυτό το βρίσκουμε ακόμα και σήμερα στις αγροτικές ιθαγενικές κυρίως κοινότητες όχι μόνο στους Αϊμάρα, αλλά και στους Μάγια του Μεξικού και της Γουατεμάλα και σε άλλους λαούς.

⁹Επιλέγεται εδώ η έννοια κοινωνική γη που η συγγραφέας την θεωρεί πιο δόκιμη, λαμβάνοντας υπόψη έρευνες που έχουν γίνει για τις ιστορικές καταβολές των λεγόμενων ejidos στο Μεξικό (Petrouliou, υπό έκδοση) οι οποίες φαίνεται να ταιριάζουν περισσότερο στον ορισμό των αγροτικών Ayllu από οποιαδήποτε άλλη δυτικοευρωπαϊκή ερμηνεία.

πολύ μεγάλου υψόμετρου της (άνω των 4000 μέτρων), παρά το ότι ήταν πεδινή και εύκολη στην κατοίκησή της (οροπέδιο), δεν προτιμήθηκε ως τόπος αστικής εγκατάστασης από τους λευκούς κατακτητές ορισμένοι από τους οποίους μεταξύ XIX – XX αιώνα άρπαξαν την κοινοτική – κοινωνική γη (τα λεγόμενα Άϋλου) των οικογενειών Αϋμάρα και την μετέτρεψαν σε (haciendas) ιδιαίτερες μορφές λατιφούντιων (Ballivián, 2009; Choque Quispe, 2009; Quispe Villca, 2004). Στη συνέχεια, μετά την αγροτική μεταρρύθμιση, έγινε τόπος έλξης των κατοίκων των Άνδεων (κυρίως Αϋμάρα, λίγοι Κέτσουα και άλλοι). Παρά την κατάκτηση, μια διαφορετική κοσμογονία (από αυτήν που επιβλήθηκε από τους Ευρωπαίους), αυτή των Αϋμάρα, Κέτσουα και άλλων ιθαγενών λαών, ριζωμένη στους καθημερινούς τρόπους ζωής, επηρέασε βαθιά όλα τα μεταγενέστερα κινήματα και αγώνες (Burman, 2012).

Η ιστορία του Ελ Άλτο έγινε ιδιαίτερα γνωστή από την επαναστατική δράση των Turaj Katari (Julian Apaza), Bartolina Sisa και Gregoria Apaza (1781) που μπήκαν επικεφαλής της μεγάλης εξέγερσης των Αϋμάρα που περικύκλωσαν την πόλη της Λα Πας με σκοπό την απελευθέρωσή του λαού τους από τα δεσμά της σκλαβιάς και της υποταγής, στην οποία βρισκόταν μετά από την κατάκτηση των περιοχών από τους Ισπανούς. Η στυγερή δολοφονία και κατάτμηση των σωμάτων τους άφησε ένα διπλό συναίσθημα στις κοινότητες : υποχρεωτικής υποταγής ορισμένων ενταγμένων τελικά Αϋμάρα στο κυρίαρχο σύστημα από τη μια και από την άλλη, μια μεγάλη παράδοση ανταρσίας στα υψίπεδα των Άνδεων που πολλές φορές έπαιξε σημαντικό ρόλο στους μεταγενέστερους αγώνες που έγιναν με στόχο την απελευθέρωση των λαών (και όχι μόνο των ιθαγενών). Έτσι οι αγώνες συνεχίστηκαν για όλους τους επόμενους αιώνες.

Η συνοικία *Sagrado corazon de Jesus (Ματωμένη καρδιά του Ιησού)* όπου σήμερα συγκεντρώνονται πολλοί Σαμάνοι είναι η περιοχή όπου ξεκίνησε η προαναφερθείσα περικύκλωση της πόλης (Quispe Villca M.A., 2004). Το 1809 η περιφέρεια της Λα Πας μαζί με την σχετικά μακρινή περιφέρεια Chuquisaca (σημερινή Sucre, ιστορική πρωτεύουσα της χώρας με ονόματα Choquechaca, La Plata –Charcas) έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διακήρυξη της Εθνικής Ανεξαρτησίας με επικεφαλής τον Μπολίβαρ το 1826. Το 1899 η περιοχή του Ελ Άλτο έπαιξε σημαντικό οχυρωματικό ρόλο στον πόλεμο «Guerra Federal». Το Ελ Άλτο έχει ενσωματώσει αυτήν την παράδοση από τον καιρό που ήταν ακόμα μικρή κοινότητα¹⁰. Η πόλη όμως οικοδομείται αργότερα : αρχικά χτίστηκε η συνοικία Ceja (κεντρική σήμερα συνοικία) γύρω από τον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό, ενώ αργότερα το 1922 έγινε το αεροδρόμιο που επηρέασε την ανάπτυξη των συνοικισμών προς τα βόρεια. Μετά τον πόλεμο του Chaco 1932-1935 εγκαταστάθηκαν σε αυτήν απόστρατοι του πολέμου αυτού (Antezana, 1993 και Sian Lazar, 2008). Η συνοικία 16 de Julio δημιουργείται αυτήν την περίοδο (Paula Diaz, 2016).

Από το 1952 μέχρι την δικτατορία του 1964, είναι η εποχή της μεγάλης αστικοποίησης με μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από την επαρχία προς την πρωτεύουσα. Το νομοθετικό πλαίσιο σε σχέση με τα ζητήματα πολεοδομίας στην περιφέρεια της πόλης ήταν πιο ανεκτικό ή δεν ασχολούταν καθόλου με τα ζητήματα της εκτός σχεδίου δόμησης. Σε αυτήν την περίοδο το Ελ Άλτο αναπτύσσεται ραγδαία δίπλα και πάνω ακριβώς από την Λα Πας.

Η κοινωνική - εθνική επανάσταση του 1952 και η κρατικοποίηση των εξορυκτικών επιχειρήσεων μετά από τους συστηματικούς αγώνες των εργατών οδηγεί επίσης ορισμένους εργάτες στην εγκατάσταση στο Ελ Άλτο. Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1953 δεν ήταν ικανή να συγκρατήσει τους αγρότες στη γη τους και ιδιαίτερα τους ιθαγενείς που βρέθηκαν με πολύ μικρά αγροκτήματα και χωρίς κοινοτική γη και κοινοτικές δομές στήριξης όπως είχαν στην προ-

¹⁰Η Βολιβία μέχρι τις αρχές της δεκαετίας '50 είχε ιδιαίτερα αγροτικά ιθαγενικά χαρακτηριστικά (73,8% του πληθυσμού ήταν αγροτικός). Σήμερα είναι το 32,7%, με βάση την απογραφή του 2012.

αποικιακή περίοδο. Ταυτόχρονα ξέσπασε ξηρασία που έπληξε πολλές από τις περιοχές του Antiplano με αποτέλεσμα να ευνοηθεί η μαζική μετανάστευση στις πόλεις οι οποίες, ευνοημένες από αυτές τις μετακινήσεις, μπήκαν τελικά σε περίοδο βιομηχανικής ανάπτυξης. Έτσι άρχισε η πρώτη μαζική μετανάστευση προς το Ελ Άλτο όπου μπορούσε κανείς να αγοράσει μικρά αγροτεμάχια για πολύ λίγα χρήματα ως αγροτική γη και να κατασκευάσει αρχικά άτυπα καταλύματα που στη συνέχεια μετατράπηκαν σε κατοικίες. Οι κάτοικοι αυτής της περιόδου διατηρούν την σύνδεσή τους με τις κοινότητες απ' όπου προέρχονται τις οποίες επισκέπτονται συχνά, ιδιαίτερα στις περιόδους της σποράς και της συγκομιδής, στα τοπικά πανηγύρια, και στις οποίες πολλές φορές επενδύουν ή βοηθούν οικονομικά τους συγγενείς τους. Η παράδοση αυτή φαίνεται να διατηρείται και σε δεύτερης και τρίτης γενιάς συγγενείς μέχρι τουλάχιστον τις αρχές του 21^{ου} αιώνα (Lazar, 2008). Οι περισσότεροι συγγραφείς (μεταξύ των οποίων ο Mamani, 2010, Prada, 2017) θεωρούν ότι οφείλεται σε αυτήν τη σχέση, η συνέχιση στις πόλεις, της παράδοσης του τρόπου οργάνωσης των Άϋλου, στην οποία οφείλουν τον τρόπο οργάνωσης τους οι λεγόμενες *juntas vecinales* (συνοικιακά συμβούλια). Το 1957 δημιουργήθηκε η Συνέλευση των Γειτόνων (*Assamblea de Vecinos*) και Κεντρικό Συμβούλιο των Γειτονιών (*Concejo Central de Vecinos*) που μετονομάστηκε αργότερα το 1979 σε *Federación de Juntas Vecinales (FEJUVE)* και περιλαμβάνει τις συνοικίες του Ελ Άλτο που υπήρχαν εκείνη την εποχή : *Villa Dolores, 12 de Octubre, Villa Bolívar, 16 de Julio, Alto Lima, Marisca I Ballivián, Mariscal Sucre*. Το συντονιστικό αυτό λειτουργεί με τις αρχές των Άϋλου (*Ayllu*)¹¹.

Η δεύτερη μεγάλη μετανάστευση έγινε στην τρίτη περίοδο από το 1964 μέχρι το 1982, κατά τη διάρκεια της αμερικανοκίνητης δικτατορίας, όταν, μπροστά στην αύξηση των τιμών κατοικίας στο κέντρο της πόλης της Λα Πας και κυρίως κάτω από πολιτικές πιέσεις, νέοι κάτοικοι της πόλης αυτή τη φορά και πρώην μεταλλωρύχοι από τις γύρω περιοχές εγκαθίστανται στο Ελ Άλτο (οι οποίοι διώχθηκαν μετά από τους μεγάλους αγώνες τους, την ίδια περίοδο που δολοφονείται από την CIA ο Τσε Γκεβέρα πάνω στην προσπάθειά του να οργανώσει την κοινωνική επανάσταση σε όλη τη Λατινική Αμερική). Οι νέοι κάτοικοι κοιμούνται μόνο στο Ελ Άλτο ενώ εργάζονται στην πόλη της Λα Πας για το λόγο αυτό ορισμένοι συγγραφείς αναφέρουν την περιοχή αυτή του Ελ Άλτο ως εργατικό υπνωτήριο *dormitorio obrero* (Díaz P., 2016). Στην αρχή της δικτατορίας, μεταξύ 1964-1970 παρουσιάστηκαν μόνο ελάχιστες μικρές διαδηλώσεις κινημάτων πόλης μιας και το αυταρχικό πολιτικό καθεστώς δεν επέτρεπε αντιδράσεις. Αργότερα όμως οι κάτοικοι των λαϊκών συνοικιών συμμετείχαν ενεργά στις αντιδικτατορικές εξεγέρσεις του 1979-1980. Η "FEJUVE - Ελ Άλτο" διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε αυτούς τους αγώνες και στην μετέπειτα αλλαγή της κυβέρνησης.

Μεταξύ 1982-1985 η Βολιβία απέκτησε δημοκρατική κυβέρνηση, έτσι οι κρατικοποιήσεις των δημόσιων κοινών αγαθών προχώρησαν γρήγορα (νερό, υγραέριο, πετρέλαιο και ορισμένα ορυχεία). Παράλληλα, μεταξύ 1982-1983, οι φυσικές καταστροφές από το Νίβο και στη συνέχεια η οικονομική κρίση του 1985 συνέβαλαν στην μετακίνηση αγροτικών πληθυσμών προς την πρωτεύουσα, που εγκαταστάθηκαν στο Ελ Άλτο. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες οι πιέσεις για δημοκρατική εκπροσώπηση και την δημιουργία ξεχωριστού δήμου στο Ελ Άλτο ήταν μεγάλες, μέχρι που το 1985 οι κάτοικοί του απέκτησαν εκπροσώπηση στο Δήμο ενώ το 1989 θεσμοθετήθηκε ως ξεχωριστός Δήμος. Οι *juntas vecinales* απέκτησαν περισσότερες εξουσίες.

Το επόμενο διάστημα 1985-1989 τα πράγματα αλλάξαν ραγδαία μέσα στα πλαίσια της κρίσης. Έτσι, το τρίτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα έλαβε χώρα κατά την περίοδο της εφαρμογής νεοφιλελεύθερων μέτρων, ιδιωτικοποίησης των δημόσιων κοινών αγαθών, κλείσιμο

¹¹<http://www.elalto.org.bo/organizaciones-sociales/la-historia-de-la-fejuve-altena/> (πρόσβαση 12/2017)

επιχειρήσεων και ελαστικοποίησης πολλών θέσεων εργασίας μεταξύ 1985 – 2006, και αφορά νεότερους κατοίκους από πολλές περιοχές και κυρίως πόλεις με αποτέλεσμα το 1990 να κηρυχτεί σε έκτακτη ανάγκη (*emergencia*). Η Villa Esperanza χτίστηκε από εργάτες ορυχείων (*mineros*), ενώ η Pacaya έχει χτιστεί από τους Pacayas. Η Villa Adela από τους κατοίκους που εκτοπίστηκαν από την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου της Λα Πας, το 1986, οι οποίοι έκτισαν με καθαρά κοινοτικό τρόπο την συνοικία Aguas de la Vida με πιστώσεις του FONVI (Zibechi, 2007).

Μετά την κρίση του 1985 και το κλείσιμο πολλών ορυχείων στις γύρω περιοχές στην συνοικία Santiago II εγκαταστάθηκαν επίσης οικογένειες μεταλλωρύχων και δημιουργήθηκαν πρόχειροι καταυλισμοί σε πολύ υποβαθμισμένες περιοχές γύρω από το ρέμα Rio Seco το οποίο δέχονταν τα απόβλητα της κοντινής ανοιχτής χωματερής Reyeno Ingenio κοντά στην οποία αναπτύχθηκαν οικισμοί από κατάληψη γης. Το ρέμα αυτό πολλές φορές πλημμυρίζει και δημιουργεί σοβαρά προβλήματα υγείας στους κατοίκους. Κοντά σε αυτήν την περιοχή βρίσκεται η έξοδος από την πόλη μέσω της εθνικής οδού.

Το 1987 έγινε μια μεγάλη κινητοποίηση των συνοικιών που οργανώθηκαν γύρω από τις συνελεύσεις τους στην FEJUVE με αιτήματα την πρόσβαση στο πόσιμο νερό, την ηλεκτρική ενέργεια, δημιουργία κλινικής και πανεπιστημίου, ασφαλιτισμός κεντρικών δρόμων. Τον Φεβρουάριο του 2003, όταν πλέον οι επιπτώσεις της κρίσης και των παρεμβάσεων του ΔΝΤ για νεοφιλελεύθερα μέτρα έγιναν αφόρητες, μέσα σε συνθήκες γενικευμένης κοινωνικής κρίσης, έγιναν αυθόρμητες εξεγέρσεις όπου πολλά καταστήματα καταστράφηκαν και πολλά σουπερμάρκετ λεηλατήθηκαν ή απαλλοτριώθηκαν προς όφελος των κατοίκων. Για το λόγο αυτό ο μήνας αυτός ονομάστηκε μαύρος Φεβρουάριος.

Στο μεταξύ οι παλαιότεροι συνοικισμοί έχουν αρχίσει να σταθεροποιούνται, να εντάσσονται στο σχέδιο πόλης, με την συμβολή των κατοίκων που οργανώνονται και συμβάλουν έτσι στην ανοικοδόμηση καλύτερων ποιοτικά κατοικιών και τη σύνδεσή τους με τα κεντρικά δίκτυα. Το 1999 δημιουργείται ακόμα πιο βόρεια η συνοικία Por Venir από κατατμήσεις που κάνει ένας αγρότης κάτοχος μικρότερης έκτασης¹². Η συνοικία κατοικείται κυρίως από νεότερες αγροτικές οικογένειες Αϊμάρα που μεταναστεύουν από τις γύρω περιοχές των Άνδεων όπως λέει η Paula Diaz (2016). Όλη η παραπάνω ιστορική διαδικασία προετοίμασε τις εξεγέρσεις και τον λεγόμενο πόλεμο του Γκαζιού.

6. Η περίοδος των εξεγέρσεων που οδήγησε στον λεγόμενο «πόλεμο του γκαζιού»

Η περίοδος 1989-2003 είναι αυτή της εφαρμογής νεοφιλελεύθερων μοντέλων ανάπτυξης από το 1989 με την επέμβαση του ΔΝΤ και την εφαρμογή των κατευθύνσεων του *consensus de Washington* μέχρι την κρίση του 2001 και τις εξεγέρσεις του 2003. Είναι επίσης χαρακτηριστική για τις πρώτες νέες μορφές αυτο-οργανωμένων αγώνων στις λαϊκές συνοικίες. Το επόμενο διάστημα οι καταλήψεις πολλαπλασιάστηκαν μιας και οι ανάγκες στέγασης των άνεργων φτωχοποιημένων κοινωνικών στρωμάτων ήταν μεγάλες.

Ο λεγόμενος «πόλεμος του Γκαζιού» του 2003 σχετίζεται με την προσπάθεια των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων, μέσω των οδηγιών του ΔΝΤ, να πουλήσουν, σε εξευτελιστικές τιμές και χωρίς να έχουν καλύψει τις ανάγκες της χώρας, μέρος από τον πιο σημαντικό πόρο της Βολιβίας «το φυσικό αέριο ή αλλιώς γκάζι», στις ΗΠΑ μέσω της Χιλής. Η απόφαση αυτή έπαιξε κεντρικό ρόλο στην κορύφωση των αγώνων που ξεκίνησαν στο Ελ Άλτο και σε άλλες πόλεις και

¹² Πρόκειται για άτυπες κατατμήσεις από τους ίδιους τους αγρότες (*loteamientos informales*) που υλοποιούνται από τους λεγόμενους «πειρατές αστικοποιητές» (*urbanizadores piratas*), στα: Jaramillo, 2012; Abramo, 2012) ή αλλιώς, με ελληνικούς όρους “οικοπεδοφάγους”.

συνεχίστηκαν στην καρδιά της πρωτεύουσας Λα Πας με αποτέλεσμα, μετά από μια σειρά γεγονότων και τη συνάντηση διαφορετικών κινημάτων (αγροτικό – ιδιαίτερα των παραγωγών φυτού κόκας - , φοιτητικό, εργατικό – ιδιαίτερα των ορυχείων - , συνοικιακό κ.α.), την ανατροπή της κυβέρνησης. Η επόμενη κυβέρνηση (Μοράλες) δεν έχει προχωρήσει εξ ολοκλήρου στην εθνικοποίηση του φυσικού αερίου πράγμα που έχει οδηγήσει σε σοβαρές κριτικές (Orgaz Garcia, 2005 : 165-167) οι οποίες υπενθυμίζουν την τρωτότητα που μπορεί να έχει μία χώρα αν δεν έχει εθνικοποιημένους τους πόρους της και υποστηρίζουν τις προσπάθειες εθνικοποίησης που είχαν γίνει το 1953 και διακόπηκαν από τις δικτατορίες. Ο πόλεμος του Γκαζιού είναι αυτός που έκανε γνωστή τη συνοικία Ελ Άλτο σε όλο τον κόσμο. Παρακάτω εξηγείται με λίγα λόγια η διαδικασία που οδήγησε σε αυτόν, σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αστικής ανάπτυξης αυτής της περιοχής που παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Την περίοδο μεταξύ 1989-2003, οι συνοικιακές συλλογικές δομές των κατοίκων του Ελ Άλτο οργανώνονταν ολοένα και περισσότερο αποκτώντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην τοπική κοινωνία. Το 1988 ήταν 180, το 2004, 540 και το 2009 ήταν 590 (Deledique, Contrartese, 2010). Επηρεασμένοι από την παλιά δομή των Αϋλλου (Ayllu), προ-αποικιακή δομή που χαρακτηρίζει τους Αϋμάρα, συμμετοχικής, θα λέγαμε με δικούς μας όρους, δημοκρατίας όπου κάθε νοικοκυριό συμμετέχει με έναν εκπρόσωπο και όπου όλες οι οικογένειες συμμετέχουν σε κοινές δράσεις προσφέροντας εθελοντική εργασία, χωρίς χρήμα και όπου διατηρούνται ορισμένες τελετές γύρω από τις οποίες αρθρώνεται η ταυτότητα αλλά και η ενότητα της ομάδας (Mamani, 2010), αξιοποιούν την ιστορική τους παράδοση μέσα σε ένα νέο πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο το οποίο ευνοεί την οργάνωση σε επίπεδο συνοικίας και την επικοινωνία μέσω διαδικτύου, μιας και ολοένα και περισσότεροι νέοι κάτοικοι της είναι άνεργοι και δεν μπορούν να συμμετέχουν σε συνδικάτα. Παρά το ότι οι εκπρόσωποι είναι άντρες μεγαλύτεροι σε ηλικία, οι γυναίκες και οι νέοι συνιστούν την καρδιά αυτών των (juntas vecinales) συνοικιακών συμβουλίων που τελικά έπαιξαν κεντρικό ρόλο στην εξέγερση του 2003. Η δύναμη αυτών των συνοικιακών συνελεύσεων που δημιούργησε τη FEJUVE στηρίζεται σε μια μακριά πορεία συλλογικής διαχείρισης των κοινών. Σύμφωνα με τον Patzi (2003), που αναφέρεται από τον Zibechi (2007 : 49), η δύναμη αυτή οφείλεται περισσότερο στη συλλογική διαχείριση των τριών κοινών (πόρων στο κείμενο): της κατοικίας και γενικότερα του εδάφους (territorio), της εκπαίδευσης, της ανταλλαγής που λαμβάνει μορφές άτυπου συνεταιριστικού εμπορίου (εμπόριο στο κείμενο) και λιγότερο στον ρόλο των οργανώσεων και των ηγετών.

Η πολεοδομία των συνοικιών παρότι φαίνεται εξωτερικά άναρχη, μη οργανωμένη και γεμάτη αδιέξοδα είναι οργανωμένη γύρω από μια περιοχή όπου γίνονται αθλητικές δραστηριότητες αλλά και συνελεύσεις και γενικότερα συναντήσεις, έχει εισόδους και εξόδους ελεγχόμενες από τους κατοίκους. Η δομή αυτή προέκυψε από τις διεκδικήσεις των κατοίκων για τις βασικές υποδομές. Η οργάνωση των λαϊκών αγορών συνιστά επίσης μια συλλογική διαδικασία οργάνωσης. Άλλο παράδειγμα συλλογικής οργάνωσης είναι το Πανεπιστήμιο της κοντινής κοινότητας Warissata το οποίο έχει μακρά παράδοση συλλογικής εθελοντικής εργασίας.

Ο συλλογικός αυτός τρόπος διαχείρισης των ζητημάτων της καθημερινής ζωής, οι καθημερινές μετακινήσεις από γειτονιά σε γειτονιά με ποδήλατα, σε συνδυασμό με τη (μικρή σχετικά με άλλες εξεγέρσεις στον κόσμο) χρήση του διαδικτύου από τους νέους οδήγησε σε ταυτόχρονη πολλαπλή εξέγερση σε διαφορετικά μέρη της πόλης αλλά και της χώρας στις 8 Οκτωβρίου 2003. Έχουν προηγηθεί οι δολοφονίες της Warissata μετά τη λεγόμενη «κήρυξη εμφυλίου πολέμου ενάντια στις κυρίαρχες ελίτ» στις 21 Σεπτεμβρίου 2003 (Mamani, 2010 : 133), η μεγάλη διαδήλωση της SCUTCB και της Federacion Departamental de Trabajadores

Campecinos de La Paz FDUCLP Turaj Katari (2 Σεπτεμβρίου από το Caracollo) και η απεργία πείνας (2 Σεπτεμβρίου - 18 Οκτωβρίου) στο θέατρο radio San Gabriel όπου συμμετείχαν εκατοντάδες μέλη τους με την υποστήριξη πολλών άλλων και όπου έρχονται συνεχώς αλληλέγγυοι και αλληλέγγυες που χάριζαν τρόφιμα και ποτά από την κεντρική αγορά της Santa Rosa του Ελ Άλτο (Guispe Hanca, 2013). Σύμφωνα με τον Felipe Guispe Huanca (2013: 9), σημαντικό εκπρόσωπο αυτών των αγώνων, η στρατηγική του κινήματος στηρίχθηκε σε παλαιότερες στρατηγικές Τουπακαταρίστας των Αϋμάρα : pulga, sikikititi, taraxchi που συνίστανται σε μπλοκάρισμα κεντρικών δρόμων, μη τροφοδοσία σε αγροτικά προϊόντα, διαδηλώσεις, απεργίες πείνας και περικύκλωση της πόλης. Τελικά ο Οκτώβρης του 2003 ονομάστηκε «κόκκινος Οκτώβρης».

Η κατάσταση αυτή που ξέφυγε πλήρως από τον κεντρικό έλεγχο, οδήγησε την κυβέρνηση των ΗΠΑ να συντάξει μια μελέτη αξιολόγησης του Ελ Άλτο όπου λίγο έως πολύ τα συνοικιακά συμβούλια αντιμετωπίζονται ως τρομοκρατικές οργανώσεις αφού δεν μπορούν να ελεγχτούν από την κεντρική κυβέρνηση¹³ (USAID, 2004). Όπως λέει ο F. από την FEJUVE, “την περίοδο αυτή ήρθαν διάφορες ΜΚΟ που προσπάθησαν να ανακόψουν τους αγώνες που γίνονταν στο Ελ Άλτο. Εμείς όμως δημιουργήσαμε τις δικές μας συλλογικότητες που τις αξιοποιήσαμε ώστε να γίνεται συστηματική ενημέρωση για τις επιπτώσεις της ιδιωτικοποίησης του νερού και του υγραερίου, αρθρώνοντας έναν από-αποικιακό λόγο. Επί τρία χρόνια διακινούσαμε φυλλάδια σε όλες τις γειτονιές. Έτσι, όταν έγινε η ιδιωτικοποίηση ο κόσμος ήταν ενήμερος, δεν ξεσηκώθηκε χωρίς να γνωρίζει. Ο στόχος ήταν να διώξουμε τις πολυεθνικές εταιρίες από την Βολιβία, γιατί έχουν έρθει μόνο για να αρπάξουν, όχι για να αναπτύξουν τη χώρα».

Πριν από την εξέγερση του 2003 το θέμα που απασχόλησε αυτά τα συμβούλια ήταν η επανασύσταση του κτηματολογίου (λόγω του ότι τα έγγραφα είχαν καεί) και η επιβολή φόρων ιδιοκτησίας με βάση αυτό (που είχε ονομαστεί *mayra paya*), η εγκατάσταση του υγραερίου στις γειτονιές που έχουν μείνει τόσα χρόνια χωρίς θέρμανση και τα ζητήματα διαχείρισης του νερού λόγω του ότι κινδύνευαν να μείνουν χωρίς νερό πολλές συνοικίες λόγω της ιδιωτικοποίησης του. Επομένως η ιδιωτικοποίηση του νερού και του υγραερίου έθιγαν άμεσα την καθημερινή ζωή στις γειτονιές του Ελ Άλτο που στο μεταξύ βρισκόταν σε όλο και χειρότερη θέση λόγω της κρίσης που είχε θίξει πολύ περισσότερο τις φτωχές οικογένειες και τους νέους. Ταυτόχρονα αγκάλιασαν τα ζητήματα που έθετε η Confederacion Sindical Unica de Trabajadores Campesinos de Bolivia, οι εργάτες των ορυχείων, οι δάσκαλοι, οι φοιτητές και στο τέλος οι κοκαλέρος (αγρότες παραγωγοί φύλλων κόκας).

Η Villa Ingenio όπου δολοφονήθηκαν και τραυματίστηκαν οι περισσότεροι διαδηλωτές στις 12 Οκτωβρίου του 2003, είναι μια ιδιαίτερη συνοικία στην οποία βρέθηκε η κορυφή της διαδήλωσης κατά της ιδιωτικοποίησης του γκαζιού. Έχει χτιστεί σε εκτάσεις μιας μεγάλης haciendas που αρχικά χρησιμοποιήθηκε ως χώρος εναπόθεσης μεταλλευμάτων, στη συνέχεια μεταβιβάστηκε σε 78 κατοίκους μετά την αγροτική μεταρρύθμιση του 1952 (λόγω υποχρέωσης) οι οποίοι έκαναν κατατμήσεις και πούλησαν τη γη αρκετά φτηνά και με διευκολύνσεις. Είναι μία από τις παλιές συνοικίες που συγκεντρώνει δεύτερης και τρίτης γενιάς φτωχούς κατοίκους Αϋμάρα που προέρχονται από την περιοχή Omasuyu, όπως λέει ο Marco Alberto Quispe Villca (2004), από τις πόλεις Achacahi, Warisata (στην οποία είχαν επίσης δολοφονηθεί αγωνιστές στις αρχές του πολέμου του γκαζιού). Τις ημέρες της εξέγερσης, στη συνοικία αυτή είχαν βρει επίσης φιλοξενία οι εργάτες των ορυχείων που είχαν έρθει για να διαδηλώσουν μαζί με την FEJUVE.

¹³Αυτό, σε συνδυασμό με άλλες δράσεις, οδήγησε στο αίτημα της νέας κυβέρνησης Μοράλες να αποχωρήσει η USAID από την περιοχή το 2009 πράγμα που υλοποιήθηκε (πηγή wikileaks).

Οι κάτοικοι είχαν οργανωθεί σε βάρδιες για τα οδοφράγματα, τις κουζίνες, τις περιφρουρήσεις και τις γιορτές. Η αλληλεγγύη των γύρω γειτονιών ήταν μεγάλη καθώς συγκέντρωναν τρόφιμα και νερό που τα έστελναν στην Villa Ingenio. Οι μεγάλες συγκρούσεις που έγιναν σε αυτήν την περιοχή την άφησαν στην Ιστορία ως κέντρο των αγώνων παρά το ότι δεν υπήρχε ένα κέντρο. Όπως λέει ο Φ., εκπρόσωπος της FEJUVE την περίοδο εκείνη, «Δεν είχαμε ένα κέντρο, ούτε έναν αρχηγό. Στην FEJUVE ο αρχηγός δεν έχει εξουσίες, είναι εκπρόσωπος και συντονιστής, η συνέλευση έχει την μέγιστη εξουσία (autoridad) η οποία γίνεται δύο φορές την εβδομάδα, εκτός από τις έκτακτες συνελεύσεις».

Ο «πόλεμος του γκαζιού» ή αλλιώς «κόκκινος Οκτώβρης» χαρακτηρίστηκε από μαζικά οδοφράγματα, περιφρουρήσεις, συλλογικές κουζίνες και γιορτές αλλά και συγκρούσεις σε πολλά σημεία της πόλης του Ελ Άλτο, ιδιαίτερα στις συνοικίες που βρίσκονταν κοντά στους αυτοκινητόδρομους και στα κέντρα συγκέντρωσης υγρών καυσίμων, στις παλαιότερες συνοικίες των Αϊμάρα καθώς και στο κέντρο της πόλης, πράγμα που φαίνεται και από την ταυτότητα των νεκρών, που δεν είναι όλοι, ούτε έχουν σκοτωθεί όλοι στην ίδια περιοχή (αναλυτικότερα στα : Pablo Mamani, 2010 και Felipe Guispe Huanca, 2013). Προς το τέλος το κέντρο του αγώνα μεταφέρθηκε στη Λα Πας χωρίς όμως ποτέ να εγκαταλείψει τις συνοικίες του Ελ Άλτο. Ο τρόπος αυτός ταυτόχρονης δράσης σε πολλά μέρη ονομάστηκε από τον Ραούλ Ζιμπέκι πολλαπλότητα “multiplicidad” (Zibechi, 2007), είναι ένας τρόπος δράσης που οδηγεί στην διασπορά του κράτους και όχι στη συγκρότησή του (dispersar el estado y no crear el estado), ή όπως θα έλεγε η Gutiérrez Aguilar (2006) στην αποδιοργάνωσή του.

Οι στόχοι των αγώνων αυτής της περιόδου ερμηνεύονται διαφορετικά από τους τότε εκπροσώπους μετά από 14 χρόνια. Από τι μια οι σημερινοί εκπρόσωποι του MAS θεωρούν ότι έχουν εκπληρωθεί θεωρώντας ότι μόνο η κρατικοποίηση του νερού και του υγραερίου ήταν στα βασικά αιτήματα των αγώνων του κινήματος του Οκτώβρη του 2003, από την άλλη, αυτοί που κρατούν κριτική αριστερή στάση θεωρούν ότι δεν έχουν εκπληρωθεί. Όπως λέει ο Φ. «Αγωνιζόμαστε για την υλοποίηση των συμφωνιών του Οκτώβρη. Κάναμε αυτές τις συμφωνίες γιατί δεν είχαμε εμπιστοσύνη σε κανέναν εκπρόσωπο που θα μπορούσε στη συνέχεια να αλλάξει πολιτική θέση». Σύμφωνα με τον Mirco Orgas Garcia (2017) μόνο ένα μέρος των κρατικοποιήσεων έχει προχωρήσει, ενώ οι ιδιωτικοποιήσεις των σημαντικότερων πόρων προχωρούν με έμμεσους τρόπους. Ακόμα πιο προχωρημένη αυτοκριτική γίνεται από εκπροσώπους του κινήματος που πρόσβλεπαν σε μεγαλύτερες αλλαγές. Όπως λέει ο Φ. «Έπρεπε να είχαμε τελειώσει με όλη την κυρίαρχη τάξη, να πάρουμε τις φάμπρικες στα χέρια μας, να τις απαλλοτριώσουμε, να πάρουμε πίσω την εκπαίδευση από τους ιδιώτες, δεν το κάναμε αυτό, δεν προχωρήσαμε τον αγώνα μας μέχρι τέλους, δεχτήκαμε τις υποσχέσεις της νέας κυβέρνησης ότι τουλάχιστον θα προχωρήσει στις κρατικοποιήσεις που όμως τελικά δεν έγιναν... Οι νέοι χρειάζεται να μάθουν την ιστορία της χώρας για να μπορέσουν να αλλάξουν την πορεία της, τώρα περισσότερο από ποτέ, γιατί ο καπιταλισμός γίνεται όλο και πιο άγριος».

7. Η εικόνα της περιοχής του Ελ Άλτο στα ΜΜΕ

Η εικόνα που δίνεται για το Ελ Άλτο προς τα έξω μέσω των ΜΜΕ μετά τον πόλεμο του Γκαζιού έχει αλλάξει. Ο Δήμος πριν την εξέγερση παρουσιαζόταν σαν το κέντρο των παράνομων δραστηριοτήτων, της φτώχειας και των κλοπών προκαλώντας έτσι φόβο στους νεοεισερχόμενους. Με ένα 60% πληθυσμού κάτω των 25 ετών (39,5% < 15) και με 50,9% αστική φτώχεια, ο Δήμος παρουσιαζόταν ως έμβλημα οικονομικής και ρατσιστικής διάκρισης (Arbona 2002 αναφορά στο Deledicque, Contrartese, 2009). Αυτό το επιβεβαιώνουν και οι συνεντεύξεις που έγιναν στην Λα Πας το 2017: «Το Ελ Άλτο έχει δικούς του νόμους. Παλιότερα δεν

τολμούσαμε να πλησιάσουμε τη νύχτα». Σε μία έρευνα που είχε γίνει τον Ιανουάριο του 2012 από την Virginie Royetton (2013) μεταξύ 9 και 23/1/2012 στις εφημερίδες της Λα Πας *La Razón, El Extra, Página 7, Cambio, El Diario* και *La Prensa* και σε μία του Ελ Άλτο την *El Alteño* (20%) η παρουσίαση του Ελ Άλτο είναι ιδιαίτερα αρνητική από όλες τις εφημερίδες. Η πόλη, μέσα από τις σημειώσεις αυτών των δύο εβδομάδων του Ιανουαρίου 2012, παρουσιάζεται (α) ως πόλη που έχει ένα πολύ σημαντικό επίπεδο εγκληματικότητας, (β) ως πόλη με πολύ υψηλό επίπεδο δραστηριότητας των κοινωνικών οργανώσεων και (γ) ως πόλη που ζητά συνεχώς δημόσια έργα (δρόμοι, σχολεία, κέντρα υγείας κλπ.). Από τις 383 σημειώσεις που αναλύθηκαν, 80 (20%) ασχολούνται με ζητήματα παραβατικότητας, 50 (13%) της ζωής των τοπικών αρχών ή οργανισμών και 38 (10%) έργων.

Μετά την εξέγερση οι πληροφορίες που κυριαρχούν στα ΜΜΕ φαίνεται πως άλλαξαν. Το Ελ Άλτο έγινε ο ηρωικός δήμος που άλλαξε την πολιτική κατάσταση βάζοντας μπροστά τα κορμιά των κατοίκων του. Σε αυτή την αλλαγή έχει παίξει ιδιαίτερο ρόλο η αλλαγή της κυβέρνησης αλλά και τοπική εφημερίδα *El Alteño* που προβάλλει περισσότερο κοινωνικά και πολιτιστικά θέματα καθώς και ζητήματα που σχετίζονται με τις ανέσεις των κατοικιών, το εμπόριο και την πολιτική παρά το αστυνομικό δελτίο. Με μία πρόχειρη έρευνα στην εφημερίδα το 2017 είναι φανερό ότι κυριαρχούν οι ειδήσεις οι σχετικές με το εμπόριο, τις γιορτές, την πολιτική και τις απεργίες και πολύ λιγότερο το αστυνομικό δελτίο. Παρ' όλα αυτά μέχρι σήμερα υπάρχουν ξενοδοχεία που συνιστούν στους τουρίστες να μην πλησιάσουν στο Ελ Άλτο (ΓΚ σε συνέντευξη που έλαβα το 2017).

8. Μετά την αλλαγή της κυβέρνησης : από τις κοινωνικο-πολιτικές στις πολιτιστικές-οικολογικές-πολιτικές ανατροπές ;

Η τελευταία περίοδος είναι από το 2006 μέχρι σήμερα όπου η προοδευτική κυβέρνηση ευνόησε την ενίσχυση των μικρών επιχειρήσεων και την διαμόρφωση μιας νέας μεσοαστικής τάξης και την μαζική αστική ανάπτυξη της πόλης και έφερε μεγάλες αλλαγές στην δομή των κινήματων πόλης και του συντονιστικού των *Juntas Vecinales*. Η πόλη επεκτείνεται προς τον ιστορικό αρχαιολογικό χώρο Τιγουανάκου (*Tiwanaku*), πρωτεύουσα της αρχαίας επικράτειας Τεγουαντισούγιου (*Tawantinsuyu*), και την λίμνη Τιτικάκα χωρίς πολεοδομικό σχέδιο αλλά με κατοικίες χτισμένες με κολώνες από μπετόν αρμέ και πολλές φορές με ιδιαίτερα σχέδια εμπνευσμένα από την παράδοση των Αϊμάρα αλλά και άλλων λαών του κόσμου (π.χ. Κινέζων) αμφισβητώντας την Ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική παράδοση.

Έτσι, το τελευταίο μεγάλο κύμα αστικοποίησης και εξάπλωσης του Ελ Άλτο έρχεται μετά το 2006 όταν πλέον η κυβέρνηση Μοράλες, εφαρμόζοντας εν μέρει τη συμφωνία του Οκτώβρη (μιας και δεν προχώρησαν όλες οι κρατικοποιήσεις) και της Συντακτικής Συνέλευσης (μιας και δεν έγιναν όλες οι δημοκρατικές αλλαγές), ευνοεί την ενίσχυση των μικρών επιχειρήσεων και την δημιουργία μια νέας εμπορευματικής μεσοαστικής τάξης (κυρίως Αϊμάρα) που έχει την έδρα της στο Ελ Άλτο. Οι υποδομές όμως φαίνεται να προχωρούν περισσότερο στις παλαιότερες κεντρικές συνοικίες που συγκεντρώνονται οι βιοτεχνίες και το εμπόριο παρά στις νεότερες περιφερειακές που λειτουργούν περισσότερο ως τόποι κατοικίας¹⁴. Εξαίρεση αποτελεί το μεγάλο γήπεδο που κτίστηκε στην *Villa Ingenio* στη μνήμη των περίπου 70 νεκρών της 12^{ης} Οκτώβρη. Σε αυτό το γήπεδο γίνονται πλέον οι περισσότερες πολιτιστικές, αθλητικές και

¹⁴Οι εξεγέρσεις του Οκτώβρη 2003 και του Μαΐου / Ιουνίου 2005 έπαιξαν ρόλο στην εγκατάσταση υποδομών στο κέντρο κυρίως του *El Alto*, όχι όμως στην περιφέρεια όπου η πόλη επεκτείνεται ταχύτατα χωρίς σχέδιο και υποδομές σε μέχρι πρότινος αγροτικές περιοχές, ενισχύοντας έτσι τους κοινωνικο-χωρικούς διαχωρισμούς στο εσωτερικό του *El Alto*.

πολιτικές εκδηλώσεις .

Μετά την εξέγερση και την αλλαγή της κυβέρνησης του 1989, με το Νόμο 1551 του 1994 περί λαϊκής συμμετοχής (Ley de Participación Popular) οι juntas vecinales αναγνωρίστηκαν θεσμικά και συμμετέχουν στα Δημοτικά Συμβούλια. Σύμφωνα όμως με τις συνεντεύξεις και ορισμένους συγγραφείς, έγινε προσπάθεια από την κυβέρνηση να μετατραπούν σε μόνιμα αντιπροσωπευτικά όργανα χάνοντας έτσι την αμεσοδημοκρατική τους παράδοση. Παρ'όλα αυτά, οι συνελεύσεις συζήτησαν το θέμα και τελικά υιοθέτησαν ένα διπλό σύστημα εκπροσώπησης : αμεσοδημοκρατικό για τις ίδιες και αντιπροσωπευτικό για τα επίσημα όργανα, με σκοπό την προστασία τους από την διαφθορά (Mamani P., 2010, Guispe Huanca F., 2013). Έτσι μετατρέπονται σε Organizaciones Territoriales de Base (OTBs) και διατηρούν την αυτονομία τους, μετατρέπονται δηλαδή σε “μικρο-κυβερνήσεις γειτονιών” (microgobiernos barriales σύμφωνα με τον Pablo Mamani (2010). Στις αρχές του 2000 οι συνελεύσεις έθεσαν πολιτικά ζητήματα διαχείρισης του Δήμου πράγμα που οδήγησε στην πτώση του προέδρου Sánchez de Lozada και στη συνέχεια του de Carlos Mesa, αμφισβητώντας τις νεοφιλελεύθερες πρακτικές, όπως λέει η Paula Diaz (2016).

Η δημιουργία μιας νέας εύπορης μεσοαστικής τάξης κυρίως Αϋμάρα σε συνδυασμό με την θεσμοποίηση πολλών οργανώσεων και την ένταξη στον κυβερνητικό μηχανισμό πολλών εκπροσώπων αυτής της περιόδου, οδήγησε σε μια εσωτερική διάσπαση επί της ουσίας της FEJUVE σε διαφορετικά τμήματα ανάλογα με τις πολιτικές πεποιθήσεις που κυριαρχούν στην κάθε συνοικία. Η ανάθεση στο κράτος πολλών από τα έργα που έκαναν τα συμβούλια (πολλές φορές λόγω ανάγκης) δημιουργεί σε ένα βαθμό αυτό που είχε προτείνει η έρευνα για την κυβέρνηση των ΗΠΑ : θεσμοθέτηση οργάνων και έλεγχος των κοινωνικών δομών σε συνδυασμό με καλύτερευση των συνθηκών ζωής για ορισμένα τουλάχιστον στρώματα στο Ελ Άλτο. Αν ο κρατικός έλεγχος προχωρήσει περισσότερο και τα συνοικιακά συμβούλια χάσουν τη δύναμή τους τότε ο κύκλος αυτού του τρόπου οργάνωσης των αγώνων κινδυνεύει να κλείσει. Θα αφήσει όμως την κληρονομιά του στις επόμενες γενιές να τον αξιοποιήσουν με άλλους τρόπους και σε συνδυασμό με τα νέα τεχνολογικά μέσα που διαθέτουν;

Ένας από αυτούς τους τρόπους φτιάχνεται τώρα μέσα στις εκατοντάδες θεματικές συλλογικότητες που έχουν ξεπηδήσει όπου ενεργοποιούνται κυρίως νέοι. Συλλογικές εναλλακτικές κουζίνες, συλλογικοί κήποι, ανεξάρτητα έντυπα, ομάδες αυτοδιαχείρισης της υγείας, εναλλακτικά σχολεία, κύκλοι συζητήσεων για τη φιλοσοφία Αϋμάρα, ποιητικοί και θεατρικοί κύκλοι, ομάδες ραπ και hip-hop, ομάδες αλληλεγγύης με τους Τίπνις ενάντια στα μεγάλα έργα στην περιοχή της Αμαζονίας, φεμινιστικές ομάδες, ομάδες εναλλακτικής μόδας, και άλλες που έχουν όμως κρατήσει μια παράδοση ανταρσίας. Χαρακτηριστική είναι η συμμετοχή πολλών από αυτές τις συλλογικότητες στους ιθαγενικούς αγώνες του 2010 (Confederación de Pueblos Indígenas de Bolivia), στην διαδήλωση για τους TIPNIS το 2011, το 2012 (η ιθαγενική νύχτα) και το 2017.

9. Το θέατρο ALBOR

Στο Ελ Άλτο έχουν οργανωθεί σημαντικές ομάδες πρωτοποριακού θεάτρου που μετατρέπουν τους θεατές σε δρώντες και τους κατοίκους των γειτονιών σε ηθοποιούς όπως αυτές που ασχολούνται με το θέατρο του δρόμου, το θέατρο του καταπιεσμένου που συγκεντρώνει νέους ρακοσυλλέκτες, καθώς και θίασοι που έχουν παραδόσεις από τους Αϋμάρα, τους Κέτσουα και άλλους ιθαγενείς λαούς που κατοικούσαν την περιοχή πριν την Ισπανική κατάκτηση. Το θέατρο ALBOR είναι ένα από αυτά τα τελευταία, το οποίο εμπνέεται από τις τοπικές παραδόσεις και το αγροτικό θέατρο.

Το θέατρο ALBOR (ALBOR, 2017) ξεκίνησε από μια ομάδα ποιητών το 1997, πριν 20 χρόνια, σε μια εποχή όπου όπως λέει ο J.: *«υπήρχε μεγάλη απαξίωση του πολιτισμού τους και στους νέους κυριαρχούσε η μουσική τέκνο με επιρροές από ΗΠΑ και Ευρώπη και η επίδειξη δύναμης μέσω κλοπών, ναρκωτικών και μικροεπιθέσεων».*

Ο κόσμος που έχει έρθει στο Ελ Άλτο που θεωρείται η πιο φτωχή και πιο νεανική πόλη της Βολιβίας, είναι κόσμος που ήρθε από τις περιοχές Αϊμάρα και πρώην εργάτες των ορυχείων που έχουν κρατήσει μια πολύ συλλογική μνήμη. Οι συντελεστές του θεάτρου αυτού έχουν τέτοιες εμπειρίες. *«Εμένα οι γονείς μου ήταν πρώην μεταλλωρύχοι και Αϊμάρα. Ζήσαμε κυνηγημένοι από την δικτατορία ως τροβαδούροι. Όταν ήρθα δεν μιλούσα ακόμα Ισπανικά. Οι Αϊμάρα ήταν κυνηγημένοι πολλά χρόνια τώρα. Η ζωή μας ήταν συνεχώς υπό διωγμό»* λέει ο J. θυμίζοντας τα κείμενα της Roy (2017) για τον συνεχή εκτοπισμό ολόκληρων λαών κάτω από την ολοένα και πιο άγρια καπιταλιστική εκμετάλλευση. *«Έπρεπε κάτι να κάνουμε για να μιλήσουμε για τις αξίες μας, για τους ήρωες μας όπως ο Τύραϊ Καταρί και η Βαρτολίνα Σισα»* λέει η K.

«Απέναντι σε αυτό το κλίμα ξεκινήσαμε μια προσπάθεια μέσα από την ποίηση. Βγαίναμε στις πλατείες και διαβάζαμε ποιήματα, παίζαμε μουσική προσπαθώντας να δείξουμε ότι είναι δυνατό να τραγουδήσουμε, να ονειρευτούμε, να προβάλουμε έναν νέο πολιτισμό των νέων μέσα από την ποιητική τέχνη» λέει ο J.

Ξεκίνησαν να δουλεύουν ενάντια στον ρατσισμό, στην οποιαδήποτε διάκριση και βία, και στη κουλτούρα ματσίστα (χυδαία αντρική επιβολή):

«Δημιουργήσαμε 12 ομάδες θεάτρου από 30 νέους στην κάθε μία σε διαφορετικές γειτονιές. Το πρώτο που κάναμε ήταν να αποκτήσουμε όλοι μαζί συνείδηση του τι θα πει βία και διάκριση στην καθημερινή ζωή και πώς μπορούμε να την αντιμετωπίσουμε» λέει η K.

Στη συνέχεια δημιούργησαν βιωματικές θεατρικές παραστάσεις:

«Πολλοί νέοι είχαν πολύ άγριες προσωπικές εμπειρίες. Έτσι δουλέψαμε αυτές τις ιδέες μέσα από το θέατρο και δημιουργήσαμε βιωματικές θεατρικές παραστάσεις που τις παρουσιάσαμε στις γειτονιές. Το δεύτερο που κάναμε ήταν διοργάνωση συζητήσεων, φόρουμ, προτάσεις αλλαγών. Όλο αυτό πήγαινε πέρα από το θέατρο : Προσπαθούσε να δώσει ένα κοινωνικό μήνυμα, κάτι που να μας κάνει να ονειρευτούμε ότι υπάρχει νόημα στη ζωή. Έτσι πολλοί νέοι ξέφυγαν σιγά - σιγά από τα ναρκωτικά. Λέμε πριν πεις το κακό πιες τέχνη. Η τέχνη θεραπεύει δεν δηλητηριάζει» λέει ο J.

Στη συνέχεια το θεατρικό εργαστήρι πολλαπλασιάστηκε και ξεπέρασε τα 300 μέλη. Άρχισε να ανεβάζει μεγάλες παραστάσεις που έχουν στοιχεία του αγροτικού θεάτρου όπου συμμετέχουν ακόμα και τα άλογα. Μια από αυτές ήταν η παράσταση με τίτλο «οι ανοιχτές φλέβες της λατινικής Αμερικής» λίγο πριν πεθάνει ο συγγραφέας του βιβλίου, ο Εδουάρδο Γκαλεάνο (2008), καθώς και οι αγώνες των Turaj Katari και Bartolina Sisa. Παράλληλα οι θεατρικές ομάδες των γειτονιών άρχισαν να αποκτούν και πολιτικό ρόλο.

«Οι νέοι θέτουν ζητήματα στην εξουσία που την αμφισβητούν. Θέτουν ερωτήματα στους πολιτικούς και διεκδικούν τα δικαιώματά τους. Τους ζητούν να λάβουν υπόψη τις ιδέες τους. Με τη νέα κυβέρνηση έχουμε καλές σχέσεις, έχει κάνει ένα βήμα, αλλά χρειάζονται πολύ περισσότερα. Λείπουν θέατρα, λείπει μια νομοθεσία που να προστατεύει τους καλλιτέχνες» λέει ο J.

«Υπάρχει ακόμα πολύ μεγάλη διάκριση και κακή συμπεριφορά απέναντι στους νέους τους οποίους εύκολα καταδικάζουν ενώ δεν υπάρχουν χώροι πολιτιστικής δημιουργίας. Μετά τον Οκτώβρη έχουμε όμως ξεκινήσει» λέει η K.

Η έννοια των τομών που ορίζουν την αρχή των μακροχρόνιων αλλαγών σε συνδυασμό με τις καθημερινές αλλαγές είναι ιδιαίτερα σημαντική στην φιλοσοφία και την κοσμολογία των

Αϊμάρα και πολλών άλλων λαών της Αμερικής όπως των Μάγιας. Εδώ την ξανασυναντούμε.

«Υπάρχει μπροστά μας ένας μακρύς δρόμος που αντιστοιχεί σε έναν μακρύ χρόνο αλλαγών. Άλλωστε μέχρι τώρα έχουν σκοτωθεί πάνω από 50 εκατομμύρια ιθαγενείς στην Αμερική. Τώρα έχει αρχίσει μια νέα εποχή που δεν αφορά μόνο εμάς, είναι τοπική αλλά ταυτόχρονα είναι παγκόσμια... Η νεολαία το καταλαβαίνει αυτό. Ίσως οι μελλοντικοί μας ηγέτες να ξεπηδήσουν από τα θεατρικά εργαστήρια» λέει ο J.

10. Συμπεράσματα

Στο κείμενο αυτό έγινε μια προσπάθεια να παρουσιαστούν με σύνθετο τρόπο οι διαδικασίες που γέννησαν την τοπική ανάπτυξη του Ελ Άλτο εστιάζοντας στον ρόλο των κοινωνικών κινημάτων, μέσα από μια παράλληλη διερεύνηση γεγονότων που έλαβαν χώρα σε διαφορετικές χωρο-χρονικές κλίμακες. Μέσα από μια τέτοια ανάλυση έγινε φανερό ότι στην αστική ανάπτυξη του Ελ Άλτο και την διαμόρφωση των σύγχρονων αστικών τοπίων, έπαιξαν σημαντικό ρόλο τα κοινωνικά κινήματα πόλης και περιφέρειας σε συνδυασμό με τον συντονισμό τους με το εργατικό κίνημα των μεταλλωρύχων, το φοιτητικό κίνημα και το αγροτικό κίνημα των κοκαλέρος (αγροτικών παραγωγών του φυτού κόκα). Τα ιθαγενικά κινήματα έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση ιδιαίτερα των κινημάτων πόλης μέσω του παραδοσιακού συμμετοχικού τρόπου οργάνωσης Άϋλου (Ayllu) που όμως περιλαμβάνει όχι μόνο ιθαγενείς Αϊμάρα και Κέτσουα αλλά και πολλούς άλλους ταξικά ή πολιτιστικά καταπιεσμένους κατοίκους αυτών των περιοχών. Όπως χαρακτηριστικά λένε οι ίδιοι «μπορεί να μην είμαστε όλοι ιθαγενείς ινδιάνοι αλλά σαν τέτοιους μας έχουν καταστείλει και ως τέτοιοι θα τους ανατρέψουμε». Αυτές οι κουβέντες θυμίζουν το κίνημα των αόρατων της Ιταλίας (παιδιά εργατών της Κάτω Ιταλίας που εργάζονταν στη Βόρεια Ιταλία), το κίνημα των Ζαπατίστας και του πρώτου ιθαγενικού φόρουμ στο Μεξικό το 1995-1996 αλλά και πολλά σύγχρονα κινήματα πόλης στη Λατινική Αμερική όπως για παράδειγμα στις φτωχογειτονίες της Αργεντινής (villas) και της Βραζιλίας (favelas) που συνδυάζουν αντιπατριαρχικά, αντικαπιταλιστικά και πολύμορφα νεανικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά.

Όπως σημειώνει ο Raúl Prada Alcoreza (2017) στο κείμενό του με τίτλο : “το Άϋλου στην έρημο του καπιταλισμού”, βασισμένος σε έννοιες του Foucault και των Deleuz Guattari «η δομή του συμβάντος και η δομή της σύνθεσης των συμβάντων διατηρείται, συσσωρεύεται, μεταφέρεται και ξεδιπλώνεται στον χώρο των σχέσεων και στον χάρτη των κοινωνικών μηχανισμών (dispositivo social), χώρος και χάρτης υλοποιούνται μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές». Έτσι τα Άϋλου συνιστούν επί της ουσίας έναν τρόπο ζωής που αντιστέκεται στις καπιταλιστικές – νεοφιλελεύθερες πρακτικές αδιαφορίας για τα κοινά και ιδιωτικοποίησης τους και συνιστούν μια δομοποιημένη δομή ή καλύτερα μια σχέση με παράδοση ανταρσίας που δημιουργεί νέες σχέσεις οι οποίες γεννιούνται αυτή τη φορά σε πολιτιστικές δράσεις και συλλογικότητες με ανατρεπτικές πρακτικές.

Μια έρευνα σε βάθος αυτών των πολιτιστικών διαδρομών με παράδοση ανταρσίας, θα είχε ενδιαφέρον να αναπτυχθεί παραπέρα αντλώντας στοιχεία από την έρευνα του Στάθη Δαμιανάκου (2005) που ασχολήθηκε με την μελέτη της αγροτικότητας και το πέρασμα από τις παραδοσιακές δομές στη νεωτερικότητα στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Η παράδοση αυτή εκφράζεται σε ποικίλα είδη καλλιτεχνικής έκφρασης «στο μεταίχμιο του παραδοσιακού με το σύγχρονο, στις παρυφές του κυρίαρχου πολιτισμού, στις αντιστασιακές, συνειδητές ή/και ασυνειδητές, συμπεριφορές του κόσμου του λαϊκού πολιτισμού» και των επιρροών τους στις σύγχρονες μορφές λαϊκού θεάτρου στην Βολιβία που γεννιούνται ακριβώς εκεί όπου γεννήθηκαν οι μεγαλύτεροι κοινωνικοί αγώνες αυτής της χώρας.

Όπως υποστηρίζουν και ορισμένοι από αυτούς που συμμετέχουν στα ίδια τα κινήματα που αναπτύσσονται αυτήν την περίοδο στη Βολιβία, σε τοπικό επίπεδο, χρειάζεται να προβληματιστούμε για το πώς θέλουμε την νέα κοινωνία μέσα από μια απο-αποικιακή, αντικαπιταλιστική, αντιπατριαρχική, οικολογική ματιά. Ειδικότερα προτείνουν μια κοινωνία που θα έχει στο κέντρο της τον άνθρωπο και τη φύση (και όχι το κέρδος) η οποία να στηριχθεί σε μεγάλο βαθμό στην έννοια *Ayúmara Suma qamaña* (που έχει ενσωματωθεί στο νέο Σύνταγμα της Βολιβίας)¹⁵ δηλαδή του «συλλογικού ευ ζην» η οποία περιλαμβάνει το ευ ζην όλων, ώστε η ζωή μας να βρίσκεται σε ισορροπία με την φύση. Αυτό όμως είναι ένα στοίχημα, που θα εξαρτηθεί πολύ από τους αγώνες των σύγχρονων κινήματων και από τον ρόλο που θα παίζει σε αυτά η παράδοση ανταρσίας των λεγόμενων Άυλου.

11. Βιβλιογραφία

- Γκαλεάνο Ε., 2008. *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής*. Κουκκίδα.
- Δαμηλάκου Μ., 2014. *Ιστορία της Λατινικής Αμερικής από το τέλος της αποικιοκρατίας μέχρι σήμερα*. ΑΙΩΡΑ.
- Δαμιανάκος Σ., 1987. *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*. Εκδόσεις Πλέθρον.
- Δαμιανάκος Σ., 2005. *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Πλέθρον.
- Abramo, P., 2012. Producción de las ciudades latinoamericanas: informalidad mercado del suelo. En M.C. Cravino (comp.), *Repensando la ciudad informal en América Latina* (pp. 199-232). Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento
- ALBOR, 2017. Δικτυακός τόπος θεάτρου Albor. <http://albor-arte.blogspot.com>
- Antezana Villegas M., 1993, *El Alto desde El Alto II : Ciudad en Emergencia*. Ed. UNITAS. La Paz.
- Ballivián, D. 2009. *Estructura agraria boliviana*. La Paz: Plural ediciones.
- Burman A., 2011. *Descolonización Aymara: ritualidad y política (2006-2010)*. Ed. Plural.
- Burman, A. 2012. Places To Think With, Books To Think About: Words, Experience and the Decolonization of Knowledge in the Bolivian Andes, *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*: Vol. 10:Iss. 1, Article 11.
Available at: <https://scholarworks.umb.edu/humanarchitecture/vol10/iss1/11>
- Choque Quispe, M. 2009. *Chacha Warmi, Imaginarios y Vivencias en El Alto*. La Paz: Centro de Promoción de la Mujer- Gregoria Apaza.
- CODEPO - IRD, 2005. *El Alto desde una perspectiva poblacional*. Ministerio de Desarrollo Sostenible, Vice Ministerio de Planificación, Secretaria Técnica del Consejo de Población para el Desarrollo Sostenible.
- CPMGA (Centro de Promoción de la Mujer Gregoria Apaza), 2011. Investigación sobre la situación de las mujeres en el Alto.
- Deledicque M. y Contartese D., 2010. Movimientos sociales en Bolivia. Las Juntas Vecinales de El Alto entre la institucionalidad y la rebelión. *Revista Lavboratorio* N° 23, año 10, Revista del Instituto de Investigaciones Gino Germani, de la Facultad de Ciencias Sociales de la Universidad de Buenos Aires, 134-148.
- Diaz, M. P., 2015. Hábitat popular y mercado laboral: El desarrollo urbano desigual de la ciudad

¹⁵Αντίστοιχα υπάρχει η έννοια Κέτσουα *Sumák Kawsay* που έχει ενσωματωθεί στο νέο Σύνταγμα του Εκουαδόρ. Βλέπε και <http://filosofiadelbuenvivir.com/buen-vivir/antecedentes/> Η αρχή αυτή, παρά την θεσμική αναγνώριση της, δεν εφαρμόζεται ακόμα επί της ουσίας από τις προοδευτικές αλλά εξορμητικές κυβερνήσεις των δύο χωρών (Machado, Zibechi, 2016).

- de El Alto (Bolivia). *Revista INVI*, 30 (85), 111-145. ISSN: 0718-8358.
- Díaz, M. P., 2016. La conformación de los barrios 16 de Julio y El Porvenir en el marco del proceso de urbanización El Alto-La Paz: el predominio del loteamiento informal. *Población y sociedad*. Poblac. soc. vol.23 no.1 San Miguel de Tucumán jun. 2016, ISSN 1852-8562
- Εφημερίδες της Λα Πας *La Razón, El Extra, Página 7, Cambio, El Diario y La Prensa* και σε μία του El Alto την *El Alteño*.
- Federici S., 2014. *Ο Καλιμπάν και η Μάγισσα. Γυναίκες, σώμα και πρωταρχική συσσώρευση*. Εκδόσεις των ξένων.
- Deleuze G., Guattari F., 2016/1972. *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια I. Ο αντιοιδίπους*. Πλέθρον (στα γαλλικά : *L'Anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie I*, Minuit, 1972).
- Deleuze G., Guattari F., 1980. *Mille Plateaux. Capitalisme et schizophrénie II*, Paris, Éditions de Minuit.
- GuispeHuanca F., 2013. *La Caída de Goni. Diario de la huelga de Hambre*. Ediciones Pachakuti.
- Gutiérrez Aguilar R., 2006. *A desordenar!: por una historia abierta de la lucha social*. Casa Juan Pablos
- Hobsbawm E.J., 2003. *Η εποχή του κεφαλαίου (1848-1875)*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Holloway J., 2011 (2010). *Ρωγμές στον καπιταλισμό, Σαββάλας*. (Crack Capitalism. Pluto Press)
- Jaramillo, S., 2012. Reflexiones sobre la informalidad fundiaria como peculiaridad de los mercados del suelo en las ciudades de América Latina. En M. C. Cravino (comp.), *Repensando la ciudad informal en América Latina* (pp. 149-197). Buenos Aires: Universidad Nacional de General Sarmiento.
- Lazar S., 2008. *El Alto, Rebel City: Self and Citizenship in Andean Bolivia*. Duke University Press.
- Machado D., Zibechi R., 2016. *Cambiar el mundo desde arriba. Los limites del progresismo*. Ed. CEDLA
- Mamani P., 2010. *El rugir de las multitudes. Microgobiernos barriales*. Ed. La mirada Salvaje.
- Orgaz Garcia M., 2005. *El poder de la nacionalización. La falsa nacionalización de Evo Morales y la venta de gas a Chile*. La Paz, Bolivia.
- Ouviña H., 2013. La política prefigurativa de los movimientos populares en América Latina. Hacia una nueva matriz de intelección para las ciencias sociales. *Acta Sociológica* No 62, Septiembre-Diciembre de 2013, pp. 77-104
- Patzi, F. 2003 Rebelión indígena contra la colonialidad y la transnacionalización de la economía, en *Ya es otro tiempo el presente. Cuatro momentos de insurgencia indígena*, La Paz, *Muela del Diablo*. Αναφορά στο: Zibechi (2007 : 49)
- Perreault T., 2006. From the «Guerra del Agua» to the «Guerra del Gas»: Resource, Governance, Neoliberalism and Popular Protest in Bolivia. Editorial *Board of Antipode*, 150-172.
- Petropoulou C., 2011. *Développement urbain et éco-paysages urbains. Une étude sur les quartiers de Mexico et d'Athènes*. L'Harmattan. Paris
- Petropoulou C., 2014. Crisis, Right to the City movements and the question of spontaneity: Athens and Mexico City. *City: Analysis of urban trends, culture theory, policy, action*, 18:4-5, and 563-572.
- Petropoulou C., 2016. Derecho a la ciudad y movimientos sociales contemporáneos – Por un movimiento social urbano-regional... ¿poético? Desde Nezahualcoyotl al mundo, 462-486. Στο : Petropoulou C., Vitopoulou A., Tsavdaroglou C. (Editors), *Urban and*

- Regional Social Movements*. Thessaloniki, Research Group Invisible Cities
<https://aoratespoleis.wordpress.com>
- Poupeau F., 2011. El Alto: una ficción política, *Bulletin de l'Institut Français d'études Andines* 39 (2) | 2010, No 01 Φεβρουάριος 2011. URL : <http://bifea.revues.org/2063> (πρόσβαση 8/2017).
- Poyetton V., 2013. *¿El Alto, una ciudad peligrosa, pobre y de poco interés periodístico? Monitoreo sobre la representación que los medios escritos paceños y alteños que tienen de la ciudad de El Alto*. Observatorio Nacional de los Medios (ONADEM) / Fundación UNIR Bolivia.
- Prada Alcoreza R., 2004. *Largo Octubre*. La Paz: Plural Editores
- Prada Alcoreza R., 2017. El ayllu (comunidad andina) en el desierto capitalista, *Autonomía comunitaria*, 21 Jun.17, <http://clajadep.lahaine.org/?p=18572>
- Quispe Villca, M. A., 2004. *De ch'usamarka a jach'amarka. Pequeñas historias contadas desde el alma misma de El Alto*. La Paz: Plural editores.
- Rivera, S. 1986. *Oprimidos pero no vencidos: Luchas del campesinado aymara y quechua de Bolivia 1900-1980*. La Paz, Bolivia
- Rojas Ortuste, G. 2009. *Culturapolítica de las élites en Bolivia (1982-2005)*, La Paz: CIPCA/FES
- Roy A., 2017. Dis/possessive collectivism: Property and personhood at city's end. *Geoforum* , A1-A11
- USAID, 2004. *Evaluación de El Alto*, επιμέλεια Rafael Indaburu Quintana (Oscar Machicado, Vladimir Urquieta, Moisés Mercado, Mario Eguivar). Contrato 511-O-00-04-00047-00. USA.
- Young R. J. C., 2007. *Μετααποικιακή θεωρία: μια ιστορική εισαγωγή*. Πατάκης.
- Zibeche R., 2007. *Dispersar el Poder*. Editorial AbyaYala,
<http://www.pensamientocritico.org/rauzib2%200904.htm>
- Συνέντευξη με τον Φ. από την FEJUVE, 2017. Σχετικά με την αγωνιστική ιστορία της FEJUVE στο El Alto και το κίνημα του Γκαζιού.
- Συνέντευξη με τον Χ. (J.) και την Κ., 2017. Σχετικά με το θέατρο Albor και την πολιτιστική – πολιτική συμβολή του στο El Alto.

Κεφάλαιο 5:

Για τους Τόπους και τις Περιοχές που «δε μας Δείχνουν οι Χάρτες»

Νένα Μποζουτσίδου

Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Στέλιος Γκιάλης

Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

«...γεννήθηκε στο Κοκοβόκο, ένα νησί πολύ μακρινό στα νοτιοδυτικά.
Δεν υπάρχει σε κανένα χάρτη,
οι αληθινοί τόποι δεν υπάρχουν ποτέ.»

Χέρμαν Μέλβιλ, Μόμπι Ντίκ ή η Φάλαινα

Αφιερωμένο στη μνήμη ενός λάτρη των αληθινών τόπων και των ταξιδιών,
στο δάσκαλο και φίλο Μανόλη Μαρμαρά

1. Εισαγωγή¹

Στόχος του κεφαλαίου αυτού είναι η κατάθεση ενός πειραματικού μεθοδολογικού πλαισίου για τον εντοπισμό και τη θεωρητική, πολιτιστική και ιστορική τεκμηρίωση ιδιαίτερων τόπων και περιοχών που, όπως κυριολεκτικά ή μεταφορικά λέγεται, είναι περιοχές ή τόποι «που δεν μας δείχνουν οι χάρτες». Οι τόποι και οι περιοχές που βρίσκονται «εκτός του χάρτη» ενδιαφέρουν την επιστήμη της Γεωγραφίας και έχουν κατά καιρούς μελετηθεί από αυτήν στο πλαίσιο ποικίλων ερευνών. Ταυτόχρονα όμως, μπορεί να υποστηριχθεί, δεν έγιναν αντικείμενο συστηματικής μελέτης, ειδικά στο πλαίσιο της ελληνικής βιβλιογραφίας και παρά τις επιμέρους αξιόλογες προσπάθειες. Επομένως χρήζουν περισσότερο ενδεδεχούς μελέτης. Για να θεωρηθεί μία περιοχή ή ένας τόπος «εκτός του χάρτη», είναι απαραίτητο να μελετηθεί από όλες τις επιστημονικές υποδιαιρέσεις της Γεωγραφίας, καθώς αυτές εστιάζουν στη συμπεριφορά του ανθρώπου ως προς το χώρο και πως αυτή αναπτύσσεται σε διάφορες χωρικές κλίμακες (π.χ. τοπική, περιφερειακή, παγκόσμια).

Βασικό στοιχείο ενδιαφέροντος της Γεωγραφίας είναι η ιστορική αναδρομή, δηλαδή η εξελικτική πορεία ενός τόπου ή μιας περιοχής μέσα στο χρόνο (Σιδηρόπουλος, 2014). Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται ο προσδιορισμός του τόπου και της γεωγραφικής θέσης στην οποία βρίσκεται, τα φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος της περιοχής και οι πιθανοί φυσικοί πόροι που υπάρχουν, καθώς επίσης και τα περιφερειακά και διοικητικά όρια. Ακόμη, μελετώνται τα χωρικά συστήματα που αναπτύσσονται με βάση τα πληθυσμιακά δεδομένα και τις οικονομικές δραστηριότητες. Τέλος, ο σχεδιασμός και τα οικιστικά χαρακτηριστικά με βάση το φυσικό υπόβαθρο σε προγενέστερα χρόνια ολοκληρώνουν τη μελέτη της Ιστορικής Γεωγραφίας ενός τόπου.

Όμοια, βασικός παράγοντας προσδιορισμού της ιστορίας και του πολιτισμού ενός τόπου ή μιας περιοχής είναι η ανάπτυξη της οικονομίας του. Βασικό ρόλο εδώ παίζουν οι θέσεις των παραγωγικών και βιομηχανικών εγκαταστάσεων, καθώς επίσης και η επιρροή τους, η οικονομική δραστηριότητα που εμφανίζεται μέσα σε ένα οικιστικό σύστημα, τα διαθέσιμα μεταφορικά δίκτυα για την ανάπτυξη του εμπορίου και άλλες οικονομίες κλίμακας, σκοπού ή εντοπιότητας που πιθανόν εμφανίζονται στην περιοχή (Σιδηρόπουλος, 2014, Κουρλιούρος, 2011).

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος επιλέγει με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά μια περιοχή ή έναν τόπο για να μπορέσει να επιβιώσει, ξεκινά και η ιστορία του. Οι δραστηριότητες, αλλά και ο τρόπος εκμετάλλευσης των περιοχών και των τόπων, καθορίζουν και την εξέλιξη και κατά συνέπεια και την ιστορική πορεία αμφοτέρων μέσα στο χρόνο. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην εμφάνιση ιδιαιτεροτήτων στο χώρο, κάνει δηλαδή ορισμένες περιοχές να ξεχωρίζουν από άλλες (Λεοντίδου, 2005). Οι παραπάνω έννοιες και «γεωγραφίες» αναλύονται και μελετώνται συνοπτικά στη συνέχεια του κεφαλαίου, μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα «ιδιαίτερων τόπων» της Ελλάδας.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1 Ορισμοί

Η επιστήμη της Γεωγραφίας μελετά τόπους και περιοχές από πολλές οπτικές, και καθορίζει, με τη σειρά της, την ιδιομορφία των περιοχών και των τόπων και επομένως το αν θα «εξαιρούνται» από το χάρτη. Η σύγχρονη ελληνική ακαδημαϊκή Γεωγραφία δεν έχει ασχοληθεί και μελετήσει

¹ Το παρόν κείμενο αντλεί σε σημαντικό βαθμό από την πτυχιακή εργασία που εκπόνησε η Νένα Μποζουτσίδου στο πλαίσιο των προπτυχιακών της σπουδών στο Τμήμα Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου την περίοδο 2015-2016 (βλ. Μποζουτσίδου, 2018), υπό την επίβλεψη του Στέλιου Γκιάλη.

επαρκώς του τόπους και τις περιοχές «που δεν μας δείχνουν οι χάρτες». Ως τέτοιες ορίζουμε περιοχές που λόγω ιδιάζοντος πολιτικού και οικονομικού καθεστώτος ή ιδιαίτερων περιβαλλοντικών και κοινωνικών συνθηκών δεν απεικονίζονται, εν μέρει ή στο σύνολο τους, σε παλιότερους και σύγχρονους χάρτες ή απαιτούν ειδικές τεχνικές χαρτογράφησης ή ακόμη και αν υφίστανται σε χάρτες θεωρούνται ιδιάζοντες και δυσπρόσιτοι τόποι. Τα αίτια, δε, που καθιστούν τους τόπους αυτούς «εκτός του χάρτη» είναι κατά κανόνα σύνθετα και απορρέουν από μια αλληλεξάρτηση φυσικογεωγραφικών και ανθρωπογεωγραφικών παραγόντων, χωρίς να προσδιορίζονται μονομερώς από την ιδιαίτερη απομονωμένη γεωγραφική τους τοποθεσία (Μποζουτσίδου, 2018). Για να μελετηθούν οι περιοχές «εκτός του χάρτη» είναι απαραίτητη η ελευθερία και η απαλλαγή από το φόβο για το άγνωστο, η ανάπτυξη σχέσης και επαφής των ανθρώπων με το περιβάλλον και η διάθεση για ολιστική εξερεύνηση του χωροκοινωνικού πλαισίου. Η Ψυχογεωγραφική ανάλυση της αλληλεπίδρασης του γεωγραφικού περιβάλλοντος, που είναι οργανωμένο συνειδητά ή όχι, με τα ανθρώπινα συναισθήματα και συμπεριφορά έχει προσεγγιστεί από σειρά αναλυτών όπως ο Bonnett (Bonnett, 2014).

Με βάση τα παραπάνω μπορεί να υποστηριχθεί πως υπάρχουν τρεις (3) συγκεκριμένες κατηγορίες περιοχών «εκτός του χάρτη»:

- (α) **περιοχές που βρίσκονται στο μεταίχμιο** ή τόποι που υπάγονται σε κάποιο ειδικό καθεστώς εξαιρέσεως, ως προς τα κοινώς ισχύοντα και καθιερωμένα στις ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές στις οποίες εντάσσονται
- (β) **εγκαταλελειμμένοι οικισμοί και περιοχές** που για ιδιαίτερους ιστορικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς λόγους υπόκεινται σε μια διαδικασία πληθυσμιακής ή ευρύτερης απερήμωσης
- (γ) **δυσπρόσιτα νησιά ή νησίδες** και τόποι που βρίσκονται σε εξαιρετικά απομακρυσμένες τοποθεσίες, γεγονός που επηρεάζει την κοινωνική και οικονομική ζωή σε αυτούς ή που τους έχει καταστήσει «μη – ενσωματωμένους» στο ευρύτερο χωρικό και πολιτικό πλαίσιο (π.χ. στη χώρα) στην οποία εντάσσονται. Στην κατηγορία αυτή δεν εντάσσονται αποκλειστικά και μόνο περιοχές ή τόποι που περιβάλλονται από θάλασσα αλλά και άλλες ιδιάζουσες γεωγραφικές συνθήκες και χωρικότητες.

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη κατηγορία αφορά στις περιοχές που παρουσιάζουν ειδικά καθεστάτα και κανονισμούς λειτουργίας και ρύθμισης, βρίσκονται δε, σε εδάφη που μπορεί να «ορίζονται εξωτερικά», αλλά ταυτόχρονα περικλείονται από άλλα εδάφη. Το καθεστώς «εξαιρέσεως» των τόπων αυτών μπορεί να αφορά σε πολιτική, οικονομική, κοινωνική ακόμα και θρησκευτική τους ιδιαιτερότητα και διαφορετικότητα, ως προς τις υπόλοιπες περιοχές των οποίων αποτελούν υποσύνολο. Τα εδάφη αυτά, κατά συνέπεια, έχουν άنيση ανάπτυξη σε σχέση με τις άλλες/ όμορες/ περιβάλλουσες περιοχές, καθώς εφαρμόζονται σε αυτά διαφορετικοί κανονισμοί και ρυθμίσεις.

Έπειτα, η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει οικισμούς και περιοχές που έχουν εγκαταλειφθεί. Μία περιοχή εγκαταλείπεται όταν οι άνθρωποι που την κατοικούν ή αναπτύσσουν δραστηριότητες σε αυτήν απομακρυνθούν, πάψουν να τη φροντίζουν και να ασχολούνται μαζί της ή μεταναστεύουν σε απομακρυσμένες τοποθεσίες. Επίσης εγκαταλελειμμένος νοείται ένας τόπος ή μια περιοχή όταν λόγω της υπέρ-εκμετάλλευσής του ή ενός έκτακτου γεγονότος (π.χ. ρύπανσης του περιβάλλοντος ή πολεμικού γεγονότος ή ανθρωπογενούς ή φυσικής αιτίας απαξίωσης) περνάει σε στάδιο απερήμωσης.

Τέλος, η τρίτη κατηγορία αναφέρεται σε δυσπρόσιτα νησιά ή απομονωμένες νησίδες και τόπους, περιοχές δηλαδή που λόγω της ιδιαίτερης γεωγραφικής θέσης, του δύσβατου ή απουσίας

μεταφορικού δικτύου, αλλά και διάθεσης απομονωτισμού των κατοίκων τους δύσκολα μπορεί κανείς να προσεγγίσει ή να επισκέπτεται συχνά.

2.1: Τι μας λέει η επιστήμη της Γεωγραφίας για τους τόπους και τις περιοχές «εκτός του χάρτη»

Από τα πρώτα χρόνια συγκρότησης της σύγχρονης Γεωγραφίας ως επιστημονικού αντικειμένου, τον 18^ο αιώνα, οι επιστήμονες που θεράπευαν το αντικείμενο είχαν έντονο ενδιαφέρον για την ανακάλυψη τόπων ή περιοχών «εκτός του χάρτη». Αντίστοιχα, με τη σταδιακή ανάπτυξη της χαρτογραφίας και τη βελτιστοποίηση των μετρητικών και εκτυπωτικών τεχνικών, έγιναν σημαντικές προσπάθειες ώστε να χαρτογραφηθούν και να απεικονιστούν τα, ως τότε, άγνωστα μέρη, τοποθεσίες και ύδατα. Οι προσπάθειες αυτές μπορούν να συσχετιστούν με συγκεκριμένους επιστήμονες και τις Γεωγραφικές σχολές τις οποίες αυτοί εισηγήθηκαν ή στις οποίες εντάχθηκαν.

Η Γαλλική πιθανοκρατική σχολή της Περιφερειακής Γεωγραφίας (Λεοντίδου, 2005), για παράδειγμα, τεκμηρίωσε θεωρητικά και εμπειρικά πως κάθε τόπος είναι ξεχωριστός. Οι περιοχές και οι τόποι που μελέτησαν επιφανείς εκπρόσωποι της, όπως ο Vidal de la Blache, ήταν μικρές κοινότητες που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες που τις κάνουν να ξεχωρίζουν από άλλες, παρά τα κοινά τους φυσικά χαρακτηριστικά. Η σχολή έδωσε έμφαση και προσέγγισε τα φαινόμενα που αναπτύσσονται στο χώρο μέσα από τη διαχρονική εξέλιξη των περιοχών και των τόπων. Επίσης, σε αντιδιαστολή με την αιτιοκρατική αντίληψη και την Κλασική Γεωγραφία, υποστήριξε ότι οι ανθρώπινες δραστηριότητες και οι συμπεριφορές διαμορφώνονται όχι μόνο με βάση το περιβάλλον, αλλά και από μια σειρά άλλων παραγόντων. Αυτό σημαίνει ότι η ιδιαιτερότητα ενός τόπου ή μιας περιοχής μπορεί αρχικά να εξαρτάται από τα φυσικά του χαρακτηριστικά (π.χ. απομόνωση, κλιματικές συνθήκες), αλλά σταδιακά επηρεάζεται από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις (ανάπτυξη συγκεκριμένων οικονομικών και πολιτιστικών συνθηκών, δημιουργία συννοριακών περιοχών, θύλακες Λεοντίδου, 2005)².

Ο Alastair Bonnett, στο βιβλίο του «Γεωγραφία, μια εισαγωγή», αναφέρεται στην ανακάλυψη τόπων και περιοχών «εκτός του χάρτη» (Bonnett, 2010). Αναφέρει ότι η γεωγραφία των τόπων αυτών μας προτρέπει να εξερευνήσουμε εκ νέου μέρη, παρόλο που οι ανακαλύψεις στο σύγχρονο υπέρ-εξελιγμένο τεχνολογικά και «πλήρως χαρτογραφημένο» κόσμο έχουν θεωρητικά τελειώσει. Η εργασία στο πεδίο, τα ταξίδια και η γνώση είναι τα μέσα που χρησιμοποιούνται σήμερα για την αναζήτηση ιδιαίτερων περιοχών και τόπων. Αρχικά, η εργασία στο πεδίο είναι ένας ενθαρρυντικός παράγοντας για την αναγνώριση και ανακάλυψη του πραγματικού κόσμου και συγκεκριμένα των περιοχών με ιδιαιτερότητες. Μελετώντας σε βάθος μια περιοχή οι ερευνητές έχουν τη δυνατότητα να διακρίνουν και να καταγράψουν τις ιδιαιτερότητες και τη διαφορετικότητα της. Αυτό συμβαίνει καθώς η τοπική κοινωνία δεν μπορεί να κατανοήσει τα βαθύτερα αίτια που την καθιστούν ξεχωριστή, όπως κανείς μας δεν μπορεί να έχει μια αντικειμενική εικόνα του εαυτού του και των συνθηκών μέσα στις οποίες ο ίδιος ζει.

3. Μεθοδολογικό Πλαίσιο

Σε όσα ακολουθούν προτείνεται μια ολοκληρωμένη μεθοδολογία, με βάση την οποία μπορούν να επιλέγονται και κατατάσσονται οι περιοχές και οι τόποι που αποτελούν γεωγραφική

² Επίσης, η Περιφερειακή Γεωγραφία ασχολείται με την ανάλυση των «ειδικών συνόρων» μεταξύ περιοχών και τόπων, στους οποίους παρατηρούνται μεταβατικές ζώνες που αντιπροσωπεύουν την αρχή και το τέλος μιας συγκεκριμένης περιοχής. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η μεταβατική ζώνη μεταξύ της Βόρειας και Υποσαχάριας Αφρικής (Briney, 2016).

«εξαίρεση». Είναι απαραίτητο να τονιστεί πως το πλαίσιο αυτό έχει δοκιμαστικό χαρακτήρα και τίθεται στην κρίση μελλοντικών προσπαθειών κατάταξης και μελέτης συναφών περιοχών.

Έπειτα από μελέτη σχετικής βιβλιογραφίας και άλλων πηγών που αναφέρονται σε ιδιάζοντες τόπους και περιοχές εντοπίσαμε πληθώρα από κοινά χαρακτηριστικά / διαστάσεις αυτών. Τα χαρακτηριστικά αυτά χωρίστηκαν στη συνέχεια σε επιμέρους ευρύτερες ομάδες, και συγκεκριμένα στα ομοειδή:

- i) χωρικά - γεωγραφικά,
- ii) πολιτικά και
- iii) οικονομικά χαρακτηριστικά / ιδιαιτερότητες.

Ακολούθησε η διαμόρφωση δύο πινάκων διπλής εισόδου με το σύνολο των κριτηρίων κατάταξης των περιοχών και των τόπων, όπως προκύπτουν από την ανά δύο σύνθεση διαφορετικών ιδιαιτεροτήτων. Πιο αναλυτικά, ο πρώτος πίνακας συνθέτει τις διαφορετικές **χωρικές - γεωγραφικές** (κάθε μία ξεχωριστά ή σε συνδυασμό μεταξύ τους) με τις **πολιτικές**, ενώ ο δεύτερος πίνακας συνδυάζει τις χωρικές - γεωγραφικές με τις **οικονομικές ιδιαιτερότητες** (βλ. Πίνακες 1 & 2). Στη συνέχεια, οι **χωρικές – γεωγραφικές ιδιαιτερότητες**, οι οποίες παραμένουν σταθερές και για τους δύο πίνακες, έχουν περαιτέρω αναλυθεί σε τρεις (3) υποκατηγορίες:

- απομόνωση - προσβασιμότητα - γεωγραφική απόσταση,
- φυσικό περιβάλλον - φυσικοί πόροι και
- σύνορα.

Λίγα λόγια για τις ιδιαιτερότητες αυτές: ως απομόνωση νοείται ο σχετικός ή ενίοτε απόλυτος αποκλεισμός μιας περιοχής ως προς τους γειτνιάζοντες με αυτήν τόπους. Θεωρείτε, δε, ως το αντίστροφο της προσβασιμότητας, της σχετικής δηλαδή ευκολίας ή δυνατότητας να φτάσει κάποιος σε μια περιοχή όταν βρίσκεται εκτός αυτής. Επίσης, η γεωγραφική απόσταση, είναι το απόλυτο καρτεσιανό διάνυσμα που χωρίζει μια περιοχή από άλλους τόπους προέλευσης (δηλαδή πόσο κοντά ή μακριά είναι από αυτούς).

Οι φυσικοί πόροι, από την άλλη προσδιορίζονται με την ευρύτερη τους έννοια και περιλαμβάνουν τον ορυκτό πλούτο και τις φυσικές πηγές ενέργειας που διαθέτει μια περιοχή. Οι πόροι αυτοί μπορεί να είναι ανανεώσιμοι ή μη ανανεώσιμοι. Τέλος, ως σύνορα νοούνται τα κάθε είδους όρια μεταξύ περιοχών, τα οποία μπορεί να είναι ανοιχτά και απροστάτευτα ή κλειστά και φυλασσόμενα. Τα σύνορα μπορούν να δημιουργούνται με φυσικό τρόπο, όπως στην περίπτωση μιας οροσειράς ή ενός ποταμού που διαχωρίζει περιοχές και τόπους μεταξύ τους (Βεντούρα, 2011).

Οι **πολιτικές ιδιαιτερότητες** μπορούν περαιτέρω να αναλυθούν σε πέντε (5) επιμέρους κατηγοριοποιήσεις:

- τον πόλεμο - διαμάχες,
- τους θύλακες,
- τη διασφάλιση προνομίων,
- τις εθνικές ιδιαιτερότητες και
- άλλες πολιτικές διαστάσεις.

Ως πόλεμος νοείται η σύγκρουση μεταξύ δύο μεγάλων ομάδων ανθρώπων (χωρών, ή διαφορετικών ομάδων μιας κοινωνίας) κατά τον οποίο συχνά γίνεται χρήση ένοπλης μαζικής βίας. Θύλακας, με τη σειρά του, μπορεί να είναι ένα κομμάτι γης, το οποίο κυριαρχείται από ένα κράτος του οποίου αποτελεί εδαφική περιφέρεια αλλά περιλαμβάνει στοιχεία και

χαρακτηριστικά διαφορετικά από το ευρύτερο σύνολο στο οποίο ανήκει. Η δημιουργία του μπορεί να οφείλεται σε πολιτικούς, ιστορικούς ή ακόμη και σε γεωλογικούς- γεωγραφικούς λόγους, ενώ η ζωή σε αυτόν είναι δύσκολη με αρκετούς περιορισμούς (Σιδηρόπουλος, 2014, Braden/Shelly, 2006). Η διασφάλιση προνομίων είναι μια άλλη κατηγορία πολιτικών ιδιαιτεροτήτων και αφορά στη διαμόρφωση ενός ειδικού δικαίου που εξασφαλίζει και κατοχυρώνει «κατ' εξαίρεση δικαιώματα» σε διάφορους τομείς.

Τέλος, οι **οικονομικές ιδιαιτερότητες** μπορεί να περιλαμβάνουν:

- τις υποδομές και τους ιδιάζοντες μηχανισμούς συσσώρευσης κεφαλαίου,
- τις καθιερωμένες πρακτικές προστασίας - εκμετάλλευσης γης,
- τους μηχανισμούς που παράγουν πλούτο ή φτώχεια, και
- άλλους οικονομικούς μηχανισμούς.

Για παράδειγμα, οι ιδιάζουσες (π.χ. εντατικές, παραβατικές, πατερναλιστικές) πρακτικές αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού κατά τις παραγωγικές διαδικασίες στο δευτερογενή τομέα, με τις όποιες αλληλεξαρτήσεις και συμπληρωματικότητες με τον πρωτογενή ή τον τριτογενή τομέα, είναι αυτή που δημιουργεί την υπεραξία και κατά επέκταση τη συσσώρευση κεφαλαίου σε μια περιοχή ή έναν τόπο (Παπαδασκαλόπουλος, 2008, Γκιάλης & Herod, 2016).

Στη συνέχεια επιχειρείται η δοκιμαστική μελέτη της χρησιμότητας αυτού του πλαισίου κατάταξης και μελετώνται μια σειρά από τύπους και περιοχές «εκτός του χάρτη» που εντοπίζονται στο πλαίσιο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού (βλ. Πίνακες 1 & 2).

Πίνακας 1: Ελληνικά παραδείγματα περιοχών ή τόπων «που δε μας δείχνουν οι χάρτες»: *συνδυασμός χωρικών-γεωγραφικών και πολιτικών κριτηρίων κατάταξης*

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ		
	Απομόνωση Προσβασιμότητα Απόσταση	Φυσικό περιβάλλον Φυσικοί πόροι	Σύνορα
Πόλεμος/Διαμάχες	Νησίδες Ίμια, Δωδεκάνησος	-----	Κατεχόμενη Αμμόχωστος, Κύπρος
Θύλακες	Νήσο Σπιναλόγκα, Κρήτη Άγιο Όρος, Χαλκιδική	-----	-----
Διασφάλιση προνομίων	Φάρος Κακής Κεφαλής, Εύβοια	Άγιο Όρος, Χαλκιδική	-----
Εθνικές ιδιαιτερότητες	Πομακοχώρια στην Ξάνθη (Δήμος Μύκης)	-----	Πομακοχώρια στην Ξάνθη (Δήμος Μύκης)
Άλλα	Νησιωτικό Σύμπλεγμα Αρκιών, Δωδεκάνησος	Εκτοπισμένα από τη ΔΕΗ χωριά: Χαραυγή, Κοζάνη	-----

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πίνακας 2: Ελληνικά παραδείγματα περιοχών ή τόπων «που δεν μας δείχνουν οι χάρτες»: συνδυασμός χωρικών-γεωγραφικών και οικονομικών κριτηρίων κατάταξης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ		
	Απομόνωση Προσβασιμότητα Απόσταση	Φυσικό περιβάλλον Φυσικοί πόροι	Σύνορα
Υποδομές / Συσσώρευση κεφαλαίου	Απομονωμένες νησίδες σε Εθνικές οδούς	-----	Τελωνείο Κήπων, Έβρος
Προστασία / Εκμετάλλευση γης	Μηλιά, Κρήτη Φάρος Κακής Κεφαλής, Εύβοια	Εκτοπισμένα από τη ΔΕΗ χωριά: Χαραυγή, Κοζάνη Χωριό Μηλιά, Κρήτη	Λίμνη Δοϊράνη, Κιλκίς
Πλούτος / Φτώχεια	Καρκινάγρι, Ικαρία Παλιό Ψυχικό, Αθήνα	-----	-----

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

4. Παραδείγματα και μελέτες περίπτωσης από τον Ελληνικό χώρο.

Για τη χώρα μας η επιλογή των τόπων και περιοχών που εντάχθηκαν και αξιολογήθηκαν ως προς το εν λόγω πλαίσιο κατάταξης έγινε κατόπιν μελέτης δευτερογενών πηγών, αξιοποίησης εμπειρικών και άλλων διαδικτυακών πηγών και συναφών εργαλείων αναζήτησης. Πιο συγκεκριμένα στην ενότητα αυτή, και δεδομένου του περιορισμένου μεγέθους της παρούσας συμβολής, θα εστιάσουμε σε τρία (3) παραδείγματα τόπων εκτός του χάρτη, όπως αυτά προέκυψαν με βάση την εφαρμογή του μεθοδολογικού πλαισίου.

4.1 Περιοχές στο μεταίχμιο και τόποι της εξαιρέσης: Οικισμός Μηλιά, Κρήτη

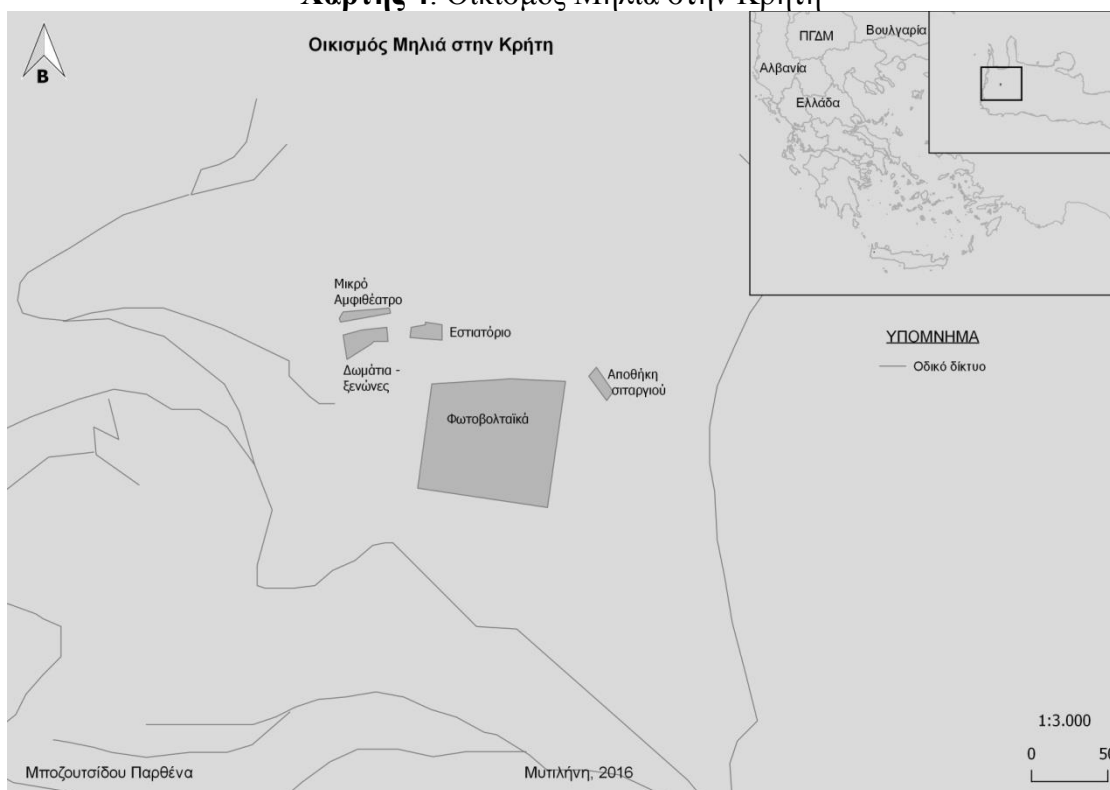
Ο οικισμός Μηλιά βρίσκεται στην Δυτική Κρήτη και συγκεκριμένα στο νότιο-δυτικά της πόλης των Χανίων (βλ. Χάρτης 4), είναι δε χτισμένος στην πλαγιά του Βουνού Κίσσαμου. Η ευρύτερη περιοχή χαρακτηρίζεται από πλούσια χλωρίδα και πανίδα, καθώς και ασβεστολιθικά και σχιστολιθικά πετρώματα.

Ο οικισμός ανήκει διοικητικά στην περιφέρεια Κρήτης, στην περιφερειακή ενότητα Χανίων και συγκεκριμένα στο δήμο Κισσάμου. Ο οικισμός δεν έχει μόνιμο πληθυσμό και κατοικείται κυρίως από τους εργαζόμενους, αλλά και τους περιοδικούς επισκέπτες. Με αυτή την έννοια συνήθως δε βρίσκονται στη Μηλιά περισσότερα από 30 με 35 άτομα, τουλάχιστον όταν στα δεκατρία (13) δωμάτια - ξενώνες του οικισμού υπάρχει μια μέση πληρότητα.

Η Μηλιά ξεκίνησε την διαδρομή της από τα Μεσαιωνικά χρόνια, όπου και εξαλείφθηκε ο πληθυσμός, λόγω της χολέρας. Έπειτα ξανακατοικήθηκε πριν τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο που

λειτουργούσε σαν καταφύγιο και τόπος προστασίας από τους κατακτητές. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη θέση του οικισμού, ο οποίος είναι απομακρυσμένος και χτισμένος σε απόμερο σημείο μέσα σε δασική έκταση. Μετά τη λήξη του πολέμου εγκαταλείφθηκε σταδιακά από τους κατοίκους του και το 1948 ο οικισμός είχε ερημώσει ξανά. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μια ομάδα ατόμων και συγκεκριμένα ο Ιάκωβος Τσουρουνάκης και ο Γιώργος Μακράκης, που διέθεταν ακίνητη περιουσία στη Μηλιά αποφάσισαν να αναστυλώσουν τον οικισμό και να τον μετατρέψουν σε δωμάτια - ξενώνες. Το 1982 αποφασίστηκε από τους ιδιοκτήτες του οικισμού σε συνεργασία με τοπικούς φορείς, η περιβαλλοντική προστασία και αναβάθμιση της περιοχής. Με αργούς και σταθερούς ρυθμούς άρχισαν να γίνονται αναδασώσεις με μια ποικιλία ειδών, να καλλιεργούνται βιολογικά προϊόντα, αλλά υπήρξε και μεταφορά κατοικίδιων στον οικισμό. Το 1990 κατάφεραν να εντάξουν την ιδέα τους προς χρηματοδότηση στο Ευρωπαϊκό πρόγραμμα Interreg. Το 1993 ξεκίνησε η λειτουργία των ξενώνων. Έκτοτε η πορεία του οικισμού είναι ανοδική. Ο οικισμός Μηλιά έγινε ευρέως γνωστός με διακρίσεις και συμμετοχές σε άρθρα και περιοδικά διεθνούς εμβέλειας.

Χάρτης 4: Οικισμός Μηλιά στην Κρήτη

(Πηγή: Μποζουτσίδου, 2018)

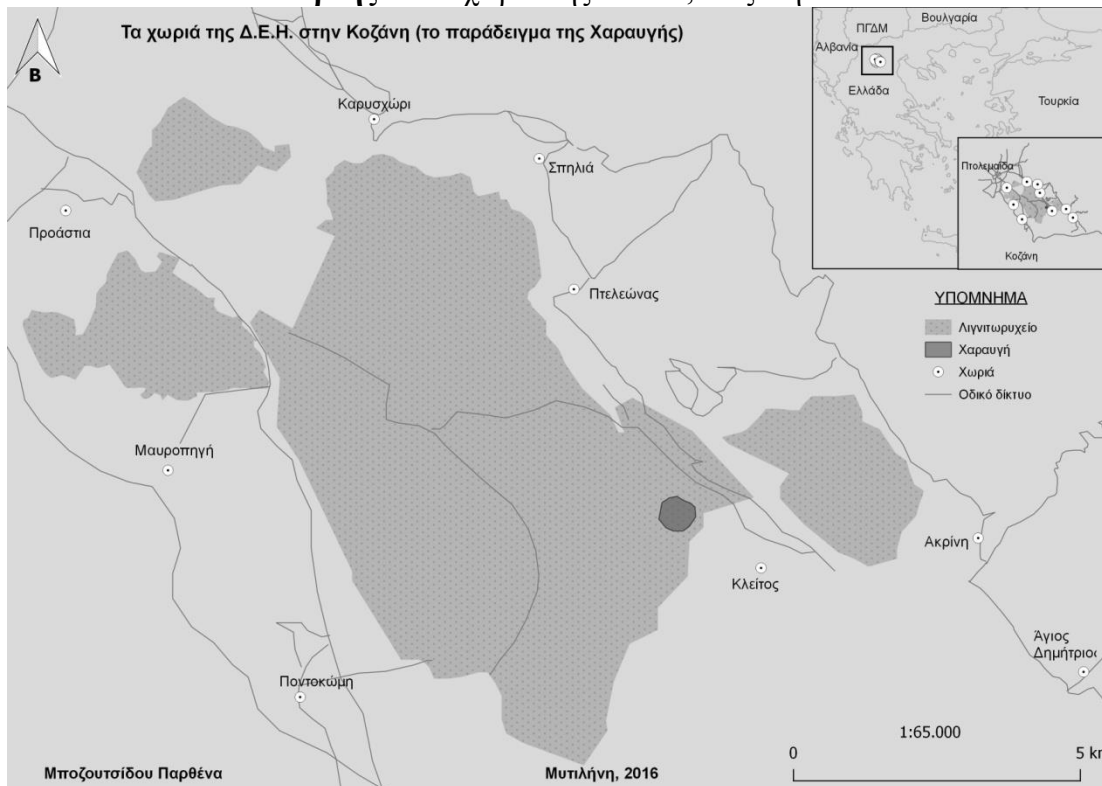
Η Μηλιά αποτελείται από δεκατρία (13) σπίτια – δωμάτια, τα οποία είναι φτιαγμένα από υλικά της περιοχής, πέτρα και ξύλο, διατηρώντας αναλλοίωτη την αρχιτεκτονική του οικισμού. Ο οικισμός δεν διέθετε ρεύμα μέχρι και το 1998. Με το πέρασμα του χρόνου απέκτησε περιορισμένο ηλεκτρικό ρεύμα το οποίο προέρχεται από μια γεννήτρια και την ηλιακή ενέργεια (φωτοβολταϊκά). Η απουσία του ηλεκτρικού ρεύματος είναι το κύριο χαρακτηριστικό του οικισμού, καθώς είναι ο μοναδικός στην Ελλάδα που έχει επιλέξει να μην χρησιμοποιεί

ηλεκτρικό, αλλά μόνο ηλιακό ρεύμα (Πολυπόρτης, 2011). Η οικονομική υπόσταση και ανάπτυξη του οικισμού οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στον οικότουρισμό.

4.2 Εγκαταλελειμμένοι τόποι: Εκτοπισμένα από τη ΔΕΗ χωριά- Χαραυγή, Κοζάνης

Τα υπό μελέτη χωριά βρίσκονται βόρεια της Κοζάνης και νοτιοδυτικά της Πτολεμαΐδας. Είναι χτισμένα κοντά στους δυτικούς πρόποδες του Βερμίου (βλ. Χάρτη 5), περιμετρικά από τα ορυχεία λιγνίτη και τα εργοστάσια της ΔΕΗ. Η Χαραυγή, συγκεκριμένα, βρίσκεται ανατολικά του ορυχείου Καρδιάς.

Χάρτης 5: Τα χωριά της Δ.Ε.Η., Κοζάνη

(Πηγή: Μπουζουτσίδου, 2018)

Η περιοχή μελέτης ανήκει διοικητικά στην περιφέρεια της Δυτικής Μακεδονίας, στην περιφερειακή ενότητα Κοζάνης, στο νομό Κοζάνης. Σύμφωνα με τις απογραφές της ΕΛΣΤΑΤ, τα πληθυσμιακά δεδομένα του χωριού Χαραυγή ξεκινούν από το 1920 με 954 κατοίκους και σταματούν το 1991 με 1096 κατοίκους. Οι κάτοικοι του χωριού εγκαταστάθηκαν στο χωριό Νέα Χαραυγή με πληθυσμό 1294 κατοίκους το 2011.

Η ιστορία των χωριών της Κοζάνης στην περιοχή των σημερινών ορυχείων ξεκινάει από την εποχή της τουρκοκρατίας. Το 1922 η κυβέρνησή όρισε ως τόπο υποδοχής και εγκατάστασης προσφύγων την περιοχή αυτή. Την δεκαετία του 1930 πραγματοποιήθηκαν γεωλογικές έρευνες, οι οποίες έδειξαν ότι υπήρχαν μεγάλες ποσότητες κοιτασμάτων λιγνίτη, που εξασφάλιζαν την μαζική παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Η εξόρυξη και εκμετάλλευση μέχρι τότε του λιγνίτη γινόταν μόνο από τους κατοίκους των γύρω χωριών για προσωπική οικιακή θέρμανση. Το 1950 αρχίζει η βιομηχανική εκμετάλλευση του λιγνίτη, όχι για την βελτίωση της τοπικής οικονομίας και το πέρασμα από τον πρωτογενή στο δευτερογενή τομέα, αλλά για την γενικότερη

βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας μετά τον πόλεμο. Το 1955 ανοίγει το πρώτο ορυχείο στο Κύριο Πεδίο, όπου σήμερα η εξόρυξη έχει σταματήσει, διότι τα κοιτάσματα λιγνίτη έχουν τελειώσει και η εξόρυξη συνεχίζεται σε διπλανά ορυχεία. Το 1979 ξεκίνησε η λειτουργία του ορυχείου στο Νότιο Πεδίο που αποτελεί και το μεγαλύτερο στα Βαλκάνια και προβλέπεται να διαρκέσει μέχρι το 2040, καθώς έχει και τη μεγαλύτερη διαπιστωμένη ποσότητα αποθεμάτων λιγνίτη στη χώρα.

Τα εργοστάσια ηλεκτρικής ενέργειας που υπάρχουν στην περιοχή καλύπτουν το 80% περίπου του ηλεκτρισμού μέσω καύσης άνθρακα που χρειάζεται η Ελλάδα. Με την καύση του ο λιγνίτη προκαλεί ατμοσφαιρική ρύπανση με μείωση του οξυγόνου και εκπέμπει βλαβερές ουσίες παράγοντας σωματίδια τα οποία επηρεάζουν αρνητικά το αναπνευστικό σύστημα. Εκτός από τις επιπτώσεις στον άνθρωπο, προκαλεί αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος και δημιουργεί προβλήματα στη λειτουργία του φυσικού συστήματος, λόγω της εξόρυξης του. Τα περισσότερα προβλήματα γίνονται εμφανή κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, με έντονα σημάδια περιβαλλοντικής μόλυνσης και ρύπανσης του περιβάλλοντος, αλλά και των χωριών της περιοχής επηρεάζοντας τη ζωή των κατοίκων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το χωριό Χαραυγή, το οποίο από την εποχή της ανταλλαγής των πληθυσμών κατοικήθηκε από Έλληνες πρόσφυγες. Η Χαραυγή ήταν το κέντρο της περιοχής και κύρια πηγή παραγωγής και εμπορίας αγαθών. Από τις αρχές του 1950 όμως, όταν ξεκίνησε η εκμετάλλευση του λιγνίτη για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας η περιοχή άρχισε να διαφοροποιείται. Δημιουργήθηκαν εργοστάσια της ΔΕΗ, υψώθηκαν καμινάδες και δημιουργήθηκαν ταινιόδρομοι για την μεταφορά του λιγνίτη στα εργοστάσια. Η επέκταση των ορυχείων και η εκμετάλλευση του λιγνίτη, οδήγησε στην απαλλοτρίωση των χωραφιών, των σπιτιών και άλλων κτισμάτων του χωριού, με αποτέλεσμα την οριστική εγκατάλειψή του από του κατοίκους. Οι κάτοικοι του χωριού κατάφεραν να πάρουν αποζημιώσεις και δημιουργήθηκε η Νέα Χαραυγή, μακριά από τα ορυχεία, που τους φιλοξενεί μέχρι και σήμερα.

Τα σπίτια της Χαραυγής ήταν χτισμένα από τον εποικισμό (περίπου 80 σπίτια), με άριστη ρυμοτομία όπως προέβλεπε το σχέδιο πόλεως, αποτελώντας τον ομώνυμο Συνοικισμό. Η οικονομία του χωριού βασιζόταν στον γεωργικό τομέα. Το γεγονός ότι διέθεταν όλων των ειδών τα καταστήματα, τους προσδιόριζε ως κεντρικό σημείο της ευρύτερης λιγνιτοφόρου ζώνης.

4.3 Δυσπρόσιτα νησιά και τόποι: Νησιωτικό Σύμπλεγμα Αρκοί, Δωδεκάνησος

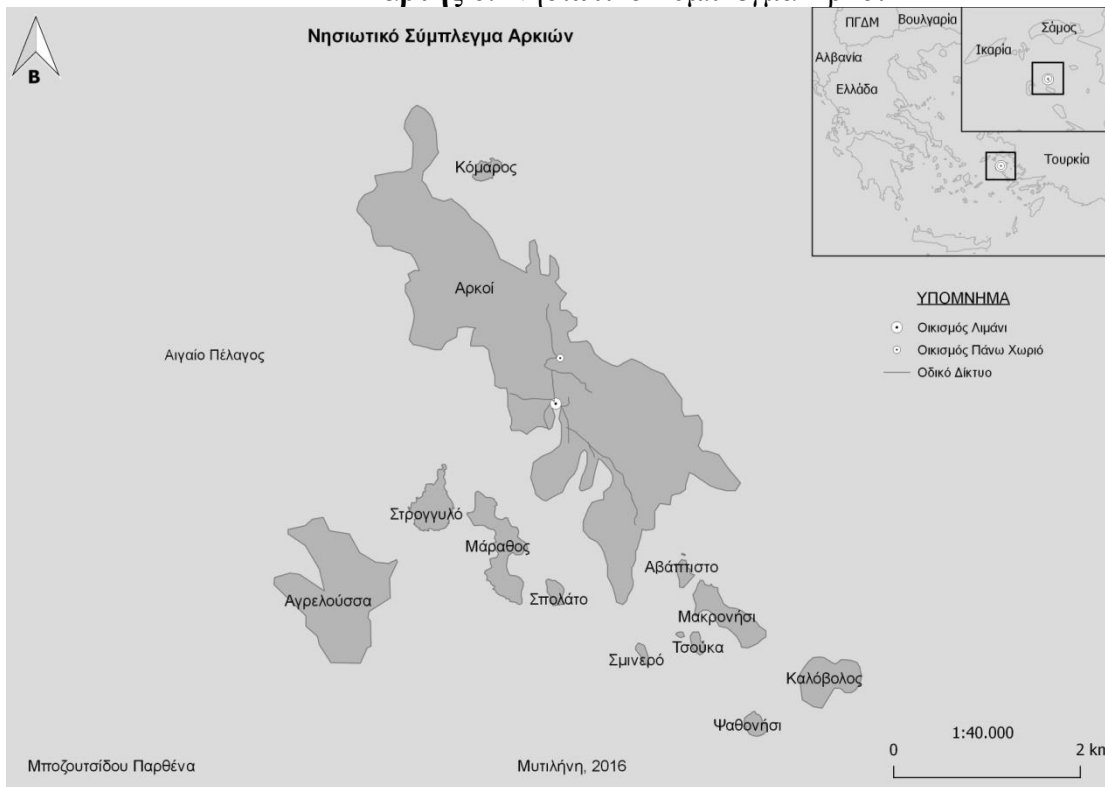
Το νησιωτικό σύμπλεγμα Αρκιών βρίσκεται στο νοτιανατολικό Αιγαίο και ειδικότερα νότια της Ικαρίας και της Σάμου και βορειοανατολικά της Πάτμου όπου ανήκει (βλ. Χάρτης 6). Το έδαφος στο σύμπλεγμα των νησιών είναι άγονο και πετρώδες και δημιουργήθηκε από τη βύθιση της Αιγηίδας, κατά την πλεκτόνιο περίοδο. Έχει έκταση 6,697 στρέμματα και περιβάλλεται από έντεκα (11) βραχονησίδες.

Διοικητικά το νησιωτικό σύμπλεγμα Αρκιών ανήκει στην περιφέρεια νοτίου Αιγαίου, στην περιφερειακή ενότητα Δωδεκανήσου και συγκεκριμένα στο δήμο Πάτμου. Ο πληθυσμός του νησιού σύμφωνα με την απογραφή του 2011 είναι σαράντα τέσσερις (44) κάτοικοι. Λόγω της μικρής έκτασης και της απομόνωσης ποτέ δεν απέκτησε μεγάλο αριθμό κατοίκων.

Το μικρό μέγεθος του νησιού είχε ως συνέπεια να μην αποκτήσει συγκροτημένο οικισμό. Οι πρώτοι άνθρωποι που κατοίκησαν στο νησί ήταν Κάρες, στη συνέχεια οι Δωριείς και οι Ίωνες της Μιλήτου. Οι Αρκοί χρησιμοποιήθηκαν ως ενδιάμεσος σταθμός για τα γύρω μεγάλα νησιά. Το οχυρό τους πιθανολογείται ότι κατασκευάστηκε στα Ελληνιστικά χρόνια σε δύο φάσεις. Αρχικά, στη βορειοδυτική πλευρά του οχυρού ο πύργος που χρονολογείται τον 4ο αιώνα π.Χ. θεωρείται ότι ήταν φυλακισμένος στη Ρωμαϊκή εποχή ο Ιούλιος Καίσαρας στο Φαρμακονήσι, ο

οποίος μετά την αποφυλάκισή του το κατέστρεψε. Το οχυρό όπως ονομαζόταν από την εποχή εκείνη ως «*Κάστρο της Αυγουστήνης*», πήρε και την ονομασία του το λιμάνι των Αρκιών (Αυγούστας). Το κάστρο χρησιμοποιήθηκε και επισκευάστηκε και στην βυζαντινή περίοδο. Αργότερα το 1087 οι Αρκοί χρησιμοποιήθηκαν ως βοσκότοποι, όταν ο Όσιος Χριστόδουλος έγινε κάτοχος της Πάτμου. Πιθανότατα οι κάτοικοι του νησιού είναι απόγονοι των βοσκών εκείνης της εποχής.

Χάρτης 6: Νησιωτικό Σύμπλεγμα Αρκοί

(Πηγή: Μποζουτσιδου, 2018)

Ψαράδες του νησιού αναφέρουν ότι στο βορειανατολική πλευρά του νησιού υπάρχουν κτίσματα μέσα στη θάλασσα. Στην περιοχή της Παντανάσα στην κορυφή υπάρχει ο παλιός οικισμός και η εκκλησία της Παναγίας Παντανούσας του νησιού που κατασκεύασαν οι Αχαιοί. Επίσης υπάρχουν άλλες τρεις (3) εκκλησίες, οι Άγιοι Ανάργυροι στην είσοδο του λιμανιού, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος που βρίσκεται μέσα στον οικισμό και ο Ναός του Αγίου Ελευθερίου που είναι υπό κατασκευή. Σήμερα οι κάτοικοι του νησιού μένουν και στους δύο οικισμούς, τον παλαιό και το νέο (Πάνω Χωριό και Λιμάνι αντίστοιχα).

Η οικονομία του νησιού στηρίζεται αποκλειστικά στην αλιεία και στην κτηνοτροφία και λιγότερο στον τουρισμό. Οι ταβέρνες και τα δωμάτια προς ενοικίαση τα τελευταία χρόνια ενισχύουν την τοπική απασχόληση. Επίσης, πραγματοποιούνται ημερήσιες εκδρομές από την Πάτμο και τους Λειψούς που δημιουργούν και ενισχύουν την τοπική κατανάλωση.

5. Συμπεράσματα

Για να υπάρξει ιστορία σε έναν τόπο, και κατά συνέπεια να χαρακτηρίζεται αυτός ως ιδιαίτερος, είναι απαραίτητο να υπάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα και συγκέντρωση πληθυσμού. Από τους

αρχαίους χρόνους μέχρι και σήμερα οι άνθρωποι αναπτύσσουν σχέσεις με το φυσικό τους περιβάλλον δημιουργώντας ιδιαίτερες γεωγραφίες σε εξίσου ιδιαίτερους τόπους και περιοχές. Οι «εκτός του χάρτη» περιοχές και τόποι έχουν συγκεκριμένη ανθρωπογεωγραφική και ιστορική διάσταση, καθώς η δράση και επίδραση του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον έχει καθοριστικό ρόλο πάνω στη μοναδικότητα τους.

Το παρόν κεφάλαιο ανέδειξε τη βαρύτητα που πρέπει να επιδείξει η επιστήμη της Γεωγραφίας, για την σε βάθος μελέτη και καταγραφή των ιδιαίτερων περιοχών και των τόπων. Συμβάλλοντας στην κατεύθυνση αυτή προσέφερε ένα δοκιμαστικό μεθοδολογικό πλαίσιο εντοπισμού και ανάλυσης των περιοχών αυτών. Συγκεκριμένα, με βάση τις περιοχές και τους τόπους που επιλέχθηκαν από τον ελλαδικό χώρο, έγιναν αισθητά ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των περιοχών και των τόπων «εκτός του χάρτη».

Καταλήγοντας, θέλουμε να τονίσουμε πως οι ανθρώπινες παρεμβάσεις, ειδικά στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης καπιταλιστικής μετα-νεωτερικότητας είναι καθοριστικός παράγοντας μετατροπής κάποιων τόπων σε περιοχές «που δεν μας δείχνουν οι χάρτες». Όταν οι κυρίαρχες πολιτικές εφαρμόζονται με άκαμπτο τρόπο και χωρική ομοιογένεια και αυστηρότητα, αλλά και το αντίθετο, αν άλλες αναγκαίες παρεμβάσεις αγνοηθούν ή δεν τους δοθεί η βαρύτητα που τους αρμόζει, αυτό έχει ως συνέπεια την εμφάνιση περιοχών και τόπων με ιδιαιτερότητες. Το τι και γιατί «εξαιρείται από τον χάρτη» είναι θέμα βαθιά πολιτικο-οικονομικό, και απαιτεί αντίστοιχα βαθιές κοινωνικο-πολιτικές παρεμβάσεις και ενεργοποίηση.

6. Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Bonnett A., (2014), *Unruly Places, lost spaces, secret cities, and other inscrutable geographies*, Houghton Mifflin Harcourt Boston – New York
- Bonnett A., (2010), Γεωγραφία μια εισαγωγή, Μετάφραση: Μπαρουξής Γ., Πρόλογος: Χουλιαράς Α., Αλβανίδης Σ., Επιμέλεια: Τερκενλή Σ. Θ., Αθήνα – Κριτική Α.Ε.
- Braden E. K., Shelley M. F., (2006), Παγκόσμια Γεωπολιτική, Μετάφραση: Πετρόπουλος Σ., Εισαγωγή: Πετράκου Η., Χουλιαράς Α., Επιμέλεια: Γιαννόπουλος Γ., Σταθοπούλου Α., Αθήνα – Ροές
- Βεντούρα Λ., (2011), Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα, Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού, Αθήνα – Νήσος
- Γκαραγκούνης Α. (2013), Πο(π)λιτισμική Γεωγραφία, Αθήνα – Ηλ. Εκδόσεις 24grammata.com
- Γκιάλης, Σ., Herod, A., 2015. Γεωγραφία της εργασίας. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4073>
- Κουρλιούρος Α. Η., (2011), Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου, Οικονομική γεωγραφία της παραγωγικής αναδιάρθρωσης και της άνισης ανάπτυξης, Αθήνα – Προπομπός
- Λεοντίδου Λ., (2005), Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, Αθήνα – Ελληνικά Γράμματα Α.Ε.
- Μποζουτσίδου Π., (2018), Όσα δε μας δείχνουν οι χάρτες: περιοχές στο μεταίχμιο και τόποι της εξαίρεσης, εγκαταλελειμμένοι οικισμοί ή περιοχές και δυσπρόσιτα νησιά στην Ελλάδα και στον κόσμο, Βήμα των Φοιτητών: Περιοδικό Γεωγραφίες, τ. 30.
- Σιδηρόπουλος Γ., (2014), Ανθρωπογεωγραφίας Συνοπτικό Λεξικό, Άτακτοι Γλώσσαι, Αθήνα – Σταμούλης
- Τσίμπος Χ. Κ., (2009), Εισαγωγή στην Πληθυσμιακή Γεωγραφία, Αθήνα - Σταμούλη Α.Ε.

Κεφάλαιο 6:

Μπλε Ανάπτυξη (Blue-Growth) και Κατάρτιση Αλιέων

Ν. Νικητάκος

Ι. Δάγγινης

Ι. Σύρρης

Δ. Παπαχρήστος

Εργαστήριο Πληροφορικής και Νέων Τεχνολογιών στη Ναυτιλία, τις Μεταφορές
και τη Νησιωτική Ανάπτυξη (ΕΠΛΗΝΕΤ),

Τμήμα Ναυτιλίας & Επιχειρηματικών Υπηρεσιών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Κοραή 2^α, Χίος,
www.aegean.gr

Περίληψη:

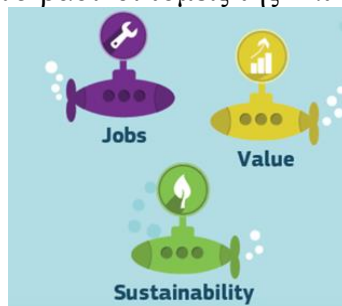
Η ταχύτατη ανάπτυξη της τεχνολογίας δημιούργησε ένα υψηλότατο επίπεδο απαιτήσεων όσον αφορά τις γνώσεις που είναι αναγκαίες για την επαγγελματική σταδιοδρομία του ανθρώπου. Στην εργασία αυτή, γίνεται η παρουσίαση μιας προτεινόμενης πλατφόρμας εξ αποστάσεως ηλεκτρονικής αυτομάθησης για Αλιείς. Σκοπός του μοντέλου της πλατφόρμας, είναι η εκμάθηση των βασικών γνωστικών αντικειμένων της Αλιείας σύμφωνα με τις σύγχρονες εξελίξεις της τεχνολογίας και του περιβάλλοντος (αειφορία & βιώσιμη ανάπτυξη). Η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού υλικού βασίζεται στη θεωρία μάθησης του κονστρουκτιβισμού και η αρχιτεκτονική υλοποίησης του συστήματος (hardware, software) ακολουθεί την αρχή του διαχωρισμού ανά λειτουργία (partitioning by task layer).

Λέξεις-Κλειδιά: Ηλεκτρονική μάθηση, εκπαιδευτικό μοντέλο, κατάρτιση Αλιείας, ηλεκτρονική πλατφόρμα κατάρτισης

1. Εισαγωγικά Στοιχεία

Η *Μπλε Ανάπτυξη (Blue Growth)* αφορά την μακροπρόθεσμη στρατηγική για τη στήριξη της αειφόρου ανάπτυξης στους θαλάσσιους τομείς στο σύνολό τους. Οι θάλασσες και οι ωκεανοί είναι οδηγοί της ευρωπαϊκής οικονομίας και έχουν μεγάλες δυνατότητες καινοτομίας και ανάπτυξης. Η Μπλε Ανάπτυξη είναι η πρωτοβουλία της *Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)* για την περαιτέρω ανάπτυξη με οικολογικό πρόσημο, των ωκεανών, θαλασσών και ακτών της Ευρώπης, με τριπλή στόχευση: εργασία, αξία και αειφορία (Σχ.1). Η θαλάσσια συμβολή της Μπλε Ανάπτυξης στην επίτευξη των στόχων της στρατηγικής «*Ευρώπη 2020*» για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη είναι σημαντική, και προβλέπεται ακόμα πιο μεγαλύτερη στις επόμενες δεκαετίες.

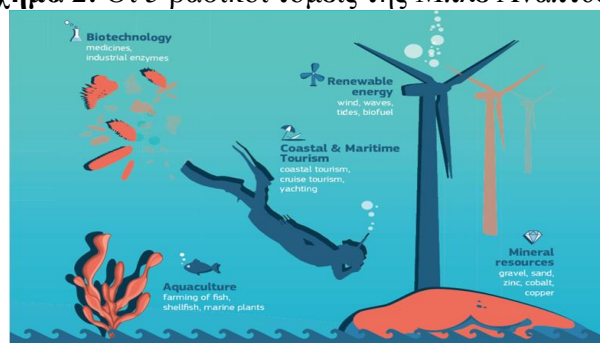
Σχήμα 1. Οι 5 βασικοί τομείς της Μπλε Ανάπτυξης

Οι 5 βασικοί τομείς της Μπλε Ανάπτυξης είναι οι ακόλουθοι (Σχήμα 2):

- βιοτεχνολογία (παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων & βιομηχανικών ενζύμων),
- ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (αιολική ενέργεια, κυματική ενέργεια, βιοκαύσιμα κλπ.),
- παράκτιες & θαλάσσιες τουριστικές δραστηριότητες (παράκτιος τουρισμός, τουρισμός κρουαζιέριας, γιωτ),
- υδατοκαλλιέργεια (εκτροφή ψαριών, οστρακοειδή, θαλάσσια φυτά),
- θαλάσσιοι ορυκτοί πόροι (χαλίκια, άμμος, ψυεδάργυρος, κοβάλτιο, χαλκός κ.α.).

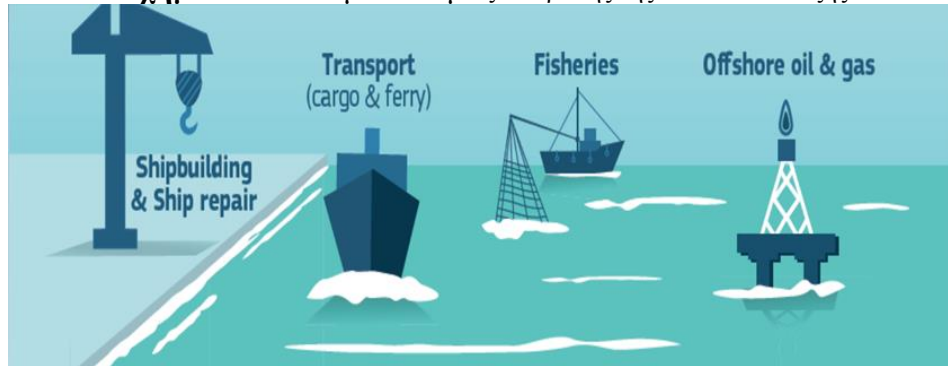
Σχήμα 2: Οι 5 βασικοί τομείς της Μπλε Ανάπτυξης.

Άλλοι τομείς της Μπλε Οικονομίας, που είναι κρίσιμοι για την αξία και την απασχόληση, είναι οι ακόλουθοι (Σχήμα 3):

- ναυπηγοεπισκευαστικός τομέας,
- θαλάσσιες μεταφορές (εμπορικές και επιβατικές),
- αλιεία, και
- υπεράκτιες κατασκευές άντλησης υδρονονθράκων.

Σχήμα 3. Οικονομικοί τομείς επίδρασης της Μπλε Ανάπτυξης

Μέσα σε αυτό πρίσμα, ο κλάδος της Αλιείας για να είναι αποδοτικός και να υπηρετεί την αειφορία, θα πρέπει να διαθέτουν τα στελέχη του κλάδου την κατάλληλη κατάρτιση. Έτσι, σύμφωνα με την Μπλε Οικονομία, τα πεδία κατάρτισης θα πρέπει να αφορούν τα ακόλουθα πεδία:

- αειφόρα διαχείριση,
- ασφάλεια οικοσυστήματος,
- χρήση νέων τεχνολογιών, και
- καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις.

2. Θεωρητικό Πλαίσιο Κατάρτισης Αλιέων

Ακολουθώντας την φιλοσοφία της Μπλε Ανάπτυξης, τα αντικείμενα κατάρτισης μπορεί να είναι τα ακόλουθα:

- διαχείριση ποιότητας,
- τεχνολογία αλιευτικών σκαφών,
- ασφάλεια στη θάλασσα,
- θαλάσσιο περιβάλλον, και
- επιχειρηματικότητα και ευκαιρίες χρηματοδότησης στην ΕΕ.

Το υλικό εκπαίδευσης & κατάρτισης θα πρέπει να αναπτυχθεί βάσει την μαθησιακών αποτελεσμάτων που θα έχουν προσδιοριστεί σύμφωνα με τα:

- Ευρωπαϊκό Σύστημα Πιστοποίησης για την Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση (European Credit System for Vocational Education and Training, ECVET),
- Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Προσόντων (European Qualifications Framework, EQF),
- Εστίαση στις τοπικές κοινωνίες (local fishers/needs),
- Εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Distance learning/e-learning platform).

Επιπλέον, θα πρέπει να γίνει χρήση των ΤΠΕ (Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών) σε συνδυασμό με τη δια βίου μάθηση, αφού αποτελούν δύο βασικούς παράγοντες στο πλαίσιο της σημερινής κοινωνίας. Οι ΤΠΕ συνδέονται με την εμφάνιση μιας νέας μαθησιακής σχέσης μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου, προκαλώντας την εμφάνιση ενός νέου παιδαγωγικού πλαισίου. Οι αποκαλούμενες «ορατές» παιδαγωγικές μετατρέπονται σε «αόρατες» και οι παραδοσιακές δασκαλοκεντρικές μέθοδοι μετατρέπονται σε ευέλικτες μαθητοκεντρικές διεργασίες με την εκτεταμένη χρήση των ΤΠΕ. Η παραγωγή της γνώσης και οι μορφές μετάδοσής της επηρεάζονται από τις αλλαγές στις ΤΠΕ και επιδρούν στη διαμόρφωση νέων δεξιοτήτων. Στα νέα περιβάλλοντα μάθησης που αναπτύσσονται, η έμφαση στη διδασκαλία αντικαθίσταται από την έμφαση στη μάθηση και μάλιστα στην προοπτική της δια

βίου μάθησης που συχνά αναφέρεται και με τους αγγλικούς όρους «e-Learning», «flexible learning» και «life long learning».

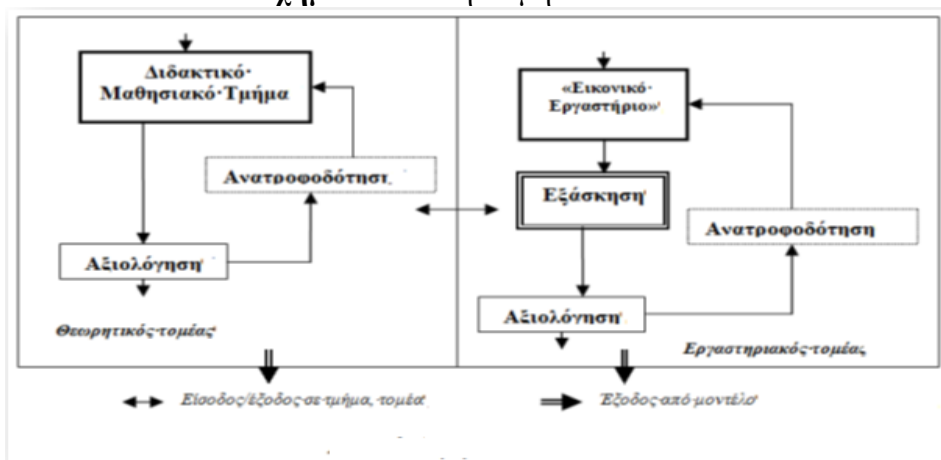
Στη παρούσα μελέτη, το προτεινόμενο μοντέλο ηλεκτρονικής μάθησης αφορά την εκπαίδευση αλιέων με την μέθοδο της αυτομάθησης, με επιτήρηση και ασύγχρονη συνεργασία διδάσκοντα και διδασκόμενου. Με το μοντέλο αυτό παρέχεται στους υποψήφιους εκπαιδευόμενους η δυνατότητα να εργαστούν με το προς μάθηση εκπαιδευτικό υλικό στον προσωπικό χώρο τους. Παράλληλα έχουν την πλήρη δυνατότητα ασύγχρονης επικοινωνίας και ανταλλαγής απόψεων με τους συνεκπαιδευόμενους ή με τον εκπαιδευτή. Επιπρόσθετα, το εκπαιδευτικό υλικό επιδιώκεται να είναι προσαρμοσμένο στο επίπεδο των εκπαιδευόμενων. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια αυτά είναι σημαντικό ο εκπαιδευόμενος να μαθαίνει «πώς να μαθαίνει» και να συμμετέχει στη διδακτική διαδικασία, κάτι που αποτελεί και ένα βασικό γενικότερο παράγοντα της αποτελεσματικής διδασκαλίας.

3. Πλατφόρμα Ηλεκτρονικής Μάθησης Αλιέων

Η πλατφόρμα ηλεκτρονικής μάθησης Αλιέων βασίζεται στο **Μοντέλο Ασύγχρονης Εκπαίδευσης Τεχνολογικών Μαθημάτων (ΜΑΕΤΕΜ)** που αφορά την διδασκαλία τεχνολογικών μαθημάτων με την χρήση συστημάτων ηλεκτρονικής μάθησης. Το ΜΑΕΤΕΜ αποτελείται από δύο τομείς:

- *Θεωρητικό τμήμα:* περιλαμβάνει την εκπαίδευση του θεωρητικού μέρους του μαθήματος.
- *Εργαστηριακό τμήμα:* περιλαμβάνει την εκπαίδευση του εργαστηριακού (πρακτικού) μέρους του μαθήματος.

Σχήμα 4: Γενική Δομή ΜΑΕΤΕΜ.

Στο επόμενο σχήμα φαίνεται το εκπαιδευτικό πλαίσιο της πλατφόρμας ηλεκτρονικής μάθησης για Αλιείς:

Σχήμα 5. Εκπαιδευτικό πλαίσιο της πλατφόρμας ηλεκτρονικής μάθησης Αλιέων.

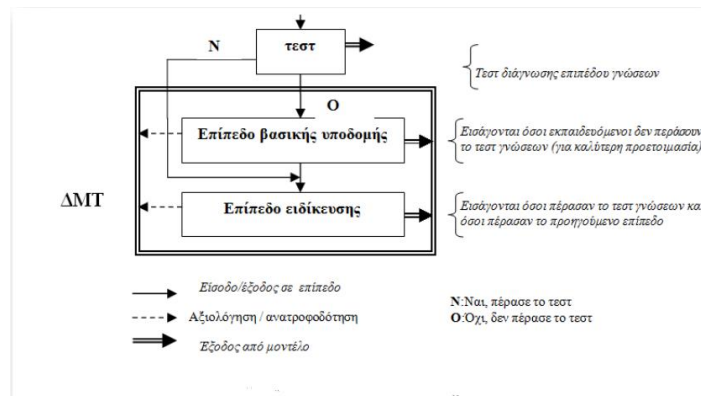
Η πλατφόρμα περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία:

- Εκπαιδευτικό υλικό (υλικό διδασκαλίας, βιβλιογραφικές πηγές και υλικό αυτοαξιολόγησης).
- Μέσα (σε ψηφιακή μορφή: κείμενο, εικόνες κ.λπ.).
- Μέθοδοι διδασκαλίας (διάλεξη, επίδειξη, ατομική εργασία).
- Χρόνος Εκπαίδευσης (στην αρχή κάθε μαθήματος, προτείνεται στους εκπαιδευόμενους ένα συνολικό φορτίο χρόνου).
- Μαθησιακές Θεωρίες (το διδακτικό υλικό βασίζεται στην ταξινόμια του Bloom ταξινομική και στην εποικοδομητική προσέγγιση (constructivist approach).

Ειδικότερα, το *Διδακτικό Μαθησιακό Τμήμα (ΔΜΤ)* θα αποτελείται από δύο εκπαιδευτικά επίπεδα:

- *ΕΒΥ-Επίπεδο Βασικής Υποδομής* (υποχρεωτικό μετά από ανεπιτυχές τεστ επιπέδου γνώσεων): σε αυτό οι εκπαιδευόμενοι καλύπτουν τα κενά γνώσης που απαιτείται για να παρακολουθήσουν το γνωστικό αντικείμενο, και παρέχεται εκπαιδευτικό υλικό και η οργάνωση της ύλης (σταδιακή και γραμμική δομή) είναι τέτοια ώστε να καλυφθούν τα όποια κενά (αν υπάρχουν).
- *ΕΕ-Επίπεδο Ειδίκευσης* (υποχρεωτικό): σε αυτό οι εκπαιδευόμενοι μελετούν το γνωστικό αντικείμενο παρέχεται το εκπαιδευτικό υλικό του μαθήματος.

Σχήμα 6. Εσωτερική Δομή του ΔΜΤ της πλατφόρμας.

Η εσωτερική διάρθρωση του *Εκπαιδευτικού Υλικού (ΕΥ)* της πλατφόρμας περιλαμβάνει:

- Υλικό Μαθήματος (ΥΜ): περιλαμβάνει το βασικό μαθησιακό υλικό κάθε γνωστικού αντικειμένου (κείμενο, simulation, case study, φωτογραφίες, σχήματα, video, software κ.α.).
- Υλικό Πηγών Μαθήματος (ΥΠΜ): περιλαμβάνει βιβλιογραφικές πηγές, links.
- Υλικό Αυτό-Αξιολόγησης (ΥΑΑ): περιλαμβάνει test, project.

Η *Ανατροφοδότηση* του ΔΜΤ αφορά την επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευόμενου/ων και εκπαιδευτού και έχει την μορφή μερικής αμφίδρομης επικοινωνίας και εξυπηρετεί τις ακόλουθες χρήσεις:

- μεταφορά τεστ αξιολόγησης και αποτελεσμάτων,
- μεταφορά ερωτημάτων, σχόλιων για το μάθημα,
- εκπαιδευτική αξιολόγηση του συστήματος από τους χρήστες– εκπαιδευόμενους (μεταφορά ερωματολογίων από εκπαιδευτή προς εκπαιδευόμενους και αντίθετα),
- απεικόνιση (upload) εκπαιδευτικών οδηγιών στο διαδίκτυο από τον εκπαιδευτή.

Στον επόμενο πίνακα φαίνονται τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτει το ΕΥ της πλατφόρμας ηλεκτρονικής μάθησης των Αλιέων:

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά Εκπαιδευτικού Υλικού.

α/α	Ιδιότητες
1	<i>φιλικό προς τον εκπαιδευόμενο</i>
2	<i>καταταμημένη παρουσίαση της ύλης</i>
3	<i>σαφώς καθορισμένοι στόχοι και προσδοκώμενα αποτελέσματα για κάθε ενότητα</i>
4	<i>ασκήσεις αυτοαξιολόγησης συνοδευόμενες από τις σωστές απαντήσεις και σχόλια για πιθανές δυσκολίες και λάθη</i>
5	<i>πολλά παραδείγματα και εφαρμογές</i>
6	<i>συμβουλές για το πώς πρέπει να μελετηθεί το παρεχόμενο εκπαιδευτικό υλικό</i>
7	<i>συχνές αναφορές στην εμπειρία του εκπαιδευόμενου</i>
8	<i>απεικονίσεις όπου μπορούν να αντικαταστήσουν ένα εκτενές κείμενο</i>
9	<i>πλαίσια όπου συνοψίζονται σημαντικά σημεία και επεξηγούνται δύσκολες έννοιες</i>
10	<i>κατάλογοι βιβλιογραφικών αναφορών</i>
11	<i>προτάσεις για παραπέρα μελέτη</i>
12	<i>οδηγίες για την ανεύρεση συμπληρωματικών πηγών</i>
13	<i>χρήση εναλλακτικών τρόπων παρουσίασης του υλικού όπου κρίνεται απαραίτητο</i>
14	<i>σαφώς διατυπωμένη επίγνωση των διαφόρων δυσκολιών που πιθανότατα θα αντιμετωπίσει ο εκπαιδευόμενος</i>

Η αξιολόγηση του ΔΜΤ αφορά:

- τεστ πολλαπλών επιλογών,
- τεστ ερωτήσεων, και
- εργασίες μικρής διάρκειας (κυρίως βασισμένες στην ιστοεξερεύνηση).

4. Προδιαγραφές Υλοποίησης Συστήματος

Το τμήμα της ασύγχρονης επικοινωνίας της προτεινόμενης πλατφόρμας ηλεκτρονικής μάθησης Αλιέων είναι πολύ απλοποιημένο και δεν χρειάζεται μεγάλες απαιτήσεις σε υποδομή, σε υλικό και λογισμικό. Ο σχεδιασμός της αρχιτεκτονικής του προτεινόμενου συστήματος γίνεται ακολουθώντας την αρχή του διαχωρισμού ανά λειτουργία (partitioning by task layer). Σύμφωνα με αυτή την αρχή, το σύστημα σχεδιάζεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε υποσύστημα του να εγκαθίσταται και να λειτουργεί σε ένα ξεχωριστό εξυπηρετητή (server). Έτσι η προτεινόμενη λύση περιλαμβάνει δύο (2) εξυπηρετητές με τις εξής αρμοδιότητες:

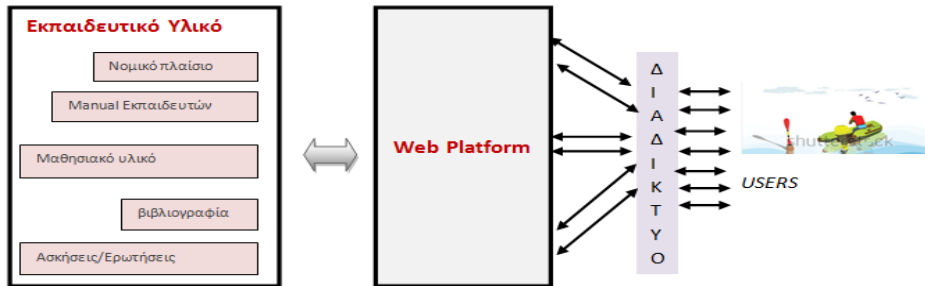
- Εξυπηρετητής υπηρεσιών πρόσβασης (Web Server): αυτός είναι προσαρμοσμένος στο περιβάλλον του Φορέα Υπηρεσιών Διαδικτύου (Internet Service Provider), και δέχεται και διεκπεραιώνει τις αιτήσεις (requests) των χρηστών. Επίσης διαθέτει σύστημα ασφαλείας (για τυχόν προβλήματα από ιούς ή hackers (χρήση firewall & antivirus).
- Εξυπηρετητής εφαρμογών (Application Server): σε αυτόν βρίσκονται εγκατεστημένες οι εφαρμογές του συστήματος, με την βοήθεια των οποίων θα επιτυγχάνεται η ενημέρωση και η εκπαίδευση των εκπαιδευόμενων.

Η υψηλή διαθεσιμότητα του συστήματος είναι απαραίτητη σε ένα σύστημα ηλεκτρονικής μάθησης για την μέγιστη ασφάλεια και διασφάλιση της λειτουργίας του συστήματος. Αυτό επιτυγχάνεται με τη λειτουργία ειδικού λογισμικού διαχείρισης των αποθηκευτικών μέσων των συστημάτων και την υλοποίηση μηχανισμών επανάκαμψης

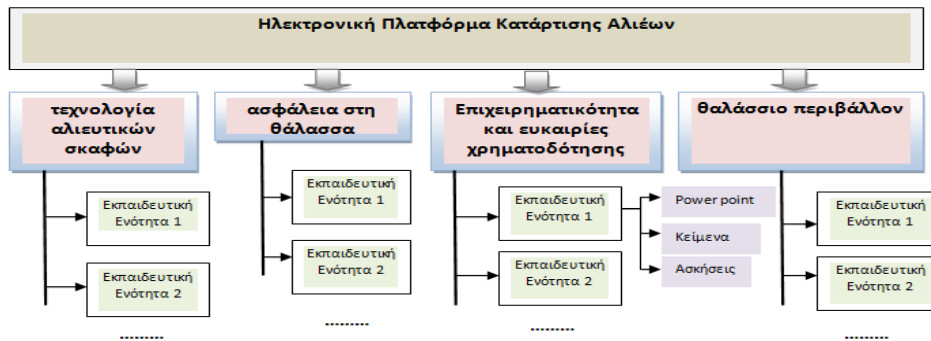
(αρχιτεκτονική θερμής εφεδρείας – hot swap), οι οποίοι επιτρέπουν στα εν αναμονή στοιχεία του συστήματος (system resources) να αναλάβουν την διαχείριση των αναγκών του συστήματος άμεσα και με αδιαφανή τρόπο για τον τελικό χρήστη

Τέλος, στα δύο επόμενα σχήματα φαίνονται η εσωτερική δομή της ηλεκτρονικής πλατφόρμας κατάρτισης Αλιέων και η δομή του Εκπαιδευτικού Υλικού.

Σχήμα 7. Εσωτερική Δομή της ηλεκτρονικής Πλατφόρμας Κατάρτισης Αλιέων.

Σχήμα 8. Εσωτερική Δομή του Εκπαιδευτικού Υλικού της ηλεκτρονικής πλατφόρμας Κατάρτισης Αλιέων.

5. Συμπεράσματα

Οι τεχνολογικές εξελίξεις στο χώρο της Αλιείας, έχει σαν αποτέλεσμα την απαξίωση γνώσεων που αποκτήθηκαν στο παρελθόν και επιβάλλει την ανάγκη για συνεχή εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού. Η πρόταση για την παρούσα πλατφόρμα κατάρτισης Αλιέων περιλαμβάνει:

- χρήση καινοτόμων παιδαγωγικών εργαλείων,
- χρήση του διαδικτύου και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση μέσω της πλατφόρμας, αφορά τους βασικούς στόχους που έχουν τεθεί στο πλαίσιο της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» και της δέσμης μέτρων για την κοινωνική επένδυση της ΕΕ για την ανάπτυξη και τη συνοχή.

Με την εφαρμογή της ηλεκτρονικής Πλατφόρμας επιτυγχάνονται τα εξής οφέλη για τους εκπαιδευτές:

- καλύτερη παρουσίαση του εκπαιδευτικού υλικού με την χρήση πολλαπλών μέσων,
- επικοινωνία με τους εκπαιδευόμενους,
- και δυνατότητα προσθήκης /διόρθωσης νέου υλικού, και για τους εκπαιδευόμενους:
- καλύτερη κατανόηση των γνωστικών αντικειμένων με την χρήση πολλαπλών μέσων (εικόνα, ήχος, κείμενο, animation),

- επικοινωνία με τους εκπαιδευτές,
- δυνατότητα πρόσβασης με μεγάλο αριθμό πηγών, και
- και δυνατότητα εξατομικευμένης μάθησης και συνεργατικής μάθησης.
Συνοψίζοντας, η ηλεκτρονική πλατφόρμα κατάρτισης Αλιέων περιέχει:
- επιμόρφωση & κατάρτιση σε ένα εξειδικευμένο επαγγελματικό κλάδο και απομακρυσμένο από τις τεχνολογικές εξελίξεις, και
- πρόσβαση και αυξάνει τη συμμετοχή των ενηλίκων σε προγράμματα ποιοτικής δια βίου μάθησης.

6. Βιβλιογραφία

6.1 Ελληνόγλωσση

- Αρβανίτης, Κ., Παχρήστος, Δ. & Κορωνάιος, Ν., (2005), *Εκπαιδευτικό Μοντέλο ηλεκτρονικής αυτομάθησης στο ηλεκτρονικό επιχειρείν για κατοίκους ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών*, Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου «Νέες Τεχνολογίες στη Δια βίου Μάθηση» Λαμία 16-17 Απριλίου 2005.
- Βεργίδης, Δ., Λιοναράκης, Α., Λυκουργιώτης, Α., Μακράκης, Β., Ματραλής, Χ., (1998), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Θεσμοί και λειτουργίες*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ., (1999), *Κοινωνικός και οικονομικός ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα. Εκπαίδευση Ενηλίκων*, τόμος Β' Πάτρα: ΕΑΠ.
- Holmberg, B., (2002). *Εκπαίδευση εξ Αποστάσεως. Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Έλλην.
- Βρέτταρος, Ι., Γιαννοπούλου, Ν., Κουρεμένος, Δ. & Κουρεμένος, Στ., (2004), *Η Μάθηση Μέσω Δικτύων Η/Υ και του Κυβερνοχώρου*, Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Κόλλιας, Α., (1999), *Οι υπολογιστές στη διδασκαλία και τη μάθηση*, Αθήνα: Έλλην.
- Λιοναράκης, Α., (2004). Ένα παιδαγωγικό μοντέλο σχεδιασμού και παραγωγής διδακτικού υλικού, στο Κεκκές, Ι. (επιμ.) *Νέες Τεχνολογίες στην Εκπαίδευση. Ζητήματα Σχεδιασμού και Εφαρμογών, Φιλοσοφικές-Κοινωνικές προεκτάσεις*, 55-74, Αθήνα: Ένωση Ελλήνων Φυσικών-Ατραπός.
- Κόμης, Β., (2004), *Εισαγωγή στις εκπαιδευτικές εφαρμογές των ΤΠΕ*, Αθήνα: Εκδόσεις Νέων Τεχνολογιών.
- Κόμης Β., (2005), *Εισαγωγή στην Διδακτική της Πληροφορικής*, Εκδ. Κλειδάριθμος.
- Λύτρας, Μ., (2003), *Διαχείριση Γνώσης και Μάθησης*, Αθήνα: Παπασωτηρίου.
- Ματσαγγούρας, Η., (1998), *Στρατηγικές διδασκαλίας. Η Κριτική Σκέψη στη Διδακτική Πράξη*, Αθήνα: Gutenberg.
- Πανέτσος, Σπ., (2001), *Οι Υπολογιστές στην Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ίων.
- Ράπτης, Α. & Ράπτη, Α., (2002), *Μάθηση και Διδασκαλία στην Εποχή της Πληροφορική*, Αθήνα: Έκδοση ιδίων.
- Piaget, J., (1986), *Η Ψυχολογία της Νοημοσύνης*, Αθήνα: Καστανιώτη.
- Rogers A., (1998), *Η εκπαίδευση Ενηλίκων*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σολομωνίδου, Χ. (2001), *Σύγχρονη Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, Θεσ/νίκη: Κώδικας.
- Τσιαντής, Κ., (2001), *Ιστορική Παιδαγωγική της Τεχνολογίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φλουρής, Γ. & Κασσωτάκης, Μ., (2003), *Μάθηση και διδασκαλία*, Τόμος Α' Μάθηση, Αθήνα: Έκδοση ιδίων.

6.2 Ξενόγλωσση

- Alonso, F. López, G. Manrique, D. and M Viñes, J. 2005. “An instructional model for web-based e-learning education with a blended learning process approach”. *British Journal of Educational Technology* Vol 36 No 2.217–235.
- Bloom, B.S., (1976), *Human Characteristics and School Learning*, New York: McGraw
- Ellis, H.C., (1978), *Fundamentals of Human Learning, Memory and Cognition*, (2nd edition), Dubuque, Iowa: Wm.C.Brown Co., Publishers.
- Dufoyer, J-P., (1988). *Informatique education et psychologie de l’ enfant*. Paris:PUF.
- Fry, K., (2001), E-Learning markets and providers: some issues and prospects, *Education+Training* Vol. 43(4,5), 233-239.
- Gannon, R. J. & Krovi, R., (1999), Internet usage in undergraduate management science and operations management courses. *The Internet and Higher Education*, 2 (2-3), 107-118.
- Giddens, A, (1999), Modernity and Self-Identity: Tribulations of the Self, In Jaworski, A. & Coupland, N. (eds), *The Discourse Reader*, 415-427, London: Routledge.
- Harvey, D., (1989), *The Condition of Postmodernity*, Cambridge-MA: Basil Blackwell.
- Henry, P., (2001), E-learning technology, content and services, *Education+Training*, Vol. 43(4,5), 249-255.
- Jonassen, D., (1994), Evaluating Constructivit Learning, *Educational Technology*, 34(4), 1994, pp. 34-37.
- Jonassen, D., (1996), *Computers in the classroom. Mindtools for critical thinking*, USA: Prentice-Hall.
- Kalogiannakis, M., (2004). *Réseaux pédagogiques et communautés virtuelles: de nouvelles perspectives pour les enseignants*, L’Harmattan, Paris.
- Green, T., Hoc, J.-M., Samucay, R. Gilmore, D. (1990), *Psychology of Programming*, Academic Press.
- Sherry, L., 1995, Issues in Distant Learning, *International Journal of Distance Education*, 1,4, 337-365.
- Soloway, E. & Spohrer (1989) (Edited by). *Studying the Novice Programmer* Lawrence Erlbaum Associates.
- Tsai, S. and Machado, P. 2002. ‘E-learning, On-line Learning, Web-based Learning, or Distance Learning: Unveiling the Ambiguity in Current Terminology’, *E-Learn Magazine*. Association of Computing Machinery. May23http://www.elearnmag.org/subpage/sub_page.cfm?section=3&list_item=6&page=1.
- Tzeng, G-H. Chiang C-H. and Li, C-W. 2007.” Evaluating intertwined effects in e-learning programs: A novel hybrid MCDM model based on factor analysis and DEMATEL”. *Expert Systems with Applications* 32.1028–1044
- Wong, D. 2007. “A Critical Literature Review on e-Learning Limitations”. *JASA* 2.55-62.

6.3 Πηγές στο Διαδίκτυο

- Cedefop (2015). *Stronger VET for better lives: Cedefop's monitoring report on vocational education and training policies 2010-14*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop Reference series.
- Cedefop (2013). *Labour market outcomes of vocational education in Europe: Evidence from the European Union labour force survey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cedefop

- research paper; No 32: http://www.cedefop.europa.eu/files/5532_en.pdf
http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/5153_1_en.pdf
- Cedefop (2011). *The benefits of vocational education and training*. Luxembourg: Publications Office. Cedefop research paper; No 10: http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/5510_en.pdf
- Council of Europe (2005), Concerted development of social cohesion indicators. Methodological guide, Strasbourg Council of Europe Publishing: http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf
- European Commission, DG Maritime Affairs and Fisheries: https://ec.europa.eu/info/departments/maritime-affairs-and-fisheries_en
- European Commission; EPALÉ – Electronic Platform for Adult Learning in Europe: <http://ec.europa.eu/epale/en/blog/epale-march-focus-digital-and-e-learning>
- European Commission; General Directorate Employment, Social Affairs and Inclusion (2013), *Social Investment Package: Towards Social Investment for Growth and Cohesion*: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1044&newsId=1807&furtherNews=yes>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, Fisheries and Aquaculture: <http://www.fao.org/fishery/en>
- Organization for Economic Cooperation and Development, Fisheries: <http://www.oecd.org/tad/fisheries/>
- Organization for Economic Cooperation and Development (2012), *Skills Strategy to Boost Jobs and Growth*: <http://www.oecd.org/education/oecdlaunchskillsstrategytoboostjobsandgrowth.htm>
- International Labour Organization, Vocational Guidance and Training: <http://ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/vocational-guidance-and-training/lang-en/index.htm>
- International Maritime Organization, Fishing Vessel Safety: <http://www.imo.org/en/OurWork/Safety/Regulations/FishingVessels/Pages/Default.aspx>

Κεφάλαιο 7:

Αξιολογώντας τα Αγαθά του Δάσους: Η Περίπτωση των Κατοίκων της Βάλια Κάλντα

<p>Στυλιανός Ταμπάκης Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Σχολή Επιστημών Γεωπονίας και Δασολογίας Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης E-mail: stampaki@fmenr.duth.gr</p>	<p>Παρασκευή Καρανικόλα Επίκουρος Καθηγήτρια Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Σχολή Επιστημών Γεωπονίας και Δασολογίας Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης E-mail: pkaranik@fmenr.duth.gr</p>	<p>Ευάγγελος Μανωλάς Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων Σχολή Επιστημών Γεωπονίας και Δασολογίας Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης E-mail: emanolas@fmenr.duth.gr</p>	<p>Στέργιος Γώττης Δασολόγος - Περιβαλλοντολόγος</p>
--	---	---	---

Περίληψη:

Η εργασία αυτή αφορά την αξιολόγηση των αγαθών του δάσους από τους κατοίκους του Εθνικού Δρυμού Πίνδου (Βάλια Κάλντα) και τη σύγκριση / αντιπαραβολή τους με τρεις διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, τους υλοτόμους, τους φοιτητές Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δ.Π.Θ. και τους πολίτες της χώρας. Σύμφωνα με την έρευνα, οι κάτοικοι που ζουν γύρω από τον Εθνικό Δρυμό της Πίνδου αξιολογούν ως σημαντικά όλα τα αγαθά που προσφέρει το δάσος. Εντούτοις, σημαντικότερες λειτουργίες του δάσους αποτελούν η παραγωγή οξυγόνου, ο καθαρισμός της ατμόσφαιρας από τη ρύπανση, ότι αποτελεί καταφύγιο άγριας πανίδας και ακολουθούν η αύξηση σε αποθέματα νερού, η προστασία από διάβρωση και πλημμύρες, ενώ τη χαμηλότερη αξιολόγηση λαμβάνει η αναψυχή, η παραγωγή προϊόντων ξύλου και η δημιουργία ευκαιριών για εργασία, δηλαδή τα οικονομικά αγαθά του δάσους.

Λέξεις κλειδιά: αγαθά του δάσους, κάτοικοι, Εθνικός Δρυμός, αξιολόγηση.

1. Εισαγωγή

Το φυσικό περιβάλλον υπήρξε πάντα ο περίγυρος και το υπόβαθρο όπου ο άνθρωπος ανέπτυξε όλες τις μορφές δραστηριοτήτων που είχαν σχέση με την επιβίωση και την εξέλιξή του (Σαμιώτης 1996). Το δάσος αποτελεί πολύτιμο αγαθό με ανεκτίμητη και ανυπολόγιστη προσφορά στη ζωή του ανθρώπου (Παπασταύρου 1990) και γι' αυτό αξίζει κάθε προστασία (Δημητριάδης 1993). Ο ρόλος του δάσους δεν είναι μόνο οικολογικός - περιβαλλοντικός, αλλά ταυτόχρονα αντιμετωπίστηκε ως φυσικός πόρος και η ορεινή οικονομία βασίστηκε για πολλούς αιώνες στην εκμετάλλευση των δασικών προϊόντων (Σταμέλλος 2007), κυρίως με την παραγωγή τεχνικής ξυλείας και καυσόξυλων (Voulgaridis 1999), δημιουργώντας θέσεις απασχόλησης (Christodoulou et al. 1999).

Η αξία των δασών μας όμως δεν μπορεί να εκτιμηθεί μόνο από την άποψη παραγωγής ξυλείας ή άλλων προϊόντων (Γκόφας 1992). Το δάσος προστατεύει το έδαφος και είναι ο κύριος αποταμιευτής και μεσολαβητής της κίνησης του νερού για τον εμπλουτισμό των υπόγειων υδροφόρων στρωμάτων (Αλεξανδρή 1989, Camp & Dangherty 1997). Το ανώμαλο τοπογραφικό της χώρας μας, καθιστά τη μεγαλύτερη έκταση των εδαφών της πολύ ευαίσθητα στη διάβρωση. Την ευαισθησία αυτή εντείνει η ξηρότητα του κλίματος που επιβραδύνει την αποκατάσταση του προστατευτικού μανδύα, το μικρό βάθος του εδάφους και το ακανόνιστο των βροχοπτώσεων (Παπαμίχος 1985, Γιάσογλου 1995).

Ο καθαρισμός της ατμόσφαιρας και η παραγωγή οξυγόνου αποτελούν τα πιο σημαντικά ίσως αγαθά του δάσους για τη ζωή του ανθρώπου, εξ' αιτίας της υποβάθμισης που υφίσταται το περιβάλλον που ζούμε (Μαλαμίδης 1983). Το δάσος δρα ως αποθήκη ή υπόνομος όπου κατακάθονται μεγάλες ποσότητες ρυπαντών (Καϊλίδης 1991, Γεντεκάκης 1999, Ντάφης 2010). Ένα δάσος μέσης παραγωγικότητας παράγει ετησίως γύρω στους τέσσερις τόνους οξυγόνου ανά εκτάριο (Ντάφης 2010).

Η άγρια ζωή, ως το σημαντικότερο τμήμα του φυσικού περιβάλλοντος, αντιπροσώπευε και αντιπροσωπεύει για άτομα και κοινωνίες μια τεράστια ποικιλία αξιών. Η εξαφάνιση της άγριας ζωής έχει σχέση με την καταστροφή και την υποβάθμιση των χερσαίων και υδάτινων οικοτόπων της εξ' αιτίας κυρίως της ανθρώπινης δράσης (Σαμιώτης 1996). Κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων, έχουν παρατηρηθεί σημαντικές αλλαγές στους διάφορους ρόλους των δασών και της τόνωσης των αισθητικών αξιών του τοπίου και της προστασίας του περιβάλλοντος, της δασικής αναψυχής, της ανάπτυξης του ορεινού τουρισμού και της προστασίας της βιοποικιλότητας (πανίδα - χλωρίδα) (Papastavrou et al. 1999).

Το δάσος στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες έχει γίνει προτιμητέα περιοχή για δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και αναψυχής (Karameris 1989, Ammer & Proebstl 1991). Η αναψυχή ανανεώνει το πνεύμα, ανορθώνει τη ζωτικότητα του ατόμου και προετοιμάζει την επιστροφή στην εργασία του (Χριστοπούλου 1991). Αλλά εξίσου σημαντικές είναι και οι έμμεσες ωφέλειες στην οικονομία της περιοχής αλλά και στην εθνική οικονομία (Knetsch 1965, Cordell 1982), γιατί κάθε δραστηριότητα που μπορεί να ασκηθεί στην ύπαιθρο συνιστά και έναν παράγοντα που μπορεί να αξιοποιηθεί ώστε να συμβάλλει στην ανάπτυξη της συγκεκριμένης περιοχής (Escudier & Miossec 1983).

Οι λειτουργίες λοιπόν που προσφέρει το δάσος στον άνθρωπο είναι πάρα πολύ σημαντικές και συνδέονται άμεσα και έμμεσα με την ίδια του τη ζωή. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διερευνηθεί η άποψη των κατοίκων του Εθνικού Δρυμού Πίνδου (Βάλια Κάλντα) σχετικά με τη σημαντικότητα που έχουν τα αγαθά του δάσους και να εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές με άλλες εργασίες που έγιναν σε άλλες ομάδες πληθυσμών.

Επίσης επειδή ο σκοπός των Εθνικών Πάρκων είναι η παροχή λειτουργιών όπως η προστασία της βιοποικιλότητας, η έρευνα, η περιβαλλοντική εκπαίδευση και η αναψυχή, η εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων μπορεί να βοηθήσει στη χάραξη πολιτικής στην διαχείριση των προστατευόμενων περιοχών της χώρας μας.

2. Μεθοδολογία έρευνας

2.1 Περιοχή έρευνας

Ο Εθνικός Δρυμός Πίνδου, όπως είναι επίσημα η ονομασία της Βάλια Κάλντα, έχει ταυτιστεί στη συνείδηση των φυσιολατρών με τα λημέρια της αρκούδας, παρ' όλο που το τετράποδο κινείται περισσότερο στα δρυοδάση παρά στα ψηλότερα βουνά (Αδαμόπουλος & Ματσούκα 1998). Ιδρύθηκε με το Β.Δ. 487/1966 (ΦΕΚ 120/11-6-1966, τ. Α') και αποτέλεσε τον έβδομο Εθνικό Δρυμό της χώρας, αν και ο Α.Ν. 856/1937 "Περί Εθνικών Δρυμών" (ΦΕΚ 368/21-9-1937, τ. Α'), βάσει του οποίου ιδρύθηκε, έδινε την δυνατότητα για ίδρυση στην ηπειρωτική χώρα έως πέντε Εθνικών Δρυμών, φανερώνοντας την ύπαρξη ενδιαφέροντος από την πολιτεία (Ταμπάκης κ.ά. 2014) και την αποδοχή των τοπικών πληθυσμών στην ίδρυση του.

Τέλος, με το άρθρο 13 του Ν. 3044/2002 "Μεταφορά Συντελεστή Δόμησης και ρυθμίσεις άλλων θεμάτων αρμοδιότητας Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε." (ΦΕΚ 197/27-8-2002, τ. Α') ιδρύεται ο Φορέας Διαχείρισης Εθνικών Δρυμών Βίκου-Αώου και Πίνδου. Αποτελεί τον αρμόδιο φορέα της Ελληνικής Πολιτείας, για την προστασία και διαχείριση της προστατευόμενης περιοχής του Εθνικού Πάρκου Βόρειας Πίνδου, σε συνεργασία με τις Δασικές και άλλες συναρμόδιες Υπηρεσίες. Η νομική μορφή του είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου κοινωφελούς χαρακτήρα που εποπτεύεται από τον Υπουργό Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής (Βόρεια Πίνδος, Εθνικό Πάρκο 2016).

Περιοχή έρευνας αποτέλεσαν τα χωριά που βρίσκονται περιμετρικά του Εθνικού Δρυμού Πίνδου (Βάλια Κάλντα) (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Ο υπό έρευνα «πληθυσμός» των χωριών που βρίσκονται περιμετρικά του Εθνικού Δρυμού Πίνδου. Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού - Κατοικιών 2011.

Χωριά	Αριθμός κατοίκων
Βοβούσα	115
Περιβόλι	21
Κρανία Γρεβενών	385
Μηλέα Γρεβενών	205
Μικρολίβαδο	56

2.2 Μέθοδος έρευνας - δειγματοληψία

Η διεξαγωγή της έρευνας έγινε με τη χρήση προσωπικών συνεντεύξεων. Ως μέθοδος δειγματοληψίας εφαρμόστηκε η απλή τυχαία δειγματοληψία, εξαιτίας της απλότητας της (Δαμιανού 1999, Καλαματιανού 2000). Η αναλογία εκτίμησης του πληθυσμού που είναι και η αμερόληπτη εκτίμηση της πραγματικής αναλογίας του πληθυσμού p και η εκτίμηση του τυπικού σφάλματος της αναλογίας του πληθυσμού s_p , με τη διόρθωση πεπερασμένου πληθυσμού $(1-f)$, επειδή το δειγματοληπτικό κλάσμα είναι μεγάλο, δίνεται από τους παρακάτω τύπους:

$$\bar{p} = \frac{\sum_{i=1}^n (p_i)}{n} \quad \text{και} \quad s_{\bar{p}} = \sqrt{\frac{\bar{p}(1-\bar{p})}{n-1}} \sqrt{1-f}$$

Για να υπολογίσουμε το μέγεθος του δείγματος χρειάστηκε να διενεργηθεί προδειγματοληψία, με μέγεθος δείγματος 50 άτομα. Το μέγεθος του δείγματος εκτιμήθηκε με βάση τους τύπους της απλής τυχαίας δειγματοληψίας με επανάθεση (Freese 1984, Καλαματιανού 2000, Μάτης 2001). Η διόρθωση πεπερασμένου πληθυσμού δεν μπορεί να αγνοηθεί επειδή το μέγεθος του δείγματος n είναι μεγάλο σε σχέση με το μέγεθος του πληθυσμού N ($f = n/N = 50/782 = 0,064$ δηλαδή περίπου 6,4%) (Freese 1984, Pagano και Gauvreau 2000).

$$n = \frac{Nt^2 \cdot \bar{p} \cdot (1 - \bar{p})}{(N - 1)e^2 + t^2 \bar{p}(1 - \bar{p})} = \frac{782 \cdot 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot (1 - 0,50)}{(782 - 1) \cdot 0,05^2 + 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot (1 - 0,50)} = 257,83 \cong 258$$

όπου p = εκτίμηση αναλογίας

e = η μέγιστη παραδεκτή διαφορά μεταξύ του δειγματοληπτικού μέσου και του άγνωστου μέσου του πληθυσμού. Δεχόμαστε ότι στην περίπτωση των αναλογιών είναι 0,05 δηλαδή 5%.

t = η τιμή της κατανομής Student για πιθανότητα $(1 - \alpha) = 95\%$ και $n - 1$ βαθμούς ελευθερίας. Επειδή το μέγεθος της διενεργούμενης προδειγματοληψίας είναι μεγάλο (μεγαλύτερο του 50) η τιμή t παίρνεται από τους πίνακες πιθανοτήτων της κανονικής κατανομής για την επιθυμητή πιθανότητα. Στην πράξη για πιθανότητα 95% η τιμή είναι 1,96 (Μάτης 2001).

Οι 258 κάτοικοι του δείγματος στη συνέχεια εντοπίστηκαν με την βοήθεια τυχαίων αριθμών που ελήφθησαν από πίνακες τυχαίων αριθμών. Σ' αυτούς διενεργήθηκαν προσωπικές συνεντεύξεις. Η συλλογή των δεδομένων έγινε το 2016 και για την ανάλυση τους χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS.

2.3 Στατιστικές αναλύσεις

Το σύνολο των ερωτήσεων που αφορούν την αξιολόγηση των αγαθών που προσφέρει το δάσος αποτελούν μια πολυθεματική μεταβλητή στην οποία ελέγχεται η αξιοπιστία (reliability analysis). Ειδικότερα χρησιμοποιείται ο συντελεστής αξιοπιστίας (α -Cronbach) για την εύρεση εσωτερικής αξιοπιστίας ενός ερωτηματολογίου (Φράγκος 2004), δηλαδή αν τα στοιχεία έχουν τη τάση να καταμετρούν το ίδιο πράγμα (Howitt & Gramer 2003). Συντελεστής α 0,70 ή μεγαλύτερος θεωρείται ικανοποιητικός (Howitt & Gramer 2003), μεγαλύτερος από 0,80 θεωρείται πολύ ικανοποιητικός, πολλές φορές μάλιστα στη πράξη γίνονται δεκτοί και συντελεστές αξιοπιστίας μικρότεροι, με τιμές μέχρι 0,60 (Σιάρδος 1999).

Ο έλεγχος πρέπει να είναι αξιόπιστος προκειμένου να είναι χρήσιμος. Όμως, δεν είναι αρκετό να είναι αξιόπιστος, χρειάζεται να είναι και έγκυρος, πράγμα που γίνεται με την εφαρμογή της παραγοντικής ανάλυσης (Σιάρδος 1999). Η παραγοντική ανάλυση είναι μια στατιστική μέθοδος που έχει σκοπό να βρει την ύπαρξη παραγόντων κοινών ανάμεσα σε μια ομάδα μεταβλητών (Sharma 1996). Ειδικότερα χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των κύριων συνιστωσών (principal components) η οποία βασίζεται στη φασματική ανάλυση του πίνακα διακύμανσης (συσχέτισης) (Ντζούφρας & Καρλής 2001). Το κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε για τη σημαντικότητα των κυρίων συνιστωσών είναι αυτό που προτείνουν οι Guttman και Kaiser (Cattell 1978, Φράγκος 2004), σύμφωνα με το οποίο, το όριο για λήψη του ενδεδειγμένου αριθμού των κυρίων συνιστωσών καθορίζεται από τις τιμές των χαρακτηριστικών ριζών που είναι ίσες ή μεγαλύτερες της μονάδας. Προσφύγαμε επίσης στην περιστροφή της μήτρας των

κυρίων παραγόντων με τη μέθοδο της περιστροφής μέγιστης διακύμανσης του Kaiser (Harman 1976).

3. Αποτελέσματα - Συζήτηση

Όπως βλέπουμε με τη βοήθεια του Πίνακα 2 οι κάτοικοι που ζουν γύρω από τον Εθνικό Δρυμό της Πίνδου αξιολογούν ως σημαντικά όλα τα αγαθά που προσφέρει το δάσος. Λιγότερο σημαντικά αξιολογούνται τα οικονομικά αγαθά που προσφέρει το δάσος, όπως οι ευκαιρίες εργασίας που δημιουργεί (51,9% πάρα πολύ και 22,1% πολύ), η παραγωγή προϊόντων ξύλου (70,2% πάρα πολύ και 19,8% πολύ) και οι δυνατότητες ανάπτυξης της αναψυχής (82,2% πάρα πολύ και 14,7% πολύ). Βλέπουμε λοιπόν ότι η αναψυχή αξιολογείται υψηλότερα από τα άλλα οικονομικά αγαθά. Κύρια δραστηριότητα των επισκεπτών του Εθνικού Δρυμού αποτελεί η αναψυχή στη φύση. Μάλιστα η αναψυχή θεωρείται αρκετά σημαντική στους νομούς της Ελλάδος οι οποίοι έχουν χειμερινό τουρισμό, ενώ αντίθετα παρατηρείται αδιαφορία των πολιτών για τη δασική αναψυχή στους νομούς οι οποίοι έχουν ανεπτυγμένο θερινό τουρισμό (Ταμπάκης 2000). Βορειότερα από το χωριό Περιβόλι υπάρχει το χιονοδρομικό κέντρο της Βασιλίτσας, ενώ νότια του Εθνικού Δρυμού το χιονοδρομικό κέντρο Ανήλιο Μετσόβου.

Πίνακας 2. Αξιολόγηση των αγαθών του δάσους από τους κατοίκους.

	Πάρα πολύ		Πολύ		Αρκετά		Λίγο		Καθόλου		Δεν απάντησαν	
	p%	s _p	p%	s _p	p%	s _p	P %	s _p	p%	s _p	p%	s _p
Προϊόντα ξύλου	70,2	0,0234	19,8	0,0203	8,5	0,0143	1,6	0,0063				
Αναψυχή	82,2	0,0195	14,7	0,0181	1,9	0,0070	0,8	0,0045			0,4	0,0032
Παράγει οξυγόνο	91,5	0,0143	8,1	0,0140	0,4	0,0032						
Αυξάνει αποθέματα νερού	86,8	0,0173	12,8	0,0171	0,4	0,0032						
Προστατεύει από διάβρωση	83,7	0,0189	15,1	0,0183	0,8	0,0045					0,4	0,0032
Προστατεύει από πλημμύρες	83,3	0,0190	13,6	0,0175	2,3	0,0077	0,4	0,0032			0,4	0,0032
Δίνει ευκαιρίες εργασίας	51,9	0,0255	22,1	0,0212	20,5	0,0206	3,9	0,0099	0,8	0,0045	0,8	0,0045
Καταφύγιο άγριας πανίδας	87,2	0,0171	10,9	0,0159	1,6	0,0063					0,4	0,0032
Καθαρίζει την ατμόσφαιρα από τη ρύπανση	90,7	0,0148	8,5	0,0143			0,4	0,0032			0,4	0,0032

Σε αντίστοιχη έρευνα οι κατοίκων των ορεινών χωριών της Επαρχίας Πάφου, που ζουν στα χωριά κοντά στο Εθνικό Δασικό Πάρκο Τροόδου της Κύπρου, θεωρούν ως σημαντικότερα αγαθά που προσφέρει το δάσος τον καθαρισμό της ατμόσφαιρας από την ρύπανση (65,3% πάρα πολύ), την παραγωγή οξυγόνου (62,5% πάρα πολύ) και το καταφύγιο άγριας πανίδας (54,9% πάρα πολύ). Εξίσου σημαντικά αγαθά αξιολογούνται και η προστασία που προσφέρει το δάσος από τη διάβρωση (49,9% πάρα πολύ και 34,5% πολύ), η αύξηση των αποθεμάτων νερού (45,9% πάρα πολύ και 37,3% πολύ) και η προστασία από τις πλημμύρες (45,1% πάρα πολύ και 34,5% πολύ). Ακολουθούν οι δυνατότητες ανάπτυξης της αναψυχής (35,9% πάρα πολύ και 31,7% πολύ), οι ευκαιρίες εργασίας (32,9% πολύ και 26,6% αρκετά) και η παραγωγή προϊόντων ξύλου

(31,7% πολύ και 24,4% αρκετά) (Tampakis et al. 2014). Ενώ σε έρευνες που έγιναν στην Ελλάδα γίνεται φανερό ότι οι πολίτες της χώρας μας και οι φοιτητές του Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων θεωρούν σημαντικότερες τις μη οικονομικές αξίες του δάσους. Τις τελευταίες θέσεις στην αξιολόγηση καταλαμβάνουν η παραγωγή προϊόντων ξύλου, η αναψυχή και οι ευκαιρίες εργασίας. Για τους υλοτόμους της Αρναίας Χαλκιδικής αντίθετα τα οικονομικά αγαθά, όπως η παραγωγή προϊόντων ξύλου και η δημιουργία θέσεων εργασίας είναι σημαντικότερες. Τις τελευταίες θέσεις καταλαμβάνουν η αναψυχή και το καταφύγιο άγριας πανίδας (Tampakis 2011).

Στην παραπάνω πολυμεταβλητή ερώτηση εφαρμόστηκε η ανάλυση αξιοπιστίας, αφού πρώτα έγιναν οι απαραίτητοι έλεγχοι. Η τιμή του συντελεστή αξιοπιστίας άλφα είναι 0,761. Αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι οι βαθμοί κλίμακας είναι λογικά συνεπείς, δηλαδή τα στοιχεία έχουν την τάση να μετρούν το ίδιο πράγμα. Αυτό, εξάλλου, υποστηρίζεται και από τους σημαντικά υψηλούς επιμέρους συντελεστές αξιοπιστίας άλφα όπου μετά τη διαγραφή οποιασδήποτε μεταβλητής, δεν πετυχαίνεται αύξηση του συντελεστή αξιοπιστίας.

Επίσης πριν προχωρήσουμε στην εφαρμογή της παραγοντικής ανάλυσης έγιναν οι απαραίτητοι έλεγχοι. Ο δείκτης Kaiser-Meyer-Olkin έχει τιμή 0,736. Επίσης, ο έλεγχος σφαιρικότητας του Bartlett απορρίπτει τη μηδενική υπόθεση πως ο πίνακας συσχέτισης είναι ο μοναδιαίος και οι συντελεστές μερικής συσχέτισης είναι χαμηλοί. Επίσης τα μέτρα καταλληλότητας της δειγματοληψίας (MSA) έχουν τιμές υψηλές μέχρι πολύ υψηλές, που υποστηρίζουν την άποψη ότι το υπόδειγμα της παραγοντικής ανάλυσης είναι αποδεκτό.

Οι παράγοντες που εξήχθησαν είναι τρεις. Στο Πίνακα 3 δίνονται τα φορτία, τα οποία είναι οι μερικοί συντελεστές συσχέτισης των επτά μεταβλητών με καθένα από τους τρεις παράγοντες που έχουν προκύψει από την ανάλυση. Όσο μεγαλύτερο είναι το φορτίο μιας μεταβλητής σε ένα παράγοντα, τόσο περισσότερο ο παράγοντας αυτός ευθύνεται για τη συνολική διακύμανση των βαθμών στη μεταβλητή που θεωρούμε. Οι μεταβλητές που «ανήκουν» σε κάθε παράγοντα είναι εκείνες για τις οποίες το φορτίο (στήλες 1, 2 και 3) είναι μεγαλύτερο (από την τιμή 0,5) στο παράγοντα αυτό.

Πίνακας 3. Επιβαρύνσεις των παραγόντων πριν και μετά την περιστροφή.

Μεταβλητές	Επιβαρύνσεις των παραγόντων					
	πριν την περιστροφή			μετά την περιστροφή		
	1	2	3	1	2	3
Προϊόντα ξύλου	0,721	-0,260	0,405	0,215	0,798	0,262
Αναψυχή	0,690	-0,369	0,326	0,254	0,799	0,130
Παράγει οξυγόνο	0,586	-0,224	-0,316	0,640	0,285	-0,048
Αυξάνει αποθέματα νερού	0,741	0,008	-0,233	0,681	0,286	0,241
Προστατεύει από διάβρωση	0,694	0,052	-0,554	0,878	0,049	0,131
Προστατεύει από πλημμύρες	0,679	0,074	-0,340	0,713	0,150	0,226
Δίνει ευκαιρίες εργασίας	0,465	-0,455	0,309	0,113	0,710	-0,046
Καταφύγιο άγριας πανίδας	0,578	0,576	0,354	0,128	0,199	0,858
Καθαρίζει την ατμόσφαιρα από τη ρύπανση	0,515	0,697	0,211	0,184	0,009	0,873

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα αυτά, ο πρώτος παράγοντας περιλαμβάνει τις μεταβλητές παραγωγή οξυγόνου, αύξηση αποθεμάτων νερού, προστασία από την διάβρωση και προστασία από τις πλημμύρες. Μπορεί να ονομαστεί «μη οικονομικές αξίες του δάσους». Ενώ ο δεύτερος

παράγοντας που μπορεί να ονομαστεί «οικονομικές αξίες του δάσους» περιλαμβάνει τις μεταβλητές προϊόντα ξύλου, δημιουργία ευκαιριών εργασίας και αναψυχή. Ειδικότερα η μεταβλητή αναψυχή μπορεί να χαρακτηριστεί ως έμμεση οικονομική αξία γιατί περιέχει και μη οικονομικά χαρακτηριστικά. Οι μεταβλητές καταφύγιο άγιας πανίδας και ικανότητα καθορισμού της ατμόσφαιρας από τους ρύπους αποτελούν τον τρίτο παράγοντα που μπορεί να ονομαστεί «μη οικονομικές αξίες του δάσους με τοπική σημασία». Οι πολίτες αντιλαμβάνονται ότι αποτελεί συγκριτικό πλεονέκτημα για την περιοχή τους ότι τα δάση τους αποτελούν βιότοπο της καφέ αρκούδας. Οι Lemelin και Maher (2009) αναφέρουν ότι στο Εθνικό Πάρκο Tornjat Mountain του Καναδά, η παρατήρηση των πολικών αρκούδων συνιστά το βασικό αξιοθέατο του Πάρκου, το θέμα των οποίων αποτελεί και το βασικό κίνητρο της επίσκεψης, προσελκύοντας πλήθος επισκεπτών.

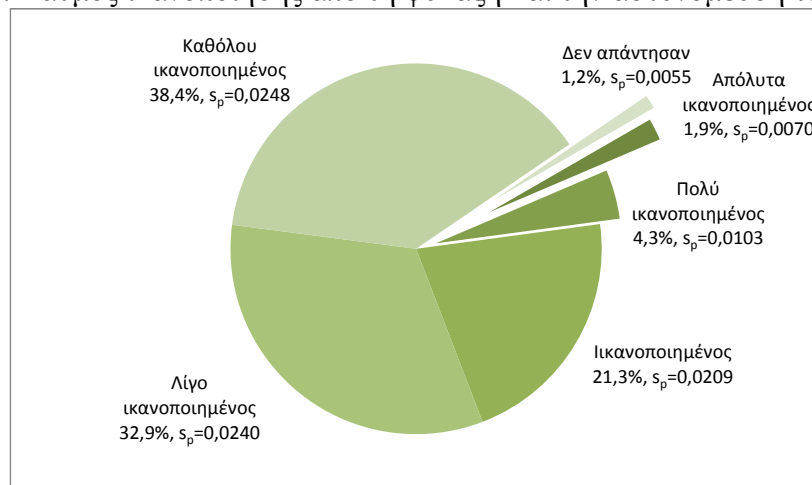
Πίνακας 4. Απόψεις των κατοίκων για τα προβλήματα της γειτονικής δασικής περιοχής.

	Πολύ μικρό		Μικρό		Μέτριο		Μεγάλο		Πολύ μεγάλο		Δεν απάντησε	
	p%	sp	p%	sp	p%	sp	p%	sp	p%	sp	p%	sp
Παράνομο κυνήγι	15,1	0,0183	31,4	0,0237	26,4	0,0225	24,4	0,0219	2,3	0,0077	0,4	0,0032
Υπερβόσκηση από κοπάδια ζώων	17,1	0,0192	23,3	0,0216	28,3	0,0230	20,9	0,0208	10,1	0,0154	0,4	0,0032
Μείωση επιφάνειας από καταπατήσεις	21,7	0,0210	34,5	0,0243	30,6	0,0235	10,1	0,0154	0,8	0,0045	2,3	0,0077
Δασικές πυρκαγιές	38,0	0,0248	27,1	0,0227	26,0	0,0224	5,0	0,0112	3,1	0,0089	0,8	0,0045
Επιδημίες εντόμων και ασθενειών	52,3	0,0255	30,6	0,0235	14,7	0,0181	1,6	0,0063	0,4	0,0032	0,4	0,0032
Μεγάλος αριθμός επισκεπτών	49,6	0,0255	29,5	0,0233	14,7	0,0181	5,8	0,0119	0,4	0,0032		

Πίνακας 5. Απόψεις των κατοίκων σχετικά με συλλόγους και δημόσιες υπηρεσίες.

	Θετική		Αρκετά θετική		Ουδέτερη		Αρκετά αρνητική		Αρνητική		Δεν απάντησε	
	p%	sp	p%	sp	p%	sp	p%	sp	p%	sp	p%	sp
στους κυνηγητικούς συλλόγους της χώρας	23,3	0,0216	19,0	0,0200	30,6	0,0235	5,0	0,0113	22,1	0,0212		
στις οικολογικές οργανώσεις	17,8	0,0195	13,2	0,0173	39,1	0,0249	11,6	0,0164	16,7	0,0190	1,6	0,0063
στην Πυροσβεστική Υπηρεσία	29,8	0,0234	31,8	0,0238	24,8	0,0221	2,3	0,0077	10,9	0,0159	0,4	0,0032
στη Δασική Υπηρεσία	29,1	0,0232	19,4	0,0202	26,4	0,0225	6,2	0,0123	19,0	0,0200		

Σχήμα 1. Βαθμός ικανοποίησης από τη φύλαξη και την αστυνόμευση των δασών.

Πίνακας 6. Δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων.

Φύλο	Άνδρας	Γυναίκα		
	65,9% (s _p =0,0242)	34,1% (s _p =0,0242)		
Ηλικία				
18-30	31-40	41-50	> 50	δεν απάντησαν
18,6% (s _p =0,0199)	26,7% (s _p =0,0226)	24,0% (s _p =0,0218)	26,4% (s _p =0,0225)	4,3% (s _p =0,0103)
Οικογενειακή κατάσταση	ανύπαντρος	παντρεμένος	Χωρισμένος ή χήρος	δεν απάντησαν
	38,8% (s _p =0,0249)	50,4% (s _p =0,0255)	1,2% (s _p =0,0055)	9,7% (s _p =0,0151)
Αριθμός παιδιών				
Κανένα παιδί	ένα παιδί	δύο παιδιά	τρία παιδιά	> από τρία παιδιά
56,6% (s _p =0,0263)	13,2% (s _p =0,0173)	22,5% (s _p =0,0213)	7,0% (s _p =0,0130)	0,8% (s _p =0,0045)
Μόρφωση	δημοτικό	γυμνάσιο	τεχνική σχολή	
	1,2% (s _p =0,0055)	5,8% (s _p =0,0119)	22,9% (s _p =0,0214)	
	λύκειο	T.E.I.	A.E.I.	δεν απάντησαν
	47,3% (s _p =0,0255)	11,6% (s _p =0,0164)	3,1% (s _p =0,0089)	8,1% (s _p =0,0140)
Επάγγελμα	ιδιωτικός	δημόσιος	γεωργός	
Δασικό επάγγελμα	υπάλληλος	υπάλληλος	ή κτηνοτρόφος	συνταξιούχος
24,4% (s _p =0,0219)	5,8% (s _p =0,0119)	2,3% (s _p =0,0077)	20,2% (s _p =0,0205)	5,4% (s _p =0,0116)
ελεύθερος επαγγελ.	φοιτητής	νοικοκυρά	άνεργος	δεν απάντησαν
10,1% (s _p =0,0154)	1,2% (s _p =0,0055)	22,9% (s _p =0,0214)	2,7% (s _p =0,0083)	5,0% (s _p =0,0112)

Σε αντίστοιχες έρευνες, στους κατοίκους των ορεινών χωριών της Επαρχίας Πάφου (Tampakis et al. 2014), στους πολίτες της Ελλάδας, στους φοιτητές Δασολογίας και στους υλοτόμους της Αρναίας Χαλκιδικής (Tampakis 2011) με τη βοήθεια της παραγοντικής ανάλυσης ελήφθησαν δύο παράγοντες οι «μη οικονομικές αξίες του δάσους» και οι «οικονομικές αξίες του δάσους».

Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών έχουν αναπτύξει δεσμούς με το χώρο που ζουν, γι' αυτό και η ανάδειξη των προβλημάτων της δασικής περιοχής τους αποτελεί μια αποδεκτή προσέγγιση (Tampakis et al. 2014). Με τη βοήθεια του Πίνακα 4 βλέπουμε ότι δεν εντοπίζουν σημαντικά προβλήματα στις γειτονικές τους δασικές εκτάσεις. Εντούτοις, δηλώνουν ως σημαντικότερο πρόβλημα το παράνομο κυνήγι (24,4% μεγάλο πρόβλημα) και την υπερβόσκηση από τα κοπάδια των οικόσιτων ζώων (20,9% μεγάλο πρόβλημα). Αντίστοιχα για τους κατοίκους

των ορεινών χωριών της Επαρχίας Πάφου σημαντικότερα προβλήματα αποτελούν το παράνομο κυνήγι, οι δασικές πυρκαγιές και ο μεγάλος αριθμός επισκεπτών (Tampakis et al. 2014).

Οι κάτοικοι δηλώνουν ότι έχουν μια ουδέτερη στάση απέναντι στις οικολογικές οργανώσεις (39,1%) και στους κυνηγητικούς συλλόγους (30,6%) και θετικότερη απέναντι στην Πυροσβεστική Υπηρεσία (θετική 29,8% και αρκετά θετική 31,8%) και την Δασική Υπηρεσία (θετική 29,1% και ουδέτερη 26,4%) (Πίνακας 5). Γίνεται φανερό ότι περιμένουν περισσότερα από τη Δασική Υπηρεσία και γι' αυτό δηλώνουν λίγο (32,9%) και καθόλου (38,4%) ικανοποιημένοι από τη φύλαξη και την αστυνόμευση των δασών της περιοχής τους (Σχήμα 1).

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων παρατίθενται στο Πίνακα 6. Υπερτερεί το ανδρικό φύλο, με μόρφωση λυκείου, παντρεμένοι με παιδιά. Επαγγελματικά, οι άνδρες ασχολούνται κυρίως με την πρωτογενή παραγωγή (δασοκομία, γεωργία και κτηνοτροφία) και οι γυναίκες με τα οικιακά.

4. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Οι κάτοικοι που ζουν γύρω από τον Εθνικό Δρυμό της Πίνδου αξιολογούν ως περισσότερο σημαντικά τα μη οικονομικά αγαθά που προσφέρει το δάσος και ιδιαίτερα αυτά με τοπική σημασία όπως είναι το καταφύγιο άγριας πανίδας και ικανότητα καθορισμός της ατμόσφαιρας από τους ρύπους. Είναι φανερό λοιπόν, ότι οι κάτοικοι αντιλαμβάνονται ότι η καφέ αρκούδα και το καθαρό περιβάλλον αποτελούν το συγκριτικό πλεονέκτημα της περιοχής τους.

Ενδιαφέρον αποτελεί και το γεγονός ότι η παραπάνω αξιολόγηση διαφοροποιείται από αντίστοιχη έρευνα που έγινε σε υλοτόμους της Αρναίας Χαλκιδικής και συμφωνεί με αυτή όσον αφορά τους κατοίκους που ζουν κοντά στο Εθνικό Δασικό Πάρκο Τροόδους της Κύπρου.

Αν και δεν εντοπίζουν σημαντικά πρόβλημα στις γειτονικές τους δασικές εκτάσεις, αντιλαμβάνονται ως σημαντικότερα προβλήματα το παράνομο κυνήγι και την υπερβόσκηση από τα κοπάδια των οικόσιτων ζώων.

Κρατούν την ίδια ουδέτερη στάση απέναντι στις οικολογικές οργανώσεις και στους κυνηγητικούς συλλόγους πράγμα που φανερώνει ότι οι πρώτες δεν έχουν κερδίσει την εμπιστοσύνη των κατοίκων. Αντίθετα έχουν θετική στάση απέναντι στην Πυροσβεστική Υπηρεσία και τη Δασική Υπηρεσία. Αν ληφθεί υπόψη ότι η δεύτερη δραστηριοποιείται περισσότερο στο χώρο τους, τότε μπορεί να προταθεί ότι η Δασική Υπηρεσία έχει πολλά να κάνει για να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους. Δεν είναι τυχαίο ότι οι ερωτώμενοι δηλώνουν λίγο και καθόλου ικανοποιημένοι από τη φύλαξη και την αστυνόμευση των δασών της περιοχής τους.

Θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι κάθε δασική έκταση, ανεξάρτητα αν τη χαρακτηρίζουμε προστατευμένη ή όχι, θα πρέπει πραγματικά να προστατεύεται.

5. Βιβλιογραφία

5.1 Ελληνόγλωσση

Αδαμόπουλος, Τ. & Ματσούκα, Π. (1998). Πίνδος - Γρεβενά Τοπία και Χωριά της

Γρεβενιώτικης Πίνδου. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών ΤΕΔΚ νομού Γρεβενών.

Αλεξανδρής, Σ. (1989). Οι επιπτώσεις των πυρκαγιών των δασών στο φυσικό περιβάλλον.

Συνέδριο «Προστασία Περιβάλλοντος και Γεωργική Παραγωγή». Θεσ/νίκη 21-23 Μαρτίου. σελ. 355-358.

Βόρεια Πίνδος Εθνικό Πάρκο (2016). http://pindosnationalpark.gr/?page_id=1802

Camp, W.C. & Dangherty, T.B. (1997). Διαχείριση και Προστασία Φυσικών Πόρων. 3η Έκδοση. Εκδόσεις ΙΩΝ. Αθήνα.

- Γεντεκάκης, Ι.Β. (1999). Ατμοσφαιρική Ρύπανση. Επιπτώσεις, Έλεγχος και Εναλλακτικές Τεχνολογίες. Εκδόσεις Τζιόλα. Θεσσαλονίκη.
- Γιάσογλου, Ν. (1995). Η προστασία του εδάφους. Επιλεγμένα Θέματα Διαχείρισης Περιβάλλοντος. Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, σελ. 111-126.
- Γκόφας, Α. (1992). Εγχειρίδιο Δασοπυρόσβεσης. Υπουργείο Γεωργίας. Γενική Γραμματεία Δασών και Φυσικού Περιβάλλοντος. Θεσσαλονίκη.
- Δαμιανού, Χ. (1999). Μεθοδολογία Δειγματοληψίας: Τεχνικές και Εφαρμογές, 3η εκτύπωση. Εκδόσεις Αίθρα. Αθήνα.
- Δημητριάδης, Δ. (1993). Χαιρετισμός στη Παγκόσμια Ημέρα Δασοπονίας 1990 - 91 -92. Συντονιστικό Συμβούλιο Προστασίας Φυσικού Περιβάλλοντος και Αναδασώσεων. Υπουργείο Μακεδονίας - Θράκης.
- Freese, F. Μετάφραση - Επιμέλεια Καρτέρης, Μ.Α. (1984). Στοιχεία Δασικής Δειγματοληψίας. Θεσσαλονίκη.
- Howitt, D. & Gramer, D. (2003). Στατιστική με το SPSS 11 για Windows. Εκδόσεις Κλειδάριθμος. Αθήνα.
- Καϊλίδης, Δ.Σ. (1991). Ρύπανση Φυσικού Περιβάλλοντος. 2η έκδοση. Εκδόσεις Κ. Χριστοδουλίδη. Θεσσαλονίκη.
- Καλαματιανού, Α.Γ. (2000). Κοινωνική Στατιστική, Μέθοδοι Μονοδιάστατης Ανάλυσης. Εκδόσεις «Το Οικονομικό». Αθήνα.
- Μάτης, Κ. (2001). Δασική Δειγματοληψία. Ξάνθη: Εταιρεία Αξιοποίησης και Διαχείρισης Περιουσίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.
- Ντζούφρας, Ι. & Καρλής, Δ. (2001). Στοιχεία Πολυμεταβλητής Ανάλυσης Δεδομένων. Σημειώσεις για το μάθημα Ανάλυση Δεδομένων Ι. Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Ντάφης, Σ. (2010). Τα Δάση της Ελλάδας. Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας. Θεσσαλονίκη.
- Pagano, M. & Gauvreau, K. (2000). Αρχές Βιοστατιστικής. Εκδόσεις Έλλην. Αθήνα.
- Παπαμίχος, Ν. (1985). Δασικά Εδάφη. Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη.
- Παπασταύρου, Α.Κ. (1990). Το πρόβλημα των δασικών πυρκαγιών στη χώρα μας από δασοπολιτική σκοπιά. Πρακτικά ημερίδας «Δασικές πυρκαγιές στην Ελλάδα», σελ. 75-95.
- Σιάρδος, Γ.Κ. (1999). Μέθοδοι Πολυμεταβλητής Στατιστικής Ανάλυσης. Μέρος 1^ο: «Διερεύνηση σχέσεων μεταξύ μεταβλητών». Εκδόσεις Ζήτη. Θεσσαλονίκη.
- Σαμιώτης, Γ.Δ. (1996). Το Διεθνές Δίκαιο της Άγριας Ζωής. Οι Διεθνείς Ρυθμίσεις για την Προστασία της Βιολογικής Ποικιλομορφίας. Εκδόσεις Σακούλα. Αθήνα-Κομοτηνή.
- Σταμέλλος, Σ. (2007). Η χρησιμότητα του δάσους. Ιστοσελίδα της οικολογίας. www.e-ecology.gr
- Ταμπάκης, Σ. (2000) Οι Δασικές Πυρκαγιές στην Ελλάδα από Δασοπολιτικής Σκοπιάς. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Α.Π.Θ.
- Ταμπάκης, Σ., Τσαντόπουλος, Γ. & Ανδρέα, Β. (2014). Πολιτικές Διαχείρισης Προστατευόμενων Περιοχών. Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Δ.Π.Θ., http://utopia.duth.gr/~stampaki/files/Protection_Areas.pdf
- Φράγκος, Χ.Κ. (2004). Μεθοδολογία Έρευνας Αγοράς και Ανάλυση Δεδομένων με Χρήση του Στατιστικού Πακέτου SPSS FOR WINDOWS. Εκδόσεις "Interbooks". Αθήνα.
- Χριστοπούλου, Ο.Γ. (1991). Αξιολόγηση της ζήτησης στα χιονοδρομικά κέντρα της Ελλάδας και συμβολή της λειτουργίας τους στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Α.Π.Θ.

5.2 Ξενογλώσση

- Ammer, U. & Proebstl, U. (1991). Freizeit und Natur. Pareys Studentexte 72. Ham-burg/Berlin.
- Cattell, R.B. (1978). The Scientific Use of Factor Analysis in Behavioral and Life Sci-ences. Plenum. New York.
- Cordell, H.K. (1982). Renewable resources recreation in the United States: supply, demand and critical policy issues. Proceedings of the 1982 Convention of the Society of American Foresters, Cincinnati, Ohio, September 19-22.
- Christodoulou, A., Blioumis, V. & Stamou, N. (1999). “Forest and forest industries in national economy (Greece)” from the study book: Forestry in Changing Societies in Europe. Part II, pp. 147-151.
- Escudier, J.L. & Miossec, J.M. (1983). Flux financiers et frequentation touristique dans une zone d’ arriere- pays: le caupon de Saint-Jean-Gard. Comite Regional de Tourisme, Languedoc-Rousillon.
- Harman, H.H. (1976). Modern Factor Analysis. The University of Chicago Press. Chicago.
- Karameris, A. (1989). Die Walderholung in Griechenland.AFZ, H. 4 (Sonderheft). Muenchen.
- Knetsch, J.L. (1965). Forest recreation: a case of nonmarket resource use. Meeting of the Southern Economic Association, Miami, Fla., November 12.
- Lemelin, R.H. & Maher, P.T. (2009). Nanuk of the Torngats: human-polar bear interactions in Torngat Mountains National Park, Labrador, Canada. Human Dimensions of Wildlife. Vol.14, No. 2, pp. 152-155.
- Papastavrou, A., Karameris, A., Anagnos, N., Goupos, C. & Lefakis, P. (1999). “Forest and forest related policies in Greece” from the study book: Forestry in Changing Societies in Europe. Part II, pp.151-154.
- Sharma, S. (1996). Applied Multivariate Techniques. John Wiley & Sons, Inc. Canada.
- Tampakis, S. (2011). Assessing the benefits of the forest: The views of loggers, students of forestry and citizens. Polish Journal of Environmental Studies. Vol. 20, No. 4, 1061-1067.
- Tampakis, S., Karanikola, P., Tsantopoulos, G. & Andrea, V. (2014). The role of forest protected areas: a gateway community resident approach, case evidence from Cyprus. Journal of Food, Agriculture and Environment, Vol. 12, No. 1, pp. 374-377.
- Voulgaridis, E. (1999). “Forest production in Greece” from the study book: Forestry in Changing Societies in Europe. Part II pp. 144-147.

Κεφάλαιο 8:

Γεω-Χωρική Ανάλυση του Φαινομένου των Δασικών Πυρκαγιών στο Τοπίο της Ελλάδας

Κώστας Δ. Καλαμποκίδης
Καθηγητής Τμήματος Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 81100 Μυτιλήνη
Email: kalabokidis@aegean.gr

Περίληψη:

Η δυναμική σχέση της φωτιάς με το περιβάλλον διαμορφώνεται και διαφοροποιείται ανάλογα με τον χώρο (τοπική έως παγκόσμια κλίμακα) και τη χρονική βάση αναφοράς (βραχυπρόθεσμα έως μακροπρόθεσμα). Σύγχρονα εργαλεία ανάλυσης και μοντελοποίησης των δεδομένων (π.χ. βλάστηση, καιρός/ κλίμα, τοπογραφία, ανθρωπογεωγραφία) της παραπάνω σχέσης αποτελούν τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (GIS), που μπορούν να διαχειριστούν με επιτυχία χωρικές και χρονικές πληροφορίες σε ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών.

Συνολικό δείκτη των χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος αποτελεί η βλάστηση, που βρίσκεται συνεχώς κάτω από μία δυναμική εξέλιξης και αποτελεί την έκφραση της προσαρμογής του συνόλου των φυτών ενός τόπου στις συνθήκες του περιβάλλοντος που επικρατούν ανά πάσα στιγμή στον τόπο αυτό. Η μελέτη της σύνθεσης της βλάστησης και των αλληλεπιδράσεων της με τη φωτιά συνδέεται με πληροφορίες για διάφορους σημαντικούς παράγοντες όπως η θερμοκρασία, η τοπογραφία, το έδαφος, τα αποθέματα υγρασίας, οι ανθρώπινες δραστηριότητες, η συχνότητα των πυρκαγιών κ.α. που στην πραγματικότητα δημιουργούν άπειρους συνδυασμούς.

Για παράδειγμα, από μόνη της η θερμοκρασία μίας περιοχής αποτελεί έναν από τους κυρίαρχους παράγοντες διαμόρφωσης της βλάστησης και της οικολογικής συμπεριφοράς της φωτιάς. Όμως άλλη θερμοκρασία υπάρχει πάνω από τα δένδρα του δάσους, άλλη κάτω από την κομοστέγη τους, άλλη στα ξέφωτα του δάσους, άλλη την ημέρα και άλλη τη νύχτα ανάλογα με την εποχή και το έτος. Έτσι, ο μελετητής της επίδρασης της θερμοκρασίας στη διαμόρφωση της βλάστησης και της φωτιάς έχει να αντιμετωπίσει όχι μία σταθερή τιμή θερμοκρασίας αλλά συνδυασμούς της, καθώς κυμαίνεται χωρικά και χρονικά και λαμβάνει ένα μεγάλο πλήθος τιμών. Στους συνδυασμούς αυτούς έρχονται και προστίθενται οι άπειροι συνδυασμοί για παράδειγμα της ποιότητας και της σύνθεσης του εδάφους, που παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις κάθε λίγα μέτρα. Επομένως, η εκτίμηση της επίδρασης των διαφόρων περιβαλλοντικών παραγόντων στην οικολογική συμπεριφορά των δασικών πυρκαγιών (Σχήμα 1), είναι πρακτικά δύσκολη (Καλαμποκίδης κ.α. 2013). Όμως με την ανάπτυξη της επιστήμης της οικολογίας, επιχειρείται μία ομαδοποίηση των παραγόντων αυτών ώστε οι υπολογισμοί να γίνονται ευκολότεροι. Όπως είναι επίσης λογικό, η κάθε έρευνα λειτουργεί υποχρεωτικά αφαιρετικά, αφού από το πλήθος των οικολογικών παραγόντων, επιλέγει κανείς κάθε φορά μερικούς από αυτούς και στη συνέχεια μελετά τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Από την άλλη μεριά, οι νέες τεχνολογίες δίνουν δυνατότητες εκτίμησης όλο και περισσότερων μεταβλητών, όμως και πάλι ο αριθμός τους είναι μικρός σε σχέση με την πραγματικότητα που απαντάται στη φύση (Ager et al. 2011).

Σχήμα 1: Οι επτά περιβαλλοντικοί παράγοντες των δασικών πυρκαγιών

Η γνώση του βαθμού επίδρασης των διαφόρων παραγόντων του περιβάλλοντος (και οι συνδυασμοί τους) στην οικολογία της βλάστησης και της φωτιάς, εμφανίζει όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον αφού σε συνδυασμό με άλλες τεχνικές, όπως η χαρτογράφηση, μπορεί να βοηθήσει τους διαχειριστές των δασών να αποφύγουν λάθη κατά την άσκηση της εφαρμοσμένης δασοπονίας. Οι βιολογικές διεργασίες δεν είναι στατικό αλλά δυναμικό φαινόμενο και η φύση αποτελεί ένα πεδίο συνεχούς αλλαγής καταστάσεων, τις οποίες πρέπει να είμαστε σε θέση να παρακολουθήσουμε για τον σχεδιασμό στρατηγικών και μέτρων προστασίας και αποκατάστασης.

1. Δυναμική της Φωτιάς στον Χώρο

Η χαρτογράφηση της βλάστησης για μοντελοποίηση της δυναμικής της φωτιάς είναι πολύπλοκη γιατί η ύπαρξη παρόμοιων φυτών δεν παράγει απαραίτητα και παρόμοιες δασικές πυρκαγιές. Οι βασικοί παράγοντες που επιδρούν στην έναρξη, εξάπλωση και συμπεριφορά των δασικών πυρκαγιών είναι: (i) τα χαρακτηριστικά της καύσιμης ύλης (υφή, μέγεθος, συσσώρευση, κατανομή), (ii) η τοπογραφία (κλίση, έκθεση, υψόμετρο, διαμόρφωση εδάφους), και (iii) οι μετεωρολογικές συνθήκες (άνεμος, θερμοκρασία, σχετική υγρασία, βροχόπτωση).

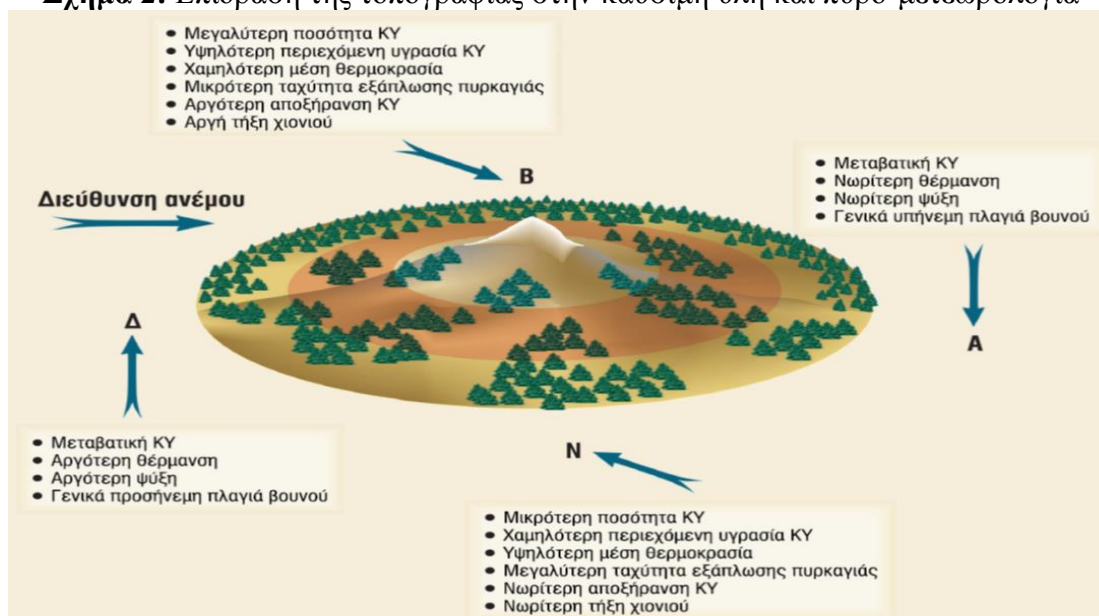
Ως καύσιμη ύλη χαρακτηρίζεται όλο το ζωντανό ή νεκρό οργανικό βλασθητικό υλικό που υπάρχει είτε στο έδαφος (όπως φυλλόστρωμα, βελόνες, κλαδιά, κορμοί, χόρτα, θάμνοι, δενδρύλλια και δένδρα) είτε επάνω στα δένδρα (όπως κλαδιά, φύλλωμα, όρθια νεκρά δένδρα) που προκαλεί ή υφίσταται ανάφλεξη και καίγεται. Η ποσότητα και η ποιότητα της καύσιμης ύλης αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που ελέγχουν τη συμπεριφορά μίας πυρκαγιάς τόσο από την άποψη της εξάπλωσης όσο και από την άποψη της εκλυόμενης θερμότητας. Ας σημειωθεί ότι όλη η δασική βιομάζα δεν αποτελεί καύσιμη ύλη στο πέρασμα της φωτιάς, και περιοχές με τα ίδια είδη βλάστησης μπορούν να έχουν διαφορετικό κίνδυνο λόγω παραγόντων όπως το ύψος, η πυκνότητα, η περιεχόμενη υγρασία και η ποσότητα της βλάστησης. Το είδος, η ποσότητα, η χημική σύσταση, το μέγεθος και το σχήμα, καθώς και η συνέχεια της δασικής καύσιμης ύλης είναι σημαντικοί παράγοντες που συντελούν στην εμφάνιση και τη διάδοση μίας

πυρκαγιάς. Γενικά, σε ορισμένα δάση η ποσότητα της καύσιμης ύλης ελαττώνεται με τον χρόνο, σε άλλα αυξάνει και σε άλλα, αφού στην αρχή έχουμε αύξηση στη συνέχεια έχουμε σταθεροποίηση. Όσο πιο ομοιόμορφη και συνεχόμενη κατανομή της καύσιμης ύλης υπάρχει τόσο μεγαλύτερη και γρηγορότερη ανάφλεξη και πλήρης καύση αναμένεται, ενώ όσο πιο πολλά διάκενα βλάστησης υπάρχουν τόσο περισσότερες είναι οι αλλαγές στην ταχύτητα εξάπλωσης και στην ένταση μίας πυρκαγιάς.

Μεταβολές στην τοπογραφία μπορούν να προκαλέσουν δραστικές αλλαγές στη συμπεριφορά μίας πυρκαγιάς καθώς η φωτιά εξελίσσεται κυρίως επάνω στο έδαφος. Διαφορετική συγκέντρωση καύσιμης ύλης παρατηρείται ανάλογα με την έκθεση ως προς τον ορίζοντα. Συγκεκριμένα η καύσιμη ύλη ξεραίνεται ταχύτερα στις νότιες εκθέσεις από ό,τι σε πλαγιές με άλλους προσανατολισμούς, καθώς οι νότιες εκθέσεις δέχονται την ηλιακή ακτινοβολία για περισσότερο χρονικό διάστημα (Σχήμα 2). Όταν η φωτιά κινείται σε τοπογραφική ανωφέρεια εξαπλώνεται με μεγάλη ταχύτητα, αφού λόγω της υψηλής θερμοκρασίας που αναπτύσσεται στα κατώτερα τοπογραφικά σημεία, παρατηρείται ξήρανση της βλάστησης στα ανώτερα σημεία και συνεπώς διευκόλυνση της εξάπλωσης της φωτιάς. Όσο αυξάνει το υψόμετρο αυξάνει η ένταση της ηλιακής ακτινοβολίας και μεταβάλλεται η διαμόρφωση της βλάστησης. Ακόμη, η έντονη διαμόρφωση του εδάφους (ράχες, στενά φαράγγια, κοιλάδες ανάμεσα σε κορυφογραμμές) μπορεί να δημιουργήσει τοπικά επιτάχυνση της ταχύτητας του ανέμου με συνέπεια την πρόκληση άκρως επικίνδυνης συμπεριφοράς πυρκαγιών.

Ο άνεμος είναι ο πρωταρχικός παράγοντας που καθορίζει την ταχύτητα διάδοσης και την κατεύθυνση μίας πυρκαγιάς. Η θερμοκρασία του αέρα επηρεάζει τη φωτιά καθώς επιδρά στη σχετική υγρασία και στην ατμοσφαιρική αστάθεια, ενώ η θερμοκρασία και η υγρασία της καύσιμης ύλης επηρεάζουν τον χρόνο ανάφλεξης και καύσης. Επιπρόσθετα, οι υψηλές θερμοκρασίες σε συνδυασμό με τις μέτριες βροχοπτώσεις δημιουργούν ξηρό κλίμα και λειψυδρία (Bolle 2003) που συνηγορούν στην έναρξη μίας πυρκαγιάς. Γενικά, οι μετεωρολογικές συνθήκες συντελούν σημαντικά στην έναρξη και εξάπλωση μίας πυρκαγιάς. Η βλάστηση αλληλοεπιδρά με την τοπογραφία και τον καιρό για τη δημιουργία συγκεκριμένων πυρικών συνθηκών στον χώρο και στον χρόνο (Pyne et al. 1996).

Σχήμα 2: Επίδραση της τοπογραφίας στην καύσιμη ύλη και πυρο-μετεωρολογία

2. Ανθρωπογεωγραφικές Προεκτάσεις

Είναι σαφές ότι ο κίνδυνος των πυρκαγιών στην Ελλάδα απορρέει από πολλές ανθρωπογενείς πηγές, οι οποίες κυμαίνονται από τη μη διαχειριζόμενη δασική παραγωγή, που σχετίζεται με την εγκατάλειψη της γης, μέχρι και τις ενέργειες εμπρησμού που αποβλέπουν στη μεγιστοποίηση της έντασης της φωτιάς και της καμένης έκτασης (Καλαμποκίδης κ.α. 2007). Η περιβαλλοντική συνειδητοποίηση και ηθική παραμένουν σχετικά χαμηλές ανάμεσα στον γενικό πληθυσμό, παρόλο που τουλάχιστον σε ορισμένες περιοχές η δημόσια ανησυχία για τη διατήρηση των δασών τονίζεται διακριτικά. Σε ορισμένο βαθμό, αυτή η εμφάνιση ενδιαφέροντος για τη διατήρηση των υπάρχοντων δασικών περιοχών αντανακλάται σε μία αύξηση ενδιαφέροντος και προθυμίας στο κοινό να συμμετάσχει τοπικά στην καταπολέμηση των πυρκαγιών. Αυτό που δεν είναι σαφές είναι η αύξηση της ανησυχίας των κατοίκων έτσι ώστε να δουλέψουν προληπτικά για να αποτρέψουν τις πυρκαγιές. Προσωπικές συνεντεύξεις με ανθρώπους-κλειδιά τονίζουν τη σημασία της δημόσιας επιμόρφωσης (εκπαίδευσης) και την ανάγκη να γίνει περισσότερη περιβαλλοντική ενημέρωση (προσέγγιση προς τον κόσμο), υποδεικνύοντας ότι απαιτείται μία σημαντική προσπάθεια για να επιτευχθούν οι αναγκαίες αλλαγές στη στάση και στη συμπεριφορά έτσι ώστε να μειωθούν, μέχρι και ει δυνατόν να εξαλειφθούν, οι καταστροφικές πυρκαγιές.

Υπάρχει επιθυμία για περισσότερο τοπικό έλεγχο στη διαχείριση της πυρκαγιάς, καθώς και αναγνώριση ότι η πρόσβαση σε αεροσκάφη, εξοπλισμό, προμήθειες και προσωπικό απαιτεί πόρους περισσότερους από αυτούς που είναι διαθέσιμοι, κυρίως στον ελληνικό νησιωτικό χώρο. Η ανάπτυξη κανόνων και οργανωτικών δομών που κατανέμουν την ευθύνη και τους πόρους κατάλληλα σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, θα μπορούσε να βελτιώσει τη διαχείριση των πυρκαγιών, ειδικά όσον αφορά στην επίτευξη ενός αποτελεσματικού συνδυασμού της εξειδικευμένης με την τοπική γνώση. Η υλική και πολιτική υποστήριξη των εθελοντικών οργανώσεων, οι οποίες παρέχουν μία δομή ταυτοποίησης και χρήσης της τοπικής γνώσης και η οποία συχνά αποδεικνύεται αποτελεσματική, είναι ένα μέσο που θα μπορούσε να γεφυρώσει το κενό ανάμεσα στις δύο παραπάνω μορφές γνώσης. Επίσης, απαραίτητη θεωρείται η διάθεση πόρων ώστε να επιλύονται σημαντικά προβλήματα όπως οι τυχόν ελλείψεις στις εγκαταστάσεις των υδροδεξαμενών, η φθαρμένη συνδεσμολογία στις εναέριες γραμμές ηλεκτρικής ενέργειας, η έλλειψη επαρκούς επίβλεψης των χωματερών και οι πρακτικές διαχείρισης αποβλήτων.

Οι εθελοντικές ομάδες αντιμετώπισης πυρκαγιών θεωρούνται ως ένα θετικό μέτρο, καθώς διαθέτουν περισσότερη πληροφόρηση σχετικά με τις πυρκαγιές και περισσότερο εξοπλισμό σήμερα, βοηθώντας σε σημαντικό βαθμό στην καταπολέμηση των πυρκαγιών. Η τάση τους να θεωρούν «προσωπική υπόθεση» την καταπολέμηση όλων των πυρκαγιών στον τόπο τους, θεωρείται ως θετικό στοιχείο αρκεί να μην υπάρχουν υπερβολές. Ωστόσο, χρειάζεται καλύτερος συντονισμός ανάμεσα στις ομάδες των εθελοντών και των κρατικών πυροσβεστών. Επίσης, παρατηρείται η σχετική έλλειψη επαρκούς υποστήριξης και εξοπλισμού για τις εθελοντικές πυροσβεστικές υπηρεσίες. Οι ελλείψεις κυμαίνονται από πεπαλαιωμένο εξοπλισμό και οχήματα που έχουν στη διάθεση τους έως και την ανεπάρκεια των οικονομικών μέσων για να πληρωθούν τόσο οι ασφάλειες και η συντήρηση των οχημάτων, όσο και η αγορά εξοπλισμού, ρουχισμού, εργαλείων και προμηθειών. Δωρεές από το εξωτερικό αποτελούν επίσης μία πολύτιμη πηγή πόρων για πολλές εθελοντικές πυροσβεστικές ομάδες.

Το κάψιμο γης για βόσκηση παραμένει βασικός παράγοντας εκδήλωσης πυρκαγιών. Η παραπάνω πρακτική χρονολογείται από την αρχαιότητα και παραμένει ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να καθαρίσει κανείς μεγάλες εκτάσεις γης, με ελάχιστο κόστος και μηδαμινή

προσπάθεια. Παρ' όλα αυτά η χρήση της φωτιάς από τους βοσκούς αντανακλά και μία βαθύτερη πολιτισμική δομή, δηλαδή τον μεγάλο βαθμό ανεξαρτησίας τους από την κεντρική εξουσία. Στις μέρες μας οι πρωτοβουλίες σχετικά με την προστασία των δασών και γενικότερα των αγροτικών εκτάσεων από την υποβάθμιση, τη διάβρωση, την ερημοποίηση και την υπερεκμετάλλευση οδηγούν σε νέες μορφές ανταγωνισμού σχετικά με τις χρήσεις γης. Σε γενικές γραμμές, το κάψιμο των δασικών εκτάσεων για τη δημιουργία βοσκοτόπων αποτελεί μία σημαντικότερη κοινωνική εκτροπή και καθίσταται σοβαρό εμπόδιο στην επίτευξη και διατήρηση συνεργασίας μεταξύ των κτηνοτρόφων και της τοπικής εξουσίας για εξεύρεση ορθολογικών τεχνικών χρήσης και διαχείρισης της φωτιάς.

Οι κανόνες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τη χρήση των κρατικών πόρων που έχουν να κάνουν με τον κίνδυνο των πυρκαγιών σε μη δημόσιες ή ιδιωτικές γαίες, φαίνεται να είναι ένα σημαντικό εμπόδιο για την αντιμετώπιση του κινδύνου των πυρκαγιών, όπου η ιδιοκτησία της γης σε πολλά μέρη παραμένει απροσδιόριστη και σε μερικές περιπτώσεις ανταγωνιστική. Αντιθέτως, η συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση παρέχει στη χώρα ευκαιρίες να συνεργαστεί άμεσα με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες έχουν παρόμοια Μεσογειακά οικοσυστήματα και σημαντικά προβλήματα με περιστατικά μεγάλων πυρκαγιών. Επίσης, χρηματοδοτήσεις που προορίζονταν για τους διάφορους ιδιοκτήτες γης (όπως οι ΟΤΑ) για την αντιμετώπιση πυρκαγιών, είτε δεν δίνονται είτε τελικά δεν χρησιμοποιούνται στους σκοπούς για τους οποίους προορίζονται. Ένα ακόμη πρόβλημα είναι η ασάφεια που επικρατεί μεταξύ των ΟΤΑ σχετικά με τις αρμοδιότητες του καθενός και με τον τρόπο που πρέπει να διατεθούν και να μοιραστούν τα χρήματα από τις επιχορηγήσεις.

Η επιχειρησιακή χρήση επιστημονικής πληροφορίας και τεχνολογιών, όπως τα μοντέλα και οι προβλέψεις για διαχείριση της φωτιάς, παραμένει σε σχετικά χαμηλό επίπεδο. Ωστόσο, με την εξέλιξη της νέας γενιάς του προσωπικού των αρμόδιων φορέων για τις πυρκαγιές, που έχει εκπαιδευτεί διεπιστημονικά να κατανοεί και να χρησιμοποιεί αυτού του είδους τα εργαλεία, είναι πολύ πιθανό να αυξηθεί η χρήση τους. Η συνεχής έρευνα των τρόπων με τους οποίους η νέα γνώση και η τεχνολογία μπορούν να εφαρμοστούν στη διαχείριση των πυρκαγιών θα πρέπει να ενθαρρυνθεί, ώστε να εξασφαλίσει την επιστημονική εκπαίδευση της επόμενης γενιάς του δασικού και πυροσβεστικού προσωπικού καθώς και των υπεύθυνων για λήψη αποφάσεων. Μαθήματα που παρέχουν γνώσεις για τις πολιτισμικές και κοινωνικές προεκτάσεις του φαινομένου της φωτιάς στα δασικά οικοσυστήματα, για την κουλτούρα καταπολέμησης των πυρκαγιών στις περιοχές αυτές, καθώς και για τις δημόσιες αξίες, τις συμπεριφορές και τη δεοντολογία θα μπορούσαν επίσης να αποδειχτούν πολύτιμα.

3. Συζήτηση – Συμπεράσματα

Ουσιαστικές αλλαγές έχουν προκύψει τα τελευταία χρόνια σε ό,τι έχει να κάνει με τη διαχείριση των πυρκαγιών στην Ελλάδα. Αυτές οι αλλαγές έχουν ένα σημαντικό αντίκτυπο στη διαχείριση της φωτιάς καθώς και στη δυνατότητα να καταπολεμηθούν οι πυρκαγιές πιο αποτελεσματικά (Henderson et al. 2005). Δεδομένου ότι οι πυρκαγιές που προέρχονται από ανθρώπινες δραστηριότητες συνεχίζουν να αποτελούν απειλή, το ζήτημα του εάν εφήμερες σχετικές επιτυχίες στη μείωση του αριθμού και της καμένης έκτασης των καταστροφικών πυρκαγιών μπορούν να διατηρηθούν απεριόριστα πρέπει να εξετασθεί σοβαρά. Επιστημονικά αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι επιπρόσθετα βήματα είναι απαραίτητα να γίνουν για να ενδυναμώσουν την καταπολέμηση των πυρκαγιών. Για να γίνουν τα βήματα αυτά, ωστόσο, απαιτούνται διεπιστημονικοί, οικονομικοί και ανθρώπινοι πόροι οι οποίοι δεν είναι διαθέσιμοι στο επίπεδο που είναι απαραίτητοι.

Οι διαδικασίες του αντιπυρικού σχεδιασμού πρέπει να λαμβάνουν χώρα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για το σκέλος της πολιτικής που σχετίζεται με την πρόληψη. Στο επίπεδο του σχεδιασμού, είναι απαραίτητο να προωθηθεί μία περισσότερο ολιστική πρακτική διαχείρισης γης, παρά οι προσπάθειες να επικεντρώνονται στην προστασία των μεμονωμένων ιδιοκτησιών της κατακερματισμένης γης. Επίσης απαιτείται περισσότερη εκπαίδευση σε ό,τι αφορά την παρακίνηση των πολιτών στην αναγνώριση των περιβαλλοντικών αξιών με σκοπό να συμπεριφέρονται με τρόπους πιο φιλικούς προς το περιβάλλον.

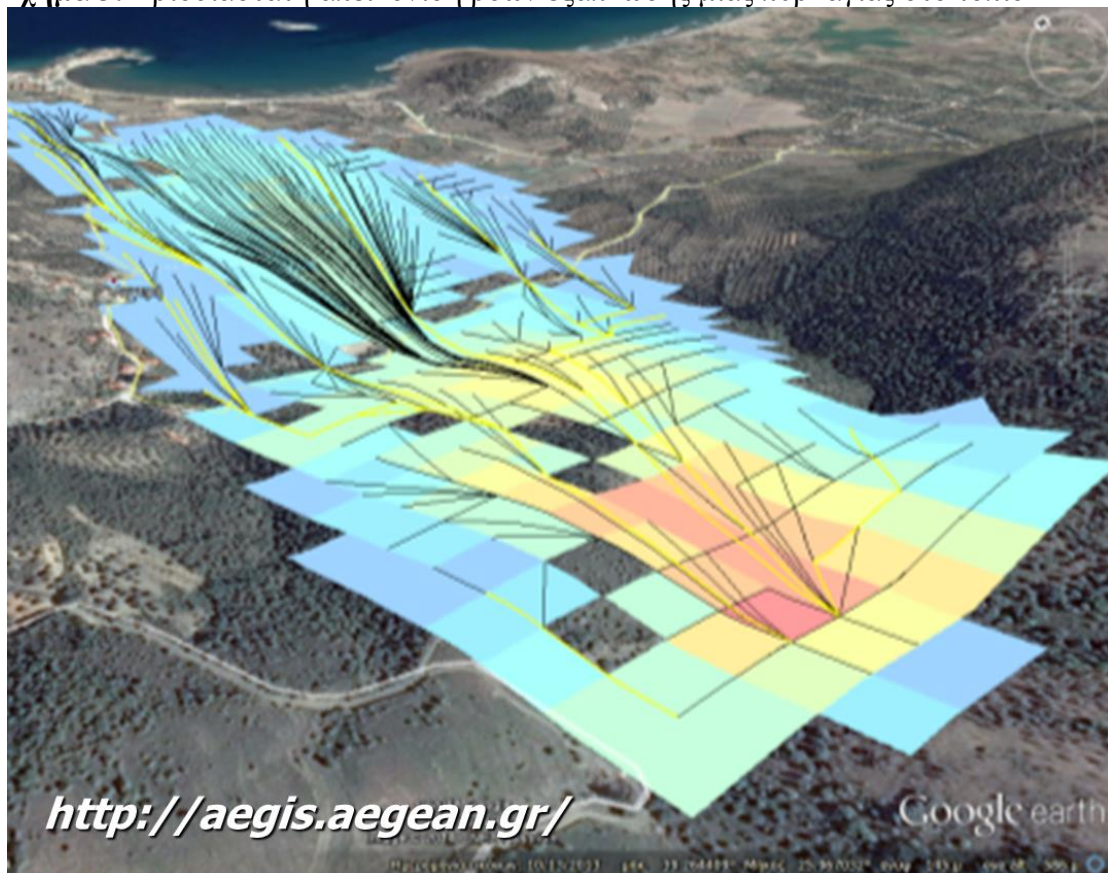
Η μεταβίβαση της αρμοδιότητας για την καταστολή των πυρκαγιών από τη Δασική Υπηρεσία στην Πυροσβεστική Υπηρεσία το 1998 και η επιβολή των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξαν πολύ σημαντικές αλλαγές πολιτικής στην Ελλάδα, ειδικά στα πλαίσια της διαθεσιμότητας πόρων για την καταπολέμηση των πυρκαγιών και την ικανότητα διαχείρισης του κινδύνου της φωτιάς σε περιοχές μεικτού ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Η εφαρμογή της εναέριας καταπολέμησης της φωτιάς υπήρξε επίσης σημαντική, όπως και η εμφάνιση οργανωμένων εθελοντικών οργανώσεων για την καταπολέμηση των πυρκαγιών.

Ολοένα και αναδεικνύεται η χρησιμότητα των σύγχρονων μεθόδων γεω-πληροφορικής τεχνολογίας, η οποία με τη βοήθεια κατάλληλων στατιστικών εργαλείων μπορεί να συνεισφέρει στην καλύτερη κατανόηση πολυσύνθετων φυσικών φαινομένων (σε πολλές περιπτώσεις χαοτικής συμπεριφοράς), συμπεριλαμβανομένων και ανθρωπογενών επιδράσεων (Καλαμποκίδης 2007). Προσομοίωση της φωτιάς επιχειρείται με τη χρήση δυναμικών μοντέλων συμπεριφοράς πυρκαγιών (Σχήμα 3). Για παράδειγμα, το *FARSITE* αποτελεί κύριο εργαλείο φυσικοχημικής μοντελοποίησης της φωτιάς σε κλίμακα τοπίου (Finney 1998). Εν τούτοις λόγω των μεγάλων ποσοτικών και ποιοτικών απαιτήσεων σε δεδομένα καθώς και άλλων περιορισμών της μελέτης των πυρκαγιών, η εφαρμογή στατιστικών ή εμπειρικών μοντέλων συμπληρώνει τα αναλυτικά εργαλεία των βιοφυσικών και ανθρωπογενών επιδράσεων στη δυναμική των πυρκαγιών τοπίου. Η αναγκαιότητα συσχετίσεων και ανάλυσης περιγραφικών στατιστικών δεδομένων με αντίστοιχα χωρικά δεδομένα, καθώς επίσης και η αναγκαιότητα απόδοσης των δεδομένων και των πληροφοριών στη διάσταση του χώρου, καθιστούν τη γεω-πληροφορική ένα ευέλικτο και ισχυρό αναλυτικό εργαλείο με δυνατότητες (Καλαμποκίδης και Κούτσιας 2000):

- εισαγωγής και ανάλυσης υπό ψηφιακή μορφή χωρικών και περιγραφικών δεδομένων.
- συσχέτισης και ανάλυσης περιφερειακών στατιστικών δεδομένων με αντίστοιχα χωρικά δεδομένα.
- ανάπτυξης μοντέλων για τη διαχείριση και επεξεργασία των δεδομένων.
- επεξεργασίας μεγάλου αριθμού και μεγάλης κλίμακας δεδομένων (Big Data), το οποίο με κλασσικές μεθόδους πρακτικά είναι αδύνατο να ολοκληρωθεί.
- παρουσίασης των τελικών αποτελεσμάτων σε οποιαδήποτε κλίμακα και τύπο χαρτών.

Κάθε έτος, οι θεσμοί πολιτικής προστασίας της χώρας πρέπει να διαχειριστούν τουλάχιστον δύο μεγάλης κλίμακας περιστατικά δασικών πυρκαγιών (>30.000 στρέμματα), παράλληλα με δεκάδες μεσαίας (5.000-30.000 στρέμματα) και εκατοντάδες μικρής κλίμακας πυρκαγιές. Είναι εμφανές ότι ο μηχανισμός καταστολής των δασικών πυρκαγιών τείνει υπό συνθήκες έντονης πίεσης να καταρρέει με καταστροφικά αποτελέσματα (π.χ. πυρικές περίοδοι των ετών 1998, 2000, 2007, 2012). Το σύστημα πυροπροστασίας της χώρας μας βασίζεται κυρίως στην καταστολή (π.χ. δαπάνες €380 εκ. για καταστολή έναντι €2 εκ. για πρόληψη). Οι μεγάλες δαπάνες για την καταστολή όμως δεν θα λύσουν το πρόβλημα. Υπάρχουν περιορισμοί σχετικά με τον αριθμό των ταυτόχρονων πυρκαγιών τις οποίες ο οργανισμός καταστολής μπορεί να χειριστεί.

Σχήμα 3: Τρισδιάστατη απεικόνιση ροών εξάπλωσης μίας πυρκαγιάς στο τοπίο

Ακόμη και οι πιο προηγμένοι μηχανισμοί πυρόσβεσης με άφθονη χρηματοδότηση, προσωπικό, εξοπλισμό και αεροσκάφη (π.χ. ΗΠΑ, Γαλλία, Αυστραλία) συχνά αποτυγχάνουν όταν αντιμετωπίζουν "ακραία" περιστατικά. Ακραία περιστατικά προέρχονται, στον μεταβαλλόμενο κόσμο που ζούμε, από αλλαγές (i) στα κλιματικά πρότυπα και τοπικά ακραία καιρικά φαινόμενα, (ii) στην κοινωνία (στέγαση, πυκνότητα πληθυσμού, τουρισμός), και (iii) στη διαχείριση των δασών και στις πρακτικές δασοκομίας τοπικά (π.χ. βοσκή, καυσοξύλευση, υλοτομία κ.λπ.). Η δασική καύσιμη ύλη συσσωρεύτηκε τα τελευταία 50+ χρόνια και αν δεν αφαιρεθεί από τον άνθρωπο, μία φωτιά θα την κάψει αργά ή γρήγορα.

Η αποτελεσματική διαχείριση των δασικών πυρκαγιών απαιτεί την αποδοχή πλέον μίας ολιστικής προσέγγισης Συνδυασμένων Ανθρώπινων και Φυσικών Συστημάτων (Coupled Human and Natural Systems - CHANS) που εμπεριέχει:

- χωρικές προσομοιώσεις δασικών πυρκαγιών και εργαλεία γεω-πληροφορικής σε συνδυασμό με στατιστικές μεθόδους.
- εφαρμογή μίας νέας πολιτικής για τη διαχείριση της καύσιμης ύλης που θα αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που απορρέουν από το πολυδιασπασμένο Ελληνικό τοπίο ανάμεσα σε πολλαπλούς ιδιοκτήτες και ποικίλες χρήσεις γης, καθώς και νομικά, οικονομικά και κοινωνικά εμπόδια.
- κοινωνική έρευνα για την κατανόηση των αντιλήψεων/ γνώσεων της Ελληνικής κοινωνίας σχετικά με τον κίνδυνο πυρκαγιών και τα προγράμματα διαχείρισης καύσιμης ύλης.
- διερεύνηση όλων των εμποδίων που μπορούν να προκύψουν κατά την εφαρμογή των προτεινόμενων στρατηγικών.

Συμπερασματικά, οι αρνητικές επιπτώσεις των δασικών πυρκαγιών δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν δίχως κοινωνική συναίνεση και αποδοχή, παράλληλα με την εφαρμογή στρατηγικών διαχείρισης των βιοφυσικών συστημάτων (Kalabokidis et al. 2008, Liu et al. 2007, Moritz et al. 2014, Spies et al. 2014). Όλα αυτά θα πρέπει να συνδυαστούν με κοινωνικές και πολιτικές προσαρμογές στις νέες πραγματικότητες που διαμορφώνονται από τη δυναμική του κλίματος, της κοινωνίας, της οικονομίας και του τοπίου.

4. Βιβλιογραφία

- Ager A.A., Vaillant N.M. and Finney M.A. 2011. Integrating fire behavior models and geospatial analysis for wildland fire risk assessment and fuel management planning. *Journal of Combustion* 19, 572452, doi: 10.1155/2011/572452.
- Bolle H.J. (Ed). 2003. Mediterranean Climate: Variability and Trends. Springer-Verlag, Berlin.
- Finney M.A. 1998. FARSITE: fire area simulator-model development and evaluation Res. Pap. RMRS-RP-4 Revised. USDA Forest Service, Rocky Mountain Research Station, Ogden, Utah.
- Henderson M., Kalabokidis K., Marmaras E., Konstantinidis P. and Marangudakis M. 2005. Fire and society: a comparative analysis of wildfire in Greece and the United States. *Human Ecology Review* 12(2):169-182.
- Καλαμποκίδης Κ. 2007. Φωτιά, άνθρωπος και περιβάλλον – Γεωγραφική ανάλυση. Στο Ευθυμιόπουλος Η. και Μοδινός Μ. (επ.). Ορεινός Χώρος και Δάση. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. Σελ. 249-265.
- Καλαμποκίδης Κ. και Κούτσιας Ν. 2000. Γεωγραφική πολυμεταβλητή ανάλυση της χωρικής εμφάνισης των δασικών πυρκαγιών. *Γεωτεχνικά Επιστημονικά Θέματα* 11:37-47.
- Καλαμποκίδης Κ., Ηλιόπουλος Ν. και Γλιγλίνος Δ. 2013. Πυρο-Μετεωρολογία και Συμπεριφορά Δασικών Πυρκαγιών σε ένα Μεταβαλλόμενο Κλίμα. Εκδοτικός Όμιλος ΙΩΝ, Αθήνα. ISBN: 978-960-508-045-7. 400 σελ.
- Καλαμποκίδης Κ., Ιωσηφίδης Θ., Morehouse B. και Henderson M. 2007. Ανθρωπογεωγραφικές διαστάσεις της διαχείρισης του κινδύνου πυρκαγιών στο Βόρειο Αιγαίο. Στο Κίζος Θ., Ιωσηφίδης Θ. και Σπιλάνης Γ. (επ.). Ειδικά Θέματα Ανάπτυξης σε Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα. Σελ. 201-224.
- Kalabokidis K., Iosifides T., Henderson M. and Morehouse B. 2008. Wildfire policy and use of science in the context of a socio-ecological system on the Aegean Archipelago. *Environmental Science and Policy* 11(5): 408-421.
- Liu J., Dietz T., Carpenter S.R., Alberti M., Folke C., Moran E., Pell A.N., Deadman P., Kratz T., Lubchenco J., Ostrom E., Ouyang Z., Provencher W., Redman C.L., Schneider S.H. and Taylor W.W. 2007. Complexity of coupled human and natural systems. *Science* 317(5844):1513-1516.
- Moritz M.A., Batllori E., Bradstock R.A., Gill A.M., Handmer J., Hessburg P.F., Leonard J., McCaffrey S., Odion D.C., Schoennagel T. and Syphard A.D. 2014. Learning to coexist with wildfire. *Nature* 515(7525): 58-66.
- Pyne S.J., Andrews P.L. and Laven R.D. 1996. Introduction to Wildland Fire 2nd Ed. John Wiley & Sons, New York.
- Spies T.A., White E.M., Kline J.D., Fischer A.P., Ager A.A., Bailey J., Bolte J., Koch J., Platt E., Olsen C.S., Jacobs D., Shindler B., Steen-Adams M.M. and Hammer R. 2014. Examining fire-prone forest landscapes as coupled human and natural systems. *Ecology and Society* 19(3):9.

Κεφάλαιο 9:

Βιώσιμη Τοπική Συνεργατική Ανάπτυξη στην Ελλάδα

Γεώργιος Τσομπάνογλου
Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εργασίας
Πανεπιστήμιο του Αιγαίου
Τμήμα Κοινωνιολογίας
Μυτιλήνη

Δούρβος, Λ.
ΜΑ, ΕΑΠ

Περίληψη:

Από το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα και ακόμη πιο εντατικά από τη δεκαετία του 1980, άρχισαν οι τοπικές κοινωνίες αλλά και γενικότερα η παγκόσμια κοινότητα να αντιλαμβάνεται ότι η πρόοδος και η προκοπή είναι, ή θα πρέπει να είναι, συνυφασμένη με τον πολιτισμό. Τον πολιτισμό που δίνει νόημα και βελτιώνει την ποιότητα ζωής στην κοινότητα.

Οι κοινωνίες λοιπόν που βάζουν στο επίκεντρο τον ίδιο τον άνθρωπο, και χρησιμοποιούν τον πολιτισμό ως μοχλό ανάπτυξης και αξιοποιούν το πολιτιστικό και κοινωνικό τους κεφάλαιο, διαθέτουν τους πιο επιτυχημένους ρυθμούς ανάπτυξης, και ως εκ τούτου αποδίδουν θετικά οικονομικά αποτελέσματα. Ανεξάρτητα από τις μεθόδους και τα εργαλεία που θα επιλεγθούν σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά, το κομβικό σημείο είναι η αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της εκάστοτε περιοχής.

Στην περίπτωση της Ανάβρας, Μαγνησίας μέσα από το μοντέλο της κοινωνικής και κοινοτικής οικονομίας η κοινοτητα αυτή αναγεννήθηκε με την λειτουργία σημαντικών κινητήρων-δημιουργών, οι οποίοι συγκρότησαν ένα τοπικό συνεταιριστικό σχήμα, με την απαραίτητη συμμαχία της κοινωνικό-τεχνικής γνώσης τα οποία επέφεραν μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη στην κοινότητα. Ανάπτυξη τοπική με βάση τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της κοινότητας (κτηνοτροφία και φυσικό περιβάλλον-ενέργεια) τα οποία χάρις στην κοινωνική επιχειρηματικότητα, η οποία ηγήθηκε της πολιτικής οικονομίας της περιοχής, ανέδειξε καινοτομίες σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και ακόμη Ευρωπαϊκό επίπεδο.

1. Τοπική Ανάπτυξη

1.1 Ανθρωποκεντρική ανάπτυξη.

Στην περίοδο αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, υπήρξε τεράστια οικονομική και υλική πρόοδος στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Αυτή προήρθε από την άνθιση της βιομηχανίας αλλά και τις ραγδαία αναπτυσσόμενες επιστημονικές εξελίξεις. Για το λόγο αυτό ο Δυτικός κόσμος κατέληξε σε τρία συμπεράσματα. Πρώτον, ταύτισε την κοινωνική πρόοδο με την οικονομική, έτσι υιοθέτησε σαν συστήματα μέτρησης και αξιολόγησης της, τους οικονομικούς δείκτες. Δεύτερον, υποβάθμισε την αξία του πολιτισμού και τον έθεσε σε δεύτερη μοίρα, δίνοντας του τον ρόλο του συντελεστή- παράγοντα της οικονομίας, και τρίτο, υιοθετήθηκε η άποψη ότι ο Τρίτος Κόσμος παρέμενε υπανάπτυκτος γιατί το πολιτιστικό και θρησκευτικό του υπόβαθρο ήταν αντίθετο προς τις νέες ιδέες, τις επιχειρήσεις και τη βιομηχανία (Πασχαλίδης, 2002).

Ορισμένα γεγονότα, όπως η πετρελαϊκή κρίση το 1973 και η εμφάνιση και η άνθιση της πληροφορικής στη δεκαετία του 1980, οδήγησαν στην αποβιομηχάνιση και σε αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Την εποχή αυτή άρχισαν να εντοπίζονται και να παρουσιάζονται τα προβλήματα του οικονομοκεντρικού μοντέλου ανάπτυξης, όπως η μόλυνση του φυσικού και η υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος, ενώ διατυπώθηκαν και ενστάσεις για την υποβάθμιση του πολιτισμού καθώς και για την περιθωριοποίηση και υποτίμηση των κουλτουρών, πέραν της κυρίαρχης των δυτικών κοινωνιών. Μοιραία, το οικονομοκεντρικό μοντέλο ανάπτυξης θεωρήθηκε αποτυχημένο και ξεπερασμένο, οπότε έπρεπε ο κόσμος να στραφεί σε άλλες λύσεις. Ορισμένες χώρες του Τρίτου Κόσμου, οχυρώθηκαν γύρω από έναν εθνικισμό προσπαθώντας να διαφυλάξουν την πολιτισμική και θρησκευτική τους ταυτότητα. Αυτό είχε ως συνέπεια να αποκλειστεί οτιδήποτε ξενόφερτο σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο. Στις περισσότερες χώρες του κόσμου ήρθε ο πολιτισμός στο επίκεντρο της ανάπτυξης, όχι με άξονα την υλική πρόοδο και τους οικονομικούς δείκτες, αλλά με βάση την πρόοδο του ανθρώπου η οποία μπορεί να αξιολογηθεί ανάλογα με: α) τις ελευθερίες που απολαμβάνουν οι πολίτες σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, β) στην ισότητα παροχής υπηρεσιών και ευκαιριών προς όλους, στην περιθαλψη, τη μόρφωση και την αξιοπρεπή διαβίωση, γ) την ελευθερία έκφρασης και τη δυνατότητα πολιτιστικής έκφρασης, δ) την ισότητα όλων, με κανένα κριτήριο αποκλεισμού, απέναντι στο νόμο και την απολαβή των πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ε) την ισότιμη μεταχείριση στον εργασιακό χώρο και στ) την παροχή βοήθειας προς τα μέλη της κοινότητας που σε ειδικές ή έκτακτες περιπτώσεις την έχουν ανάγκη (Κουρλιούρος, 2016· Πασχαλίδης 2002).

Στη σημερινή εποχή η παγκοσμιοποίηση είναι σημαντική και στον πολιτιστικό τομέα, εκτός από τον οικονομικό. Η ροή πληροφοριών που διακινείται παγκοσμίως μέσω των νέων τεχνολογιών, παρέχουν τη δυνατότητα σε πολλές, μέχρι πρόσφατα απομονωμένες κοινωνίες να έρθουν σε επαφή με άλλες, ώστε να γνωρίσουν ιδέες και αξίες άλλων κοινωνιών, να προβάλουν τις δικές τους ιδιαίτερες αξίες και ιδέες αλλά και να εδραιώσουν αυτές μπροστά στον κίνδυνο της αλλοτρίωσης. Σ' αυτό το πλαίσιο της διπλής έκφρασης της παγκοσμιοποίησης, η συνέργεια του πολιτισμού με την τοπική ανάπτυξη οδηγεί στην προώθηση του τοπικού κεφαλαίου, το οποίο με έναν τρόπο το καθιστά διεθνές. Ο όρος που χαρακτηρίζει αυτό το φαινόμενο είναι: διεθνο-τοπικοποίηση (Καραχάλης, 2007).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, μεγάλοι διεθνείς οργανισμοί (ΟΗΕ και UNESCO), εντόπισαν την ανάγκη για τη μετάβαση της παγκόσμιας ανάπτυξης από το οικονομοκεντρικό στο πολιτισμοκεντρικό μοντέλο, φέρνοντας στο επίκεντρο, τόσο τον πολιτισμό όσο και τον ίδιο τον άνθρωπο. Όρισαν δε την ανάπτυξη ως «μια διαδικασία, η οποία

εκτείνεται πέρα από την απλή οικονομική αύξηση, ενσωματώνοντας όλες τις διαστάσεις της ζωής και όλες τις δραστηριότητες μιας κοινότητας, όλα τα μέλη της οποίας καλούνται να συμβάλλουν και αναμένεται ότι θα ευεργετηθούν από τα οφέλη της» (Πασχαλίδης, 2002).

1.2 Ανάπτυξη και τοπικές κοινωνίες.

Αρχικά ως οριοθετήσουμε όλους τους συναφείς όρους που αναφέρονται στην ανάπτυξη ενός τόπου, μιας κοινότητας και μιας περιφέρειας. Ένας ορισμός που δίνεται για την τοπική ανάπτυξη από τη Μητούλα (2008) είναι ότι αυτή επιτυγχάνεται διαμέσου της οικονομικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με την επιβολή των απαραίτητων διαρθρωτικών αλλαγών, με σκοπό τη βελτίωση του επιπέδου ζωής των μελών της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας. Ενώ σε μία άλλη προσέγγιση, κατά τους Christenson και Robinson (Δαουτόπουλος, 1997), η κοινοτική ανάπτυξη ορίζεται από μια σειρά συνιστωσών, οι οποίες αφενός είναι όλες απαραίτητες και υποχρεωτικές, αφετέρου απαιτείται η ιεράρχησή τους η κλιμακωτή παρουσία τους. Τα στοιχεία λοιπόν που δίνουν τον ορισμό της κοινοτικής ανάπτυξης, κατ' αυτήν την προσέγγιση είναι: «α) ένα σύνολο ατόμων, β) σε μια κοινότητα, γ) που παίρνει την απόφαση, δ) να ξεκινήσει μια διαδικασία κοινωνικής δράσης, δηλαδή σχεδιασμένη παρέμβαση, ε) για να αλλάξει, στ) την οικονομική, κοινωνική πολιτισμική ή περιβαλλοντική του κατάσταση».

Η επιτυχημένη περιφερειακή πολιτική προϋποθέτει την πολιτιστική αποκέντρωση και την ανάληψη πρωτοβουλιών και δράσεων τόσο από πλευράς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, όσο και από ομάδες ή το σύνολο της τοπικής κοινότητας. Ενώ πολιτιστική αποκέντρωση νοείται η ισόρροπη πολιτιστική ανάπτυξη ανθρώπων και τόπου ή με άλλα λόγια η άρση των αποκλεισμών στην κατανομή των πολιτιστικών αγαθών, στις ευκαιρίες για πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία και γενικότερα στη δυνατότητα συμμετοχής στα πολιτιστικά και κοινωνικά δρώμενα για το σύνολο της γεωγραφικής περιφέρειας και των μελών της (Μπιτσάνη, 2004).

Από τους παραπάνω ορισμούς, ανεξάρτητα από τον επιστημονικό κλάδο που προέρχεται ο καθένας και τη μορφή της ανάπτυξης που ορίζει, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν κοινά σημεία. Αυτά αποτελούν τις αδιαπραγμάτευτες αρχές της ισότητας, της συμμετοχικότητας και της δραστηριοποίησης στον τομέα του πολιτισμού προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Μια από τις πολιτικές που ασκούνται και αποτελεί εργαλείο της πολιτισμικής ανάπτυξης είναι η αστική αναβίωση. Η πόλη, αλλά και γενικότερα όλοι οι οικισμοί (χωριά και κωμοπόλεις), αποτελεί διαχρονικά τον τόπο όπου συνευρίσκονται οι άνθρωποι και αναπτύσσονται οι κοινωνικοί δεσμοί, τα ήθη και έθιμα, οι πολιτικοί θεσμοί και οι τεχνολογικές ανακαλύψεις, έτσι ώστε να την καθιστούν σημαντική για τον πολιτισμό και κατ' επέκταση για την ανάπτυξη (Πασχαλίδης, 2002).

Από την δεκαετία του 1980 παρατηρήθηκε ότι η ανάπτυξη πολιτιστικών πολιτικών σε τομείς όπως ο τουρισμός, η αναψυχή και άλλες «πολιτιστικές βιομηχανίες» όπως το ντιζάιν, μπορούν να αναπληρώσουν χαμένες θέσεις εργασίας που προήρθαν από την αποβιομηχάνιση, αλλά και να συμβάλλουν στην γενικότερη οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή (Μπιανκίνι, 1994).

Παρόλο που από τη δεκαετία του 1990 ο σκοπός της πολιτικής των μεγάλων πόλεων παγκοσμίως προσανατολίστηκε σε μια πιο ολιστική προσέγγιση, στη διεθνή δηλαδή προβολή της θετικής εικόνας της πόλης, για τις μικρότερες πόλεις είναι προτιμότερο η πολιτική να επικεντρώνεται στην τοπική κοινότητα και να στοχεύει στους εξής σκοπούς: α) διευκόλυνση της πρόσβασης για όλους στις τέχνες, την πολιτιστική κληρονομιά καθώς και στη μαζική – λαϊκή κουλτούρα, β) επιδίωξη της ενεργής συμμετοχής όλων των πολιτών, τόσο στη λήψη των

αποφάσεων όσο και τον προγραμματισμό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων¹, γ) ενίσχυση της τοπικής πολιτιστικής δημιουργίας, δ) προώθηση της τοπικής πολιτιστικής ταυτότητας και ε) προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Κόνσολα, 2006).

Τα μέσα του πολιτιστικού τομέα που διαμορφώνουν την τοπική αναπτυξιακή πολιτική είναι (Ψύλλα, 1992):

- Η συμμετοχή, η πληροφόρηση και ενημέρωση των πολιτών με σκοπό την προώθηση της πολιτικής τους κουλτούρας.
- Η επιμόρφωση και η προσφορά εργασίας σε επαγγέλματα του πολιτισμού με σκοπό την ένταξη και ενσωμάτωση των κοινωνικά αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας.
- Η διοργάνωση καλλιτεχνικών και επιμορφωτικών εκδηλώσεων και η δημιουργία χώρων πνευματικής και καλλιτεχνικής έκφρασης με σκοπό την άνοδο του πνευματικού επιπέδου των πολιτών.
- Η δημιουργία χώρων αναψυχής και η συμμετοχή σε ερασιτεχνικές ασχολίες και εθελοντικές ομάδες με σκοπό αφενός την ψυχαγωγία των πολιτών και αφετέρου την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους.

Από μία άλλη σκοπιά, κατά τον Geffe (Καραχάλης, 2007), η τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη επηρεάζεται με τρεις τρόπους από τον πολιτισμό, ο οποίος:

- δημιουργεί σημεία αναφοράς για του φορείς και τους εμπλεκόμενους στην αναπτυξιακή διαδικασία και τους ενθαρρύνει για κοινές πρωτοβουλίες και δράσεις.
- δημιουργεί ένα ελκυστικό περιβάλλον για τους κατοίκους αλλά και τους επισκέπτες της περιοχής.
- δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την παραγωγή και διάθεση πολιτιστικών αγαθών αλλά και θέσεις εργασίας που συνδυάζουν την χρηστικότητα με την αισθητική.

Επίσης, είναι πολύ σημαντικό, η ανάπτυξη να ενσωματώνει όλους τους κανόνες για τη βιωσιμότητα ώστε να εξασφαλίζει τη διαχρονικότητα. Ο πολιτισμός δεν είναι μόνο έκφραση του ανθρωποκεντρικού μοντέλου ανάπτυξης, αλλά αποτελεί το βασικό πυλώνα της βιωσιμότητας. Η τοπική ανάπτυξη που βασίζεται στον πολιτισμό, δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε να εξασφαλίζεται η διάρκεια και η συνέχεια των παραδόσεων από γενιά σε γενιά. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, μπορούν απρόσκοπτα τα ανεξάρτητα μέλη, αλλά και οι θεσμοθετημένες ή οι άτυπες ομάδες της κοινότητας, να αξιοποιούν τις ιδιαιτερότητες και την ταυτότητα του τόπου τους να διατηρήσουν τις υπάρχουσες και να αναπτύξουν νέες οικονομικές δραστηριότητες. Η επίτευξη της οικονομικής βιωσιμότητας σ' αυτήν την περίπτωση συμβαδίζει με την κοινωνική βιωσιμότητα και επιπρόσθετα με την είσοδο στην αγορά εργασίας της κοινότητας, των μελών της που για διάφορους λόγους ήταν αποκλεισμένα από αυτή (Τσομπάνογλου, 2007α).

Η βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη επιτυγχάνεται όταν η αμφίδρομη σχέση που έχουν η κοινωνία, η οικονομία και το περιβάλλον², ανά ζεύγη μεταξύ τους, διακατέχεται από ισότητα και χωρίς η μία παράμετρος να υπερισχύει έναντι των άλλων. Θα μπορούσαμε να απεικονίσουμε το μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης σαν ένα ισόπλευρο τρίγωνο, με κορυφές τους τρεις προσδιοριστικούς παράγοντες, την κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον. Αν για

¹Σύμφωνα με τον Αθανασόπουλο, το να περιμένει μια κοινότητα την οικονομική ενίσχυση ή την οργάνωση των τοπικών δράσεων στον τομέα του πολιτισμού από άλλους, είναι καταδικασμένες αυτές (οι δράσεις) ακόμη κι αν επιτύχουν να μην έχουν μέλλον. Αντιθέτως πρέπει ο τοπικός πληθυσμός να ενεργοποιηθεί, και αφού αξιοποιήσει τα τοπικά μέσα και πόρους που διαθέτει να απευθυνθεί στην κεντρική εξουσία για βοήθεια (1994).

²Οποιαδήποτε πολιτιστική ή καλλιτεχνική δραστηριότητα δεν έχει κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα για τον άνθρωπο, όταν διαταραχθεί η σχέση του με το δομημένο περιβάλλον και τη φύση (Αθανασόπουλος, 1994).

οποιοδήποτε λόγο αλλάζει το σχήμα διαταράσσεται η βιωσιμότητα (Ανδριώτης, 2008; Τσομπάνογλου, 2007α). Βασικό χαρακτηριστικό της βιώσιμης ανάπτυξης είναι ότι καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος, εξασφαλίζοντας συγχρόνως τα ίδια δικαιώματα και στις μελλοντικές γενιές (Κουρλιούρος, 2016).

Υπάρχουν ορισμένες παράμετροι που άπτονται πρακτικών θεμάτων κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της τοπικής και περιφερειακής πολιτικής:³ Υπάρχει μεγάλη ανάγκη για μικρά τοπικά έργα, τα οποία συνήθως δεν χρηματοδοτούνται από το δημόσιο και κατά συνέπεια απαιτούν την κινητοποίηση της τοπικής κοινωνικής δυναμικής.

- (1). Η υλοποίηση των έργων και γενικότερα των προγραμμάτων, αυτού του μεγέθους, απαιτεί οικονομική επένδυση (ανεξάρτητα από ποιον θα καλυφθεί), δυσανάλογα μικρή σε σχέση με τις θέσεις εργασίας (κατά την κατασκευή) και απασχόλησης (κατά την λειτουργία) που θα δημιουργηθούν. Επίσης μέσα από αυτά τα έργα δημιουργούνται προϋποθέσεις ανάπτυξης της κοινοτικής συνείδησης και δημιουργίας ισχυρών δεσμών μεταξύ των μελών της κοινότητας.
- (2). Η καταγραφή των υποδομών μιας περιοχής, παρέχει την ευκαιρία για σωστό προγραμματισμό και στη συνέχεια υλοποίηση έργων με σκοπό την αξιοποίηση των ανεκμετάλλευτων πλουτοπαραγωγικών πόρων.
- (3). Η ύπαρξη ενός τοπικού ηγέτη, όχι απαραίτητα με την τυπική έννοια του όρου, είναι υψίστης σημασίας για την ομάδα και κατ' επέκταση για την επιτυχή ολοκλήρωση του έργου καθώς αυτός μπορεί και πρέπει να είναι η πηγή έμπνευσης για το σύνολο.

Το ζητούμενο λοιπόν για τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης αλλά και γενικότερα για τους εμπλεκόμενους στα κοινά μια τοπικής κοινωνίας φορείς, είναι η ανάπτυξη και η ανάδειξη: (α) του πολιτιστικού κεφαλαίου της περιοχής μέσω των υποδομών και του φυσικού περιβάλλοντος, με σκοπό να προκύψει η προσφορά του τόπου στον πολιτιστικό τομέα και (β) της πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής. Και τα δύο με τις κατάλληλες στρατηγικές οδηγούν στην δημιουργία βιώσιμων θέσεων εργασίας, την προώθηση τοπικών προϊόντων και την εισροή επισκεπτών, με αποτέλεσμα να προκύπτουν θετικές κοινωνικό-οικονομικές επιπτώσεις για την περιοχή.

2. Αναπτυξιακά Εργαλεία για μια Περιοχή⁴

2.1 Κοινωνική Οικονομία

2.1.1 Κοινωνική οικονομία και κοινωνικό κεφάλαιο.

Ο όρος κοινωνική οικονομία αναφέρεται σε όλες τις δραστηριότητες του ιδιωτικού οικονομικού τομέα, των οποίων ο σκοπός μπορεί να είναι συλλογικός, κοινοτικός ή και δημόσιος. Αποτελεί τον λεγόμενο τρίτο τομέα- πυλώνα της οικονομίας και κινείται μεταξύ των άλλων δύο του δημόσιου και του ιδιωτικού. Συνήθως είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, αλλά και όταν ακόμη αναπτύσσεται επιχειρηματική δράση, το οικονομικό κέρδος δεν αποτελεί αυτοσκοπό. Οι παραδοσιακές και ευρέως γνωστές μορφές οργανισμών της κοινωνικής οικονομίας είναι τα σωματεία, τα ιδρύματα, οι συνεταιρισμοί και τα ταμεία αλληλασφάλισης. Η πιο πρόσφατη μορφή που εμφανίστηκε τα τελευταία χρόνια είναι οι κοινωνικές επιχειρήσεις. Αυτές προσφέρουν στην αγορά προϊόντα και υπηρεσίες, συνήθως σε πολύ συμφέρουσες και ανταγωνιστικές τιμές, και το βασικότερο είναι ότι στοχεύουν στην επίτευξη των κοινωνικών τους στόχων, όπως για παράδειγμα η προσφορά νέων θέσεων εργασίας (Νασιούλας, 2015; Τσομπάνογλου, 2007β; Τσομπάνογλου, 2016).

³Για τις παραμέτρους 1,2,3 βλέπε: Δαουτόπουλος, (1997), και για την παράμετρο 2 βλέπε: Καραχάλης, (2007).

⁴Η επιλογή των συγκεκριμένων έγινε γιατί έχουν εφαρμογή στις μελέτες περιπτώσεων που ακολουθούν.

Οι οργανισμοί που δρουν με βάση τις αρχές της κοινωνικής οικονομίας, κινούνται, όπως είδαμε, μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, καλύπτοντας τις κοινωνικές, πολιτιστικές και περιβαλλοντικές ανάγκες και ευαισθησίες των πολιτών, που από τη μία πλευρά, ο κρατικός μηχανισμός αδυνατεί ή αδιαφορεί να καλύψει και από την άλλη, οι ιδιωτικές κερδοσκοπικές επιχειρήσεις δεν ενδιαφέρονται να επενδύσουν σε αυτούς τους τομείς (Nasioulas & Tsobanoglou, 2006).

Οι βασικές αρχές που διέπουν την κοινωνική οικονομία είναι (Salmas, & Nasioulas, 2015):

- Ο άνθρωπος και η κοινωνία υπερτερούν σε σημαντικότητα απέναντι στην οικονομία και τα χρήματα.
- Η συμμετοχή των πολιτών είναι εθελοντική και υπάρχει ισοτιμία μεταξύ τους.
- Ο έλεγχος διενεργείται από τα μέλη με δημοκρατικές διαδικασίες.
- Ισχύουν οι αξίες της αλληλεγγύης και της ευθύνης.
- Το ατομικό συμφέρον εναρμονίζεται με το γενικό.
- Η λειτουργία είναι αυτόνομη και ανεξάρτητη από το κράτος.
- Η διανομή των πιθανών οικονομικών πλεονασμάτων διοχετεύεται είτε σε επενδύσεις βιώσιμης ανάπτυξης, είτε σε παροχή υπηρεσιών προς όφελος των μελών- δικαιούχων και του κοινωνικού συνόλου γενικότερα.

Τα χαρακτηριστικά των οργανισμών που δραστηριοποιούνται με βάση τις αρχές της κοινωνικής οικονομίας είναι τα ακόλουθα: (Salmas & Nasioulas, 2015).

- Είναι επίσημα οργανωμένοι οργανισμοί που δημιουργούνται από ιδιώτες.
- Έχουν αυτονομία στη λήψη των αποφάσεων, για όλα τα θέματα της αγοράς, όπως η παραγωγή των αγαθών, η προσφορά υπηρεσιών, η ασφάλιση και η χρηματοδότηση.
- Τα αγαθά που παράγονται ή οι υπηρεσίες που προσφέρονται μπορεί είτε να διοχετεύονται στην ελεύθερη αγορά ή να προορίζονται για την κάλυψη των αναγκών των μελών τους.
- Η λήψη των αποφάσεων και η διανομή των πιθανών κερδών δε σχετίζονται με το κεφάλαιο ή τις εισφορές που καταβάλει το κάθε μέλος, ενώ το καθένα από αυτά έχει μία ψήφο στη λήψη των αποφάσεων.

Στη χώρα μας, ο νόμος 4019/2011 ορίζει την έννοια της κοινωνικής οικονομίας και ορίζει ότι περιλαμβάνονται σ' αυτόν οι συλλογικές δράσεις με περιεχόμενο πολιτιστικό, περιβαλλοντικό, οικολογικό καθώς και αυτές που αναδεικνύουν τα τοπικά προϊόντα ή την παροχή υπηρεσιών με σκοπό το συλλογικό όφελος (ΦΕΚ Α' 216/30.9.2011).

Για την κοινωνική οικονομία είναι πολύ σημαντικός ο σχηματισμός του κοινωνικού κεφαλαίου. Ο όρος υποδηλώνει τις σχέσεις, που διακατέχουν τα μέλη μιας τυπικής ή άτυπης κοινότητας, όταν αυτές διέπονται από τις αρχές της ειλικρίνειας, του δικαίου και της αντικειμενικής πληροφόρησης, με αποτέλεσμα την οικονομική ισότητα μεταξύ ανεξαρτήτων ατόμων αλλά και ομάδων του πληθυσμού. Για την οικονομία, το πολιτιστικό κεφάλαιο είναι εξίσου σημαντικό, τόσο με το οικονομικό όσο και με το ανθρώπινο κεφάλαιο (Nasioulas & Tsobanoglou, 2006).

Σε πολλές περιπτώσεις μικρών και γεωγραφικά απομονωμένων περιοχών, το κοινωνικό κεφάλαιο υστερεί λόγω της ερήμωσης του τόπου με την αστυφιλία και την μετανάστευση των προηγούμενων δεκαετιών. Η διασύνδεση όμως των απόδημων μελών με την τοπική κοινότητα και η αναγνώρισή τους ως μέλη της, μπορεί να οδηγήσει στην εισροή εμβασμάτων και δημιουργία υποδομών, με μορφή επενδύσεων, χορηγιών ή δωρεών, ή ακόμη και στον επαναπατρισμό αυτών των μελών με συνέπεια την αύξηση και ανάπτυξη του φυσικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου, που είναι υποσύνολα του κοινωνικού (Τσομπάνογλου, 2016).

Ένα μεγάλο πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα η κοινωνία μας, στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας όπου έχει επικρατήσει, είναι ότι σε πολλούς παραδοσιακούς κοινωνικούς οργανισμούς ισχύουν παγιωμένες ιεραρχικές σχέσεις, με την εξουσία να ασκείται κάθετα, με αποτέλεσμα να εμποδίζονται η καινοτομία, η ανταλλαγή ιδεών και οι αλλαγές στο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον και κατά συνέπεια να δυσχεραίνεται η ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου (Τσομπάνογλου, 2007α).

Στην Ευρώπη, αντιμετωπίζεται ο θεσμός της κοινωνικής οικονομίας πιο οργανωμένα από ότι στη χώρα μας. Έτσι έχει δημιουργηθεί το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Πόλεων και Περιφερειών για την Κοινωνική Οικονομία (REVES). Μέλη του είναι 80 οργανισμοί από όλη την Ευρώπη, τα οποία συμπορεύονται με τις αρχές της κοινωνικής οικονομίας, αγωνιζόμενα για μια οικονομική ανάπτυξη κοινωνικά δίκαιη χωρίς αποκλεισμούς. Το REVES έχει άμεση επαφή και σχέση με τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με αποτέλεσμα να συμμετέχει στην διοργάνωση των ευρωπαϊκών πολιτικών. Από τις βασικές επιδιώξεις του REVES είναι η ανταλλαγή τεχνογνωσίας και η διαρκής ενημέρωση και εκπαίδευση των μελών. Ενώ, όσο μειώνονται οι δημόσιοι πόροι προσπαθεί να βρει λύσεις στο πρόβλημα της χρηματοδότησης και να βελτιώσει τις συνθήκες για να έχουν τα μέλη του καλύτερη πρόσβαση σ' αυτήν (Olsson & Νασιούλας, 2013).

2.1.2 Κοινωνική οικονομία και τοπική ανάπτυξη

Σήμερα, την εποχή της παγκοσμιοποίησης, και παρά τον παγκόσμιο πλούτο και τη μεγάλη προσφορά αγαθών, μεγάλες πληθυσμιακά ομάδες υποφέρουν από την πείνα την εξαθλίωση και βιώνουν την ανισότητα και την απομόνωση. Είναι λοιπόν, ίσως πιο επίκαιρο από ποτέ να επιλεγούν και εφαρμοστούν εναλλακτικές πρακτικές που να υποστηρίζουν και να ενισχύουν την αλληλεγγύη και τη συνύπαρξη. Διαχρονικά, οι αιτίες για την υιοθέτηση τέτοιου είδους εναλλακτικών αλληλέγγυων πρακτικών ήταν δύο, η ανάγκη αντιμετώπισης του αποκλεισμού και η ανάγκη για ταυτότητα και συμμετοχή στην κοινότητα (Vienney, 2008).

Με άλλα λόγια, το πρόβλημα που έχει να αντιμετωπίσει η παγκόσμια κοινότητα, αλλά και η κάθε τοπική κοινωνία ξεχωριστά είναι η κοινωνική ένταξη⁵ των ευπαθών ομάδων πληθυσμού. Αυτές, όπως ορίζονται στο νόμο 4019 του 2011 διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Αρχικά στις «ευάλωτες ομάδες πληθυσμού» ανήκουν αυτοί που είτε λόγω σωματικών ή ψυχικών προβλημάτων (π.χ. ΑΜΕΑ), είτε εξαιτίας της παραβατικής τους συμπεριφοράς (π.χ. εξαρτημένοι ή και απεξαρτημένοι από ουσίες) έχουν σοβαρές δυσκολίες στην ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Η δεύτερη κατηγορία είναι οι «ειδικές ομάδες πληθυσμού» στις οποίες ανήκουν όλοι όσοι λόγω κοινωνικών, οικονομικών ή πολιτισμικών αιτιών δυσκολεύονται να έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας (ΦΕΚ Α' 216/30.9.2011).

Η κοινωνική οικονομία, μέσα από τον συνδυασμό της φιλανθρωπίας με την επιχειρηματικότητα, μπορεί να συμβάλει σημαντικά στη λύση του προβλήματος. Ειδικότερα στις μειονεκτικές, λόγω μικρού πληθυσμού ή γεωγραφικής απομόνωσης, περιοχές μεγιστοποιείται η σημασία της καθώς δεν υπάρχει διάθεση για επενδύσεις από ιδιώτες λόγω μη επίτευξης κέρδους. Σημεία κλειδιά για την επιτυχία του εγχειρήματος είναι η δημιουργία συστάδων επιχειρήσεων και η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών και της πληροφορικής με στόχο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και όχημα τη σύνδεση της ταυτότητας του τόπου και των τοπικών προϊόντων με τους επισκέπτες τους και τα αστικά κέντρα. Προς την κατεύθυνση αυτή, δηλαδή την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών και την ανάπτυξη καινοτομιών, καταλυτική είναι η

⁵«Κοινωνική ένταξη σημαίνει δυνατότητα εισαγωγής μέσα στο σύστημα έμμιθης σχέσης, με δυνατότητα ασφάλισης κατά της ανεργίας και σύστημα οικογενειακών παροχών» (Τσομπάνογλου, 2015).

διασύνδεση της εκάστοτε περιοχής με εκπαιδευτικά ιδρύματα και πανεπιστήμια (Τσομπάνογλου & Βλαχοπούλου, 2016).

Στην Ευρώπη ήδη δύο εκατομμύρια οργανισμοί με 150 εκατομμύρια μέλη και εταίρους, που αντιπροσωπεύουν το 6% της απασχόλησης δραστηριοποιούνται με βάση τις αρχές την κοινωνικής οικονομίας. Αλλά και στη χώρα μας μπορούμε να βρούμε εφαρμογές της κοινωνικής οικονομίας. Ενδεικτικά ας δούμε δύο παραδείγματα. Είναι ευρύτερα γνωστοί οι γυναικείοι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί⁶, όπου οι γυναίκες της κάθε περιοχής φτιάχνουν και προσφέρουν στην αγορά γλυκά του κουταλιού, μαρμελάδες, παραδοσιακά ζυμαρικά και άλλα προϊόντα χρησιμοποιώντας τοπικά υλικά και παραδοσιακές συνταγές με αποτέλεσμα να διαφημίζουν τον τόπο τους, να ενισχύουν την τοπική παραγωγή και να αυξάνουν το οικογενειακό τους εισόδημα. Άλλη μία περίπτωση, διαφορετικού μεγέθους, φιλοσοφίας και με αφετηρία την κάλυψη των δικών τους ιδιαίτερων αναγκών, είναι η σύσταση ενός νησιωτικού ναυτιλιακού συνεταιρισμού, όπου τα μέλη του αγόρασαν από κοινού ένα πλοίο για να συνδέεται ακτοπλοϊκά ο τόπος τους με τον Πειραιά. Και στις δύο περιπτώσεις υποστηρίζεται η τοπική ανάπτυξη (Olsson & Νασιούλας, 2012).

Στα δύο παραπάνω παραδείγματα, οι εμπλεκόμενοι (γυναίκες της ελληνικής επαρχίας και κάτοικοι της νησιωτικής χώρας), δρουν με μεγάλη κοινωνική συνοχή με αποτέλεσμα να μπορούν να δίνουν ευκολότερα λύσεις στα οικονομικά και βιοποριστικά τους προβλήματα και κατά συνέπεια να ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες για συγκρούσεις μεταξύ τους. Όλα αυτά οδηγούν στη βελτίωση της ποιότητας της ζωής τους, την ανάπτυξη της περιοχής, η οποία καθίσταται και πιο ελκυστική (Τσομπάνογλου, 2007α). Στην συνέχεια εστιάζουμε στο παράδειγμα μιας ολικής κοινοτικής ενδυναμωσης της παραγωγικής διαδικασίας η οποία πέτυχε καινοτόμα αποτελέσματα στον τομέα αυτό.

3 Ανάβρα Μαγνησίας⁷

3.1 Παρουσίαση-Ιστορία

Η Ανάβρα είναι ένα ορεινό χωριό της Μαγνησίας, που βρίσκεται σε υψόμετρο 1000 μ. στη δυτική Όθρυ, ενώ το ποσοστό των κατοίκων που ασχολούνται με την κτηνοτροφία αγγίζει το 100%. Από το 2011 με τον νόμο «Καλλικράτη» το χωριό αποτελεί τοπική κοινότητα του Δήμου Αλμυρού. Οι 500 περίπου μόνιμοι κάτοικοι του χωριού συνεχίζουν την παράδοση και ασχολούνται με την κτηνοτροφία αλλά με διαφορετικό τρόπο πλέον. Μέχρι το 1924, ονομαζόταν Γούρα και ήταν η έδρα του Δήμου Όθρυος. Ο οικισμός καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων ογδόντα χρόνων τέσσερις φορές. Δύο φορές από πολέμους, τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο που ακολούθησε. Ενώ και οι σεισμοί του 1956 και του 1980 κατέστρεψαν όλες τις υποδομές του οικισμού με αποτέλεσμα, αφενός να αλλοιωθεί η φυσιογνωμία και ο παραδοσιακός χαρακτήρας του χωριού και αφετέρου να προκύψει η ανάγκη να ξαναχτιστούν τόσο οι ιδιωτικές υποδομές (οικίες και εργασιακοί χώροι) όσο και οι δημόσιες, αλλά και οι κάτοικοι να στραφούν αποκλειστικά στην κτηνοτροφία, ενώ παλαιότερα ασχολούνταν και με άλλα επαγγέλματα, όπως το εμπόριο δερμάτων και η καλλιέργεια πατάτας

⁶Για περισσότερες πληροφορίες και παραδείγματα για τους Γυναικείους Αγροτικούς Συνεταιρισμούς βλ.: Ανδριώτης, 2008).

⁷Τα στοιχεία προέρχονται από τις τηλεφωνικές επικοινωνίες με τον κ. Δημήτρη Τσουκαλά, πρώην κοινοτάρχη της Ανάβρας και νυν πρόεδρο της Εθελοντικής Οργάνωσης Ανάβρας Μαγνησίας για την Αειφορία, το Περιβάλλον και τον Πολιτισμό ANABPA-ZΩ, που πραγματοποιήθηκε στις 8/3/2015 και στις 28/5/2016. Οι παραπομπές σε ιστοσελίδες του διαδικτύου, είτε τα επιβεβαιώνουν, είτε αφορούν συμπληρωματικά στοιχεία..

(Ανάβρα-Ζω⁸ – Η Ανάβρα, Δήμος Αλμυρού⁹ – Ανάβρα, Δούρβος Α΄ τηλεφωνική συνέντευξη του κου Τσουκαλά).

Εικόνα 1: Η Ανάβρα Μαγνησίας

Οι πηγές της Ανάβρας είναι συνυφασμένες με την ίδια την κοινότητα. Η σημαντικότητά τους αποδεικνύεται από το ότι έχουν δώσει το όνομά τους στο χωριό. Βρίσκονται σε υψόμετρο 770 περίπου μέτρων στην κεντρική Όθρυ και σε απόσταση 700 μέτρων ανατολικά-νοτιοανατολικά σε σχέση με τον οικισμό. Αποτελούν τις πηγές ενός από τους σπουδαιότερους παραπόταμους του Πηνειού, του Ενιπέα ποταμού. Τα παλιότερα χρόνια κατά μήκος του ποταμού λειτουργούσαν πολλές υδροκίνητες εγκαταστάσεις, όπως μαντάνια, ντριστελέες και υδρόμυλοι, οι οποίες ήταν ταυτισμένες με την οικονομική ζωή του τόπου. Εξίσου σημαντικό ρόλο είχε και στα κοινωνικά δρώμενα, καθώς εκεί πραγματοποιούνταν το πανηγύρι του Αγίου Παντελεήμονα, στις 27-28 Ιουλίου, ενώ είναι και το μέρος όπου τελείται ο αγιασμός των υδάτων στα Θεοφάνεια, ακόμη και σήμερα. Οι πηγές και ο ποταμός υπήρξαν λοιπόν διαχρονικά το κέντρο κατασκευαστικής και βιοτεχνικής δημιουργίας των κατοίκων. Σήμερα, αποτελεί σημείο αναφοράς τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους επισκέπτες, αφού η φυσική ομορφιά και η περιβαλλοντική σημασία του χώρου, προσφέρονται για περίπατο και απόλαυση της δροσιάς κατά τους θερινούς μήνες (Ανάβρα-Ζω- πηγές).

Εικόνα 2: Οι πηγές της Ανάβρας

⁸Στο εξής οι παραπομπές που αναφέρονται στην Ανάβρα-Ζω βλ. στο www.anavra-zo.gr, ενώ για περισσότερη ανάλυση βλ. στις βιβλιογραφικές αναφορές της παρούσης.

⁹Στο εξής οι παραπομπές που αναφέρονται στο Δήμο Αλμυρού βλ. στο www.almyros-city.gr, ενώ για περισσότερη ανάλυση βλ. στις βιβλιογραφικές αναφορές της παρούσης.

3.2 Η Αναβίωση της Ανάβρας

Η σύγχρονη ιστορία της Ανάβρας διακρίνεται σε τρεις περιόδους. Στην πρώτη, μέχρι το 1990, η κοινότητα ήταν ένα τυπικό δείγμα ορεινού ελληνικού χωριού, όπου οι 300 περίπου κάτοικοι συμβίωναν με τα 30.000 ζώα που κυκλοφορούσαν ελεύθερα. Οι υποδομές είναι ανύπαρκτες, καθώς δεν υπάρχουν δίκτυα ύδρευσης και εσωτερικής οδοποιίας και υπήρχε σύνδεση με ασφαλτοστρωμένο δρόμο μόνο με τη Λαμία παρότι ανήκει στο νομό Μαγνησίας.

Η δεύτερη φάση ξεκινά το 1990, οπότε και αναλαμβάνουν τη διοίκηση της κοινότητας μια ομάδα ανθρώπων με επικεφαλής τον κ. Δημήτρη Τσουκαλά, και λήγει με την αποχώρησή τους το 2010. Σημαντική είναι η συνεισφορά της συζύγου του κ. Τσουκαλά, κ. Καραλή, η οποία ως αρχιτέκτονας (καθηγήτρια στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο) πραγματοποίησε όλες τις μελέτες και επέβλεψε τα έργα υποδομής, που θα δούμε στη συνέχεια, ως άμισθος σύμβουλος της κοινότητας (Ιγνατιάδης, 2010). Η νέα διοίκηση καταφέρνει να απορροφήσει το 100% τόσο των εθνικών πόρων όσο και τη χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και να αξιοποιήσει και να αναδείξει τα δύο συγκριτικά πλεονεκτήματα της περιοχής, που όπως διαπιστώσαμε από την προηγούμενη υποενοότητα είναι η κτηνοτροφία και το φυσικό περιβάλλον. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του κ. Τσουκαλά (Δούρβος Α΄ τηλεφωνική συνέντευξη): «...δεν είναι τυχαίο ότι όταν έβγαινε ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα, η Περιφέρεια Θεσσαλίας απευθυνόταν πρώτα σε εμάς και μετά στους Δήμους των μεγάλων πόλεων γιατί ήξεραν ότι εμείς θα αξιοποιήσουμε τα χρήματα».

Ιεραρχώντας τις ανάγκες, πρώτο μέλημα της διοίκησης της κοινότητας Ανάβρας, κατά τον κ. Τσουκαλά (Δούρβος Α΄ και Β΄ τηλεφωνική συνέντευξη), ήταν η απομάκρυνση των ζώων από τον οικισμό. Αυτό επιτυγχάνεται κάνοντας συμμετόχους τους κατοίκους του χωριού, με 23 λαϊκές συνελεύσεις στη διάρκεια ενός χρόνου, ενώ αυτή η εφαρμογή της άμεσης δημοκρατίας συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια όλης της θητείας της συγκεκριμένης κοινοτικής αρχής, καθώς κάθε χρόνο πραγματοποιούνταν 5 ως 10 λαϊκές συνελεύσεις που συναποφάσιζαν τις εκάστοτε περαιτέρω κινήσεις και έργα για την κοινότητα. Επίσης δόθηκαν οικονομικά κίνητρα για τη μετεγκατάσταση των ζώων στα νεοσύστατα κτηνοτροφικά πάρκα, καθώς το κόστος αγοράς των μονάδων από τους κατοίκους ήταν πολύ χαμηλό, και αφορούσε είτε αγρούς της κοινότητας είτε άλλους που παραχωρήθηκαν από το Υπουργείο Γεωργίας σε αυτήν. Έτσι δημιουργούνται περιμετρικά του οικισμού τρία κτηνοτροφικά πάρκα με ογδόντα κτηνοτροφικές μονάδες, που ασχολούνται με τη βιολογική κτηνοτροφία, καθώς κι ένα πρότυπο σφαγείο, το μοναδικό δημόσιο σφαγείο στην Ελλάδα το οποίο διαθέτει τις διεθνείς πιστοποιήσεις: HACCP, ISO, κωδικός Ε.Ε., καθώς και βιολογική γραμμή σφαγής. Η στροφή προς την βιολογική κτηνοτροφία επιτεύχθηκε με πρόσκληση ειδικών επιστημόνων που ενημέρωσαν τους κατοίκους για αντίστοιχα ευρωπαϊκά προγράμματα. Κάποιοι ξεκίνησαν, και αφού πέτυχαν, ακολούθησε το σύνολο των Αναβριωτών κτηνοτρόφων (Γιάνναρου, 2009). Τα κτηνοτροφικά πάρκα δημιουργήθηκαν σε απόσταση περίπου ενός χιλιομέτρου από τον οικισμό. Η κάθε κτηνοτροφική μονάδα συνδέεται οδικά με το χωριό, είναι ηλεκτροδοτημένη και υδροδοτημένη, ενώ το κάθε στρέμμα παραχωρήθηκε με το συμβολικό τίμημα των 30 ευρώ, ώστε να είναι προσιτή η μετεγκατάσταση για όλους (Φραγκόπουλος, Καραχάλιου, Γιορντάνοβα & Ραχιώτης, 2013).

Εικόνα 3: Τα κτηνοτροφικά πάρκα

Εικόνα 4: Το σφαγείο της Ανάβρας

Στη συνέχεια δόθηκε βάρος, όπως μας είπε ο κ. Τσουκαλάς, στην κατασκευή βασικών υποδομών. Αποκαταστάθηκε η οδική σύνδεση με τη Λαμία και τον Αλμυρό με ασφαλτοστρωμένους δρόμους με σήμανση, κατασκευάστηκε εσωτερικό οδικό δίκτυο, δημιουργήθηκαν πλατείες και πλατώματα με βρύσες, διώροφο χώρο στάθμευσης 50 αυτοκινήτων με δωρεάν χρήση, 2/θέσιο δημοτικό σχολείο και νηπιαγωγείο καθώς όπως χαρακτηριστικά μας δήλωσε ο κ. Τουκαλάς: «τα παιδιά έκαναν μάθημα στο γραφείο μου». Επίσης δημιουργήθηκε αγροτικό ιατρείο, το οποίο χαρακτηρίστηκε άγιο. Ταυτόχρονα, παρέχεται δωρεάν στέγη για την φιλοξενία των εκπαιδευτικών και των ιατρών. Λειτουργούν Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών, καθώς και δύο αίθουσες πολλαπλών χρήσεων, δυναμικότητας 100 και 300 ατόμων αντίστοιχα, πλήρως εξοπλισμένες για τη φιλοξενία των συνελεύσεων αλλά και άλλες πολιτιστικές δραστηριότητες. Επίσης οργανώθηκε σύστημα αποκομιδής σκουπιδιών (Ανάβρα-Ζω – Η Ανάβρα· Δήμος Αλμυρού- Ανάβρα· Δούρβος Α΄ τηλεφωνική συνέντευξη).

Εικόνα 5: Το Δημοτικό Σχολείο Ανάβρας

Εικόνα 6: Το Νηπιαγωγείο της Ανάβρας

Εικόνα 7: Αίθουσα πολλαπλών χρήσεων

Εικόνα 8: Χώρος στάθμευσης στην Πλατεία της Ανάβρας

Πέρα όμως από τις βασικές υποδομές η κοινότητα της Ανάβρας προχώρησε και στην κατασκευή έργων για τον αθλητισμό, τον πολιτισμό και την πράσινη ανάπτυξη. Στην Ανάβρα δημιουργήθηκαν και λειτουργούν, γήπεδο ποδοσφαίρου και μπάσκετ, σύγχρονο κλειστό γυμναστήριο (με δωρεάν πρόσβαση), τρεις βιβλιοθήκες με αίθουσα υπολογιστών και δωρεάν πρόσβαση στο διαδίκτυο (internet cafe) και δημιουργική απασχόληση των παιδιών, Λαογραφικό Μουσείο Κτηνοτροφικής Ζωής καθώς και τρεις αναρριχητικές πίστες (στη γύρω περιοχή) (Ανάβρα-Ζω – Η Ανάβρα, Δούρβος Α΄ τηλεφωνική συνέντευξη).

Εικόνα 9: Το γήπεδο ποδοσφαίρου της Ανάβρας

Εικόνα 10: Το Λαογραφικό Μουσείο Κτηνοτροφικής Ζωής

Από τα σημαντικότερα έργα είναι η κατασκευή ΧΥΤΑ από την κοινότητα της Ανάβρας το 1994, αλλά και το αιολικό πάρκο Αλογοράχης, παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, το 2006. Το πάρκο βρίσκεται σε υψόμετρο 1650 μέτρα, είναι το ψηλότερο της χώρας, έχει είκοσι ανεμογεννήτριες συνολικής ισχύος 17 MW, με ανάδοχο την ισπανική εταιρία Gamesa (Μπιλανάκη, 2011). Επίσης σχεδιάζόταν η κατασκευή ακόμη δύο αιολικών πάρκων. Εκτός από την περιβαλλοντική του αξία, το υφιστάμενο πάρκο, και τα δύο που είχαν προγραμματιστεί, συμβάλλουν στη γενικότερη ανάπτυξη της περιοχής, καθώς μέρος των εσόδων από την παραγωγή της ηλεκτρικής ενέργειας αποδίδονται στην τοπική κοινότητα (Δούρβος Α' τηλεφωνική συνέντευξη).

Εικόνα 11: Το αιολικό πάρκο Αλογοράχης

Η δημιουργία του Περιβαλλοντικού Πολιτισμικού Πάρκου «ΓΟΥΡΑ» στις πηγές της Ανάβρας, όπου όπως μας ανέφερε ο κ. Τσουκαλός (Δούρβος Α' τηλεφωνική συνέντευξη):

«...είναι ταυτισμένες με το χωριό και την ιστορία του», εκφράζει την προσπάθεια ανάδειξης και αξιοποίησης του δεύτερου συγκριτικού πλεονεκτήματος της περιοχής, του φυσικού περιβάλλοντος και μάλιστα σε συνδυασμό με τα μνημεία και τα πολιτισμικά στοιχεία που διαχρονικά επιδρούν στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου.

Οι στόχοι που τέθηκαν κατά τη δημιουργία και διέπουν τη λειτουργία του πάρκου είναι: α) η προστασία και ανάδειξη του τοπίου, των μνημείων του λαϊκού πολιτισμού, όπως τα γεφύρια και οι νερόμυλοι, και της φυσικής ομορφιάς του χώρου, β) η αναψυχή των επισκεπτών μέσω της δημιουργίας χώρων άθλησης, περιπάτου, ανάπαυσης, παιχνιδιού κ.α., και γ) η παροχή πληροφόρησης και ενημέρωσης για θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, αλλά και για τις δραστηριότητες και ασχολίες του τοπικού πληθυσμού (σε συνεργασία με το Λαογραφικό Μουσείο Κτηνοτροφικής Ζωής). Ως αποτέλεσμα αυτών των στόχων επιτυγχάνεται ο βασικός σκοπός της ίδρυσης του πάρκου που είναι, η διαμόρφωση περιβαλλοντικής συνείδησης και η ευαισθητοποίηση για τη προστασία του φυσικού πλούτου, σε όλους τόσο στους κατοίκους της κοινότητας όσο και στους επισκέπτες και ιδιαίτερα στα παιδιά.

Η συνολική περιφραγμένη έκταση του πάρκου είναι περίπου 240 στρέμματα και περιλαμβάνει της πηγές της Ανάβρας και το παρόχθιο τμήμα του ποταμού Ενιπέα. Μια σειρά από έργα υποδομής έχουν κατασκευαστεί, ώστε το πάρκο να μπορεί να προσφέρει στους επισκέπτες του το συνδυασμό της πεζοπορίας με την ανάπαυση, της αναψυχής με την περιβαλλοντική εκπαίδευση, της μάθησης με το παιχνίδι και της απόκτησης γνώσεων με τις μνήμες από παλιότερες εποχές. Αναλυτικότερα έχουν κατασκευαστεί, ένα πλακόστρωτο κεντρικό μονοπάτι μήκους 2 περίπου χιλιομέτρων, δίκτυο μονοπατιών (παρακλάδια του κεντρικού) που φθάνουν μέχρι τις όχθες του ποταμού, προστατευτικά κάγκελα στα επικίνδυνα σημεία, πέντε γεφύρια, αναλειματικοί τοίχοι από λιθοδομή, πέτρινα πεζούλια και ξύλινα τραπέζια και πάγκοι, τρεις παιχνιδότοποι, χώροι υγιεινής (WC) και κέντρο πληροφόρησης. Επίσης έχουν αναστηλωθεί ένας νερόμυλος και δύο μαντάνια (νεροτριβές για το μαλάκωμα των μάλλινων ρούχων). Σε όλη τη διαδρομή υπάρχει σήμανση με ενημερωτικές πινακίδες που καθοδηγούν τους επισκέπτες αλλά παρέχουν πληροφορίες και για τα μνημεία, την πανίδα και τη χλωρίδα.

Η περιήγηση στον χώρο ξεκινάει από την πύλη των πηγών όπου βρίσκεται μια ντριστέλα (νεροτριβή για το πλύσιμο των ρούχων), η οποία λειτουργεί ακόμη και σήμερα. Προχωρώντας στο μονοπάτι, υπό τη σκιά των πλάτανων, ο επισκέπτης φτάνει στις πηγές όπου θα δει το πρώτο αναστηλωμένο μαντάνι, αλλά και τον πρώτο παιδότοπο σε συνδυασμό με τον χώρο ξεκούρασης για τους μεγάλους. Πριν την ανατολική πύλη του πάρκου βρίσκονται δύο εκκλησάκια του 18^{ου} αιώνα. Στη μέση της διαδρομής βρίσκεται το πλάτωμα Κανατούλα, όπου υπάρχουν ένα παραδοσιακό κονάκι, το κέντρο πληροφόρησης που στεγάζεται σε ένα αναπαλαιωμένο μαντάνι, παιδότοπος και οι χώροι υγιεινής. Η συνολική διαδρομή των δύο χιλιομέτρων, είναι παράλληλη προς τη ροή του ποταμού, άλλες φορές δίπλα στις όχθες του κι άλλοτε ψηλότερα. Κατά τη διάρκεια της περιήγησης μπορεί κανείς να συναντήσει γεφύρια που τον περνάν από τη μια όχθη στην άλλη, ντριστέλες, μαντάνια, νερόμυλους, ενώ παρέχεται η δυνατότητα ξεκούρασης σε ξύλινα και πέτρινα καθιστικά. Η περιήγηση στο πάρκο τελειώνει στην πύλη Ζαγγανά, όπου δεσπόζει ο αναστηλωμένος νερόμυλος, αλλά υπάρχουν συγχρόνως και παιδότοπος με χώρο αναψυχής. Η περιήγηση μπορεί να πραγματοποιηθεί και με την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση (Ανάβρα-Ζω – Η Ανάβρα· Π.Π.Π Γούρα¹⁰-Περιήγηση· Π.Π.Π Γούρα-Το πάρκο).

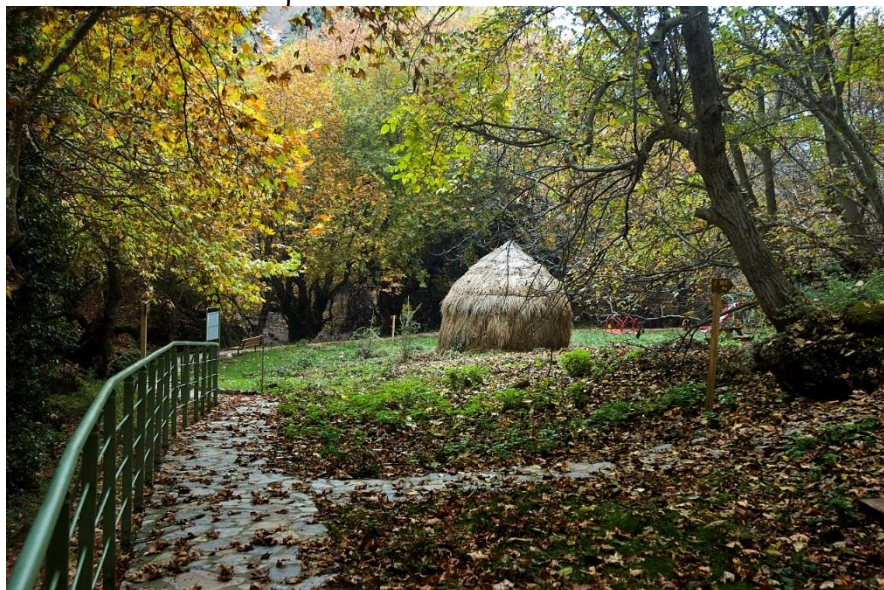
¹⁰Στο εξής οι παραπομπές που αναφέρονται στο Περιβαλλοντικό Πολιτιστικό Πάρκο «Γούρα» βλ. στο www.gourapark.gr, ενώ για περισσότερη ανάλυση βλ. στις βιβλιογραφικές αναφορές της παρούσης.

Ενδεικτικό της ανάπτυξης κατά την δεκαετία 1990-2000, η Ανάβρα είναι πρώτη σε ρυθμούς ανάπτυξης στην Ελλάδα και τρίτη στον Ευρωπαϊκό νότο, ενώ κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι το μοναδικό παράδειγμα ανάπτυξης που παρουσιάζεται (Παπαγεωργίου και Τσιλίνη, 2016· Τσουκαλάς, Παράρτημα Α'). Ενδεικτικά της επιτυχίας του μοντέλου της Ανάβρας είναι οι βραβεύσεις στα πρόσωπα των κ. Τσουκαλά και Καραλή. Το βραβείο κοινωνικής προσφοράς από τη Λέσχη Επιχειρηματικότητας για το 2009 πήρε ο κ. Τσουκαλάς (Ιωάννου, 2009), ενώ μαζί με την κ. Καραλή, απέσπασαν το «Βραβείο έργο ζωής για το περιβάλλον» (Οικόπολις¹¹, 2012).

Εικόνα 12: Άποψη από την διαδρομή του Π.Π.Π. "ΓΟΥΡΑ"

Εικόνα 13: Παραδοσιακό κονάκι στο Π.Π.Π. "ΓΟΥΡΑ"

Η τρίτη περίοδος ξεκινά το 2011 και διαρκεί μέχρι σήμερα. Το 2011 η Ανάβρα εντάσσεται στον «Καλλικρατικό» Δήμο Αλμυρού και η χώρα βρίσκεται ήδη σε οικονομική

¹¹Βλ. στο www.oikopolisawards.gr.

κρίση, με αποτέλεσμα να σταματήσει ο ρυθμός ανάπτυξης της περιοχής. Έτσι, προέκυψαν περικοπές όπως για παράδειγμα το κοινοτικό ιατρείο να έχει γιατρό μόνο για δύο ημέρες την εβδομάδα, παρόλο που είναι χαρακτηρισμένο ως άγονο. Από την άλλη, ο κεντρικός Δήμος, ίσως λόγω της απόστασης των 40 χιλιομέτρων που χωρίζει την Ανάβρα από τον Αλμυρό, ή γιατί αυτή είναι περισσότερο αναπτυγμένη από τα υπόλοιπα δημοτικά διαμερίσματα και τις τοπικές κοινότητες, όχι μόνο αδιαφορεί για το χωριό αλλά πολλές φορές λειτουργεί σαν τροχοπέδη. Ο κ. Τσουκαλάς (Δούρβος Β΄ τηλεφωνική συνέντευξη) είναι κατηγορηματικός για τις ευθύνες των διοικήσεων που ακολούθησαν την περίοδο από το 2011 και μετά στο Δήμο Αλμυρού. Ενδεικτικά, δεν προχώρησε: α) η κατασκευή δύο ακόμη αιολικών πάρκων κι ενός υδροηλεκτρικού εργοστασίου που θα αποφέρουν έσοδα στην τοπική κοινότητα, ούτε αποδίδονται τα αναλογούντα νόμιμα έσοδα από το υφιστάμενο αιολικό πάρκο, β) η ολοκλήρωση του γηροκομείου, στο ήδη αγορασμένο κτήριο και γ) πιο σημαντικό από όλα είναι η κατασκευή της μονάδας τηλεθέρμανσης με πρώτη ύλη τη βιομάζα (κοπριά των ζώων και κλαδιά δέντρων), η οποία όχι μόνο θα προσφέρει φθηνή και οικολογική θέρμανση για όλους τους κατοίκους, αλλά και θα δώσει λύση στο πρόβλημα της ρύπανσης από τα ζωικά απόβλητα. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι μελέτες αυτών των έργων βρισκόταν σε εξέλιξη ή είχαν ολοκληρωθεί, όπως η μελέτη-πρόταση για την ένταξη της κατασκευής του έργου της τηλεθέρμανσης στα προγράμματα ΕΣΠΑ, αλλά κατατέθηκε εκπρόθεσμα με υπευθυνότητα του Δήμου. Η κατασκευή όλων των παραπάνω θα καθιστούσε την Ανάβρα ως το πρώτο και μοναδικό μέρος που θα είχε δημιουργήσει και θα λειτουργούσε μονάδες όλων των μορφών Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας στη χώρα μας.

Οι κάτοικοι όμως δεν εφησυχάζουν και με κίνητρο την αγάπη που τρέφουν για τον τόπο τους, οργανώνουν εθελοντικές ομάδες, όπως ο πολιτιστικός σύλλογος νέων και ο σύλλογος γυναικών της Ανάβρας, ενώ με πρωτεργάτες την προηγούμενη κοινοτική αρχή, ιδρύουν την Εθελοντική Οργάνωση Ανάβρας Μαγνησίας για την Αειφορία, το Περιβάλλον και τον Πολιτισμό ANABPA-ZΩ. Η δράση της ANABPA-ZΩ επικεντρώνεται στη διατήρηση και τη συμβολή στη λειτουργία των υφιστάμενων δομών, καθώς και στη διεκδίκηση νέων, που είτε είχαν ήδη προγραμματιστεί είτε όχι. Οι σκοποί της οργάνωσης είναι: α) η προστασία, διατήρηση, βελτίωση και αποκατάσταση, του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της Ανάβρας και της ευρύτερης περιοχής σύμφωνα με τις αρχές της αειφορίας. Ιδιαίτερη φροντίδα θα υπάρξει για την ανάπτυξη και καλλιέργεια οικολογικής συνείδησης και ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης και κυρίως των παιδιών σε περιβαλλοντικά ζητήματα, β) η διαφύλαξη και ανάπτυξη της πολιτιστικής και πολιτισμικής κληρονομιάς (ιστορία, μνημεία και τοποθεσίες, πολιτισμικά προϊόντα, θεσμοί και εκδηλώσεις), γ) η καλλιέργεια συμπεριφορών και πολιτικών διαχείρισης, καθώς και ο συντονισμός ενεργειών και κινητοποιήσεων ενάντια σε επιλογές με δυσμενή αντίκτυπο σε θέματα περιβάλλοντος και πολιτισμού (ANABPA-ZΩ- Σκοποί).

Σήμερα, από τη μια μεριά έχουμε εθελοντικές πρωτοβουλίες από την ANABPA-ZΩ και τους συλλόγους στην κατεύθυνση της διατήρησης των κεκτημένων και της ποιότητας ζωής που έχουν κατακτήσει, αλλά και στην διεκδίκηση νέων. Για παράδειγμα, ο κ. Τσουκαλάς μας ανέφερε ότι: *«προγραμματίζεται η ανακατασκευή της σκεπής της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία, για το καλοκαίρι του 2016, κόστους 5400 €, από τον πολιτιστικό σύλλογο νέων και την ANABPA-ZΩ»*. Επίσης ο πολιτιστικός σύλλογος νέων διοργανώνει πολιτιστικές εκδηλώσεις στο χωριό, ενώ η ANABPA-ZΩ διοργανώνει κάθε χρόνο εξόρμηση καθαριότητας του οικισμού, καθώς τα μέλη της έχουν αναλάβει τη λειτουργία των υφιστάμενων δομών. Ενδεικτικά η κ. Καραλή είναι υπεύθυνη για τις βιβλιοθήκες και ο κ. Τσουκαλάς υποδέχεται και ξεναγεί τα περίπου 60 σχολεία και άλλες τόσες οργανωμένες ομάδες που επισκέπτονται την Ανάβρα και το Περιβαλλοντικό και

Πολιτιστικό Πάρκο «Γούρα». Από την άλλη, παρά του ότι το εισόδημα των κατοίκων του χωριού δεν μειώθηκε κατά την οικονομική κρίση που διανύουμε, αυτοί διακατέχονται από μία ψυχολογική κούραση, με συνέπεια η συμμετοχή τους στις προαναφερόμενες πρωτοβουλίες να ανέρχεται περίπου στο 50% μόνο, ενώ κατά την προηγούμενη περίοδο του υψηλού ρυθμού ανάπτυξης η συμμετοχή τους ήταν σχεδόν καθολική και άγγιζε το 90 % (Δούρβος Β΄ τηλεφωνική συνέντευξη).

Ως αποτέλεσμα όλων των παραπάνω, στην Ανάβρα διπλασιάστηκε ο πληθυσμός σε σχέση με το 1990¹², οι νέοι του χωριού δεν το εγκαταλείπουν ή επιστρέφουν μετά τις σπουδές τους, ενώ η ανεργία και η εγκληματικότητα είναι μηδενικές και το εισόδημα όλων των οικογενειών είναι υψηλό (σταθερά το μέσο οικογενειακό εισόδημα είναι άνω των 50000 € ετησίως). Η Ανάβρα από ένα χωριό υπό εξαφάνιση απέκτησε σημαντική οντότητα τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, καθώς πολλά ΜΜΕ έχουν ασχοληθεί με το φαινόμενο «Ανάβρα»¹³, αλλά είναι πάρα πολλοί αυτοί που την επισκέπτονται (Γεωργιοπούλου, 2012· Δούρβος Β΄ τηλεφωνική συνέντευξη · Φωτιάδη, 2012).¹⁴

Η σημερινή κατάσταση της Ανάβρας καταγράφεται συνοπτικά στον ακόλουθο πίνακα με την ανάλυση SWOT¹⁵, και μπορεί να αποτελέσει τον οδηγό για τον μελλοντικό σχεδιασμό για την περαιτέρω ανάπτυξη της κοινότητας.

Πίνακας 1: Ανάλυση SWOT για την Ανάβρα Μαγνησίας

Δυνατότητες	Αδυναμίες
<ul style="list-style-type: none"> • Πολιτιστική ταυτότητα. • Υψηλό επίπεδο ποιότητας ζωής. • Φυσικό περιβάλλον. • Βιολογική κτηνοτροφία. • Κοινωνική συνοχή. • Εμπειρία στη συμμετοχικότητα. • Επισκεψιμότητα. • Σχετικά εύκολη πρόσβαση. • Υποδομές. • Μηδενική ανεργία και εγκληματικότητα. 	<ul style="list-style-type: none"> • Χαμηλό επίπεδο συμμετοχής. • Απουσία τουριστικών υποδομών. • Εφησυχασμός των κατοίκων.
Ευκαιρίες	Απειλές
<ul style="list-style-type: none"> • Δυνατότητα να επωφεληθούν και οι γειτονικές περιοχές. • Ανάδειξη πολιτιστικού προϊόντος με αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων και των τοπικών προϊόντων. • Διεύρυνση και ενίσχυση δράσεων σε συνεργασία με άλλες ομάδες (π.χ. Πανεπιστήμια). 	<ul style="list-style-type: none"> • Δυσκολία εύρεσης πηγών χρηματοδότησης. • Οικονομική κρίση. • Κακές σχέσεις με τον «Καλλικρατικό» Δήμο του Αλμυρού.

¹²Το χωριό μάλιστα αν υπήρχε η δυνατότητα θα υποδεχόταν κι άλλους που επιθυμούν να εγκατασταθούν εκεί.

¹³Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε στο (Ανάβρα-Ζω – ΜΜΕ).

¹⁴Ενδεικτικά ο αριθμός των ατόμων που συμμετείχαν σε οργανωμένες επισκέψεις της περιοχής την πενταετία 2009-2014 ήταν 14371. Για αναλυτικότερες πληροφορίες βλέπε στο αρχείο 146_visits_table.doc διαθέσιμο στο (Ανάβρα-Ζω –Η Ανάβρα).

¹⁵Η καταγραφή και η παρουσίαση της τρέχουσας κατάστασης γίνεται από την ανάλυση SWOT, δηλαδή την αξιολόγηση των πόρων και του εξωτερικού περιβάλλοντος καθώς και του ανταγωνισμού για να προκύψουν οι δυνατότητες, οι αδυναμίες, οι ευκαιρίες και οι κίνδυνοι για την κοινότητα (Φλώρος, 1993).

Εξετάζοντας την ίδια την Ανάβρα, σε σχέση με άλλες κοινότητες, μπορούμε να εντοπίσουμε τα δυνατά της σημεία που είναι κυρίως αυτά που κατάφεραν να επιτύχουν οι Αναβριώτες κατά τη χρυσή εικοσαετία 1990-2010. Αναλυτικότερα, οι υποδομές που δημιουργήθηκαν είναι τουλάχιστον ικανοποιητικές σε αριθμό αλλά και σε ποιότητα, καθώς είναι σύγχρονες. Η εύκολη πρόσβαση, με τους δρόμους που κατασκευάστηκαν, σε αυτήν την περίοδο, και την συνέδεσαν οδικά, τόσο με τον Αλμυρό, όσο και με την Λαμία, συνιστά ένα ακόμη πλεονέκτημα. Η αύξηση της επισκεψιμότητας, καθώς τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι θέλουν να γνωρίσουν από κοντά το φαινόμενο «Ανάβρα». Επιπρόσθετα, θετικά στοιχεία αποτελούν η εμπειρία που αποκτήθηκε στο υψηλό επίπεδο συμμετοχής των κατοίκων στα κοινά του τόπου τους, αλλά και η κατ' επέκταση κοινωνική συνοχή που επιτεύχθηκε μέσω αυτής. Τέλος, η αξιοποίηση, στο έπακρο, των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της κοινότητας, που είναι η ανάπτυξη της βιολογικής κτηνοτροφίας και η ανάδειξη του φυσικού κάλλους της περιοχής με το Περιβαλλοντικό και Πολιτιστικό Πάρκο «Γούρα», συνέβαλαν στην εκμηδένιση της ανεργίας, στην πάταξη της εγκληματικότητας, στην αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, με συνέπεια τούτου τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Ο συνδυασμός όλων των παραπάνω, εξασφαλίζει στην Ανάβρα μια πολιτιστική ταυτότητα αναγνωρίσιμη και ιδιαίτερη, σε σχέση με άλλες όμορες ή ίδιου μεγέθους κοινότητες.

Αντίθετα οι αδυναμίες που χαρακτηρίζουν την Ανάβρα εντοπίζονται σε τρία σημεία. Στον εφησυχασμό των κατοίκων, που εκδηλώνεται και με το μικρό ποσοστό συμμετοχής τους στα κοινά της κοινότητας. Οι κάτοικοι φαίνεται να αρκούνται σε αυτά που έχουν ήδη πετύχει συνολικά, αλλά και σε αυτά που απολαμβάνει ο καθένας στην οικογένειά του, με αποτέλεσμα να ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες για μελλοντική περαιτέρω ανάπτυξη. Ακόμη ένα αδύνατο σημείο είναι η έλλειψη τουριστικών υποδομών, που θα έδινε τη δυνατότητα στους δυνητικούς επισκέπτες, να εκπληρώσουν την επιθυμία τους, αλλά θα απέφερε και οφέλη στην τοπική κοινότητα σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο.

Μελετώντας το εξωτερικό περιβάλλον της Ανάβρας, τις γενικότερες δηλαδή αναπτυξιακές τοπικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα μας, βλέπουμε ότι παρουσιάζονται μερικές ευκαιρίες. Με τα μέχρι τώρα επιτεύγματα, η Ανάβρα μπορεί να αποτελέσει την ηγέτιδα κοινότητα της ευρύτερης περιοχής με σκοπό να ακολουθήσουν το παράδειγμά της και οι γειτονικές κοινότητες και να έχουν ανάλογα αποτελέσματα. Ενώ, η ίδια η κοινότητα της Ανάβρας μπορεί να αξιοποιήσει τους πολιτιστικούς της πόρους και να αναδείξει τα τοπικά προϊόντα, την κτηνοτροφία και τον οικοτουρισμό. Τέλος, όπως η επιτυχία βασίστηκε στη συνεργασία μεταξύ των μελών, έτσι θα πρέπει να αναπτυχθούν και συνεργασίες με εξωτερικούς παράγοντες, όπως με τμήματα ή σχολές Πανεπιστημίων, ώστε να αξιοποιηθεί το μοντέλο της Ανάβρας τόσο για την ίδια, όσο και για άλλες περιοχές.

Οι δυσκολίες και οι απειλές που προκύπτουν από το εξωτερικό περιβάλλον, είναι η γενικότερη οικονομική κρίση και ειδικότερα η δυσκολία εξεύρεσης κονδυλίων, είτε από εθνικούς πόρους ή από Ευρωπαϊκά προγράμματα, για να δημιουργηθούν και άλλες υποδομές. Το βασικότερο όμως εμπόδιο είναι η κακή συνεργασία με τον Δήμο Αλμυρού, πρόβλημα το οποίο πρέπει να υπερκεραστεί από την περιφερειακή πολιτική διοίκηση προς όφελος όλων. Η Ανάβρα θα μπορούσε να θεωρηθεί το κοινό σημείο επαφής των δύο σημαντικών περιβαλλοντικά και αγρο-διατροφικά περιφερειών της χώρας, Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας. Η Ανάβρα έχει την πλέον έξυπνη κτηνοτροφική διαχείρισή στην χώρα μας και θα μπορούσε να δείξει ότι η ενεργειακή ασφάλειά της χώρας έχει μια βιώσιμη λύση με βάση τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και την βιοενέργεια.

4. Συμπεράσματα-Προτάσεις

Στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή είναι πιο επίκαιρο από ποτέ η κάθε κοινωνία, μικρή ή μεγάλη, να προσπαθεί να επιτύχει όχι μόνο την επιβίωσή της, αλλά και την ανάπτυξή της. Ειδικότερα οι τοπικές κοινότητες μικρών περιοχών, ανεξάρτητα αν οι πρωτοβουλίες αναλαμβάνονται από τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή από τυπικά οργανωμένες ή όχι κοινωνικές ομάδες, πρέπει να προσπαθούν να αξιοποιούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και τις ιδιαιτερότητες του τόπου τους, με απώτερο σκοπό, κατά πρώτον τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών διαβίωσης και καλής ποιότητας ζωής για τα μέλη της κοινότητας και κατά δεύτερο την προσφορά υψηλής ποιότητας εμπειριών στους επισκέπτες της.

Όπως είδαμε παραπάνω, η Ανάβρα είναι ένα ορεινό χωριό που στις αρχές της δεκαετίας του 1980 κινδύνευε από αφανισμό. Αφορμή για την εκκίνηση της προσπάθειας ανάκαμψης ήταν, ο κ. Δημήτρης Τσουκαλάς, ο οποίος έθεσε πολύ σωστά, ως προτεραιότητά του και οδηγό για τη λύση του προβλήματος την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων του χωριού του. Πρώτον, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Ανάβρα διαθέτει το πλεονέκτημα του φυσικού περιβάλλοντος και του φυσικού κάλλους. Το άλλο πλεονέκτημα της Ανάβρας είναι η κτηνοτροφία, κύρια ασχολία για το σύνολο σχεδόν των κατοίκων.

Σημείο κλειδί αποτέλεσε το ότι η Ανάβρα είχε έναν πυρήνα κατοίκων, που βρίσκονταν σε παραγωγικές επαγγελματικά ηλικίες, και τους οποίους ο κ. Τσουκαλάς κατάφερε να τους κάνει συμμετόχους του οράματος του. Έτσι το 2011, κρίση, και αφετέρου με το νόμο του «Καλλικράτη», η Ανάβρα εντάσσεται στο Δήμο Αλμυρού. Η απόσταση των 40 χιλιομέτρων που χωρίζει την ορεινή Ανάβρα από τον πεδινό Αλμυρό, και τα διαφορετικά χαρακτηριστικά και ανάγκες των δύο, σε συνάρτηση με την οικονομική κρίση που ήδη έχει ξεκινήσει στη χώρα μας, έχουν αρνητικές συνέπειες για την περαιτέρω ανάπτυξη της κοινότητας.

Στην περίπτωση της Ανάβρας, όμως, το οικοδόμημα αποδείχθηκε ότι είχε πολύ γερές βάσεις, καθώς παρά του ότι ο ρυθμός της ανάπτυξης σταμάτησε και επί της ουσίας δεν γίνονται νέα έργα που θα βελτιώναν περαιτέρω την ποιότητα ζωής των κατοίκων, συνεχίζουν να απολαμβάνουν τα μέχρι εκείνη τη στιγμή σπουδαία επιτεύγματα τους, να έχουν καλές υποδομές, μηδενική ανεργία και εγκληματικότητα και πολύ υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ η Ανάβρα αποτελεί πρότυπο τοπικής ανάπτυξης και καθοριστικό ρόλο στην επιτυχία της έπαιξε η πανεπιστημιακός Δρ. Καραλή, δεν έχει τύχει της ανάλογης προσοχής από την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Ανεξάρτητα από τα έως τώρα αποτελέσματα που έχουν επιτευχθεί, είναι αναγκαίο να συνεχιστεί η προσπάθεια, η οποία πρέπει να είναι αέναη, με στόχο τη διατήρηση των κερτημένων και τη συνέχιση της ανάπτυξης, με απώτερο σκοπό την ευημερία των τοπικών κοινωνιών. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ακολουθούν οι προτάσεις μας για την Ανάβρα.

Οι Αναβριώτες οφείλουν να ξεπεράσουν το ψυχολογικό μούδιασμα που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση και το βόλεμα του καθενός χωριστά που προέκυψε από την οικονομική άνθιση της προηγούμενης περιόδου. Τα δεδομένα έχουν αλλάξει και δε θα πρέπει να περιμένουν τη λύση των προβλημάτων τους από αλλού, ούτε να ευελπιστούν ότι στο μέλλον θα υλοποιηθούν τα έργα που σταμάτησαν. Τον δρόμο τον γνωρίζουν, είναι η μαζική συμμετοχή. Δε φτάνει όμως μόνο ο εθελοντισμός. Θα πρέπει να υπάρξει συμμετοχή και συνεργασία σε άλλη βάση πιο επαγγελματική. Η δημιουργία ενός συνεταιριστικού τυποποιητηρίου και παρασκευαστηρίου για τα τοπικά προϊόντα, θα οδηγούσε στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην καλύτερη προώθηση των προϊόντων. Η επένδυση σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως η δημιουργία αγροτουριστικών και οικοτουριστικών μονάδων, για παράδειγμα μία ανά κτηνοτροφικό πάρκο, θα είχε τα ίδια προαναφερθέντα θετικά αποτελέσματα και επιπρόσθετα θα πρόσφερε στους

κατοίκους δωρεάν εργατικά χέρια για τις δύσκολες αγροτικές εργασίες, αλλά θα έδινε και τη δυνατότητα στους επισκέπτες του χωριού να ζήσουν από κοντά την αγροτική ζωή και την εμπειρία του φαινομένου «Ανάβρα». Από τα καταστατικά των συνεταιριστικών αυτών μονάδων, μπορεί να προβλέπεται ότι το σύνολο ή μέρος των κερδών τους θα διοχετεύεται στην κατασκευή υποδομών του οικισμού, ώστε να υπάρξει περαιτέρω ανάπτυξη και βελτίωση της ποιότητας ζωής.

4. Βιβλιογραφία

4.1 Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αθανασόπουλος Δ. (1994). Τοπική Αυτοδιοίκηση και Πολιτιστική Ανάπτυξη. Στο Δ. Αθανασόπουλος (κ.α.), *Πολιτισμός και Τοπική Δημοκρατία: Η Αφανής Πλευρά μιας Προφανούς Σχέσης* (σσ. 20-27). Αθήνα. ΕΕΤΑΑ.
- Ανδριώτης Κ. (2008). *Αειφορία και Εναλλακτικός Τουρισμός: Αγροτουρισμός, Ορεινός Τουρισμός, Οικοτουρισμός, Πολιτιστικός Τουρισμός*. Αθήνα. Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης.
- Γεωργιοπούλου Τ. (2012, Απρίλιος, 21). Άποψη: Πώς έγινε το «θαύμα» της Ανάβρας. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε 2 Απριλίου 2016 από: www.kathimerini.gr/455952/article/epikairothta/ellada/apoyh---pws-egine-to-8ayma-ths--anavras
- Γιάνναρου Λ. (2009, Μάρτιος, 17). Η Ανάβρα διδάσκει καινοτομία και προκοπή. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε 2 Απριλίου 2016 από: www.kathimerini.gr/352663/article/epikairothta/ellada/h-anavra-didaskei-kainotomia-kai-prokoph
- Δαουτόπουλος Γ.Α. (1997). *Τοπική Ανάπτυξη*. Θεσσαλονίκη. Αυτοέκδοση.
- Ιγνατιάδης Β. (2010, Νοέμβριος, 4). Το θαύμα της Ανάβρας. *Έθνος*. Ανακτήθηκε 2 Απριλίου 2016 από: www.ethnos.gr/eidikes_dimosieuseis/arthro/to_thauma_tis_anavras-40760949/
- Ιωάννου Χρ. (2009, Νοέμβριος, 22). Αυτοί είναι οι πρωτοπόροι του 2009. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*. Ανακτήθηκε 2 Απριλίου 2016 από: www.enet.gr/?i=nenws.el.article&id=104226
- Καραχάλης Ν.Γ. (2007). *Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη: Ο Ρόλος των Πολιτιστικών και Τουριστικών Περιοχών στη Σύγχρονη Πόλη*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε 5 Φεβρουαρίου, 2015, από thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/15382#page/1/mode/1up
- Κόνσολα Ντ. (2006). *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*. Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση
- Κουρλιούρος Η. (2016). Τοπική Ανάπτυξη και Συνεργατικός Σχεδιασμός: Ένα Θεωρητικό Πλαίσιο Ανάλυσης. Στο Γ. Κορρές, Η. Κουρλιούρος & Γ. Τσομπάνογλου *Χωρική και Τοπική Κοινωνικό-Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρία, Μέθοδοι, Στρατηγικές* (σσ. 13-52). Αθήνα. Εκδόσεις Σταμούλη.
- Μητούλα Ρ. (2008). *Βιώσιμη Ανάπτυξη: Έννοιες, Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Διαστάσεις*. Αθήνα. Rosini.
- Μπιανκί Φ. (1994). Η Ανάπλαση των Ευρωπαϊκών Πόλεων: ο Ρόλος των Πολιτιστικών Πολιτικών. Στο Φ. Μπιανκί & Μ. Πάρκινσον (επιμ.), *Πολιτιστική Πολιτική και Αναζωογόνηση των Πόλεων: η Εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης* (σσ. 17-36). Αθήνα. ΕΕΤΑΑ.
- Μπιτσάνη Ε. (2004). *Πολιτισμική Διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη*. Αθήνα. Διόνικος.
- Νασιούλας Ι. (2015). Κοινωνική Οικονομία: μία Βιώσιμη Εναλλακτική'; *Κείμενο Πολιτικής*,

- τεύχος 26, Ιανουάριος 2015, (σσ. 1-12). Αθήνα. ΕΛΙΑΜΕΠ. Ανακτήθηκε 6 Μαΐου, 2016, από [crisisobs.gr/up-content/uploads/2015/01/POLICY-PAPER-No26.2015 - Iωάννης-ΝΑΣΙΟΥΛΑΣ.pdf](http://crisisobs.gr/up-content/uploads/2015/01/POLICY-PAPER-No26.2015_Iωάννης-ΝΑΣΙΟΥΛΑΣ.pdf)
- Νόμος 4019/2011 στο ΦΕΚ τεύχος Α' αριθμός φύλλου 216, 30 Σεπτεμβρίου 2011. Ανακτήθηκε 20 Απριλίου, 2016, από <http://www.et.gr/index.php/2015-01-28-14-06-23/2013-01-29-08-13-13>
- Olsson J. & Νασσιούλας Ι. (2012). Κοινωνική Οικονομία, Επιχειρηματικότητα και Ανθρωπιά για Όλους. *Επιχειρώ, 18 Δεκεμβρίου 2012*. Ανακτήθηκε 23 Απριλίου, 2016, από www.epixeiro.gr/λειτουργία-μιας-επιχείρησης/στρατηγικές-ανάπτυξης/7337-κοινωνική-οικονομία-επιχειρηματικότητα-και-ανθρωπιά-για-όλους
- Olsson J. & Νασσιούλας Ι. (2013). Κοινωνική Οικονομία: Ένα Εργαλείο Τοπικής Ανάπτυξης και Προκοπής- Ευρωπαϊκές Καλές Πρακτικές. *Επιχειρώ, 16 Ιανουαρίου 2013*. Ανακτήθηκε 23 Απριλίου, 2016, από www.epixeiro.gr/λειτουργία-μιας-επιχείρησης/ιστορίες-επιτυχίες/7442-κοινωνική-οικονομία-ένα-εργαλείο-τοπικής-ανάπτυξης-και-προκοπής-ευρωπαϊκές-καλές-πρακτικές
- Πασχαλίδης Γρ., (2002). Η συμβολή του πολιτισμού στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. στο Γρ. Πασχαλίδης & Αικ. Χαμπούρη – Ιωαννίδου *Οι Διαστάσεις των Πολιτιστικών Φαινομένων (Τόμος Α)Εισαγωγή στον Πολιτισμό* (σσ. 221-243). Πάτρα. ΕΑΠ.
- Τσομπάνογλου Γ. (2007α). Ενισχύοντας τις Βιώσιμες Κοινότητες: Ο Ρόλος του Κοινωνικού Κεφαλαίου, της Κοινωνικής Οικονομίας και των Τοπικών Συμπράξεων. Στο Γ. Τσομπάνογλου (επιμ.), *Η Ανάδυση της Κοινωνικής Οικονομίας* (σσ. 14-42). Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Τσομπάνογλου Γ. (2007β). Σχεδιασμός για όλους- Η Πολιτική Ενσωμάτωση Κατά του Αποκλεισμού και η Κοινωνική Οικονομία. Στο Γ. Τσομπάνογλου (επιμ.), *Η Ανάδυση της Κοινωνικής Οικονομίας* (σσ. 57-70). Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Τσομπάνογλου Γ. (2015). *Άδηλη Κοινωνία*. Αθήνα. Γόρδιος.
- Τσομπάνογλου Γ. & Βλαχοπούλου Ειρ. Ι. (2016). Κοινωνική Ανάπτυξη και Τοπική Κοινωνική Οικονομία σε Μειονεκτούσες Περιοχές. Στο Γ. Κορρές, Η. Κουρλιούρος & Γ. Τσομπάνογλου *Χωρική και Τοπική Κοινωνικό-Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρία, Μέθοδοι, Στρατηγικές* (σσ. 273-298). Αθήνα. Εκδόσεις Σταμούλη.
- Vienney C. (2008). *Η Κοινωνική Οικονομία*. Καύκιας Γ. (μτφ.). Αθήνα. Πολύτροπον.
- Φλώρος Χ. (1993). *Σύγχρονη Διοικητική των Επιχειρήσεων*. Αθήνα. Σύγχρονη Εκδοτική.
- Φωτιάδη Ι. (2012, Ιούνιος, 16). Βραβείο στην Ανάβρα της προκοπής και των στόχων. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε 2 Απριλίου 2016 από: www.kathimerini.gr/76858/article/epikairothta/perivallon/vraveio-sthn-anavra-ths-didaskei-prokophs-kai-ton-stoxwn
- Ψύλλα Μ. (1992). Η Επικοινωνία Ως Κινητήρια Δύναμη της Πολιτιστικής Ανάπτυξης στο Αστικό Περιβάλλον. Μια Πρόταση. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Τεύχος 9, Δεκέμβριος 1992* (σσ. 207-216).

4.2 Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Nasioulas I. & Tsobanoglou G. (2006). Social Economy for Local Governance Structures. Monitoring and Evaluation Perspectives. In H. Coccosis & Y. Psycharis (ed.), *46th Congress of the European Regional Science Association* (pp. 2-14). Volos. University of Thessaly.

4.3 Πηγές από το Διαδίκτυο

Ανάβρα-Ζω –Ανάβρα: ανακτήθηκε 28 Απριλίου 2016, από www.anavra-zo.gr/el/ανάβρα-μαγνησίας

Ανάβρα-Ζω – ΜΜΕ: ανακτήθηκε 28 Απριλίου 2016, από www.anavra-zo.gr/el/mme-internet/96-ηλεκτρονικός-τύπος

Ανάβρα-Ζω – Πηγές: ανακτήθηκε 28 Απριλίου 2016, από www.anavra-zo.gr/el/ανάβρα-μαγνησίας/πηγές-ανάβρας

Αναβρά-Ζω - σκοποί: ανακτήθηκε 28 Απριλίου 2016, από www.anavra-zo.gr/el/οι-σκοποί-μας

Δήμος Αλμυρού –Η Ανάβρα: ανακτήθηκε 28 Απριλίου 2016, από www.almyros-city.gr/dimos/dim_koin/1161-anavra

Μπιλανάκη Μ. (2011, Αύγουστος, 8). *Αναπτυσσιακά πρότυπα τόπων: Η περίπτωση της Ανάβρας*.

Ανακτήθηκε 3 Απριλίου 2016 από: www.citybranding.gr/2011/08/blog-post.html

Οικόπολις Βραβεία Περιβαλλοντικής Ευαισθησίας (2012). Ανακτήθηκε 4 Απριλίου 2016 από www.oikopolisawards.gr/record/2012

ΠΠΠ Γούρα- Περιήγηση. Ανακτήθηκε 20 Απριλίου 2016, από www.gourapark.gr/Park/tour.php?lang=el

ΠΠΠ Γούρα- Το πάρκο. Ανακτήθηκε 20 Απριλίου 2016, από www.gourapark.gr/Park/park.php?lang=el

Φραγκόπουλος Γ., Καραχάλιου Ε., Γιορντάνοβα Π. & Ραχιώτης Ο. (2013, Μάιος, 31).

Ανακτήθηκε 3 Μαΐου 2016, από www.citybranding.gr/2031/05/blog-post.31.htm

4.4 Συνεντεύξεις

Δούρβος Λ. (2015). Α΄ Τηλεφωνική συνέντευξη με τον κ. Τσουκαλά Δημήτρη που έλαβε χώρα την 8^η Μαρτίου 2015.

Δούρβος Λ. (2016). Β΄ Τηλεφωνική συνέντευξη με τον κ. Τσουκαλά Δημήτρη που έλαβε χώρα την 28^η Μαΐου 2016¹⁶

¹⁶Αρχικά, για την επικαιροποίηση των στοιχείων και περισσότερες διευκρινήσεις συντάχθηκε ένα ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο στάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στην κ. Όλγα Λιάλιου, γραμματέα της τοπικής κοινότητας Ανάβρας, πρόεδρου του συλλόγου γυναικών και μέλους της Ανάβρα-ζω, με την παράκληση να απαντηθεί από την ίδια, τον κ. Τσουκαλά, τον σημερινό πρόεδρο της τοπικής κοινότητας Ανάβρας και όποιο άλλο μέλος της Ανάβρα-ζω επιθυμεί. Η απάντηση ήταν ότι τόσο η ίδια, όσο και ο πρόεδρος του τοπικού συμβουλίου καλύπτονται από τις θέσεις του κ. Τσουκαλά, ο οποίος επιθυμεί να μου απαντήσει προφορικά, έτσι κλείστηκε τηλεφωνικό ραντεβού για την 28^η Μαΐου του 2016, οπότε και δόθηκαν οι απαντήσεις.

Κεφάλαιο 10:

Εκπαίδευση, Περιφερειακή Ανάπτυξη και Ανθρώπινο Δυναμικό μέσα από τη Χρήση της Περιβάλλουσας Ανάλυσης Δεδομένων

Δρ. Δημοσθένης Αλίκη

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Λόφος Πανεπιστημίου, 81100, Μυτιλήνη.

Email: geom08009@geo.aegean.gr

Περίληψη:

Η διαδικασία της εκπαίδευσης αποτελεί για την Παγκόσμια Κοινωνία ένα μέγεθος που διασυνδέεται με όλες τις πτυχές του πολιτισμού, και ευρύτερα τις ανάγκες της ζωής. Το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων, αλλά και η ποιοτική ζωή σε μια κοινωνία είναι συναρτημένες με τα εκάστοτε επίπεδα μόρφωσης και παιδείας του τόπου.

Κάθε λαός και κάθε κράτος, ιδιαίτερα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γίνονται συνεχώς προγράμματα και θεσμικά πλαίσια μέσα από τα οποία προάγεται και εμπλουτίζεται συνεχώς η διαδικασία της εκπαίδευσης, τόσο στις πρώτες τάξεις, όσο και στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό γίνεται διότι η εκπαίδευση αποτελεί πλέον το βασικό επενδυτικό μέγεθος κάθε είδους ανάπτυξης, πολιτικής, κοινωνικής, πολιτιστικής κ.λπ. Η οποιαδήποτε διεύρυνση της περιφερειακής ανάπτυξης σε οικονομικό επίπεδο έχει να κάνει προτίστως με μια αποτελεσματική και αποδοτική ποιότητα εκπαίδευσης του ανθρωπίνου δυναμικού, είτε σε θέματα εξειδίκευσης, είτε σε θέματα καινοτομίας.

Μέσα από το άρθρο αυτό, αφού παραθέσουμε βασικά στοιχεία της εκπαίδευσης και των παραμέτρων που αναφέραμε παραπάνω, θα προσπαθήσουμε, με τη χρήση της περιβάλλουσας Ανάλυσης Δεδομένων (DEA) να συσχετίσουμε την αμφίδρομη σχέση και την ενδεικτική αποδοτικότητα της εκπαίδευσης και της παραγωγικότητας, όπως εκφράζονται μέσα από τις οικονομίες κλίμακας.

Λέξεις Κλειδιά: Εκπαίδευση, Περιφερειακή Ανάπτυξη, Περιβάλλουσα Ανάλυση Δεδομένων, Ανθρώπινο Δυναμικό

1. Εισαγωγή

1.1 Ορισμός της Εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα κάθε ατόμου. Βοηθά στην κοινωνική και ανθρωπιστική ανάπτυξη συμβάλλοντας στην απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων. Με τον όρο εκπαίδευση προσδιορίζεται κάθε είδος θεσμοθετημένης μορφής διδασκαλίας που διεξάγεται σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, ανεξάρτητα από το αν παρέχεται από το κράτος ή από ιδιωτικούς φορείς. Σύμφωνα με τους Καψάλη και Παπασταμάτη (2000) κάθε δραστηριότητα που παράγει ή μεταφέρει γνώση και αγωγή από τον εκπαιδευτή στον εκπαιδευόμενο και αναπτύσσει τις τεχνικές και επαγγελματικές ικανότητες – δεξιότητες του ατόμου χαρακτηρίζει την εκπαίδευση. Ο Χατζηδήμος (2005) αναφέρει ότι η εκπαίδευση είναι ένας θεσμός της πολιτείας με συγκεκριμένους μαθησιακούς στόχους και περιεχόμενο που παρουσιάζει περιορισμένη χρονική διάρκεια.

Η Ευρωπαϊκή ένωση με την πάροδο του χρόνου κατάλαβε τη μέγιστη σημασία που έχει η εκπαίδευση για τις χώρες της, και έτσι μέσα από διάφορα προγράμματα προσπαθεί να την ενισχύσει. Μάλιστα μέσα από το νέο στρατηγικό της πλαίσιο «εκπαίδευση και κατάρτιση 2020» παρέχει κοινούς στρατηγικούς στόχους στις χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης θέτοντας ως βασικό στόχο τη δημιουργία μιας Ευρώπης βασισμένης στη γνώση (Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, 2009).

Η εκπαίδευση ως ένα βασικό προϊόν ποιοτικής κατάρτισης και παιδείας διακρίνεται σε κάποιες μορφές οι οποίες χαρακτηρίζουν τον τρόπο με τον οποίο θεσμικά υλοποιείται. Οι μορφές αυτές παρουσιάζονται πιο κάτω:

- Τυπική ή επίσημη εκπαίδευση. Πρόκειται για τη βασική εκπαίδευση που αφορά ιδιωτικές και δημόσιες εκπαιδευτικές μονάδες από το νηπιαγωγείο μέχρι και την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση η είσοδος τους έχει γίνει με την επιτυχία σε εισακτέες εξετάσεις.
- Άτυπη ή ανεπίσημη εκπαίδευση είναι η εκπαίδευση η οποία δεν πληρεί τους κανονισμούς που θέτει το υπουργείο παιδείας όσον αφορά τα αναλυτικά προγράμματα, τη διάρκεια φοίτησης και διάφορους άλλους παράγοντες. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται σχολεία τα οποία δεν εντάσσονται στην τυπική εκπαίδευση, διάφορα φροντιστήρια, ταχύρυθμα προγράμματα και κέντρα ελευθέρων σπουδών.

Είναι όμως αξιοσημείωτο να αναφέρουμε ότι ο Mincer (1994) διακρίνει την εκπαίδευση σε γενική και ειδική. Η γενική εκπαίδευση είναι καθαρά η εκπαίδευση που λαμβάνει το άτομο από το σχολείο ενώ η ειδική εκπαίδευση είναι αυτή που λαμβάνει στο χώρο εργασίας του.

1.2 Εκπαίδευση με Κοινωνική και Οικονομική Ανάπτυξη

Η εκπαίδευση αποτελεί αναπόσπαστο και ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα, ο οποίος συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Ανάμεσα στην εκπαίδευση και στην οικονομία υπάρχει μια διαδικασία συνεχών προσαρμογών και έντονης αλληλεξάρτησης. Χωρίς προηγμένη παιδεία δεν υπάρχει προηγμένη οικονομία, αλλά χωρίς προηγμένη οικονομία δεν υπάρχει προηγμένη παιδεία (Παπανούτσος, 1982). Η εκπαίδευση είναι απαραίτητη στους ανθρώπους για να ωφεληθούν από την επιστημονική πρόοδο καθώς επίσης και για να συμβάλουν σ' αυτή. Τα έξοδα που δαπανούνται για την εκπαίδευση ως επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό αναμένουν στο μέλλον ανταπόκριση, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη του τόπου τους. Ο Romer (1990) αναφέρει ότι η εκπαίδευση αυξάνοντας το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου αντανακλάτε στη συσσώρευση της επιστημονικής γνώσης.

Στην οικονομική υφίσταται διάκριση μεταξύ των εννοιών της οικονομικής μεγέθυνσης (economic growth) και οικονομικής ανάπτυξης (economic development). Ως οικονομική μεγέθυνση θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την ποσοτική αύξηση του προϊόντος η οποία

προκαλείται από την αύξηση της ποσότητας των εισροών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή και της μεγαλύτερης αποδοτικότητας τους. Από την άλλη η οικονομική ανάπτυξη είναι μια πολύπλευρη διαδικασία με καλύτερευση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών θεσμών και δομών. Συνήθως αναφέρεται σε διαρθρωτικές μεταβολές στην παραγωγή και γενικά στην οικονομία, στη διεύρυνση της κοινωνικής δικαιοσύνης, στην πολιτιστική ανάπτυξη και στη δημιουργία ενός οικολογικά υγιούς περιβάλλοντος.

Όταν ο όρος ανάπτυξη αναφέρεται σ' ένα γενικότερο πλαίσιο της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ζωής του πληθυσμού τότε μιλάμε για «κοινωνική ανάπτυξη» (Σαΐτης, 2000).

Η βασική αρχή της κοινωνικής ανάπτυξης είναι η παραδοχή ότι η γνώση αποτελεί προϋπόθεση για την ενεργητική συμμετοχή του πολίτη στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή ενός τόπου. Μέσα από αυτά στοχεύει στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του μέσα στις ραγδαίες διεθνείς κοινωνικό-οικονομικές, επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις, στην ανάπτυξη της συμμετοχής των πολιτών στα δρώμενα που τους αφορούν, στη συμβολή και αντιμετώπιση προσωπικών οικογενειακών και κοινωνικών προβλημάτων, στη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, στη συμμετοχή, στη δημιουργία πολιτιστικών αγαθών, στη συμβολή, στην ισόρροπη κοινωνική πρόοδο και στην αντιμετώπιση των κάθε μορφής διακρίσεων και ανισοτήτων.

Η ανάπτυξη ως αντικειμενικός σκοπός και ως διαδικασία περιλαμβάνει μια αλλαγή στις βασικές αξίες της ζωής και της εργασίας καθώς και των κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών θεσμών τους. Ο Streeten βλέπει τη διαδικασία της ανάπτυξης μέσα από την πρόοδο και τις διαστάσεις της παραγωγής και των εισοδημάτων, των συνθηκών παραγωγής, του επιπέδου ζωής (διατροφή, στέγαση, υγεία, εκπαίδευση), της συμπεριφοράς και στάσης ως προς την εργασία, τους θεσμούς και τις τακτικές που ακολουθούνται. Από τα πιο πάνω προκύπτει ότι η ανάπτυξη είναι μια πολυδιάστατη διαδικασία και σύνολο σκοπών, όπου οι διαστάσεις είναι κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές (Σαΐτης, 2000).

1.3 Περιφερειακή Ανάπτυξη

1.3.1 Ορισμός της Περιφερειακής Ανάπτυξης

Μετά την αναφορά μας στην εκπαίδευση καλό θα ήταν να δώσουμε και ένα ακριβή ορισμό για την Περιφερειακή Ανάπτυξη. Με τον όρο Περιφερειακή Ανάπτυξη εννοούμε την αναγκαιότητα σύγκλησης των διαφόρων περιοχών μιας χώρας προς τον εθνικό μέσο όρο ενός ή περισσότερων κριτηρίων τα οποία ή ορίζονται από τους φορείς άσκησης πολιτικής της χώρας ή είναι το αποτέλεσμα διεργασιών και λαϊκών απαιτήσεων.

Ένας άλλος σημαντικός ορισμός ο οποίος σχετίζεται άμεσα με την Περιφερειακή ανάπτυξη είναι αυτός της Περιφερειακής Πολιτικής, η οποία αποτελεί μια προσπάθεια λήψης μέτρων για τη βελτίωση της γεωγραφικής κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων, και η οποία θα οδηγήσει στην προσέγγιση (ή ακόμα την εξομοίωση) του επιπέδου ζωής των κατοίκων διαφορετικών περιοχών σε μια χώρα ή σε μια ομάδα χωρών, λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερόμενα κριτήρια. Η άνιση αυτή κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων στον χώρο οφείλεται σε γεωγραφικούς ή γεωφυσικούς παράγοντες ή ακόμη στη λειτουργία της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς. Ρόλος της περιφερειακής πολιτικής είναι να ικανοποιήσει δύο αλληλοσυσχετιζόμενους (και πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενους) στόχους: την οικονομική ανάπτυξη και την βελτίωση της κοινωνικής διανομής (διανομή εισοδήματος και πλούτου).

1.4 Εκπαιδευτική πολιτική

Η έννοια της εκπαιδευτικής πολιτικής διερευνάτε συνεχώς μέσα από την εκπαίδευση. Όταν πάρουμε μόνη της τη λέξη πολιτική, αυτή δηλώνει τον τρόπο ή τη μέθοδο με την οποία ακολουθεί ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων προκειμένου να πετύχουν κάποιο στόχο. Όταν μιλάμε για εκπαιδευτική πολιτική εννοούμε το σύνολο των επιλογών ή ενεργειών και των μέσων που έχουμε στη διάθεση μας για την επίτευξη συγκεκριμένων εκπαιδευτικών στόχων. Πιο συγκεκριμένα ο ορισμός αυτός εκφράζει τη φιλοσοφία της εκπαιδευτικής διοίκησης για την αντιμετώπιση των διαφόρων θεμάτων της εκπαίδευσης. Όταν υπάρχει μια καλά διατυπωμένη εκπαιδευτική πολιτική το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί πιο ομαλά και χωρίς προβλήματα.

Γενικά η εκπαιδευτική πολιτική έχει να κάνει με την πολιτική που ασκείται στο χώρο της εκπαίδευσης. Για να μελετηθεί μια εκπαιδευτική πολιτική θα πρέπει να υπάρχει σαφήνεια στο έργο που επιτελεί η εκπαιδευτική πολιτική καθώς και η νομιμότητα και η νομιμοποίηση μεταξύ αυτών που την παράγουν αλλά και όσων την αποδέχονται.

1.4.1 Εκπαίδευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να μην είναι εξουσιοδοτημένη στο να θεσπίζει τους νόμους στον τομέα της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της πολιτικής για τη νεολαία αλλά δεν σημαίνει όμως, ότι θα παριστάνει το ρόλο απλού παρατηρητή. Έτσι βοηθά στις συνεργασίες μέσα από διάφορους τρόπους που παρουσιάζονται πιο κάτω:

- ❖ Υποστηρίζει τη συνεργασία μεταξύ των χωρών της όσον αφορά τη τριτοβάθμια εκπαίδευση με στόχο την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό τους.
- Τις σπουδές σε υποψήφιους διδάκτορες, μαθητεύμενους, εκπαιδευτικούς, υπεύθυνους κατάρτισης και εκπαιδευτικούς στην τριτοβάθμια εκπαίδευση να εκπονήσουν μελέτες, να διδάξουν ή να αποκτήσουν εργασιακή πείρα σε άλλη ευρωπαϊκή χώρα
- Ενθαρρύνει τα κράτη μέλη να μεταρρυθμίσουν και να εκσυγχρονίσουν το οικείο εκπαιδευτικό σύστημα και το σύστημα κατάρτισης ώστε να είναι αρτιότερα εξοπλισμένο για να αντιμετωπίσει τις παρούσες και μελλοντικές προκλήσεις
- Διευκολύνει την προσαρμογή στις αλλαγές και την ένταξη στην αγορά εργασίας, ιδίως μέσα από την εκπαίδευση και την κατάρτιση
- Προωθεί τη διακυβερνητική συνεργασία, τη συνεργασία μεταξύ πανεπιστημίων, κολεγίων και σχολών, καθώς και τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων
- ❖ Υποστηρίζει σχέδια συνεργασίας μεταξύ οργανώσεων νεολαίας σε όλο τον κόσμο. Τα σχέδια αυτά έχουν ως στόχο τη βελτίωση της ποιότητας και την αναγνώριση της εργασίας στον τομέα της νεολαίας, καθώς και της εθελοντικής εργασίας σε διάφορες περιοχές του κόσμου και κυρίως στις αναπτυσσόμενες
- ❖ Μέσα από το πρόγραμμα Jean Monnet ενθαρρύνει τη διδασκαλία, την έρευνα και τη διατύπωση προβληματισμών σχετικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση σε ολόκληρο τον κόσμο (Ευρωπαϊκή Έπιτροπή, 2014).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε όλες τις χώρες της έχει κατώτερο όριο φοίτησης.

Οι περισσότερες χώρες ξεκινούν τη φοίτηση από την ηλικία των 6 ετών. Στο Βέλγιο, τη Δανία, την Ελλάδα, Ιταλία, Αυστρία, Πορτογαλία, Φινλανδία, Σουηδία, Τσεχία, Εσθονία, Κύπρος, Πολωνία και Σλοβενία η φοίτηση είναι υποχρεωτική μέχρι και τα 15 τους χρόνια, οπότε θα πρέπει να είναι 9ετής. Στη Γερμανία, τη Ισπανία, τη Γαλλία, την Ιρλανδία, τη Λιθουανία και τη Σλοβακία η υποχρεωτική εκπαίδευση είναι 10ετής. Τέσσερα κράτη είναι αυτά που έχουν 11ετή εκπαίδευση και αυτά είναι το Λουξεμβούργο, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Λετονία και η Μάλτα.

Σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτός από την Ουγγαρία και την Ολλανδία, η εκπαίδευση σταματά στην ηλικία των 15 με 16 ετών. Η υποχρεωτική εκπαίδευση υπάρχει μέχρι την ηλικία αυτή γιατί είναι μια ηλικία στην οποία μπορεί, ο κάθε μαθητής, να λάβει αποφάσεις για το αν επιθυμεί να προχωρήσει σε περαιτέρω μόρφωση ή να ακολουθήσει κάποιο κλάδο της Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης σε συγκεκριμένο επάγγελμα. Πιο κάτω παρουσιάζεται ο πίνακας της Ευρωπαϊκής Ένωσης που παρουσιάζει όλες τις χώρες της και μέχρι πότε είναι υποχρεωτική η εκπαίδευση τους (Πίνακας 1).

Πίνακας 1: Υποχρεωτική Εκπαίδευση σε Χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Α/Α	ΧΩΡΑ	ΗΛΙΚΙΑ		
		ΕΝ.	ΛΗΞ.	ΣΥΝ.
1	ΑΥΣΤΡΙΑ	6	15	9
2	ΒΕΛΓΙΟ	6	15	9
3	ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	6	16	10
4	ΓΑΛΛΙΑ	6	16	10
5	ΓΕΡΜΑΝΙΑ	6	16	10
6	ΔΑΝΙΑ	7	16	9
7	ΕΛΛΑΔΑ	6	15	9
8	ΕΣΘΟΝΙΑ	7	16	9
9	ΗΝ.ΒΑΣΙΛΕΙΟ	5	16	11
10	ΙΡΛΑΝΔΙΑ	6	16	10
11	ΙΣΠΑΝΙΑ	6	16	10
12	ΙΤΑΛΙΑ	6	15	9
13	ΚΑΤΩ ΧΩΡΕΣ	5	17	12
14	ΚΡΟΑΤΙΑ	6	15	9
15	ΚΥΠΡΟΣ	6	15	9
16	ΛΕΤΤΟΝΙΑ	5	16	11
17	ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	6	16	10
18	ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	4	15	11
19	ΜΑΛΤΑ	5	16	11
20	ΟΥΓΓΑΡΙΑ	5	18	13
21	ΠΟΛΩΝΙΑ	7	16	9
22	ΠΟΡΤΟΓΑΛΛΙΑ	6	15	9
23	ΡΟΥΜΑΝΙΑ	6	16	10
24	ΣΛΟΒΑΚΙΑ	6	16	10
25	ΣΛΟΒΕΝΙΑ	6	15	9
26	ΣΟΥΗΔΙΑ	7	16	9
27	ΤΣΕΧΙΑ	6	15	9
28	ΦΙΛΑΝΔΙΑ	7	16	9

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

2.Οικονομική της Εκπαίδευσης

2.1 Η Οικονομική της Εκπαίδευσης: Αναφορά σε Βασικά Θέματα

Η οικονομική της εκπαίδευσης δημιουργήθηκε μέσα από τη θέσπιση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον Blaug (1970), η συγκρότηση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου οδήγησε στην δημιουργία ενός ιδιαίτερου κλάδου της οικονομικής επιστήμης της Οικονομικής της Εκπαίδευσης (Economics of Education). Παράλληλα, συνέβαλε στην ανάπτυξη και άλλων κλάδων οικονομικής ανάλυσης όπως η οικονομική της εργασίας (Labor Economics), η οικονομική της υγείας (Health Economics) και η αναπτυξιακή οικονομική (Growth Economics). Ταυτόχρονα έχει επηρεάσει σημαντικά τόσο την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, όσο και την διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής (Persons, 1959; Dreeben, 1967). Μέσα από την οικονομική ανάλυση, σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, εξετάζονται και

υποδεικνύονται τα οικονομικά οφέλη και το κόστος κάθε επιλογής, οδηγώντας έτσι, σε μια καλύτερη τεκμηριωμένη απόφαση χωρίς βέβαια, να αγνοείται η ύπαρξη και άλλων, μη – οικονομικών παραγόντων που πρέπει να ληφθούν υπόψη για την λήψη των βέλτιστων αποφάσεων.

Για να υπάρξει μέτρηση της αποδοτικότητας στην εκπαίδευση, η οικονομική της εκπαίδευσης παρέχει σημαντικά μεθοδολογικά εργαλεία. Η αποδοτικότητα αποτελεί μέτρο σύγκρισης σε σχέση με εναλλακτικές κοινωνικές επενδυτικές αποφάσεις, ώστε να επιτευχθεί μια αποτελεσματικότερη κατανομή των ανεπαρκών πόρων. Διερευνά την εκπαίδευση/ανθρώπινο κεφάλαιο ως σημαντικό προσδιοριστικό παράγοντα του ρυθμού μεγέθυνσης της οικονομίας, προώθησης της απασχόλησης και της κοινωνικής συνοχής. Επιπλέον, έρευνα την επίδραση της εκπαίδευσης/ανθρώπινου κεφαλαίου στη διαμονή του εισοδήματος, τις κοινωνικές ανισότητες και την ισότητα των ευκαιριών (Galor and Tsiddon, 1997). Γενικότερα, μελετά την εκπαίδευση/ανθρώπινο κεφάλαιο με την καταναλωτική, αποταμιευτική και επενδυτική συμπεριφορά των υποκειμένων της οικονομίας (Solmon, 1975; bernheim and Scholz, 1993; Wolfe and Haveman, 2000). Επίσης, μελετά την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών χρηματοδότησης της εκπαίδευσης και τη σχέση της με την αγορά εργασίας και τέλος μελετά την εκπαίδευση ως σύστημα παραγωγής και εκτιμά την αποτελεσματικότητα των συστημάτων εκπαίδευσης.

2.2 Έννοια και Θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου

Το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί μια ευρεία και πολύπλευρη έννοια. Περιλαμβάνει πολλούς διαφορετικούς τύπους επενδύσεων σε ανθρώπους. Η βασική πτυχή του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει να κάνει με τις γνώσεις και τις δεξιότητες που ενσωματώνονται στους ανθρώπους και συσσωρεύονται μέσω της εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της εμπειρίας που είναι χρήσιμα στην παραγωγή των προϊόντων και των υπηρεσιών. (Fogel, 1994).

Για να ορίσουμε το ανθρώπινο κεφάλαιο ανά άτομο τότε το ορίζουμε με το σύνολο των έμφυτων και επίκτητων ικανοτήτων, των γνώσεων και των δεξιοτήτων που κατέχει. Εκτός από τις έμφυτες, όλες οι άλλες επίκτητες ικανότητες, γνώσεις και δεξιότητες του ατόμου μπορούν να αποκτηθούν με δραστηριότητες όπως η εκπαίδευση, η εξάσκηση κλπ. Ακόμη και οι φυσικές ικανότητες μπορούν να βελτιωθούν με αυτόν τον τρόπο (OECD, 2001).

Το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει τέσσερις διακεκριμένες ιδιότητες:

- (α) Είναι ενσωματωμένο στον άνθρωπο, δηλαδή δεν μπορεί να διαχωριστεί από το άτομο που το κατέχει, όπως και οι άλλες μορφές κεφαλαίου.
- (β) Είναι κεφάλαιο, αφού αποτελεί πηγή μελλοντικών ικανοποιήσεων, μελλοντικών κερδών ή και τα δύο, όπως και οι άλλες μορφές κεφαλαίου. Για την απόκτηση του κάθε ατόμου πρέπει να επενδύσει χρόνο και οικονομικούς πόρους. Η απόδοση του ανθρώπινου κεφαλαίου διαρκεί μακροχρόνια και η πρόσβαση σε οικονομικά οφέλη έρχεται μετά την πάροδο μιας μεγάλης χρονικής περιόδου. Παρά τον μακροχρόνιο ορίζοντα η επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο συνοδεύεται από περιορισμένη αβεβαιότητα λόγω της γενικότερης χρησιμότητας της συσσωρευμένης γνώσης.
- (γ) Αποσβένεται, όπως συμβαίνει με τις άλλες μορφές κεφαλαίου. Το ανθρώπινο κεφάλαιο απαξιώνεται με την πάροδο του χρόνου, είτε με την αύξηση της ηλικίας του ατόμου, είτε με την αλλαγή των δεδομένων της παραγωγής και την εισαγωγή νέων τεχνολογιών.
- (δ) Δεν μεταβιβάζεται, δεν πουλιέται, δεν ενοικιάζεται, δεν κληρονομείται, όπως μπορεί να γίνει με το φυσικό κεφάλαιο. Αξιοποιείται στο χώρο εργασίας κατά τη διάρκεια της ζωής κάθε ατόμου (Schultz, 1961).

Όσο μεγαλύτερο θα είναι το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου του ατόμου κατά την είσοδό του στην αγορά εργασίας τόσο γρηγορότερη θα είναι η βελτίωση των εισοδηματικών εισροών στα πρώτα χρόνια απασχόλησης. Το ανθρώπινο κεφάλαιο μπορεί να αποκτηθεί μόνο αν το ίδιο το άτομο μετέχει στη διαδικασία απόκτησης του, δηλαδή στη μάθηση και την εξάσκηση. Σύμφωνα με τον Coleman (1990) όπως το φυσικό κεφάλαιο δημιουργείται μέσω αλλαγών σε υλικά αγαθά, έτσι ώστε να σχηματιστούν τα απαραίτητα εργαλεία που θα συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγής, έτσι και το ανθρώπινο κεφάλαιο δημιουργείται με την ποιοτική αλλαγή των φυσικών προσώπων, έτσι ώστε να αποκτήσουν δεξιότητες και ικανότητες που θα τα καθιστούν σε θέση να ενεργούν με νέους τρόπους, συμβάλλοντας στην αύξηση της παραγωγής. Η διαφορά μεταξύ του ανθρώπινου και φυσικού κεφαλαίου έγκειται στο ότι το δεύτερο είναι «σχηματισμένο υλικό» και μπορεί να πουληθεί, ενώ το πρώτο μόνο να «εκμισθωθεί». Ο Thurow (1970) υποστήριξε ότι αφού η κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών είναι ο απώτερος στόχος του οικονομικού μας συστήματος, η αξία του ανθρώπινου κεφαλαίου ενός ανθρώπου θα είναι η ίδια με την αξία των καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών που άμεσα ή έμμεσα παράγει. Όταν η αξία των αγαθών και υπηρεσιών αυξάνεται, θα αυξάνεται και η αξία του ανθρώπινου κεφαλαίου και αντίστροφα.. Οι επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο θα μειώνονται σταδιακά κατά τη διάρκεια της ζωής κάθε ατόμου και τείνουν προς το μηδέν την περίοδο της συνταξιοδότησης. Η αξία του κατά τη χρονική στιγμή της αποχώρησης από την αγορά εργασίας χαρακτηρίζεται υπολειμματική.

Το ανθρώπινο κεφάλαιο εκτός από τη συνιστώσα των ικανοτήτων, γνώσεων και δεξιοτήτων από τον τομέα της εκπαίδευσης, έχει ως συνιστώσα και την υγεία. Στις περισσότερες μελέτες της διεθνούς βιβλιογραφίας η συνιστώσα της υγείας του ανθρώπινου κεφαλαίου προσεγγίζεται από τη μεταβλητή που εκφράζει το προσδόκιμο ζωής (Life expectancy). Ένα μεγαλύτερο προσδόκιμο ζωής συνδέεται με την καλύτερη υγεία των ατόμων (Newland and San Segundo, 1996; Sachs and Warner, 1997; Arora, 2001). Το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει και έμμεσες επιπτώσεις, καθώς, προκαλεί θετική επίδραση στην παραγωγικότητα και των άλλων παραγωγικών εισροών (π.χ φυσικό πετρέλαιο, τεχνολογία), αλλά και βελτίωση της υγείας των ατόμων, ενώ περιορίζει κάποιους παράγοντες που δεν βοηθούν στην ανάπτυξη όπως η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, η παιδική θνησιμότητα, κ.α (OECD, 1998).

2.3.1 Προσεγγίσεις της Επίδρασης της Εκπαίδευσης/Ανθρώπινου Κεφαλαίου στην Οικονομική Μεγέθυνση.

Διαφορά είναι τα οικονομικά υποδείγματα καθώς και τα μαθηματικά μοντέλα τα οποία συμβάλλουν στη μεγέθυνση κάθε οικονομίας και ερμηνεύουν τις εισοδηματικές διαφορές μεταξύ των χωρών. Οι μεθοδολογικές τάσεις της οικονομικής έρευνας για την εκπαίδευση συνεχώς διαφοροποιούνται και εμπλουτίζονται. Πιο κάτω παρουσιάζονται ορισμένες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης καθώς και το υπόδειγμά των Schultz και Denison.

2.3.1.1 Υπόδειγμα των Schultz και Denison

Μέσα από τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου τα πρώτα μακροοικονομικά υποδείγματα αναπτύχθηκαν από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους Schultz (1961) και Denison (1962). Ο Schultz διατυπώνοντας μια εναλλακτική θεωρία σε σχέση με αυτή του Solow (1956), εισήγαγε στο υπόδειγμα του σαν μεταβλητή την εκπαίδευση/ ανθρώπινο κεφάλαιο και την αποδοτικότητα στην εκπαίδευση, ξεχωριστά από την αποδοτικότητα του φυσικού κεφαλαίου. Η βασική εξίσωση του υποδείγματος του Schultz παρουσιάζεται στην παρακάτω σχέση.

$$\Delta(Y)=\Delta(K_m)r_m+\Delta(K_h)r_h+\Delta(L)_w$$

Όπως προκύπτει από την πιο πάνω σχέση η οικονομική μεγέθυνση $\Delta(Y)$ εξαρτάται από τρεις μεταβλητές. Την μέση ετήσια αύξηση του φυσικού κεφαλαίου επί της αποδοτικότητας του φυσικού κεφαλαίου $\Delta(K_m)r_m$, την μέση ετήσια αύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου $\Delta(K_h)r_h$ και την μέση ετήσια αύξηση της εργασίας επί την αμοιβή της (μισθός) $\Delta(L)_w$. Με την εισαγωγή της εκπαίδευσης /ανθρώπινου κεφαλαίου στη συνάρτηση παραγωγής, ο Schultz εξήγησε το 27% του ανερμήνευτου υπολοίπου του υποδείγματος του Solow (Ψαχαρόπουλος, 1999; Δημάκος, 2004).

Ο Denison (1962) για να μετρήσει τη συμβολή του ανθρώπινου κεφαλαίου στην οικονομική μεγέθυνση ανέπτυξε μια διαφορετική μεθοδολογία με αυτή του Schultz. Στο υπόδειγμά του διατήρησε ότι η εκπαίδευση/ ανθρώπινο κεφάλαιο ενσωματώνεται στους εργαζόμενους και δεν διαχωρίζεται από τον συντελεστή της εργασίας. Η βασική εξίσωση του υποδείγματος του Denison παρουσιάζεται στην παρακάτω σχέση.

$$\Delta(Y)=\Delta(K_m)r_m+\Delta(L_1)w_1+\Delta(L_2)w_2 + \Delta(L_3)w_3$$

Σύμφωνα με την πιο πάνω σχέση ο αριθμός των εργαζομένων διασπάται ανά επίπεδο εκπαίδευσης. Η οικονομική μεγέθυνση $\Delta(Y)$ εξαρτάται από την μέση ετήσια αύξηση του φυσικού κεφαλαίου επί την αποδοτικότητα του φυσικού κεφαλαίου $\Delta(K_m)r_m$ και την μέση ετήσια αύξηση των κατηγοριών των εργαζομένων με πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση επί τους αντίστοιχους μέσους μισθούς τους. Με τη μέθοδο αυτή ο Denison εξήγησε ένα μεγάλο ποσοστό του ανερμήνευτου υπολοίπου του υποδείγματος του Solow και σε χώρες εκτός Αμερικής (Ψαχαρόπουλος, 1999; Δημάκος, Νικήτας, Μαλαφέκας, 2004).

Τα δύο πιο πάνω υποδείγματα παρουσιάζουν πως μπορεί να εισαχθεί στη συνάρτηση παραγωγής η εκπαίδευση/ανθρώπινο κεφάλαιο, αλλά προσεγγίζουν μόνο την ποσότητα και να λαμβάνουν καθόλου υπόψη την ποιότητα της εκπαίδευσης/ανθρώπινου κεφαλαίου.

Σήμερα, δίνεται πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στην δημιουργία περισσότερο ποιοτικών δεικτών και στον υπολογισμό της συμβολής της εκπαίδευσης, τόσο σε μικροοικονομικό όσο και σε μακροοικονομικό επίπεδο, με μετρήσεις ποιότητας των μονάδων εργασίας ή μετρήσεις της απόδοσης των μαθητών (Hanushek and Wobmann, 2007).

2.5 Έννοιες Μέτρησης Αποδοτικότητας

Μέσα από αυτή την ενότητα θα γίνει μια σύντομη αναφορά στις θεωρίες μέτρησης της αποδοτικότητας. Αρκετοί ήταν αυτοί οι οποίοι ασχολήθηκαν με την μέτρηση της αποδοτικότητας. Για παράδειγμα στην περίπτωση μας, των Πανεπιστημιακών μονάδων ξεκινά με το Farrell (1957), ο οποίος χρησιμοποίησε τη δουλειά των Debreu (1951) και Koopmans (1951) για να ορίσει ένα απλό μέτρο αποδοτικότητας επιχείρησης, που θα μπορούσε να εξηγήσει πολλαπλές εισαγωγές. Ο Farrell (1957) πρότεινε ότι η αποδοτικότητα μιας επιχείρησης αποτελείται από δύο συνιστώσες : την τεχνική αποδοτικότητα η οποία αντανακλά την ικανότητα μιας επιχείρησης να επιτυγχάνει την μεγαλύτερη δυνατή απόδοση από μια δεδομένη σειρά εισαγωγών και την κατανομητική αποδοτικότητα, η οποία αντανακλά την ικανότητα μιας επιχείρησης να χρησιμοποιεί τις εισαγωγές σε ευνοϊκές αναλογίες, δεδομένων των αντιστοιχών τιμών τους και της τεχνολογίας παραγωγής. Αυτά τα δύο μέτρα συνδυάζονται μετά για να δώσουν ένα μέτρο συνολικής οικονομικής αποδοτικότητας (Farrell, 1957).

Η αρχική ιδέα του Farrell απεικονίζεται πιο κάτω (διάγραμμα 1) και είναι σε διάστημα εισαγωγή/ εισαγωγή δηλ. x_1 και x_2 . Αυτές συνήθως ονομάζονται μέτρα προσανατολισμένα στην εισαγωγή. Για να εξηγήσει το παράδειγμά του παρουσιάζει το x_1 και x_2 ως εισαγωγές σε μια επιχείρηση για να πάρουν μια μονάδα απόδοσης (y), με την υπόθεση των σταθερών επιστροφών κλίμακας. Η γνώση της μονάδας της ισοσταθμικής των πλήρως αποδοτικών επιχειρήσεων που παριστάνεται με SS' στο διάγραμμα 1, επιτρέπει την μέτρηση της τεχνικής αποδοτικότητας. Αν μια δεδομένη επιχείρηση χρησιμοποιεί ποσότητες εισαγωγών, που ορίζονται με το σημείο P , για να παράγουν μια μονάδα απόδοσης, η τεχνική αποδοτικότητα εκείνης της επιχείρησης θα μπορούσε να παριστάνεται με την απόσταση QP , η οποία είναι το ποσό κατά το οποίο όλες οι εισαγωγές θα μπορούσαν αναλογικά να μειωθούν χωρίς μείωση στην απόδοση. Αυτό συνήθως εκφράζεται με ποσοστιαίους όρους από την αναλογία $\frac{QP}{OP}$, η οποία παριστάνει το ποσοστό κατά το οποίο όλες οι εισαγωγές πρέπει να μειωθούν για να επιτευχθεί τεχνικά αποδοτική παραγωγή. Η τεχνική αποδοτικότητα (TE) μιας επιχείρησης μετριέται συνήθως από την αναλογία 4.1 :

$$TE_i = \frac{OQ}{OP} \quad (4.1)$$

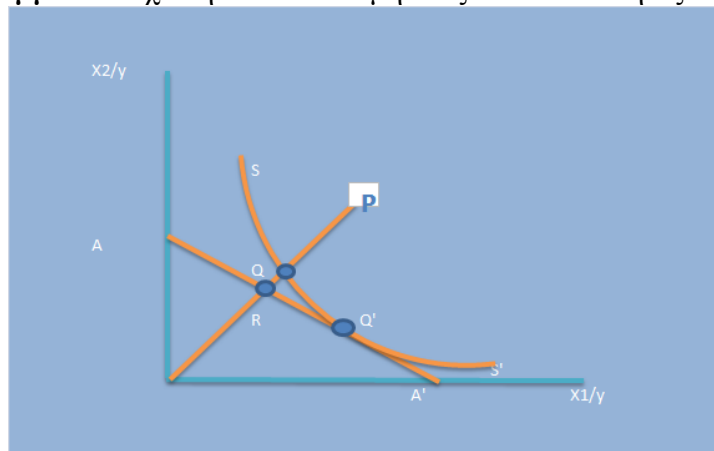
η οποία ισούται με 1 μείον $\frac{QP}{OP}$. Όσο το αποτέλεσμα βρίσκεται πιο κοντά στο 1 τότε μας δείχνει ότι η επιχείρηση μας είναι αποδοτική. Όταν ισούται με ένα δείχνει ότι η επιχείρηση είναι πλήρως αποδοτική. Για παράδειγμα, το σημείο Q είναι τεχνικά αποδοτικό επειδή βρίσκεται πάνω στην αποδοτική ισοσταθμική.

Αν η αναλογία της τιμής εισαγωγής που παριστάνεται με την κλίση της γραμμής ίσου κόστους AA' (Διάγραμμα 2), είναι επίσης γνωστή, η κατανημητική αποδοτικότητα μπορεί επίσης να υπολογιστεί. Η κατανημητική αποδοτικότητα (AE) της επιχείρησης που λειτουργεί στο P ορίζεται να είναι η αναλογία (4.2):

$$AE_i = \frac{OR}{OQ} \quad (4.2)$$

αφού η απόσταση RQ παριστάνει τη μείωση στο κόστος παραγωγής που θα υπήρχε, αν η παραγωγή επρόκειτο να γίνει στο κατανημητικά (και τεχνικά) αποδοτικό σημείο Q (Farrell, 1957).

Διάγραμμα 1: Τεχνική και Κατανημητικές Αποδοτικότητες Κλίμακας

Πηγή: Farrell, 1957

Η πιο κάτω αναλογία 4.3 παρουσιάζει τη συνολική οικονομική αποδοτικότητα (EE)

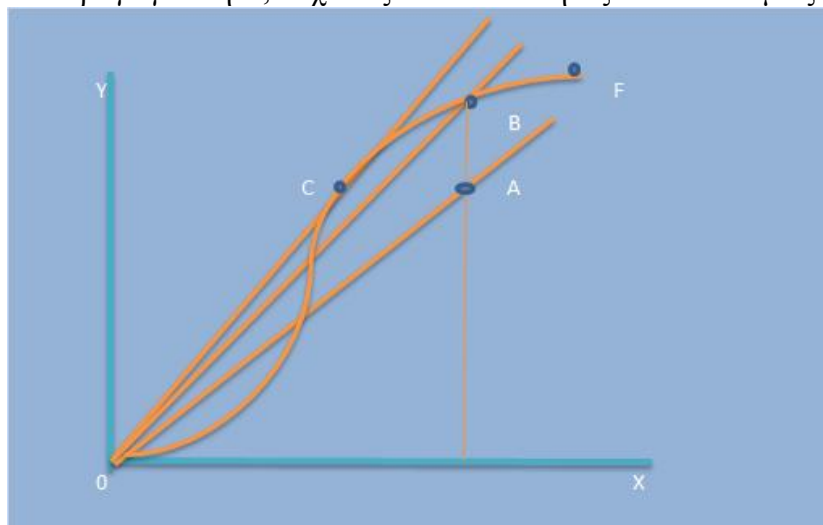
$$EE_i = \frac{OR}{OP} \quad (4.3)$$

όπου η απόσταση RP μπορεί επίσης να ερμηνευτεί με όρους μείωσης κόστους. Είναι σημαντικό να κρατήσουμε ότι το αριθμητικό γινόμενο των μέτρων τεχνικής και καταναμητικής αποδοτικότητας παρέχει το μέτρο της συνολικής οικονομικής αποδοτικότητας (4.4). Και τα τρία αυτά μέτρα περιορίζονται από το μηδέν και το ένα.

$$TE_i \times AE_i = \left(\frac{OQ}{OP}\right) \times \left(\frac{OR}{OQ}\right) = \left(\frac{OR}{OP}\right) = EE_i \quad (4.4)$$

Για να μπορούμε όμως να μετρήσουμε με τους πιο πάνω τρόπους την αποδοτικότητα είναι προϋπόθεση η λειτουργία παραγωγής να είναι γνωστή. Στην πράξη αυτό δεν ισχύει και η αποδοτική ισοσταθμική πρέπει να υπολογιστεί από τα δείγματα δεδομένων. Ο Farrell (1957) πρότεινε τη χρήση είτε (α) μιας μη παραμετρικής γραμμικής κυρτής ισοσταθμικής με τη φορά των κομματιών κατασκευασμένης ούτως ώστε κανένα παρατηρούμενο σημείο να μην βρίσκεται στα αριστερά ή κάτω από αυτήν (διάγραμμα 2). Το C στο πιο κάτω σχήμα είναι το σημείο της βέλτιστης παραγωγής. Η λειτουργία σε οποιοδήποτε άλλο σημείο στα σύνορα παραγωγής οδηγεί σε χαμηλότερη παραγωγικότητα. Από την άλλη ο Farrell προτείνει (β) μιας παραμετρικής λειτουργίας, όπως η φόρμα Cobb-Douglas που να ταιριάζει με τα δεδομένα πάλι, ούτως ώστε κανένα παρατηρούμενο σημείο να μη βρίσκεται στα αριστερά ή από κάτω της.

Διάγραμμα 2: Παραγωγικότητα, Τεχνικές Αποδοτικότητας και Οικονομίες Κλίμακας

Πηγή: Cooper, Seiford and Tone, 2000

Τα πιο πάνω μέτρα αποδοτικότητας ορίζονται μέσα στο πλαίσιο της τεχνολογίας σταθερών επιστροφών σε κλίμακα. Αυτά τα μέτρα μπορούν αντίστοιχα να οριστούν για την περίπτωση των μη-σταθερών επιστροφών. Για να το απεικονίσουμε αυτό θα μπορούσαμε να προσαρμόσουμε το διάγραμμα 1 αλλάζοντας τις ονομασίες των αξόνων σε X_1 και X_2 και υποθέτοντας ότι η ισοσταθμική παριστάνει το κατώτερο όριο του συνόλου εισαγωγής που συνδέεται με την παραγωγή ενός συγκεκριμένου επιπέδου απόδοσης. Τα μέτρα αποδοτικότητας ορίζονται κατόπιν ανάλογα προς τα παραπάνω.

Προτού ολοκληρώσουμε την ενότητα θα συνοψίσουμε ορισμένα σημεία. Προηγουμένως είχαμε αναφερθεί για την τεχνική αποδοτικότητα, η οποία έχει μετρηθεί κατά μήκος μιας ακτίνας από την αρχή μέχρι και το παρατηρούμενο σημείο παραγωγής. Για το λόγο αυτό τα μέτρα αυτά κρατούν τις σχετικές αναλογίες των εισαγωγών (ή αποδόσεων) σταθερές. Ένα πλεονέκτημα των ακτινωτών μέτρων, είναι ότι δεν παραλλάσσονται σε σχέση με τις μονάδες. Δηλαδή αν αλλάξουμε τις μονάδες μέτρησης (π.χ. αν μετρήσουμε την ποσότητα εργασίας σε ατομικές εργατικές ώρες αντί για χρόνια), δεν αλλάζει η αξία του μέτρου αποδοτικότητας. Ένα μη-ακτινωτό μέτρο όπως η πιο κοντινή απόσταση από το σημείο παραγωγής μέχρι την επιφάνεια παραγωγής φαίνεται ενστικτωδώς ελκυστικό, αλλά ένα τέτοιο μέτρο παραλλάσσεται ανάλογα με τις μονάδες μέτρησης. Το να αλλάξουμε τις μονάδες μέτρησης σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να καταλήξει στην αναγνώριση ενός διαφορετικού «κοντινότερου» σημείου.

Επιπλέον έχουμε αναπτύξει πιο πάνω την κατανομητική αποδοτικότητα από την άποψη της ελαχιστοποίησης του κόστους και μεγιστοποίησης των εσόδων. Δεν αναπτύξαμε όμως από την άποψη μεγιστοποίησης του κέρδους (όπου θεωρούνται και η ελαχιστοποίηση του κόστους και η μεγιστοποίηση των εσόδων). Η μεγιστοποίηση κέρδους μπορεί να προσαρμοστεί με διάφορους τρόπους. Η πρωταρχική δυσκολία σχετίζεται με την επιλογή του προσανατολισμού με τον οποίο θα μετρήσουμε την τεχνική αποδοτικότητα (εισαγωγής, απόδοσης ή και των δύο). Μια πρόταση παρουσιάζεται στους Fare, Grosskopf and Lovell (1994), στην οποία η DEA χρησιμοποιείται για να μετρήσουμε την αποδοτικότητα κέρδους μαζί με μια μέτρηση της υπερβολικής τεχνικής αποδοτικότητας (η οποία θεωρεί την ταυτόχρονη επέκταση των αποδόσεων και τη μείωση των εισαγωγών). Η διαφορά ανάμεσα στα δύο μέτρα ερμηνεύεται μετά ως κατανομητική αποδοτικότητα.

Μια άλλη προσέγγιση προτείνεται από τον Kumbhakar (1987), σε ένα πλαίσιο στοχαστικού ορίου και περιέχει τη διάσπαση της αποδοτικότητας κέρδους σε τρεις συνιστώσες: την κατανομητική αποδοτικότητα εισαγωγής, την κατανομητική αποδοτικότητα της απόδοσης και την τεχνική αποδοτικότητα την προσανατολισμένη στην εισαγωγή. Καμία ιδιαίτερη μεθοδολογία αποδοτικότητας κέρδους δεν έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως μέχρι σήμερα (Tofallis, 2001).

2.5.1 Το μοντέλο DEA των σταθερών επιστροφών σε κλίμακα (CRS)

Η περιβάλλουσα ανάλυση δεδομένων (DEA) χρησιμοποιεί την μέθοδο του γραμμικού προγραμματισμού για την κατασκευή από τα δεδομένα μιας μη-παραμετρικής τμηματικής επιφάνειας (ή συνόρου). Τα μέτρα αποδοτικότητας υπολογίζονται μετά σε σχέση με αυτή την επιφάνεια.

Το 1966 ο Boles και ο Afriat το 1972 πρότειναν ορισμένες μαθηματικές προγραμματικές μεθόδους, οι οποίες προσπαθούσαν να προσεγγίσουν την κυρτή γραμμική με τη φορά των κομματιών για τον υπολογισμό ορίων. Η μέθοδος τους αυτή όμως δεν έλαβε ευρεία προσοχή μέχρι την εργασία των Charnes, Cooper and Rhodes (1978), στην οποία ο όρος ανάλυση κάλυψης δεδομένων της περιβάλλουσας ανάλυσης δεδομένων - (DEA) πρωτοχρησιμοποιήθηκε. Χρησιμοποίησαν ένα μοντέλο που είχε προσανατολισμό στην εισαγωγή και υπέθετε σταθερές επιστροφές σε κλίμακα - CRS. Αργότερα γύρω στο 1984 οι Banker, Charnes and Cooper πρότειναν ένα μοντέλο μεταβλητών, με σταθερές επιστροφές κλίμακα - VRS. Στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλες έρευνες όπως από τους Khezrimotlagh, Shallen, Mohsenpour (2012) οι οποίοι ασχολήθηκαν με τον προσανατολισμό στην εισαγωγή και υπέθεσαν σταθερές επιστροφές κλίμακας.

Πιο κάτω θα παρουσιάσουμε μια περιγραφή μοντέλου σταθερών επιστροφών κλίμακας CRS με τον προσανατολισμό στην εισαγωγή επειδή αυτό το μοντέλο ήταν το πρώτο που χρησιμοποιήθηκε ευρέως. Αρχικά θα ορίσουμε κάποια σημειολογία. Υποθέστε ότι υπάρχουν δεδομένα για εισαγωγές K και αποδόσεις M για κάθε μία από τις εταιρείες N . Για την εταιρεία i -οστή αυτά παριστάνονται με τα διανύσματα στήλης x_i και y_i αντίστοιχα. Ο πίνακας εισαγωγής $K \times N$, ο X , και ο πίνακας απόδοσης $M \times N$, ο Y , παριστάνουν τα δεδομένα για όλες τις εταιρείες N . Με τη μέθοδο DEA θα μπορούσαμε να το παρουσιάσουμε μέσω του αναλογικού τύπου. Για κάθε εταιρεία θα θέλαμε να πάρουμε ένα μέτρο αναλογίας όλων των αποδόσεων προς όλες τις εισαγωγές όπως όπου u είναι ένα διάνυσμα $M \times 1$ των φορτίων απόδοσης και v είναι ένα διάνυσμα $K \times 1$ των φορτίων εισαγωγής. Τα καλύτερα φορτία επιτυγχάνονται λύνοντας το μαθηματικό πρόβλημα γραμμικού προγραμματισμού που παρουσιάζεται πιο κάτω (4.8):

$$\begin{aligned} & \max_{u,v} (u'y_i | v'x_i), \\ & (u'y_j | v'x_j) \leq 1 \quad j=1,2,\dots,N \\ \text{St} \quad & u, v \geq 0 \end{aligned} \tag{4.8}$$

Αυτό περιλαμβάνει το να βρίσκουμε αξίες για τα u και v , ούτως ώστε το μέτρο αποδοτικότητας για την εταιρεία i -οστή να μεγιστοποιείται, υποκείμενο στους περιορισμούς ότι όλα τα μέτρα αποδοτικότητας πρέπει να είναι λιγότερα ή ίσα με το ένα. Ένα πρόβλημα με αυτή τη συγκεκριμένη διατύπωση αναλογίας είναι ότι έχει ένα άπειρο αριθμό λύσεων. Για να το αποφύγουμε αυτό, μπορεί κάποιος να θέσει τον περιορισμό $v'x_i = 1$, ο οποίος δίνει (4.9):

$$\begin{aligned} & \max_{\mu,v} (\mu'y_i), \\ & v'x_i = 1 \\ & \mu'y_j - v'x_j \leq 0 \quad j = 1,2,\dots,N \\ & \mu, v \geq 0 \end{aligned} \tag{4.9}$$

όπου η αλλαγή της σημειολογίας από u και v σε μ και v χρησιμοποιείται για να τονίσει ότι αυτό είναι ένα διαφορετικό γραμμικό προγραμματικό πρόβλημα. Ο τύπος στην εξίσωση (4.9) είναι γνωστός ως ο πολλαπλασιαστικός τύπος του προβλήματος γραμμικού προγραμματισμού.

Χρησιμοποιώντας τη δυσκολία στο γραμμικό προγραμματισμό, μπορεί κάποιος να παράγει έναν αντίστοιχο τύπο κάλυψης αυτού του προβλήματος:

$$\begin{aligned} & \min_{\theta,\lambda} \theta \\ & -y_i + Y\lambda \geq 0 \\ \text{St} \quad & \theta x_i - X\lambda \geq 0 \\ & \lambda \geq 0 \end{aligned} \tag{4.10}$$

όπου θ είναι ένα μέγεθος και το λ είναι ένα $N \times 1$ διάνυσμα σταθερών. Αυτός ο τύπος κάλυψης περιέχει περιορισμούς από τον πολλαπλασιαστικό τύπο ($K + M < N + 1$), και για αυτό είναι γενικά ο τύπος που προτιμάται για λύση. Η αξία του θ που παίρνουμε θα είναι το σκορ αποδοτικότητας της εταιρείας i -οστή. Αυτό θα ικανοποιήσει $\theta \leq 1$, με μία αξία του 1 να δείχνει το οριακό σημείο και γι' αυτό θα είναι μια τεχνικά αποδοτική εταιρεία σύμφωνα με τον ορισμό του Farrell (1957). Παρατηρήστε ότι το γραμμικό προγραμματικό πρόβλημα πρέπει να λυθεί N

φορές, μία φορά για κάθε εταιρεία στο δείγμα. Παίρνουμε τότε μια αξία για το θ για κάθε εταιρεία.

Το πρόβλημα της περιβάλλουσας ανάλυσης δεδομένων - DEA στην εξίσωση (4.10) έχει μια ωραία ενστικτώδη ερμηνεία. Ουσιαστικά το πρόβλημα παίρνει την εταιρεία i -οστη και μετά ζητά να συστέλλει ακτινωτά το διάνυσμα εισαγωγής X_i , όσο το δυνατόν πιο πολύ, ενώ θα παραμείνει ακόμα εντός του κατορθωτού συνόλου εισαγωγής. Το εσωτερικό όριο αυτού του συνόλου είναι μια γραμμική ισοσταθμική με τη φορά των κομματιών (διάγραμμα 3), που ορίζεται από τα παρατηρούμενα σημεία δεδομένων (δηλαδή όλες τις εταιρείες στο δείγμα). Η ακτινωτή συστολή του διανύσματος εισαγωγής X_i , παράγει ένα προβαλλόμενο σημείο (x_2, y_2) στην επιφάνεια αυτής της τεχνολογίας. Αυτό το προβαλλόμενο σημείο είναι ένας γραμμικός συνδυασμός αυτών των παρατηρούμενων σημείων δεδομένων. Οι περιορισμοί στην εξίσωση (4.10) διασφαλίζουν ότι αυτό το προβαλλόμενο σημείο δεν μπορεί να βρίσκεται έξω από το κατορθωτό σύνολο.

Η γραμμική μορφή με τη φορά των κομματιών του μη-παραμετρικού ορίου στη μέθοδο DEA μπορεί να προκαλέσει μερικές δυσκολίες στη μέτρηση της αποδοτικότητας. Το πρόβλημα παρουσιάζεται εξαιτίας των τομέων του γραμμικού ορίου με τη φορά των κομματιών που πηγαινούν παράλληλα με τους άξονες (διάγραμμα 3) που δεν συμβαίνουν στις περισσότερες παραμετρικές συναρτήσεις. Για να απεικονίσουμε το πρόβλημα δείτε το διάγραμμα 6 όπου οι επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν συνδυασμούς εισαγωγής C και D είναι οι δύο αποδοτικές επιχειρήσεις που καθορίζουν το όριο και οι επιχειρήσεις A και B είναι μη-αποδοτικές επιχειρήσεις.

Το μέτρο τεχνικής αποδοτικότητας του Farell (1957) δίνει την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων A και B ως $0A'/0A$ και $0B'/0B$ αντίστοιχα. Όμως είναι αμφισβητήσιμο αν το σημείο A' είναι ένα αποδοτικό σημείο αφού κάποιος θα μπορούσε να μειώσει το ποσό της εισαγωγής X_2 που χρησιμοποιείται (κατά το ποσό A') και να παράγει ακόμα την ίδια απόδοση. Αυτό είναι γνωστό ως χαλαρότητα εισαγωγής στη σχετική φιλολογία. Από τη στιγμή που κάποιος θεωρήσει μια περίπτωση που παρέχει περισσότερες εισαγωγές ή πολλαπλές αποδόσεις, τα διαγράμματα δεν είναι πλέον τόσο απλά και υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να συμβαίνει χαλαρότητα της απόδοσης. Κάποιοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι και το μέτρο τεχνικής αποδοτικότητας (θ) του Farell και οποιεσδήποτε μη-μηδενικές χαλαρότητες εισαγωγής ή απόδοσης θα έπρεπε να αναφέρονται για να παρέχουν μια ακριβή ένδειξη της τεχνικής αποδοτικότητας μιας επιχείρησης σε μια ανάλυση DEA

3. Συμπεράσματα

Η εκπαίδευση αποτελεί ένα ευεργετικό αγαθό για τον άνθρωπο το οποίο ο ίδιος δύναται να καλλιεργήσει και να αξιοποιήσει εκμεταλλευόμενος τα πολλαπλά οφέλη που αναντίλεκτα μπορεί να του προσφέρει.

Η σημασία και ο ρόλος της εκπαίδευσης δεν αποτελεί επίκτητο αντικείμενο μόνο των κοινωνικών ή θεωρητικών επιστημών που μελετούν περισσότερο εφαρμογές και πρακτικές της εκπαίδευσης. Η σπουδαιότητα με την οποία φορτίζεται η εκπαίδευση έγινε πλέον αντικείμενο προαγωγής πολιτισμού και όχι μόνο, τόσο στις διάφορες πολιτισμένες χώρες – κράτη, όσο και σε αυτή την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η Κοινωνική συνοχή, η ώριμη και ακέραια πολιτική έκφρασή, αλλά και η σταθερή και αταλάντευτη οικονομική ακμή μιας χώρας, έχουν ως πηγαία αναφορά στο προϊόν που παράγει η διαδικασία της εκπαίδευσης. Αφενός η ευρύτερη παιδεία και πολυμάθεια και αφετέρου η εξιδανικευμένη γνώση σε όλα τα επίπεδα της ζωής είναι αυτά που καθιστούν την εκπαίδευση ως ένα από τους βασικούς μοχλούς ενός υγιούς πολιτισμού.

Η περιφέρεια διευρύνεται και απαγκιστρώνεται καθώς η εκπαιδευτική πολιτική δυναμώνει. Τα θεσμικά Ευρωπαϊκά όργανα και οι Κοινοτικές συνθήκες των κρατών μελών έχουν προχωρήσει σε ενδιαφέρουσες και προοδευτικές ρυθμίσεις που διασφαλίζουν και θωρακίζουν την εκπαιδευτική δραστηριότητα, αφού για όλους πλέον αποτελεί ένα θησαυρό ανεκτίμητο. Το ανθρώπινο κεφάλαιο, η οικονομίες ανάπτυξης, οι διάφορες πολιτικές, αλλά και οι μηχανισμοί μέσα από τους οποίους δραστηριοποιείται περιφερειακά η Ευρωπαϊκή ένωση δεν μπορεί παρά να συγκλίνουν στο τεράστιο έργο της εκπαίδευσης. Η χωρική και γεωγραφική προσέγγιση του χώρου προσεγγίζονται πλέον με μια ξεχωριστή δυναμική, και οι νέες καινοτομίες που πηγάζουν από τις έρευνες των πανεπιστημίων, πάλι έχουν ως βασική τους αναφορά το προϊόν της εκπαιδευτικής συνύπαρξης.

4. Βιβλιογραφία

4.1 Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Arora S. (2001). Health, Human Productivity and long term economic growth, the journal of economic history, Vol 61 (3), 699-749
- Bernheim D. and Scholz J. (1993). Private Saving and Public Policy. In: J. M. Poterba (ed.), Tax Policy and the Economy, 7, 73 -110, Cambridge, MA: MIT Press and National Bureau of Economic Research.
- Coleman J. (1990). Foundation of Social Theory, Belknap, 34
- Cooper W. W. , Seiford M. L., Tone K. (2000). Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA-Solver Software', Kluwer Academic Publishers, Boston
- Denison F. (1962). The Sources of Economic Growth in the US and the alternatives before us committee of economic development, Supplementary paper No 13, New York
- Fare R, Grosskopf S. and Lovell C.A.K (1994). Production Frontiers, Cambridge: Cambridge University Press
- Farrell M.J. (1957). The Measurement of Productivity Efficiency, Journal of the Royal Statistical Society, Series A. CXX, part 3, pp 253-290
- Fogel R. (1994). Economic Growth, Population Theory and Physiology: The Bearing of Long Term Processes on the Making of Economic Policy, American Economic Review, American Economic Association, Vol 84, No 3, pp. 369 – 395
- Galor O. and Tsiddon D. (1997). The Distribution of Human Capital and Economic Growth, Journal of Economic Growth, vol.2 No 1, pp. 93-124
- Hanushek A. and Wossmann L. (2007). The role of education quality in economic growth, Policy research working paper 4122, Washington, DC: World Bank, Human Development Network, education team
- Ludwig WG, Guthrie TL (1989). Assessing Productivity with Data Envelopment Analysis, Publ Prod Rev 12(4), pp. 361-372
- Maassen P. Huisman J., and Neave G. (2001). Higher Education and the Nation State. The International Dimension of Higher Education, Oxford: Pergamon Press
- Maassen P. (1997). Quality in European Higher Education. Resent Trend and their Historical Roots, European journal of education 32:22. pp. 111-127
- Mincer J. (1994). Economic Development, Growth of Human Capital, and the Dynamics of the Wage Structure, Columbia University, Discussion Paper Series No. 744
- Newland C. and San Segundo J. (1996). Human Capital and other determinants of the price life

- cycle of a slave: Peru and la plata in the Eighteenth century, *The Journal of Economic History*, Vol. 56 (3), pp. 694 – 701
- OECD (2001). *The Well-being of Nations: The role of human and social capital*, Paris
- OECD, (1998). *Human Capital Investment: An International Comparison*, Centre for Educational Research and Innovation, Paris
- Parsons T. (1959). *The School Class as a Social System*, *Harvard Educational Review*, 29, pp.297-318
- Sachs J. and Warner A. (1997). *Fundamental sources of long – run growth*, *American economic review, papers and proceedings* 87 (2), pp.184-88
- Shultz W. (1961). *Investment in Human Capital*, *American Economic review*, Vol. 51, May, pp. 1- 17
- Solomon C. (1975). *The Relation between Schooling and Saving Behavior: An Example of the Indirect Effects of Education*. In *Education, Income and Human Behavior*. Ed. F. Thomas Juster, Mc Graw-Hill
- Solow R. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, *Sources: the quarterly Journal of economics*, Vol. 70, No1, pp. 65-94
- Tofallis, C. (2001). *Combining two Approaches to Efficiency Assessment*, *Journal of the Operational Research Society* 52 (11), 1225–1231
- Wolfe B. and Haveman R. (2000). *Accounting for the Social and Non – market Benefits of Education* Mimeo, OECD Workshop, Paris: OECD

4.1 Ελληνογλωσση Βιβλιογραφία

- Δημάκος Γ., Νικήτας Γ., Μαλαφέκας Α. (2004). *Μια Προσέγγιση του Κόστους της Εκπαίδευσης του Προσωπικού μιας Επιχείρησης*, *Μαθηματική Επιθεώρηση* τεύχος 61, σελ. 64-71
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2009). *Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2020, Συμπέρασμα συμβουλίου σχετικά με ένα στρατηγικό πλαίσιο για την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης (ΕΚ 2020)*
- Καυγάλης, Α. & Παπασταμάτης, Α. (2000). *Εκπαίδευση Ενηλίκων Β΄: Διδακτική Ενηλίκων*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Παπανούτσος, Ε. (1982). *Οι Δρόμοι της Ζωής*, Αθήνα: Φιλιππότης
- Σαΐτης Χρ. (2000). *Εκπαίδευση και Οικονομική Ανάπτυξη*, Αθήνα: Γιώργος Δαρδανός
- Ψαχαρόπουλος Γ. (1999). *Οικονομική της Εκπαίδευσης*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα

Κεφάλαιο 11:

Προς μια Συμβουλευτική της Αναπηρίας: Προβληματισμοί, Εμπόδια και Προοπτικές

Ευστράτιος Παπάνης,
Επίκουρος Καθηγητής
Τμήμα Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ελένη Πρασά
MSc Κοινωνιολόγος

Περίληψη:

Τα άτομα με αναπηρία είναι μία ετερογενής ομάδα, που διαφέρει και ως προς το βαθμό των βιολογικών περιορισμών και τη λειτουργικότητα των πνευματικών ικανοτήτων. Κατά τους Verdugo & Schalock (2010) η αναπηρία δεν μπορεί να νοηθεί ως αποκλειστικά βιολογικό φαινόμενο, αλλά συνδέεται με το περιβάλλον, μέσα στο οποίο εκδηλώνεται, και το περιεχόμενο του εκάστοτε πλαισίου ή συστήματος αλληλεπιδράσεων, εντός των οποίων αποκτά τα χαρακτηριστικά της. Ως βασικός πυρήνας ανάπτυξης και ψυχικής ισορροπίας αναγνωρίζεται η οικογένεια, υπό την προϋπόθεση ότι εγγυάται το ομαλό κλίμα, για να καλλιεργηθούν όλες οι ικανότητες και να ξεδιπλωθεί η προσωπικότητα των μελών της. Παρόλα αυτά, το ιατρικό μοντέλο, παρά τις θεωρητικές εναλλακτικές, εξακολουθεί να διατρέχει τη φιλοσοφία της πολιτικής για τους αναπήρους. Οι συγγενείς των αναπήρων θεωρούνται αναρμόδιοι να λαμβάνουν σοβαρές αποφάσεις ιατρικής φροντίδας, εκπαίδευσης, επαγγελματικού προσανατολισμού, σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, κλπ, χωρίς την επιστασία των ειδικών, δεδομένου ότι και οι ίδιοι είναι κατά κάποιο τρόπο ασθενείς, που θρηνούν ή προσπαθούν να επουλώσουν τις πληγές από την τραυματική αυτή κατάσταση. Σε πάμπολλες έρευνες, εξάλλου, έχει αποτυπωθεί το πένθος των γονέων για την απώλεια του ιδανικού παιδιού-εαυτού και η αγωνία για την απομάκρυνση από τη νόρμα μιας ιδεατής οικογενειακής ζωής. Τα ζητήματα αυτά σπάνια κλείνουν οριστικά, αλλά παραμένουν και επανεμφανίζονται σε διάφορες αναπτυξιακές φάσεις. Το βίωμα της αναπηρίας πολλές φορές είναι συνυφασμένο με συνεχείς επισκέψεις σε εμπειρογνώμονες, με μακροχρόνια και επίπονη ιατρική φροντίδα, με πιθανούς εγκλεισμούς σε προνοιακά ιδρύματα ή ψυχοπαιδαγωγικές δομές, και αποτελεσματική ή όχι υποστηρικτική εκπαίδευση, που διαφέρει ως προς τους στόχους, την ένταση και τη μεθοδολογία από αυτήν των μη αναπήρων ή λειτουργεί παράλληλα. Ταυτόχρονα, οι κρατικές στρατηγικές περιορίζονται στις χορηγήσεις επιδομάτων και σε άλλες αποσπασματικές δράσεις, που αλλάζουν ανάλογα με τις διαθέσεις των κυβερνήσεων ή την κυρίαρχη περί διαφορετικού ιδεολογία. Η αστάθεια αυτή επηρεάζει την κοινωνική ζωή και τα οικονομικά της οικογένειας, και ενδεχομένως να συσχετίζεται με αυξομειώσεις της διάθεσης, με διαταραχές συμπεριφοράς και συναισθηματική ανασφάλεια των αναπήρων, (Lyons, Sullivan, Ritvo & Coyne, 1995). Οι Kazak & Simms, (1996) εστίασαν στο προστιθέμενο άγχος όλων αυτών των διαδικασιών, που επιβαρύνει τόσο τους γονείς, όσο και τα ανάπηρα άτομα. Η δυνατότητα των εμπλεκομένων να το διαχειριστούν, αναβαθμίζει ή υποβαθμίζει την πρόγνωση, την αντιμετώπιση και την ποιότητα ζωής της οικογένειας. Η αναπηρία πάντα συσχετίζεται με το κοινωνικό, ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο,

μέσα στο οποίο εμφανίζεται. Η ενασχόληση ενός επιστήμονα με τη συμβουλευτική για άτομα με αναπηρία σε ένα σύστημα ψυχικής υγείας, που δεν έχει οριοθετήσει τις επιμέρους αρμοδιότητες και τις περιγραφές των επαγγελματιών, μπορεί να θεωρηθεί ως ανυπέρβλητη πρόκληση. Στην Ελλάδα η Συμβουλευτική εξακολουθεί να έχει ασαφή όρια, να συγγέεται με άλλες ειδικότητες και γενικότερα να αναφέρεται στις σχέσεις «υγιών» προσώπων. Παρόλα αυτά, οι ορισμοί της συμβουλευτικής παραπέμπουν σε μια εξατομικευμένη επικοινωνιακή διαδικασία για επίλυση προβλημάτων, για άρση συναισθηματικών εμπλοκών και ευρύτερα για ενίσχυση της κοινωνικότητας του ατόμου. Οι ανάπηροι δεν μπορεί να εξαιρούνται από τις διαδικασίες αυτές, δεδομένου ότι πάμπολλες έρευνες έχουν αποδείξει ότι η ίδια η αναπηρία, προκαλεί λιγότερα προβλήματα, από όσο ο στιγματισμός, οι κυρίαρχες κοινωνικές και οικονομικές αντιλήψεις, αλλά και η παθογένεια των συστημάτων μέσα στα οποία δρα το ανάπηρο πρόσωπο (Oluka, Okorie, 2014)

1. Θεωρητικές προσεγγίσεις συμβουλευτικής της αναπηρίας

Εξίσου συγκεχυμένες είναι οι θεωρητικές προσεγγίσεις των συμβούλων, οι οποίες μπορεί να κυμαίνονται από καθαρά ιατροκεντρικά μοντέλα έως απόλυτα κοινωνιολογικά ή ψυχολογικά, τα οποία επηρεάζουν τόσο την πορεία όσο και την μεθοδολογία ή την έκβαση της συμβουλευτικής σχέσης. Δυστυχώς, στις επιστήμες του ανθρώπου η ύπαρξη ενός αυστηρά δομημένου και οριοθετημένου επιστημολογικού παραδείγματος είναι ανέφικτη και ο υποκειμενισμός και η ασάφεια εισβάλλει απειλητικά στις επιλογές του συμβούλου.

Πριν από μερικές δεκαετίες οι ψυχολόγοι και οι σύμβουλοι πίστευαν ότι τα άτομα με αναπηρία δεν θα μπορούσαν να επωφεληθούν από τις καθιερωμένες ψυχοθεραπευτικές ή συμβουλευτικές τεχνικές, επειδή αυτές απαιτούσαν περίπλοκους γνωστικούς μηχανισμούς, υψηλά επίπεδα αυτογνωσίας, διάθεση για συνεργασία και δυνατότητα χρήσης ψυχολογικών πρωτοκόλλων με ακριβή αντίληψη των οδηγιών και αυτοπειθαρχία. Έτσι κάθε προσπάθεια αναλωνόταν στην υποστήριξη των γονέων και των αδελφών, ενώ τεράστια έμφαση δόθηκε στην εκπαιδευτική κυρίως διαδικασία απόκτησης δεξιοτήτων και βασικών σχολικών γνώσεων.

Η βιβλιογραφία της περιόδου βρήκει μελετών, που αμφιβάλλουν για την αποτελεσματικότητα των μεθόδων, που κριτικάρουν αρνητικά την έλλειψη κλινικών μέτρων και στατιστικών αποτελεσμάτων και αναρωτιούνται για τη δυνατότητα της παραδοσιακής ψυχολογίας ή συμβουλευτικής να προσαρμόσουν τις τεχνικές τους στα άτομα με αναπηρία.

Πολλοί ερευνητές με πρώτο τον Schulman το 1980 αναγνώρισαν ότι οι ανάπηροι μπορούν και έχουν το δικαίωμα να συμμετέχουν σε συνεδρίες ψυχολογικής καθοδήγησης, όπως ακριβώς και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Αυτό βασίστηκε στην παρατήρηση ότι το συναισθηματικό υπόβαθρο και οι μηχανισμοί όλων των ανθρώπων είναι κοινοί και μάλιστα οι ανάπηροι, εξαιτίας της κατάστασής τους, μπορεί να βιώνουν θετικές ή αρνητικές συναισθηματικές διακυμάνσεις με πολύ εντονότερο τρόπο (Mirabi, 1984, Szymaski, 1980). Όπως γίνεται όμως γρήγορα αντιληπτό οι γλωσσικές δυσκολίες, η ιδιαίτερη νοημοσύνη και η τάση του συστήματος να αρνείται το λόγο στις μειονοτικές ομάδες εμποδίζουν την έκφραση των ατόμων αυτών ή την ανέχονται με σκεπτικισμό.

Σε τέτοιο σημείο έφτασε η μη συμμετοχή των αναπήρων στη λήψη αποφάσεων, που αφορούσαν τη δική τους ζωή, που το σύνθημα των συλλόγων τους σε πολλές χώρες ήταν 'Τίποτα για μας χωρίς εμάς'.

Η συμβουλευτική για αναπήρους αξιοποιήθηκε με επιτυχή τρόπο στον επαγγελματικό προσανατολισμό, στην προσαρμογή σε εργασιακά περιβάλλοντα, στην προσβασιμότητα, στην

αυτόνομη διαβίωση, στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, στην ψυχαγωγία (Brolin, 1976, McCue, 1984, Smith, 1981, Dunham & Dunham, 1978, Revell and Arnold, 1984).

Οι παραπάνω ερευνητές κατανόησαν νωρίς ότι η έκβαση της ψυχοθεραπευτικής ή συμβουλευτικής διαδικασίας εξαρτάται από τον ακριβή καθορισμό και αξιολόγηση των αναγκών των αναπήρων, από τον αναλυτικό σχεδιασμό, τις σαφείς οδηγίες, την υπέρβαση των γλωσσικών δυσκολιών ακόμα και με τη χρήση συμβόλων ή παιχνιδιών, τα μετρήσιμα κριτήρια, τις σύντομες συνεδρίες και τον προσανατολισμό στην πράξη και τη δράση.

Όμως, οι πρώιμες αυτές παρεμβάσεις δεν είχαν τον αναγκαίο βαθμό επαναληψιμότητας ή γενίκευσης και δεν μπορούσαν εύκολα να αναπαράγουν τα ευρήματά τους, επειδή δεν κατόρθωσαν να συσχετίσουν πειραματικά συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της αναπηρίας με τις κατάλληλες γι αυτά μεθόδους.

Η συμβουλευτική χρησιμοποιήθηκε για ανάπτυξη της διεκδικητικότητας (Granat, 1978) και για συναισθηματική υποστήριξη. Ιδιαίτερα επιτυχημένη είναι η παιγνιοθεραπεία, η οικογενειακή συμβουλευτική, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, η ομαδική ψυχοθεραπεία, η έκφραση μέσω τέχνης, και οι ομάδες ομηλίκων (Mirabi, 1984, Hayes, 1974, Dosen, 1982, DeLoach & Greer, 1981, Gearheart & Litton, 1979).

Με την πρόοδο της έρευνας εντάθηκε η ανάγκη επιμόρφωσης των συμβούλων σε θέματα αναπηρίας και η κατάρτιση τους στις ιδιαιτερότητες του καθενός από τα είδη της. Παράλληλα, όμως, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις ήδη διαμορφωμένες στάσεις των συμβούλων απέναντι στα άτομα με αναπηρία

2. Χαρακτηριστικά Συμβούλου ατόμων με αναπηρία

Ο σύμβουλος είναι ένας κοινωνικός επιστήμονας με πλούσιο ερευνητικό υπόβαθρο, το οποίο τον βοηθά να συγκεράσει αντικρουόμενες θεωρίες: παρότι η πληθώρα των ερευνών επικεντρώνεται στην αναπηρία ως έλλειμμα ή νόσο και την εμπειρία της ως ένα δυσεπίλυτο τραύμα, πολλοί γονείς καταθέτουν ότι η ύπαρξη ενός αναπήρου παιδιού μετουσίωσε την φιλοσοφία τους και μετέτρεψε τους στόχους τους σε μια βαθιά πνευματική εμπειρία. Η χρυσή τομή είναι ο πλούτος και η συνεισφορά της συμβουλευτικής (Fareo, 2015)

Ο σύμβουλος που ειδικεύεται στα άτομα με αναπηρία οφείλει να είναι γνώστης των συνειδητών και λανθανουσών μεθόδων, μέσω των οποίων ασκείται ο κοινωνικός έλεγχος, η δυνατότητα έκφρασης και επικοινωνίας, η κατανομή των πόρων, των αγαθών και των υπηρεσιών, αλλά και να είναι ενήμερος για το είδος του λόγου, που επιτρέπει το κοινωνικό σύστημα στις μειονότητες (Kanellakis, 2010). Τόσο ο Χάμπερμας, όσο και ο Φουκώ παρατήρησαν πως δικαίωμα πολιτικής ή και ατομικής έκφρασης αποκτούν τα άτομα εκείνα που συνομιλούν με τους άλλους υπό τους όρους και τα κριτήρια που θέτει η κυρίαρχη ιδεολογία. (.....)

Έτσι ο σύμβουλος, που δεν κατέχει στο θεωρητικό του οπλοστάσιο τις κοινωνιολογικές και ψυχολογικές έρευνες περί μειονοτικής επιρροής (μία κατάσταση, που τα άτομα με αναπηρία βιώνουν πολλαπλά πχ, μετανάστες με αναπηρία, ανάπηροι με διαφορετική σεξουαλική ταυτότητα κλπ) ή δε λαμβάνει υπόψη του τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς, την ανισοκατανομή και την ταξική διάσταση, θα έχει απολέσει την πραγματική διάσταση του προβλήματος και θα αναλωθεί στην αντιμετώπιση πρακτικών ζητημάτων, που απορρέουν μεν από την αναπηρία ως συμπτώματά της, αλλά δεν ανατρέπουν τις αιτιολογίες της κοινωνικής απομόνωσης ή σύγκρουσης. Το ίδιο συμβαίνει κατά την διάρκεια των συνεδριών με την οικογένεια, η οποία εμπλουτίζει το λόγο της με αφηγήσεις και ιστορίες, που περιστρέφονται γύρω από την αναπηρία του ενός μέλους, αποκόποντας την από τις υπόλοιπες κοινωνικές

αλληλεπιδράσεις και ρόλους. Η αναπηρία ως κεντρικός πόλος και ως κυρίαρχο βίωμα πολλές φορές δεν επιτρέπει τη διοχέτευση της ενέργειας σε άλλες πτυχές της κοινωνικής ζωής, δικαιολογεί τα πάντα, παρέχει στερεοτυπικές ερμηνείες και δημιουργεί κλειστές κοινότητες, που αναπαράγουν τους περιορισμούς και μηρυκάζουν δοκιμασμένες, αλλά ανεπιτυχείς προσπάθειες διαφυγής και εξέλιξης. Ρόλος του συμβούλου είναι να βοηθήσει το ανάπηρο άτομο και την οικογένεια του να διευρύνουν τα όρια της αναπηρίας, ώστε να συμπεριλάβουν εμπειρίες έξω από αυτήν, χωρίς όμως να οδηγηθούν στην άρνηση και στην αποφυγή. Να εστιάσουν δηλαδή στα πράγματα που μπορούν να κάνουν κι όχι σε εκείνα, όπου υπάρχουν περιορισμοί (Kanellakis, 2010).

Η ποιότητα ζωής των αναπήρων επηρεάζεται από εσωτερικούς και εξωτερικούς φραγμούς, οι οποίοι δυσχεραίνουν την προσαρμογή και αναδεικνύονται κατά τη συμβουλευτική διαδικασία.

Εσωτερικά εμπόδια είναι αυτά που επιβάλλονται από τον ίδιο τον ανάπηρο, εξαιτίας της αυτο-στιγματοποίησης, των μη ρεαλιστικών πεποιθήσεων σχετικά με τις δυνατότητες ή τους περιορισμούς, της αυτοεκληρούμενης προφητείας (ο ανάπηρος βασίζει αποκλειστικά την εικόνα του στις πεποιθήσεις των άλλων για την αναπηρία, ώστε να επιβεβαιώσει τις προσδοκίες τους), στους μηχανισμούς άμυνας ως αντίδραση προς την αναπηρία.

Οι εξωτερικοί φραγμοί αναφέρονται στο βαθμό ανεκτικότητας της κοινωνίας απέναντι στο διαφορετικό, στη δυνατότητά της να ενσωματώνει παραγωγικά τις ευάλωτες ομάδες, στα κλειστά ή ανοιχτά κοινωνικά δίκτυα, στην ύπαρξη κοινοτήτων υποστήριξης, στην αλληλεγγύη και στις αρχές που διέπουν τις στοχοθεσίες της.

Ο σύμβουλος, αφού κατανοήσει τις ιδιαιτερότητες του τύπου της αναπηρίας και την προσωπικότητα του πελάτη του, οφείλει να επικεντρωθεί στην άρση των δυσκολιών, που αντιμετωπίζει κάθε ανάπηρος, επειδή ακριβώς η κοινωνία δεν έχει ευαισθητοποιηθεί επαρκώς.

Αυτές είναι: (Stuntzner, Hartley, 2014)

- Διαστρεβλωμένες στάσεις και αντιλήψεις για την αναπηρία, σε γνωστικό, συναισθηματικό ή πραξιακό επίπεδο. Σε αυτές οφείλονται μύθοι, ανακρίβειες, γενικεύσεις, στερεοτυπίες, υποτιμητική γλώσσα και χαρακτηρισμοί, προστατευτισμός ή αδιαφορία κλπ
- Ελλιπείς γνώσεις των ίδιων των συμβούλων σχετικά με την αναπηρία, προσωπικές αντιλήψεις, συναισθήματα ή εμπειρίες. Η συμβουλευτική ατόμων με αναπηρία απαιτεί επαγγελματισμό, διεπιστημονικές ομάδες και υπομονή και πολλές φορές η ανεπάρκεια του συμβούλου οδηγεί σε φανερή ή λανθάνουσα απορριπτική συμπεριφορά.
- Προβλήματα που ανακύπτουν εξαιτίας του γεγονότος ότι η κοινωνία έχει δομηθεί για μη ανάπηρα άτομα, όπως θέματα προσβασιμότητας, ζητήματα υγείας, που απαιτούν διαρκή ιατρική φροντίδα.
- Ανεπαρκής επαγγελματικός προσανατολισμός και ανεργία των αναπήρων ατόμων
- Επιδοματικές πολιτικές, που αποκλείουν πρωτοβουλίες και δεν ενισχύουν τη δημιουργικότητα.
- Χαμηλή αυτοεκτίμηση του πελάτη, που μπορεί να εκδηλώνεται με διάφορους παθογενείς τρόπους
- Ανησυχίες, φόβοι, δυνατότητες και προσδοκίες του πελάτη με αναπηρία
- Ακατάλληλοι μηχανισμοί προσαρμογής του πελάτη και της οικογένειάς του. Η διεθνής βιβλιογραφία κάνει λόγο για τα συνοδευτικά συμπτώματα κατάθλιψης, για τη βαρύτητα και την πρόγνωση της αναπηρίας, την ηλικία πρώτης διάγνωσης, για ζητήματα αυτοελέγχου και αυτοπειθαρχίας, για θέματα ανάληψης ευθυνών, για μηχανισμούς αιτιακών αποδόσεων, για απωθημένα και καθηλώσεις, για αρνητικά συναισθήματα και νευρωτικό άγχος, για διαφυλικές

διαφορές, για αυτοπροσδιορισμούς βάσει κοινωνικής νόρμας, για την ορατότητα ή όχι της αναπηρίας, για τον τύπο ιατρικής φροντίδας κλπ. Όλα τα παραπάνω μπορεί να αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τη βιολογική και κοινωνική εξέλιξη της αναπηρίας

- Διακύβευση των προσπαθειών ανεξαρτητοποίησης του πελάτη από τα στεγανά της αναπηρίας και αδυναμία ανάδειξης της προσωπικότητάς του
- Ανακριβείς πεποιθήσεις και προσδοκίες της οικογένειας και αδυναμία πρόσβασής της σε πόρους
- Ζητήματα γραφειοκρατίας, νομοθεσίας, πλημμελούς προνοιακής πολιτικής, έλλειψη συνεργασίας των φορέων, ισοπεδωτική εκπαιδευτική πολιτική

Ίσως η πιο βασική ικανότητα του συμβούλου είναι να μπορεί να προσαρμόζει τη συμβουλευτική διαδικασία και μεθοδολογία, ώστε να ταιριάζει στον τύπο της αναπηρίας και στην ιδιοσυγκρασία του πελάτη και της οικογένειάς του. Οι στόχοι αναθεωρούνται διαρκώς, εξελίσσονται δυναμικά, οι συνεργασίες με άλλους επαγγελματίες είναι επιβεβλημένη, η εκπαίδευση του συμβούλου σε θέματα αναπηρίας, σχετικής νομοθεσίας, δεοντολογίας, κατάρτισης είναι διαρκής (Stuntzner, Hartley, 2014)

Η συμβουλευτική για άτομα με αναπηρία είναι μία πρόκληση τόσο για το σύμβουλο, όσο και για τον ανάπηρο και την οικογένειά του

3. Οικογενειακή διάσταση της Συμβουλευτικής

Πολλές έρευνες έχουν καταδείξει ότι η στάση της οικογένειας απέναντι στο ανάπηρο παιδί, η άποψή τους για την αποτελεσματικότητα των μεθόδων παρέμβασης, αλλά και την εξέλιξη της αναπηρίας, αποτελεί τον καλύτερο προγνωστικό παράγοντα για την άρση των εμποδίων και την ευνοϊκή πρόγνωση. Οι περισσότεροι επιστήμονες θεωρούν ότι η οικογένεια είναι πολύμορφο σχεσιακό σύστημα, μέσα στο οποίο γεννιέται, εξελίσσεται και καθορίζεται κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ψυχική υγεία του κάθε μέλους επηρεάζει τη συνολική εικόνα και ταυτόχρονα επηρεάζεται από αυτήν. Αν ένα μέλος νοσεί, τότε το σύστημα, χωρίς την κατάλληλη συμβουλευτική υποστήριξη δεν είναι υγιές και αυτό με τη σειρά του επιδρά αρνητικά στην αφήγηση του κάθε μέλους (Fareo, 2015)

Εδώ και πολλές δεκαετίες είναι καταγεγραμμένη η κοινή πορεία, που διαμορφώνει τα συναισθήματα και τις αντιδράσεις των γονέων παιδιών με αναπηρία. Οι περισσότεροι μιλούν για τραύμα, το οποίο εξιδανικεύεται ή δρα ως ενοχοποιητικό στοιχείο, για θρήνο, νευρωσικό άγχος, για ευθύνες που επιρρίπτονται εκατέρωθεν, για ατελέσφορες στρατηγικές προσαρμογής, για αγωνία και πένθος, το οποίο καταλήγει ενδεχομένως σε συνειδητοποίηση ή παραίτηση, σε ενδοοικογενειακές συγκρούσεις ή αποδοχή. Ο ρόλος του συμβούλου στην έκφραση αυτής της συναισθηματικής πορείας και η υποστήριξή του προς την οικογένεια είναι καθοριστικός (Fareo, 2015).

Τα προβλήματα των οικογενειών παιδιών με αναπηρία ξεκινούν με τον ερχομό του παιδιού στη ζωή. Η χαρά για τη γέννησή του μετατρέπεται σε απογοήτευση, επηρεάζοντας την οικογένεια τόσο κοινωνικά, οικονομικά όσο και σωματικά. Από εδώ ξεκινά και ο ρόλος του συμβούλου, ο οποίος βοηθά τους γονείς να απομακρύνουν το αίσθημα της ενοχής, που κουβαλούν για το ίδιο το παιδί και να ενδυναμώσουν τις σχέσεις μεταξύ τους. Οι γονείς των παιδιών με αναπηρία έχουν ανάγκη τη συμβουλευτική, για να μπορέσουν οι ίδιοι να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν τις κοινωνικές, σωματικές, γνωστικές και συναισθηματικές δεξιότητες, οι οποίες θεωρούνται απαραίτητες για την αντιμετώπιση της αναπηρίας.

Κατά τους Kochhar, Bryant (2008) υπάρχουν πέντε στάδια προσαρμογής της οικογένειας. Το πρώτο αφορά τον εντοπισμό και τη διαφορική διάγνωση της αναπηρίας. Μόλις

αυτή επισημοποιηθεί και ανακοινωθεί στους ενδιαφερόμενους, οι οποίοι συνήθως διατηρούν ελπίδες ότι έχει γίνει κάποιο σφάλμα, αρχίζουν να βιώνουν κατακλυσμαία συναισθήματα, όπως άρνηση, λύπη, απογοήτευση λόγω της αβεβαιότητας για το μέλλον του παιδιού τους.

Στο δεύτερο στάδιο επιχειρούν να αυτοεκπαιδευτούν και να αντλήσουν πληροφορίες για την αναπηρία, να ενημερωθούν για τις υπάρχουσες υπηρεσίες και αναζητούν επαγγελματική υποστήριξη.

Το τρίτο στάδιο αποτελεί το έναυσμα για σκέψεις αρνητικές για την αυτοεικόνα και το μέλλον της οικογένειας. Παράλληλα ξεκινά η αναζήτηση ανεπίσημων δικτύων υποστήριξης, η αναγνώριση των δεξιοτήτων τους και των δυνάμεών τους για την αντιμετώπιση της, καθώς επίσης και η εξεύρεση των οικογενειακών πόρων για την υποστήριξη του παιδιού.

Το τέταρτο στάδιο αφορά την ενδυνάμωση της οικογένειας των αναπήρων ατόμων, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της συμμετοχής στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και σε συλλόγους γονέων.

Το πέμπτο και τελευταίο στάδιο αφορά την αποδοχή της αναπηρίας, ως ενός χαρακτηριστικού, που θα καθορίζει την καθημερινότητα τους. Δεν είναι σίγουρο ότι όλοι οι γονείς θα επιτύχουν αυτή τη συνειδητοποίηση. Εκείνοι που το κατορθώνουν ανασυντάσσουν τις δυνάμεις τους, σχεδιάζουν τα επόμενα βήματα και με ρεαλιστικό τρόπο αποτιμούν το τι δέον γενέσθαι.

Αν, όμως, ο σύμβουλος επικεντρωθεί μόνο στην οικογενειακή διάσταση, χωρίς να λάβει υπόψη του το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, τα δίκτυα υποστήριξης και το διαθέσιμο κοινωνικό κεφάλαιο, αν δεν κατανοήσει τις αντιλήψεις, που απορρέουν από την κοινωνική τάξη της οικογένειας και εάν δεν εντάξει τη συμβουλευτική διαδικασία μέσα σε πολιτισμικά πλαίσια, τότε οι παρεμβάσεις του θα είναι ανεπαρκείς. Το αίτημα για μίξη ψυχολογικών και κοινωνιολογικών δεδομένων καθιστά το έργο του συμβούλου επίπονο, αλλά ταυτόχρονα αναβαθμίζει το ρόλο της συμβουλευτικής από μια ατομική προσέγγιση σε μια κοινωνικοποιητική διαδικασία, που έχει σκοπό, διάρκεια και προσδοκώμενα, μετρήσιμα αποτελέσματα.

4. Συμπέρασμα: Είναι εφικτή η συμβουλευτική για τα άτομα με αναπηρία;

Η συμπεριφορά κάθε ανθρώπου εκπορεύεται από την ανάγκη του να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του. Τα άτομα με αναπηρία δε διαφέρουν σε αυτό, ακόμα κι αν κάποιες φορές τις εκδηλώνουν με τρόπο, που δεν είναι κοινωνικά αποδεκτός. Πίσω από φαινομενικά επιθετικές, καταθλιπτικές, ψυχαναγκαστικές κινήσεις πολλές φορές κρύβεται η ανάγκη για επικοινωνία, αναγνώριση, σεβασμό.

- Οι επιθυμίες και τα κίνητρα μπορεί να αναφέρονται στις βιολογικές ανάγκες, στην κοινωνικοποίηση, στην ασφάλεια, στην αυτοεκτίμηση και αυτοπραγμάτωση, στην προσωπική ανέλιξη, στην άσκηση επιρροής, στην αγάπη, στον έρωτα και στη δίκαιη μεταχείριση. Αυτοί ακριβώς είναι οι στόχοι της συμβουλευτικής και στα ανάπηρα άτομα. Μπορεί, ανάλογα με τη μορφή της αναπηρίας, κάποια κίνητρα να φαίνεται πως εστιάζονται αρχικά στις βιολογικές ανάγκες, αλλά ο σύμβουλος, με την κατάλληλη καθοδήγηση, θα θέσει ως στόχο να κάνει την αναγωγή.
- Προτεραιότητα, επομένως, είναι να αναγνωριστούν οι ανάγκες αυτές και να εξευρεθούν τα σημεία, στα οποία χρειάζεται ενισχυτική συμβουλευτική παρέμβαση.
- Η συνεδρία δεν επαρκεί τις περισσότερες φορές για να εκπληρώσει τόσους φιλόδοξους στόχους. Ο σύμβουλος πρέπει να σχεδιάσει προσεκτικά τα βήματα, που θα ακολουθηθούν σε άλλα πλαίσια και να ανακαλύψει τα υποστηρικτικά πρόσωπα, που μπορούν να δράσουν ως πολλαπλασιαστές.

- Οι μη επιθυμητές κοινωνικά συμπεριφορές είναι ενδείξεις για τις ανάγκες, που δεν έχουν ικανοποιηθεί ή αντιμετωπίστηκαν με ακατάλληλο τρόπο. Ο σύμβουλος επιλέγει την κατάλληλη προσέγγιση, για να αντισταθμίσει την αποστέρηση, ενώ παράλληλα επιλέγει τις εναλλακτικές θεμιτές συμπεριφορές, που πρέπει να γίνουν κτήμα του πελάτη του. Έτσι, αν ο ανάπηρος έχει ενισχυθεί να τραβά την προσοχή με φωνές, σταδιακά και μέσω του κατάλληλου σχεδίου θα διδαχθεί να το επιτυγχάνει με τρόπο αποδεκτό από όλους. Στο σχέδιο αυτό πρέπει να συνηγορήσουν όλα τα πρόσωπα του περιβάλλοντός του

Ιδιαίτερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι σύμβουλοι με τα άτομα που πάσχουν από νοητική υστέρηση, σε τέτοιο βαθμό που από πολλούς να θεωρείται ότι η συμβουλευτική είναι αδύνατη. Όμως η διεθνή βιβλιογραφία έχει αποδείξει, ότι εάν προηγηθεί η κατάλληλη ψυχοπαιδαγωγικά αγωγή, είναι εφικτή η μετέπειτα διαδικασία της συμβουλευτικής.

- (1). Τα κυριότερα εμπόδια που θα προκύψουν είναι: δυσκολίες κατανόησης του λόγου, εμπόδιο που ξεπερνιέται συνήθως με εικόνες, σύμβολα, νοηματική γλώσσα και εκφράσεις, ζωγραφιές, παίξιμο ρόλων, μάθηση μέσω περιπέτειας και τέχνη
- (2). Αδυναμία χρήσης λογικών ακολουθιών, η οποία αντικαθίσταται από απλές συλλογιστικές προτάσεις, ευκρινείς ακολουθίες, μάθηση μέσω μίμησης και παίξιμο ρόλων.
- (3). Ανικανότητα πρόβλεψης συνεπειών η οποία ξεπερνιέται με συνεδρίες επίλυσης προβλημάτων με παίξιμο ρόλων, όπου καταφαίνεται και η λύση των θεμάτων που ανακύπτουν, επίδειξη φυσικών συνεδριών, πρόβα και εξάσκηση στις πιθανές λύσεις
- (4). Προβλήματα μνήμης, τα οποία διευθετούνται με εικόνες, λεκτικές υποβοηθήσεις, με κινούμενα σχέδια και εικόνες.
- (5). Ανικανότητα αποδοχής κοινωνικών περιορισμών και έλλειψη καλών τρόπων συμπεριφοράς, το οποίο μπορεί να αρθεί με πρόβες κοινωνικών ρόλων και διάφορους κοινωνικούς ενισχυτές
- (6). Απόσυρση, που αντισταθμίζεται με εκπαίδευση στην διεκδικητικότητα και παίξιμο ρόλων

Ο καλός σύμβουλος πρέπει να μπορεί να συνδυάζει τις παραπάνω μεθόδους, να αυτοσχεδιάζει, να τις αναμειγνύει προχωρώντας από την απλούστερη στη συνθετότερη. Οι ανεπιθύμητες συμπεριφορές συνήθως είναι προϊόντα μάθησης στο οικογενειακό τους περιβάλλον, με τη βοήθεια του οποίου πρέπει να ελαττωθούν.

5. Βιβλιογραφία

- Brolin, D.E. (1976). Vocational preparation of retarded citizens. Columbus, OH: Charles E. Merrill.
- DeLoach, D., & Greer, B. (1981). Adjustment to severe physical disability. New York: McGraw-Hill Book Co.
- Dunham, J.R. & Dunham, C.S. (1978). Mental Retardation. In R.M. Golderson (Ed.), Disability & Rehabilitation Handbook, (pp.459-473). New York: McGraw-Hill.
- Fareo, D. (2015). Counselling Intervention and Support Programmes for Families of Children with Special Educational Needs, 6(7).
- Gearheart, B., & Litton, F. (1979). The trainable mentally retarded: A foundations approach. St. Louis: C.V. Mosby
- Hayes, L.G. (1974). An investigation of the effectiveness of supportive counseling to prepare educable mentally retarded girls for careers as paraprofessionals in the public schools. Dissertation Abstracts International, 34A(8), 4826-4927.
- Kannelakis, P. (2010). Counselling psychology and disability, (2), pp. 123-149

- Kazak, A., & Simms, S. (1996). Children with life threatening illnesses: Psychological difficulties and interpersonal relationships. In F. Kaslow (Ed.), *Handbook of relational diagnosis and dysfunctional family patterns* (pp. 225 -237). New York: Wiley.
- Kochhar-Bryant, C. (2008). *Collaboration and System Coordination From Early Childhood to Post-High School*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall-Merrill Education Publishers.
- Lyons, R.F., Sullivan, M.J.L., Ritvo, P.G., & Coyne, J.C. (1995). *Relationships in chronic illness and disability*. Thousand Oaks, California: Sage.
- McCue, M. (1984). Assessment and rehabilitation of learning disabled adults. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 27, 281-290
- Mirabi, M. (1984). Psychiatric aspects of mental retardation. In D. Krueger (Ed.), *Rehabilitation psychology*, (pp.369-378). Rockville, MD: Aspen
- Revell, W.G., & Arnold, S.M. (1984). The role of the rehabilitation counselor in providing job-oriented services to severely mentally handicapped persons. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 15(1),22-27.
- Smith, T.E.C. (1981). Employer concerns in hiring mentally retarded persons. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 24, 316-318.
- Stuntzner, S., & Hartley, M. (2014). Disability and the counseling relationship: What counselors need to know. Ideas and research you can use: VISTAS 2014. Retrieved from <http://www.counseling.org/knowledge-center/vistas>
- Szymanski, L.S. (1980). *Emotional disorders of mentally retarded persons*. Baltimore: University Park Press.
- Verdugo, M. A., Schalock, R. L., Keith, K. D., & Stancliffe, R. J. (2005). Quality of life and its measurement: Important principles and guidelines. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49, 707–717.

Κεφάλαιο 12:

Αφηγηματικός καμβάς: κοινωνικο-πολιτισμική δυναμική εμφύχωσης της τέχνης. Μια εκπαιδευτική προσέγγιση¹

Μαρέττα Σιδηροπούλου
Επίκουρος Καθηγήτρια,
Τμήμα Επιστημών Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Email: sidiropoulou.maria@ac.eap.gr

Art is a language, an instrument of knowledge, an instrument of communication
Jean Dubufet

¹ Part of this presentation is based on educational material produced in the framework of the project P.R.E.S.S. (Provision of Refugee Education and Support Scheme) which is funded by the Hellenic Open University.

1. Προς μια Σωματική Αναπαράσταση των Έργων Τέχνης

Είναι γνωστό ότι το θέατρο χρησιμοποιείται στην εκπαίδευση με πολλαπλά οφέλη για τους συμμετέχοντες όπως επισημαίνεται από τη συναφή βιβλιογραφία². Το κείμενο αυτό διαφοροποιείται ως προς ένα δημιουργικό συνδυασμό της παραστατικής τέχνης με την πλαστική τέχνη της ζωγραφικής για να ανταποκριθεί σε ευέλικτες μορφές επικοινωνίας και ευρηματικής μάθησης. Ακολουθεί και προτείνει τεχνικές δραματικής τέχνης που συνδυαστικά ενσωματώνουν ένα παιγνιώδη τρόπο αναφοράς σε διαφορετικά έργα τέχνης. Η ιδέα υποστηρίζει -και υποστηρίζεται από- ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον χωρίς αποκλεισμούς.

Η προσέγγιση θα μπορούσε να περιγραφεί ως μια ελεύθερη σωματική αναπαράσταση έργων τέχνης κλασικής ζωγραφικής. Η επαφή με τα έργα τέχνης γίνεται καθώς αυτά προβάλλονται μέσω προτζέκτορα σε υψηλή ανάλυση ή και τυπωμένα σε μεγάλη κλίμακα (A1: 59.4cm × 84.0cm).

Τα έργα τίθενται στη διάθεση των παιδιών να τα εξεργαστούν ως ερέθισμα, οπτικά και βιωματικά. Η διάθεση είναι να «αναπαραστήσουν» τα μέλη της ομάδας σαν μια ζωντανή εικόνα τη σύνθεση τους και δυνάμει να την εξελίσσουν όπως τα ίδια επιθυμούν.

Η εν λόγω πρόταση Σωματικής Αναπαράστασης Έργων Τέχνης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ομάδες παιδιών με διάφορα γλωσσικά υπόβαθρα και επίπεδα και διαφορετικές ηλικιακές ομάδες. Η προσέγγιση ενδείκνυται, επίσης, για μεικτές ομάδες που περιλαμβάνουν γονείς και παιδιά ή άλλους ενήλικες και παιδιά.³

Οι τεχνικές του δράματος προσφέρονται για να εξερευνηθούν τα παιδιά το περιβάλλον, το χαρακτήρα και την ιστορία που απεικονίζει ένας πίνακας ζωγραφικής μέσω της συνεργασίας, της δημιουργικότητας και της επικοινωνίας. Ένα από τα κυριότερα πλεονεκτήματα της προσέγγισης αυτής είναι ότι αν και δεν δίνει εμφανώς προτεραιότητα στη χρήση του λόγου, βοηθά τα παιδιά να χρησιμοποιούν ενεργά τη γλώσσα (Κοντογιάννη 1999).

Παράλληλα, τα παιδιά ενισχύουν την εμπιστοσύνη, τη δημιουργικότητα και τον αυθορμητισμό μέσω παιχνιδιού ρόλων και αυτοσχεδιασμού. Η συγκεκριμένη προσέγγιση συνδυάζει το κινούμενο σώμα, τη μη λεκτική επικοινωνία και το παιχνίδι, χωρίς καμία θεωρητική και λεκτική διεργασία, αλλά εντελώς βιωματικά. Η βιωματική κατεύθυνση διευκολύνει την ομάδα, προκειμένου τα μέλη να αλληλεπιδράσουν μεταξύ τους.

2. Από τα Tableaux vivants στο Physical theatre

Η ιδέα αντλεί, αρχικά, από τα tableaux vivants (ζωντανές εικόνες). Το Tableau vivant είναι είδος καλλιτεχνικής παρουσίασης που θα μπορούσε να περιγραφεί ως μια σιωπηλή και ακίνητη ομάδα ανθρώπων που τοποθετούνται σκηνοθετικά για να αναπαραστήσουν μια σκηνή ή περιστατικό.⁴

² Για τα οφέλη του θεάτρου ως παιδαγωγικό εργαλείο, ένα κείμενο βασισμένο σε συναφές πρόγραμμα του ΙΝ.ΠΑΙ.ΘΕ.ΘΕ: http://www.theatromathia.gr/pdf/fylladio_seminaria.pdf

³ Ένα ενδιαφέρον άρθρο, στην ίδια κατεύθυνση, για την εφαρμογή σε μουσειακούς χώρους: <https://artmuseumteaching.com/2012/12/06/tableaux-vivant-history-and-practice/>.

⁴ https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/tableau_vivant

Εικόνα 1: J.H., Head 1860, Home Pastimes; or Tableaux Vivant

THE WREATH OF BEAUTY.

While Beauty comes to every human heart,
And lingers there, unwilling to depart,
Too many own her not, nor heed her claim,
But blindly follow some ignoble aim.

LAIGHTON.

Ten Female Figures.

This elegant design is one of the finest of this series of tableaux, and is composed of ten young and beautiful ladies, grouped so as to represent a magnificent wreath. The bottom of the wreath rests on the front of the stage; the top reaches up to the ceiling, forming a complete circle of beautiful forms and fair faces, among which are entwined festoons of flowers. Inside of this circle is a large wreath six feet in diameter, and five inches in thickness; this rests on a pink ground, and is composed of spruce, ornamented with artificial flowers.

The first work in the construction of this tableau is to erect a circle of seats reaching from the front of the stage to the ceiling, in the background. This can be easily accomplished by using boxes of various sizes. The wreath should be ten feet in diameter; the boxes should be entirely covered with white cloth, the space in the centre with pink cambric.

The costume of the ladies consists of a white dress, cut very low in the neck; skirt quite long, and worn with few under skirts; sleeves four inches long, trimmed with white satin ribbon; waist encircled with a white satin sash; feet encased in white slippers; hair arranged to suit the performer's taste, and encircled with a wreath of white artificial flowers. The lady at the top of the wreath should first take her position. She should be the lightest in weight of the group, and should recline in an easy position, resting her head upon her hand, the elbow touching the box, and the body slightly inclined to the right. The second lady will then take her position at the right of the first, on the seat below, her arm resting on the form of the lady above, the right hand supporting her head, the face turned in to the centre of the circle, the eyes raised to those of the figure above. The remaining figures should take similar positions, until one half of the circle is complete. The other side of the circle is arranged in a similar manner,—the figures facing inward.

The wreath of spruce and flowers is to be placed within the circle of ladies. The stage and the back scene should be hung with green bocking, and care must be exercised in the forming of the circle, so that it shall appear perfectly round. The small festoons of flowers should be entwined among the figures, after they have taken their position. The expression of the countenances should be pleasant and animated. The light for this piece should come from the foot of the stage, and should be quite brilliant. Music soft, and of a secular character. The tableau, when finished, at a distance appears like an immense wreath resting against a grassy bank.

Το Oxford English Dictionary ορίζει, με περισσότερη λεπτομέρεια, το "tableau vivant" ως "αναπαράσταση ενός προσώπου, χαρακτήρα, σκηνής, περιστατικού κ.λπ. ή μιας γνωστής ζωγραφικής ή αγάλματος από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων. Οι ενδυμασίες και οι στάσεις είναι αρμόζουσες με το θέμα ενώ οι ηθοποιοί παραμένουν σιωπηλοί και ακίνητοι. Ιστορικά, τα tableaux vivants υποδήλωναν για είκοσι ή τριάντα δευτερόλεπτα τα παραπάνω, μιμούμενα γνωστά έργα τέχνης ή δραματικές σκηνές από την ιστορία και τη λογοτεχνία (Paz 2017). Η μέθοδος αυτή συνδυάζει τις μορφές τέχνης της σκηνής με εκείνες των στατικών εικαστικών τεχνών. Πολλές ονομασίες έχουν δοθεί κατά περιόδους σε αυτή η μέθοδο όπως: the living picture, the tableau historique, the pose plastique, the pregnant moment, the costumed tableau, the film still (ο.π).

Το είδος κορυφώθηκε σε δημοτικότητα μεταξύ 1830 και 1920 όπως καταγράφεται από την ιστορία της τέχνης. Στο βιβλίο του Head (1860) με τίτλο *Home Pastimes; or Tableaux Vivants* παρατίθενται τεχνικές συμβουλές για το πώς στήνονταν τα Tableaux Viands της εποχής αλλά και παραδείγματα. (Εικόνα 1)

Η ιδέα είναι, επίσης, εμπνευσμένη από το είδος του Physical theatre (Φυσικό Θέατρο) το οποίο αποτελεί "μια μορφή θεάτρου που δίνει έμφαση στη χρήση της σωματικής κίνησης, όπως στο χορό και τη μίμηση ως εκφραστικά μέσα"⁵. Στο πλαίσιο μιας παράστασης Physical theatre χρησιμοποιείται ως το κύριο μέσο το σώμα (σε αντιδιαστολή με τον προφορικό λόγο) για την απόδοση και την επικοινωνία. Κατά τη χρήση του σώματος, ο ερμηνευτής θα επικεντρωθεί

⁵ https://en.oxforddictionaries.com/definition/physical_theatre και <http://www.dramaonlinelibrary.com/genres>

στη τοποθέτηση του σώματος, στις εκφράσεις του προσώπου, στην κίνηση, τις χειρονομίες, τη μίμηση κ.ο.κ. Το θέατρο συνδυάζει ιδανικά τη μάθηση με την ψυχαγωγία, δίνοντας στα παιδιά την ευκαιρία να κατανοήσουν τη σημασία της μη λεκτικής επικοινωνίας και της γλώσσας του σώματος παράλληλα με την ομιλούμενη γλώσσα (Βασιλειάδη 2016). Το Physical theatre τείνει να εστιάζει περισσότερο στην αφήγηση, τον χαρακτήρα και τη δράση. Εκτός από το Physical theatre, η πρόταση της Σωματικής Αναπαράστασης Έργων Τέχνης αντλεί, επίσης, από ασκήσεις σωματικής έκφρασης, θεατρικού παιχνιδιού και μουσικοκινητικής αγωγής.

Στους στόχους που πλαισιώνουν την προσέγγιση_περιλαμβάνονται κατά κύριο λόγο:

- αύξηση σωματικής και χωρικής ευφυΐας και αφύπνιση της φαντασίας των παιδιών (Ελληνική Εταιρεία Παιγνιοθεραπείας 2017)
- μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στα εκφραστικά μέσα τους (εξωγλωσσικά και γλωσσικά) και μεγαλύτερο αίσθημα αυτοπεποίθησης και τόλμης, ως προς την έκθεση, την αλληλεπίδραση και την επικοινωνία
- ανάπτυξη συνεργατικότητας, επικοινωνίας και ανεκτικότητας
- καλλιέργεια ευελιξίας και ετοιμότητας, δυνατότητας αυτοσχεδιασμού
- ανάπτυξη αφηγηματικότητας με ποικίλα εκφραστικά μέσα (εξωγλωσσικά και γλωσσικά)
- ανάδυση καλλιτεχνικού και εκφραστικού βιώματος σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο

3. Ξεπαγώνοντας Εικόνες για τη Δημιουργία Νέων Αφηγήσεων

Όταν οι τέχνες έχουν γιορτή, τότε γίνεται θέατρο, λέει ο Γκαίτε. Οι θεατρικές πρακτικές λειτουργούν στην περίπτωση της Σωματικής Αναπαράστασης Έργων Τέχνης ως συνεκτικό στοιχείο με τις Καλές Τέχνες.

Η συγκεκριμένη προσέγγιση προτείνει σε εμπνευστές ομάδων, παιδαγωγούς, εκπαιδευτικούς και διαμεσολαβητές ορισμένες τεχνικές εμπνευσμένες από το χώρο του θεάτρου σε συνδυασμό με τη Ζωγραφική, αποσκοπώντας να παρέχει μια γενική κατεύθυνση, ώστε να καλλιεργούν δημιουργικές συνθήκες στις οποίες αξιοποιείται το παιχνίδι και το σώμα ως εργαλείο επικοινωνίας, διάδρασης και ενίσχυσης. Συνεπώς, οι εμπνευστές θα πρέπει να απελευθερωθούν από την αυστηρή ακολουθία μιας συγκεκριμένης «μεθοδολογίας», βλέποντας την προσέγγιση αυτή ως μια εξοικείωση με θεατρικές τεχνικές στη βάση του Physical theatre όπου στο επίκεντρο τίθενται το σώμα, η μη λεκτική επικοινωνία, η ενσυναίσθηση και τα παιχνίδια με αφορμή την κίνηση.

Πρακτικά, η ιδέα είναι να επιλεγθεί μια σειρά από γνωστά έργα ζωγραφικής πριν από την συνάντηση της ομάδας. Τα έργα μπορεί να προβληθούν με ανάλογο εξοπλισμό την ημέρα της συνάντησης ή να έχουν τυπωθεί σε μεγάλο μέγεθος. Η διάθεση είναι να ανακαλύψουν τα παιδιά μαζί με τους εμπνευστές/ παιδαγωγούς τα έργα ζωγραφικής, να τα παρατηρήσουν, να τα επεξεργαστούν οπτικά, αισθητικά και βιωματικά. Συνεχίζοντας με εξερευνητική διάθεση, να μπορέσουν να “μπουν” στο έργο τέχνης, στον κόσμο που συνθέτει, στο περιβάλλον του, να συναισθανθούν τα πρόσωπα που συμμετέχουν, να αναγνωρίσουν ή να φτιάξουν τις δικές τους ιστορίες έχοντας ως πηγή έμπνευσης τα έργα τέχνης. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην περίπτωση αυτή έχουμε μια μορφή δραματοποίησης (Martello 2001) με τη διαφοροποίηση όμως, ότι δεν υπάρχει γραπτό κείμενο ως αφορμή, αλλά η πηγή έμπνευσης πηγάζει από ένα οπτικό κείμενο.

Για παράδειγμα, αν έχουμε ένα έργο, όπως το Wheat Field with Cypresses⁶ του Vincent van Gogh όπου απεικονίζεται ένα τοπίο με χωράφια σιταριού και κυπαρίσσια: Ας κάνουμε ότι

⁶ Wheat Field with Cypresses, <http://www.metmuseum.org/art/collection/search/436535>

είμαστε εμείς αυτό το χωράφι, καθένας από εμάς είναι ένα σιτάρι...και είναι καλοκαίρι και μας φυσάει ένα όμορφο απαλό αεράκι...Ας συνεργαστούμε να δώσουμε κίνηση με το σώμα μας...κτλ. Μπορούμε επίσης, να τροποποιούμε τον αρχικό “πρωταγωνιστή”. Π.χ. και τώρα το ορμητικό ρυάκι ηρεμεί...κτλ. Η τροπή επαφίεται στην φαντασία των εμψυχωτριών και της υπόλοιπης ομάδας, αλλά και στους συνειρμούς που θα γεννηθούν. Ένα δεύτερο παράδειγμα. Σε ένα έργο με πρόσωπα, όπως το *Snap the Whip*⁷ του Winslow Homer, μπορεί να έχουμε και πάλι το κίνητρο από τις εμψυχώτριες να “μιμηθούμε” τα πρόσωπα και να δραματοποιήσουμε τη σκηνή στην εξοχή. Ένα από τα παιδιά θα μπορούσε ενδεχομένως (με δική τους πρωτοβουλία ή ως πρόταση) να είναι ο “σκηνοθέτης” ή ο “φωτογράφος” ο οποίος θα είναι υπεύθυνος για την απόδοση της σκηνής.

Ο κατάλογος με τα έργα που μπορεί να χρησιμοποιηθούν είναι προφανώς ανεξάντλητος και μπορεί να ενισχυθεί ή να τροποποιηθεί ανάλογα με την ομάδα. Επαφίεται σε μεγάλο βαθμό στη διάθεση και στις προτάσεις που προέρχονται κάθε φορά από τις εμψυχώτριες. Εκτός από τα προηγούμενα έργα που προτείνονται, προσφέρονται επίσης τα ακόλουθα: *Five Dancing Figures* του Keith Haring, *Acrobats at the Cirque Fernando* του Pierre-Auguste Renoir, *The Two Princes Edward and Richard in the Tower* του John Everett Millais κ.α.

Μια γενική ιδέα είναι να υπάρχουν διαστήματα “παγωμένης εικόνας” (frozen scene) που εναλλάσσονται με διαστήματα όπου η εικόνα ζωντανεύει. Στο χρόνο που η εικόνα ζωντανεύει τα παιδιά κινούνται εξελίσσοντας τη δράση κατά τη δική τους βούληση και κρίση. Τα πρόσωπα του έργου εμψυχώνονται από τα παιδιά. Σε αυτό μπορεί να προστεθεί μουσική υπόκρουση που υποβοηθά τη δράση. Με τη μορφή παιχνιδιού μπορεί να δοθεί ένα “σινιάλο” για μερικά δευτερόλεπτα ζωντανής δράσης, όπου τα παιδιά αυτοσχεδιάζουν, επικοινωνούν και κινούνται ελεύθερα, και μετά...με ένα δεύτερη ειδοποίηση θα πρέπει να επιστρέψουν στην ακινησία. Ας θυμηθούμε λίγο το παιχνίδι Αγαλαματάκια ακούνητα, αμίλητα, αγέλαστα. Οι απτικές και κιναισθητικές δεξιότητες καλλιεργούνται, ενώ παράλληλα η προσέγγιση επεκτείνει τις τεχνικές κατανόησης, όπως η ελεύθερη ερμηνεία της εικόνας και ο οπτικός γραμματισμός. Είναι ουσιαστικό μέρος αυτής της προσέγγισης να δίνεται χώρος ώστε τα παιδιά να εκφράζουν πώς αισθάνονται μέσα στις σκηνές αυτές που αναπαριστούν, δημιουργούν ή επεκτείνουν (Thought tracking) (EdChat.net, 2013). Αν οι εμψυχωτές ξεκινήσουν την εφαρμογή χρησιμοποιώντας έργα τέχνης που “περιέχουν” κίνηση, είναι περισσότερο πιθανό να οδηγηθεί η ομάδα σε μια δυναμική αναπαράσταση⁸.

4. Η Δυναμική της Προσέγγισης

Τα έργα ζωγραφικής είναι ως ερεθίσματα συνήθως πολυεπίπεδα και συγκεντρώνουν υψηλή αφηγηματικότητα και περιεκτικότητα. Οι εμψυχώτριες ενθαρρύνεται να ανακαλύπτουν μαζί με τα παιδιά τα επίπεδα των ιστοριών που μπορεί να “βρίσκονται” σε ένα έργο τέχνης. Η διάθεση της προσέγγισης της Σωματικής Αναπαράστασης Έργων Τέχνης είναι να ανακαλύψουν τα παιδιά μαζί με τους εμψυχώτες/ εκπαιδευτικούς/ παιδαγωγούς ιστορίες, να δημιουργήσουν τις δικές τους και να εξελίξουν όσες ίσως εντοπίζουν στα έργα τέχνης. Όταν ενισχύεται η ανακάλυψη, αποκαλύπτεται ένα ευρύτατο πεδίο δυνατοτήτων αφηγηματικότητας που αφήνει ελεύθερη τη φαντασία των παιδιών, τη δημιουργικότητά τους, την ικανότητά τους να φτιάχνουν ιστορίες, να ερμηνεύουν οπτικά ερεθίσματα. Επιπρόσθετα, καθώς τα παιδιά περιγράφουν τα σενάρια που απεικονίζονται στους πίνακες ζωγραφικής και χρησιμοποιούν τις πληροφορίες για να είναι δημιουργικοί στοχαστές και συγγραφείς (Boyton 2015). Εκκινώντας από το σημείο που

⁷ Snap the Whip, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/50.41/>

⁸ Για μια επιτυχημένη εφαρμογή των tableaux vivants <http://www.k6art.com/tag/henry-moore/>

είναι ακίνητη η παράσταση η ζωγραφική επιτρέπει στα παιδιά να αρχίσουν να σκέφτονται τι θα μπορούσε να συμβεί στο χρονικό διάστημα ακριβώς πριν ή αμέσως μετά την εικόνα.

Σε αυτό το πλαίσιο, ένα από τα ισχυρά πλεονεκτήματα είναι επίσης, η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Τα παιδιά βιώνοντας την καλλιτεχνική εμπειρία, μπαίνουν στη θέση των προσώπων του έργου τέχνης, στην κατάστασή τους στο περιβάλλον τους και πλησιάζουν την συναισθηματική κατάσταση των προσώπων αυτών. Η κατεύθυνση αυτή συνάδει με την έννοια “narrative imagination” που επικαλείται η Martha Nussbaum περιγράφοντάς την ως την ικανότητα να είναι κανείς έξυπνος αναγνώστης της ιστορίας ενός άλλου προσώπου (von Wright 2002). Μέσω της συζήτησης και της παρατήρησης, εκφράζουν συναισθήματα και σκέψεις με όλες τις αισθήσεις τους, αναπτύσσουν κριτική ματιά και σκέψη με σκοπό να μιμηθούν ή να ζωντανέψουν μια σκηνή (Martello 2001).

Είναι σαφές ότι, αν δοθεί ο κατάλληλος χώρος και χρόνος, τα παιδιά μπορεί να οδηγήσουν τους ίδιους τους εμπνευστές της ομάδας σε δρόμους που ίσως δεν γνωρίζουν ή δεν έχουν φανταστεί. Επομένως, εξαρτάται από την ετοιμότητα και τις δεξιότητες των ίδιων ο τρόπος που θα αφομοιώσουν τις επιλογές των παιδιών και θα τις πάνε ένα βήμα παραπέρα, προσέχοντας ώστε αυτό να γίνεται ενισχυτικά στην ιδέα τους και ακολουθώντας τα. Συνεπώς, δραματοποίηση μπορεί να προκύψει όταν καλούμαστε να παρουσιάσουμε ένα δρώμενο που βασίζεται μια ιδέα ή μια καινούργια ιστορία που παράγεται από τα ίδια τα παιδιά. Η συμμετοχή, η συνεργασία, το ομαδικό πνεύμα αλλά και το γεγονός ότι αυτά συνδυάζονται το παχνίδι με την σωματική δράση-κίνηση ενισχύουν την αυτοεκτίμηση των παιδιών. Δεδομένου ότι η υλοποίηση είναι μια ομαδική προσπάθεια, η συμμετοχή μπορεί να δημιουργήσει αυτοπεποίθηση στα ντροπαλά παιδιά, καθώς πολλά μπορεί να αισθάνονται λιγότερο ανήσυχα για συμμετοχή σε μια σιωπηλή ομαδική δραστηριότητα παρά για την προφορική έκθεση μπροστά στην υπόλοιπη ομάδα. Με αυτόν τον τρόπο, η προσέγγιση απευθύνεται τόσο στη συνεργασία με τους άλλους (διαπροσωπικές σχέσεις) όσο και στις ενδοπροσωπικές και της προσωπικής μάθησης και διερεύνησης (Boyton 2015).

Για την ανάδυση κατάλληλου κλίματος διερευνητικής- ανακαλυπτικής μάθησης, οι εμπνευστές ενθαρρύνεται να αφήνουν «χώρο» και χρόνο για να δουν πώς εξελίσσεται η «συνομιλία» καθώς τα παιδιά χτίζουν τη δική τους επικοινωνία με το έργο τέχνης. Το πλαίσιο αυτό προσφέρει και δημιουργεί το κατάλληλο κλίμα τόσο στα παιδιά όσο και στους εμπνευστές, να παίξουν και οι ίδιοι και να αναδείξουν τον καλλιτεχνικό και δημιουργικό εαυτό τους. Η προσέγγιση Σωματικής Αναπαράστασης Έργων Τέχνης ενδείκνυται για το “άνοιγμα” της ομάδας στην ευρύτερη κοινότητα, με συμμετοχή των γονέων, της οικογένειας, ή και άλλων εκπαιδευτικών ή ενηλίκων. Η μεικτή ομάδα παρέχει ευκαιρία για επικοινωνία, μάθηση, καλλιτεχνικής και πολιτιστικής αλληλεπίδρασης αλλά και ψυχαγωγίας μέσα από τις θεατρικές τεχνικές που προαναφέρθηκαν (αμεσότητα προσέγγισης). Ένα από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την προσέγγιση είναι η ευελιξία καθώς δεν απαιτούνται ιδιαίτερα υλικά, δεν υπάρχει περιορισμός στο χώρο, ο οποίος μπορεί να είναι εσωτερικός ή εξωτερικός.

Με την πεποίθηση ότι προσεγγίσεις που κινούνται σε αυτή την κατεύθυνση διευκολύνουν μια προοπτική διαλόγου και αμφισβήτησης καθώς εστιάζουν στην ποικιλία των νοημάτων, στην εξερεύνηση πολλαπλών οπτικών και στα ρευστά όρια διαφορετικών πεποιθήσεων και απόψεων, η Σωματική Αναπαράσταση προσφέρεται για περαιτέρω στοχοθεσία και έχει τη δυνατότητα να αξιοποιηθεί σε ποικίλα μαθησιακά περιβάλλοντα.

5. Βιβλιογραφία

- Boynton C., 2015. *Dramatizing Art: Tableaux Viands*, στο Yale National Initiative to strengthen teaching in public schools,
http://teachers.yale.edu/curriculum/viewer/initiative_14.01.01_u#h1num-6 πρόσβαση: 10/11/2017
- EdChat.net 2013. Teaching Drama: Focus, Freeze & Think (2013) [βίντεο]
<https://www.youtube.com/watch?v=ZP6QD0RχNP4>, EdChat.net- Education not Limited, Anglia Ruskin University, Πρόσβαση: 28/07/2017
- Farmer D. 2015. Drama Strategies: Action Clip <https://dramaresource.com/action-clip/>
Πρόσβαση: 22/08/2017
- Farmer D. 2014. Using Freeze Frames <https://dramaresource.com/freeze-frames/>
Πρόσβαση: 22/08/2017
- Head J.H., 1860. *Home Pastimes; or Tableaux Viands*, Release Date: November 6, 2006
<http://www.gutenberg.org/files/19724/19724-h/19724-h.htm#CONTENTS>
- Martello, J. 2001. *Drama: Ways into Critical Literacy in the Early Childhood Years*, στο Australian Journal of Language and Literacy, V. 24 Issue 3: 195-207
- Paz D., 2017. *Tableau vivant*, στο The Chicago School of Media Theory.
<https://lucian.uchicago.edu/blogs/mediatheory/keywords/tableau-vivant/> πρόσβαση: 10/11/2017
- von Wright, M., 2002. *Narrative imagination and taking the perspective of others*, στο Studies in Philosophy and Education 21: 407.
- Βασιλειάδη Ε. (2016) Απόσπασμα διατριβής *Το Σωματικό Θέατρο στην Ελλάδα*, στο <http://www.respublica.gr/2016/07/column/bodyintheater/>
- Ελληνική Εταιρεία Παιγνιοθεραπείας, 2017. *Παιχνιδόσωμα*:
<http://playtherapygreece.gr/paixnidosome-methodologia/>, πρόσβαση 28/07/2017
- Κοντογιάννη Α. 1999. *Η δραματοποίηση για παιδιά*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Κεφάλαιο 13:

Περιαστικοποίηση και Ανάπτυξη Πολυκεντρικών Αστικών Δομών: Τα Πρότυπα και οι Τάσεις που Διαμορφώνονται

Δρ. Σπύρος Αναγνώστου
Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Λόφος Πανεπιστημίου
81100 Μυτιλήνη
Email: spanagn@geo.aegean.gr

Δρ. Ευστράτιος Παπάνης
Επίκουρος Καθηγητής,
Τμήμα Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Λόφος Πανεπιστημίου, 81100 Μυτιλήνη
Email: efstratios@papanis.me

Περίληψη:

Η διάχυση του αστικού φαινομένου σε μια ολοένα και διευρυνόμενη ακτίνα γύρω από τα αστικά κέντρα, αποτελεί οπωσδήποτε μία από τις εκδοχές της ίδιας της αστικοποίησης, όπως αυτή παρουσιάζεται στη μεταβιομηχανική εποχή –παρ’ ό,τι μια πρόδρομη φάση του φαινομένου καταγράφηκε ήδη στην τελευταία φάση της βιομηχανικής περιόδου. Ως δύο από τα βασικότερα χαρακτηριστικά του φαινομένου, θα μπορούσαν να περιγραφούν, αφ’ ενός μεν η δημιουργία ενός ευρύτατου καινοφανούς χώρου με μικτά, αστικά και αγροτικά, χαρακτηριστικά, και, αφ’ ετέρου, ο τονισμός του πολυπυρηνικού χαρακτήρα των αστικών περιοχών. Οι διαδικασίες της σύγχρονης περιαστικοποίησης συνδέονται άμεσα με το φαινόμενο της «αστικής μετάβασης», και συμβάλουν τόσο στον επαναπροσδιορισμό της «αστικότητας», όσο και στην μετατόπιση του κέντρου βάρους στη σύγχρονη αστική θεωρία, από την κλασική έννοια της πόλης, στην έννοια της λειτουργικής αστικής περιοχής.

Λέξεις Κλειδιά: Περιαστικοποίηση, αστικό-αγροτικό μίγμα, υβριδικός αστικός χώρος, πολυκεντρικότητα

1. Εισαγωγή

Διαδικασία που συνδέεται άμεσα τόσο με την επικράτηση νέων προτύπων *lifestyle* όσο και με την αποσυμφόρηση των αστικών λειτουργιών, η διάχυση του αστικού φαινομένου στην ευρύτερη περιφέρεια των πόλεων, αποτελεί αναντίρρητα μία από τις εκδοχές της ίδιας της αστικοποίησης.

Αν και στην σύγχρονη μορφή της, η περιαστικοποίηση, στον ευρωπαϊκό τουλάχιστον χώρο, έχει συνδεθεί με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές μεταβολές της μετα-φορντικής εποχής, προηγήθηκε οπωσδήποτε μια «πρόδρομη φάση» του φαινομένου, που παρουσιάστηκε από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, χαρακτηρίζοντας έντονα τις βορειο-αμερικανικές κυρίως πόλεις –και σε έναν μικρότερο βαθμό, εκείνες της βόρειας Ευρώπης. Η «βιομηχανική» αυτή φάση της περιαστικοποίησης έχει διεξοδικά περιγραφεί και αναλυθεί από τους αμερικανούς συγγραφείς, που, ήδη από την δεκαετία του '50, δημιούργησαν τον κυρίαρχο έως σήμερα συναφή όρο της αστικής διάχυσης (*urban sprawl*) –όρο που αναφέρεται ειδικότερα στην πλέον σποραδική (και ενίοτε άναρχη) μορφή της οικιστικής ανάπτυξης στην περιφέρεια των πόλεων, δηλαδή στο κομμάτι της περιαστικής ανάπτυξης που δεν αφορά συγκροτημένους ή έστω “αναγνωρίσιμους” οικιστικούς πυρήνες (Hugo et al., 2003).

Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά την πρώτη αυτή μεταπολεμική περίοδο, η προσέγγιση του φαινομένου από τους πολεοδόμους ήταν απόλυτα θετική, καθώς η διαδικασία της αστικής διάχυσης αλλά και της περιαστικοποίησης ευρύτερα, ταυτιζόταν με τις ήδη διαμορφούμενες επιλογές της αποκέντρωσης και της αποσυγκέντρωσης. Ο ίδιος όρος της ‘αστικής διάχυσης’, συνεχίζει να χρησιμοποιείται ευρύτατα από πολλούς συγγραφείς, και σε κάποιες περιπτώσεις να ταυτίζεται με το ευρύτερο φαινόμενο της περιαστικοποίησης, παρ’ ότι σήμερα τείνει να πάρει περισσότερο ένα αρνητικό περιεχόμενο, χαρακτηρίζοντας ειδικότερα την άναρχη –ή έστω την αποσπασματική και ασυνεχή- εξάπλωση των πόλεων. Ταυτόχρονα, είναι διαπιστωμένο ότι το περιεχόμενο του όρου διαφοροποιείται από τον ένα συγγραφέα στον άλλο –αλλά και στις διάφορες «επίσημες» ορολογίες.

2. Η περιαστική δυναμική και η σύγκλιση μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου

Η είσοδος του στη λεγόμενη μεταβιομηχανική εποχή σηματοδότησε για τον ανεπτυγμένο κόσμο μια σταδιακή υποκατάσταση της κλασικής διχοτομίας μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου, από έναν νέου τύπου «ενδιάμεσο χώρο», στην ευρύτερη περιφέρεια των μεγάλων αστικών κέντρων, με χαρακτηριστικά «αστικού-αγροτικού μίγματος». Στον νέο αυτό χώρο, οι αμερικανοί συγγραφείς αναφέρονται με νεολογισμούς όπως *post-suburbia*, (όρος που υπενθυμίζει τον «μεταμοντέρνο» χαρακτήρα του) και *exurbia*, ενώ στη Γαλλία τείνει να επικρατήσει ο όρος της ‘αναδυόμενης πόλης’ - *ville emergente*- (Dubois-Taine et al., 1997) ή ακόμα αυτός του ‘ τρίτου χώρου’ - *tiers espace* – (Giraut et al., 2000). Αντίστοιχα, στα Γερμανικά είναι η ‘ενδιάμεση πόλη’ -*zwischenstadt*- όρος που εισήγαγε ο Αρχιτέκτονας και Πολεοδόμος Thomas Sieverts (2003), σε πλήρη αντιστοιχία και με την ‘διάχυτη πόλη’ -*citta diffusa*- στην Ιταλία.

Οι σύγχρονοι τρόποι ζωής και εργασίας έχουν δημιουργήσει νέες σχέσεις με το χώρο, αλλά και με την κινητικότητα σε αυτόν, υποκαθιστώντας την κλασική αντίθεση αστικού-αγροτικού χώρου με ένα *continuum*, το οποίο διατηρεί εντούτοις πάντα ως «σημεία αναφοράς» τα αστικά κέντρα.

Η στροφή στο μοντέλο κατοίκησης στην ευρύτερη, εξωτερική περιφέρεια των μεγάλων πόλεων, με βάση το «αντι-αστικό» ή «αγρο-αστικό» *lifestyle* (Leontidou & Couch, 2007, Kaufmann, 2000), υπήρξε οπωσδήποτε καταλυτικός παράγοντας στην εξέλιξη αυτή. Πολλοί επίσης συγγραφείς περιγράφουν αυτό το πρότυπο κατοίκησης ως «αστικό *lifestyle* σε αγροτικό

περιβάλλον», (Bocz, Nilsson and Pinzke, 2008), θεωρώντας ότι πρόκειται για το πρότυπο που χαρακτηρίζει την παρούσα, τελευταία φάση ενός μεγάλου ιστορικού κύκλου.

Γάλλοι αστικοί κοινωνιολόγοι, όπως ο Jacques Donzelot (1999) και η Marie-Christine Jaillet (1999) έχουν υπογραμμίσει αυτήν την παράμετρο, που έχει να κάνει με εξελίξεις όπως η άνοδος του ατομισμού, η αντίστοιχη υποχώρηση του κοινοτικού αισθήματος και η επικράτηση μιας «άρνησης της αστικότητας», που μεταφράζεται στην αποφυγή της αντιμετώπισης της διαφορετικότητας που εκφράζει η πόλη και την αναδίπλωση στον προσωπικό χώρο της κατοικίας. Στο στοιχείο αυτό έχει ιδιαίτερα επιμείνει και ο Jean Viard, όταν χαρακτηριστικά εξηγεί ότι, οι νέες αστικές μορφές είναι δομημένες με την διάσπαρτη μορφή «αρχιπελάγους» επειδή ακριβώς, *«προήλθαν από μία παγκοσμιοποίηση των οικονομιών, της τεχνολογίας, των πληροφοριών, των 'φαντασιακών' και των πολιτισμών η οποία είναι συνδεδεμένη με μία αναδίπλωση στην ιδιωτική σφαίρα, την κατοικία, το σώμα, το εγώ»* (Viard, 1994).

Αυτές ωστόσο οι τάσεις συνοδεύονται και από την αποσυμφόρηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και αλλά και γενικότερα την διασπορά μεγάλου αριθμού αστικών λειτουργιών σε ένα ευρύτερο χώρο, φαινόμενο που οδηγεί σε αυτό που αποκαλείται «από-συγχρονισμός των αστικών ρυθμών» (Chesneaux, 1996). Τόσο η αποκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων και των αστικών λειτουργιών, όσο και η οικιστική διάχυση στην περιφέρεια των πόλεων, επηρεάζονται από τις ίδιες εξελίξεις σε πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο (Razin, 2007) με τέτοιον τρόπο που –όπως πολλοί συγγραφείς επισημαίνουν- κανένα από τα δύο φαινόμενα δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προηγείται του άλλου.

Οι εξελίξεις αυτές συμβάλουν στην συνεχή αύξηση της κινητικότητας, η οποία οδηγεί στην εντατικοποίηση των ροών και συνδέσεων μεταξύ των πόλεων και της ευρύτερης περιφέρειας τους, όπως και του ίδιου του αγροτικού χώρου στο σύνολο του. Παράλληλα, η ευρεία διάδοση και διείσδυση των 'Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών' επαναπροσδιόρισε ριζικά τα δεδομένα στη νέα γεωγραφία των δικτύων και των ροών.

Πολλοί συγγραφείς απέδωσαν έτσι τον κυρίαρχο ρόλο των εξελίξεων αυτών στον παράγοντα των νέων τεχνολογιών. Ο Manuel Castells (1989), είναι ο πρώτος που αναφέρθηκε στην «αποδόμηση των πόλεων», οι οποίες δύνανται να περιγράφονται ως «κόμβοι, μέσα σε ένα χώρο ροών». Η διαπίστωση του Castells ότι η μεταβιομηχανική πόλη μεταβάλλεται σε ένα τόπο επεξεργασίας πληροφοριών (informational city), του επέτρεψε να ερμηνεύσει την μεταβολή της δομής της μέσα στο πλαίσιο της βελτιστοποίησης των οικονομικών αλληλεπιδράσεων. Έτσι προκύπτει ο νέος «χώρος ροών», μέσα στον οποίον η διασύνδεση των θεσμών εξουσίας αποδεικνύεται πιο σημαντική από την γεωγραφική τους θέση ή τα διοικητικά τους όρια.

Όπως κατέδειξαν και άλλοι μετά τον Castells, στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε με την υποκατάσταση του (φυσικού) χώρου από έναν υβριδικό χώρο, στον οποίον βρίσκονται συνυφασμένοι τόσο ο φυσικός χώρος όσο και ο εικονικός χώρος των νέων τεχνολογιών. Τα μελλοντικά πρότυπα της αστικοποίησης καθορίζονται πλέον από την δομή αυτού του υβριδικού χώρου (Muhammad, 2007), τον οποίον ουσιαστικά διαμορφώνουν οι σχέσεις μεταξύ των δύο επί μέρους «χώρων» που τον συνθέτουν.

3. Η πολυκεντρικότητα των σύγχρονων αστικών περιοχών και οι μηχανισμοί της

Η πολυκεντρικότητα αποτελεί ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό στη σύγχρονη μορφή της αστικοποίησης, ιδιαίτερα στις περισσότερο εξελιγμένες οικονομίες, το οποίο έχει να κάνει περισσότερο με τις ευρύτερες αστικές περιοχές και την δομή και λειτουργία που αποκτούν αυτές με βάση ένα πλέγμα πυρήνων. Η τάση που εμφανίζει η αστική οικονομική δραστηριότητα να συγκεντρώνεται σε νέα, γειτνιάζοντα, κέντρα δραστηριότητας (Anas et al., 1998) που

λειτουργούν ως ένα τοπικό σύστημα, βρίσκεται στη βάση του σχηματισμού των πολυκεντρικών δομών. Την τάση αυτή, πάρα πολλοί συγγραφείς την συνδέουν άμεσα με την διεθνοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και τις μεταβολές στην παραγωγική διάρθρωση. Πιο συγκεκριμένα, σημαντικός ρόλος αποδίδεται στην ανάπτυξη των υπηρεσιών και την σχετική συρρίκνωση της βιομηχανίας αλλά και στις μεγάλες ανακατατάξεις που σημειώνονται στην κλαδική σύνθεση της παραγωγής –με πιο χαρακτηριστική από αυτές, την ραγδαία μεγέθυνση των κλάδων ‘έντασης τεχνολογίας’ ή ‘έντασης γνώσης’. Ακόμα, πολύ πιο άμεση σύνδεση με τις εξελίξεις που αφορούν την αστική μορφολογία γενικώς και το φαινόμενο της πολυκεντρικότητας ειδικότερα, αναγνωρίζεται ότι έχει η εξάπλωση των ‘ευέλικτων συστημάτων παραγωγής’, που αποτελούν ένα από τα βασικά στοιχεία της σύγχρονης παραγωγικής αναδιάρθρωσης (Κουρλιούρος, 2001).

Τα ευέλικτα συστήματα παραγωγής στηρίζονται στις εξωτερικές οικονομίες συγκέντρωσης και στην έντονη διαφοροποίηση και κινητικότητα στην αγορά εργασίας. Κυρίως όμως, στηρίζονται στην αντικατάσταση της κλασικής ‘κάθετης ολοκλήρωσης’ του φορντικού μοντέλου, από την διασπορά των διαφόρων τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας (ιδιαίτερα εκείνων χωρίς στρατηγική σημασία) σε περισσότερες επιχειρήσεις, συνεπώς και σε περισσότερους τύπους.

Η έννοια της ‘πολυκεντρικότητας’ που αναφέρεται περισσότερο στην οικονομική δομή – και χρησιμοποιείται από την οικονομική γεωγραφία- ενώ, σε επίπεδο καθαρά γεωγραφικό, διαπιστώνεται η επικράτηση ενός νέου αντίστοιχου μορφολογικού προτύπου, του προτύπου των ‘πολυπυρηνικών αστικών περιοχών’. Η πολυκεντρικότητα, ανάλογα με την χωρική κλίμακα, μπορεί να είναι ενδοαστική, ή να διαμορφώνεται σε περιφερειακή ή εθνική κλίμακα, και είναι σαφές ότι ανάμεσα στις διάφορες αυτές κατηγορίες της, υπάρχουν σημαντικές διαφορές (Kloosterman & Musterd, 2001). Ωστόσο, τα πολυκεντρικά αστικά φαινόμενα δεν έχουν μέχρι σήμερα περιγραφεί μέσα από ένα ενιαίο ερευνητικό πρότυπο, καθώς οι προσεγγίσεις σε αυτά διαφέρουν ανάλογα με το θεωρητικό υπόβαθρο του κάθε συγγραφέα (Scott, 2000 και Claval, 2003).

Ένας άλλος καθοριστικός παράγοντας του φαινομένου της πολυκεντρικότητας -και ταυτόχρονα, προϋπόθεση του- υπήρξε η δυναμική της κινητικότητας των ανθρώπων. Παράλληλα με τις φυσικές ροές των ανθρώπων, όλο και πιο σημαντικός γίνεται επίσης ο ρόλος των ηλεκτρονικών ροών, με την ανάπτυξη των εφαρμογών των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ICTs), ιδιαίτερα δε με την εμφάνιση της τηλε-εργασίας (Fathy, 1991). Οι διευρυμένες δυνατότητες για ροές κάθε είδους και προς κάθε κατεύθυνση, σε συνδυασμό με τα τηλεματικά δίκτυα, ευνοούν την ανάπτυξη πολυπυρηνικών οριζόντιων δομών, όπου κάθε πυρήνας αποκτά έναν αλληλοεξαρτώμενο ρόλο (Batty, 2001).

Σε ό,τι αφορά την φυσική κινητικότητα, συγγραφείς όπως ο Γάλλος Γεωγράφος Pierre-Henri Emangard (2001), έχουν υπογραμμίσει τον καθοριστικό ρόλο που είχε η γενίκευση της αντιστοιχίας ενός αυτοκινήτου για κάθε ενήλικο μέλος νοικοκυριού στις αναπτυγμένες χώρες (γνωστή με τον διεθνή όρο ‘*bimotorisation*’), καθώς νέες κατηγορίες ανθρώπων, όπως οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι, οι πολύ νέοι και οι μετανάστες απέκτησαν ευρύτατη πρόσβαση στο μέσον αυτό. Η εξέλιξη αυτή επέτρεψε την διασπορά πάρα πολλών λειτουργιών στην αστική περιφέρεια, (εξέλιξη που ο Marc Wiel (1999) αποκαλεί ‘αστική μετάβαση’, στο ομώνυμο βιβλίο του). Ο ρόλος της ‘*bimotorisation*’ στην ανάδυση νέων πόλων στις περιφέρειες των πόλεων, υπήρξε καθοριστικός, κυρίως επειδή τα κοινόχρηστα μέσα μεταφοράς αδυνατούν –κατά κανόνα- να εξυπηρετήσουν τα σύνθετα πρότυπα μετακινήσεων που συνεπάγεται το νέο αυτό μοντέλο (καθώς αυτά είναι κατά κανόνα προσαρμοσμένα στο ακτινωτό παραδοσιακό πρότυπο). Όμως η

γενίκευση της χρήσης του αυτοκινήτου οφείλεται σε έναν βαθμό και σε έναν άλλον παράγοντα, στο ιδιαίτερο αίσθημα ελευθερίας που προσφέρει. Σε τέτοιο σημείο μάλιστα, που, όπως έχει επισημάνει ο κοινωνιολόγος Vincent Kaufmann (2000), είναι πολλές φορές η δυνατότητα χρήσης του αυτοκινήτου που προσδιορίζει τον ίδιο τον προορισμό. Έτσι, παρά τα σημαντικά προβλήματα που το αυτοκίνητο δημιουργεί στην πόλη (τόσο στο αστικό περιβάλλον όσο και με την υποβάθμιση του κοινωνικού χώρου –από την ουσιαστική κατάργηση των «σχέσεων γειτονιάς») οι περισσότεροι συγγραφείς συμφωνούν ότι αυτό θα συνεχίσει να διαμορφώνει καινούριους χώρους και νέα αστική οργάνωση, ανατρέποντας τις κλασικές αναπαραστάσεις για την σχέση κέντρου-περιφέρειας (Dupuy, 1998 και Wiel, 1999).

Οι αστικοί πληθυσμοί, τείνουν επομένως να γίνονται –κατά την έκφραση του Emangard- «λιγότερο ‘κάτοικοι’ και περισσότερο ‘καταναλωτές χώρου’». Στο χωρικό επίπεδο, έχει συντελεστεί μια ουσιαστική μετάβαση από την λογική των τόπων που έχουν ταυτότητα, ιστορία και αρχιτεκτονική προσωπικότητα, και όπου αλληλοκαλύπτονται πολλαπλές δραστηριότητες, σε μία λογική ζωνών -με εξειδικευμένη λειτουργία για την κάθε μία- και προορισμών. Βασικές αρχές της οργάνωσης του χώρου αναδιαμορφώθηκαν με την εξέλιξη αυτή, καθώς ο παράγοντας της χρονικής εγγύτητας υποκατέστησε πλέον ολοκληρωτικά αυτόν της χωρικής εγγύτητας, η χωρική διασπορά έγινε πλεονέκτημα και η συγκέντρωση μειονέκτημα.

Ταυτόχρονα, όπως έχει επισημάνει ο Champion (2001), οι πολυπυρηνικές αστικές μορφές στην Ευρώπη συνδέονται και με τις σύγχρονες δημογραφικές εξελίξεις που αναφέρονται και ως «δεύτερη δημογραφική μετάβαση». Οι εξελίξεις αυτές, έχουν ως βασικότερα στοιχεία την επιβράδυνση της πληθυσμιακής αύξησης, την επέκταση της αναμενόμενης επιβίωσης, την ραγδαία μείωση της γονιμότητας, την αύξηση των διαζυγίων και την εμφάνιση ενός μεταναστευτικού ρεύματος με νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά, που είναι γνωστό ως «τρίτο κύμα» της μεταπολεμικής μετανάστευσης και χαρακτηρίζεται από την σημαντική παρουσία νέων στοιχείων σε σχέση με τα πρώτα δύο κύματα –όπως το υψηλής κατάρτισης εργατικό δυναμικό, οι πολιτικοί πρόσφυγες και οι λαθρομετανάστες (τα ποσοστά των οποίων είναι σήμερα πολύ υψηλότερα από ό,τι στις προηγούμενες περιόδους). Στο επίπεδο του πληθυσμιακού προφίλ που διαμορφώνουν οι νέες δημογραφικές εξελίξεις, μεγαλύτερη σημασία φαίνεται να έχει η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των ατομικών νοικοκυριών και των μονογονεϊκών οικογενειών. Επίσης, ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό των αστικών πληθυσμών μετά την «δεύτερη δημογραφική μετάβαση» είναι η αυξημένη ρευστότητα στον σχηματισμό νέων νοικοκυριών (Coleman, 1996).

Ωστόσο, κατά τον Champion, αλλά και άλλους συγγραφείς, η σύνδεση μεταξύ των δύο φαινομένων (των πολυκεντρικών αστικών μορφών από την μία και της «δεύτερης δημογραφικής μετάβασης» από την άλλη) δεν αφορά οπωσδήποτε και σχέσεις αιτιότητας, είτε προς την μία είτε προς την άλλη κατεύθυνση, κάτι που μένει να αποδειχθεί. Η χαρακτηριστική ιδιαιτερότητα του δημογραφικού προφίλ του πληθυσμού που διαμορφώνει την φυγόκεντρη τάση μιας «αστικής εξόδου» προς τους μικρότερους περιφερειακούς πυρήνες είναι ότι εμφανίζει τα αντίστροφα δημογραφικά χαρακτηριστικά από αυτά που κυριαρχούν στην παρούσα «δεύτερη δημογραφική μετάβαση»: Στον πληθυσμό των περιφερειακών οικισμών –είτε αυτοί είναι μικροί αστικοί πόλοι είτε ανήκουν στην κατηγορία των λεγομένων ‘urban villages’- σημειώνονται κατά κανόνα θετικά φυσικά και μεταναστευτικά ισοζύγια, καταγράφεται σχετικά νεανικός πληθυσμός και σχετικά υψηλό μέσο μέγεθος των νοικοκυριών (Emangard, 2001). Τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν οπωσδήποτε και μία από τις σημαντικές παραμέτρους που διαμορφώνουν την γενική τάση για σταθερή αύξηση του σχετικού πληθυσμιακού βάρους των περιφερειακών πυρήνων στο εσωτερικό των αστικών περιοχών.

4. Συμπεράσματα

Μέσα από τα ζητήματα των ορισμών και της κατηγοριοποίησης του περιαστικού χώρου, συνεχίζει στην πραγματικότητα να τίθεται το πρωταρχικό ζήτημα, ως προς την ουσία της περιαστικοποίησης. Με έναν γενικό τρόπο, θα μπορούσε πράγματι αυτή να οριστεί ως «κάθε διαδικασία μετασχηματισμού του αγροτικού χώρου που βρίσκεται σε εγγύτητα και υπό την επιρροή των πόλεων» (Thomsin, 2001). Όμως ένας τέτοιος ορισμός της αποφεύγει να απαντήσει στην πραγματική φύση του φαινομένου, για την οποία παρουσιάζονται διεθνώς δύο αντίθετες προσεγγίσεις: Η πιο κλασσική προσέγγιση, συνδέει το φαινόμενο με μία βαθιά κρίση του «αστικού» και με την είσοδο σε μία φάση «αντι-αστικοποίησης», στον λεγόμενο «αστικό κύκλο». Από την άλλη, η αντίστροφη θέση υιοθετεί την θεώρηση σύμφωνα με την οποία, στην πραγματικότητα, το φαινόμενο δεν αποτελεί παρά μόνο την αλλαγή της μορφής στην ίδια διαδικασία (της αστικοποίησης), εφ' όσον, όπως πάντα συνέβαινε με την αστικοποίηση, έχουμε να κάνουμε με την συνεχώς αυξανόμενη συγκέντρωση πλούτου και ισχύος σε πολύ μικρά κομμάτια της επιφάνειας του πλανήτη (Moriconi-Ebrard, 2009). Συνεπώς, η περιαστικοποίηση δεν αποτελεί στην ουσία της παρά μία νέα μορφή της αστικοποίησης (χαρακτήρας που δεν αναιρείται από το γεγονός ότι η δυναμική του περιαστικού φαινομένου συμπεριλαμβάνει και μία ιδιαίτερα ισχυρή «φυγόκεντρη» συνισταμένη, με τα χαρακτηριστικά της αστικής αποσυμφόρησης).

Οπωσδήποτε, καθίσταται φανερό ότι η φύση της περιαστικοποίησης συνεχίζει να επιδέχεται πολλές –και συχνά διαμετρικά αντίθετες– ερμηνείες, ενώ παράλληλα, και ο προσδιορισμός και η οριοθέτηση της αντιμετωπίζουν επίσης προβλήματα, καθώς αυτή παρουσιάζει χαρακτηριστικά πολυ-λειτουργικότητας και, κυρίως, έντονη χωρική ασυνέχεια. Ωστόσο, εκείνο στο οποίο συμφωνεί η μεγαλύτερη μερίδα των συγγραφέων διεθνώς, είναι ότι οι διαδικασίες της περιαστικοποίησης είναι καταλυτικές και συνδέονται με την ευρύτερη «αστική μετάβαση» της παρούσης περιόδου, εξ' αιτίας της οποίας η σύγχρονη αστική θεωρία επικεντρώνει όλο και λιγότερο στην κλασσική έννοια της πόλης και όλο και περισσότερο στην έννοια της αστικής περιοχής (Choay, 1994). Η επικέντρωση αυτή στον ευρύτερο περιαστικό χώρο, συνοδεύεται οπωσδήποτε και με την έντονη αμφισβήτηση που κυριαρχεί πλέον, ιδιαίτερα για το σύμφυτο με την περιαστικοποίηση, «παθογενές» φαινόμενο της αστικής διάχυσης –στο οποίο και αντιπαραβάλλονται τα πλεονεκτήματα μιας επαναφοράς και αξιοποίησης του προτύπου της «συμπαγούς πόλης», είτε στην κλασσική του μορφή είτε μέσα από εντελώς καινοτόμες προσεγγίσεις.

5. Βιβλιογραφία

- Anas A., Arnott R., Small K., (1998), “Urban spatial structure”, *Journal of Economic Literature*, vol. 36 (pp.1426-1464)
- Batty M., (2001), “Polynucleated Urban landscapes”. *Urban Studies* vol.38 pp.635-655
- Bocz G.A., Nilsson C., Pinzke S., (2008), “Periurbanity – a New Classification Model”, in *Rural Futures: Dreams, Dilemmas, Dangers*, University of Plymouth
- Castells M., (1989), *The Informational City*, Blackwell, Oxford
- Champion T., (2001), “A Changing Demographic Regime and Evolving Polycentric Urban Regions: Consequences for the Size, Composition and Distribution of City Populations”, *Urban Studies* Vol. 38 No 4 (pp. 657-677)
- Champion T., (2004), “Are ‘urban’ and ‘rural’ outmoded terms?”, Panel contribution to the Population Environment Research Network (PERN) Cyberseminar on Urban Spatial Expansion, 29 Nov – 15 Dec 2004

- Chesneaux, (1996), *Habiter le temps*, Ed. Bayard
- Choay F., (1994), “Le règne de l’urbain et la mort de la ville”, in Dethier J., Guiheux A. (dir.), *La ville, art et architecture en Europe, 1870-1993*, Editions du Centre Pompidou, Paris, (pp.26-35)
- Claval P., (2003), “De la ville à l’archipel urbain”, in Claval P., *La géographie du XXIème siècle*, L’Harmattan, Paris
- Coleman D. (Ed.), (1996), *Europe’s Population in the 1990’s*, Oxford University Press, Oxford
- Donzelot J., (1999), “La nouvelle question urbaine”, *Esprit*, Novembre 1999
- Dubois-Taine G., Chalas Y., Lusson P., Portmann G., (1997), *La ville émergente*, éditions de l’Aube, La Tour d’Aigues
- Dupuy G., (1998), *Les territoires de l’automobile*, Editions Anthropos
- Emangard P.-H., (2001), “Des agglomérations aux archipels”, dans, *Villes du XXIème siècle. Quelles villes voulons nous? Quelles villes aurons nous?* Actes du colloque de La Rochelle
- Farley P., Roberts M.S., (2011), *Edgelands. Journeys into England’s true wilderness*. Jonathan Cape, London
- Fathy T., (1991), *Telecity, Information Technology and its Impact on City Form*, Praeger, New York
- Forsyth, A. (2012), “Defining suburbs”, *Journal of Planning Literature*, 27(3), pp. 270–281
- Giraut F., Vanier M., (2000), «Plaidoyer pour la complexité territoriale», in Gerbaux F. et al, *Utopie pour le territoire: cohérence ou complexité?*, Aube, Paris
- Hall P., Pain K., (2006), *The polycentric metropolis: learning from mega-city regions in Europe*, Earthscan, London
- Hugo G., Champion T., Lattes A., (2003), “Toward a New Conceptualization of Settlements for Demography”, *Population and Development Review* 29(2) (pp.277-297), June 2003
- Jaillet M.-C., (1999), “Peut-on parler de sécession urbaine a propos des villes européennes?”, *Esprit*, Novembre 1999
- Kaufmann V., (2000), *Mobilité quotidienne et dynamiques urbaines*, Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, Lausanne
- Kloosterman R. & Musterd S., (2001), “The Polycentric Urban Region: Towards a Research Agenda”, *Urban Studies* Vol.38, No 4 (pp.623-633)
- Κουρλιούρος Η., (2001), *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου: Οικονομικές γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Leontidou L., Couch C., (2007), “Urban sprawl and hybrid city-scapes in Europe: comparisons, theory construction and conclusions”. In: Couch C, Leontidou L, Petschel-Held G (eds) *Urban sprawl in Europe: landscapes, land-use change and policy*. Blackwell, Oxford
- Loibl W., Bell S., (2011), “Population and migration”. In: Piorr A, Ravetz J, Tosics I (eds), *Peri-urbanisation in Europe*. Academic Books Life Sciences, Copenhagen, (pp 50–55)
- Moriconi-Ebrard F., (2009), “La métropolisation: un processus lié à la privatisation de la mobilité”, in Douay N. (dir.), *La Méditerranée à l’heure de la métropolisation*, O.T.M, Paris
- Muhammad S., (2007), *Future urbanization patterns: in the Netherlands under the influence of information and communication technologies*, Doctoral Thesis, Utrecht University
- Nilsson, K., Pauleit, S., Bell, S., Aalbers, C., Nielsen, T. (Eds) (2013), *Peri-urban Futures: Scenarios and Models for Land Use Change in Europe*, Berlin, Springer-Verlag
- Razin E., (2007), “Deconcentration of economic activities within metropolitan regions: A

- qualitative framework for cross-national comparison”, in, Razin E., Scott A. J., (2000), “Economic geography: the great half century”, *Cambridge Journal of Economics*, 24 (pp.483-50)
- Sieverts T., (2003), *Cities without cities. An interpretation of the Zwischenstadt*, Spon Press, London
- Thomsin L., (2001), “Un concept pour le décrire: L’espace rural rurbanisé”, *Ruralia*, No 09, Paris
- U.N., (2014), United Nations Department of Economic and Social Affairs – Population Division: *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights*, New York
- Viard J., (1994), *La société d’archipel*, Editions de l’Aube, La tour d’Aygues
- Wiel M., (1999), *La transition urbaine: Le passage de la ville pédestre à la ville motorisée*, Mardaga, Liège

Κεφάλαιο 14:

Οικονομική Πολιτική και Τοπική Ανάπτυξη: Μια Ανάλυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κρίσης και της Ελληνικής Οικονομίας

Κορρές Γεώργιος
Καθηγητής
Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Ηλίας Κουρλιούρος
Καθηγητής
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Πάτρας

Κόκκινου Αικατερίνη
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων

Περίληψη:

Η οικονομική κρίση σήμερα αποτελεί το επίκεντρο του ενδιαφέροντος ιδιαίτερα για τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου. Η Ευρωζώνη σήμερα αντιμετωπίζει μια κρίση, τόσο δημόσιου χρέους, όσο και δημόσιων ελλειμμάτων, ιδιαίτερα για τις χώρες του Νότου, με ιδιαίτερα σημαντικές επιπτώσεις, τόσο στην αναπτυξιακή διαδικασία, όσο και στην ανταγωνιστικότητα των χωρών αυτών. Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, η οικονομική πολιτική και οι σχετικές αποφάσεις επηρεάζουν άμεσα την εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους, του δημοσίου ελλείμματος και περαιτέρω την ανταγωνιστικότητα και την αναπτυξιακή διαδικασία μιας χώρας. Η Ελληνική οικονομία σήμερα «διάγει» μια πολύπλευρη κοινωνικο-οικονομική κρίση με ιδιαίτερα σημαντικές και εμφανείς επιπτώσεις στο δημόσιο χρέος, στο δημόσιο έλλειμμα, στην αναπτυξιακή διαδικασία, την ανεργία, την ανταγωνιστικότητα, και περαιτέρω στην ισότητα, κοινωνική συνοχή, στην φτώχεια και στην ποιότητα ζωής. Το άρθρο αυτό στοχεύει να αναλύσει και να διερευνήσει την οικονομική κρίση στο πλαίσιο των χωρών της Ευρωζώνης. Ιδιαίτερα θα επικεντρωθεί στην ανάλυση και στην εξέλιξη του δημοσίου χρέους και του δημοσίου ελλείμματος στις χώρες του Νότου και στην Ελληνική οικονομία. Επίσης, θα επιχειρήσει να αναλύσει τις κοινωνικό-οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης και να σκιαγραφήσει και να παρουσιάσει τις προοπτικές στο πλαίσιο της ανάπτυξης, κοινωνικής συνοχής και σύγκλισης της χώρας με την Ευρωζώνη και την Ε.Ε.

Λέξεις Κλειδιά: Κοινωνικό-Οικονομική Ανάπτυξη, Συνοχή, Σύγκλιση, Δημόσιο Χρέος, Δημόσιο Έλλειμμα, Ε.Ε.

1. Εισαγωγή

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα στον σχεδιασμό και την υλοποίηση της οικονομικής πολιτικής είναι η δημιουργία δημοσίων ελλειμμάτων που συνήθως οφείλεται κυρίως στην μείωση της παραγωγής αλλά και στην αναποτελεσματική διαχείριση των οικονομικών, την αδυναμία του φοροεισπρακτικού μηχανισμού και την αύξηση της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής. Η αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων οδηγεί αντίστοιχα στην αύξηση των χρεών μιας χώρας και ακολούθως τα μεγάλα χρέη οδηγούν συχνά στην μερική ή πλήρη αδυναμία πληρωμών (χρεοκοπία). Η αδυναμία πληρωμών των χρεών για μια χώρα οδηγεί στην προεπιλογή του εξωτερικού χρέους, δηλαδή μια χώρα προκαθορίζει τις πληρωμές της στους κατόχους ξένου χρέους και σε ορισμένες περιπτώσεις (όπως στην Αργεντινή, Μεξικό, Σοβιετική Ένωση) μπορεί να οδηγήσει στην αποκήρυξη του χρέους και στην στάση πληρωμών, είτε εναλλακτικά στον ανασχεδιασμό και επαναδιαπραγμάτευση του χρέους που σημαίνει ότι συζητά με τους ξένους πιστωτές και διαπραγματεύεται τακτοποίηση των χρεών, (Lary, 2009). Συνήθως, οι πιστωτές ενίοτε αναγκάζονται να δεχθούν απώλεια σε κάποια μερίδα του χρέους, γνωστή ως «κούρεμα», με παράλληλη επαναδιαπραγμάτευση των επιτοκίων.

Πολλές φορές για την αντιμετώπιση των δημοσίων ελλειμμάτων και των κρατικών χρεών, η κεντρική τράπεζα «εκτυπώνει» περισσότερο χρήμα, το οποίο όμως εάν δεν συνδέεται με την παραγωγική βάση, (δηλαδή την αύξηση της παραγωγής και εισοδήματος), οδηγεί σε μια άνοδο στον μη αναμενόμενο πληθωρισμό και εν συνεχεία οδηγεί στην οικονομική στασιμότητα - στασιμοπληθωρισμό.

Σήμερα, τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης αντιμετωπίζουν μια σοβαρή κυρίαρχη κρίση χρέους. Οι περισσότερες χώρες μέλη της Ευρωζώνης (ιδιαίτερα του Νότου) έχουν αρκετά υψηλά και μη αποδεκτά επίπεδα δημόσιου χρέους. Πιο συγκεκριμένα, οι τρεις χώρες -Ελλάδα, Ιρλανδία, και Πορτογαλία- έχουν δανειστεί από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες και το ΔΝΤ προκειμένου να αποφευχθεί η χρεοκοπία των χωρών αυτών. Με το μεγαλύτερο δημόσιο χρέος και ένα από τα μεγαλύτερα δημοσιονομικά ελλείμματα στην Ευρωζώνη, η Ελλάδα αποτελεί το κέντρο της οικονομικής κρίσης (Eichengreen, 2009).

Η οικονομική κρίση στην ΕΕ που ακόμα και σήμερα, το 2018, είναι ιδιαίτερα φανερή στις χώρες του Νότου της Ε.Ε. (Ελλάδα, Ιταλία, Πορτογαλία και Ισπανία), ξεκίνησε από τις ΗΠΑ το 2000 με την μεγάλη «φούσκα» των στεγαστικών δανείων, την κρίση στον κατασκευαστικό τομέα και την κατάργηση της συνθήκης Glass Steagall Act με την οποία υπήρχε ο σχετικός έλεγχος ώστε να αποφεύγεται η κατάχρηση των επενδύσεων υψηλού κινδύνου

Το άρθρο αυτό επιχειρεί να εξετάσει και αναλύσει την εξέλιξη των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους στις χώρες μέλη της Ευρωζώνης. Επίσης το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί την εξέλιξη και την παρουσίαση του προβλήματος για την Ελληνική οικονομία, και στην ανάλυση των αποτελεσμάτων και των επιπτώσεων στην αναπτυξιακή διαδικασία και τη συνοχή και σύγκλιση της Ελληνικής οικονομίας.

2. Το Πλαίσιο της Οικονομικής Πολιτικής

Βασικός στόχος της οικονομικής πολιτικής είναι η σταθεροποίηση της οικονομίας με την επίτευξη του επιπέδου πλήρους απασχόλησης χωρίς να υπάρχει πληθωρισμός, έτσι ώστε ταυτόχρονα να υπάρχει οικονομική μεγέθυνση (economic growth) και κοινωνική ανάπτυξη (social development). Με τον όρο «οικονομική πολιτική» (economic policy) θεωρούνται τα βασικά εργαλεία και οι βασικές πολιτικές που σχετίζονται με τη δημοσιονομική πολιτική (public fiscal policy) καθώς επίσης και με τη νομισματική πολιτική (monetary policy) (Κορρές

& Χιόνης, 2003). Με την οικονομική πολιτική επιδιώκεται, μέσα από τα βασικά εργαλεία και τις βασικές πολιτικές της δημοσιονομικής πολιτικής και της νομισματικής πολιτικής, να μπορέσει να εξισορροπηθεί η συνολική ζήτηση και η συνολική προσφορά της οικονομίας.

Ορισμένες από τις οικονομικές θεωρίες, τονίζουν και δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στον παράγοντα της συνολικής ζήτησης, όπως για παράδειγμα η σχολή του Keynes (demand side economics), ενώ άλλες θεωρίες, όπως για παράδειγμα, η νεοκλασική (neoclassical) θεωρούν ως βασικό παράγοντα τη συνολική προσφορά (supply side economics) που προσδιορίζουν την οικονομική σταθερότητα και την αναπτυξιακή διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, η σχολή του Keynes (demand side economics) υποστηρίζει ότι η συνολική ζήτηση σε μια οικονομία μπορεί να επηρεαστεί μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής, όπως για παράδειγμα, τις δημόσιες δαπάνες και τους φόρους, είτε μέσω της νομισματικής πολιτικής, δηλαδή την προσφορά και τη ζήτηση χρήματος. Αντίστοιχα, η νεοκλασική σχολή θεωρεί ότι η συνολική προσφορά (supply side economics) καθορίζει τη σταθερότητα της οικονομίας και την αναπτυξιακή διαδικασία με μέτρα που μετακινούν την καμπύλη της συνολικής προσφοράς προς τα δεξιά.

Η οικονομική πολιτική (economic policy) αναφορικά με την οικονομική μεγέθυνση και κοινωνική ανάπτυξη, στοχεύει στα ακόλουθα βασικά σημεία (Κορρές & Χιόνης, 2003):

- αξιοποίηση των πόρων και ιδιαίτερα του ανθρώπινου δυναμικού
- ισοκατανομή και αύξηση του εισοδήματος
- αύξηση της παραγωγής και των επενδύσεων
- αύξηση απασχόλησης και μείωση ανεργίας
- σταθερότητα του επιπέδου τιμών πληθωρισμού
- υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και οικονομική σταθερότητα
- μείωση των ελλειμμάτων και ισοσκελισμός του ισοζυγίου πληρωμών

Η οικονομική ευημερία που προέρχεται από την καλή εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής θεωρείται ως αναγκαία (αλλά όχι ικανή από μόνη της) συνθήκη για την κοινωνική ευημερία και την κοινωνική μεγέθυνση. Η κοινωνική πολιτική βοηθάει στην κοινωνική μεγέθυνση και στοχεύει σε όλα τα παραπάνω σημεία της οικονομικής πολιτικής, και επιπρόσθετα στα ακόλουθα βασικά σημεία:

- πλήρη απασχόληση
- ισοκατανομή και μείωση ανισοτήτων
- κοινωνική ευημερία.

2.1 Το Πλαίσιο της Δημοσιονομικής Πολιτικής

Δημοσιονομική πολιτική καλούνται οι αποφάσεις της κυβέρνησης ως προς τους φόρους (δηλαδή εάν θα αυξηθούν, μειωθούν, είτε παραμείνουν αμετάβλητοι οι υπάρχοντες φόροι, είτε τέλος εάν θα θεσμοθετηθούν νέοι φόροι είτε καταργηθούν οι ήδη υπάρχοντες φόροι). Η Δημοσιονομική πολιτική σχεδιάζεται και υλοποιείται από το κράτος μέσω του κρατικού προϋπολογισμού. Η δημοσιονομική πολιτική αφορά τα κρατικά έσοδα (όπως για παράδειγμα, τους άμεσους και έμμεσους φόρους και τις αποδόσεις των κρατικών επενδύσεων), καθώς επίσης και τις κρατικές δαπάνες (όπως για παράδειγμα, τις δαπάνες για υγεία, εκπαίδευση, ασφάλεια, κ.ά).

Η δημοσιονομική πολιτική πρέπει να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην σταθεροποιητική προσπάθεια, στοχεύοντας στην συγκράτηση του ρυθμού αύξησης των δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού και την παράλληλη αύξηση των φορολογικών εσόδων από την πάταξη της φοροδιαφυγής. Η μείωση των δαπανών συνήθως επιχειρείται με το συστηματικό έλεγχο των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών, με σκοπό τον περιορισμό των ελλειμμάτων τους, με

συμπίεση των δαπανών λειτουργίας τους και με βαθμιαία αναπροσαρμογή των τιμολογίων τους. Οι άμεσοι και οι έμμεσοι φόροι αποτελούν τα κύρια δημόσια έσοδα του προϋπολογισμού, ενώ οι πληρωμές για την αγορά των αγαθών και των υπηρεσιών καθώς επίσης και οι μεταβιβαστικές πληρωμές αποτελούν τις κυριότερες δημόσιες δαπάνες. Ως δημοσιονομικό έλλειμμα καλείται η διαφορά (αρνητική) των εσόδων και των εξόδων του κράτους. Η θετική διαφορά (που αποτελεί σπάνιο φαινόμενο) καλείται Δημοσιονομικό Πλεόνασμα.

2.2 Το Πλαίσιο της Νομισματικής Πολιτικής

Η νομισματική πολιτική σχεδιάζεται και υλοποιείται από την κεντρική τράπεζα και σχετίζεται με τον έλεγχο της προσφοράς και ζήτησης χρήματος. Τα βασικά μέσα της νομισματικής πολιτικής είναι τα ακόλουθα (Κορρές & Χιόνης, 2003):

- Η πολιτική «ανοικτής αγοράς» που ρυθμίζει την αγορά και πώληση τίτλων, ομολόγων και έντοκων γραμματίων από την Κεντρική τράπεζα στις εμπορικές τράπεζες, με στόχο την ρύθμιση της προσφοράς χρήματος.
- Η πολιτική «προεξοφλητικού επιτοκίου» που ρυθμίζει το επιτόκιο που δανείζει η Κεντρική τράπεζα τις εμπορικές τράπεζες, με στόχο την ρύθμιση της ζήτησης χρήματος.
- Η πολιτική «υποχρεωτικών ρευστών διαθεσίμων» που ρυθμίζει τις υποχρεωτικές καταθέσεις των εμπορικών τραπεζών στην Κεντρική τράπεζα, με στόχο την ρύθμιση της προσφοράς χρήματος.
- Η πολιτική των «ποιοτικών πιστωτικών ελέγχων» που ρυθμίζει κατά πόσο ισχύει η νομοθεσία, τηρείται ο ανταγωνισμός κλπ., με στόχο την ρύθμιση της ζήτησης και προσφοράς χρήματος.

3. Η Ισορροπία στην Αγορά Αγαθών και την Αγορά Χρήματος

Η ισορροπία στην οικονομία εξαρτάται τόσο από την ισορροπία στην αγορά αγαθών όσο και από την ισορροπία στην αγορά χρήματος.

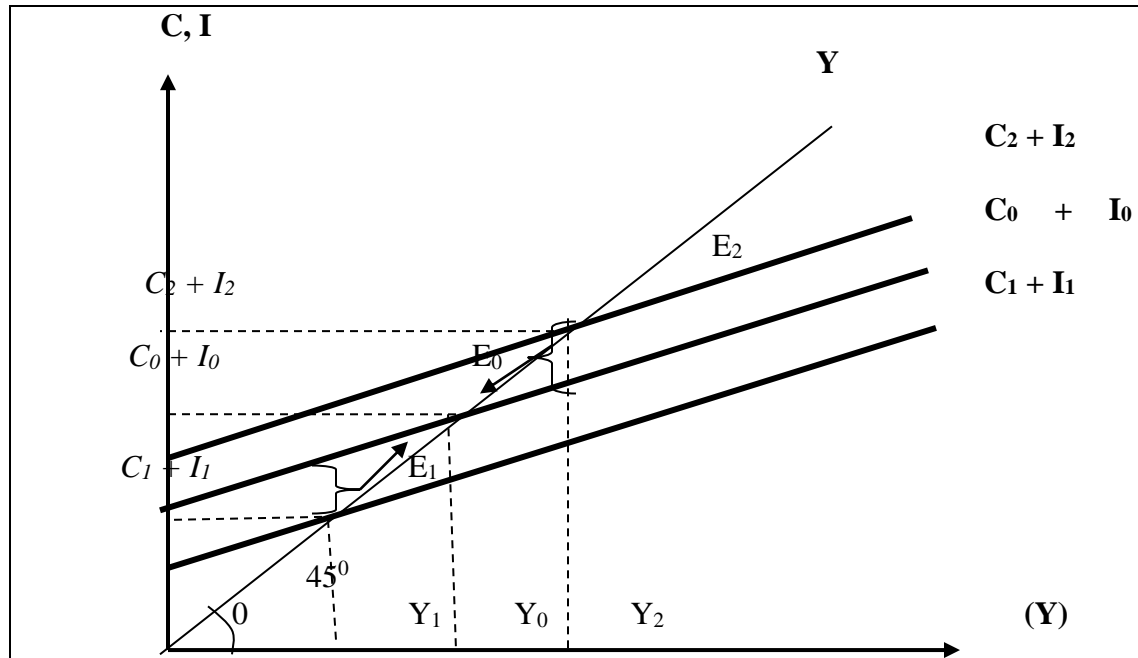
3.1 Ισορροπία στην Αγορά Αγαθών

Η ισορροπία στην αγορά αγαθών καθορίζεται από την δημοσιονομική πολιτική, ενώ η ισορροπία στην αγορά χρήματος καθορίζεται από την νομισματική πολιτική. Η ισορροπία στην αγορά αγαθών διαμορφώνεται στο σημείο όπου το συνολικό εθνικό εισόδημα ισούται (παραγωγή ή προσφορά) με την συνολική δαπάνη (ζήτηση). Έστω μια οικονομία όπου το συνολικό εθνικό εισόδημα (Y) θα πρέπει να ισούται με τη συνολική εθνική δαπάνη ($C + I$) όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την κατανάλωση και την επένδυση. Στο ακόλουθο Διάγραμμα 1^(α), η γραμμή των 45^ο αποτελεί την γραμμή του εισοδήματος και εκεί όπου τέμνει τις καμπύλες της κατανάλωσης και επένδυσης ($C_0 + I_0$). Το σημείο ισορροπίας E_0 παρουσιάζει την αρχική και σταθερή ισορροπία, όπου οι συντεταγμένες που προσδιορίζουν το συνολικό εισόδημα, (Y_0), ισούται με τη συνολική δαπάνη ($C_0 + I_0$), και στο σημείο ισορροπίας αυτό δεν υπάρχει ούτε πληθωρισμός, δηλαδή αύξηση τιμών, ούτε αντιπληθωρισμός, δηλαδή μείωση των τιμών.

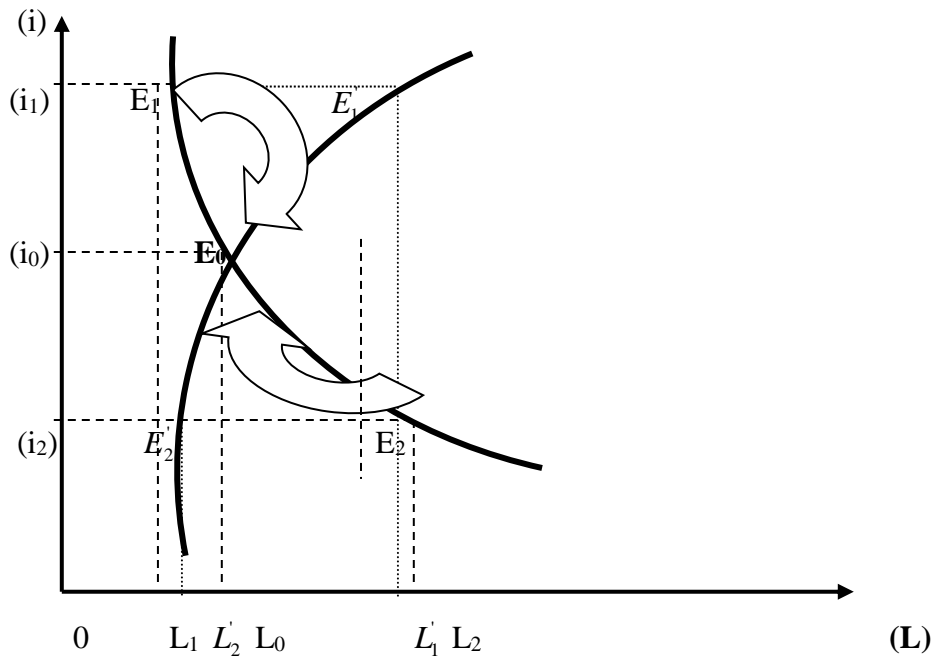
3.2 Η Ισορροπία στην Αγορά Χρήματος

Η ισορροπία καθορίζεται μέσα από την Νομισματική πολιτική. Οι βασικοί παράγοντες που προσδιορίζουν την ισορροπία στην αγορά χρήματος είναι η ζήτηση και η προσφορά χρήματος. Σύμφωνα με τη θεωρία του Keynes, όπως έχουμε ήδη αναλύσει, η ζήτηση και η προσφορά του χρήματος δίνονται από τις ακόλουθες σχέσεις, αντίστοιχα:

$$L = L(i) \quad \text{και} \quad M = \bar{M}$$

Διάγραμμα 1^(α): Ισορροπία στην Αγορά Αγαθών

Διάγραμμα 1^(β): Ισορροπία στην Αγορά Χρήματος

Πηγή: Δική μας Επεξεργασία

Όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1^(β) οι καμπύλες της ζήτησης και της προσφοράς χρήματος προσδιορίζουν το σημείο ισορροπίας, με ένα συγκεκριμένο επίπεδο επιτοκίου που επιφέρει την «σταθερή ισορροπία» και την εξίσωση της ζήτησης και της προσφοράς χρήματος. Ιδιαίτερα, στο σημείο E_0 έχουμε την «σταθερή ισορροπία», όπου για ένα συγκεκριμένο επίπεδο

επιτοκίου, (i_0) , η προσφορά ισούται με τη ζήτηση του χρήματος, $(M_S = M_D)$, δηλαδή η ποσότητα των ρευστών διαθεσίμων που επιθυμούν να κρατούν οι οικονομικές μονάδες είναι ίση με τη ποσότητα των ρευστών διαθεσίμων που πραγματικά κρατούν.

Στη περίπτωση που το επιτόκιο αυξηθεί, έστω (i_1) , τότε η συνολική ζήτηση χρήματος για συναλλαγές-πρόνοια και κερδοσκοπία θα ήταν στο σημείο της «ασταθούς ισορροπίας» E_1 , δηλαδή εκεί όπου $M_D = L_1$, ενώ ταυτόχρονα όμως η συνολική ποσότητα χρήματος θα ήταν στο σημείο E'_1 , εκεί όπου $M_S = L'_1$. Με το δεδομένο ύψος επιτοκίου (i_1) , οι οικονομικές μονάδες θα έχουν ρευστά διαθέσιμα περισσότερα από ό,τι πραγματικά θα ήθελαν να έχουν, οπότε θα προσπαθούσαν να αγοράσουν είτε ομολογίες, μετοχές, έντοκα γραμμάτια είτε ακίνητα κ.ά, που θα είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης, δηλαδή των ομολογιών, μετοχών, έντοκων γραμματίων, ακινήτων κ.ά, και άρα στην αύξηση της τιμής τους με αποτέλεσμα να «ωθήσουν» τα επιτόκια να μειωθούν και να συγκλίνουν στην αρχική σταθερή ισορροπία (i_0) , σύμφωνα με την «ροή» του αγκίστρου στο Διάγραμμα 1.

Στη περίπτωση που το επιτόκιο μειωθεί, έστω (i_2) , τότε η συνολική ζήτηση χρήματος για συναλλαγές-πρόνοια και κερδοσκοπία θα ήταν στο σημείο της «ασταθούς ισορροπίας» E_2 , δηλαδή εκεί όπου $M_D = L_2$, ενώ ταυτόχρονα όμως η συνολική ποσότητα χρήματος, θα ήταν στο σημείο E'_2 , εκεί όπου $M_S = L'_2$. Συμπερασματικά, με το δεδομένο ύψος επιτοκίου (i_2) , οι οικονομικές μονάδες επιθυμούν να κρατούν ρευστά διαθέσιμα (i_2, E_2) , αλλά τελικά μπορούν να κρατούν συνολική ποσότητα χρήματος ίση με (i_2, E'_2) . Επειδή λοιπόν τα νοικοκυριά έχουν ελλειμματικά ρευστά διαθέσιμα ίσα με (E'_2, E_2) , τότε θα προσπαθήσουν να προσφέρουν αξιόγραφα για πώληση, όμως η υπερβάλλουσα αύξηση της προσφοράς των τίτλων και των αξιόγραφων για πώληση θα έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της τιμής τους που ακολούθως συνεπάγεται αύξηση της απόδοσης των αξιόγραφων και τελικά αύξηση των επιτοκίων, ώστε να συγκλίνουν στην αρχική σταθερή ισορροπία (i_0) , σύμφωνα με την «ροή» του αγκίστρου.

Για την επίτευξη της γενικής ισορροπίας στην οικονομία, που εν συνεχεία θα συμβάλουν στην μείωση των ελλειμμάτων και στην εξάλειψη των χρεών αντίστοιχα, πρέπει να ισχύει ταυτόχρονα η ισορροπία στην αγορά των αγαθών και η ισορροπία στην αγορά χρήματος. Τα μέσα και οι πολιτικές μέσω των οποίων μπορούν να επιτευχθεί η ισορροπία στην αγορά των αγαθών και η ισορροπία στην αγορά χρήματος είναι η δημοσιονομική πολιτική και περαιτέρω η νομισματική πολιτική, αντίστοιχα (Κορρές & Χιόνης, 2003).

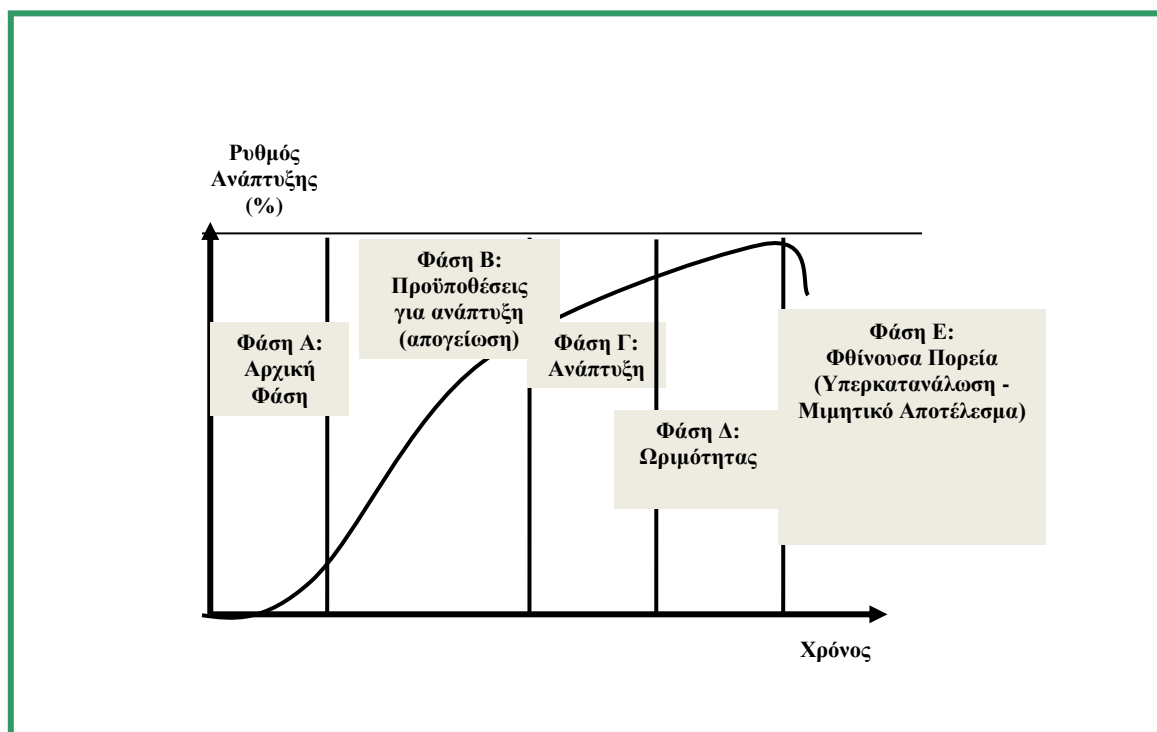
4. Η Εξέλιξη και οι Επιπτώσεις του Ελλείμματος και Χρέους στην Ελλάδα

Με την διαχρονική ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας υπήρξε μια έντονη τάση για αύξηση των εισαγωγών, ιδιαίτερα σε μη-διαρκή καταναλωτικά αγαθά. Ιδιαίτερα αυτό συνέβη σε πιο έντονο ρυθμό μετά την απελευθέρωση του εμπορίου και των δασμών με την τελωνιακή ένωση με την Ευρώπη. Οι εισαγωγές προϊόντων στις δεκαετίες του 1950, 1960 και 1970 αφορούν περισσότερο τα κεφαλαιουχικά προϊόντα (επενδυτικά προϊόντα και προϊόντα τεχνολογίας), ενώ υπάρχει μία μεταστροφή από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και ιδιαίτερα την δεκαετία 2000-2010 όπου αυξάνεται η τάση για περισσότερα καταναλωτικά προϊόντα (αποτελέσματα του *υπερκαταναλωτισμού*, της εισαγωγής ξένων προτύπων και του *μιμητικού αποτελέσματος*) που υποκατέστησαν σε ένα βαθμό την παραγωγή εγχώριων προϊόντων και επιδείνωσαν τα ελλείμματα και τα χρέη των νοικοκυριών (Gros and Mayer, 2010). Στο Διάγραμμα 2 παρατηρούμε σχηματικά τα διάφορα επίπεδα και φάσεις ανάπτυξης της Ελληνικής οικονομίας και τα αρνητικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας εξαιτίας του μιμητικού αποτελέσματος (δηλαδή της ραγδαίας αύξησης των εισαγόμενων καταναλωτικών αγαθών) με

την μεγάλη επιδείνωση τόσο των δημόσιων ελλειμμάτων και χρεών, όσο και την μείωση του παραγωγικού ιστού της χώρας.

Κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 τα σχετικά οικονομικά μεγέθη δείχνουν μια σημαντική αύξηση και ανάκαμψη της Ελληνικής οικονομίας (ΕΛΣΤΑΤ). Την ίδια χρονική περίοδο παρατηρούμε μια σημαντική αύξηση κατά πέντε περίπου φορές του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος. Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου την περίοδο από το 1962 μέχρι το 1972 παρουσιάζει συνεχείς αυξήσεις, με εξαίρεση την περίοδο του 1967 (Κορρές & Χιόνης). Η σχέση των εξαγωγών προς τις εισαγωγές κυμαίνεται διαχρονικά μεταξύ 20% - 80% για ορισμένους κλάδους. Διαχρονικά και ιδιαίτερα τις τρεις τελευταίες δεκαετίες η μεγάλη αύξηση των εισαγωγών εντείνει την αποδυνάμωση του εγχώριου παραγωγικού συστήματος και οδηγεί σε υπερδιδόγκωση των ελλειμμάτων και των χρεών. Η διάρθρωση και η δραστηριότητα του δημόσιου τομέα επηρεάζει σημαντικά τα οικονομικά μεγέθη της χώρας. Σήμερα περίπου το 60% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος οφείλεται στην δραστηριότητα του δημόσιου τομέα.

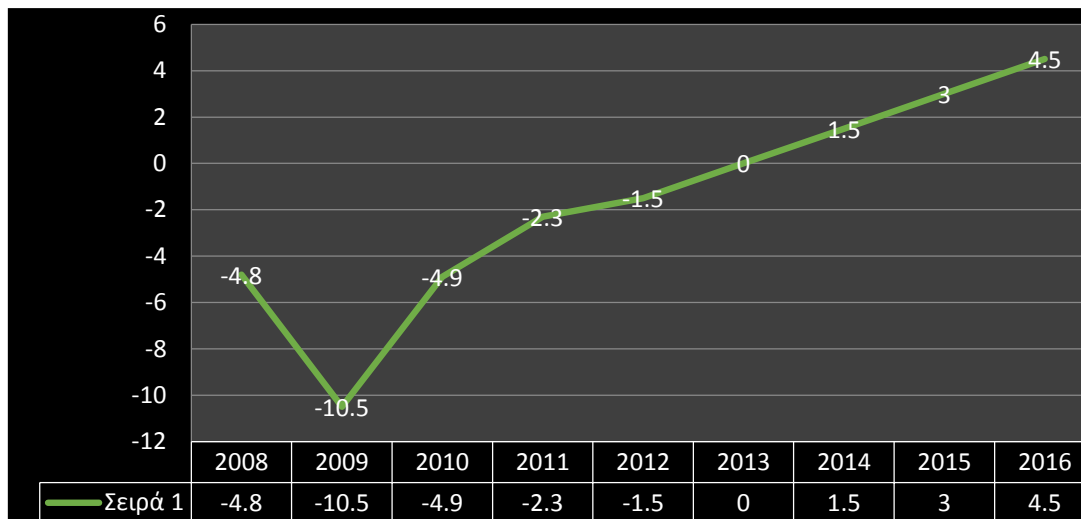
Διάγραμμα 2: Επίπεδα και Φάσεις Ανάπτυξης: Το Μιμητικό Αποτέλεσμα

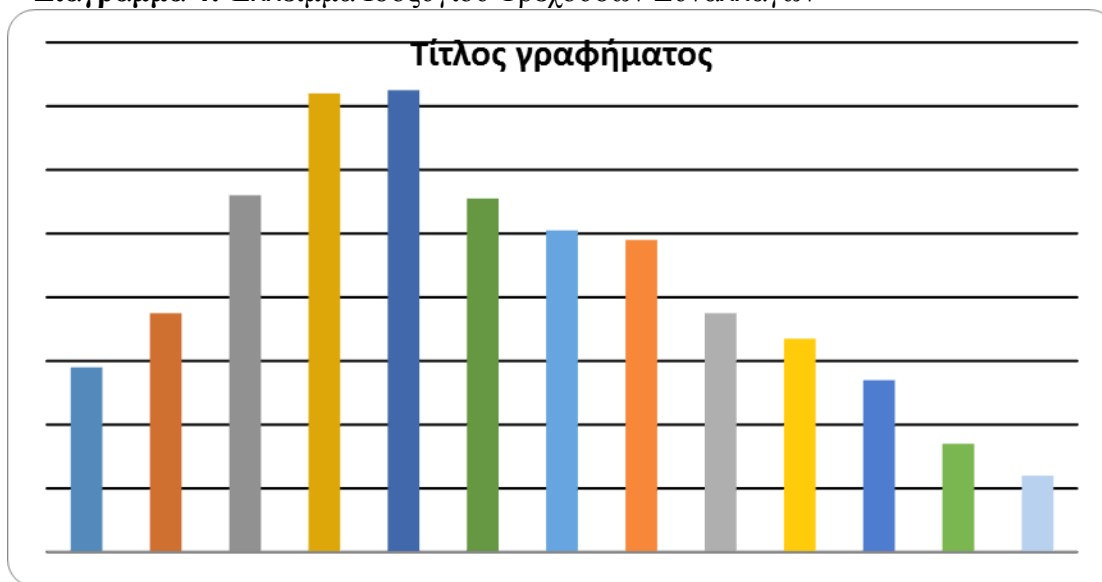
Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Σύμφωνα με τα οικονομικά δεδομένα για την Ελληνική οικονομία, το σύνολο των κρατικών δαπανών για την Ελληνική οικονομία ήταν κατά πολύ μεγαλύτερο του συνόλου των εσόδων, με συνέπεια την ελλειμματικότητα του προϋπολογισμού και την αύξηση του κρατικού χρέους. Σύμφωνα με τις στατιστικές, από το σύνολο των δημοσίων εσόδων, και πιο συγκεκριμένα τους άμεσους φόρους, το μεγαλύτερο ποσοστό (περίπου 80%) προέρχεται από την φορολόγηση των μισθωτών και συνταξιούχων και μόνο ένα μικρό ποσοστό (περίπου 20%) από τις υπόλοιπες ομάδες επιτηδευματιών (European Commission, 2009).

Διάγραμμα 3: Δημοσιονομική προσαρμογή – αναθεωρημένοι στόχοι: Σταδιακή βελτίωση του πρωτογενούς πλεονάσματος κατά 1,5% του ΑΕΠ/έτος ως 2016
(Πηγή: δική μας επεξεργασία)

Διάγραμμα 4: Έλλειμμα Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών

Πηγή Στοιχείων: Eurostat, δική μας επεξεργασία

Το δημόσιο χρέος αυξήθηκε από 11,8% το 1960 σε 28,9% το 1980 και εκτινάχθηκε κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας, φθάνοντας το 1994 σε 114,0% και σε άνω του 142% το 2010. Ο υψηλός δημόσιος δανεισμός παραδοσιακά «ωθεί» τα επιτόκια δανεισμού προς τα άνω εκτοπίζοντας τις ιδιωτικές επενδύσεις, αφού αυξάνει το κόστος του χρήματος. Η διόγκωση των πληθωριστικών προσδοκιών ενισχύει την αβεβαιότητα για την πραγματική αξία των μελλοντικών αποδόσεων και αποθαρρύνει την ανάληψη επενδυτικών σχεδίων. Η Ελλάδα παραβίασε το κριτήριο δημοσιονομικού ελλείμματος της Ε.Ε. (που έθετε η συνθήκη του Μάαστριχτ για λιγότερο από 3% του ΑΕΠ) στην χρονική περίοδο από το 2001 ως το 2006, αλλά τελικά ικανοποίησε το συγκεκριμένο κριτήριο στην χρονική περίοδο 2007-2008, ενώ το

συγκεκριμένο κριτήριο διαμορφώθηκε σε πολύ μεγάλα (αρνητικά) επίπεδα το 2009, με έλλειμμα που φθάνει στο 15,4% του ΑΕΠ. Τα μέτρα λιτότητας μείωσαν το έλλειμμα σε 9,4% του ΑΕΠ το 2010.

Η προσπάθεια μείωσης των ελλειμμάτων και του χρέους δεν είχε ιδιαίτερα ικανοποιητικά αποτελέσματα, καθόσον δεν «συνδέθηκε» με την αναπτυξιακή διαδικασία και την παραγωγική ανασυγκρότηση και την ανταγωνιστικότητα, (Βαγιανός, Βέττας και Μεγύρ, 2010). Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το δημόσιο χρέος αυξάνεται στα 356 δις € και στα 371 δις € το 2012, ενώ εάν συνυπολογιστεί το ενδοκυβερνητικό χρέος, τότε το χρέος της κεντρικής κυβέρνησης θα φτάσει τα 400,356 δις € το 2012. Ο δανεισμός της τελευταίας δεκαετίας κατευθύνθηκε κυρίως σε καταναλωτικούς σκοπούς, παρά σε επενδυτικούς σκοπούς. Παράλληλα, η Ελλάδα αντιμετώπισε προβλήματα στην συνέχιση του εξωτερικού δανεισμού και αναγκάστηκε να καταφύγει στον δανεισμό από την Ε.Ε. και το ΔΝΤ.

Στο Διάγραμμα 3 παρατηρούμε την δημοσιονομική προσαρμογή, σύμφωνα με τους αναθεωρημένους στόχους του μεσοπρόθεσμου προγράμματος αναπροσαρμογής, όπου βασικός στόχος είναι η σταδιακή βελτίωση του πρωτογενούς πλεονάσματος κατά 1,5% του ΑΕΠ/έτος ως 2016, μέσω της αύξησης της παραγωγής, των δημοσίων εσόδων και της μείωσης των δημοσίων ελλειμμάτων. Η εικόνα αυτή ενισχύεται και από την βελτίωση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, με την αύξηση της εξωστρέφειας, της ανταγωνιστικότητας και των εξαγωγών της χώρας, όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 4.

Πίνακας 1: Κρατικά Χρέη στην Ευρωζώνη

	2011 (δισ. €)	2011 (ως % ΑΕΠ)	2020 (ως % ΑΕΠ)
Αυστρία	214	71,4	58,9
Βέλγιο	361	96,1	94,7
Φιλανδία	89	48,7	31,8
Γαλλία	1689	85,4	87,1
Γερμανία	2090	81,5	57,7
Ελλάδα	347	161,9	123,2
Ιρλανδία	162	103,3	99,2
Ιταλία	1884	121,4	115,8
Ολλανδία	389	64,6	56,8
Πορτογαλία	190	105,6	122,5
Ισπανία	706	69,6	74,2

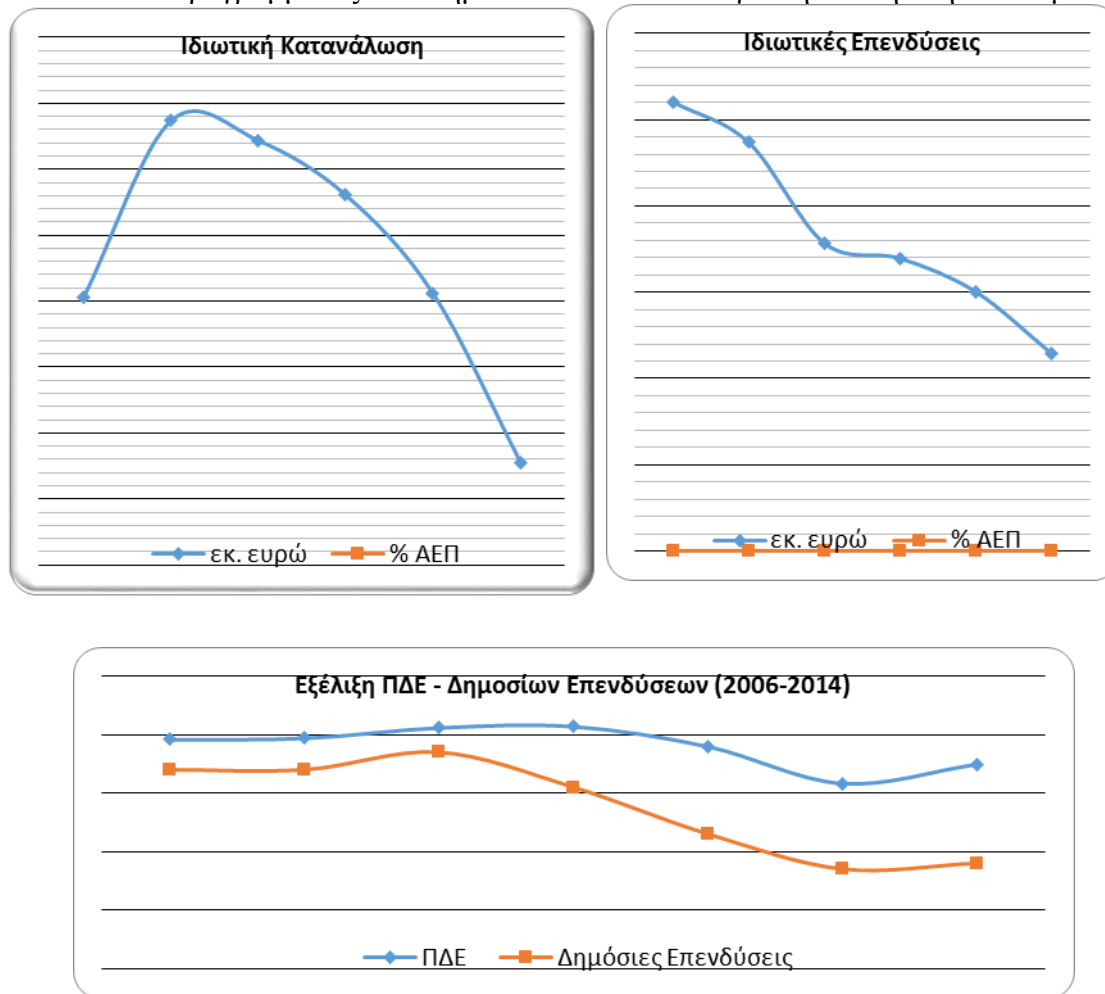
Πηγή: Deutsche Bank & European Commission

Πίνακας 2: Ιστορία του ελληνικού χρέους και των ελλειμμάτων (1999-σήμερα)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Δημόσιο χρέος (δισεκατομμύρια €)	118.6	141.0	151.9	159.2	168.0	183.2	195.4	224.2	239.3	263.3	299.7	329.5	355.7	344.6	347.6	349.3
ποσοστό του ΑΕΠ (%)	94.9	104.4	104.7	102.6	98.3	99.8	101.2	107.5	107.2	112.9	129.7	148.3	170.6	176.7	188.4	188.9
Ανάπτυξη (%)	3.4	4.5	4.2	3.4	5.9	4.4	2.3	5.5	3.5	-0.2	-3.1	-4.9	-7.1	-6.0	-4.2	0.6
Έλλειμμα (% GDP)	3.1	3.7	4.5	4.8	5.7	7.6	5.5	5.7	6.5	9.8	15.6	10.7	9.4	6.8	5.5	4.6

Πηγή: Eurostat

Διάγραμμα 5: Ιδιωτική Κατανάλωση, Ιδιωτικές Επενδύσεις και Εξέλιξη του Προγράμματος των Δημοσίων Επενδύσεων για την Ελληνική οικονομία

Πηγή Στοιχείων: Eurostat, δική μας επεξεργασία

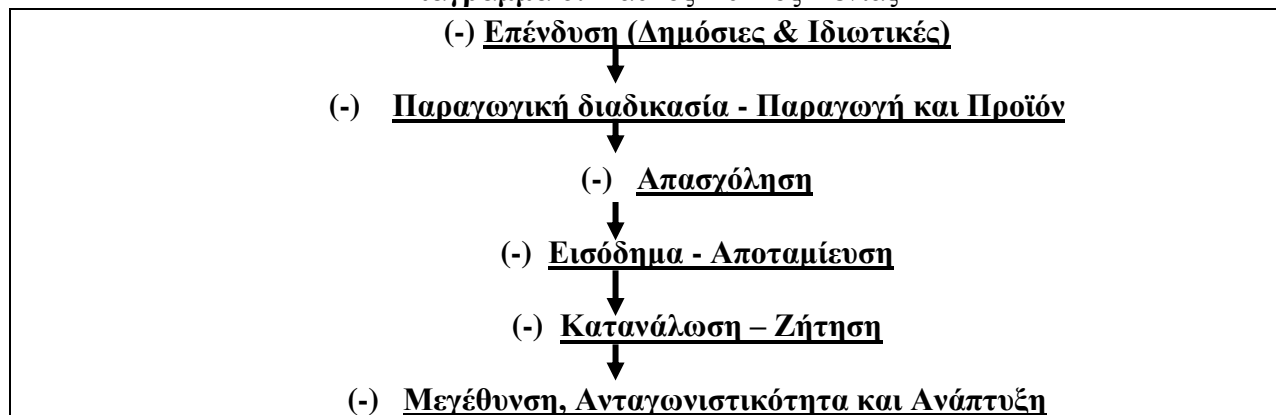
Οι Πίνακες 1 και 2 παρουσιάζουν αντίστοιχα τα κρατικά χρέη στην Ευρωζώνη, την ιστορία του ελληνικού χρέους και των ελλειμμάτων από το 1999 έως σήμερα. Όπως εύκολα παρατηρούμε, το δημόσιο χρέος και το δημόσιο έλλειμμα της Ελλάδας παρουσιάζουν μια συνεχή αύξηση τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, που κυρίως οφείλεται στο «διεθνές μιμητικό αποτέλεσμα» (demonstration effect), δηλαδή ταυτόχρονα στην μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας της χώρας και παράλληλα στην υπερβολική αύξηση της κατανάλωσης και των εισαγωγών. Επίσης το συνολικό κρατικό χρέος δημιουργείται και ενισχύεται από τα συνεχή κρατικά ελλείμματα και την αδυναμία των κυβερνήσεων να ασκήσουν αποτελεσματική διοίκηση και διαχείριση, ώστε να μπορέσουν να αξιοποιήσουν τους εγχώριους πόρους, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας, και να καταπολεμήσουν την φοροδιαφυγή.

Στο Διάγραμμα 5 παρουσιάζονται η ιδιωτική κατανάλωση, οι ιδιωτικές επενδύσεις και η εξέλιξη του προγράμματος των δημοσίων επενδύσεων για την Ελληνική οικονομία για την χρονική περίοδο 2006-2014, αντίστοιχα. Η εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης (σε απόλυτα μεγέθη) από το 2008 και μετά είναι συνεχώς μειούμενη εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, γεγονός που επιτείνουν συνεχώς ακόμη περισσότερο την ύφεση στην αγορά και την

στασιμότητα στην οικονομία. Επίσης οι ιδιωτικές επενδύσεις, που αποτελούν τον μοχλό ανάπτυξης για μια οικονομία και παρουσιάζουν το πλαίσιο της επιχειρηματικότητας, είναι συνεχώς μειούμενες από το 2007 και μετά, λόγω της οικονομικής αβεβαιότητας και της οικονομικής ύφεσης, γεγονός που ενισχύει την ύφεση στην οικονομία, (Visvizi, 2012). Τέλος, το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων, που παραδοσιακά αποτελούσε ένα «μοχλό» ανάπτυξης και ενίσχυσης της Ελληνικής οικονομίας, βαίνει συνεχώς μειούμενο από το 2008 και μετά, που σηματοδοτεί την συνολική ύφεση και στασιμότητα στον «φαύλο κύκλο της πενίας και της υποανάπτυξης» της Ελληνικής οικονομίας. Για να αντιμετωπισθούν οι ανωτέρω αδυναμίες και οι σχετικές «στρεβλώσεις» έχουν σχεδιασθεί κάποια «αντισταθμιστικά» μέτρα στον οικονομικό σχεδιασμό, στην υλοποίηση και στην εκτέλεση του προϋπολογισμού. Στον Πίνακα 3 παρατηρούμε τα βασικά οικονομικά και κοινωνικά μεγέθη για την Ελληνική οικονομία, όπου παρατηρούμε την αρνητική εξέλιξη των μεγεθών της Ελλάδας στην Ελληνική οικονομία. Τα βασικά οικονομικά μεγέθη από την σύνταξη του προϋπολογισμού έχουν ως ακολούθως:

- Στον προϋπολογισμό του 2014 υπολογίζονται επιπλέον έσοδα 5,3 δις € και επιπλέον περικοπές 5,08 δις € από μισθούς, συντάξεις και επικουρικά ταμεία με σύνολο 10,185 δις €. Επίσης υπάρχει πρόβλεψη για πρωτογενές πλεόνασμα 2,243 δις. € που όμως δύσκολα θα πραγματοποιηθεί.
- Επίσης υπολογίζεται αύξηση των φορολογικών εσόδων με αύξηση της φορολογίας, την μείωση του αφορολόγητου ορίου στα 5.000 € (από τις 12.000 €), και την συνέχιση των εισπραττόμενων τελών, τον ΦΑΠ και το τέλος ακινήτων.
- Στην συμφωνία του PSI (Private Sector Involvement) που αφορά την ρύθμιση των ελληνικών ομολόγων, δηλαδή με το ονομαζόμενο (haircut) που αφορά την μείωση των ομολόγων που κατέχουν ιδιώτες, (δηλαδή, ασφαλιστικά ταμεία, τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες και νομικά πρόσωπα) και ανέρχεται στο 50 % και αναμένεται να δώσει μια αξιόλογη μείωση στο δημόσιο χρέος της χώρας. Μετά την συμφωνία του PSI αναμένεται το χρέος μας που θα έφτανε στο 160 % του ΑΕΠ (δηλαδή, 352 δις €), να περιοριστεί αρχικά στο 145 % (δηλαδή, 309 δις €) και τελικά να περιοριστεί μέχρι το 2020 στο 120 % του ΑΕΠ. Η δαπάνη για τόκους εξυπηρέτησης του δανεισμού θα μειωθεί κατά 5,15 δις € με σχετική ελάφρυνση για τον προϋπολογισμό.
- Προβλέπεται μείωση του ΑΕΠ κατά τα 4 %, αύξηση της ανεργίας στο 19 % του εργατικού δυναμικού, περαιτέρω μείωση της κατανάλωσης κατά 5 % και μείωση των επενδύσεων κατά 8 %.

Διάγραμμα 6: Φαύλος Κύκλος Πενίας

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Πίνακας 3: Βασικά Μεγέθη της Ελληνικής Οικονομίας (% Ετήσιες Μεταβολές, Σταθερές Τιμές)

	2016	2017	2018
Πραγματικό ΑΕΠ	0	1,8	2,4
Χρέος (ως % ΑΕΠ)	179 %	176,80	175,60
Ιδιωτική Κατανάλωση	1,4	1,1	1,4
Δημόσια Κατανάλωση	-2,1	1	-0,2
Ποσοστά Ανεργίας	23,5	22	20,8

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Το χαμηλό ποσοστό επενδύσεων θεωρείται, σύμφωνα με την οικονομική θεωρία θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες και μεταβλητές που θα επηρεάσουν αρνητικά την αναπτυξιακή διαδικασία. Οι χαμηλές επενδύσεις (δημόσιες και ιδιωτικές) θα δημιουργήσουν το φαινόμενο του «φαύλου κύκλου πενίας» και της υπό-ανάπτυξης, σύμφωνα με το ακόλουθο διάγραμμα 6. Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, για να μπορέσει μια οικονομία να έχει θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης και να πετύχει τον κύκλο ανάπτυξης (έναντι του κύκλου υπό-ανάπτυξης και στασιμότητας), θα πρέπει να πετύχει τρεις με τέσσερις φορές μεγαλύτερο ποσοστό επενδύσεων (δημοσίων και ιδιωτικών), έτσι ώστε να μπορέσει να «μεταβεί» από τον φαύλο κύκλο της πενίας στον κύκλο της ανάπτυξης και της ευημερίας, (Stiglitz, 2006).

5. Συμπεράσματα, Προτάσεις & Προοπτικές

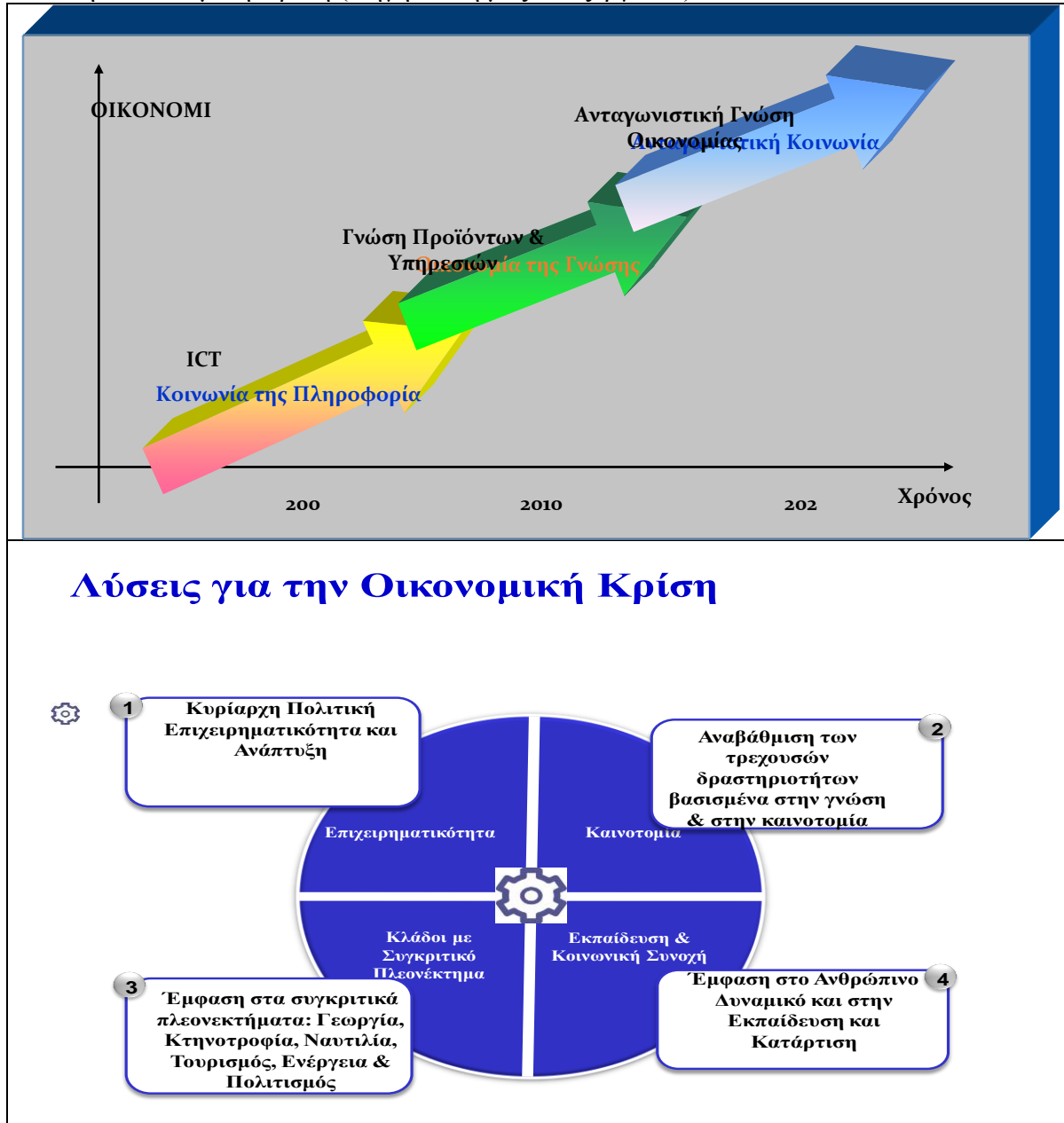
Ο βασικός προβληματισμός στην Ευρωζώνη την τελευταία πενταετία είναι η κρίση χρέους, ιδιαίτερα των χωρών του Νότου. Βασικός παράγοντας για την αντιμετώπιση της κρίσης των ελλειμμάτων και του χρέους στην Ευρωζώνη είναι η ανάπτυξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων, της ανταγωνιστικότητας και η αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της κάθε χώρας. Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, οι βασικοί παράγοντες και συντελεστές για την ανάπτυξη μιας χώρας θεωρούνται οι φυσικοί πόροι και οι πρώτες ύλες, ο ανθρώπινος παράγοντας, η προσέλκυση κεφαλαιουχικών και η δημιουργία νέων τεχνολογικών αγαθών (δηλαδή κεφαλαίου και τεχνολογίας) και τέλος το μέγεθος της αγοράς που καθορίζει την ζήτηση και την παραγωγή αγαθών.

Αναγκαία συνθήκη για την οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη θεωρείται η επίτευξη της γενικής ισορροπίας στην οικονομία, που εν συνεχεία θα οδηγήσουν στην μείωση των ελλειμμάτων και την εξάλειψη των χρεών, να ισχύουν ταυτόχρονα η ισορροπία στην αγορά αγαθών και στην αγορά χρήματος. Η σημερινή κατάσταση στην Ευρωζώνη έχει εξασφαλίσει την ισορροπία στην αγορά χρήματος μέσα από τον έλεγχο της νομισματικής πολιτικής, αλλά εξακολουθεί να υπάρχει ανισορροπία στην αγορά των αγαθών όπου η δημοσιονομική πολιτική δεν έχει καταφέρει την επίτευξη της σχετικής ισορροπίας και σταθερότητας στην οικονομία.

Προκειμένου να μειωθεί η αναλογία χρέους-ΑΕΠ, το ονομαστικό ΑΕΠ (δηλαδή η παραγωγή μια χώρας) πρέπει να αυξηθεί γρηγορότερα από το κυβερνητικό χρέος. Για να συμβεί αυτό, η οικονομία πρέπει να αυξήσει την παραγωγή (πραγματικό ΑΕΠ) και παράλληλα να μειώσει τις δημόσιες δαπάνες και τα δημόσια ελλείμματα. Η Ευρωζώνη σήμερα αντιμετωπίζει μια ιδιαίτερα σκληρή μάχη ενάντια στην κρίση χρέους. Η αβεβαιότητα είναι ιδιαίτερα μεγάλη για τις ευρωπαϊκές αγορές. Η εμπιστοσύνη των αγορών στην δανειοδότηση και στις επενδύσεις των ευρωπαϊκών χωρών δεν έχει ανακτηθεί πλήρως και οι προσδοκίες για έξοδο από την οικονομική κρίση και ανάπτυξη δεν είναι ορατές στο βραχυπρόθεσμο μέλλον. Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (Ε.Κ.Τ.) αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός για την εδραίωση της νομισματικής και δημοσιονομικής ισορροπίας στην Ευρωζώνη καθώς επίσης και

για την εδραίωση της εμπιστοσύνης και την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας ώστε να επιτευχθεί η οικονομική και νομισματική σύγκλιση στα κράτη μέλη της Ευρωζώνης.

Διάγραμμα 7: Ανάλυση Χάσματος για την Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας και την Έξοδο από την Οικονομική Κρίση (Πηγή: Δική μας Επεξεργασία)

Στο άνω τμήμα του διαγράμματος 7 παρουσιάζεται μέσω της ανάλυσης χάσματος, δηλαδή της κάλυψης των αναγκαίων βημάτων, για την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας στην Ελληνική οικονομία. Στο διάγραμμα 7 παρουσιάζονται ορισμένες από τις κυριότερες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα, η επένδυση στις νέες δραστηριότητες της πληροφορικής που ωθούν την οικονομία στην μετάβαση από την κοινωνία της πληροφορίας στην οικονομία της γνώσης και εν συνεχεία στην ανταγωνιστική κοινωνία και περαιτέρω στην

αναπτυξιακή πορεία. Επίσης τα βασικά χαρακτηριστικά σημεία για τις προτάσεις στην Ελληνική οικονομία που μπορούν να συμβάλουν προς την κατεύθυνση αυτή είναι η επιχειρηματικότητα, η καινοτομία, η εκπαίδευση και η ανάπτυξη των κλαδικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων όπως παρουσιάζονται στο κάτω μέρος του διαγράμματος 7.

Συμπερασματικά, τα προβλήματα του δημόσιου χρέους και των ελλειμμάτων που αντιμετωπίζουν οι χώρες του Νότου, όπως για παράδειγμα η Ελλάδα, η Ιταλία, η Πορτογαλία, η Ισπανία αλλά και οι υπόλοιπες χώρες όπως το Βέλγιο και η Ιρλανδία, σε συνδυασμό με τις δυσκολίες χρηματοδότησης και πρόσβασης στις αγορές είναι ιδιαίτερα κρίσιμα για την αναπτυξιακή τους διαδικασία αλλά και την σταθερότητα και την συμμετοχή τους στο πλαίσιο της Ευρωζώνης. Βασική προϋπόθεση για την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας που θα συμβάλει σημαντικά στην μείωση των δημοσίων ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους είναι η αύξηση της παραγωγής και η καλή διαχείριση των πόρων (οικονομικών και ανθρωπίνων).

6. Βιβλιογραφία

- Βαγιανός Δημήτρης, Νίκος Βέττας και Κώστας Μεγύρη (2010) «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μία κρίσιμη συγκυρία», www.greekeconomistsforreform.com
- Bank of International Settlements (2012) Database, Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- Deutsche Bank (2014) Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- Eichengreen, B. (2009) «*The Crisis and the Euro*», working paper, Elcano Royal Institute, Madrid, Spain.
- ΕΛΣΤΑΤ (2018) Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- European Commission (2009) «Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses». European Economy, Brussels. pp.1-87, Tab. Graph. Bibliogr.
- Eurostat (2014) Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- Gros, D. and T. Mayer. (2010) «*Financial Stability beyond Greece: Making the most out of the European Stabilisation Mechanism*», VoxEU.org, σελ.3-8.
- Κέντρο Οικονομικών Ερευνών και Προγραμματισμού (1990) *Η ανάπτυξη της Ελλάδας, Παρελθόν, Παρόν και Προτάσεις*, Αθήνα.
- Κορρές, Γ., Κουρλιούρος, Η., & Τσομπάνογλου, Γ. (2016). *Χωρική και Τοπική Κοινωνικό-Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρία-Μέθοδοι-Στρατηγικές*. Αθήνα : Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης.
- Κορρές Γ. και Χιόνης Δ. (2003) *Ελληνική Οικονομία: Ανάλυση Βασικών Μεγεθών*, εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα.
- Lapy P. (2009) «Global crisis requires global solutions», World Trade Organization.
- Stiglitz JE. (2006) «Making globalization work», Norton WW & Co, New York.

Κεφάλαιο 15:

Χωρικός Σχεδιασμός και Αναπτυξιακή Πολιτική: Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Αικατερίνη Κόκκινου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων
Τομέας Θεωρητικών
Επιστημών
Email: aikaterinikokkinou@gmail.com

Χρίστος Λαδιάς
Επίκουρος Καθηγητής
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Οικονομικής
και Περιφερειακής
Ανάπτυξης
Email: caladias@otenet.gr

Μαρία Μιχαλίδου
Καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας
Τμήμα Διοίκησης και
Διοικητικής Πληροφοριακών
Συστημάτων
Email: michailidis.m@unic.ac.cy

Περίληψη:

Η αναπτυξιακή στρατηγική έγκειται κυρίως στην ανάλυση των χωρικών πλεονεκτημάτων της κάθε περιφέρειας, των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και ειδικών δυνατοτήτων της, με δεδομένο το γεγονός ότι η ανάπτυξη δεν είναι ομοιόμορφη αλλά εξειδικευμένη για κάθε περιφέρεια και ανταποκρίνεται στα πλεονεκτήματά της και στις δυνατότητές της. Στον χωρικό σχεδιασμό πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι χωρικές δυναμικές μέσα από μια συνεκτική και ολοκληρωμένη στρατηγική, λαμβάνοντας υπόψη την οικονομική και κοινωνική συνοχή; την διατήρηση και διαχείριση των φυσικών πόρων και της πολιτιστικής κληρονομιάς; και την ισόρροπη ανταγωνιστικότητα του Ευρωπαϊκού χώρου. Σήμερα, η Ευρωπαϊκή στρατηγική για τον χώρο και το αστικό περιβάλλον επικεντρώνεται στην επίτευξη ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής διαχείρισης του αστικού χώρου, στην προώθηση βιώσιμων αστικών μεταφορών και στην ανταλλαγή εμπειριών και καλών πρακτικών μεταξύ ευρωπαϊκών πόλεων, μέσα από έργα δικτύωσης και επίδειξης και τη δημιουργία εθνικών σημείων επαφής για θέματα αστικού περιβάλλοντος, καθώς και στην κατάρτιση των τοπικών φορέων και των αρμόδιων οργάνων σε θέματα που θα συμβάλουν στη ολοκληρωμένη προσέγγιση στη διαχείριση του αστικού χώρου.

Το κεφάλαιο αυτό αναλύει την προσέγγιση αυτή, στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού και της αναπτυξιακής διαδικασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και εστιάζει στο γεγονός ότι ο αστικός και περιφερειακός σχεδιασμός στην Ε.Ε. πρέπει να ενσωματώσει στο σχεδιασμό του χώρου τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες, τα φαινόμενα κοινωνικού και χωρικού αποκλεισμού και τις γενικές αρχές ανάπτυξης του χώρου με στόχο τη διασφάλιση μίας διαρκούς και ισόρροπης ανάπτυξης, με σεβασμό της περιφερειακής ποικιλομορφίας του.

Λέξεις Κλειδιά: Χωρικός Σχεδιασμός, Αειφόρος Ανάπτυξη, Οικονομική και Κοινωνική Ανάπτυξη, Περιφερειακές Ανισότητες

1. Εισαγωγή

Στο πλαίσιο της περιφερειακής ανάλυσης, ο όρος *περιφερειακή ανταγωνιστικότητα* μπορεί να προσεγγιστεί ως «η ικανότητα παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών που ικανοποιούν τη ζήτηση των διεθνών αγορών, διατηρώντας παράλληλα υψηλά και βιώσιμα επίπεδα εισοδήματος είτε γενικότερα, η ικανότητα των περιφερειών να δημιουργήσουν, ενώ βρίσκονται εκτεθειμένες στο διεθνή ανταγωνισμό, συγκριτικά υψηλά εισοδήματα και θέσεις απασχόλησης». (European Commission, 2016). Με άλλα λόγια, περιφερειακή ανταγωνιστικότητα είναι η ικανότητα μιας περιφέρειας να δημιουργήσει ή και να διατηρήσει ένα «ελκυστικό» μικρο-περιβάλλον για την ανάπτυξη οικονομικο-κοινωνικών δραστηριοτήτων, υπό συνθήκες εγχωρίου και διεθνούς ανταγωνισμού (Kitson et al, 2006). Στόχος της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας είναι η βελτίωση της ευημερίας των πολιτών μιας περιφέρειας, δηλαδή σε όρους εισοδήματος, απασχόλησης με παράλληλη αναβάθμιση των ευκαιριών και ποιότητας ζωής (Korres and Tsobanoglou, 2005).

Διάγραμμα 1. Οι Άξονες της Ανάπτυξης

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων μιας οικονομίας και μιας περιφέρειας, όπως για παράδειγμα της ανταγωνιστικότητας, της αύξησης της απασχόλησης και του πραγματικού εισοδήματος, της μείωσης της ανεργίας, καθώς και της ενίσχυσης των δυνατοτήτων και των ευκαιριών εντός και εκτός των εθνικών συνόρων. Στο πλαίσιο αυτό, η περιφερειακή πολιτική και ο χωρικός σχεδιασμός αντιμετωπίζει τις χωρικές ανισοροπίες για να επιτύχει δύο αλληλο-συσχετιζόμενους αντικειμενικούς σκοπούς: την οικονομική ανάπτυξη και τη βελτίωση της κοινωνικής διανομής (Παπαδασκαλόπουλος & Χριστοφάκης, 2003, Vanhove και Klaassen, 1987).

Η περιφερειακή ανταγωνιστικότητα εξαρτάται από την ικανότητα μιας περιφέρειας να δημιουργήσει ικανοποιητικά επίπεδα εξαγωγών και να διατηρήσει ένα αυξανόμενο επίπεδο εισοδήματος εξασφαλίζοντας την πλήρη απασχόληση για τους πολίτες. Μια περιφέρεια, ως τμήμα της χώρας, επηρεάζεται από τη «γενική μακρο - ανταγωνιστικότητα» (Kitson et al, 2004). Πιο συγκεκριμένα, οι προσδιοριστικοί παράγοντες και οι «δυνάμεις» της ανταγωνιστικότητας σχετίζονται άμεσα με : την οικονομική πολιτική, τις κοινωνικές, πολιτικές συνθήκες και το θεσμικό πλαίσιο, το ευρύτερο «μάκρο» διεθνές περιβάλλον, τις καινοτομικές δραστηριότητες και τις νέες τεχνολογίες, το άνοιγμα των αγορών και την έκθεση στον ανταγωνισμό. Καθοριστικός παράγοντας στην προσπάθεια αυτή είναι η παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής για αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται σε τοπικό και σε περιφερειακό επίπεδο. Η ανταγωνιστικότητα μιας περιφέρειας εξαρτάται τόσο από την ανταγωνιστικότητα των

επιχειρήσεων που εγκατεστημένες σε αυτήν και τις συνεταιριστικές ή ανταγωνιστικές στρατηγικές τους όσο και από το επιχειρηματικό περιβάλλον της περιφέρειας, δηλαδή τους τοπικούς θεσμούς, το κοινωνικό κεφάλαιο, τις δημόσιες και περιφερειακές υπηρεσίες, τη κοινωνική κουλτούρα (Korres, Kitsos and Hadjidima, 2005)⁹.

2. Χωρικός Σχεδιασμός και Περιφερειακή Ανάπτυξη

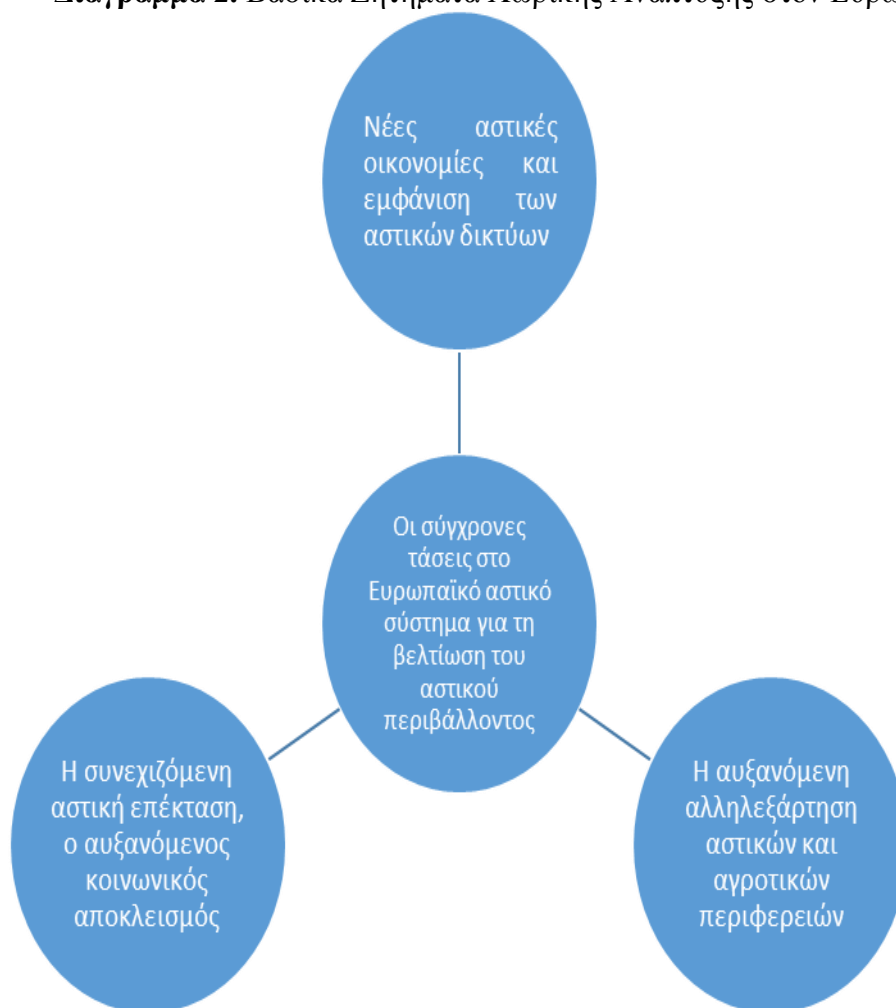
Η διεθνής εμπειρία αποδεικνύει συνεχώς ότι η διαδικασία της «ανάπτυξης» σε τοπικό επίπεδο στηρίζεται πλέον στο στρατηγικό σχεδιασμό. Ο στρατηγικός σχεδιασμός αποτελεί μια διαδικασία καθορισμού μακροπρόθεσμων στόχων και επιλογής πολιτικών υλοποίησης που βασίζεται στην επιστημονική ανάλυση, τη διεθνή εμπειρία, τις συμμετοχικές διαδικασίες και τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν στην οικονομία, την κοινωνία και τις υποδομές κάθε περιφέρειας. Στο πλαίσιο διαμόρφωσης των αναπτυξιακών προτεραιοτήτων των περιφερειών πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα και να ληφθούν υπόψη τόσο η αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων όσο και η αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προβλημάτων και των αδυναμιών της κάθε περιφέρειας. Οι περιφερειακές ανισότητες ορίζονται ως ανισότητες στις ευκαιρίες που υπάρχουν στις επιμέρους χωρικές μονάδες: ευκαιρίες για οικονομικές δραστηριότητες, για επενδύσεις, για απασχόληση, για σταδιοδρομία, για σπουδές, για περίθαλψη, για αναψυχή, για πολιτιστική δραστηριότητα κ.λπ.. Οι βασικοί στόχοι της περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής είναι η αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων των πόλεων και των περιφερειών της χώρας και η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2004).

Η σχέση της χωρικής και περιφερειακής διάστασης με την οικονομική απόδοση των περιφερειών αποκτά συνεχώς και μεγαλύτερο ενδιαφέρον μεταξύ των στρατηγικών και των εθνικών σχεδίων πολιτικής (ΟΟΣΑ, 2002). Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι με την άνοδο του επιπέδου της οικονομικής ανάπτυξης, το περιφερειακό πρόβλημα μεταλλάσσεται και παίρνει άλλες μορφές αναδεικνύοντας νέα ζητήματα όπως: της διαχείρισης της αστικής ανάπτυξης, της βιώσιμης – αειφόρου ανάπτυξης, της αξιοποίησης της Έρευνας και της Ανάπτυξης, των θεμάτων απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων, των θεμάτων μετανάστευσης, του πολιτισμού κ.λπ. (Kitson et al, 2004).

Η ικανότητα ανάπτυξης μιας περιφέρειας συνδέεται συνήθως με τις καινοτομικές δραστηριότητες και τη παραγωγικότητα των επιχειρήσεων, την δυνατότητά τους να «ενώσουν» τα δίκτυα και να αξιοποιήσουν τις ικανότητες του ανθρώπινου δυναμικού και το θεσμικό πλαίσιο, επηρεαζόμενες από την γεωγραφική γειτνίαση (Feldman, 1994). Περιφέρειες όπου συγκεντρώνονται φθίνοντες τομείς και παραγωγικοί κλάδοι χαμηλού βαθμού προστιθέμενης αξίας και χαμηλής ενσωματωμένης τεχνολογίας συνήθως παρουσιάζουν σοβαρή «αναπτυξιακή καθυστέρηση» και έντονες διαρθρωτικές δυσκολίες αναφορικά με την προσαρμογή τους στον ανταγωνισμό. Από την άλλη πλευρά, περιφέρειες με διαφοροποιημένη οικονομική δομή και με δυναμικούς κλάδους παραγωγής βασισμένους στην τεχνολογική καινοτομία, στη μαθησιακή ικανότητα και στη δικτύωση μεταξύ των επιχειρήσεων παρουσιάζουν συγκριτικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

⁹ Με βάση τον ορισμό της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας, δηλαδή της ικανότητας διατήρησης και βελτίωσης της ευημερίας των πολιτών της περιφέρειας υπό συνθήκες εγχώριου και διεθνούς ανταγωνισμού που θεωρείται ως μια σύνθετη και διαρκής διαδικασία που αναφέρεται σε ένα μεγάλο φάσμα προσδιοριστικών παραγόντων. Πιο συγκεκριμένα, οι βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες θεωρούνται (Harmaakorpi, 2004): η ποσότητα και η ποιότητα των παραγωγικών συντελεστών, ο βαθμός συσσώρευσης, η παραγωγικότητα, το άμεσο περιφερειακό περιβάλλον, η δομή των αγορών, η ολοκλήρωσή με τις διεθνείς αγορές, και οι επενδύσεις σε κοινωνικό, ανθρώπινο και υλικό κεφάλαιο.

Διάγραμμα 2. Βασικά Ζητήματα Χωρικής Ανάπτυξης στον Ευρωπαϊκό Χώρο

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Οι περιφερειακές ανισότητες παρουσιάζονται, κυρίως, λόγω ανισοτήτων στην παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα επηρεάζοντας ταυτόχρονα το ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης που θεωρείται συνάρτηση της ικανότητας προς καινοτομία στην διαδικασία παραγωγής, της εισαγωγής νέων προϊόντων, του περιορισμού κόστους με καινοτομίες, και της αύξησης της προσαρμοστικότητας στην αγορά (Varga & Acs, 1997, Acs, Anselin, & Varga, 2002, Wolfe, 2002). Η δημιουργία του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μπορεί να επικεντρωθεί σε ένα πλήθος παραγόντων που μπορούν να συνοψισθούν στα ακόλουθα σημεία, (Landau, et al. 1996), όπως παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα 1:

Πίνακας 1. Βασικοί Προσδιοριστικοί Παράγοντες Ανταγωνιστικού Πλεονεκτήματος

Προσδιοριστικοί Παράγοντες
<ul style="list-style-type: none"> • Το <i>οικονομικό περιβάλλον (economic conditions)</i>: Το οικονομικό περιβάλλον περιλαμβάνει τις μακροοικονομικές πολιτικές, όπως για παράδειγμα δημοσιονομική, νομισματική, φορολογική πολιτική, το επενδυτικό πλαίσιο, οργανισμούς που καθορίζουν, για παράδειγμα, την ευκολία πρόσβασης στο επενδυτικό κεφάλαιο επιχειρηματικών συμμετοχών, την προσέλκυση επενδύσεων (εγχωρίων και ξένων), τις ξένες άμεσες επενδύσεις, και επενδύσεις προσανατολισμένες στην οικονομία της γνώσης και στο ανθρώπινο κεφάλαιο, την διαθεσιμότητα κεφαλαίων επιχειρηματικού κινδύνου (venture capital), την εκθεση στο διεθνή ανταγωνισμό και προσέλκυση επενδύσεων, την κλαδική εξειδίκευση και συγκέντρωση της απασχόλησης, τα επίπεδα απασχόλησης και παραγωγικότητας, τις επενδύσεις σε έρευνα και ανάπτυξη, την ανάληψη προηγμένων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, την υποδομή σε τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνιών, το επίπεδο επιχειρηματικότητας
<ul style="list-style-type: none"> • Το <i>κοινωνικό περιβάλλον (social conditions)</i>: Το κοινωνικό περιβάλλον περιλαμβάνει τις δημογραφικές μεταβολές, τις εργασιακές σχέσεις, τις επαγγελματικές ενώσεις και σωματεία, το βασικό εκπαιδευτικό επίπεδο για το γενικό πληθυσμό, που καθορίζει το ελάχιστο εκπαιδευτικό επίπεδο του εργατικού δυναμικού και της εγχώριας καταναλωτικής αγοράς, την υποδομή, συμπεριλαμβανομένων των οδικών και τηλεφωνικών δικτύων, όπως και των δικτύων ηλεκτρονικής επικοινωνίας, το ανθρώπινο κεφάλαιο που περιλαμβάνει το εργατικό δυναμικό, τους εν δυνάμει επιχειρηματίες και δημιουργικούς αυτοαπασχολούμενους, και την δημιουργία ενός περιβάλλοντος που συμβάλλει στην ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου, το επίπεδο εκπαίδευσης, το μέγεθος και η ποιότητα του εργατικού δυναμικού, την ποιότητα της εκπαίδευσης.
<ul style="list-style-type: none"> • Το <i>πολιτικό περιβάλλον (political conditions)</i>: Το πολιτικό περιβάλλον περιλαμβάνει την εθνική διακυβέρνηση και τις δομικές κυβερνητικές πολιτικές, τις κρατικές πολιτικές υποστήριξης, και χρηματοδότησης της έρευνας και τις πολιτικές που σχετίζονται με την φορολόγηση κεφαλαίων για E&TA, την ύπαρξη ευέλικτων οργανωτικών δομών.
<ul style="list-style-type: none"> • Το <i>θεσμικό και νομικό περιβάλλον (cultural and law conditions)</i>: Οι παράγοντες του θεσμικού και νομικού περιβάλλοντος περιλαμβάνουν τις νομοθετικές και μακρο-οικονομικές ρυθμίσεις όπως για παράδειγμα είναι ο νόμος περί διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, η φορολογία, οι κανόνες επιχειρησιακής διαχείρισης, η πολιτική επιτοκίων και συναλλαγματικών ισοτιμιών, τα δασμολόγια και ο ανταγωνισμός, την θεσμική προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας.
<ul style="list-style-type: none"> • Το <i>επιχειρησιακό περιβάλλον (entrepreneurship conditions)</i>: Το επιχειρησιακό περιβάλλον συνίσταται στην ύπαρξη ευνοϊκού επιχειρησιακού κλίματος αναφορικά με τις καινοτομικές δραστηριότητες, και περιλαμβάνει την ύπαρξη ανταγωνιστικού περιβάλλοντος, το περιβάλλον του ανταγωνισμού συμπεριλαμβανομένης της ύπαρξης εταιριών προμηθευτών σε συμπληρωματικούς τομείς, την σύναψη στρατηγικών συμμαχιών και τη συνεργασία των επιχειρήσεων, την δυνατότητα πρόσβασης σε χρηματοδοτικά κεφάλαια, την διαθεσιμότητα απαραίτητων υποδομών και τεχνολογικών εισροών, τη δυνατότητα επιχειρηματικής δράσης, συμπεριλαμβανομένων των δυνατοτήτων για καθιέρωση στενών σχέσεων με τους πελάτες, καθώς και θεμάτων όπως το μέγεθος της αγοράς και η ευκολία της πρόσβασης, την κλαδική εξειδίκευση και συγκέντρωση της απασχόλησης, την εταιρική διακυβέρνηση και την εγχώρια ζήτηση για καινοτομικά προϊόντα.

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

3. Η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η επίδοση μιας οικονομίας ή μιας περιφέρειας είναι παράγοντας ιδιαίτερης σημασίας για την αύξηση της παραγωγής, της παραγωγικότητας και της απασχόλησης. Με τον όρο «επίδοση» εννοείται η ικανότητα μιας οικονομίας να αναπτύσσει νέα προϊόντα, υπηρεσίες και παραγωγικές διαδικασίες με οικονομική αξία, και που ταυτόχρονα είναι σε θέση να τα εισάγει και να τα εκμεταλλευτεί με επιτυχία στις διεθνείς αγορές (Acs et al., 2002). Περαιτέρω, μια αρχική ανάλυση μας επιτρέπει τον διαχωρισμό-κατάταξη πέντε διαφορετικών τύπων περιφερειακής σύγκλισης στην Ε.Ε.-27 κρατών-μελών, όπως παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα 2:

Πίνακας 2. Διαχωρισμός και Βασικά Χαρακτηριστικά Περιφερειών Ε.Ε.

<u>Στάδια και Χαρακτηριστικά Περιφερειών Ε.Ε.</u>
<p><u>Στάδιο 1:</u> Περιφέρειες με ΑΕΠ κατώτερο του 40% του μέσου κοινοτικού της Ε.Ε. που πρόκειται αποκλειστικά για περιφέρειες της διεύρυνσης, όπως για παράδειγμα τη Βουλγαρία, Πολωνία, Ρουμανία και τα βαλτικά κράτη που πρέπει πρώτα να αναπτύξουν και να εδραιώσουν τις απαραίτητες εκείνες για την ανάπτυξή τους βασικές υποδομές, όπως για παράδειγμα στις μεταφορές, στα δίκτυα, στον αγροτικό και βιομηχανικό εξοπλισμό.</p>
<p><u>Στάδιο 2:</u> Περιφέρειες με ΑΕΠ μεταξύ του 40% και του 75% του μέσου κοινοτικού που πρόκειται για περιφέρειες της διεύρυνσης, αλλά και για κάποιες περιφέρειες ορισμένων κρατών-μελών της Ε.Ε.-15 που θα πρέπει να εκσυγχρονίσουν τις βασικές τους υποδομές και να λάβουν κάποια πρώτα μέτρα για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των περιφερειών τους. Στην κατηγορία αυτή θα συναντήσουμε:</p> <ul style="list-style-type: none"> • αρκετές από τις περισσότερο αστικοποιημένες περιφέρειες της διεύρυνσης • περιφέρειες της πρώην ανατολικής Γερμανίας και τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες της νότιας Ευρώπης, όπως για παράδειγμα Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, και Πορτογαλία • τις απομακρυσμένες και κάποιες νησιώτικες περιφέρειες .
<p><u>Στάδιο 3:</u> Μη κεντρικές περιφέρειες, με ΑΕΠ που περιλαμβάνεται μεταξύ του 75% και του 100% του μέσου κοινοτικού. Οι περιφέρειες αυτές έχουν ουσιαστικά καλύψει ορισμένες από τις βασικές υποδομές χωρίς ωστόσο και να έχουν επιτύχει την πραγματική ενσωμάτωσή τους στα κύρια ευρωπαϊκά δίκτυα. Πιο συγκεκριμένα, ο παραγωγικός τους ιστός είναι ελάχιστα ανταγωνιστικός και η προστιθέμενή τους αξία μικρή και οι δυνατότητές τους για καινοτόμες εφαρμογές περιορισμένες. Οι περιφέρειες που εντάσσονται στην κατηγορία αυτή είναι οι περιφέρειες της νότιας και βόρειας Ευρώπης και ορισμένες περιφέρειες της τέως ανατολικής Γερμανίας και περιφέρειες που πλήττονται από «μόνιμα» μειονεκτήματα, όπως για παράδειγμα νησιά και αραιοκατοικημένες περιφέρειες. Ανάμεσά τους μπορούμε να συμπεριλάβουμε ορισμένες περιφέρειες της διεύρυνσης, που κατέχουν σχετικά καλή θέση στα εθνικά τους πλαίσια, αλλά δεν διαθέτουν τον «δυναμισμό» που απαιτείται για να μπορέσουν να παίξουν πραγματικά το ρόλο ενός εθνικού αναπτυξιακού πόλου τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Μπορούμε έτσι να διακρίνουμε τέσσερις διαφορετικές αναπτυξιακές προβληματικές :</p> <ul style="list-style-type: none"> • Περιφέρειες που παρουσιάζουν ισχυρή εξειδίκευση στον τουρισμό, όπως για παράδειγμα περιφέρειες της νότιας Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ιταλίας που υπόκεινται σε σημαντική δημογραφική πίεση και στις οποίες είναι αμφίβολη η αντοχή του αναπτυξιακού τους προτύπου. Οι παρεμβάσεις που μπορούν να συμβάλουν στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας των οικονομικών τους δραστηριοτήτων και στη περαιτέρω αξιοποίηση των εδαφικών τους πλεονεκτημάτων θεωρούνται ιδιαίτερα καθοριστικές. • Περιφέρειες με ισχυρή εξειδίκευση στον γεωργικό και αγροτοβιομηχανικό τομέα των

οποίων το μέλλον θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις στο επίπεδο της ΚΑΠ και των συμφωνιών εκείνων που θα συναφθούν στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Οργάνωσης Εμπορίου.

- Περιφέρειες με μεγάλη βιομηχανική παράδοση που όμως χρειάζονται αποφασιστικές δράσεις ανασυγκρότησης .
- Περιφέρειες αραιοκατοικημένες ή απομονωμένες όπως είναι χαρακτηριστικά οι ημισιωτικές, ορισμένες ορεινές και οι περιφέρειες του ευρωπαϊκού βορρά.

Στάδιο 4: Μη κεντρικές ή ενδιάμεσες περιφέρειες με ΑΕΠ περιλαμβανόμενο μεταξύ του 100% και του 130% του μέσου κοινοτικού. Στο στάδιο αυτό μπορούν να συναντηθούν διάφορες περιπτώσεις:

- Περιφέρειες που αφορούν περιφερειακές πρωτεύουσες ή περιφέρειες με μεγάλα αστικά κέντρα και πόλεις με «κινητήριο ρόλο» σε ευρωπαϊκό επίπεδο, όπως για παράδειγμα η Αθήνα, Λισσαβόνα, Ρώμη, Βαρκελώνη, Μαδρίτη, Πράγα, Βρατισλάβα, Βουδαπέστη, Ελσίνκι και Βερολίνο. Οι περιφέρειες αυτές γενικά υστερούν στο ανταγωνιστικό επίπεδο σχετικά με τους μεγάλους ευρωπαϊκούς πόλους του κέντρου της ηπείρου μας και ιδιαίτερα σε εφαρμογές καινοτομιών, σε ερευνητικό δυναμικό, σε δυνατότητες τροφοδοσίας, σε ανάπτυξη υπηρεσιών ποιότητας και σε διεθνείς λειτουργίες.
- Μη κεντρικές ή ενδιάμεσες περιφέρειες των σχετικά αναπτυγμένων χωρών της Ε.Ε. 15, όπως για παράδειγμα η Βρετανία, Ιρλανδία, Γερμανία, Αυστρία, Γαλλία, Ιταλία, και Βόρεια Ισπανία. Οι περιφέρειες αυτές δεν διαθέτουν κατά κανόνα αστικούς πόλους αρκετά ισχυρούς για να μπορέσουν να δημιουργήσουν αναπτυξιακή δυναμική διεθνούς ακτινοβολίας, όπως ακριβώς και οι μη κεντρικές περιφέρειες, με ΑΕΠ που περιλαμβάνεται μεταξύ του 75% και του 100% του μέσου κοινοτικού. Οι περιφέρειες αυτές μειονεκτούν λόγω του συχνά αγροτικού χαρακτήρα οικιστικού τους ιστού και της αδυναμίας δικτύωσης των αστικών τους λειτουργιών, ώστε να υπερβούν την κρίσιμη μάζα της αναπτυξιακής διαδικασίας, ωστόσο όμως διαθέτουν συχνά πλούσια παραγωγική εξειδίκευση που αν αξιοποιηθεί πλήρως θα διευκολύνει σημαντικά τη βιώσιμη ένταξή τους στην ευρωπαϊκή δυναμική .
- Περιφέρειες κεντρικές ή ενδιάμεσες που δεν έχουν ακόμη ολοκληρώσει τη φάση της βιομηχανικής ή αγροτικής τους ανασυγκρότησης και απαντώνται ιδιαίτερα στα βορειοανατολικά της Γαλλίας, στις χώρες της Μπενελούξ, στη Βρετανία και στη βόρεια Ισπανία. Οι περιφέρειες αυτές υποφέρουν πάντα από έλλειψη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού και δεν έχουν ακόμη ολοκληρώσει τη διαδικασία ανασυγκρότησης και διαφοροποίησης των οικονομικών τους δραστηριοτήτων.

Στάδιο 5: Οι ανταγωνιστικότερες ευρωπαϊκές περιφέρειες, χωροθετημένες κατά κανόνα στην καρδιά της Ευρώπης. Το ΑΕΠ των περιφερειών αυτών υπερβαίνει κατά πολύ το 130 % του μέσου κοινοτικού και στην περίπτωση της Ε.Ε.-27 θα φτάνει για πολλές από αυτές γύρω στο 200 % και πρόκειται για την «καρδιά» της σημερινής Ευρώπης από άποψη ανταγωνιστικότητας. Η «ελκτική» τους δύναμη ευνοεί την ανάπτυξη των προβληματικών συνοικιών που αντιμετωπίζουν οξυμένα κοινωνικά προβλήματα, ενώ η υπερσυγκέντρωση ανθρώπων και οικονομικών δραστηριοτήτων δημιουργεί επίσης περιβαλλοντικά προβλήματα και υπερεκμετάλλευσης της αστικής γης που μπορεί να πλήγει την συνολική ανταγωνιστικότητα της.

Πηγή: Ίδια Επεξεργασία

Η περιφερειακή πολιτική έχει ως στόχο την μείωση των υφιστάμενων ανισοτήτων και την ενδυνάμωση της συνοχής και της ολοκλήρωσης, τόσο μεταξύ των κρατών, όσο και μεταξύ

των περιφερειών στο εσωτερικό του κάθε κράτους. Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι με την άνοδο του επιπέδου της οικονομικής ανάπτυξης, το περιφερειακό πρόβλημα μεταλλάσσεται και παίρνει άλλες μορφές αναδεικνύοντας νέα ζητήματα όπως: της διαχείρισης της αστικής ανάπτυξης, της βιώσιμης – αιεφόρου ανάπτυξης, της αξιοποίησης της Έρευνας και της Ανάπτυξης, των θεμάτων απασχόλησης και των εργασιακών σχέσεων, των θεμάτων μετανάστευσης, του πολιτισμού κ.λ.π..

Ωστόσο, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι ανισότητες, πρέπει να προηγηθεί η αποτίμηση των υφιστάμενων διαφορών σε περιφερειακό και κλαδικό επίπεδο. Οι βασικοί στόχοι της περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής είναι η αξιοποίηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων των πόλεων και των περιφερειών της χώρας και η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Παράλληλα με τη μέτρηση των ανισοτήτων, η πλήρης γνώση της αναπτυξιακής κατάστασης, των διαφαινόμενων τάσεων και των δυνατοτήτων μιας περιφέρειας απαιτεί την ποσοτική διερεύνηση της εξειδίκευσης των περιφερειών, της εγκατάστασης των κλάδων και τον προσδιορισμό του ρόλου των βασικών δραστηριοτήτων στην ανάπτυξη των περιφερειών (Παπαδασκαλόπουλος & Χριστοφάκης, 2004).

Τα περισσότερα σχέδια ανάπτυξης χρησιμοποιούν την ανάλυση SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats, δηλαδή, δηλαδή Αδυναμίες, Δυνατότητες, Ευκαιρίες, Απειλές) που αποτελεί μεθοδολογία διάγνωσης τόσο του εσωτερικού (internal situation audit) όσο και του εξωτερικού περιβάλλοντος (external situation audit) μιας περιφέρειας. Η ανάλυση SWOT, δηλαδή των ισχυρών και ασθενών σημείων, ευκαιριών και κινδύνων αφορά την ανάλυση που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό περιβάλλον μιας περιφέρειας και επιδιώκει τη διάγνωση των δυνατοτήτων και των αδυναμιών της, ενώ λαμβάνει ταυτόχρονα υπόψη τις ευκαιρίες και τις απειλές που προέρχονται στο το άμεσο εξωτερικό περιβάλλον.

Πίνακας 3. Παρουσίαση Δυνατών Σημείων, Αδυναμιών, Ευκαιριών και Κινδύνων ανά στρατηγικό στόχο και άξονα ανάπτυξης στην Ε.Ε.

1.Ενίσχυση Ανταγωνιστικότητας

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ρυθμοί ανάπτυξης που διατηρούνται πάνω από το μέσο όρο της Ε.Ε. ▪ Εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Μικρού μεγέθους εταιρείες ▪ Ελλιπής στρατηγική για τις ΜΜΕ <ul style="list-style-type: none"> ▪ Αποστροφή σε επιχειρηματικό ρίσκο ▪ Κλειστή αγορά – ελλιπές θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας ▪ Χαμηλή αποτελεσματικότητα δημόσιου τομέα ▪ Αναντιστοιχία μεταξύ προσφοράς-ζήτησης σε ειδικότητες της αγοράς εργασίας 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Αξιοποίηση τεχνογνωσίας χωρών μελών Ε.Ε. ▪ Μεταφορά θεσμικού πλαισίου ΕΕ – απελευθέρωση αγορών <ul style="list-style-type: none"> ▪ Αξιοποίηση αναπτυξιακών ρυθμών γειτονικών αγορών ▪ Ύπαρξη κλάδων με ισχυρό δυναμικό <ul style="list-style-type: none"> ▪ Δυνατότητες «clustering» ▪ Προσανατολισμός της εκπαίδευσης σε ανταγωνιστικούς τομείς 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Εσωστρέφεια ▪ Καθυστερήσεις στην υλοποίηση των απαραίτητων διαρθρωτικών παρεμβάσεων για την απελευθέρωση των αγορών και δαιδαλώδες θεσμικό πλαίσιο και χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες ▪ Ελλιπής αξιοποίηση δυνατοτήτων νέων περισσότερο ευέλικτων μορφών εργασίας

2. Αύξηση παραγωγικότητας

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> ▪ δυσλειτουργίες του δημόσιου τομέα ▪ γραφειοκρατία, ▪ χαμηλό επίπεδο στις δομές εξυπηρέτησης επενδυτών ▪ αδυναμία παροχής ηλεκτρονικών υπηρεσιών ▪ χαμηλός βαθμός προσέλκυσης ξένων άμεσων επενδύσεων ▪ αδυναμία των ΜΜΕ να ενσωματώσουν τεχνογνωσία και να αναπτύξουν προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας ▪ δυϊσμός στην επιχειρηματική διάρθρωση (μεταξύ ενός δυναμικού τμήματος και ενός παραδοσιακού) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ σύγκλιση ευθυγράμμιση με στόχους Λισσαβόνας και νέες ευρωπαϊκές πολιτικές ▪ η αυξανόμενη τάση σύμφωνα με τα νέα καταναλωτικά πρότυπα για ποιοτικότερα προϊόντα και υπηρεσίες 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ η διεύρυνση της ΕΕ και η είσοδος νέων μελών, αναπτυσσόμενων οικονομιών με χαμηλό εργατικό κόστος, υψηλή παραγωγικότητα και γενικά υψηλή ανταγωνιστικότητα ▪ ελλείψεις σε υποδομές υποστήριξης της επιχειρηματικής δραστηριότητας 	<ul style="list-style-type: none"> χαμηλή αξιοποίηση των ΤΠΕ από μεγάλο μέρος των επιχειρήσεων

3. Αύξηση επενδυτικής δραστηριότητας

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> ▪ χαμηλό ποσοστό εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών ως % του ΑΕΠ ▪ υψηλή κινητικότητα της επιχειρηματικής δραστηριότητας ▪ η θέση της χώρας ως φυσικού κόμβου εμπορίου με την Ανατολή, τόσο λόγω της διεύρυνσης της ΕΕ όσο και λόγω της αλματώδους ανάπτυξης της Κίνας 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ βελτίωση των συνθηκών πρόσβασης σε χρηματοδότηση των επιχειρήσεων ▪ πολύ μικρό μέγεθος επιχειρήσεων ▪ περιορισμένο εύρος κλαδικής εξειδίκευσης και μικρό μερίδιο προϊόντων τεχνολογικής έντασης ή έντασης γνώσης/αδυναμία δημιουργίας παραγωγικών δικτύων 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ειδικότερα η διεύρυνση με χώρες που συνορεύουν ή βρίσκονται πολύ κοντά στην Ελλάδα ▪ αξιοποίηση των ευκαιριών των προγραμμάτων, Κοινωνία της Πληροφορίας & ΕΠΑΝ και γενικότερα των σημαντικών επενδύσεων στο πλαίσιο των ΚΠΣ ▪ έλλειμμα 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ καθυστέρηση στην υιοθέτηση του ηλεκτρονικού εμπορίου στην καθημερινή ζωή πολιτών και επιχειρήσεων ▪ συρρίκνωση της μεταποίησης λόγω μετανάστευσης επιχειρήσεων στις γειτονικές χώρες χαμηλότερου εργ. κόστους

και άλλων χωρών της Ανατολής,	<ul style="list-style-type: none"> ▪ χαμηλή σύνδεση της εκπαίδευσης με την επιχειρηματικότητα ▪ ελλείψεις σε υποδομές υποστήριξης του εμπορίου και της εφοδιαστικής αλυσίδας προϊόντων – εμπορευμάτων 	συνειδητοποίησης της αξίας των υπηρεσιών για τη λειτουργία της αγοράς & της σημασίας των business services ειδικότερα ως πλατφόρμας για προστιθέμενη αξία στα προϊόντα και ως παράγοντα ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας
-------------------------------	---	--

4. Βελτίωση των υποδομών σε E&TA

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> ▪ πολύ χαμηλό επίπεδο στις συνολικές δαπάνες E&T ως ποσοστό ΑΕΠ ▪ υπερσυγκέντρωση δαπανών και δραστηριοτήτων σε περιορισμένο αριθμό περιφερειών (κυρίως Αττική) ▪ χαμηλός βαθμός αξιολόγησης των αποτελεσμάτων των παρεμβάσεων στον τομέα της έρευνας ▪ ανοδική τάση στις δαπάνες για E&Tα από τις επιχειρήσεις και στον αριθμό των επιχειρήσεων που ασχολούνται με ερευνητικές και καινοτομικές δραστηριότητες ▪ ικανοποιητικό ποσοστό ανάληψης ανταγωνιστικών ερευνητικών έργων της ΕΕ ▪ υψηλή επίδοση σε μη τεχνολογική καινοτομία και καινοτομία σε υπηρεσίες ▪ σημαντικό δυναμικό εξοικονόμησης ενέργειας, ΑΠΕ και συμπαραγωγής 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ διεθνής τάση ανάπτυξης MME εξαγωγικού προσανατολισμού τεχνολογικού περιεχομένου ▪ αξιοποίηση φορολογικών κινήτρων από επιχειρήσεις για ανάπτυξη E&T δραστηριοτήτων ▪ συγκριτική υστέρηση του ερευνητικού ιστού της χώρας σε υποδομή και υλικοτεχνικό εξοπλισμό ▪ πολύ χαμηλή συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στις δαπάνες E&T/ υπερτροφική – σχετικά - συμμετοχή ΑΕΙ και κρατικών ερευνητικών ινστιτούτων στην υλοποίηση προγραμμάτων E&TA περιορισμένη ανάπτυξη κλάδων 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ εκθετική ανάπτυξη της τεχνολογίας που απαξιώνει σχετικά γρήγορα την υφιστάμενη υποδομή σε E & TA ▪ επικέντρωση της E&TA σε επιλεγμένους τομείς ▪ απελευθέρωση ενεργειακών αγορών ▪ ευαισθητοποίηση κοινού και πολιτικών σε θέματα E&T 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αδυναμία μετατροπής των αποτελεσμάτων E&T σε οικονομικό-εμπορικό αποτέλεσμα ▪ Ατελής λειτουργία του ανταγωνισμού στην αγορά ενέργειας ▪ εμπόδια στην απελευθέρωση των αγορών ενέργειας ▪ Υψηλή ενεργειακή ένταση

	<p>παραγωγής που ενσωματώνουν υψηλή E&TA στην παραγωγική διαδικασία και το τελικό προϊόν</p>		
--	--	--	--

5. Ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και προώθηση της απασχόλησης

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Υψηλό επίπεδο επιστημονικού δυναμικού ▪ Ενδιαφέρον για κατάρτιση από τον πληθυσμό ▪ Υψηλές Δημόσιες επενδύσεις στις ΤΠΕ ▪ τάση αύξησης των συμμετεχόντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και σε μεταπτυχιακές σπουδές ▪ υψηλή ποιότητα ανθρώπινου E&T δυναμικού/ικανοποιητικές ερευνητικές επιδόσεις (βασική έρευνα)/σημαντικό από άποψη ποιότητας και πλήθους ερευνητικό δυναμικό στο εξωτερικό 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Αδυναμία προσέγγισης μεγαλύτερων ηλικιών ▪ Έλλειψη δυναμικής ανάπτυξης του κλάδου της Πληροφορικής ▪ Αδυναμία προσέλκυσης ξένων επενδύσεων σε ΤΠΕ, έως τις αρχές του 2004 ▪ χαμηλή περιβαλλοντική συνείδηση στην κοινωνία και στις επιχειρήσεις ▪ ασφάλεια εγκαταστάσεων και ποιότητας καυσίμων ▪ ανορθολογική διαχείριση υδατικών πόρων ▪ χαμηλή επίδοση στην κατάρτιση του ανθρώπινου δυναμικού των επιχειρήσεων • συγκριτικά περιορισμένο ανθρώπινο ερευνητικό και τεχνολογικό 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Αξιοποίηση υποδομών στο χώρο της εκπαίδευσης ▪ Δυνατότητα προώθησης εναλλακτικών μορφών εργασίας ▪ Αξιοποίηση των περιφερειακών δομών (επιμελητήρια κλπ.) ▪ δυνατότητες αξιοποίησης της οικολογικών προτύπων από τις επιχειρήσεις ▪ αξιοποίηση του πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων ▪ βελτίωση γενικότερου περιβάλλοντος για ερευνητές ως αποτέλεσμα υλοποίησης στρατηγικής ΕΕ για ανθρώπινο ερευνητικό δυναμικό και ενίσχυση της κινητικότητας 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Αποδημία επιστημονικού δυναμικού υψηλού επιπέδου ▪ Προγράμματα κατάρτισης χαμηλής απόδοσης μακριά από τις πραγματικές ανάγκες ▪ Πληθωρισμός αποφοίτων ΤΠΕ ▪ Η διατήρηση της αναντιστοιχίας μεταξύ προσφοράς-ζήτησης η έλλειψη ευελιξίας και ταχύτητας προσαρμογής της ευρωπαϊκής κουλτούρας στην αναδυόμενη παγκόσμια οικονομία της γνώσης που ενώ δημιουργεί συνεχώς νέες δεξιότητες ταυτόχρονα απαξιώνει πολύ γρήγορα τις υφιστάμενες

	<p>δυναμικό</p> <ul style="list-style-type: none"> • χαμηλός βαθμός απασχόλησης ερευνητών στις επιχειρήσεις ▪ χαμηλή επίδοση στη διαβίωση εκπαίδευση αδυναμίες στην προσέλκυση επιστημονικού δυναμικού από το εξωτερικό χαμηλή κινητικότητα του ανθρώπινου δυναμικού 		
--	--	--	--

6. Βελτίωση της διοικητικής ικανότητας της δημόσιας διοίκησης

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η θεσμοθετημένη περιφερειακή διάσταση 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Εξαιρετικά μεγάλο μέγεθος ▪ Συχνή επικάλυψη αρμοδιοτήτων ▪ Πολυνομία ▪ ελλείψεις σε επαρκές και εξειδικευμένο προσωπικό για την αποτελεσματική άσκηση των αναπτυξιακών πολιτικών του Υπουργείου από τους αντίστοιχους φορείς του ▪ υψηλό διοικητικό βάρος στη δημιουργία & λειτουργία των επιχειρήσεων, πολυσχιδείς διαδικασίες αδειοδοτήσεων (νέας ή λειτουργούσας επιχείρησης), 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η αναδιοργάνωση των υπηρεσιών σε ευέλικτα σχήματα ▪ Παροχή όλων των υπηρεσιών ηλεκτρονικά Ηλεκτρονικοποίηση διαδικασιών δημόσιου τομέα και λοιπών συστημάτων παροχής ηλεκτρονικών υπηρεσιών προς πολίτες και επενδυτές 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ασάφεια στο θεσμικό πλαίσιο ▪ Διατήρηση των υφιστάμενων αναποτελεσματικών δομών διαχείρισης

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ επικαλύψεις και πολυνομία, ▪ έλλειψη συντονισμού κρατικών φορέων 		
--	---	--	--

7. Ενίσχυση της Διασυνοριακής Διακρατικής και Διαπεριφερειακής Συνεργασίας και Ενίσχυση της Περιφερειακής Συνοχής και Ανάπτυξης

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<ul style="list-style-type: none"> • Σημαντικές δυνατότητες E&T διείσδυσης στα Βαλκάνια, την Αν. Μεσόγειο και τις περιφέρειες ▪ υψηλό επίπεδο διεθνούς δικτύωσης και E&T συνεργασιών των Ελληνικών ομάδων 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αδυναμία διαχείρισης περιφερειακής πολιτικής Έρευνας, Τεχνολογίας και Καινοτομίας 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ περαιτέρω αξιοποίηση ευκαιριών για συνεργασία με προηγμένες χώρες (ΗΠΑ, Ιαπωνία) και χώρες ΝΑ Ευρώπης ▪ ανάπτυξη πετρελαϊκού τομέα στην Ν.Α. Ευρώπη ▪ αναβάθμιση του ενεργειακού ρόλου της χώρας στην Ν.Α. Ευρώπη/ ενεργειακός κόμβος ▪ ενίσχυση Περιφερειών με προσωπικό για υλοποίηση δράσεων E&TA και καινοτομίας & συνεργασία με εκπαίδευση 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Κίνδυνος αποτυχίας ικανοποίησης διεθνών δεσμεύσεων στην ενέργεια ▪ έλλειψη ισχυρών ηλεκτρικών διασυνδέσεων ▪ σχέσεις με κύριο προμηθευτή φυσικού αερίου ▪ υψηλή εξάρτηση από εισαγωγές ενέργειας ▪ έλλειψη πετρελαϊκών διασυνδέσεων ▪ δυσχέρειες στη συνεργασία με ΠΓΔΜ & Βουλγαρία στα διακρατικά ποτάμια

8. Αναβάθμιση και προστασία του περιβάλλοντος και πρόληψη κινδύνων

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Κίνδυνοι
<p>Διείσδυση φυσικού αερίου και αξιοποίηση ενεργειακών πόρων (λιγνίτης, ΑΠΕ)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Μειωμένες πηγές παραγωγής ρύπων ▪ Η συνειδητοποίηση των κινδύνων ▪ σημαντικό δυναμικό εξοικονόμησης ενέργειας, ΑΠΕ και συμπαραγωγής 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Το ελλιπές εθνικό θεσμικό πλαίσιο ▪ ελλείψεις σε σύγχρονες υποδομές ΤΠΕ (ευρυζωνικά δίκτυα) ▪ καθυστερήσεις/περιορισμοί στη διείσδυση του φυσικού αερίου ▪ ατελής λειτουργία του ανταγωνισμού στην αγορά 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Οι παρεμβάσεις των διαρθρωτικών ταμείων ▪ Η δημιουργία σύγχρονου πλαισίου πρόληψης ▪ απελευθέρωση ενεργειακών αγορών

		<p>ενέργειας</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ εμπόδια στην απελευθέρωση των αγορών ενέργειας ▪ Ενεργειακή διαθεσιμότητα/προβλήματα υποδομών ηλεκτρικού δικτύου 	
--	--	--	--

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει σε κοινοτικό επίπεδο την αξιολόγηση των περιφερειακών δυνατοτήτων, των αδυναμιών, των απειλών και των ευκαιριών, η οποία δημιουργεί την περιφερειακή ποικιλομορφία και διαφοροποίηση, ώστε να αντιμετωπιστούν οι σύγχρονες προκλήσεις στον Ευρωπαϊκό χώρο:

Πίνακας 4. Προκλήσεις στην Περιφερειακή Σύγκλιση της Ε.Ε.

Γεωγραφικό Επίπεδο	Υφιστάμενες Απειλές και Εμπόδια
<ul style="list-style-type: none"> • *Επίπεδο Ε.Ε. 	<ul style="list-style-type: none"> • Μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού και οικονομικής δραστηριότητας στις κεντρικές μητροπολιτικές περιφέρειες
<ul style="list-style-type: none"> • Εθνικό επίπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> • Ύπαρξη μεγάλων διαφορών και ανισορροπιών μεταξύ των μητροπολιτικών περιφερειών και των υπόλοιπων περιφερειών μιας χώρας που οδηγούν σε διαφορές οικονομικής μεγέθυνσης
<ul style="list-style-type: none"> • Περιφερειακό επίπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> • Ύπαρξη διαφορών και περιφερειακών ανισοτήτων, ιδιαίτερα σε όρους ΑΕΠ, απασχόλησης, πληθυσμού, οικονομικών και αναπτυξιακών διασυνδέσεων
<ul style="list-style-type: none"> • Επίπεδο περιφερειών και πόλεων 	<ul style="list-style-type: none"> • Μεγέθυνση των φαινομένων διεύρυνσης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, με περιορισμένη πρόσβαση σε κοινωνικές και οικονομικές υπηρεσίες
<ul style="list-style-type: none"> • Επίπεδο συγκεκριμένων περιφερειών που χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένα γεωγραφικά χαρακτηριστικά (νησιώτικες και ορεινές περιφέρειες) 	<ul style="list-style-type: none"> • Μετακίνηση, γύραση και μείωση του ενεργού πληθυσμού με συνέπεια την εγκατάλειψη των περιφερειών
<ul style="list-style-type: none"> • Απομακρυσμένες περιφέρειες με φυσικά και γεωγραφικά μειονεκτήματα 	<ul style="list-style-type: none"> • Βασικά προβλήματα υποδομών και προσβασιμότητας με οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα λόγω της γεωγραφικής θέσης

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Επιδίωξη της κάθε περιφέρειας, στην ανταγωνιστική τους προοπτική, είναι να εξουδετερώσει ή να ελαχιστοποιήσει τους κινδύνους, που δημιουργούνται εξωγενώς ή από τις

ίδιες τις αδυναμίες του. Παράλληλα, επιδιώκει να αξιοποιήσει τα δυνατά σημεία, που διαθέτει διασυνδέοντας τα αποτελεσματικά με τις παρουσιαζόμενες ευκαιρίες. Κατ' ουσία, αφορά στην προβολή των δυνατών σημείων του εσωτερικού περιβάλλοντος και τη διασύνδεσή τους με διαθέσιμες ευκαιρίες του εξωτερικού του περιβάλλοντος. Συνεπώς, όταν οι συγκεκριμένες διαδικασίες μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα την παραγωγή «αξίας», τότε και οι παραγωγικοί πόροι, έχουν κοινωνικοοικονομική αξία – είναι «πολύτιμοι» και μάλιστα μπορεί να αποτελούν πηγή για την πραγματοποίηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Ακόμη, αν οι συγκεκριμένοι πόροι είναι σπάνιοι, αποτελούν εισροές, που αναδεικνύονται και αξιοποιούνται μέσα από τις δραστηριότητες του, δεν αντιγράφονται πλήρως και δεν υποκαθίστανται, τότε αποτελούν πηγή για βιώσιμο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Η διεθνής βιβλιογραφία αμφιταλαντεύεται και εγείρει ερωτήματα σε ότι αφορά τόσο στην αποτελεσματικότητα της περιφερειακής πολιτικής της Ε.Ε. στη σύγκλιση και στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών των κρατών – μελών, ως και το υπόβαθρό της πολιτικής συνοχής. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η εμπειρική έρευνα στα παραπάνω πεδία δείχνει ότι ενώ οι διαφορές στο κατά κεφαλή Α.Ε.Π. ανάμεσα στα κράτη-μέλη τείνουν να μειώνονται, τέτοια σύγκλιση δε συμβαίνει σε ότι αφορά το εσωτερικό των κρατών.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι περιφερειακές ανισότητες στο εσωτερικό των κρατών – μελών παραμένουν οι ίδιες ή ακόμα και αυξάνονται, ενώ οι πλουσιότερες περιφέρειες που μπορούν αποτελεσματικότερα να αξιοποιήσουν τις χρηματοδοτικές ευκαιρίες και τα αναπτυξιακά κίνητρα, των χωρών με αναπτυξιακή υστέρηση έχουν καλύτερες επιδόσεις, βελτιώνοντας την εικόνα της συνοχής στο εσωτερικό της Ε.Ε.

4. Μελλοντικές Τάσεις, Προτάσεις και Προοπτικές

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα στις χώρες της Ε.Ε. εξαιτίας του «ανοίγματος» των αγορών, της αύξησης των εμπορικών ροών, και της σημαντικής μετανάστευσης του ανθρώπινου κεφαλαίου. Ενδεικτικά αναφέρονται (Kitson et al, 2006):

- η απελευθέρωση του ρυθμιστικού περιβάλλοντος – άνοιγμα των αγορών και η κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής
- η αυξανόμενη σημασία και η συμβολή της τεχνολογικής αλλαγής στην ανάπτυξη, δηλαδή η μετάβαση στην κοινωνία της γνώσης
- η συρρίκνωση του «οικονομικού» χώρου και αλλαγή της φύσης και της «έντασης» του ανταγωνισμού
- οι εξελισσόμενες επιχειρησιακές στρατηγικές και πολιτικές των χωρών, δηλαδή οι διεθνικές επιχειρήσεις με έμφαση στην εθνική ανταγωνιστικότητα

Κατά συνέπεια, η επίτευξη υψηλών επιδόσεων αναφορικά με τα περιφερειακά συστήματα καινοτομίας μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα της συνδυασμένης δράσης ενός φάσματος καθοριστικών δραστηριοτήτων, προερχόμενων τόσο από τους δημόσιους, όσο και ιδιωτικούς επιχειρησιακούς και ερευνητικούς φορείς. Πρωταρχικής σημασίας είναι η ανάπτυξη μακρο-οικονομικών πολιτικών που συμβάλλουν στην δημιουργία σταθερού επιχειρηματικού περιβάλλοντος, διευκολύνουν την πρόσβαση σε επενδύσεις και προστατεύουν την πνευματική ιδιοκτησία. Παράλληλα, οι μακρο – οικονομικές και αναπτυξιακές πολιτικές θα πρέπει να επικεντρωθούν στην καθιέρωση ικανών κινήτρων για ανάπτυξη καινοτομιών και τη διασφάλιση της δημιουργίας νέας γνώσης, με ανάληψη ευθύνης από το κράτος να χρηματοδοτήσει την βασική έρευνα, βελτιώνοντας, παράλληλα, και την αποτελεσματικότητα στις κρατικές δαπάνες για καινοτομία μέσα από την εισαγωγή ανταγωνιστικών διαδικασιών στην επιλογή των φορέων

που χρηματοδοτούνται από το κράτος, καθώς και στην αντιμετώπιση των οργανωτικών και διοικητικών ανεπαρειών που φαίνεται να επηρεάζουν την εμπλοκή των επιχειρήσεων στην καινοτομική δραστηριότητα. Στην κατεύθυνση αυτή μπορούν να κινηθούν πολιτικές σχετιζόμενες με τον προσδιορισμό των καινοτομικών συστημάτων, των αδυναμιών και των δυνατοτήτων τους, η δημιουργία κέντρων πληροφόρησης και τεχνολογικών κέντρων, η ευρεία και ευέλικτη χρηματοδότηση προγραμμάτων καινοτομίας και μεταφοράς τεχνολογίας.

Στο επίπεδο της κρατικής πολιτικής εμπίπτει, επίσης, και η πολιτική αναφορικά με την ενίσχυση της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους φορείς του υπάρχοντος συστήματος καινοτομίας όσο και η καλλιέργεια και αξιοποίηση των δικτύωσης ανάμεσα στις επιχειρήσεις. Στο σημείο αυτό πρέπει να δοθεί έμφαση σε δράσεις όπως η δημιουργία επαφών μέσα από βιομηχανικούς κύκλους ή κλαδικές ομάδες και η διευκόλυνση της προσέγγισης μεταξύ των επιχειρήσεων, ενθαρρύνοντας τη δημιουργία διαμεσολαβητών, ή αξιοποιώντας τις υπάρχουσες δομές που θα μπορούσαν να αναλάβουν το ρόλο της επικοινωνίας και της διαμεσολάβησης. Ως συγκεκριμένες δράσεις θα μπορούσαν να αναφερθούν η οργάνωση διαλόγου σε θέματα στρατηγικής σημασίας, η παροχή στρατηγικών πληροφοριών μέσα από μελέτες τεχνολογικών προοπτικών και η αποτελεσματικότητα στην ενημέρωση των επιχειρήσεων για τα πλεονεκτήματα που σχετίζονται με την μεταφορά καινοτομικών τεχνολογιών και την ύπαρξη αποτελεσματικών μηχανισμών υποστήριξης των επιχειρήσεων κατά την διαδικασία διάχυσης και μεταφοράς τεχνολογίας, μέσα από την δημιουργία κέντρων πληροφόρησης και τεχνολογικών κέντρων (Kitson et al, 2006).

Για την ανάπτυξη της καινοτομίας και της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας, χρειάζεται μια στρατηγική τόσο για την ανασυγκρότηση συνολικά του εθνικού όσο και των περιφερειακών συστημάτων καινοτομίας, τον εμπλουτισμό με νέους θεσμούς ενίσχυσης της συνέργιας μεταξύ της έρευνας και της βιομηχανίας, των ινστιτούτων, πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων.

Η περιφερειακή διάσταση μιας τέτοιας στρατηγικής που να λαμβάνει υπόψη τις προαναφερθείσες αδυναμίες και τις ανωτέρω διαπιστώσεις -όσον αφορά το τι χρειάζεται να γίνει, όπως για παράδειγμα είναι η δημιουργία μεγάλων περιφερειακών πόλων καινοτομίας και ανάπτυξης. Οι πόλοι αυτοί μπορούν να προωθήσουν, κατ' αρχάς, την ανάπτυξη συμπλεγμάτων νέας οικονομίας-οικονομίας της γνώσης στο σύνολο των τομέων της οικονομίας, όπως για παράδειγμα, ο τουρισμός, μεταφορές, υπηρεσίες, υπηρεσίες υγείας και ενέργεια ανάλογα με το διακριτό περιφερειακό χαρακτήρα, την περιφερειακή εξειδίκευση και το συγκριτικό πλεονέκτημα. Επίσης αφορούν και τους «παραδοσιακούς κλάδους» τους οποίους, όπως διαπιστώνεται στην ελληνική περίπτωση όπου τέτοιοι κλάδοι συνιστούν ιστορικό συγκριτικό πλεονέκτημα, μπορούν να ενισχύουν, όπως συνδυασμοί (clusters) ΜΜΕ επιχειρήσεων και υπηρεσιών έντασης-γνώσεων, όπως για παράδειγμα είναι η πληροφορική, χρηματοοικονομικά, υπηρεσίες συμβούλων και ιατρικές υπηρεσίες.

Οι περιφέρειες θα πρέπει να μεγιστοποιήσουν τους πόρους και τις ικανότητες τους να ελαχιστοποιήσουν τους κινδύνους και να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες προκειμένου να ανταγωνιστούν επιτυχώς και να ευημερήσουν σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Η καινοτομία αναγνωρίζεται και αναλύεται όχι απλά ως μια οικονομική διαδικασία, αλλά ως μια ευρεία κοινωνική δραστηριότητα και διαδικασία, η οποία συμπεριλαμβάνει την δυναμική πολλών διαφορετικών επιχειρήσεων, ερευνητικών φορέων, πανεπιστημίων, και εν γένει φορέων περιφερειακής ανάπτυξης (Crevoisier & Maillat, 1991, Camagni, 1991)

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος της περιφερειακής πολιτικής της Ε.Ε. είναι η ενίσχυση της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας, η διασφάλιση καλύτερου επιπέδου ποιότητας ζωής και η

αύξηση της απασχόλησης. Συγκεκριμένα, οι προτεραιότητες της περιφερειακής πολιτικής εκφράζονται (Bristow, 2005, 2010):

- στην ολοκλήρωση των βασικών υποδομών μεταφορών και περιβάλλοντος που προάγουν την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη αντίστοιχα σε τοπικό επίπεδο
- στην ολοκλήρωση παρεμβάσεων αναδιάρθρωσης της παραγωγικής βάσης σε περιφερειακό επίπεδο, στην κινητοποίηση των ΜΜΕ, στην ανάπτυξη υποδομών επιχειρηματικότητας, στην προσέλκυση νέων επενδύσεων και στην ολοκλήρωση του χωροταξικού σχεδιασμού σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο
- στην υποστήριξη παρεμβάσεων προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του οικολογικού αποθέματος κάθε Περιφέρειας, σε τοπικό κυρίως επίπεδο.
- στην ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και της οικονομικής βάσης των Περιφερειών, στην ανάδειξη και προαγωγή των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων και στην ενίσχυση του ρόλου των αστικών κέντρων σε σχέση με την ανάπτυξη της υπαίθρου. Στο πλαίσιο αυτό, προτεραιότητα επίσης αποτελεί η διασφάλιση της διάχυσης των θετικών επιδράσεων της «μητροπολιτικότητας» στις υπόλοιπες περιφέρειες.
- στην άρση της απομόνωσης, στην τόνωση της δημογραφικής ανάπτυξης και της παραγωγικής ανάπτυξης των ορεινών, παραμεθόριων και νησιωτικών περιφερειών και με την ενίσχυση υποδομών στον τομέα της υγείας
- στη διάχυση της γνώσης και της καινοτομίας, στη διευκόλυνση και διάχυση της πρόσβασης στην Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, στη βελτίωση προϊόντων και υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο και στην ενθάρρυνση και στήριξη συλλογικών αναπτυξιακών πρωτοβουλιών για την επίτευξη και διατήρηση κρίσιμων τοπικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων.
- στον εκσυγχρονισμό και την προσαρμογή των ικανοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού, στην προώθηση των ίσων ευκαιριών πρόσβασης στην αγορά εργασίας, στην υποστήριξη των τοπικών πρωτοβουλιών για την απασχόληση σε συμπληρωματικότητα με τον άξονα του ανθρώπινου δυναμικού.

Κατά την πορεία αυτή, απαιτείται σταθερότητα επιχειρηματικού περιβάλλοντος και συνεπώς είναι αναγκαία η προώθηση της συνεργασίας, απλούστευση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, πρόσβαση σε τεχνολογίες και δίκτυα συνεργασίας, πρόσβαση σε νέα χρηματοπιστωτικά εργαλεία, πρόσβαση σε δεξιότητες και εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό, αποδοτική αξιοποίηση επιχειρηματικών κεφαλαίων, και βελτίωση της διασύνδεσης μεταξύ των εκπαιδευτικών, επιμορφωτικών και επιχειρηματικών αναγκών. Ιδιαίτερα, οι βασικοί στόχοι πρέπει που μπορεί να υποβοηθηθούν μέσω της επιχειρηματικότητας μπορούν να επικεντρωθούν στα ακόλουθα σημεία:

- Στη βελτίωση της αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού
- Ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών στις εσωτερικές συνθήκες της εγχώριας αγοράς
- Αναβάθμιση της τεχνολογικής υποδομής
- Βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων στη παραγωγή νέων αγαθών
- Ανάπτυξη του επιπέδου ανταγωνιστικότητας για εγχώρια τεχνολογικά προϊόντα
- Στην εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, προκειμένου να επηρεαστούν θετικά η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.
- Στην ενίσχυση της ζήτησης και παράλληλα να βελτιωθεί το σύστημα πληροφόρησης καθώς επίσης η εκπαίδευση και το εργατικό δυναμικό
- Στη βελτίωση της τεχνολογικής προσφοράς
- Στην αξιοποίηση και εκμετάλλευση των μεταφορών της τεχνολογίας με την εκμετάλλευση της τελευταίας και την επέκταση του εγχώριου τεχνολογικού δυναμικού

- Στη βελτίωση του συστήματος προστασίας του δικαιώματος ευρεσιτεχνίας και του θεσμικού περιβάλλοντος

- Στην ενίσχυση της θεωρητικής και πρακτικής επιστημονικής έρευνας

Σημαντική επίσης θεωρείται η αναδιοργάνωση του ερευνητικού συστήματος και της προσφοράς γνώσης σε κατευθύνσεις που ευνοούν την αναπτυξιακή οικονομική και κοινωνική πολιτική, όπως για παράδειγμα η έμφαση σε μακροπρόθεσμες στρατηγικές ερευνητικής πολιτικής, ενίσχυση της ακαδημαϊκής έρευνας για την υποστήριξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της κατάρτισης νέων ερευνητών καθώς και τη δημιουργία σημείων αναφοράς για τη διεθνή έρευνα, όπως και βελτίωση της διαχειριστικής αποτελεσματικότητας των ερευνητικών ιδρυμάτων. Ιδιαίτερης σημασίας θεωρείται η ενίσχυση και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας παράλληλα με τις καινοτομικές και τεχνολογικές δραστηριότητες (European Commission, 2016).

Οι παραπάνω προτεραιότητες μπορούν να ενισχυθούν από τα περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα και να αξιοποιήσουν τον πρόσφορο, για κάθε περιφέρεια, συνδυασμό των συγκεκριμένων δυνατοτήτων της, έτσι ώστε να οδηγήσει στον περιορισμό των περιφερειακών ανισοτήτων που εξακολουθούν να υπάρχουν, αλλά και των παρατηρούμενων ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Στο πλαίσιο αυτό, πρωταρχικής σημασίας θεωρείται η ανάπτυξη μακρο-οικονομικών πολιτικών που θα συμβάλλουν στην δημιουργία σταθερού επιχειρηματικού περιβάλλοντος, στη διευκόλυνση της πρόσβασης σε κεφάλαια, και στη προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και συνεπώς στην ανάπτυξης των καινοτομικών και τεχνολογικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα, οι μακρο-οικονομικές και αναπτυξιακές πολιτικές θα πρέπει να επικεντρωθούν στην καθιέρωση ικανών κινήτρων για ανάπτυξη καινοτομιών και τη διασφάλιση της δημιουργίας νέας γνώσης. Στην κατεύθυνση αυτή μπορούν να κινηθούν πολιτικές σχετιζόμενες με τον προσδιορισμό των καινοτομικών συστημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, η Ευρωπαϊκή τεχνολογική πολιτική μπορεί ένα διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στην μελλοντική εξέλιξη της τεχνολογικής υποδομής των λιγότερο τεχνολογικά ανεπτυγμένων κρατών και περιφερειών της Ε.Ε. (Bristow, 2005, 2010).

Η ενίσχυση της εθνικής και περιφερειακής καινοτομικής δραστηριότητας απαιτεί εντατικές προσπάθειες απλούστευσης και εξορθολογισμού του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Εάν εξαλειφθούν ουσιαστικά επιχειρηματικά και θεσμικά εμπόδια, η απλούστευση των κανόνων και των διαδικασιών σε κάθε στάδιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη διαφάνεια και αποτελεσματικότητα, ταχύτερη ανταπόκριση σε νέες επενδυτικές ευκαιρίες, αλλά και να διευκολύνει τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Τα παραπάνω θα πρέπει να συνδυάζονται άμεσα με την ανάπτυξη της στρατηγικής σκέψης και της ανταγωνιστικής διαχείρισης και διοίκησης.

5. Βιβλιογραφία

Acs, Z. J., Anselin, L., Varga, A. (2002) Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge, *Research Policy* 31: 1069–1085.

Anselin L., Varga A., & Acs Z. (1997) Local Geographic Spillovers Between University Research and High Technology Innovations, *Journal of Urban Economics* 42: 422-448.

Gillian Bristow (2005) Everyone's a 'winner': problematising the discourse of regional competitiveness, *Journal of Economic Geography*, Volume 5, Issue 1 June 2005, Pages 285–304

Gillian Bristow (2010) Resilient regions: re-‘place’ing regional competitiveness, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, Volume 3, Issue 1, 1 March 2010,

European Commission (2016) *The EU Regional Competitiveness Index 2016*, Paola Annoni,

- Lewis Dijkstra and Nadia Gargano, Working Papers, Directorate-General for Regional and Urban Policy.
- Feldman M. (1994) *The Geography of Innovation*. Kluwer, Dordrecht.
- Harmaakorpi V. and Pekkarinen S. (2002) *Regional Development Platform Analysis as a tool for regional innovation policy*, Proceedings of the ERSA 2002 Conference, Dortmund.
- Kitson, M., Martin, R., Tyler, P.: Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?, *Regional Studies*, Vol. 38, 9, 2004, pp. 991-999.
- Kitson, M., Martin, R., Tyler, P.: *The Regional Competitiveness Debate, the second report in a series of Competitiveness Report by the Programme on Regional In-novation*, 2006, <http://www.regionalinnovation.org.uk/object/download/1687/doc/Regional%20Competitiveness%20Debate.pdf>
- Landau, R., Taylor, T., Wright, G. (Eds.) (1996) *The Mosaic of Economic Growth*. Stanford University Press, Stanford, pp. 21–62.
- Korres, G., Kitsos C. and Hadjidima S. (2005) Inside to the Knowledge Based Economy: Looking for the Effects of Innovation and the Entrepreneurship Activities on Regional Growth», *International Journal of Knowledge, Culture and Change Management*, Volume 5, Issue 4.
- Korres, G. and Tsobanoglou G. (2005) The Knowledge Based Economy and the European National Policy of Innovation», *The Cyprus Journal of Sciences*, Volume 3.
- Krugman P.R. (1979) A Model of Innovation, Technology Transfer, and the World Distribution of Income, *Journal of Political Economy*, 87: 253-266.
- Vanhove N., Klaassen L. (1987) *Regional Policy: A European Approach*, Aldershot, Avebury.
- Wolfe, D. A. (2002) Social Capital and Cluster Development in Learning Regions. in: J. Adam Holbrook and David A. Wolfe (editors). *Knowledge, Clusters and Learning Regions*. Kingston: School of Policy Studies, Queen's University.
- Παπαδασκαλόπουλος, Α. και Χριστοφάκης, Μ. (2004) Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990, *Επιθεώρηση Οικονομικών Επιστημών – Review of Economic Sciences*, Τεύχος 6: 65-88.
- Παπαδασκαλόπουλος, Α. Χριστοφάκης, Μ. (2003) Ελληνική Περιφερειακή Πολιτική: διαχρονική εξέλιξη, ισχύον πλαίσιο και προοπτικές. στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επ.), *Οικονομία και Πολιτική στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Τ. Α΄, 3^η Έκδοση, εκδ. Διώνικος, Αθήνα.

Κεφάλαιο 16:

**Το μυστήριο της ενανθρωπίσεως του Υιού και Λόγου του Θεού.
Χριστολογικές προσεγγίσεις στους δύο υμνολογικούς κανόνες της εορτής των
Χριστουγέννων¹**

Διάκ. Σωκράτης Ανδρέου*
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεολογική Σχολή
Θεσσαλονίκης, 54124.
Email: sokratisandr@gmail.com

¹ Ο πρώτος κανόνας λέγεται «πεζός» και ο δεύτερος «ιαμβικός». Τον πρώτο συνέταξε ο Κοσμάς ο Μελωδός και τον δεύτερο ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός.

1. Εισαγωγή

Η ενσάρκωση του Θεού Λόγου αποτελεί τον κατεξοχήν τρόπο με τον οποίο αποκαλύπτεται ο Θεός στον κόσμο, ενώ συνάμα, σταθμίζεται ως ο κεντρικός άξονας για τον οποίο υπάρχει και σώζεται ο κόσμος. Η δημιουργία του κόσμου και η ενανθρώπιση του Χριστού ήταν εξαρχής στο προαιώνιο σχέδιο του Θεού². «Η Χριστολογία περιλαμβάνεται από το δόγμα της ενανθρωπήσεως, αλλά το μυστήριο της Αποκαλύψεως είναι ορατό στη Χριστολογία... Τα πάντα ερμηνεύονται με το πρόσωπο του Χριστού, του Θεανθρώπου»³.

Ποιός είναι όμως ο λόγος αυτής της ανεπανάληπτης κένωσης του Θεού; Σίγουρα, η ατελεύτητη αγάπη του για τον άνθρωπο και την κτίση, η οποία μάλιστα συγκρατεί και συντηρεί τα πάντα στην ύπαρξη⁴. Η ενανθρώπιση του Υιού και Λόγου του Θεού είναι η απόδειξη της αγάπης του Θεού να σώσει τον κόσμο από την αμαρτία και το κακό⁵. Η αγαθότητα του Θεού προς τους ανθρώπους, όπως φανερώνεται μέσα από το μυστήριο της ενσάρκωσης, δεν είναι απλά δεδομένη. Είναι για τον Θεό μια αυτοπροαίρετη κένωση⁶.

Υιοθετώντας, μάλιστα, αυτολεξεί ο όσιος Νικόδημος, την θεολογική έκφραση του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού, μας διαβεβαιώνει ότι ο Θεός ενανθρώπησε εξ αιτίας της φιλανθρωπίας του, δηλ. της αγάπης που είχε για τον άνθρωπο⁷. «Ου μόνον δε καθ' ημάς εξ ημών εγένετο άνθρωπος ο Μονογενής Υιός του Θεού, αλλά και δι' ημάς, και υπέρ ημάς»⁸. Πράξη ακατάληπτης φιλανθρωπίας και ανεμύνηυτης ευσπλαχνίας αποτελεί η σάρκωση του Λόγου του Θεού, καθότι «επαχύνθη την ημετέραν σάρκα» (κατά την έκφραση του Γρηγορίου Θεολόγου)⁹, και ενδύθηκε όλο το αδαμιαίο φύραμα, «ίνα τον πεπτωκότα προς Αυτόν ελκύση πρωτόκτιστον»¹⁰.

Ο όσιος Κοσμάς αναδεικνύει ακόμη περισσότερο τη σημασία του μυστηρίου της ενσάρκωσης, δηλώνοντας ότι το μυστήριο της εν Χριστώ Οικονομίας ήταν γνωστό στην Παλαιά Διαθήκη, αφού οι προφήτες το προανήγγειλαν. Ήταν όμως ακατανόητος και απρόσιτος ο τρόπος της ενσάρκωσης, για τούτο και αποτελούσε άρρητο μυστήριο¹¹. «Μυστήριον ξένον, ορώ και παράδοξον», αναφωνεί ο ιερός Κοσμάς.

Χωρίς αμφιβολία όμως η θεία συγκατάβαση περί της ενσάρκου Οικονομίας του Θεού αποτελεί ένα μυστήριο που μόνο ο Θεός γνωρίζει, καθότι είναι άγνωστος ο τρόπος, δηλαδή άρρητη και ανεξερεύννητη, η ένσαρκη παρουσία του Υιού και Λόγου του Θεού, τόσο για τους αγγέλους όσο και για τους ανθρώπους.

Η ενανθρώπιση του Θεού Λόγου δεν παραμένει στατικά και μετέωρα ως ένα κοσμοσωτήριο και παρελθοντικό γεγονός με γνώρισμά του μόνο την ανάμνηση της ιστορικής

² Γεωργίου Φλορόφσκυ, Οι Βυζαντινοί πατέρες του έκτου, εβδόμου και ογδόου αιώνα. σελ. 338-340. Μάλιστα, για να δικαιολογήσει την άποψή του αυτή ο μεγάλος Ρώσος θεολόγος, λέει ότι «ο άνθρωπος δημιουργείται, ώστε ο Θεός να μπορέσει να γίνει άνθρωπος και μέσω της ενσαρκώσεως ο άνθρωπος θεώνεται».

³ Γεωργίου Φλορόφσκυ, ό.π., σελ. 341. Πρβλ. επίσης, Νίκου Ματσούκα, Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή, σελ. 92.

⁴ Πεζός Κανόνας των Χριστουγέννων, Ωδή Στ', γ' στροφή. «Ούτος ισχυρός Θεός εστί και κρατών εξουσία της κτίσεως».

⁵ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 184.

⁶ Φιλ 2, 6-11. Την ίδια θεολογική σημασία μπορεί να διαπιστώσει κανείς στον υπέροχο και αρχαίο ύμνο: «Ο Μονογενής Υιός και Λόγος του Θεού αθάνατος υπάρχων, και καταδεξάμενος...».

⁷ Μαξίμου του Ομολογητού, Περί διαφόρων απορειών PG 91 1096A. Πρβλ. επίσης, Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 152. «...και τοσούτον τω ανθρώπω τον Θεόν δια φιλανθρωπίαν ανθρωπίζεσθαι...».

⁸ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 215.

⁹ Γρηγορίου Νανζιανζηνού, Λόγος ΛΗ', Εις τα άγια Θεοφάνια, είτουν Γενέθλια του Σωτήρος, PG 36, 313B.

¹⁰ Ιαμβικός Κανών Χριστουγέννων, Ωδή Γ', στροφή γ'.

¹¹ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 241.

θείας συγκατάβασης. Είναι μια υπέρλαμπρη διαχρονική εορτή στον ενιαύσιο κύκλο της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας μας, η οποία αναβιώνει παροντικά και ζωντανά στην πράξη κάθε γεγονός της ζωής του Χριστού και των Αγίων μας, και μας καλεί να μετέχουμε εμπειρικά στο σωτήριο, για μας, έργο της οικονομίας του Θεού. Γι' αυτό και «Χριστός γεννάται δοξάσατε...», λέει ο υμνωδός και όχι γεννήθηκε. Έτσι, συνθέτοντας σε χρόνο ενεστώτα το γεγονός της Γεννήσεως του Χριστού, μεγιστοποιεί το θρησκευτικό αίσθημα των πιστών, βοηθώντας τους να συνειδητοποιήσουν κάθε φορά τη σπουδαιότητα του μυστηρίου. Προσκαλεί μάλιστα ο υμνωδός το Χριστεπώνυμο πλήρωμα και «πάσαν την γην» να δοξολογήσουν τον Χριστό («άσατε», «ανυμνήσατε»): να τον απαντήσει – συναντήσει στην πορεία του προς τη γη, όχι μόνο με λόγια, όπως λέει χαρακτηριστικά, ο όσιος Νικόδημος, αλλά και με έργα που επιζητούν το θείο έλεος¹².

Η συμπαντική φωνή του Μελωδού Κοσμά έρχεται να διερμηνεύσει τα παρακολουθήματα της προπατορικής αστοχίας, τα οποία έπληξαν και την κτίση με την εμφάνιση του φυσικού κακού, ενώ ταυτόχρονα ο ιερός μελωδός, προβάλλοντας το γεγονός της ενανθρωπήσεως του Λόγου, εμφανίζει και την κτίση να χαίρεται, γιατί επίκειται η ανακαίνισή της από τη δυναστεία του κακού και της φθοράς και την καλεί να ανυμνήσει την επαναγωγή της στην αρχαία προπατορική κατάσταση και ωραιότητά της.

Ο πυκνός και μεστός λόγος τους αποβαίνει εκπληκτικός, γιατί μέσα από λίγες λέξεις ή φράσεις μπορούν οι δύο μελωδοί και το πετυχαίνουν άριστα να αναδείξουν την καινούργια και αναδημιουργημένη εν Χριστώ ανθρώπινη φύση¹³. Η σπουδαιότητα και η σημασία της θείας οικονομίας, όντας στο προαιώνιο σχέδιο του Τριαδικού Θεού, λειτουργεί σωτήρια και λυτρωτικά. Δια της ενανθρωπήσεως του Χριστού ανακτάται η δύναμη του ανθρώπου ενώ παρέχονται και οι προϋποθέσεις του πνευματικού αγώνα των ανθρώπων για τη σωτηρία τους.

Το Μυστήριο της Θείας Οικονομίας δεν περιορίζεται βέβαια ούτε και λειτουργεί μόνο στο γεγονός της ενσάρκωσης του Λόγου του Θεού. Η διδασκαλία και προπάντων τα φρικτά πάθη, η ζωηφόρος Ανάσταση, η ένδοξος Ανάληψη του Χριστού και η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος συνιστούν πράξεις έκφρασης της θείας συγκατάβασης για τον άνθρωπο, τα οποία συνεχίζονται μέσα στους αιώνες, αφού παρέχουν στον άνθρωπο την ζώσα κοινωνία της μυστηριακής ζωής της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας.

2. Η θεότητα του Λόγου

«Σοφία, Λόγος και Δύναμις, Υιός ών του Πατρός και απαύγασμα...» είναι μια από τις χαρακτηριστικότερες και αρχαιότερες θεολογικές διατυπώσεις, που συναντούμε από την πρώτη θεολογική έκφραση της ζωής της Εκκλησίας μας, αφού αυτές συνιστούν εκφράσεις μέσα στις επιστολές του Απ. Παύλου¹⁴. Οι λόγοι αυτοί αποτελούν σίγουρα σπουδαία αναφορά που «προσδιορίζει», κατά το δυνατόν, την ομοούσια σχέση του Θεού Λόγου και Υιού με τον Θεό Πατέρα¹⁵. Η φυσική και ουσιώδης σχέση Πατρός και Υιού αποτελεί θεμελιακή δογματική αρχή στην πίστη της Εκκλησίας μας. Ο Λόγος χαρακτηρίζεται ως «Σοφία και Δύναμις» του Πατρός, διότι, όπως λέει και ο άγιος Νικόδημος, πρόκειται για «τον ενυπόστατον Λόγον του Θεού»¹⁶.

¹² Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 152.

¹³ Ειρμός της γ' Ωδής του Πεζού Κανόνος «Τω προ των αιώνων... Ο ανυψώσας το κέρας ημών, άγιος ει Κύριε». ΡΓ, 98, 461.

¹⁴ Εβρ. 1, 3.

¹⁵ «Ος ην εν αρχή, προς Θεόν Θεός Λόγος», Ιαμβικός Κανόνας Χριστουγέννων, Ωδή Στ', στροφή β'. Περισσότερα, βλ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 227.

¹⁶ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 157.

Αυτό έρχεται ως απάντηση στη διδασκαλία τόσο του Τροπικού όσο και του Δυναμικού Μοναρχιανισμού, οι οποίοι ουσιαστικά κατέστρεφαν με τις αντιλήψεις τους την πραγματικότητα της τριαδικότητας του Θεού, διδάσκοντας ο πρώτος ότι τα ονόματα των τριών θείων προσώπων συνιστούν τον τρόπο αποκάλυψης του Θεού στον κόσμο, ενώ ο δεύτερος, αθετούσε το αληθινό της ύπαρξης των θείων προσώπων, διδάσκοντας ότι το «Υιός» και το «Πνεύμα», συνιστούν όχι πρόσωπα αλλά δυνάμεις του Θεού¹⁷.

Το γεγονός ότι η Χριστολογία είναι οργανικά δεμένη με την Τριαδολογία και την ανθρωπολογία δεν αποτελεί σχήμα λόγου. Είναι αυτό που χαρακτηρίζει κατ' ουσίαν την σωτήρια αποκάλυψη του Χριστού στον κόσμο και τη δυνατότητα του ανθρώπου να γίνει κατά χάριν Θεός, χωρίς αυτό βεβαίως να υπονοεί οποιαδήποτε κατ' ουσίαν μετοχή του ανθρώπου στην Τριάδα. Ο άνθρωπος δύναται, χαρισματικά, να γίνει μέτοχος στις θείες ενέργειες του Τριαδικού Θεού, αρκεί συνεχώς και αδιαλείπτως να επιζητεί και να καρπούται το έλεος και την χάρη του Θεού.

Πρώτος ο Μ. Αθανάσιος θεμελίωσε και οριοθέτησε την αρχή της διάκρισης οικονομίας και θεολογίας. Η σύγχυση των δύο αυτών μεγεθών ή και η εξάρτηση της θεολογίας από την οικονομία, αποτέλεσε παγίδα για πολλούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς στους τρεις πρώτους αιώνες και οδήγησε αρκετούς στην αίρεση. Προπάντων ο Μ. Αθανάσιος διετύπωσε και θεμελίωσε οριστικά ότι είναι αδύνατο να γίνεται θεολογία με βάση την οικονομία. Σ' αυτό το δογματικό απόπημα περιέπεσε και ο Άρειος, ο οποίος δίδασκε τον Υιό ως δημιουργήμα του Πατρός, ή ακόμη, και «γέννημα», προκειμένου ο Θεός να τον χρησιμοποιήσει ως όργανό του για τη δημιουργία του κόσμου. Αυτό, όμως, σε τελική θεολογική ανάλυση σημαίνει πως, αν ο Πατέρας δεν αποφάσιζε να κατασκευάσει τον κόσμο, τότε ο Υιός δε θα υπήρχε. Έτσι συναρτάται η θεολογία με την οικονομία και κατ' επέκταση με όλα τα τραγικά δογματικά επακόλουθα¹⁸.

Έκτοτε τούτο αποτέλεσε βασική αρχή της διδασκαλίας της Ορθοδόξου θεολογίας. Έτσι μεταξύ κτιστού και ακτίστου υπάρχει οντολογικό χάσμα. Επομένως, ο Τριαδικός Θεός ως δημιουργός του κόσμου υπερέχει ασυγκρίτως των κτιστών όντων, τα οποία προέρχονται εκ του «μη όντος» και υπόκεινται στην κτιστότητα της φύσης τους και στη φθορά. Η σχέση του Θεού με τον κόσμο περιγράφεται στις πλείστες περιπτώσεις αποφαιτικά, ώστε έτσι να γίνεται κατανοητή αυτή η υπερβατική διαφορά του ακτίστου Θεού με τα δημιουργήματά του. Ωστόσο αυτή η αποφαιτική προσέγγιση δεν καθιστά τον Θεό απρόσιτο και απρόσωπο.

Ο ειρμός της τρίτης Ωδής του πεζού κανόνα επεξηγεί και απαντά με δογματική έκφραση και σαφήνεια σε δύο μεγάλα ερωτήματα που αφορούν την γέννηση του Χριστού, δηλαδή το πότε και το πώς¹⁹. Η αΐδια γέννηση του Υιού δεν υπήρξε βέβαια χρονική. Είχε γίνει «αρρεύστως» (το πώς) «πρό των αιώνων»²⁰ (το πότε), δηλ. όχι μέσα στον χρόνο ή τους αιώνες, άχρονη και άναρχη. Χωρίς να υποστεί καμία φθορά, ρεύση ή πάθος («απαθώς») ο ομοούσιος

¹⁷ Νίκου Νικολαΐδη, Θέματα Πατερικής Θεολογίας, σελ. 86.

¹⁸ Μ. Αθανασίου, Κατά Αρειανών 2,2, PG 26, 149D – 152B. Πρβλ. Γεωργίου Μαρτζέλου, Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μ. Βασίλειον, σελ. 24. Νίκου Νικολαΐδη, Η Τριαδολογία του Αγίου Επιφανίου Κύπρου, σελ. 48-50. Ειρηναίου, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδανόμου γνώσεως 4,6,6, PL 7, 989 C. G. Florovsky, The idea of Creation in Christian Philosophy, στο ECQ 8,3 (1949), σελ. 69.

¹⁹ «Τω προ των αιώνων εκ Πατρός γεννηθέντι... άγιος εί Κύριε».

²⁰ Με το ίδιο θεολογικό νόημα συναντάμε στη θεολογική έκφραση των πατέρων αλλά και στην υμνολογία μας την φράση «προ εωσφόρου γέννηση του Χριστου» (Ψαλμ. 109, 3). Είναι μια αλήθεια που διαφυλάττει την άχρονη και ακατάληπτη γέννηση του Υιού του Θεού. Σίγουρα δεν μπορεί να ερμηνευτεί με τις ανθρώπινες λογικές παραστάσεις γιατί πρόκειται για κεκρυμμένο μυστήριο.

Υιός του Θεού προήλθε εκ του Πατρός, «ως λόγος εκ νου»²¹, όπως χαρακτηριστικά λέει ο όσιος Νικόδημος.

Η Οικονομία ως «κένωση»²² και συγκατάβαση του Θεού Λόγου, αν και διαδραματίζεται μέσα σε εύληπτα και λογικά προς εμάς σχήματα και μεγέθη, δεν παύει από του να είναι «μυστήριον ξένον». Η εντός της ιστορίας, «επ' εσχάτων των ημερών»²³(το πότε) συγκατάβαση του Υιού του Θεού υπάρχει γεγονός ανερμήνευτο. «Ασπόρως» (το πώς), όπως τονίζει η υμνολογία μας, μέσα στα σπλάχνα της αγνής Μαρίας, συλλαμβάνεται δια Πνεύματος Αγίου ο Λόγος και μάλιστα διαφυλάττοντας την παρθενία της Θεοτόκου άφθορη και άτρεπτη. Έτσι στο Χριστό παρατηρούνται δύο «γεννήσεις», η αΐδια και η ένσαρκος, όμως η ενανθρώπιση διόλου δεν προκαλεί τροπή ή αλλοίωση στην μητέρα και «την τέξασαν αυτόν» Θεοτόκο Μαρία. Αλλά και η εκ του Θεού Πατρός γέννηση του Υιού υπάρχει ανάρχως και ατρέπτως και απαθώς²⁴.

Ο ιερός Κοσμάς, προτού ακόμη αρχίσει να γράφει τον κανόνα, στην πολύ σύντομη αλλά μεστή θεολογικά πρόταση της ακροστιχίδας, θέτει ως απαράβατη αρχή το αναλλοίωτο και απαράβατο της Θείας Ουσίας του Τριαδικού Θεού²⁵. Σύμφωνα με την ερμηνεία του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου στο συγκεκριμένο σημείο, ο Υιός του Θεού, παρόλο που έγινε άνθρωπος («βρωθωθείς»), έμεινε πάλι αυτό που ήταν προ πάντων των αιώνων, δηλ. Θεός «κατά φύσιν». Καμία τροπή και καμία αλλοίωση δεν υπέστη η θεότητα κατά την σάρκωση του Λόγου²⁶. Έτσι η φύση της Θεότητας έμεινε αναλλοίωτη, καθότι ο Υιός και Λόγος του Θεού «προσέλαβεν εν τη εαυτού υποστάσει την φύσιν της ανθρωπότητας»²⁷. Έμεινε αυτό που ήταν, δηλ. Θεός, και προσέλαβε αυτό που δεν ήταν, δηλ. τον άνθρωπο.

Η διάκριση αυτή είναι πολύ χαρακτηριστική στα λόγια του οσίου Νικοδήμου: «... Η υπερουσιος φύσις και ουσία του Θεού, άπειρος ούσα, είναι όχι μόνον πάντη αμέθεκτος, αλλά και αόρατος και ανεπινόητος· όθεν το πεπερασμένον δεν εμπορεί να χωρήση το άπειρον. Φύσις λοιπόν Θεία εδώ εννοείται η φυσική και ουσιώδης χάρις και ενέργεια του Θεού, από την οποίαν μετέχουσιν οι κεκαθαρμένοι, και με την μετοχήν αυτής θεοί γίνονται κατά χάριν...»²⁸.

Από την παραπάνω διάκριση είναι φανερό ότι πηγάζει μια επιμέρους πτυχή της Ορθοδόξου θεολογίας, η οποία είναι ευρέως διαδεδομένη σ' ολόκληρη την πατερική θεολογία, καθότι προσδιορίζει, κατά το δυνατόν, αυτή τη σχέση κόσμου και Θεού. Πρόκειται για τη διακριτική σχέση κτιστού και ακτίστου²⁹, κατά την οποία θεμελιώνεται η ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία περί κοσμολογίας και τριαδολογίας. Κτιστά είναι όλα τα αισθητά και νοητά όντα, τα οποία έχουν βέβαια διαφορετική από τον Θεό ουσία, αλλά κοινή την εκ του μη όντος δημιουργία τους. Άκτιστος είναι ο Τριαδικός Θεός – δημιουργός όλων των ουσιών, τις οποίες συντηρεί και ζωοποιεί³⁰. Το οντολογικό χάσμα μεταξύ κτιστού και ακτίστου είναι δεδομένο, καθώς το

²¹ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 180.

²² Φιλ. β' 7.

²³ Εβρ. α' 2.

²⁴ Επιφανίου, Πανάριον, 69, 39, PG 42, 257A. Πρβλ. Νίκου Νικολαΐδη, Η Τριαδολογία του Αγίου Επιφανίου Κύπρου, σελ. 67.

²⁵ «Χριστός βρωθωθείς, ην ονπερ Θεός μένει», Ακροστιχίδα του κανόνος Κοσμά του Μελωδού, PG. 98, 460.

²⁶ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 147.

²⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 148.

²⁸ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 162. Ερμηνευτική προσέγγιση της γ' στροφής της τρίτης ωδής.

²⁹ Νίκου Μαρτσούκα, Δογματισμός και Δογματική, σελ.58.

³⁰ Είναι κοινή πλέον η διαπίστωση, τόσο μέσα από την πατερική θεολογία, όσο και μέσα από τη σύγχρονη επιστημονική θεολογική έρευνα, ότι: «Δεν μπορεί να γίνεται θεολογία με βάση την οικονομία, υπό την έννοια ότι το έργο της δημιουργίας και της πρόνοιας του κτιστού κόσμου είναι ανεξάρτητο και διόλου δεν συναρτάται με τη ζωή του Τριαδικού Θεού». Νίκου Νικολαΐδη, Θεολογικές προσεγγίσεις του εν Αγίοις πατρός ημών Νικοδήμου του Αγιορείτου, σελ. 4.

άκτιστο υπάρχει αφ' εαυτού, και δεν υπόκειται σε καμία τροπή. Το κτιστό προέρχεται από το μη όν, εξαρτάται δηλαδή η ύπαρξή του από το αίτιό του, και υφίσταται συνεχώς μια τροπή³¹.

«Νέον εξ Αδάμ, παιδίον φυράματος, ετέχθη Υιός, και πιστοίς δέδοται...»³². Το «φύραμα» είναι, όπως λέει και ο όσιος Νικόδημος, η μια φύση, ή η ουσία του Χριστού, ως «παιδίον», δηλ. ως άνθρωπος. Παράλληλα η λέξη «Υιός» ξεκάθαρα υποδηλώνει τη θεότητα του Χριστού. Άρα λοιπόν το νέο παιδί, που γεννήθηκε από τη φύση του Αδάμ, ήταν άνθρωπος και μάλιστα τέλειος. Κατά την θεότητα υπήρξε επίσης τέλειος Θεός, «Πατήρ και άρχων του μέλλοντος αιώνος», αυτός που τελικά «...ισχυρός Θεός εστί, και κρατών εξουσία της κτίσεως»³³.

Ο Θεός αποκαλύπτεται και φανερώνεται δια των ενεργειών του μέσα στην κτίση. Οι θείες ενέργειες, αν και είναι άκτιστες, καθότι προέρχονται εκ της ακτίστου ουσίας του Τριαδικού Θεού, εμφανίζονται στην κτιστή δημιουργία και «μερίζονται αμερίστως» στην κτίση και οικειώνονται αναλόγως από τον άνθρωπο. Αμφίπλευρα, όμως, και η κτίση δεν μπορεί να υπάρχει, εάν δεν τρέφεται από τη ζωτική και δημιουργική πηγή της, τον Θεό. Την πρόσληψη αυτών των ενεργειών έχει ανάγκη ο άνθρωπος, ώστε να μετέχει αδιαλείπτως στη δόξα του Θεού μέσα από την εσχατολογική προοπτική της επουράνιας βασιλείας.

Οποιαδήποτε παραποίηση της αλήθειας, σχετικά με την ενανθρώπιση του Χριστού, δεν προκαλεί πρόβλημα μόνο στο Χριστολογικό δόγμα και στο μυστήριο της ενσάρκωσης του Χριστού, αλλά προκαλεί 'ρήγματα' και στην ίδια την οντολογική σχέση και υπόσταση των προσώπων της μιας Θεότητας. Ιδιαίτερα, η όποια δογματική εκτροπή, σε ό,τι αφορά τη θεανδρική υπόσταση του Χριστού, πλήττει ανεπανόρθωτα το δόγμα της σωτηρίας. Έτσι στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με την ανθρωπότητα του Χριστού.

3. Η ανθρωπότητα του Χριστού και η «καθ' υπόστασιν» ένωση των δύο φύσεων του Χριστού

Με εξαιρετική μαεστρία και χαρισματική σύνθεση, οι δύο μελωδοί αναδεικνύονται έξοχοι χειριστές του έμμετρου λόγου και της εκκλησιαστικής μουσικής, αρδεύοντας την κάθε στροφή του κανόνα με τη δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας μας. Ο Κτίστης και Δημιουργός του ανθρώπου κατέβηκε με τη συνέργεια του Αγίου Πνεύματος στη γη δια μέσου της Παρθένου Μαρίας και έλαβε, όπως χαρακτηριστικά λέει, όλον τον άνθρωπο³⁴. Σχολιάζει σχετικά ο όσιος Νικόδημος δια στόματος του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου: «...ουσιώθη όλον τον άνθρωπον τέλειον τον εκ σώματος και ψυχής και νου συναπαρτιζόμενον, και ήνωσεν αυτόν τη εαυτού υπερθέω υποστάσει ίνα με το όμοιον σώση το όμοιον: ήτοι με το σώμα, όπου προσέλαβε, σώση το ιδικό μας σώμα: με την ψυχήν την εαυτού, σώση την ιδικήν μας ψυχήν: Και με τον εαυτού νουν σώση τον ιδικόν μας νουν. Διότι, αν ο Κύριος δεν προσλάμβανε ψυχήν και νουν, ήθελαν μείνη βέβαια ανιάτρευτα, η δική μας ψυχή και ο νους. – Το γαρ απρόσληπτον, αθεράπευτον. Ο δε ήνωται τω Θεώ, τούτο και σώζεται»³⁵.

Έτσι λοιπόν ο Υιός και Λόγος του Θεού, το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, τη στιγμή της ενανθρώπισης, προσέλαβε την ανθρώπινη φύση τέλεια και αρτιμελή, ομοούσια ακριβώς με τη δικιά μας, χωρίς την αμαρτία και χωρίς βέβαια να προκληθεί οποιαδήποτε μείωση στη θεία του φύση, η οποία επίσης παρέμεινε τέλεια και ομοούσια με τη φύση του Πατρός του.

³¹ Νίκου Νικολαΐδη, Θέματα Πατερικής Θεολογίας, σελ. 25.

³² Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων, Ωδή Στ', στροφή γ'.

³³ Ο.π., Ωδή Στ', στροφή γ'.

³⁴ Ο Νικόδημος αποκαλεί τον άνθρωπο ως Αδάμ, θέλοντας να υπογραμμίσει έτι περισσότερο την πεπτωκία κατάσταση που βρέθηκε ο άνθρωπος, εξαιτίας της οποίας ο Χριστός ενανθρώπησε. Βλ. γ' στροφή, α' ωδής του κανόνας. «Ιδών ο κτίστης ολλύμενον τον άνθρωπον...». Τόμος Ζ',

³⁵ Γρηγορίου του Θεολόγου, Α' Επιστολή προς Κληδόνιον, Τόμος Ζ', Ε.Π.Ε, σελ. 182.

Τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος είναι ο Χριστός, όχι κατά φαντασία, ούτε κατ' επινόια, όπως δίδασκαν οι Δοκίτες ή οι απόγονοί τους Μονοφυσίτες, αλλά αληθινά και αδιαμφισβήτητα. Αυτεξουσίως και θεληματικώς επέλεξε να γεννηθεί εκ της Παρθένου Μαρίας, ακριβώς, για να τονίσει και διερμηνεύσει το πραγματικό της ανθρωπότητας του³⁶.

Σχολιάζοντας τον Ιωάννη Δαμασκηνό, ο Νικόδημος Αγιορείτης, τονίζει πως ο Χριστός έλαβε στο πρόσωπό του όλα τα φυσικά ιδιώματα και τα συστατικά της ανθρώπινης φύσεως, χωρίς βέβαια την αμαρτία, η οποία σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, αλλά «φθαρτικό», όπως χαρακτηριστικά το ονομάζει. Η αμαρτία αυτή καθεαυτή δεν έχει καμία απολύτως υπόσταση αλλά αποτελεί παρά φύση κατάσταση της ανθρώπινης συμπεριφοράς³⁷.

Είναι αδιανόητο, σύμφωνα με τον Άγιο, να δεχθούμε ότι ο Χριστός έχει μια σύνθετη φύση, διότι, ό,τι έχει η σύνθετη φύση είναι και εκ φύσεως σύνθετο. Ταυτόχρονα αν δεχθούμε στο Χριστό μια σύνθετη φύση, τότε ο Χριστός ούτε ομοούσιος είναι με τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα, αλλ' ούτε και ομοούσιος με μας είναι, οπότε έχουμε ανατροπή στις σχέσεις, του Υιού με τη Θεότητα αλλά και στη σχέση Του με τον άνθρωπο. Ο Χριστός είχε μια σύνθετη υπόσταση και δύο φύσεις, καθότι είχε ως προς τη θεότητα την αυτήν ουσία και φύση με τον Πατέρα του, και ως προς την ανθρωπότητα την ίδια φύση με τη δική μας.

Η ανθρώπινη φύση του Χριστού, καθότι δεν προϋπήρχε καθεαυτή, δεν έλαβε δική της υπόσταση κατά την ενανθρώπιση, αλλά έγινε ενυπόστατη, καθώς ενυπάρχει, στην (προαιώνια) υπόσταση του Θεού Λόγου³⁸. Ο Χριστός ήταν τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος. Το γεγονός αυτό ξεκάθαρα δηλώνει, ότι στο ένα πρόσωπο του Χριστού, του Λόγου του Θεού, υπήρχαν δύο φύσεις, η θεία και η ανθρώπινη. Κοινή με τον Πατέρα η φύση της θεότητάς του, και όμοιος κατά πάντα με μας κατά την ουσία ή τη φύση της ανθρωπότητας του³⁹. Αυτή την αλήθεια διατύπωσε και ο όρος της Χαλκηδόνας⁴⁰, ο οποίος μαρτυρεί την αλήθεια περί της «καθ' υπόστασιν» ένωσης των δύο φύσεων στο πρόσωπο του Λόγου.

Η φράση του τροπαρίου του κανόνα «όλον το καθ' ημάς δε πτωχεύσας»⁴¹ στη σύνολη συνάφεια του στίχου εκφράζει εμφανώς το γεγονός της υποστατικής ένωσης των δύο τέλειων φύσεων του Χριστού. Ο όσιος Νικόδημος το διαπιστώνει ακέραια και διευκρινίζει: «τουτέστι προσέλαβες εις την υπόστασιν της θεότητός σου όλην την ιδικήν μας πτωχικήν και χοϊκήν φύσιν: ήτοι σώμα, ψυχήν, νουν, θέλησιν και πάντα τα συστατικά της ανθρώπινης φύσεως»⁴².

Η λειτουργία των δύο φύσεων στο πρόσωπο του Χριστού έγινε εκ δύο φύσεων σε μια υπόσταση, και όχι σε μία φύση. Η υποστατική ένωση των δύο φύσεων, θεότητας και ανθρωπότητας, στον Χριστό είναι άρρηκτη, ακατάληπτη και ασύγχυτη. Η μια σύνθετη υπόσταση του Χριστού δεν προκαλεί καμία αλλοίωση στην ουσία και τα γνωρίσματα των δύο φύσεων. Καμία τροπή και ουδεμία κράση δεν υφίσταται κατά την ένωση των δύο φύσεων⁴³. Η φυσική τους διαφορά και η ετερουσιότητά τους παραμένει εξίσου ακλόνητη και ανεπηρέαστη,

³⁶ «Εσωσε λαόν... Εκών δε τεχθείς εκ Κόρης...», Ωδή Α', Ειρμός, Ιαμβικός Κανόνας των Χριστουγέννων. επίσης, «Ίσος προήλθες τοις βροτοίς εκουσίως», Ωδή Δ', β' στροφή. Ιαμβικός Κανόνας Ιωάννου Δαμασκηνού.

³⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 155.

³⁸ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 237.

³⁹ «Εσωσε λαόν, ...Ον κατ' ουσίαν, Ίσον τε Πατρί και βροτοίς δοξάζομεν», Ωδή Α', Ειρμός, Ιαμβικός Κανόνας των Χριστουγέννων.

⁴⁰ Ιωάννου Καρμίρη, Τα Δογματικά και συμβολικά μνημεία της ορθοδόξου καθολικής Εκκλησίας, σελ. 175 και Γεωργίου Μαρτζέλου, Γένεση και Πηγές του όρου της Χαλκηδόνας, σελ. 239.

⁴¹ Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων, Ωδή Ε', β' στροφή.

⁴² Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 177.

⁴³ Γεωργίου Φλορόφσκυ, Οι Βυζαντινοί πατέρες του έκτου, εβδόμου και ογδόου αιώνα. σελ. 366. Πρβλ. επίσης και Δημητρίου Στανιλοάε, Ο θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος, σελ. 120-122.

και δεν αναιρείται από το γεγονός της εκ του Λόγου πρόσληψης όλων ανεξαιρέτως των ανθρωπίνων φυσικών τους ιδιοτήτων.

Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός κάνει λόγο για «υποστατική ένωση», θέλοντας να ξεκαθαρίσει σε βάθος τη σχέση ουσίας και υποστάσεως. Αυτή η υποστατική ένωση δεν είναι τίποτα άλλο, παρά η λειτουργική και αρμονική ζεύξη δύο διαφόρων φύσεων σε μια συγκεκριμένη υπόσταση ή πρόσωπο⁴⁴. Αυτή η ανερμηνευτή και ακατανόητη ένωση των δύο φύσεων αποτελεί τη βασικότερη προϋπόθεση, για να κατανοήσουμε και τη σχέση των δύο θελημάτων-ενεργειών στον Χριστό. Τόσο οι φύσεις, όσο και οι ενέργειες των δύο φύσεων ενώνονται και λειτουργούν ασυγχύτως στη μια υπόσταση του Χριστού.

Η θεώρηση του Χριστού ως «σύνθετης υπόστασης» διαφυλάττει την ενότητα του προσώπου του Χριστού. Στο ένα σύνθετο πρόσωπο του Χριστού λειτουργεί τόσο η θεία του φύση όσο και η ανθρώπινη. Το ότι ενεργούσε «ενοειδώς», δεν σημαίνει ότι ενεργούσε η μια φύση του σε βάρος της άλλης, αλλά κάθε φορά η κάθε φύση εκφραζόταν δυναμικά σε συμφωνία με την άλλη. Η «καθ' υπόστασιν» ένωση διαφυλάσσει την ιδιαιτερότητα των δύο φύσεων και αναδεικνύει την κοινή υπόστασή τους⁴⁵.

Η «καθ' υπόστασιν» ένωση των δύο φύσεων και η θαυμαστή συνύπαρξη της θείας με την ανθρώπινη φύση, δεν διατηρούν απλά και μόνο τη φυσική τους κατάσταση μέσα σε μια λειτουργική συνύπαρξη. Οι δύο φύσεις, ή μάλλον καλύτερα, τα γνωρίσματα των δύο φύσεων, αλληλοπεριχωρούνται μεταξύ τους, χωρίς να συγχέονται με οποιοδήποτε τρόπο και χωρίς να αλλοιώνεται τίποτε από την ουσία τους. Και εδώ πρέπει να διευκρινισθεί ότι η θεία φύση μετέδωσε στην ανθρώπινη φύση τα γνωρίσματα και ιδιώματά της, στο μέτρο που αναλογούσε, ενώ η ανθρώπινη φύση μετέδωσε στη θεία φύση τα ονόματά της, γιατί, πώς και τι μπορούσε το ανθρώπινο να μεταδώσει τι στο θείο;

Έτσι, η ασύγχυτη ένωση των δύο φύσεων στο ένα κοινό πρόσωπο του Λόγου, που είχε ως αποτέλεσμα, όπως προειπώθηκε, και τη μεταξύ τους αλληλοπεριχώρηση, αφού η κάθε φύση παραχωρούσε ελεύθερα τα ιδιώματα ή τα χαρακτηριστικά της προς την άλλη, χωρίς να υπάρξει κανένας κίνδυνος κράσης ή απορρόφησης, κατ' ανάλογο τρόπο και η ενέργεια, και το θέλημα, και όλα τα σχετικά ιδιώματα της κάθε φύσης, τα «γευτόταν» και η άλλη φύση, ώστε ο θεάνθρωπος Χριστός να ενεργεί άλλοτε ως άνθρωπος και άλλοτε ως Θεός⁴⁶.

Ο αριθμός των δύο φύσεων δεν διαιρεί τις δύο φύσεις. Η διαφορά των δύο φύσεων, την οποία φανερώνει ο αριθμός, διασώζεται και μετά την ένωση τόσο στις δύο φύσεις, όσο και στις ενέργειες και τα θελήματα του Χριστού χωρίς τον κίνδυνο οποιασδήποτε διαίρεσης ή αλλοίωσης⁴⁷. Άλλωστε η κοινωνία της δικής μας ανθρώπινης φύσης με τη θεία φύση του Χριστού, αποτελεί ύψιστη δωρεά για τον άνθρωπο, διότι παραχωρείται ή μάλλον προσφέρεται από τον Θεό η κατά χάριν προσωπική συμμετοχή μας στην αγαπητική κοινωνία με τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος⁴⁸.

⁴⁴ «Αυτός ο του Θεού Λόγος χρηματίσας τη σαρκί υπόστασις· Ου γαρ προϋποστάση καθ' εαυτην σαρκί ηνώθη ο Θεός Λόγος, αλλ' ενοικήσας τη γαστρί της Αγίας Παρθένου απεριγράπτως εν τη εαυτού υποστάσει εκ των αγνών της παρθένου αιμάτων σάρκα εψυχωμένη ψυχή λογική τε και νοερά υπεστήσατο απαρχήν προσλαβόμενος του ανθρωπίνου φυράματος, αυτός ο Λόγος γενόμενος τη σαρκί υπόστασις», Ιωάννου του Δαμασκηνού, Έκθεσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, σελ. 214.

⁴⁵ Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκθεσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, σελ. 216.

⁴⁶ «Επί δε της υποστάσεως, καν εκ του συναμφοτέρου, καν εξ ενός των μερών ταύτην ονομάσομεν, αμφοτέρων των φύσεων τα ιδιώματα αυτή επιτίθεμεν». Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκθεσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, σελ. 224 και 258.

⁴⁷ Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκθεσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, σελ. 226-228.

⁴⁸ Δημητρίου Στανιλοαε, Ο Θεός, ο Κόσμος και ο Άνθρωπος. Εισαγωγή στην Ορθόδοξη Δογματική Θεολογία. σελ. 121-122.

Ο Λόγος του Θεού, λαμβάνοντας τέλεια την ανθρώπινη φύση (ψυχή λογική και νοερά και σώμα έμψυχο), προσέλαβε εκούσια και όλα τα φυσικά ιδιώματά της, και τα αδιάβλητα πάθη, που είναι κοινά σε όλους τους ανθρώπους. Ο Λόγος του Θεού είχε λάβει όλα τα αδιάβλητα γνωρίσματα της ανθρώπινης φύσης μας, όπως τη γέννηση, τη νηπιότητα, τη δίψα, την κούραση, τη λύπη, το κλάμα, τη φθορά, το πάθος, το θάνατο, και άλλα πολλά, για να προσαγορευείται έτσι το πραγματικό της ανθρώπινης του φύσης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκ μέρους του ιερού Δαμασκηνού διάκριση του όρου «φθορά» από τον όρο «διαφθορά». Δεν πρόκειται για παιχνίδι λέξεων ή νοημάτων, αλλά για μια αναγκαία διευκρίνιση του ορθόδοξου δόγματος που διαφυλάττει από κακόβουλες παρερμηνείες. Η φυσική – φυσιολογική «φθορά» του σώματος του ανθρώπου, και κατά συνέπεια και του ίδιου του σώματος του Χριστού, δεν είναι τίποτα περισσότερο από τα αδιάβλητα πάθη, δηλ. την πείνα, τη δίψα, τον κόπο, τον θάνατο κ.λπ. Η «διαφθορά» ως όρος όμως, δεν ταυτίζεται σε καμία περίπτωση με τη «φθορά», καθώς σημαίνει την τέλεια διάλυση του σώματος από τα στοιχεία που αποτελείται και τον ολοκληρωτικό αφανισμό της.

Η σημασία αυτής της διάκρισης εξαιρείται στο γεγονός ότι ο ίδιος ο Χριστός δεν είχε «άφθορο» σώμα προ της αναστάσεώς του, αλλά εκουσίως και αυτεξουσίως προσέλαβε όλα τα αδιάβλητα πάθη και υπέμεινε τον σταυρικό θάνατο και την ταφή ακριβώς για να γίνει ο θάνατός του η δική μας σωτηρία. «Διαφθορά» δεν υπέστη το σώμα του Χριστού καθώς αναστήθηκε και έγινε πλέον «αδιάφθορο» μη δυνάμενο να δεχθεί τους νόμους της γήινης τρεπτότητας⁴⁹. Κάθε τι ανθρώπινο που έπραττε ήταν αληθινό και πήγαζε από την προσωπική του κινητικότητα και ελευθερία. Η ενέργεια και το θέλημα είναι αυτά τα φυσικά χαρακτηριστικά στοιχεία των δύο φύσεων του Χριστού.

Ο ιερός Δαμασκηνός, περιγράφοντας πολύ παραστατικά και μειλίχια την προσκύνηση των μάγων μέσα σ' ένα τετράστιχο, διαπιστώνει δύο τινά: ότι δηλαδή οι μάγοι δεν ήρθαν απλά για να προσκυνήσουν και να δουν το θείο Βρέφος και να αφήσουν τα δώρα τους, αλλά είχαν και πνευματική όραση, «δια της του νοός γνώσεως». Η θερμή τους πίστη τους βοήθησε να διακρίνουν στον Υιό και Λόγο του Θεού τις δύο φύσεις, την θεία και την ανθρώπινη⁵⁰.

4. Το πρόσωπο και ο ρόλος της Θεοτόκου Μαρίας στη σάρκωση του Θεού Λόγου

Η Υπεραγία Θεοτόκος κατέστη η γέφυρα και «η κλίμαξ η επουράνιος δι' ής κατέβη ο Θεός»⁵¹. Διακόνησε με πρωτοφανή καθαρότητα και ταπείνωση το μυστήριο της θείας Οικονομίας και ευεργέτησε στους αιώνες ολόκληρη τη δημιουργία. Η Παναγία έγινε η κατά σάρκα μητέρα του σαρκωθέντος Θεού, αλλά ταυτόχρονα έγινε και η κατά χάριν μητέρα όλων των Χριστιανών που επιζητούν δι' αυτής το έλεος του Θεού.

Η Παρθένοσ Μαρία ήταν απλός άνθρωπος, όπως όλοι εμείς, με όλα τα συνεπακόλουθα της μεταπτωτικής οδύνης. Δεν ήταν απαλλαγμένη από το προπατορικό αμάρτημα, και μάλιστα δεν ήταν προορισμένη ως μη έχουσα άλλη επιλογή. Η απλότητα και η ταπείνωσή της την αξίωσαν να ανεβεί, χάριτι Θεού, τα στάδια της πνευματικής τελειότητας και ακολούθως δια του Παναγίου Πνεύματος να καταστεί ικανή να δεχτεί μέσα της τον μονογενή Λόγο του Θεού και πρώτη αυτή να αξιωθεί της προσφερόμενης εξ αυτού θεώσεως⁵².

⁴⁹ Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, σελ. 324 -326.

⁵⁰ «Ίδον τον αυτόν και βροτόν και Κύριον», Ωδή Α', στροφή γ', Ιαμβικός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁵¹ Ακάθιστος Ύμνος – (Οι Χαιρετισμοί της Θεοτόκου), Στάση Α'.

⁵² Χρυσόστομου Σταμούλη, Θεοτόκος και Ορθόδοξο Δόγμα, σελ.48-52.

Είναι άξιοι θαυμασμού οι ποιητικοί παραλληλισμοί των μελωδών σε διάφορα στοιχεία, που αφορούν την εν Χριστώ Οικονομία, το ρόλο της Θεοτόκου και τα σωτηριώδη αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτό.

Η γλυκύτατη, μακαρία και ευλογημένη γαστέρα («νηδύς») της Θεοτόκου, καθαγίασε την ταλαίπωρη και πικροτάτη γαστέρα της προμήτορος Εύας. Το αμάρτημα της πρώτης παρακοής εξαγνίζεται και απαλείφεται, όπως ακριβώς ο σταυρός του Κυρίου έλυσε την του ξύλου κατάρα με τον δικό του σταυρό και πάτησε τον θάνατο με τον δικό του θάνατο⁵³.

Οι ιεροί υπομνηματιστές του κανόνα, θαυμάζοντας την αγιότητα της Παναγίας και την αγνότητα του προσώπου της, δεν περιορίστηκαν μονάχα στο ρόλο που διαδραμάτισε η Θεοτόκος στο έργο της θείας Οικονομίας. Εξήραν όλα τα μοναδικά χαρίσματα που δώρισε το Άγιο Πνεύμα στη Μητέρα του Θεού. Η Παναγία, κατά τον όσιο Νικόδημο, δεν ήταν μόνο Παρθένο κατά το σώμα, «ως μη γνούσα πείραν ανδρός», αλλά παρέμεινε αγνή και καθαρή και κατά τον λογισμό και τη διάνοια⁵⁴.

Μάλιστα αυτά τα χαρίσματα απέβησαν οι βασικές προϋποθέσεις δια των οποίων αξιώθηκε να γίνει Μητέρα του Θεού, να συλλάβει και να γεννήσει τον Κτίστη του Κόσμου, χάριτι Θεού⁵⁵. Έγινε «θρόνος χερουβικός»⁵⁶, για να υποδεχτεί με ταπείνωση και μεγαλοσύνη το μυστήριο των μυστηρίων.

Ο όσιος Κοσμάς μέσα από τον κανόνα του εξαιρεί το πρόσωπο της Παναγίας και για έναν άλλο λόγο. Αυτή κατέσται η γυναίκα δια της οποίας ο Χριστός ήλθε να λύσει την πρώτη απάτη της Εύας. Ο θάνατος και η φθορά επήλθαν στον κόσμο μετά την παρακοή και την άρνηση των πρωτοπλάστων, και ιδιαίτερα της Εύας. Αντιθέτως η κατάφαση της Παναγίας υπηρετεί το μυστήριο της σωτηρίας και οδηγεί στην αναίρεση του θανάτου και της φθοράς⁵⁷. Καθώς λέει ο υμνωδός: «..Εν γαστρί συλλαβούσα εκύησε, Θεόν ενανθρωπήσαντα»⁵⁸. Με αυτή τη μεσολάβηση της Παναγίας, αξιωθήκαμε εμείς οι αμαρτωλοί άνθρωποι να δεχθούμε τον Θεό. Γι' αυτό λοιπόν, όπως λέει και ο ιερός Κοσμάς, αναγνωρίζουμε την Παρθένο ως Θεοτόκο, αυτή δηλαδή που γέννησε τον Θεό, και ευλαβικά με πίστη την ανυμνούμε και παρακαλούμε, όπως μεσιτεύει προς τον Θεό.

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που αφιερώνει ο ιερός Κοσμάς στη Θεοτόκο ολόκληρη στροφή κάποιας ωδής, θέλοντας να τονίσει την αγιότητα της μορφής της. Ως πολύτιμος κλάδος από τη βασιλική φυλή του Ιούδα, δηλαδή τον πατέρα του βασιλιά Δαβίδ, τον Ιεσσαί, κατάγεται η Παναγία και εξ αυτής εβλάστησε ο ευωδέστατος ανθός που λέγεται Χριστός⁵⁹. Ενώ αμέσως πιο κάτω παρομοιάζει την Θεοτόκο ως «κατάσκιον δένδρον» μέσα σε πυκνό δάσος και δασύ βουνό. Καθώς, σύμφωνα με την ερμηνεία του οσίου Νικοδήμου, «όπως το βουνό δεν αροτριείται, ούτε γεωργείται, ούτε σπείρεται από ανθρώπους, αλλά αγεωργήτως βλαστάνει και μικρά χορταράκια και μεγάλα δένδρα, έτσι και η Θεοτόκος ασπόρως και αγεωργήτως εβλάστησε

⁵³ Ιαμβικός Κανόνας Χριστουγένων, Ωδή Α', στροφή β'. Βλ. επίσης Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 210.

⁵⁴ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 155.

⁵⁵ Ωδή Α', Στροφή γ', Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁵⁶ Ωδή Θ', Ο Ειρμός «Μυστήριον ξένον...» Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁵⁷ Ωδή Γ', Στροφή β', Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων «Ο της επινοίας, μετασχών της αμείνω Αδάμ χοϊκός και προς φθοράν κατολισθήσας, γυναικεία απάτη, Χριστόν γυναικός βοά εξορών, ο δι εμέ κατ' εμέ γεγονώς, Άγιος ει Κύριε». Χρυσόστομου Σταμούλη, Θεοτόκος και Ορθόδοξο Δόγμα, σελ. 41-42.

⁵⁸ Ωδή Ε', Στροφή γ', Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁵⁹ Ωδή Δ', Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων. «Ράβδος εκ της ρίζης Ιεσσαί και άνθος εξ αυτής Χριστέ εκ της Παρθένου ανεβλάστησας...».

τον Κύριον και λυτρωτή μας»⁶⁰. Μάλιστα έχει ειπωθεί ότι αυτό το δασώδες και βαθύσκιο όρος συμβολίζει την πληθώρα των αρετών με τις οποίες ήταν προικισμένη η Παναγία μας⁶¹.

Ένα άλλο παράδοξο αλλά υπερφυές θαύμα που συνέβη στο μυστήριο της του Χριστού ενανθρωπήσεως είναι το «πώς» της σύλληψεως και το αειπάρθενο της Θεοτόκου, αφού ο υμνωδός λέγει: «...ήλθες σαρκωθείς εξ απειράνδρου...», που σημαίνει ότι η σύλληψη έγινε χωρίς τη διαμεσολάβηση ανδρός. Άρα εκ Πνεύματος Αγίου. «Πνεύμα Άγιον επελεύσεται επί σε και δύναμις υψίστου επισκιάσει σοι»⁶², διαμηνύει ο Άγγελος. Επομένως «υπέρ φύσιν» συλλαμβάνει, γι' αυτό ο Χριστός κατά σάρκα ήταν «άμοιρος» του προπατορικού αμαρτήματος. Έτσι το «πώς» εξηγείται: «Ίσος προήλθες τοις βροτοίς εκουσίως, ύψιστε, σάρκα προσλαβών εκ παρθένου»⁶³. Ενώ ο Ιησούς γεννήθηκε φυσιολογικά ως ένα νεογνό, εντούτοις η Παναγία παρέμεινε παρθένος και πριν, και κατά, και μετά τόκο⁶⁴.

Χαρακτηριστική είναι η παρομοίωση που χρησιμοποιεί στην στ' Ωδή του κανόνα ο όσιος Κοσμάς, και η οποία επεξηγεί την σχετική προτύπωση της Παλαιάς Διαθήκης. Παρομοιάζει τη θαυμαστή σύλληψη και παραμονή του Χριστού στην κοιλία της Θεοτόκου με την παραμονή του προφήτη Ιωνά στην κοιλία του κήτους. Αλλά και αυτός ο τρόπος της εξόδου του Ιωνά από το κήτος, που τον διεφύλαξε σώον και αβλαβή, προεικονίζει την αδιάφθορη και αβλαβή γέννηση του Χριστού εκ της κοιλίας της Θεομήτορος, χωρίς ο Χριστός να πάθει οτιδήποτε, αλλά και χωρίς η Παναγία να απολέσει την αειπαρθενία της⁶⁵.

Μια άλλη προεικόνιση («τύπος») της γέννησης του Χριστού από την μήτρα της παρθένου διερμηνεύει και ο ειρμός της Η' Ωδής του κανόνα. Το μαρτύριο των τριών παιδών στην Βαβυλώνα και η επταπλασίως καιόμενη κάμιμος μέσα στην οποία έριξαν τους τρεις ευαγείς παίδες, αντί να τους κάψει, τους δρόσιζε. Έτσι λοιπόν και το πυρ της θεότητας, όπως αποκαλεί ο υμνωδός τη θεία φύση του Χριστού, δεν κατέκαυσε τη μήτρα της Παρθένου, αλλά την διεφύλαξε αβλαβή και άφλεκτο⁶⁶. Μάλιστα ο όσιος Νικοδήμος, ερμηνεύοντας ακόμη πιο θεολογικά το γεγονός, παρατηρεί ότι ο λόγος που δεν κάηκε το σώμα της Παρθένου από την θεότητα είναι επειδή δεν υπήρχε μέσα σ' αυτό κανένα ίχνος αμαρτίας ή κηλίδας, τα οποία αποτεφρώνει αμέσως το πυρ της θεότητας⁶⁷.

Η Παναγία μας λοιπόν ως «σκεύος εκλογής»⁶⁸ του Παναγίου Πνεύματος κατέσται συνεργός του Θεού στο έργο της σωτηρίας ολόκληρου του κόσμου. Οι λόγοι της «ιδού η δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατά το ρήμα σου»⁶⁹, δηλώνουν την αυθόρμητη αλλά καθόλα ενσυνείδητη επιλογή και δεκτικότητα της να γίνει δοχείο της χάριτος και να φέρει στο ανθρώπινο γένος την απαρχή της σωτηρίας.

⁶⁰ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 165.

⁶¹ Μητροπολίτου Συμεών, Αφθαρσίας Πηγή, σελ. 150.

⁶² Λουκ. α' 35

⁶³ Ωδή Δ', Ιαμβικός Κανόνας των Χριστουγέννων».

⁶⁴ Ωδή Ε', Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁶⁵ «Σπλάγγνων Ιωνάν, έμβρυον απήμεσεν, ενάλιος θήρ, οίον εδέξατο, τη Παρθένω δε, ενοικήσας ο Λόγος και σάρκα λαβών, διελήλυθε φυλάξας αδιαφθορον, ης γαρ ουχ υπέστη ρεύσεως, την τεκούσαν κατέσχεν απήμαντον», Ωδή Στ', Ειρμός, Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁶⁶ Ωδή Η', Ο Ειρμός, Πεζός Κανόνας Χριστουγέννων.

⁶⁷ Νικοδήμου Αγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 193.

⁶⁸ Ησ. 7, 14.

⁶⁹ Λουκ. α' 38.

5. Βιβλιογραφία

- Florovsky George (1949) *The idea of Creation in Christian Philosophy*, στο *Eastern Churches Quarterly (ECQ)* 8, 3 (1949), σελ. 53-77.
- Nestle-Aland (1933) *Novum Testamentum Graece*, έκδ. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993²⁷.
- Patrologia Graeca (PG): Patrologia cursus completus, Series graeca*, έκδ. J.-P. Migne, Paris 1857-1912.
- Γεωργίου Μαρτζέλου (1986) *Γένεση και Πηγές του όρου της Χαλκηδόνας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986.
- Γεωργίου Μαρτζέλου (1993) *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Γεωργίου Φλωρόφσκυ (1993) *Οι Βυζαντινοί πατέρες του έκτου, έβδομου και ογδόου αιώνα, μετάφραση*. Π. Πάλλη, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993.
- Γρηγορίου Ναζιανζηνού, *Λόγος ΑΗ΄, Εις τα Θεοφάνεια, είτουν Γενέθλια του Σωτήρος*, PG 36.
- Δημήτριου Στανιλοάε (2008) *Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος, Εισαγωγή στην Ορθόδοξη Δογματική Θεολογία*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2008.
- Ιωάννου Δαμασκηνού (2007), *Έκδοσης Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως – Κείμενο Μετάφραση-Εισαγωγή-Σχόλια Νίκου Ματσούκα*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007.
- Ιωάννου Καρμίρη (1960) *Τα Δογματικά και συμβολικά μνημεία της ορθοδόξου καθολικής Εκκλησίας*, τόμος Α΄, Αθήναις 1960.
- Μαξίμου του Ομολογητού, *Περί διαφόρων απορειών* PG 91 1096A.
- Ματσούκα Νίκου (2014), *Κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2014.
- Μεγάλου Αθανασίου, *Κατά Αρειανών* (Λόγοι 4), PG 26.
- Μηνιαίον του Δεκεμβρίου (1998) Εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναις 1998.
- Νικοδήμου Αγιορείτου (2002), *Εορτοδρόμιον ήτοι Ερμηνεία εις τους ασματικούς κανόνες των Δεσποτικών και θεομητορικών εορτών, Τόμος Α΄*, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 2002.
- Νικολαΐδη Νίκου (1999), *Η Τριαδολογία του Αγίου Επιφανίου Κύπρου*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.
- Νικολαΐδη Νίκου (2009), *Θέματα Πατερικής Θεολογίας*, εκδ. Γραφικές Τέχνες «Μέλισσα», Θεσσαλονίκη 2009.
- Συμεών (2009) Μητρ. Νέας Σμύρνης, *Αφθαρσίας Πηγή*, εκδ. Εν Πλώ, Αθήνα 2009.
- Σταμούλη Χρυσόστομου (2003), *Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα. Σπουδή στη διδασκαλία του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας*, εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2003

Κεφάλαιο 17:

Χωροταξική και Πολιτιστική Διαχείριση: Μια συγκριτική ανάμεσα στη Νάξο και στην Πάρο

Βελεγράκη Ιωάννα-
Μαρία

Μπλαζουδάκης
Χαράλμπος-Σημεών

Παλάσσης
Νικόλαος

Ραφτοπούλου
Καλλιόπη

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Θερινό Σχολείο Νάξου 2017 «Μανόλης Μαρμαράς»
Πολιτιστική Διαχείριση, Εκπαίδευση και Τοπική Ανάπτυξη
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Γεωγραφίας

Περίληψη:

Στην παρούσα εργασία θέλουμε να συγκρίνουμε το νησί της Νάξου και της Πάρου σε σχέση με την χωροταξία-χωροταξικό σχεδιασμό, την χωροταξική τους πολιτική αλλά και τους φορείς, το ρόλο της κοινωνίας στην τουριστική ανάπτυξη, την αρχιτεκτονική τους κληρονομιά και τους παραδοσιακούς οικισμούς.

Λέξεις-Κλειδιά: Χωροταξία, Χωροταξική Πολιτική, Διαχείριση, Νάξο, Πάρο, Κυκλάδες

1. Εισαγωγή

Την ονομασία Κυκλάδες χρησιμοποίησαν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς για να χαρακτηρίσουν το πυκνό σύμπλεγμα των μικρών νησιών στο κέντρο του Αιγαίου πελάγους, τα οποία φαίνονται να σχηματίζουν έναν νοητό κύκλο γύρω από το ιερό νησί τους και τόπο λατρείας του Απόλλωνα, τη Δήλο. Τα νησιά αυτά υπήρξαν το λίκνο ενός σημαντικού πολιτισμού, του λεγόμενου Κυκλαδικού πολιτισμού, που άνθησε κατά την 3η χιλιετία π.Χ. (https://el.wikipedia.org/wiki/Κυκλαδικός_πολιτισμός)

Η Νάξος βρίσκεται στο κέντρο του Αιγαίου και είναι το μεγαλύτερο νησί των Κυκλάδων. Το νησί είναι 30 χιλιόμετρα και 430 τετραγωνικά χιλιόμετρα, το μήκος της ακτής είναι 148 χιλιόμετρα και έχει ποικιλία επιφανειών από βραχώδεις έως αμμώδεις από ορεινούς έως πλαγιές, περνάτε από ορεινή αλυσίδα από βορρά προς νότο και το μέγιστο βουνό του Ζασιφάνει τα 1003 μέτρα. Η γη της Νάξου είναι πολύ εύφορη με προϊόντα που περιλαμβάνει το νησί λάδι, κρασί, λαχανικά, φρούτα και φημισμένες νόστιμες πατάτες. Υπάρχει και τοπική εκμετάλλευση με πρόβατα, αίγες και αγελάδες και προϊόντα υγιεινά γαλακτοκομικά. Η Νάξος επιπλέον έχει ορυκτά όπως Μάρμαρο και Σμύριδα.

Στην παρούσα εργασία θέλουμε να συγκρίνουμε το νησί της Νάξου και της Πάρου σε σχέση με την πολιτιστική διαχείριση, την χωροταξία-χωροταξικό σχεδιασμό, την χωροταξική τους πολιτική αλλά και τους φορείς, το ρόλο της κοινωνίας στην τουριστική ανάπτυξη, την αρχιτεκτονική τους κληρονομιά και τους παραδοσιακούς οικισμούς.

2. Χωροταξία-χωροταξικός σχεδιασμός

Στον παραπάνω χάρτη, μπορούμε να παρατηρήσουμε τους κύριους οικισμούς των δύο νησιών, τις τοποθεσίες των λιμανιών και των αερολιμένων τους, καθώς και το κύριο οδικό δίκτυο τους. Παρατηρούμε ότι τα δια αυτά νησιά βρίσκονται στις κεντρικές Κυκλάδες. Παρατηρούμε ότι οι περισσότεροι οικισμοί στην Νάξο βρίσκονται στο βόρειο και ορεινό μέρος της, ενώ στο νότιο δεν υπάρχει μεγάλος αριθμός οικισμών, καθώς στην Πάρο, υπάρχουν οικισμοί σχεδόν ομοιόμορφα στον χώρο του νησιού. Παρότι στην Νάξο, το λιμάνι και ο αερολιμένας βρίσκονται είτε στην χώρα ή κοντά της, στην Πάρο, το λιμάνι βρίσκεται στην Παροικία, και ο αερολιμένας βρίσκεται αρκετά νοτιότερα.

3. Χωροταξία

Η χωροταξία είναι μια διαδικασία ρύθμισης των αντιθέσεων που εκφράζονται στον χώρο από τις δραστηριότητες διαφορετικών ομάδων πολιτών και την κατανομή των χρήσεων γης. Στόχος της

χωροταξίας είναι η ρύθμιση και οργάνωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και λειτουργιών με την ορθολογική κατανομή, διάρθρωση και ανάπτυξη των φυσικών πόρων, των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και δημογραφικών δεδομένων και με συντονισμό της εφαρμογής των προγραμμάτων ανάπτυξης σε συγκεκριμένες εδαφικές ενότητες ώστε να βελτιωθούν η ισορροπία του δικτύου των πόλεων, οι σχέσεις πόλης-υπαίθρου, η διαχείριση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και η προστασία του περιβάλλοντος. Βασική επιδίωξη της χωροταξίας είναι η παροχή ισότιμης πρόσβασης σε όλους τους πολίτες σε βασικές υπηρεσίες, εξυπηρετήσεις και υποδομές. Προωθεί τον συντονισμό ανάμεσα σε διαφορετικούς τομείς πολιτικής, ακολουθώντας τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλαδή την ισορροπία ανάμεσα στην ανταγωνιστικότητα, την κοινωνική συνοχή και την ποιότητα ζωής και περιβάλλοντος. Οι κεντρικοί στόχοι της χωροταξίας προσδιορίζονται με βάση την αξιολόγηση των αναγκών της χώρας και των επί μέρους περιοχών της, σε συνάρτηση με το Διεθνές και Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Κανόνων και Οδηγιών. Η χωροταξία στοχεύει στην ικανοποίηση των αναγκών των πολιτών και την εξισορρόπηση των αντιθέσεων της ανάπτυξης στο χώρο. Η χωροταξία, που στηρίζεται σε επιστημονικό σχεδιασμό και επιδιώκει την ικανοποίηση βασικών οικονομικό-κοινωνικών αναγκών και εξισορρόπηση των αντιθέσεων της ανάπτυξης στο χώρο, διαμορφώνει το παρόν και προσανατολίζει το μέλλον, εντάσσεται στους πρωταρχικούς σκοπούς του σύγχρονου κοινωνικού κράτους. Χαρακτηριστικά ζητήματα με τα οποία συνδέεται η χωροταξία είναι μεταξύ άλλων το πλαίσιο χωροθέτησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, η εξασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στις συλλογικές υπηρεσίες και υποδομές, η ισορροπία του δικτύου των πόλεων. Οι Φορείς που έχουν την διαδικασία του Δημόσιου τομέα με αντίστοιχες αρμοδιότητες και συμβούλια :

- φορείς σε κυβερνητικό επίπεδο
- πολιτικά όργανα
- φορείς κεντρικής διοίκησης
- φορείς περιφερειακής και τοπικής διοικήσεις
- ελάχιστες προσεγγίσεις το κοινωνικό σύνολο

4. Χωροταξικός Σχεδιασμός και πολιτική

Χωροταξικός σχεδιασμός είναι η ανάγκη για άμεση επίλυση πιεστικών προβλημάτων (οικιστικών, οικονομικών κ.ά.) απαιτούσε σχεδιασμένη κρατική παρέμβαση, το περιεχόμενο του χωροταξικού σχεδιασμού εξειδικεύεται κυρίως, βάσει του είδους των χωρικών προβλημάτων που καλείται να αντιμετωπίσει, ενώ πρωτίστως έχει άμεση σχέση με το πολιτικό σύστημα εντός του οποίου εφαρμόζεται. Έτσι, σύμφωνα με τις βασικότερες περί κράτους θεωρίες, ο ρόλος του μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο παρεμβατικός, με διαφορετικό κάθε φορά βαθμό επιρροής από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες και ομάδες πίεσης. Η σχέση που υπάρχει στον χωροταξικό σχεδιασμό και την πολιτική δεν έχει δοθεί αρκετή προσοχή λόγω ότι υπήρχε η αντίληψη του σχεδιασμού ως τεχνική διαδικασία. Ο σχεδιασμός αναπτύσσεται από ένα πολιτικό πλαίσιο και αποτελεί δραστηριότητα του κράτους η οποία διαμορφώνεται μέσα από τις σχέσεις των ευρύτερων κοινωνικών ομάδων.

5. Εθνική πολιτική

Χωροταξία είναι ο συντονισμός και ο σχεδιασμός στο χώρο της παροχής ισότιμης πρόσβασης σε όλους τους πολίτες σε βασικές υπηρεσίες, εξυπηρετήσεις και υποδομές. Προωθεί τον συντονισμό ανάμεσα σε διαφορετικούς τομείς πολιτικής, ακολουθώντας τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλαδή την ισορροπία ανάμεσα στην ανταγωνιστικότητα, την κοινωνική συνοχή και την ποιότητα ζωής και περιβάλλοντος. Οι βασικοί στόχοι προσδιορίζονται με βάση την

αξιολόγηση των αναγκών της χώρας και των επί μέρους περιοχών της, σε συνάρτηση με το Διεθνές και Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Κανόνων και Οδηγιών

Η Εθνική Χωροταξική Πολιτική ορίζεται σε τρία χωρικά επίπεδα:

- Χωροταξικός Σχεδιασμός Εθνικού Επιπέδου
- Χωροταξικός Σχεδιασμός Περιφερειακού Επιπέδου
- Χωροταξικός Σχεδιασμός Κατωτέρου της Περιφέρειας Επιπέδου
- Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης αποτελεί σύνολο κειμένων και διαγραμμάτων με το οποίο: καταγράφονται και αξιολογούνται οι παράγοντες εκείνοι που επηρεάζουν την μακροπρόθεσμη χωρική ανάπτυξη και διάρθρωση του εθνικού χώρου, αποτιμώνται οι χωρικές επιπτώσεις των διεθνών, ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών και προσδιορίζονται με προοπτική δεκαπέντε (15) ετών οι βασικές προτεραιότητες και οι στρατηγικές κατευθύνσεις για την ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη και την αειφόρο οργάνωση του εθνικού χώρου. ΦΕΚ 128 Α/03.07.2008
- Ειδικά Πλαίσια Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης αποτελούν σύνολα κειμένων ή και διαγραμμάτων με τα οποία εξειδικεύονται ή και συμπληρώνονται οι κατευθύνσεις του Γενικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης που αφορούν την ανάπτυξη και οργάνωση του εθνικού χώρου και ιδίως:
 - Τη χωρική διάρθρωση ορισμένων τομέων ή κλάδων παραγωγικών δραστηριοτήτων εθνικής σημασίας. Τη χωρική διάρθρωση των δικτύων και υπηρεσιών τεχνικής, κοινωνικής και διοικητικής υποδομής εθνικού ενδιαφέροντος, με εξαίρεση τα δίκτυα και υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών, καθώς και τη χωρική κατανομή των υποδομών γνώσης και καινοτομίας.

ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	ΣΧΕΔΙΑ - ΕΡΓΑΛΕΙΑ	ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ	ΑΡΜΟΔΙΟ-ΤΗΤΑ
ΧΩΡΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ – ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ			
ΕΘΝΙΚΟ ΤΟΜΕΑΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΟ	ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ Χ.Σ ΕΙΔΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ Χ.Σ ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ Χ.Σ	ΥΠΕΧΩΔΕ ΥΠΕΧΩΔΕ ΥΠΕΧΩΔΕ/ΠΕΡΙΦΕΡΙΑ Α	ΕΓΚΡΙΣΗ ΕΓΚΡΙΣΗ ΕΓΚΡΙΣΗ/ΓΝΟΜΩΔΟΤΗΣΗ/ΕΙΣΗΓΗΣΗ
ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ ΜΙΚΡΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ – ΦΥΣΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ			
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ/ ΥΠΑΙΘΡΟΣ	ΕΧΜ-ΖΟΕ, ΕΠΜ, ΠΟΑΠΔ, ΠΕΧΠ, ΣΧΟΑΠ, ΣΧΑΠ, ΣΧΟΟΑΠ, ΠΟΤΑ, ΒΕΠΕ	ΥΠΕΧΩΔΕ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ/ ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΥΤΟΔ/ΣΗ / ΟΤΑ	Έγκριση Γνωμοδότηση Εισήγηση

6. Χωροταξικός Σχεδιασμός Κατωτέρου της Περιφέρειας Επιπέδου

Οι Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ), του Ν. 1337/83, άρθρο 29 παράγραφος 2 (ΦΕΚ33/Α/83), είναι ζώνες προστασίας, που καθαρίζονται κατ'εξουσιοδότηση του νόμου 1650/1986 (Α 160) «Για την προστασία του περιβάλλοντος» και αποσκοπούν στην «άμεση προστασία και έλεγχο της δόμησης και των χρήσεων γης στην εκτός σχεδίου περιοχή και εκτός ορίων οικισμών, προκειμένου να αντιμετωπισθεί η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η άναρχη ανάπτυξη με τη δημιουργία πραγματικών καταστάσεων που υπονομεύουν τον ορθολογικό σχεδιασμό». Χρησιμοποιήθηκε ως μηχανισμός εφαρμογής, για τη θεσμοθέτηση των προτάσεων των Ειδικών Χωροταξικών Μελετών (ΕΧΜ), και εγκρίνονται με Προεδρικό Διάταγμα. Η ΕΧΜ είναι μία

διαδικασία για τον ορθολογικό σχεδιασμό μιας ευαίσθητης και προβληματικής περιοχής με στόχο την ανάπτυξη με παράλληλη προστασία του φυσικού-ανθρωπογενούς περιβάλλοντος καθώς και των φυσικών πόρων στο πλαίσιο της αειφορίας και βιώσιμης ανάπτυξης.

Στην περιοχή μελέτης εξετάζονται όλα τα δεδομένα του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και γίνονται προτάσεις που αφορούν την ρύθμιση των όρων δόμησης και των χρήσεων γης, τη χωροθέτηση παραγωγικών δραστηριοτήτων, λειτουργιών και έργων τεχνικής υποδομής, καθορίζοντας και οριοθετώντας ζώνες περιβαλλοντικής προστασίας. Οι μελέτες αυτές βρίσκονται στο αρχείο της Διεύθυνσης Χωροταξίας καθώς επίσης στην Βιβλιοθήκη του Υπουργείου και στη Βιβλιοθήκη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας. Γενικές Κατευθύνσεις Περιοχών Ειδικά Ρυθμιζόμενης Πολεοδόμησης (ΠΕΡΠΟ) Περιοχές Ειδικά Ρυθμιζόμενης Πολεοδόμησης (ΠΕΡΠΟ) (σύμφωνα με το άρθρο 24 του Νόμου 2508/97) είναι ο μηχανισμός εκείνος που στοχεύει στην οικιστική οργάνωση περιοχών για την εξυπηρέτηση μιας ή περισσοτέρων κατηγοριών χρήσεων γης του από 23-2-1987 (ΦΕΚ166Δ/87) Π.Δ. με εξαίρεση τις προβλεπόμενες χρήσεις γης του αρθρ.6 του Π.Δ. από 23-2-87 (ΦΕΚ 166/Δ) καθώς και την εξυπηρέτηση των αναγκών β' κατοικίας κατά το Π.Δ. 16-8-1985 (ΦΕΚ 416Δ/85). Για την εφαρμογή του μηχανισμού ΠΕΡΠΟ προϋπόθεση είναι να προβλέπονται οι αιτούμενες χρήσεις, από τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια (ΓΠΣ) ή τα Σχέδια Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ).Για τον καθορισμό ΠΕΡΠΟ, μέχρι την έγκριση των παραπάνω αναφερόμενων ΓΠΣ ή ΣΧΟΟΑΠ, απαιτείται η προηγούμενη σύνταξη και έγκριση γενικών κατευθύνσεων ειδικά ρυθμιζόμενης πολεοδομικής δραστηριότητας ιδιοκτητών γης, οι οποίες καλύπτουν τουλάχιστον την περιφέρεια ενός νομού ή νομαρχιακού διαμερίσματος. Οι κατευθύνσεις αυτές εγκρίνονται με Απόφαση του Υπουργού ΠΕΚΑ, που εκδίδεται ύστερα από γνώμη του οικείου Νομαρχιακού Συμβουλίου και του Κεντρικού Συμβουλίου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος και δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης.

7. Χωροταξική πολιτική

Χωροταξική πολιτική θεωρείται το σύνολο των ενεργειών που αποσκοπούν στην ανάπτυξη και διαχείριση των συγκεντρώσεων των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων. Ο κύριος στόχος της είναι ο συντονισμός όλων των εργαλείων που επιδρούν στο χώρο και προέρχονται από φορείς άσκησης της όπως το κράτος και οι Ο.Τ.Α , και από ιδιώτες στους οποίους απευθύνεται και τους επηρεάζει άμεσα στην πολιτική αυτή. Το νόημα και η σχέση της έννοιας του χωροταξικού σχεδιασμού σε σχέση με το σύνολο της κρατικής πολιτικής εξαρτάται από το χαρακτήρα των χωρικών προβλημάτων που επιχειρεί να λύσει το κάθε κράτος , είτε αφορά σε περιφέρειες, νομούς ή σε τοπικές ενότητες και να ακολουθεί ένα σύνολο γενικών στόχων και κατευθύνσεων το οποίο ονομάζεται χωροταξική πολιτική. Σαν χωροταξική πολιτική θα οριστεί το σύνολο των κρατικών δραστηριοτήτων που αποβλέπουν στην επίτευξη καλύτερης αποδοτικότητας ενός συγκεκριμένου χώρου για το όφελος της ισόρροπης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Το περιεχόμενο αυτό της πολιτικής συνιστάται

- Για κρατικές παρεμβάσεις , για ιδιωτικές πρωτοβουλίες
- Περιφερικής ανάπτυξης
- Αγροτικής πολιτικής
- Για την διαμόρφωση και επέκταση των συγκοινωνιακών δικτύων, προστασίας , του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Αρα έχει άμεση συσχέτιση με τη περιφερειακή πολιτική αλλά και με τομεακές χωρικές πολιτικές π.χ. πολιτική οικιστικού δικτύου, πολιτική χρήσεων γης και πολιτικές χωροθέτησης των υποδομών .

8. Φορείς και διαδικασίες του χωροταξικού σχεδιασμού – και οι υποδομές τουρισμού στην Νάξο και την Πάρο

Οι διαδικασίες σχεδιασμού είναι δραστηριότητες κυρίως του δημοσίου τομέα, με τους αντίστοιχους αρμόδιους φορείς και συμβούλια, διότι η Πολιτεία είναι αυτή που κατ' αρχήν έχει την ευθύνη των γενικών κατευθύνσεων της χωροταξικής πολιτικής. Τα όργανα αυτά, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της χωροταξίας μέχρι σήμερα και η συνεισφορά τους είναι μεγάλη σε ποικίλες ρυθμίσεις χωρικού ή μη χαρακτήρα.. Οι Μπεριάτος και Παπαγεωργίου (2013) παρουσιάζουν τρία επίπεδα φορέων και τις αντίστοιχες κατηγορίες αρμοδιοτήτων, τους φορείς σε κυβερνητικό επίπεδο – πολιτικά όργανα, τους φορείς κεντρικής διοίκησης και τους φορείς περιφερειακής και τοπικής διοίκησης. Μαζί με τους φορείς και την τοπική κοινωνία βοηθάει και ο τουρισμός. Η τουριστική υποδομή στη Νάξο αρχίζει να είναι έντονη από τη δεκαετία του 1980 και εξής. Παρόλο που στη Χώρα της Νάξου υπάρχει και νωρίτερα τουριστική δραστηριότητα., τη δεκαετία του 1980 εμφανίζεται έξαρση. Στις περιοχές Αγία Άννα και Άγιος Προκόπης, αν 'και υπάρχουν και νωρίτερα ορισμένες ξενοδοχειακές μονάδες, αναπτύσσονται τουριστικά κυρίως τη δεκαετία του 1990 Σχετικά με την τουριστική υποδομή, σήμερα στη Νάξο υπάρχουν τουλάχιστον 87 ξενοδοχεία, σε λειτουργία. Κάποια από αυτά είναι σχετικά μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες. Ο αριθμός των κλινών των ξενοδοχείων το έτος 2000 ξεπερνάει τις 3300 κλίνες. Οι τουρίστες εξυπηρετούνται και από ενοικιαζόμενα δωμάτια που υπάρχουν στο νησί Ο αριθμός των δηλωμένων ενοικιαζόμενων δωματίων φτάνει τα 1752, ενώ στην πραγματικότητα πρέπει να είναι πάνω 2000 και οι κλίνες τους πρέπει να ξεπερνούν κατά πολύ τις 4000 κλίνες. Τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια επιδότησης του αγροτουρισμού, που αφορά και τα ορεινά χωριά, έχουν αναπτυχθεί μικρές ξενοδοχειακές μονάδες των 6 δωματίων περίπου, που σήμερα φθάνουν συνολικά τις 1000 περίπου κλίνες. Η πλειοψηφία των διαθέσιμων δωματίων συγκεντρώνεται στη Χώρα, ένα μεγάλο μέρος στις περιοχές Αγίου Προκοπίου και Αγίας Άννας, και κάποιες ξενοδοχειακές μονάδες στην περιοχή της Μικρής Βίγλας -Παρθένας, και στον Απόλλωνα. Οι τουρίστες εξυπηρετούνται κατά κανόνα από τα ενοικιαζόμενα δωμάτια που υπάρχουν στο νησί. Ο αριθμός κλινών των ενοικιαζόμενων δωματίων είναι πολύ μεγάλος σε σύγκριση με αυτόν των ξενοδοχείων. Παράλληλα, τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια επιδότησης του αγροτουρισμού που αφορά κυρίως τα ορεινά χωριά έχουν αναπτυχθεί μικρές ξενοδοχειακές μονάδες των 6 δωματίων περίπου, που σήμερα φτάνουν συνολικά τις 1000 περίπου κλίνες. Βέβαια, θα πρέπει να επισημανθεί ότι το 70% περίπου των δωματίων αυτών έχει τελικά κατασκευαστεί δίπλα σε παραλίες κυρίως στο δυτικό πεδινό τμήμα του νησιού. Η πλειοψηφία των διαθέσιμων δωματίων συγκεντρώνεται στη Χώρα (το 60% περίπου) και τα υπόλοιπα στις περιοχές του Αγ. Προκοπίου και της Αγίας Άννας. Επίσης 2-3 ξενοδοχεία και αντίστοιχο ποσοστό ενοικιαζόμενων δωματίων υπάρχουν στον Απόλλωνα και στη Βίγλα. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αριθμητική αύξηση των τουριστών χωρίς όμως να υπάρχει αντίστοιχη αύξηση στην απόδοση και τα οικονομικά οφέλη από τον τουρισμό. Η μέση αύξηση των τουριστών που παρατηρείται την τελευταία πενταετία είναι της τάξεως του 5% κάθε χρόνο. Γενικά, την Νάξο την επισκέπτονται τουρίστες μέσω εισοδήματος. Στην μεγάλη τους πλειοψηφία οι τουρίστες-επισκέπτες της Νάξου είναι Ευρωπαίοι ενώ οι Έλληνες αποτελούν το 25% των πελατών των τουριστικών μονάδων. Όσο αφορά την κοινωνία και τον πολιτισμό υπάρχει η πολιτιστική υποδομή για τη ανάδειξη και τη αξιοποίηση μνημείων, Πολιτιστικός Σύλλογος Νάξου Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νάξου Κινηματογραφική Λέσχη Νάξου Σύλλογος Γυναικών Νάξου Θεατρικός Όμιλος Νάξου «Ο Διώνυσος», Ισπανοελληνική Πολιτιστική Εταιρία Αρχιπελάγους Αθλητικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μελάνων, Πολιτιστικός Σύλλογος Τραγαίας, Αθλητικός Μορφωτικός Σύλλογος Φιλωτίου «Ο Ζεύς»,

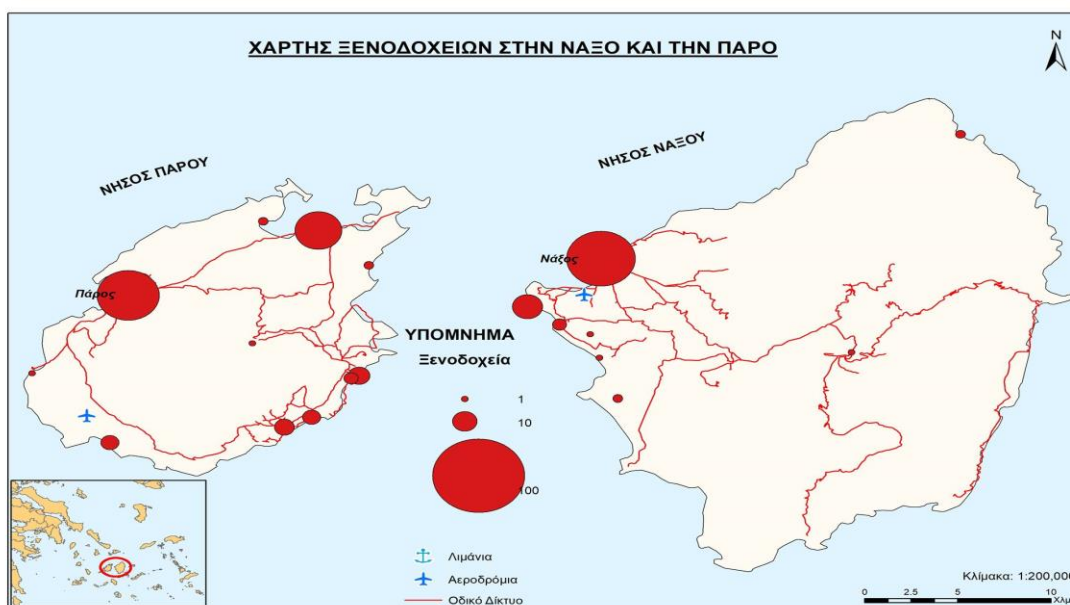
Πολιτιστικός Αθλητικός Σύλλογος Απειράθου «Τα Φανάρια» , Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κορώνου Πνευματικό Κέντρο Κορωνίδας.

9. Ιδιωτική πρωτοβουλία

Στην Πάρο οι τοπική κοινωνία θέλει την Δημιουργία μεσαίου μεγέθους αγελαδοτροφικών μονάδων 20-50 αγελάδων με σύγχρονα αρμεκτήρια με σταυλικές εγκαταστάσεις που διασφαλίζουν την ευζωία του ζωικού κεφαλαίου καθώς και την άριστη υγειονομική τους κατάσταση, με αποτέλεσμα την υψηλή αποδοτικότητα και πάντα στην παραγωγή προϊόντων άριστης ποιότητας. Να Αύξηση της παραγωγής κτηνοτροφικών φυτών από τους παραγωγούς με σκοπό την μείωση του κόστους από κατανάλωση εισαγόμενων ζωοτροφών, εξασφάλιση – τακτοποίηση αδειών λειτουργίας από όλες τις κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις με προσαρμογή στο χωροταξικό σχεδιασμό της Πάρου . Αύξηση της παραγωγής κηπευτικών λαχανικών και επέκταση ή εκσυγχρονισμός των ήδη υπάρχοντων θερμοκηπιακών καλλιέργειών με σκοπό την αύξηση και την ποιότητα της παραγωγής και τη διάθεση των προϊόντων στην τοπική αγορά, ειδικά για τους μήνες της αυξημένης τουριστικής κίνησης στο νησί. Ανάπτυξης βιολογικής γεωργίας και ειδικότερα καλλιέργεια της ελιάς του αμπελιού συκιάς, ροδιάς . Συστήματα Ολοκληρωμένης Διαχείρισης Καλλιεργειών για εξασφάλιση ποιότητας και τιμής των αγροτικών προϊόντων. Δημιουργία μικρών & μεσαίων επιχειρήσεων παραγωγής-μεταποίησης αγροτικών προϊόντων διότι είναι εύκολα ελεγχόμενες και μπορούν να δώσουν υψηλής ποιότητας προϊόντα που θα καταναλώνονται την τουριστική περίοδο. (π.χ. προϊόντα μελισσοκομίας, γαλακτοκομικά, αρτοσκευάσματα, κατασκευή γλυκισμάτων με βάση τα φρούτα ή τα λαχανικά π.χ. τουρσιά κ.α.). Βελτίωση της παρουσίας των τοπικών προϊόντων και ανάπτυξη δράσεων προώθησής τους με σκοπό την αξιοποίηση του αριθμού των επισκεπτών ως κύρια αγοραστική δύναμη και για την τουριστική υποδομή Ανάπτυξη των συνεργατικών σχηματισμών , της δικτύωσης των επιχειρήσεων και της περαιτέρω συσπείρωσής τους (cluster).

10. Δημόσιοι φορείς

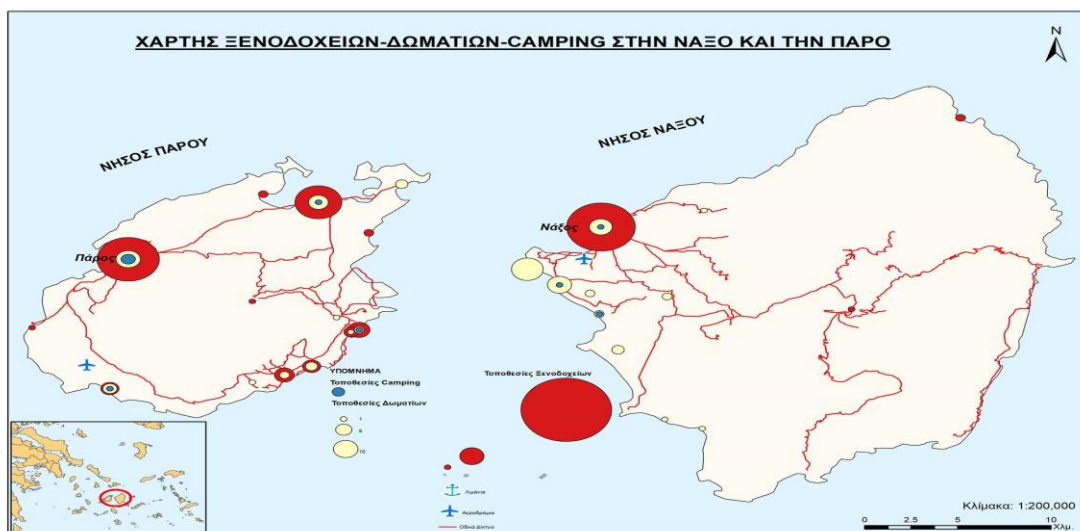
Ενίσχυση-εκσυγχρονισμός των υποδομών που αφορούν στην εξοικονόμηση νερού και τη βελτίωση της ποιότητάς του (ύδρευση, αποχέτευση, βιολογικοί καθαρισμοί, αφαλατώσεις, άρδευση , δεξαμενές).

Η επέκταση, βελτίωση και αναβάθμιση των δικτύων μεταφορών, επικοινωνιών και ενέργειας με σκοπό τη μείωση του κόστους μεταφοράς και παραγωγής των αγροτικών προϊόντων. Εκσυγχρονισμός αλιευτικού καταφυγίου Νάουσας Πάρο. Εκπόνηση μελέτης για την κατασκευή τεχνητού υφάλου. Αύξηση της αποδοτικότητας της χρήσης ενέργειας στον τομέα της γεωργίας και της μεταποίησης τροφίμων με ανάπτυξη εναλλακτικών πηγών ενέργειας. Προώθηση των φωτοβολταϊκών σε περιοχές όπου δεν θίγεται το τοπίο για εξοικονόμηση ενέργεια στον αγροτικό τομέα. Ανάπτυξη και προώθηση δράσεων γαστρονομικού, και πολιτιστικού, τουρισμού, ως μέσο προώθησης της τοπικής κουζίνας και των τοπικών προϊόντων στους επισκέπτες του νησιού. Προστασία και ανάδειξη φυσικών και πολιτισμικών πόρων μέσω της ενίσχυσης αγροτουριστικών δράσεων. Ενημέρωση και οικονομική ενίσχυση παραγωγών κατά τις διαδικασίες πρώτης προσπάθειας πιστοποίησης, τυποποίησης και προώθησης τοπικών προϊόντων.

Στον παραπάνω χάρτη παρατηρούμε την συγκέντρωση των ενοικιαζόμενων δωματίων στις δύο νήσους. Στην Νάξο παρατηρούμε ότι υπάρχουν κυρίως στα δυτικά του νησιού, σε μεγαλύτερο αριθμό σε σύγκριση με την Πάρο, όπου έχει κυρίως σε μήκος της ακτογραμμής.

Στον χάρτη αυτόν, έχουμε τις τοποθεσίες και αριθμό των ξενοδοχείων στην Νάξο αι την Πάρο. Στην Νάξο παρατηρούμε κυρίως στην χώρα να έχουμε μεγάλο αριθμό ξενοδοχειακών μονάδων,

ενώ στο υπόλοιπο νησί ο αριθμός είναι μικρότερος, ενώ στην Πάρο, μεγάλη συγκέντρωση ξενοδοχειακών μονάδων έχουμε στην Παροικία καθώς και στην Νάουσα. Επίσης έχει στα Νότιο-Ανατολικά του νησιού

Αυτός ο χάρτης παρουσιάζει συνολικά τον αριθμό των ξενοδοχειακών μονάδων, των ενοικιαζόμενων δωματίων και των camping στα δύο νησιά. Ξεκινώντας από την Νάξο, ότι στην Χώρα, είναι μεγάλη η παρουσία των ξενοδοχειακών μονάδων, σε σύγκριση με τα δωμάτια και τα κάμπινγκ, αλλά, νότια της Χώρας, παρατηρούμε μεγάλη συγκέντρωση ενοικιαζόμενων δωματίων, πιο μεγάλη από τα ξενοδοχεία. Στην Πάρο, παρατηρούμε πως σημεία συγκέντρωσης είναι η Παροικία και η Νάουσα, με μεγάλη παρουσία ξενοδοχειακών μονάδων καθώς και δωματίων. Επίσης στα Νότιο Ανατολικά υπάρχουν αρκετά σημεία συγκέντρωσης

Στον παραπάνω χάρτη παρατηρούμε τις θέσεις οργανωμένων camping στα δύο αυτά νησιά. Παρατηρείτε ότι στην Νάξο ο αριθμός είναι πολύ μικρότερος σε αντίθεση με αυτόν της Πάρου, και είναι συγκεντρωμένος στα Δυτικά του νησιού, κοντά στην Χώρα, ενώ στην Πάρο, υπάρχουν σε όλες τις άκρες του νησιού, καθώς και μεγάλος αριθμός στην Παροικία

11. Νάξος – Πάρος και η αρχιτεκτονική τους υποδομή και παραδοσιακοί οικισμοί

ωροταξικός σχεδιασμός

Η κατανομή των χρήσεων γης εξαρτάται από τη μορφολογία της Νάξου. Το 25% της συνολικής έκτασης αποτελούν οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις οι οποίες βρίσκονται στην πλειοψηφία τους στα δυτικά πεδινά τμήματα. Το υπόλοιπο της έκτασης καλύπτεται από δασικές και θαμνώδης εκτάσεις. Οι βοσκότοποι είναι διάσπαρτοι, μη οργανωμένοι. Ο τουρισμός εντοπίζεται μόνο στην περιοχή της Χώρας Νάξου, ενώ στους υπόλοιπους οικισμούς αναμειγνύεται με την οικιστική χρήση, κύρια ως ενοικιαζόμενα δωμάτια. Οι θεσμοθετημένες ρυθμίσεις έχουν περισσότερο διορθωτικό χαρακτήρα παρά προληπτικό μια και συγκεντρώνονται κυρίως στη Χώρα της Νάξου. Εγκεκριμένο είναι το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (Γ.Π.Σ) της Χώρας Νάξου (ΦΕΚ 207/18-03-86) καθώς και οι Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου στην περιοχή Δήμου Νάξου. Από το Γ.Π.Σ προσδιορίζεται η οικιστική περιοχή της χώρας ενώ οι ζώνες οικιστικού ελέγχου χωρίζουν την περιοχή της Χώρας σε ζώνες και προσδιορίζουν τις χρήσεις αυτών.

12. Η αρχιτεκτονική στη Νάξο

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Νάξου παρουσιάζει η κυκλαδική αρχιτεκτονική τόσο στην κατοικία όσο και στη ναοδομία. Χαρακτηρίζεται από την αυστηρή γεωμετρικότητα των κτισμάτων της και τη λειτουργικότητά τους. Ο βασικός χαρακτηριστικός τύπος της κυκλαδικής λαϊκής κατοικίας είναι σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου μονόχωρο δωμοσκέπαστο σπίτι. Τα σπίτια είναι λιθοδόμητα με λίγα, τα απαραίτητα μόνο, ανοίγματα. Το έντονο φως, ο δυνατός αέρας και έλλειψη επαρκούς ξυλείας δεν επιτρέπουν την κατασκευή μεγάλων κουφωμάτων και την κατασκευή μεγάλου μήκους δοκών. Για αυτό και συχνά γίνεται χρήση ενός ενδιάμεσου τόξου (αψίδας) για να στηριχθούν επάνω του τα δοκάρια του δώματος, στις περιπτώσεις που το άνοιγμα είναι μεγαλύτερο από το μήκος τους. Το εσωτερικό των σπιτιών είναι απλό. Συχνά μια υψομετρική διαφορά τονίζει και τη διαφορετική αποστολή ενός τμήματος του εσωτερικού χώρου, όπως αυτού που προορίζεται για τον ύπνο. Τέλος, χαρακτηριστικότερα είναι και τα πλακόστρωτα σοκάκια που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των χωριών του Νησιού.

Το δίκτυο δρόμων που οδηγούσε στα κτήματα και στους τόπους βοσκής θυμίζει ιστό αράχνης. Τις περισσότερες φορές ήταν με καλντερίμι, όπως για παράδειγμα στην Κόρωνο ο παλιός δρόμος από ψηλά στην Πόρτα (υψ. 800 μ.) και ο οποίος επεκτεινόταν στο Γσικαλαριό, στην Κόρωνο, στην Κ. Γειτονιά μέχρι την Λυώνα (υψ. 10μ.). Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Νάξου έχει πλούσια ποικιλία από αρχιτεκτονικά μνημεία, που άφησαν στο πέρασμα τους οι διάφοροι λαοί και πολιτισμοί, αλλά και μια αξιοζήλευτη λαϊκή παράδοση στο χτίσιμο των σπιτιών, των εκκλησιών και δεκάδων άλλων κτισμάτων, συνθέτουν την εικόνα της αρχιτεκτονικής της Νάξου, στο πέρασμα των χρόνων.

Η περίοδος που διαμόρφωσε αποφασιστικά τη Νάξο που βλέπουμε μέχρι και σήμερα, είναι η φράγκικη κυριαρχία με το μεσαιωνικό κάστρο της Χώρας και τους διάσπαρτους σε όλο το νησί επιβλητικούς πέτρινους ενετικούς πύργους. Λευκά κτίσματα διώροφα το πολύ, όπου καμία επιφάνεια δεν είναι επίπεδη και το ένα δίπλα στο άλλο, ενώνουν τις αυλές τους με πλακόστρωτα σοκάκια και σκαλιά. Διακρίνουμε τρεις κατηγορίες κατοικιών: Τα αρχοντικά σπίτια, τα λαϊκά σπίτια και τους πύργους. Τα αρχοντικά σπίτια της χώρας είναι ίσως οι παλαιότερες αστικές κατοικίες σε όλες τις Κυκλάδες τα οποία άνηκαν στους πλούσιους έμπορους. Κύριο χαρακτηριστικό των σπιτιών είναι τα μεγάλα δωμάτια, τα ψηλά ταβάνια, οι μεγάλοι σε πάχος τοίχοι από πέτρα και η εσωτερική πολυτελή διαρρύθμιση. Τα αρχοντικά στις συνοικίες έξω από το Κάστρο χτίστηκαν από πλούσιους Έλληνες. Τα περισσότερα αρχοντικά έχουν φρουριακό χαρακτήρα.

Η άλλη μεγάλη κατηγορία είναι τα λαϊκά σπίτια, που ήταν και ο πιο διαδεδομένος τύπος κατοικίας. Στην απλούστερη μορφή τους αποτελούνται στην ουσία από μόνο ένα μεγάλο μονό χώρο δωμάτιο που χρησίμευε για στέγαση και αποθήκευση αγαθών. Στη συνέχεια προστέθηκαν και άλλα δωμάτια όπως κουζίνα, κρεβατοκάμαρες και το κελάρι για τη φύλαξη προϊόντων. Η κουζίνα έχει το ρόλο της τραπεζαρίας. Η συγκέντρωση της οικογένειας και η υποδοχή του επισκέπτη γίνεται πάντα στην κουζίνα. Εκτός από τα αρχοντικά και τα λαϊκά σπίτια, μια άλλη κατηγορία αποτελούν οι εντυπωσιακοί πύργοι της Νάξου. Οι περισσότεροι χτίστηκαν γύρω στο 1600 από τους Βενετούς, για προστασία από τις λεηλασίες των πειρατών, αλλά και για να επιβάλουν την κυριαρχία στους ντόπιους. Σήμερα σώζονται περίπου 30 τέτοιοι πύργοι οι οποίοι είναι χτισμένοι στις πιο εύφορες καλλιεργήσιμες εκτάσεις της Νάξου. Οι πύργοι είναι όλοι στο χρώμα της πέτρας και του χώματος της γύρω περιοχής, ώστε από μακριά να μην ξεχωρίζουν στο περιβάλλον τους. Το μεγαλεπήβολο ύψος τους αποτελείται από επάλξεις, πολεμίστρες, ζεματιστές, μεγάλες και γερές πόρτες τα οποία καθιστούν το απόρθητο του πύργου.

Εγκεκριμένο είναι το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΓΠΣ) της Χώρας της Νάξου(ΦΕΚ 207/18-3-86). Στην Νάξο υπάρχουν αρκετοί οικισμοί οι οποίοι διατηρούν τη φυσιογνωμία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής των Κυκλάδων. Το ένα τρίτο περίπου των οικισμών του νησιού έχουν χαρακτηριστεί με Προεδρικά Διατάγματα ως παραδοσιακοί οικισμοί και έχουν οριστεί συγκεκριμένοι όροι δόμησης που καθορίζουν την αρτιότητα των οικοπέδων αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κατοικιών με σκοπό την διατήρηση της τοπικής αρχιτεκτονικής και του χαρακτηριστικού χρώματος των Κυκλάδων. Οι οικισμοί αυτοί αφορούν στο 40% περίπου του συνολικού πληθυσμού του νησιού και οι περισσότεροι από αυτούς είναι ορεινοί.

13. Η Αρχιτεκτονική στην Πάρο

Η αρχιτεκτονική στην Πάρο χαρακτηρίζεται από τα παραδοσιακά κλασικά στοιχεία της Κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής. Το λιτό τοπίο, οι καιρικές συνθήκες με κύριο χαρακτηριστικό τους ανέμους, η ανάγκη προστασίας συχνά στο παρελθόν από εισβολείς-κατακτητές, ήσαν τα στοιχεία που επηρέασαν καθοριστικά την αρχιτεκτονική των σπιτιών στην Πάρο. Η ανάγκη για προστασία, κατά τη περίοδο που όργωναν το Αιγαίο οι πειρατές οδηγούσαν τους κατοίκους της Πάρου σε χρωματικές επιλογές της εξωτερικής εμφάνισης των σπιτιών τέτοιες, ώστε να μη διακρίνονται από τους εισβολείς.

Όμως, μετά το τέλος της περιόδου άνθισης της πειρατείας στο Αιγαίο, άρχισαν να χρησιμοποιούν και για τα εξωτερικά βαψίματα κατά κόρον το λευκό χρώμα. Παντού τα πάντα ασβεστωμένα. Τα συχνά ασβεστώματα κατά τη διάρκεια του χρόνου ήταν μέρος, πολλές φορές, εορταστικής προετοιμασίας, κάτι που τηρείται και στις μέρες μας, στα πανηγύρια. Οι αυλές μικρές καλό ασβεστωμένες, συνήθως εσωτερικές, φορτωμένες με λουλούδια. Τα δαιδαλώδη πλακόστρωτα σοκάκια με τους ασβεστωμένους αρμούς είναι χαρακτηριστικό των οικισμών της Πάρου, όπως και τα μικρά "ανοίγματα" που υπάρχουν ανά διαστήματα που πολλές φορές έχουν τη χρήση πλατείας

Αναρίθμητα τα διάσπαρτα εκκλησάκια μέσα και έξω από τους οικισμούς. Στοιχεία μνημείων άλλων εποχών (Αρχαϊκής, Ενετικής, Βυζαντινής εποχής) παρατηρεί κανείς συχνά να έχουν ενσωματωθεί στις λιθοδομές των παραδοσιακών οικισμών της Παροικίας πρωτεύουσας της Πάρου, της Νάουσας, αλλά και της Μάρπησας. Ο λαϊκός τεχνίτης της Πάρου με σεβασμό στο περιβάλλον, έδωσε με τη μαστοριά και τη σοφία του λύσεις για τη διευκόλυνση της

καθημερινότητας, δημιουργώντας ταυτόχρονα κατασκευές με καταπληκτικό αισθητικό αποτέλεσμα, που δείχνουν να είναι προέκταση της παριανής φύσης. Λιτά, μικρά κυβόσχημα σπιτάκια με μικρά πορτοπαράθυρα, χτισμένα το ένα "αγκαλιά" με το άλλο, μονόροφα ή και διώροφα, όπου πρέπει να εξυπηρετηθούν περισσότερες ανάγκες, με μικρά μπαλκόνια. Χαρακτηριστικό στοιχείο, που συναντάμε συχνά σε όλη την Πάρο, είναι το βάλτο που ενώνει κατά πλάτος δύο χώρους. Ο τρόπος συγκέντρωσης του βρόχινου νερού, αλλά και οι διάφοροι τύποι τελειώματος των καπνοδόχων, αποτελούν επίσης στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Τα υλικά κατασκευής που χρησιμοποιούσαν ήταν η πέτρα για την τοιχοποιία από τα νταμάρια της Πάρου, ξύλα, φύκια, καλάμια και χώμα για την οροφή. Ιδιόμορφος είναι και ο εσωτερικός χώρος των σπιτιών στην Πάρο. Χωνευτά στους τοίχους ερμάρια και χτιστοί καναπέδες συμβατοί με την αρχιτεκτονική του σπιτιού. Παρατηρούμε ότι οι οικισμοί αυτοί είναι πιο πολλοί στην Νάξο, αλλά, όχι με μεγάλη διάφορα από την Πάρο. Στην Νάξο τοποθετούνται στο Βόρειο και κεντρικό μέρος του νησιού, ενώ στην Πάρο τοποθετούνται στο Ανατολικό τμήμα.

14. Προβλήματα - Λύσεις

Η Νάξος αντιμετωπίζει τόσο προβλήματα χωροταξικά όσο και με την χωροταξική πολιτική και την τουριστική ανάπτυξη. Η τουριστική ανάπτυξη δεν είναι ισόρροπη παρουσιάζει υψηλό ποσοστό συγκέντρωσης στη Χώρα της Νάξου και στην παράλια ζώνη της Κοινότητας Αγερσανίου ενώ στο υπόλοιπο νησί είναι μικρή έως μη υπάρχουσα. Ο κλάδος τουρισμού έχει αναπτυχθεί απρογραμματίστα και άναρχα. Η τάση για μικρές επενδύσεις και μεγιστοποίηση των οικονομικών ωφελειών περιορίζουν την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Επιπλέον η άναρχη δόμηση με κατασκευή τουριστικών και λοιπών εγκαταστάσεων σε περιοχές που δεν είχαν προετοιμασθεί από άποψη βασικών υποδομών, (ύδρευση, αποχέτευση, οδοποιία) καθώς και σε πολλές περιπτώσεις η παράνομη ανέγερση κτισμάτων, αλλοίωσαν το φυσικό περιβάλλον, την Νησιώτικη Αρχιτεκτονική και γενικά συνετέλεσαν σε μία ανάπτυξη, χαρακτηριζόμενη από τα ασύνδετα με το περιβάλλον κτίσματα, την κακή ποιότητα στις εγκαταστάσεις και τον κακό αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Επιπλέον η συγκέντρωση των εγκαταστάσεων στο ΒΔ και Δυτικό τμήμα του Νησιού συντέλεσε γενικότερα στην άνιση γεωγραφική ανάπτυξη. Η επέκταση της τουριστικής γης χωρίς χωροταξική μελέτη περιόρισε τον χώρο των αγροτικών εγκαταστάσεων, ενώ παράλληλα στέρησε τους λοιπούς τομείς δραστηριότητας από νέους ανθρώπους, που κατά κανόνα προτίμησαν την απασχόληση στον τουρισμό κρίνοντάς την περισσότερο μοντέρνα και κοινωνικά αποδεκτή, αλλά και πιο ξεκούραστη συγκριτικά με αυτήν του αγρότη, του κτηνοτρόφου ή του ψαρά. Επιπλέον στον τομέα της ενέργειας παρατήρησε ότι δεν υπάρχει ισχυρό δίκτυο μεταφοράς ενέργειας στις Κυκλάδες. Στο νησί υπάρχει ένα αιολικό πάρκο το οποίο ανήκει σε ιδιώτη με δυο ανεμογεννήτριες. Να προστατεύεται το περιβάλλον από φαινόμενα κατολισθήσεων και αστοχιών σε πλημμυρικά φαινόμενα. Προκειμένου να γίνει αυτό προτείνεται οριοθέτηση των ρεμάτων ώστε να γίνουν οι απαραίτητες επεμβάσεις. Τέλος τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αριθμητική αύξηση των τουριστών χωρίς όμως να υπάρχει αντίστοιχη αύξηση στην απόδοση και τα οικονομικά οφέλη από τον τουρισμό. Η ύπαρξη σοβαρών ελλείψεων πρώτα σε επιστημονικό προσωπικό και δευτερευόντως σε εξοπλισμό, καθιστά προβληματικό τον τομέα περίθαλψης στο νησί. Μια λύση σε αυτά είναι η σωστή οργάνωση από τον δήμο. Η στελέχωση των νέων Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης καθώς και ο εξοπλισμός τους, είναι αναγκαία και επείγοντα προκειμένου να παίξουν τον καθοριστικό ρόλο που τους αντιστοιχεί στην διαχείριση των δημοτικών λειτουργιών και ιδιαίτερα στην προσπάθεια ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού.

Η Πάρος, ένα νησί μικρής έκτασης και με ορισμένη φέρουσα ικανότητα, αντιμετωπίζει έντονα την προβληματική που εισάγει ο όρος της αειφόρου ανάπτυξης. Όπως όλες οι νησιωτικές κοινωνίες έχουν περιορισμένα μέσα για να αναπτυχθούν οικονομικά. Τις τελευταίες δεκαετίες, οι περισσότερες στράφηκαν στον τουρισμό ως κύρια οικονομική δραστηριότητα. Στην Πάρο, όπως και σε άλλα νησιά, κύριος οικονομικός μοχλός ανάπτυξης είναι πλέον ο οικοδομικός-κατασκευαστικός τομέας και ως τέτοιος είναι επιθυμητός. Ο τρόπος και ο ρυθμός που αυτός αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια δημιουργεί έναν προβληματισμό καθώς οι επιπτώσεις σε άλλες δραστηριότητες τόσο της οικονομίας όσο και της κοινωνίας, αλλά και στο περιβάλλον είναι αισθητές και φαίνεται να αλλοιώνουν το χαρακτήρα του νησιού. Η υπερβολικός αριθμός νέων κατοικιών που κατασκευάζονται και οι απαιτούμενες υποδομές που αυτές συνεπάγονται δημιουργούν προβλήματα στους φυσικούς πόρους αγγίζοντας πολλές φορές τα όρια της επάρκειάς τους. Παράλληλα, η ανεξέλεγκτη δόμηση σε όλο το νησί οδηγεί σε μια ιδιότυπη αστικοποίηση του τοπίου αντίθετη με το οικείο κυκλαδίτικο τοπίο, που αλλοιώνει τον μοναδικό χαρακτήρα του νησιού, εκείνον που προσελκύει τους τουρίστες κάθε χρόνο, αλλά και τους εποχιακούς κατοίκους του που θέλησαν να κατασκευάσουν μια από αυτές τις παραθεριστικές κατοικίες. Συνεπώς, δημιουργείται ένας προβληματισμός για το μοντέλο ανάπτυξης που ένα νησί σαν τη Πάρο μπορεί και χρειάζεται να ακολουθήσει, καθώς το σημερινό αποφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη προς το παρόν, αναγκαία για την ευημερία του νησιού, αλλά φαίνεται να δοκιμάζει την φέρουσα ικανότητά του και να θέτει σε κίνδυνο την βιωσιμότητα της κύριας αξίας που προσελκύει αυτήν την οικονομική δραστηριότητα, δηλαδή του ιδιαίτερου φυσικού κάλλους του. Σημαντικό βήμα για την οριοθέτηση των χρήσεων γης και κατ' επέκταση των συνεπαγόμενων οικονομικών δραστηριοτήτων σε αυτές, είναι το υπό μελέτη «Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο» του νησιού. Ένα τέτοιο σχέδιο προϋποθέτει την εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας του νησιού, ώστε να διευκολυνθεί η ανάπτυξη του νησιού λαμβάνοντας υπόψη την επάρκεια των φυσικών του πόρων και τις περιοχές που χρειάζεται να διατηρηθούν ή να προστατευθούν. Έτσι, μπορεί να εξασφαλιστεί η ανάπτυξη του νησιού σε βάθος χρόνου και να αποφευχθεί η μακροπρόθεσμη υποβάθμισή του. (Ραγκούσης Ι., 2007). Σε αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζεται επίσης η ανάγκη θέσπισης βασικών κανόνων λειτουργίας των επιχειρήσεων στο νησί ώστε να αποφευχθούν γενικά προβλήματα που επηρεάζουν τη συνολική εικόνα και αειφορική προοπτική του νησιού.

Τέτοιοι κανόνες έχουν σχέση με την εικόνα των καταστημάτων σε αξιόλογες τουριστικές περιοχές του νησιού (αρχιτεκτονική τους, ταμπέλες, είδος καθισμάτων, έκταση που αυτά καταλαμβάνουν σε δημόσιο χώρο κλπ.), με κανόνες υγιεινής που να εξασφαλίσουν ενιαίο επίπεδο ποιότητας στο νησί, με την εξοικονόμηση του νερού, όπως και με τον τρόπο δόμησης των παραθεριστικών κατοικιών ώστε να συνάδουν με το χαρακτήρα του νησιού (Κουζούμης Ι., 2007)

15. Συμπεράσματα

Στη Νάξο τα χωριά παραμένουν παραδοσιακά, γιατί το κτίσιμο τους βασίστηκε στο κλίμα, τη μορφολογία του εδάφους, τις ανάγκες, στο κουμάντο του χωριανού μάστορα και στα υλικά του γειτονικού βουνού και ποταμιού. Η Νάξος σαν εικόνα δεν ξεφεύγει από την κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική. Στη Νάξο οι υπηρεσίες που λειτουργούν στο Νησί, πέραν αυτών του Επαρχείου και των ΟΤΑ, αναφέρονται το κέντρο (Αθήνα ή Σύρο), δεν έχουν δυναμικό ρόλο στην τοπική ανάπτυξη, αλλά βοηθούν στην διαχείριση των στοιχειωδών κρατικών λειτουργιών. Αντίθετα οι υπηρεσίες του Επαρχείου και των ΟΤΑ, πέραν της διαχείρισης των καθημερινών αναγκών των κατοίκων έχουν ουσιαστική συμμετοχή στην τοπική ανάπτυξη.

Στην Πάρο η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται από τα παραδοσιακά κλασικά στοιχεία της Κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής. Το λιτό τοπίο, οι καιρικές συνθήκες με κύριο χαρακτηριστικό τους ανέμους, η ανάγκη προστασίας συχνά στο παρελθόν από εισβολείς-κατακτητές, ήσαν τα στοιχεία που επηρέασαν καθοριστικά την αρχιτεκτονική των σπιτιών στην Πάρο. Συγκρίνοντας τα δύο νησιά, παρατηρούμε ότι έχουν πολλά κοινά μεταξύ τους. Από τα έθιμα έως τα παραδοσιακά προϊόντα που παράγει το κάθε νησί είναι σχετικά παρόμοια. Και τα δύο έχουν μεγάλη αυτονομία στην παραγωγή αγροτικών προϊόντων όπως τα τυριά και τα οινοπνευματώδη. Όμως διαφέρουν στην κτηνοτροφία, καθώς η Νάξος έχει μεγάλη κτηνοτροφία βοοειδών και προβατοειδών, ενώ η Πάρος δε διαθέτει μεγάλο αριθμό. Για να προβληθεί ο αγροδιατροφικός πολιτισμός βάση της Σύμβασης της UNESCO για την διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, πρέπει να συνδράμουν οι συνεταιρισμοί (αγροτικοί, γυναικείοι, κ.α.), παραγωγοί παραδοσιακών προϊόντων, στελέχη μουσείων και πολιτιστικών φορέων που ενδιαφέρονται για την ανάδειξη της αγροδιατροφική παράδοσης από φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης και τοπικών θεσμών (www.ekt.gr/el/news2057)

Στη Νάξο τα χωριά παραμένουν παραδοσιακά, γιατί το κτίσιμο τους βασίστηκε στο κλίμα, τη μορφολογία του εδάφους, τις ανάγκες, στο κουμάντο του χωριανού μάστορα και στα υλικά του γειτονικού βουνού και ποταμιού. Η Νάξος σαν εικόνα δεν ξεφεύγει από την κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική. Στην Πάρο η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται από τα παραδοσιακά κλασικά στοιχεία της Κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής. Το λιτό τοπίο, οι καιρικές συνθήκες με κύριο χαρακτηριστικό τους ανέμους, η ανάγκη προστασίας από εισβολείς-κατακτητές στο παρελθόν ήσαν τα στοιχεία που επηρέασαν καθοριστικά την αρχιτεκτονική των σπιτιών στην Πάρο. Στη Νάξο οι υπηρεσίες που λειτουργούν στο Νησί, αναφέρονται στο κέντρο (Αθήνα ή Σύρο) και δεν έχουν δυναμικό ρόλο στην τοπική ανάπτυξη, αλλά βοηθούν στην διαχείριση των στοιχειωδών κρατικών λειτουργιών. Αντίθετα οι υπηρεσίες του Επαρχείου και των ΟΤΑ, πέραν της διαχείρισης των καθημερινών αναγκών των κατοίκων έχουν ουσιαστική συμμετοχή στην τοπική ανάπτυξη. Η περιορισμένη οργανωτική δομή κρατικών και ιδιωτικών τομέων δυσχεραίνει την υλοποίηση συνεργασιών πολιτισμού και δημιουργικότητας με την επιστήμη, την τεχνολογία και τις επιχειρήσεις. Γι' αυτό χρειάζεται ενθάρρυνση για συνεργασία σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο καθώς η πολιτιστική διαχείριση μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην αντιμετώπιση πολλών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η Ελλάδα γενικά και η Πάρος-Νάξος ειδικά.

Τα μουσεία ως φορέας πολιτισμικής διαχείρισης συμβάλλουν θετικά στις περιοχές που αναπτύσσονται. Τα τελευταία χρόνια τα μουσεία αποτελούν βασικό άξονα πολιτικής πολιτισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο. Μπορούν να αποφέρουν οφέλη στην οικονομική ανάπτυξη και τουριστική αξιοποίηση περιοχών καθώς και την επικοινωνία και τη σχέση των μουσείων με το κοινό τους. Στη σημερινή εποχή, τα μουσεία επαναπροσδιορίζουν το ρόλο τους και λειτουργούν με βάση τις σύγχρονες απόψεις διοίκησης και διαχείρισης, ακολουθώντας μια εκπαιδευτική πολιτική στην οποία ενσωματώνουν επικοινωνιακές πρακτικές, εφαρμόζουν εκπαιδευτικές δράσεις με τις οποίες μετατρέπονται σε χώρους ψυχαγωγίας, μάθησης, και κοινωνικής συναναστροφής (Καλοφρίδης Βασίλειος, 2012).

Τα δύο νησιά έχουν σχεδόν τον ίδιο αριθμό μουσείων και διαθέτουν πλήθος μνημείων λόγω της πλούσιας και συνεχούς ιστορίας τους κατά τη διάρκεια των αιώνων. Η Νάξος και η Πάρος οφείλουν να προβάλλουν τη νησιωτική τους ταυτότητα, να ενισχύσουν τη συνεργασία τους μέσα από πολιτιστικές οργανώσεις σε τοπικό και διεθνές επίπεδο και να δώσουν ώθηση στην τοπική καλλιτεχνική δημιουργία. Να επωφεληθούν από τις ευκαιρίες που προσφέρει η ενιαία ψηφιακή αγορά καθώς «ο κυβερνοχώρος δεν αδυνατίζει το τοπικό αντίθετα ενισχύει την

αναζήτηση της τοπικής ταυτότητας. Το τοπικό επίπεδο αναδύεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και ακριβώς λόγω αυτής» (Λεοντίδου Λ., 2007)

16. Βιβλιογραφία

- Αλιπράντης Νίκος, «Η Πάρος τον 17ο αιώνα»
Αραβαντινού Αθαν., Πολεοδομικός σχεδιασμός, για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου, Συμμετρία, Αθήνα 1997
- Βασικές Έννοιες της Μουσειολογίας, επιμ. Andre Desvallees και Francois Mairesse, Armand Colin
- Γαϊτάνης Χρήστος, Ερευνητής, Ερευνητικό έργο: «Έρευνα για την αειφόρο ανάπτυξη στην Πάρο», ΑΘΗΝΑ 2007
- Δημητροκάλλης Γεώργιος, «Μεγαλιτικά μνημεία στη Νάξο»
Καλοφρίδης Βασίλειος, 2012, Ο Εκπαιδευτικός Ρόλος του Μουσείου στο Σύγχρονο Κοινωνικό και Πολιτισμικό Περιβάλλον, e-Περιοδικό Επιστήμης και Τεχνολογίας
- Καψή Ε., «Όλος ο κόσμος σε ένα νησί, Νάξος Ελλάδα», Ιούνιος 2013, εκδ. Δήμος Νάξου και Μικρών Κυκλάδων
- Κεφαλληνιάδης Νίκος, «Ταξίδια στο Αιγαίο»
Κόκκινου Αικατερίνη, Παρουσίαση ppt, Εκπαίδευση, Ανθρώπινο Δυναμικό & Αποτελεσματικότητα: Η Εφαρμογή των Σύγχρονων Μεθόδων και Εργαλείων στις χώρες της Ε.Ε.”, INNOVIS 2017
- Κουράγιος Γιάννος, «Η ιστορία της Πάρου μέσα από τις παλαιές και πρόσφατες ανασκαφές»
Λεοντίδου Λίλα, Αύγουστος 2007, Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιτημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας, εκδ. Ελληνικά Γράμματα
- Τέρψη Μαρία, Πτυχιακή, θέμα: «Χωροταξικός Σχεδιασμός: το πλαίσιο στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση», Θεσσαλονίκη 2014
- Τσαβλης Α. Παναγιώτης, 29 2008, Πολιτιστική διαχείριση και πολιτιστικό μάρκετινγκ [Cd-rom] : η περίπτωση των μουσείων ως πολιτιστικά ιδρύματα στην κοινωνία των πληροφοριών και της γνώσης : [Διπλωματική διατριβή], Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- ΥΠΕΧΩΔΕ, Έκθεση-Εισήγηση για το Γενικό πλαίσιο του Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης, Ιανουάριος 2000
- Συνεντεύξεις: Εξωτερικές πηγές Πολεοδομία Νάξου και Πάρου μικρη συνέντευξη κάποιων τουριστικών μαγαζιών και ερωτήσεις από 2 αρχιτεκτονικά γραφεία Α. Κοντόπουλος και Α. Κουφόπουλος.
- Συνέντευξη Καραπάτη-Χατζηπέτρου Αργυρώ, Γεωλογικό Μουσείο Απεράθου Γεωδίφης, Το "γεωλογικό" χωριό του Μανώλη Γλέζου, <http://www.geodifhs.com/kappaomegaiotaalpha/328>
- Μέγα Χριστίνα, 7 Ιουλίου 2017, Νησίδα Μουσείων στο επιβλητικό Κάστρο Χώρας Νάξου, http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/notio_aigaio/nisida-mousion-sto-epivlitiko-kastro-choras-naxou/
- Μοντέλα Πολιτιστικής Διοίκησης, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης (www.ekdd.gr/files/ergasies_esdd)
<http://www.naxos.gr/gr/naxos/axiotheata/mouseia/article/?aid=245>
http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3302
<http://www.paros.gr/el/ti-tha-kanw/shmeia-endiaferontos/mouseia/193-arxaiologiko-mouseio-parou.html>

<http://www.golden-greece.gr/politismos/anthemlaografiko.html>
<http://aboutparos.gr/paros/history.php>
<http://users.sch.gr/levogianni/ethima%20Naxou.pdf>
http://www.golden-greece.gr/places/kyklades/paros/paros_paros.html
[http://winesurveyor.weebly.com/tour1805-2.html,](http://winesurveyor.weebly.com/tour1805-2.html)
<http://www.greekgastronomyguide.gr/item/kazanies-paros/>
<http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=515&language=el-GR>
<http://sete.gr/el/poioi-eimaste/istoriko/>
<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%AC%CF%81%CE%BF%CF%82>
<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9D%CE%AC%CE%BE%CE%BF%CF%82>
<http://www.portobello-naxos.com/cosa-vedere.htm>
<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CE%BE%CE%AF%CE%B1>
<http://www.chorotaxia.gr/cgi-bin/pages/index.pl?arlang=Greek>
<http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=228>
<http://community.parosweb.com/page/2362157:Page:1181>
<http://thisisnaxos.gr/page.aspx?itemID=SPG20>
<http://www.naxos.gr/gr/naxos/gnorizodas-ti-naxo/arhitektoniki/>
<http://aboutparos.gr/paros/architecture.php>
<http://sete.gr/>
<http://www.epixeiro.gr/article/10594>
https://el.wikipedia.org/wiki/Κυκλαδικός_πολιτισμός
www.ekt.gr/el/news2057

Κεφάλαιο 18:

Μαζικός Τουρισμός στη Νάξο και στη Πάρο: Υπάρχουσα Κατάσταση – Δυνατότητες και Προοπτικές

Βασιλική Βασιλοπούλου

Κασσιανή Μαρία Οικονομάκη

Έννα Νένοβα

Θερινό Σχολείο Νάξου: Μανόλης Μαρμαράς

Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Πολιτιστική Διαχείριση, Εκπαίδευση και Τοπική Ανάπτυξη - innovis2017

Περίληψη:

Η νέα τάξη πραγμάτων στην τουριστική αγορά, σε συνδυασμό με το σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον επιβάλλουν ένα σχεδιασμό ενός μοντέλου τουριστικής ανάπτυξης αξιοποιώντας τη τωρινή κατάσταση αλλά και βελτίωσης με στόχο την επισκεψιμότητα των τουριστικών προορισμών μακροχρόνιος και την τοπική ανάπτυξη.

Για να συμβεί, όμως αυτό απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η αρμονική συνεργασία των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και του ιδιωτικού τομέα. Παρακάτω, γίνεται μια σύγκριση ανάμεσα στα νησιά της Νάξου και της Πάρου, δίνοντας ένα ορισμό του εναλλακτικού και μαζικού τουρισμού διευκρινίζοντας πως απαιτείται υψηλή χρήση τεχνολογιών πληροφορικής και διαδικτύου καθώς και γνώση τεχνικών marketing για την προσέλκυση ειδικών τμημάτων της αγοράς, και την αναγκαιότητα κοινών δράσεων που θα μειώσουν τον τοπικό ανταγωνισμό σε επίπεδο κλάδου, τέλος παρουσιάζονται προτάσεις εναλλακτικού τουρισμού στις περιοχές μελέτης.

Λέξεις-Κλειδιά: Τουρισμός, τοπική ανάπτυξη, μορφές τουρισμού

1. Εισαγωγή

Η επίδραση του αυξημένου αριθμού παραθεριστών στην τοπική κοινωνία είναι καθοριστική και διαθέτει και αρνητικές και θετικές επιρροές. Σε γενικές γραμμές θετικές θεωρούνται οι οικονομικές και κοινωνικές συναλλαγές και συνεργασίες, η ανάδειξη νέων θέσεων εργασίας και τομέων υπηρεσιών και απασχόλησης καθώς και η επαφή με άτομα διαφορετικής εθνικότητας, κουλτούρας και αντιλήψεων. Στα αρνητικά συγκαταλέγονται κυρίως οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις, οι κοινωνικές συγκρούσεις, η εγκατάλειψη παραδοσιακών αξιών, οι νέες καταναλωτικές συνήθειες και ο όχλος στους χώρους όπου συγκεντρώνονται οι τουρίστες. Ο τουρισμός διακρίνεται σε μαζικό και εναλλακτικό. Ο μαζικός τουρισμός αποτελεί πίεση προς το περιβάλλον. Έχει συνδεθεί με την ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη. Δημιουργεί διαφόρων ειδών ρυπάνσεις όπως θαλάσσια, ρύπανση των υπόγειων υδάτων. Το έδαφος διαβρώνεται, καταπατούνται οι βιότοποι και επίσης υπάρχει παράνομη δόμηση και άναρχη οικιστική ανάπτυξη. Οι επενδύσεις που αφορούν τις νέες κλίνες και οικοδομήματα θα πρέπει πάντα να υλοποιούνται βάσει σωστού σχεδιασμού και με μέτρο σε περιοχές που διαθέτουν τα απαραίτητα στοιχεία, καθώς και σε τουριστικά αναπτυσσόμενες. Οι επενδύσεις πάνω σε ήδη υπάρχοντα καταλύματα θα πρέπει να είναι πιο συνεχείς και να συνάδουν με τις ανάγκες της κάθε επιχείρησης. Τέλος, στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ 2007-2013, το πρώτο πρόγραμμα (Ενίσχυση Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων από τα Περιφερειακά Προγράμματα Τουριστικών Προϊόντων) όπου και στο οποίο οι τράπεζες θα είναι εκείνες που θα έχουν τον μεσολαβητικό ρόλο βρίσκεται ακόμα σε στάδιο προδημοσίευσης. Ως βασικός σκοπός ορίζεται η προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής ευημερίας καθώς και την γενική ανάπτυξη της περιφέρειας. Παράλληλα αποσκοπεί, και σε μια αποκέντρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων Νάξου – Πάρου.

2. Γεωμορφολογικά Στοιχεία

Η Νάξος ανήκει στις Κυκλάδες με έκταση 430 τετρ. χλμ. Όσον αφορά την ορεινή περιοχή καταλαμβάνει τα 246 τετρ. χλμ. και η ημιορεινή τα 41 τετρ. χλμ. με υψηλότερες κορυφές των βουνών έχουν ύψος 1000 μέτρα περίπου, που είναι και το μεγαλύτερο υψόμετρο στις Κυκλάδες. Το νησί της Νάξου ανήκει γεωλογικά στην Αττικοκυκλαδική μάζα αποτελείται από κρυσταλλοσχιτώδη και εκρηξιγενή πετρώματα. Καθώς, ξεχωρίζει για την μακρόχρονη ιστορία της από τις παλαιότερες εστίες πολιτισμού ως Κέντρο επικοινωνίας και συνδιαλλαγής με έντονη και συνεχή πολιτιστική παρουσία στον ελληνικό χώρο από την 3η χιλιετία π.Χ. έως σήμερα, με πληθυσμό 14.858 χιλ. Σε αντίθεση με την Πάρο που έχει έκταση 195 χλμ. και ελλειψοειδές σχήμα με μέγιστο άξονα ΒΒΑ-ΝΝΔ. Το μεγαλύτερο υψόμετρο φτάνει τα 771 μέτρα στον Προφήτη Ηλία - Άγιοι Πάντες. Βορειοανατολικά, στον όρμο της Νάουσας καθώς και στην Παροικιά οι ακτές είναι πλούσιες με ωραίες παραλίες. Η συνολική έκταση κατά τη μορφή αναγλύφου των εδαφών της Πάρου σε ποσοστά είναι η εξής :22,0% είναι πεδινά, 62,7% ημιορεινά, 15,3% ορεινά. Τα εδάφη θεωρούνται πετρώδη και γενικά φτωχά με μόνη εξαίρεση τις περιοχές στο ανατολικό μέρος του νησιού, όπου υπάρχουν αρδευόμενες γεωργικές καλλιέργειες. Επειδή, τα καλλιεργούμενα εδάφη στην Πάρο βρίσκονται σε κεκλιμένο επίπεδο, με κλίσεις από 1%-12%, δημιουργήθηκαν αναβαθμίδες με ξηρολιθοδομές ύψους μέχρι 2 μέτρων. Με πληθυσμό κατά την απογραφή του 2011, με 13.710 κατοίκους.

3. Γενικά Οικονομικά Στοιχεία Νάξου και Πάρου

Η περιοχή της Νάξου χαρακτηρίζεται για τον αγροτικό της χαρακτήρα. Οι κάτοικοι ασχολούνται με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Ενώ στο ορεινό τμήμα μεγάλο μέρος του

πληθυσμού απασχολούνταν με την εξόρυξη της σμύριδας. Το ορεινό αυτό τμήμα, που είναι και το μεγαλύτερο σε έκταση σε σχέση με το υπόλοιπο νησί, αντιμετωπίζει σήμερα σοβαρά προβλήματα στους τομείς απασχόλησης-εισοδήματος με αποτέλεσμα την συνεχή μείωση του ενεργού πληθυσμού στην περιοχή της ορεινής Νάξου. Στην παραθαλάσσια ζώνη αναπτύσσονται νέες οικονομικές δραστηριότητες που δημιουργούν αρκετές εποχιακές θέσεις εργασίας στους τομείς : του τουρισμού (ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα δωμάτια, διαμερίσματα), της οικοδομικής δραστηριότητας, της εστίασης – αναψυχής και των υπηρεσιών (διανομή, ασφάλειες, λοιπές υπηρεσίες). Έτσι τα εισοδήματα και το επίπεδο της ποιότητας ζωής στην παραθαλάσσια ζώνη συνεχώς αυξάνονται αντίθετα με την ορεινή ζώνη την οποία σταδιακά εγκαταλείπει ο πληθυσμός καθώς και τα εισοδήματα σε σχέση με το υπόλοιπο του νησιού.

Ενώ στο δήμο της Πάρου βλέπουμε ότι η ενασχόληση με τον τομέα της γεωργίας περιορίζεται κυρίως στην αμπελοργία, την καλλιέργεια κριθαριού και ελιάς καθώς και σανοδοτικών ψυχανθών όπως της βρώμης και του βίκου. Το νησί είναι ζώνη ανωτέρας ποιότητας για τα αμπέλια του και συγκεκριμένα για τις ποικιλίες που καλλιεργούνται <<Μονεμβασια>> και <<Μαντηλαρια>>. Στον κλάδο της κτηνοτροφίας έχουμε κυρίως εκτροφή βοοειδών και αιγοπροβάτων κυρίως για την παραγωγή γάλακτος, τυροκομικών και κρέατος. Τα προϊόντα που παράγονται διακινούνται εντός του νησιού εκτός από την κρέμα γάλακτος και τη γραβιέρα που διακινούνται και στην υπόλοιπη χώρα. Ο δυναμικότερος κλάδος του πρωτογενή τομέα είναι η αλιεία όχι τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο σε σύγκριση με τα απασχολούμενα άτομα σε αυτόν τον τομέα. Τα πρωταρχικά αλιευτικά κέντρα της Πάρου είναι αρχικά, η Νάουσα, που είναι και το πρώτο στην περιφερειακή ενότητα των Κυκλάδων και έπειτα οι οικισμοί της Μάρπησας, της Παροικιάς, της Αγκαιριάς και του Αρχίλοχου. Στον δευτερογενή τομέα παραγωγής κυριαρχεί κυρίως τον κλάδο των κατασκευών και της οικοδομής. Το κομμάτι αυτό μαζεύει υψηλό ποσοστό εργαζομένων λόγω της κτίσης ξενοδοχειακών μονάδων ή μικρότερων τουριστικών καταλυμάτων.

4. Προβλήματα

Τα προβλήματα που εμφανίζονται στον τομέα του Τουρισμού της Νάξου και της Πάρου θα λέγαμε πως είναι αρκετά και αναλόγως με τον τρόπο που η κάθε χώρα επιθυμεί να αναπτύξει τον τουριστικό της τομέα. Λόγω της έντονης εποχικότητας μόνο ένα μικρό ποσοστό του συνολικού δυναμικού απασχολείται σε ετήσια βάση, ενώ παράλληλα αυξάνεται η ανεidικευτη και η παραοικονομική απασχόληση θέσεις χαμηλής ειδίκευσης στις οποίες κυρίαρχη είναι η απασχόληση αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Συνακόλουθα με βάση των όσων καταγράφονται στον τομέα του ελληνικού τουρισμού, θα λέγαμε πως τα σημαντικότερα προβλήματα στον τομέα του τουρισμού της Νάξου και της Πάρου αναφέρονται ως εξής:

- Αναγκαιότητα Σχεδίου Μάρκετινγκ για τους Τοπικούς Φορείς της Νάξου και Πάρου και με Σκοπό την Ανάπτυξη Εναλλακτικού Μορφών Τουρισμού και τα Σχετικά Καταλύματα.
- Η απειλή εισόδου νέων καταλυμάτων εναλλακτικού τουρισμού σε Γειτονικά νησιά.
- Η απειλή των υποκατάστατων υπηρεσιών από άλλες ξενοδοχειακές μονάδες στα Νησιά της Χώρας
- Η διαπραγματευτική δύναμη των πελατών
- Η διαπραγματευτική δύναμη των προμηθευτών
- Ο ανταγωνισμός μεταξύ των καταλυμάτων υπαίθρου του ίδιου κλάδου.
- Στρατηγικές Φορέων και Καταλυμάτων Υπαίθρου με σκοπό την
- Ανάπτυξη Εναλλακτικών Μορφών Τουρισμού στη Νάξο και Πάρο.
- Ενέργειες για Μικρές Επιχειρήσεις και Λοιποί Τομείς Οικονομίας Νάξου Πάρου

- Ενέργειες Προστασίας Ανάδειξης και Αξιοποίησης Φυσικής και
- Πολιτιστικής Κληρονομιάς Νάξου και Πάρου

Ο εναλλακτικός τουρισμός αποτελεί αειφορικό τουρισμό που προσπαθεί να επιτύχει την τομή ανάμεσα στην ανάπτυξη και την τήρηση της τουριστικής φέρουσας ικανότητας. Στόχος του είναι η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη. Με τον όρο αειφορικότητα εννοούμε ότι αφορά την διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και την βιωσιμότητα του τουρισμού. Πιο κάτω θα αναλυθούν οι μορφές μαζικού και εναλλακτικού τουρισμού όσον αφορά την Νάξο και την Πάρο.

5. Ο Τουρισμός των Περιοχών Μελέτης

Όσον αφορά τις αφίξεις στην Νάξο, οι τουρίστες που καταφθάνουν είναι μέσου εισοδήματος. Στην μεγάλη τους πλειοψηφία οι τουρίστες-επισκέπτες της Νάξου είναι Ευρωπαίοι ενώ οι Έλληνες αποτελούν το 25% των πελατών των τουριστικών μονάδων. Οι χώρες απ' τις οποίες καταφθάνουν στο νησί χιλιάδες επισκέπτες κάθε χρόνο είναι οι εξής: Γερμανία, Αυστρία, Αγγλία, Ιταλία, Γαλλία καθώς και οι σκανδιναβικές χώρες όπως Νορβηγία και Σουηδία. Το 40% των επισκεπτών προέρχονται από την Γερμανία και την Αυστρία, οι οποίοι επιλέγουν την χαμηλή περίοδο δηλαδή Μάιο και Σεπτέμβριο.

Από την άλλη η Πάρος από μία γενική προσέγγιση των τουριστών που κατέφθασαν στο νησί παρατηρούμε πως υπάρχει σταδιακή αύξηση από τον Απρίλιο με κορύφωση τον Ιούλιο και τον Αύγουστο κι έπειτα αρχίζει η σταδιακή μείωση με πολύ έντονη την εμφάνιση της τον Οκτώβρη (1999-2005). Συμπερασματικά, βλέπουμε πως η τουριστική περίοδος στην Πάρο έχει διάρκεια 6 μήνες με αποκορύφωμα τους 2μήνες του Ιουλίου και του Αυγούστου.

6. Προτάσεις Ανάπτυξης Εναλλακτικού Τουρισμού στην Νάξο

- **Αγροτουρισμός:** Ο αγροτουρισμός είναι ειδική μορφή τουρισμού υπαίθρου. Συνιστάτε στο σύνολο των δραστηριοτήτων οι οποίες συνδέονται με την αγροτική παραγωγή και το πολιτιστικό περιβάλλον των αγροτικών περιοχών, τις αγροτικές ασχολίες, τα τοπικά προϊόντα, την παραδοσιακή κουζίνα και τοπική γαστρονομία, καθώς και την παροχή υπηρεσιών φιλοξενίας και εστίασης σε χώρους ενοποιημένους ή μη με αγροτικές εγκαταστάσεις (Ορισμός, Υπ. Αγροτικής Αν. και τροφίμων). Οι αγρότες της Νάξου μπορούν να αξιοποιήσουν τις παραδοσιακές κατοικίες ή φάρμες τους για να φιλοξενήσουν τους τουρίστες τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό. Σκοπός αυτής της μορφής τουρισμού είναι η εκμετάλλευση της υπάρχουσας υποδομής ή τουλάχιστον της ύπαρξης του παραδοσιακού χαρακτήρα με την ύπαρξη της προσωπικής επαφής αγρότη - επισκέπτη και ηρεμία σ' ένα φυσικό περιβάλλον. Επίσης μπορεί να συνδυαστεί με άλλες δραστηριότητες που να καλύπτουν τα ενδιαφέροντα των επισκεπτών όπως τα οδοιπορικά, η ποδηλασία, η ιππασία τα μαθήματα μαγειρικής της τοπικής κουζίνας και οι παραδοσιακές ασχολίες των κατοίκων.

- **Περιηγητικός τουρισμός:** Ο περιηγητικός τουρισμός αφορά περιηγήσεις στην φύση. Ο σκοπός του μπορεί να είναι φυσιολατρικός δηλαδή να θαυμάσει κανείς τις ομορφιές της φύσης αλλά και για λόγους υγείας μιας και το περπάτημα βοηθάει στην λειτουργία του οργανισμού. Αφορά ορειβασίες μεγάλων διαδρομών. Στην Νάξο υπάρχουν πολλές διαδρομές οι οποίες έχουν αποτυπωθεί και σε χάρτες μέσα από τις οποίες μπορεί κανείς να θαυμάσει το φυσικό περιβάλλον αλλά και να έρθει σε επαφή με την ιστορία και τον πολιτισμό του νησιού. Επίσης μπορεί κανείς να γνωρίσει τα αρχαία μνημεία, τους μεσαιωνικούς πύργους, τις παραδοσιακές αγροικίες, τα μοναστήρια, τις εκκλησίες και τα ξωκλήσια και άλλα πολλά.

Υπάρχουν αρκετές διαδρομές όπως η διαδρομή Κόρωνος -Απόλλωνας, η διαδρομή Κυνίδαρος -

Εγγάρες, η διαδρομή Δανακός - Τραγαία κλπ στις οποίες ο περιηγητής αντικρίζει πλούσια βλάστηση, διάφορες εκκλησίες και μνημεία.

Ο πολιτιστικός τουρισμός αφορά τους τουρίστες οι οποίοι αναζητούν να γνωρίσουν νέους πολιτισμούς, ήθη και έθιμα.

- **Οικοτουρισμός:** Οι βιότοποι που υπάρχουν στην Νάξο αποτελούν παράγοντα ανάπτυξης οικοτουρισμού και έναυσμα για σχολικές- εκπαιδευτικές εκδρομές καθώς και επιστημονικές ή οικολογικές συναντήσεις. Εφόσον έχουν ενταχθεί δύο περιοχές στο δίκτυο Φύση (Natura) 2000, η περιοχή της κεντρικής ορεινής Νάξου και η νότια παραλιακή ζώνη του νησιού (Ζεϋς και Βίγλα έως Μαυροβούνι) και η Αλυκή της Νάξου. καθώς υπάρχει η δυνατότητα παρατήρησης της εξαιρετικής εναλλαγής των τοπίων, με τα λευκά χωριά, το πράσινο των βουνών ή τους ξηρούς βράχους, τις μεγάλες δαντελένιες ακρογιαλιές συγκεκριμένα τις αμμοθίνες - αμμόλοφους στις παραθαλάσσιες περιοχές του Πυργακίου και της Ψιλής Άμμου.

- **Πολιτιστικός τουρισμός:** Αφορά τα άτομα που επιθυμούν να κατανοήσουν τον χαρακτήρα ενός τόπου και τον πολιτισμό περιλαμβάνοντας:

- Την ιστορία και την αρχαιολογία.
- Τον λαό και τον τρόπο ζωής του νησιού.
- Την πολιτιστική εξέλιξη.
- Τις τέχνες και την αρχιτεκτονική.
- Το φαγητό, το κρασί και την τοπική παραγωγή.
- Την κοινωνική, οικονομική και πολιτική δομή.
- Τα διάφορα φεστιβάλ και εκδηλώσεις

- **Συνεδριακός τουρισμός:** Η Νάξος αποτέλεσε φυσικό εργαστήριο για την εκπαίδευση μεταπτυχιακών φοιτητών αναφορικά με περιβαλλοντικές καταστροφές. Το σεμινάριο με τίτλο «Μελέτη και αποκατάσταση περιβάλλοντος από φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Erasmus+, με ακρωνύμιο LANDCARE. Η θερμή φιλοξενία αποτέλεσε τον πρώτο παράγοντα και οι ομορφιές του νησιού, η ιστορία που έχει ο χώρος που διεξήχθη το συνέδριο. Υπήρξαν αρκετά προβλήματα τα οποία καλύφθηκαν από τα θετικά του νησιού και όλα αυτά που προσέφεραν ο δήμος και η τοπική κοινωνία. Ένα από τα προβλήματα είναι ότι η Νάξος δεν διαθέτει μεγάλο αεροδρόμιο και ναυλώθηκαν διάφορες πτήσεις για την μεταφορά των Συνέδρων. Το συνέδριο διεξήχθη σε 6 παράλληλες αίθουσες στο Κάστρο της Χώρας Νάξου. Ο πρόεδρος και διεθνών σύμβουλος της Zita Congress ανέφερε ότι αυτό το event δεν είναι ένα κλασικό τουριστικό γεγονός. Είναι επιστημονικό, κοινωνικό, οικονομικό. Η Νάξος είναι σημαντικό να κεφαλαιοποιήσει αυτό το γεγονός διότι τα αποτελέσματα από το συγκεκριμένο είδος τουρισμού είναι πολύ θετικά.

- **Γαστρονομικός τουρισμός:** Η γαστρονομία θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως τουριστικό προϊόν και συνεπώς να ενταχθεί στο χαρτοφυλάκιο των προϊόντων του ελληνικού τουρισμού. Η ανάπτυξη της ως τουριστικού προϊόντος δεν απαιτεί επενδύσεις σε εγκαταστάσεις και πάγια. Χρειάζεται επενδύσεις σε ενέργειες μάρκετινγκ. Η γαστρονομία ως τουριστικό προϊόν διευρύνεται και πέρα από το συνδυασμό καλού φαγητού με καλό κρασί ή άλλα ποτά, περιλαμβάνοντας τη συμμετοχή σε μαθήματα μαγειρικής, την αγορά χαρακτηριστικών τοπικών προϊόντων γαστρονομίας, την επίσκεψη σε τοπικές αγορές τροφίμων, την επίσκεψη σε χώρους παραγωγής τροφίμων ή ποτών (π.χ. σε οινοποιεία ή τυροκομεία), τη συμμετοχή σε γαστρονομικές γιορτές και φεστιβάλ, την πραγματοποίηση περιηγήσεων. Επομένως τα κυριότερα προϊόντα για τα οποία φημίζεται η Νάξος έχοντας κατ' επέκταση και την μεγαλύτερη κατανάλωση είναι τα μυρωδικά, το ελαιόλαδο, η πατάτα, τα γαλακτοκομικά προϊόντα, το κίτρο, το θυμαρίσιο μέλι και το κρασί. Πρώτα στη λίστα, τα τυριά και οι πατάτες τους. Η γραβιέρα

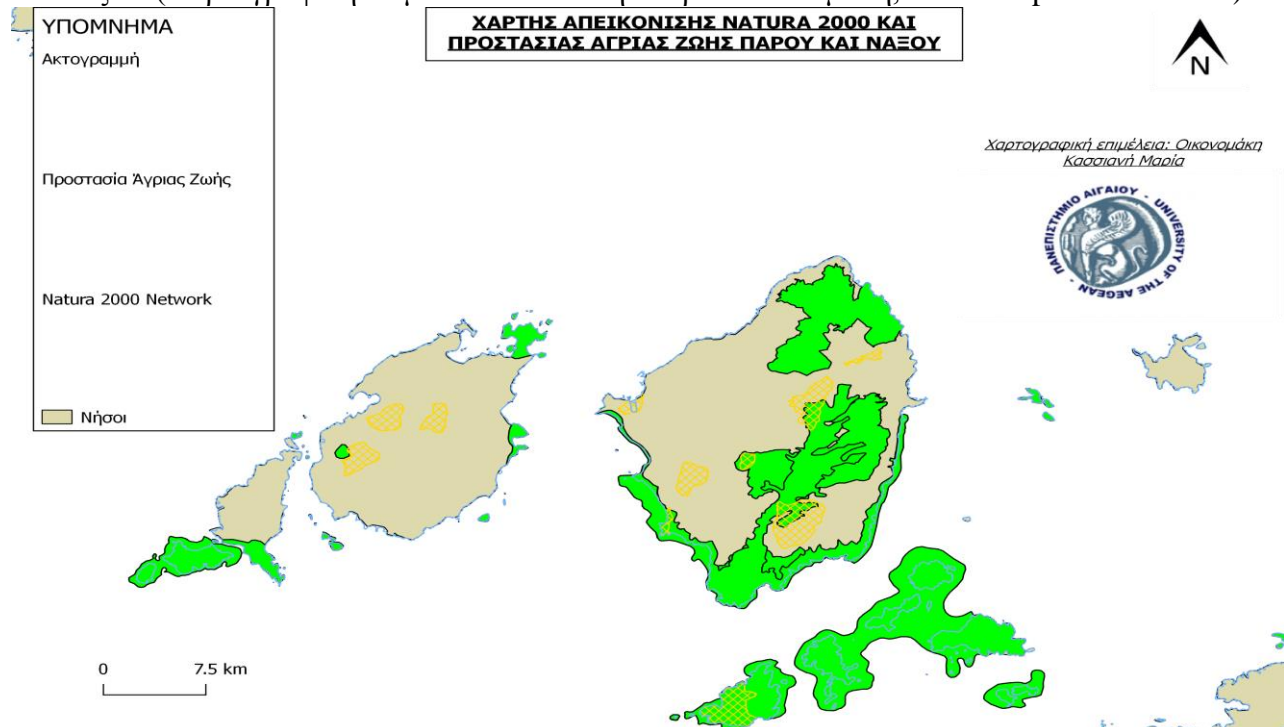
Νάξου έχει κερδίσει από το 1996 διάκριση για την ονομασία προέλευσης. Έπεται το «αρσενικό», ιδανικό τυρί για τρίψιμο, η ξυνομυζήθρα και το ανθότυρο. Η πατάτα της Νάξου είναι νόστιμη σε οποιαδήποτε μαγειρική εκτέλεση, γεγονός που την κάνει περιζήτητη σ' όλη την Ελλάδα. Πέρα από αυτά η Νάξος διαθέτει εξαιρετικά κρέατα, και ολόφρεσκα ψάρια και θαλασσινά, γλυκά του κουταλιού και ηδύποτα που έχουν για βάση το κίτρο. Τα δημοφιλέστερα πιάτα τα οποία προσφέρει είναι και κρεατικά όπως για παράδειγμα οι προβάτσες με χοιρινό αλλά και όλα τα ψαρικά.

- **Θρησκευτικός Τουρισμός:** Μια μορφή τουρισμού που θα μπορούσε να αναπτυχθεί στη Νάξο είναι ο θρησκευτικός τουρισμός όπου τα χαρακτηριστικά των Ναών ξεκινώντας από τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους είναι οι Βασιλικές του 6ου αιώνα μ.Χ., και διάφορα άλλα είδη ναών με τρούλο που μαρτυρούν την έντονη θρησκευτική κουλτούρα της Νάξου. Προγραμματίζοντας τα ταξιδιωτικά γραφεία ικανοποιητικά – οικονομικά πακέτα μεταφοράς και διαμονής των επισκεπτών με βάση το εορτολόγιο.

7. Προτάσεις Ανάπτυξης Εναλλακτικού Τουρισμού στην Νάξο

Τα οικοσυστήματα του νησιού περιλαμβάνουν σημαντικές προστατευόμενες περιοχές και δίκτυα Natura2000 τα οποία φιλοξενούν μία ποικιλία ενδημικών ειδών πανίδας και χλωρίδας. Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από τον παραπάνω χάρτη, στην δυτικοκεντρική πλευρά του νησιού ζει το σπάνιο είδος πεταλούδας *Callimorpha quadripunctata* και η περιοχή εκεί καλύπτεται από θανμνώδη βλάστηση (κυρίως φρυγανα, μακί, πρινώνες και ελαιόδεντρα).

Χάρτης απεικόνισης Natura2000 και περιοχών προστασίας άγριας ζωής νήσων Πάρου και Νάξου. (Χαρτογραφική επιμέλεια Κασσιανή-Μαρία Οικονομάκη, source: Open Greek Data)

Αρκετά φυτά της περιοχής είναι άξια προσοχής όπως για παράδειγμα το πουνάρι *Quercus coccifera* και το θαμνοκυπάρισσο *Juniperus phoenicea*. Αυτά είναι μερικά ενδεικτικά παραδείγματα για την ποικιλία ειδών στο νησί που θα μπορούσαν να αποτελέσουν βάση για την ανάπτυξη του οικοτουρισμού. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν και τα θαλάσσια-υδρόβια είδη με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα λιβάδια της *Posidonia*, όπου βρίσκεται ανάμεσα στην Αντίπαρο

και την Πάρο και τα συμπεριλαμβάνει ο καταδυτικός τουρισμός. Στην συγκεκριμένη περίπτωση κύρια προϋπόθεση είναι η σωστή διατήρηση του περιβάλλοντος για να μην διαταράσσονται τα εκάστοτε είδη από τον ανθρώπινο παράγοντα.

- **Οινοπαραγωγή και τουρισμός:** Ο αμπελώνας της Πάρου αποτελείται από περίπου 5.000 στρέμματα. Η παραγωγή σταφυλιών στην Πάρο βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα. Μεγάλο ποσοστό της παραγωγής απορροφάται από την ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Όπου παράγεται εμφυαλωμένο ή χύμα κρασί και διατίθενται και εντός και εκτός νησιού. Ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής απορροφάται στη Νάουσα, σε ένα ιδιωτικό οινοποιείο, όπου διατίθεται κιόλας ιδιωτικά. Το υπόλοιπο της παραγωγής μένει στους ίδιους τους παραγωγούς για οινοποίηση και αυτοκατανάλωση. Εφόσον, λοιπόν, η παραγωγή κρασιού βρίσκεται σε πολύ ικανοποιητικά επίπεδα θα μπορούσε να ενισχύσει τον αγροτουρισμό και στη συνέχεια μια νέα μορφή εναλλακτικού τουρισμού, τον οινοτουρισμό.
- **Αγροτουρισμός:** Ο Αγροτουρισμός με βάση την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία θεωρείται μία από τις πρώτες εναλλακτικές μορφές τουρισμού η οποία ευδοκίμησε στην Ελλάδα με σκοπό την ανάπτυξη της Ελληνικής υπαίθρου χρησιμοποιώντας Ευρωπαϊκούς πόρους. Οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιήθηκαν σε αυτόν τον τομέα βρίσκονται κατά πλειοψηφία στα Ελληνικά νησιά. Όσον αφορά την Πάρο, δεν έχει την αγροτική ανάπτυξη της γειτονικής Νάξου, ωστόσο, υπάρχουν δυνατότητες ανάπτυξης αγροτουριστικών εγκαταστάσεων. Οι τουρίστες θα συνδυάζουν τις διακοπές τους σε αγροτουριστικά καταλύματα όπου θα παρέχεται ένα γεύμα και κλίνη, τα οποία θα βρίσκονται σε έξω αστικούς συνοικισμούς ή αγροικίες. Ο τουρίστας θα απασχολείται με αγροτικές εργασίες και ψυχαγωγικές δραστηριότητες υπαίθρου. Βέβαια, εδώ συνδυάζεται και ο αγροτουρισμός σε νησιωτικές περιοχές, όπου ο τουρίστας ασχολείται με δραστηριότητες που ασχολούνται με τη θάλασσα. Στον παρακάτω χάρτη παραθέτουμε την πρότασή μας για την ανάπτυξη αγροτουριστικών δραστηριοτήτων.

Χάρτης απεικόνισης αγροτουριστικών δραστηριοτήτων στη νήσο Πάρο. (Χαρτογραφική επιμέλεια: Οικονομάκη Κασσιανή-Μαρία, source: Google Earth Pro)

8. Συμπεράσματα

Επιτακτική ανάγκη για κάποιους το να περάσουν τα άτομα που ασχολούνται με τον τουριστικό κλάδο σεμινάρια, εκπαίδευσης σχετικής με τον κλάδο τους. Προβληματισμός υπάρχει ανάμεσα

στους κατοίκους για το κατά πόσο η προσφερόμενη υπηρεσία διέπεται από επαγγελματισμό και γνώσεις σχετικές με αυτή την τόσο απαιτητική δουλειά η οποία απαιτεί πληθώρα ικανοτήτων, γνώσεων και αντοχών τόσο ψυχικών όσο και σωματικών.

Ακολούθως εμφανίζεται ο πίνακας SWOT/PEST με τις δυνατές λύσεις, τις ευκαιρίες, τα αδύνατα και τις απειλές.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως η Νάξος και η Πάρος, καθώς και γενικότερα τα νησιά των Κυκλάδων έχουν μεγάλη δυνατότητα ανάπτυξης στις μορφές του εναλλακτικού

SWOT/PEST	ΔΥΝΑΤΑ	ΑΔΥΝΑΤΑ	ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ
1. Πολιτικό Περιβάλλον	Συχνές συναντήσεις και συζητήσεις βελτίωσης της κατάστασης		Πολιτική βοήθηση για βελτίωση του Ελληνικού τουρισμού.	Αδιαφορία τοπικής κοινωνίας
2. Οικονομικό Περιβάλλον	Τοπικά <u>προϊόντα</u>	Έλλειψη κονδυλίων	Εναλλακτικές μορφές τουρισμού, συνεδριακός, <u>οικοτουρισμός</u> , αγροτουρισμός, <u>αύξηση</u> , γαστρονομικό τουρισμό τοπικού εισοδήματος	Διεθνής οικονομική κρίση με αβέβαιες επιπτώσεις στην παγκόσμια και εσωτερική τουριστική αγορά, μικρό αεροδρόμιο
3. Κοινωνικό Περιβάλλον	Αίσθημα φιλοξενίας	Αποτυχία βελτίωσης προσδοκώμενων στόχων	Εκπαίδευση, κατάρτιση μεγάλου ποσοστού του συνόλου.	Έλλειψη εκπαίδευσης και διαχείρισης
4. Τεχνολογικό Περιβάλλον	Τοποθέτηση δωρεών <u>διαδικτιών</u>	Έλλειψη Υποδομών	Αύξηση της χρήσης του διαδικτύου και διαφήμισης	Αλλοίωση παράδοσης
5. Νομικό Περιβάλλον			Φορείς	Μη χρηματοδότηση
6. Περιβάλλον	Ελκυστικοί φυσικοί πόροι (παράλεις, ενδοχώρα)	Αλλοίωση περιβάλλοντος και πολιτιστικής κληρονομιάς	Αγροτουρισμός, συνεδριακός τουρισμός	Μόλυνση περιβάλλοντος

τουρισμού. Σε αυτό συμβάλουν η παράδοση, το φυσικό περιβάλλον και η πολιτιστική κληρονομιά. Έπειτα, όλο αυτό συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη του δήμου, μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας καθώς και με την κατάρτιση εξειδικευμένων ατόμων στους αντίστοιχους εναλλακτικούς κλάδους. Ταυτόχρονα, η ενασχόληση με τον αγροτουρισμό βοηθά τους ντόπιους όσον αφορά την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος, τη βελτίωση του εισοδηματικού και βιοτικού επιπέδου καθώς και την ενίσχυση της τοπικής παραγωγής των αγροτικών προϊόντων. Τέλος, αγροτουριστικές και οικοτουριστικές δραστηριότητες έχουν ως στόχο την προστασία και την ανάδειξη του περιβάλλοντος και την δημιουργία μια διαφοροποιημένης μορφής τουρισμού μέσα από μία ήπια τουριστική ανάπτυξη.

9. Βιβλιογραφία:

Ζούμης Ν, Πτυχιακή εργασία «Η Τουριστική Ανάπτυξης της Νήσου Πάρου», ΤΕΙ Κρήτης
Καλδής Π., Αλεξόπουλος, Γ., Θεοδωρόπουλος, Ε. Γιαννουτζάκου (2000) Αγροτουρισμός και ανάπτυξη Έκδοση ΟΕΔΒ

Κομίλης Π, άρθρο για την «Τουριστική πολιτική και Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (Π.Ο.Τ.Α.)»

Μπαρμαρίγου Α, Φεβρουάριος 2013, πτυχιακή εργασία «Η Παράκτια ζώνη της νήσου Πάρου – προτάσεις για βιώσιμη ανάπτυξη μέσω του εναλλακτικού τουρισμού»

Δρ. Σαμαρά-Κρίστη Α. ,20 November 2016 , «Οικοτουριστικές Διαδρομές στην Πάρο»
Εθνική Στατιστική Υπηρεσία :<http://www.statistics.gr/>

Κεφάλαιο 19:

Θρησκευτικός τουρισμός στη Νάξο – Μελέτη περίπτωσης το Χαλκί Νάξου (Τραγαία)

Παρασκευή Μπακάλου
E-mail: parampaka94@hotmail.com

Ευμορφία Παπαγεωργίου
E-mail: eumorfiapap@gmail.com

Θερινό Σχολείο Νάξου: Μανόλης Μαρμαράς
Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου
Πολιτιστική Διαχείριση, Εκπαίδευση και Τοπική Ανάπτυξη - innovis2017

Περίληψη:

Στο πλαίσιο της εργασίας μας, πραγματοποιήθηκε έρευνα τόσο διαδικτυακά όσο και πραγματικά, με βάση την μελέτη περίπτωσης την οποία αναλάβαμε. Συγκεκριμένα, από το θέμα της εργασίας εξαντλήσαμε τα μνημεία που θεωρήσαμε ότι αφορούν τον θρησκευτικό τουρισμό και αναφερθήκαμε ειδικά στο Χαλκί Νάξου (Τραγαία) με την βυζαντινή εκκλησία Παναγία Πρωτόθρονος ή Πρωτόθρονη. Ωστόσο χωρίσαμε την εργασία σε δύο σκέλη: ειδικά, η Ευμορφία, ταξίδεψε μέχρι το χωριό όπου και συνάντησε τον πάτερ που λειτουργεί την εκκλησία. Έτσι από τις πληροφορίες που συνέλεξε, πραγματοποιήσαμε την μελέτη περίπτωσης και χρησιμοποίησε το γνήσιο φωτογραφικό υλικό από εκείνη την ημέρα. Το άλλο άτομο της ομάδας, η Παρασκευή, λόγω της καταγωγής της από το νησί πραγματοποίησε διαδικτυακή έρευνα και άντλησε πληροφορίες από γνωστούς και φίλους ντόπιους προκειμένου να αναφερθούν λεπτομέρειες που μόνο ένας γνήσιος Νάξιος θα μπορούσε να γνωρίζει. Τέλος, δεν παραλείπουμε να αναφέρουμε πως στην εργασία χρησιμοποιούμε διάφορους όρους και στοιχεία τα οποία φαίνονται χρήσιμα για την κατανόηση του θέματος. Ο θρησκευτικός τουρισμός στη Νάξο σας περιμένει να τον γνωρίσετε.

Λέξεις κλειδιά: Θρησκευτικός τουρισμός, Ανοικτό Λαϊκό Πανεπιστήμιο, Παναγία Πρωτόθρονος, Βυζαντινές, Ορθόδοξες και Καθολικές Εκκλησίες.

1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τη Χάρτα Πολιτισμικού Τουρισμού η πολιτιστική κληρονομιά εκτός από υλικό και πνευματικό πόρο, αποτελεί μια διαρκή αφήγηση της ιστορικής εξέλιξης ενός λαού. Η αξιολόγηση της σημασίας της οδηγεί στο σεβασμό των τοπικών διαχειριστών της και κατ' επέκταση και των επισκεπτών (Δημητσάντου Κρεμέζη, 2002). Τα πολιτιστικά αγαθά, τα οποία προέρχονται από την πολιτιστική κληρονομιά, αποτελούν τα πολιτιστικά προϊόντα και τις πολιτιστικές υπηρεσίες σε ένα δυναμικό περιβάλλον διαμόρφωσης, παραγωγής, αξιοποίησης και αξιολόγησης του πολιτισμού. (Γκαντζιάς-Κορρές, 2011:13). Για μια αειφόρο ανάπτυξη και αμοιβαία ωφέλεια τουρισμού και πολιτισμού είναι απαραίτητη η προσφορά κινήτρων για τη φροντίδα και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από την ενημέρωση και την εκπαίδευση. Με αυτόν τον τρόπο ο τοπικός πληθυσμός θα είναι ικανός να αξιοποιεί, να προβάλλει, να ερμηνεύει και να εκτιμά τις πολιτιστικές του αξίες. (Δημητσάντου Κρεμέζη, 2002).

Το πρόγραμμα του Θερινού Σχολείου, εντάσσεται στο πλαίσιο δημιουργίας συγκεκριμένων προτάσεων για τη λειτουργία ενός Ανοιχτού Λαϊκού Πανεπιστημίου, όπου η ανάγκη για εκπαίδευση των ενηλίκων και η ενίσχυση των μη τυπικών μορφών εκπαίδευσης διαμορφώθηκε βαθμιαία στις σύγχρονες κοινωνίες με τις ραγδαίες μεταβολές στο οικονομικό-τεχνολογικό-κοινωνικό – πολιτισμικό επίπεδο. Η παρούσα εργασία αφορά στην παρουσίαση των θρησκευτικών μνημείων (Ορθόδοξων και Ρωμαιοκαθολικών), των Βυζαντινών Εκκλησιών και μοναστηριακών Ιδρυμάτων της νήσου Νάξου. Ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκε ο Ιερός Ναός της Παναγίας Πρωτόθρονης στο Χαλκί της Νάξου (Τραγαία). Τέλος, παρουσιάζεται μια πρόταση για τον θρησκευτικό προσκυνηματικό τουρισμό, τις προοπτικές ανάπτυξης και επέκτασης του Θρησκευτικού τουρισμού, όχι μόνο τους θερινούς μήνες. Η πρόταση στοχεύει στην αναγκαιότητα έξυπνης προβολής και αειφόρου ανάδειξης του τοπικού θρησκευτικού πολιτισμού, μέσα από τη δυνατότητα δημιουργίας των συνθηκών εκείνων όλων των τοπικών παραγόντων, που θα προωθήσουν το θρησκευτικό – προσκυνηματικό τουρισμό του νησιού. Η μεθοδολογία που ακολουθείται περιλαμβάνει ανασκόπηση βιβλιογραφίας, συλλογή ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων, καθώς και SWOT ανάλυση.

2. Πολιτισμός, πολιτιστικά αγαθά και τουρισμός

Σύμφωνα με το αντίστοιχο λήμμα στον ιστότοπο «Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα» ως πολιτισμός ορίζεται ως *«το σύνολο των υλικών, πνευματικών, τεχνικών επιτευγμάτων και επιδόσεων, που είναι αποτέλεσμα των δημιουργικών δυνάμεων και των ικανοτήτων του ανθρώπου και που εκφράζεται ιστορικά στους τύπους και στις μορφές οργάνωσης και δράσης της κοινωνίας καθώς και στη δημιουργία (υλικών και πνευματικών) αξιών»*. Περιλαμβάνει τα ιστορικά μνημεία, τους αρχαιολογικούς χώρους, εν γένει το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον με τις όποιες παρεμβάσεις έχει υποστεί στο πέρασμα του χρόνου, αλλά και την πρόοδο των επιστημών/τεχνολογιών και την κάθε είδους καλλιτεχνική δημιουργία. Το πολιτιστικό κεφάλαιο επίσης περιλαμβάνει την άυλη «αίσθηση του τόπου», η οποία μπορεί να είναι η λάμψη, η ποικιλομορφία, ο ενθουσιασμός για την ανθρώπινη δραστηριότητα.

Ο όρος πολιτισμός συνδέεται αλλά δεν ταυτίζεται με την «κουλτούρα», που είναι ένας διευρυμένος όρος που αφορά όλες τις δραστηριότητες, τη γνώση, την εκπαίδευση, τη συμπεριφορά, την ελευθερία έκφρασης, τον εποικοδομητικό διάλογο, το σεβασμό της διαφορετικότητας, τις τοπικές ιδιαιτερότητες, τις ηθικές αξίες κτλ. (Fischer, 2012). Η χρήση όμως του πολιτισμού ως πόρου χρειάζεται προσοχή διότι σχετίζεται με ζητήματα «αδιοκτησίας», «πρόσβασης» και «πρόσληψης» των πολιτιστικών αγαθών καθώς και με την ταυτότητα ενός

τόπου η οποία δεν είναι ποτέ παγιωμένη αλλά βρίσκεται σε διαρκή διαπραγμάτευση και επηρεάζεται από την αλληλεπίδραση με τους επισκέπτες. (Νάζου, 2015).

3. Πολιτιστικός τουρισμός

Ο πολιτιστικός τουρισμός δεν αφορά μόνο πολιτιστικά προϊόντα που αναφέρονται στο παρελθόν ενός τόπου δηλαδή στα μνημεία ή τις καλλιτεχνικές δημιουργίες του παρελθόντος αλλά και στη σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία. Αυτό σημαίνει ότι ένας τουριστικά ανεπτυγμένος τόπος ξεδιπλώνει στα μάτια του «αναγνώστη» το παρελθόν και το παρόν του και τον έλκει με τη μοναδικότητα και την αυθεντικότητά του. Οι θετικές επιδράσεις του πολιτιστικού πολιτισμού αναφορικά με την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη είναι οι εξής:

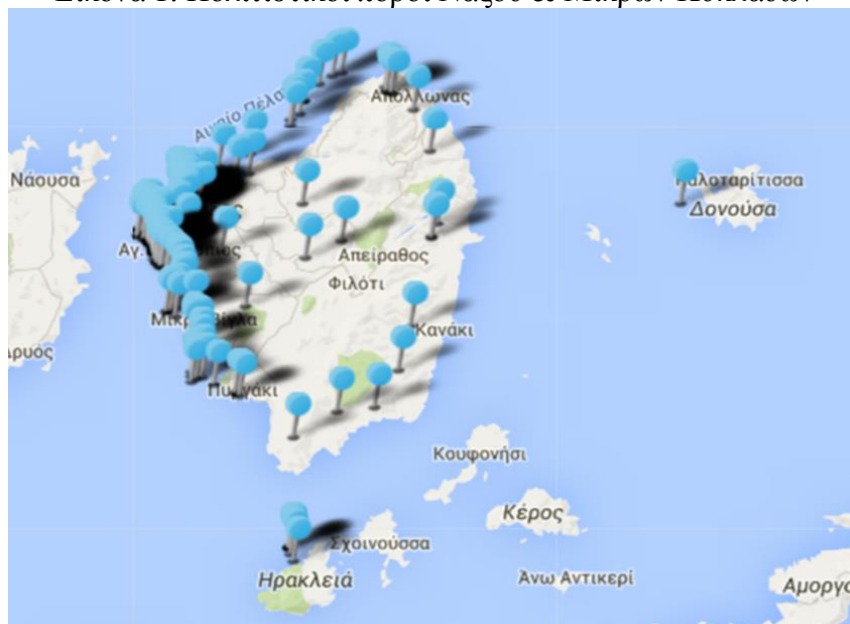
- Οικονομικές επιδράσεις: παραγωγή άμεσου εισοδήματος από δραστηριότητες που συνδέονται με την πολιτιστική κληρονομιά (διατήρηση, άνοιγμα στο κοινό, ερμηνεία), πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στη δημιουργία νέων επαγγελμάτων, υποστήριξη για δομικές αλλαγές, έσοδα από φόρους
- Επιδράσεις στην ποιότητα ζωής των τοπικών κοινωνιών: Υψηλότερα επίπεδα αναγκών (αισθητικών, πνευματικών, πολιτιστικών), επιδράσεις στην κοινωνική συνοχή και στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου, ενδυνάμωση της τοπικής ταυτότητας και της αίσθησης γοήτρου.
- Επιδράσεις στην ανάπτυξη μιας οικονομίας της γνώσης: Εκπαιδευτικές χρήσεις της κληρονομιάς, ανάπτυξη και διατήρηση του ατομικού πολιτιστικού κεφαλαίου, ανθρώπινο κεφάλαιο και δημιουργικές δυνατότητες, έμπνευση για αυθεντικά προϊόντα και υπηρεσίες που παράγονται από τις πολιτιστικές βιομηχανίες
- Επιδράσεις στην τοπική εικόνα και τη δημιουργία διακριτής εμπορικής ταυτότητας
- Αστικές και αγροτικές διαδικασίες ανανέωσης
- Περιβαλλοντικές επιδράσεις: Συνύπαρξη και συσσώρευση πολιτιστικών και περιβαλλοντικών αξιών. Ανθρωπογενείς επιδράσεις/επιδράσεις στον αριθμό των επισκεπτών. Δυνητική συνεισφορά στην αποφυγή ή τον περιορισμό της αστικής εξάπλωσης.

Παράλληλα όμως συχνά διαπιστώνονται αρνητικά φαινόμενα, όπως η εμπορευματοποίηση του πολιτισμού. Η εμπορευματοποίηση μπορεί να θεωρηθεί δύναμη καταστροφής της αυθεντικότητας των τοπικών πολιτιστικών προϊόντων και των πολιτισμικών σχέσεων και να οδηγήσει σε κατασκευασμένες ψεύτικες εμπειρίες που δημιουργούνται ειδικά για ξένους καταναλωτές: πολιτιστικές εκδηλώσεις, τοπικά προϊόντα, χοροί, πανηγύρια κτλ. Τέτοια φαινόμενα πλήττουν καίρια την ουσία του τουρισμού που αναζητά την εμπειρία και την αυθεντικότητα και το χειρότερο διαφθείρουν τις πολιτιστικές αξίες του τοπικού πληθυσμού.

Επίσης η μεγάλη τουριστική αύξηση δημιουργεί αυξημένες ανάγκες σε υποδομές, διαχείριση πολιτιστικών και οικονομικών πόρων, καθώς και επιμόρφωσης όλων των εμπλεκόμενων τοπικών παραγόντων στην καλύτερη παροχή υπηρεσιών (Πλάκα, 2006). Στο όνομα της τουριστικής ανάπτυξης συχνά καταστρέφεται και ρυπαίνεται το φυσικό περιβάλλον, καταναλώνονται φυσικοί πόροι με την εποχική υπερκατανάλωση, οικοδομούνται περιοχές μειώνοντας τις αγροτικές και κτηνοτροφικές εκτάσεις και συχνά με την πρόφαση της αξιοποίησης περιοχών, γίνονται μεγάλες επενδύσεις που συρρικνώνουν τις μικρές τοπικές μονάδες με την έλλειψη ενός μακροπρόθεσμου σχεδιασμού βιωσιμότητας και ανάπτυξης (Ανδρουλάκη κ.α., 2016)..

4. Πολιτιστικοί Πόροι Νάξου και Μικρών Κυκλάδων

Εικόνα 1: Πολιτιστικοί πόροι Νάξου & Μικρών Κυκλάδων

- Αρχαία, βυζαντινά και ενετικά μνημεία
- Βυζαντινές εκκλησίες και μοναστήρια
- Παραδοσιακές τέχνες
- Πληθώρα θρησκευτικών εορτών και πολιτιστικών εκδηλώσεων
- Φυσικά αξιοθέατα

5. Θρησκευτικός Τουρισμός

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι μια εναλλακτική μορφή τουρισμού που πηγάζει από την ανάγκη των πιστών να γνωρίσουν τη μεγαλοπρέπεια της πίστης τους και να έρθουν πιο κοντά στη θρησκεία τους. Αυτή η ανάγκη και αναζήτηση των πιστών έχει αποτελέσει εδώ και δεκάδες χρόνια τον κύριο λόγο επίσκεψης σε συγκεκριμένους προορισμούς. Ο θρησκευτικός τουρισμός υπάγεται στην κατηγορία του εναλλακτικού τουρισμού. Η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται για τη θρησκευτικότητα, τη βαθιά πίστη και αφοσίωση στο Θεό για δυο χιλιάδες χρόνια, διατηρώντας τις αρχές της Ορθοδοξίας. Χιλιάδες βυζαντινές εκκλησίες, αμέτρητα εκκλησάκια, μοναστήρια, μονές και τοποθεσίες για ιερό προσκύνημα είναι μερικά από τα στοιχεία που προκαλούν δέος στους επισκέπτες του θρησκευτικού τουρισμού της Ελλάδας (Θεοδωρίδου, 2015).

Η σύνδεση με την κουλτούρα του τόπου και την τέχνη της εποχής είναι ακόμα ένας σημαντικός λόγος που παρακινεί τους τουρίστες να επισκεφθούν τα ιερά μνημεία αξιοθέατα. Τα έργα τέχνης της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής περιόδου, τα ψηφιδωτά, οι τοιχογραφίες, οι εικόνες καθώς και άλλα θρησκευτικά μνημεία ελκύουν κάθε χρόνο το ενδιαφέρον χιλιάδων τουριστών. Μερικοί από τους λόγους του ενδιαφέροντος τους είναι η βαθύτερη γνώση των παραδόσεων, του πολιτισμού και η σύνδεση της τέχνης με τη θρησκεία (Θεοδωρίδου, 2015)..

5.1 Προφίλ του θρησκευτικού – πολιτιστικού επισκέπτη

Η πλειοψηφία του θρησκευτικού τουρισμού στην Ελλάδα προέρχεται κυρίως από το εσωτερικό, ενώ τα τελευταία χρόνια αυξάνονται οι επισκέπτες από τις χώρες του εξωτερικού, κυρίως από τις ορθόδοξες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Από ηλιακής πλευράς υπερτερούν σε ποσοστά οι

σχετικά μεγάλες ηλικίες (Θεοδωρίδου, 2015). Στην περίπτωση του θρησκευτικού-πολιτισμικού τουρισμού το κίνητρο είναι η επαφή με τον πολιτισμό, η γνώση, με έμφαση στο θρησκευτικό-πολιτισμικό στοιχείο, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι τουρίστες αυτής της κατηγορίας δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτισμική ενημέρωση, στην ιστορία, στην αρχιτεκτονική, στο φυσικό περιβάλλον κ.λπ.

Οι θρησκευτικοί-πολιτισμικοί επισκέπτες προφανώς διαφοροποιούνται από τους προσκυνητές αλλά και από τους μαζικούς τουρίστες που αναζητούν «ήλιο και θάλασσα» και γι' αυτόν τον λόγο πρέπει να διαμορφώνεται η ανάλογη τουριστική πολιτική για την προέλκυση τους και την ικανοποίηση των αναγκών τους (Κουσουίνης, 2016).

5.2 Εποχικότητα

Ο τουρισμός και ο πολιτισμός είχαν και έχουν μία αλληλένδετη σχέση. Τα στοιχεία του πολιτισμού μπορούν να θεωρηθούν παράλληλα και τουριστικοί πόροι, όπως μορφές τέχνης, έθιμα και παραδόσεις της περιοχής που σχετίζονται με την τοπική παράδοση, ιστορία, θρησκεία, δομημένο περιβάλλον, σύνολα φυσικού περιβάλλοντος ή μικτού φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος και πολιτιστικές εκδηλώσεις (Τσάρτας, 1996). Είναι διαπιστωμένο ότι ο σημερινός πολιτιστικός και θρησκευτικός τουρίστας δεν προσεγγίζει πλέον παθητικά τα μνημεία και τα έργα τέχνης. Επιθυμεί πραγματικά να καταλάβει ένα τόπο και να νιώσει την ιστορία του. Να αισθανθεί ότι ζει μέσα σε ένα άλλον πολιτισμό, που θέλει την εμπειρία μιας πολιτιστικής περιπέτειας. Τέλος, συγκρίνει το σήμερα με το χθες για να κατανοήσει τους λόγους των αλλαγών και της εξέλιξης και να «αναανοηματοδοτήσει» το παρόν.

Ο θρησκευτικός τουρισμός δεν είναι εποχικού χαρακτήρα, δεν επιλέγει και δεν προτιμά τους τουριστικούς προορισμούς, αφού αυτοί, κυρίως, είναι οι τόποι στους οποίους εκδηλώνονται οι θρησκευτικές τελετές και είναι περιορισμένης διάρκειας. Τα χαρακτηριστικά των θρησκευτικών τουριστών έχουν μεγάλη ηλικιακή, οικονομική, κοινωνική και επαγγελματική διασπορά και ανήκουν σε όλες τις κοινωνικές τάξεις, γιατί το θρησκευτικό συναίσθημα είναι πανανθρώπινο και καθολικό. Το προσκύνημα τόσο με την καθαρά θρησκευτική έκφρασή του, όσο και με την κοσμική του ακμάζει σε ολόκληρο τον κόσμο τα τελευταία χρόνια. Άλλωστε, οι ιεροί χώροι και οι θρησκευτικές τελετουργίες αποτέλεσαν τόπο προορισμού για τους ταξιδιώτες όλου του κόσμου από την αρχαιότητα. Σε αυτούς τους χώρους οι πιστοί αναζητούν την επικοινωνία με το θείο (Λαγός, 2011).

Οι περίοδοι που αυξάνεται ο θρησκευτικός τουρισμός είναι κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών και των θρησκευτικών εορτών. Ο θρησκευτικός τουρισμός δίνει μια διαφορετική πνοή στην τουριστική ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών, ενισχύοντας υποβαθμισμένους ή «εγκαταλειμμένους» παραγωγικούς κλάδους της τοπικής οικονομίας (Θεοδωρίδου, 2015). Τα μεγάλα θρησκευτικά κέντρα των νησιών των Κυκλάδων (Τήνος, Πάρος, Αμοργός) είναι ήδη γνωστά και δέχονται τεράστιο αριθμό προσκυνητών. Επομένως στόχος δεν είναι η αύξησή τους αυτές τις περιόδους αλλά η επιμήκυνση της «περιόδου εορτασμού» και η επέκτασή της και σε άλλα νησιά (Κουσουίνης, 2016).

Τα θρησκευτικά ταξίδια πραγματοποιούνται σε όλες τις εποχές και η διάρκεια του ταξιδιού καθορίζεται από το θρησκευτικό χαρακτήρα των επισκέψεων και την ηλικία των συμμετεχόντων. Οι θρησκευτικοί τουρίστες χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, στους πιστούς – προσκυνητές και τους περισσότερο αποστασιοποιημένους θρησκευτικά, που έχουν συνήθως πολιτιστικά ή εκπαιδευτικά ενδιαφέροντα (Κοκκώσης, Τσάρτας, Γκρίμπα, 2011).

Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Εξωτερικών αλλά και του ΕΟΤ, οι Έλληνες της διασποράς συνηθίζουν να επισκέπτονται την Ελλάδα σε τακτά διαστήματα. Συγκεκριμένα,

αποτελούν περίπου το 20 με 30% επί του συνόλου της τουριστικής κίνησης στην Ελλάδα και γίνεται αναφορά κυρίως στις περιόδους των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Ο θρησκευτικός τουρισμός στην Ελλάδα είναι κατά 85% εσωτερικός σύμφωνα με τον Σύνδεσμο των εν Ελλάδι Τουριστικών και Ταξιδιωτικών Γραφείων (ΗΑΤΤΑ). Η Ελλάδα διαθέτει 250-280 τόπους θρησκευτικού ενδιαφέροντος, έναντι π.χ. μόνο 150 στη Ρουμανία.

5.3 Δυνατότητες ανάπτυξης

Οι δυνατότητες ανάπτυξης που έχει ο προσκυνηματικός και θρησκευτικός τουρισμός στη χώρα μας είναι τεράστιες. Αρκεί να σημειωθεί ότι ο τζίρος του, σε παγκόσμιο επίπεδο, ξεπερνά ετησίως τα 15 δις. ευρώ και η Ελλάδα δεν έχει παρά να διεκδικήσει ένα μερίδιό του εν μέσω κρίσης. Έτσι, υπό το βάρος αυτής της τόσο σημαντικής διαπίστωσης, εσχάτως έχουν αναληφθεί συγκεκριμένες πρωτοβουλίες. Έχει συσταθεί μια κοινή επιτροπή από την Εκκλησία της Ελλάδος και το υπουργείο Τουρισμού, που θα αναλάβει ουσιαστικό ρόλο στην επίτευξη του στόχου. Ήδη το Εργαστήριο Τουριστικών Ερευνών και Μελετών του Πανεπιστημίου Αιγαίου έχει συντάξει έκθεση 100 σελίδων, όπου περιγράφεται συγκεκριμένο σχέδιο δράσης. Εν προκειμένω, οι Κυκλάδες είναι ο γεωγραφικός χώρος που εξετάζεται πώς θα μπορούσε να «σηκώσει» το βάρος και αυτής της μορφής τουρισμού (Κουσούνης, 2016).

Τα νησιά των Κυκλάδων έχουν πλούσια θρησκευτική και πολιτισμική κληρονομιά, για την ορθολογική αξιοποίηση της οποίας, σύμφωνα με τη μελέτη, απαιτείται προσέγγιση σε δύο κατευθύνσεις: 1. Το προσκύνημα σε εκκλησίες, μοναστήρια και σε άλλους ιερούς χώρους και 2. Τον θρησκευτικό-πολιτισμικό τουρισμό, με την έννοια της αναγωγής των θρησκευτικών χώρων σε χώρους πολιτισμού.

Στην περίπτωση του προσκυνήματος ο στόχος είναι κυρίως πνευματικός και ο προσκυνητής διακατέχεται από αισθήματα που συνήθως δεν συνάδουν με την τρέχουσα έννοια της «τουριστικής δραστηριότητας». Σύμφωνα με το σχέδιο του Πανεπιστημίου Αιγαίου, η ιδιότητα του προσκυνητή πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν τόσο από τους δημόσιους φορείς της περιοχής όσο και από τους επαγγελματικούς φορείς, ώστε να διαμορφώνεται η αντίστοιχη πολιτική προσέλκυσής τους (Κουσούνης, 2016).

Από την έρευνα προέκυψε επίσης ότι πολλά νησιά, και φυσικά η Νάξος, μπορούν να εμπλουτίσουν με τους θρησκευτικούς-πολιτισμικούς πόρους το τουριστικό τους προϊόν. Δηλαδή να προσφέρονται «τουριστικά πακέτα», στα οποία η επίσκεψη στους θρησκευτικούς-πολιτισμικούς πόρους θα είναι συμπληρωματική τουριστική δραστηριότητα. Ο θρησκευτικός-πολιτισμικός τουρισμός μπορεί να είναι συμπληρωματική τουριστική δραστηριότητα σε πεζοπορία-περιήγηση, οικοτουρισμό, αρχιτεκτονικό τουρισμό, θαλάσσιο τουρισμό κ.λπ. Εξάλλου, το σημαντικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η αρχιτεκτονική ιδιαιτερότητα των εκκλησιών και των μοναστηριών των Κυκλάδων μπορεί να προσελκύσει ειδικό κοινό με ενδιαφέρον για τον πολιτισμό του τόπου, με ιδιαίτερη έμφαση στην αρχιτεκτονική των εκκλησιών (Κουσούνης, 2016).

7. Παναγία Πρωτόθρονη ή Πρωτόθρονος στο Χαλκί

Η Παναγία η Πρωτόθρονος, αφιερωμένη στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, είναι ο ενοριακός ναός του χωριού Χαλκί της Κεντρικής Νάξου (Η Πρωτόθρονος της Νάξου, 2001). Κατά την παράδοση ονομάζεται Πρωτόθρονη, γιατί είναι η πρώτη εκκλησία που χτίστηκε στη Νάξο, η αρχαιότερη, σύμφωνα με τον Κεφαλληνιάδη (1969). Χρονολογείται από τα πρωτοβυζαντινά (πρωτοχριστιανικά) χρόνια. Ο παλαιοχριστιανικός Ιερός ναός οικοδομήθηκε το 591 μ. Χ σε βασιλικό ρυθμό (τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική), αλλά, για κάποιο άγνωστο λόγο καταστράφηκε

και από την καταστροφή διασώζεται σήμερα μόνο η κόγχη του Ιερού, διακοσμημένη με τοιχογραφίες από τον 6ο έως τον 11ο αι. Τον 7ο – 8ο αι., ο ναός ξαναχτίζεται σε σταυρικό ρυθμό (σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός μετά τρούλου), με δύο παρεκκλήσια, τον άγιο Ιωάννη και τον άγιο Ακίνδυνο (Η Πρωτόθρονος της Νάξου, 2001). Την ονομασία της οφείλει στο ότι υπήρξε ο επισκοπικός ναός της Νάξου (ο πρώτος θρόνος), στο Χαλκί, του επισκόπου Λέοντα, του Τουρμάρχη Ναξίας και πρωτοσπαθάριου Νικήτα (τούρμα=3.000 άνδρες), του Κόμη Καμηλάρη (ο κόμης ήταν επικεφαλής της βάνδας, υποδιαίρεση της τούρμας), στα μέσα του 11ου αι. (Κεφαλληνιάδης, 1969 & η Παναγία με τη ρόκα, 2015 & Η Πρωτόθρονος της Νάξου, 2001). Εγκαινιάστηκε το 1052 σύμφωνα με μαρμάρινη επιγραφή που βρίσκονταν στο καμπαναριό της εκκλησίας και σήμερα στο μουσείο Χαλκείου.

Ο ναός ήταν διακοσμημένος με επάλληλες βυζαντινές τοιχογραφίες τοιχογραφίες. Στο πέρασμα των αιώνων αγιογραφούνταν με νέες τοιχογραφίες πάνω από τις παλιές. Το 1964, κατά δήλωση του σημερινού εφημέριου π. Βασιλείου, επειδή οι τοιχογραφίες είχαν καλυφθεί με ασβεστοκονίαμα, ο τότε εφημέριος και οι επίτροποι επεχείρησαν να εξωραΐσουν το ναό, με αποτέλεσμα να κατεδαφίσουν και τις τοιχογραφίες. Σήμερα σώζονται στον ιερό ναό λίγα μόνο διάσπαρτα δείγματα και κάποια στο μουσείο.

Εικόνα 2: Ο τρούλος της Παναγίας Πρωτόθρονος στο Χαλκί

Η εικόνα της Παναγίας, η οποία βρέθηκε στο Ορκό της Νάξου, στη Μικρή Βίγλα (κατά μία παράδοση να επιπλέει στη θάλασσα), θεωρείται ότι κατασκευάστηκε την εποχή της εικονομαχίας. Το εξωτερικό περίβλημα της εικόνας από καθαρό ασήμι, φτιαγμένο στο χέρι, είναι του 1822 (Κεφαλληνιάδης, 1969). Μπροστά στο ξυλόγλυπτο χειροποίητο, νησιώτικης τεχνοτροπίας τέμπλο, κρέμονταν μια ασημένια καντήλα (δωδεκάφωτη με το Χριστό στη μέση) του 1650. Η ασημένια κανδήλα, χάνεται (την κλέβουν) το 1662 και σήμερα υπάρχει ένα αντίγραφο της. Ο τρούλος είναι του 11ου αι. Αναπαλαιώθηκε τη δεκαετία του 1960 και ένα μεγάλο μέρος του υπάρχει στο μουσείο της Χώρας. Η ζωγραφική διακόσμηση του μνημείου, θεωρείται ότι έγιναν σε πέντε διαφορετικές εποχές. Την περίοδο της Εικονομαχίας καλύφθηκαν από σειρά θρησκευτικών συμβόλων και το εικονομαχικό αυτό στρώμα διασώζεται (μέρος του) στο μουσείο του Ιερού Ναού. Οι τοιχογραφίες που διασώζονται μέχρι σήμερα και κοσμούν το ναό, θεωρείται ότι είναι του 11ου αι (Η Πρωτόθρονος της Νάξου, 2001).

Ο τρούλος κοσμείται από τον Παντοκράτορα, τον οποίο περιστοιχίζει μια σειρά από Αγίους και Αγγέλους αυστηρών μορφών. Επίσης το ξυλόγλυπτο τέμπλο, ο επιτάφιος και η παλιά εικόνα της Παναγίας στο τέμπλο αποτελούν πολύτιμη κληρονομιά του Ιερού Ναού (Κεφαλληνιάδης, 1969).

Στο μαρμάρινο δάπεδο του ναού, υπάρχουν διάσπαρτοι τάφοι. Τον κεντρικό τάφο του δαπέδου κοσμεί ο δικέφαλος αετός. Κατά μία παράδοση, η Πρωτόθρονος, λέγεται ότι χτίστηκε πάνω στα ερείπια του αρχαίου ναού του Τραγείου Απόλλωνα, ο οποίος λατρεύονταν στην περιοχή της Τραγαίας τα αρχαία χρόνια (Κεφαλληνιάδης, 1969). Δίπλα από το ναό υπήρχε κοιμητήριο, αλλά το 1935, με τη διάνοιξη του δρόμου, οι τάφοι μεταφέρθηκαν.

Εικόνα 3: Η Παναγία με τη ρόκα

Αξιοσημείωτη είναι επίσης και η εικόνα που βρίσκεται στο νότιο τείχος του Ιερού και σε επαφή με την κόγχη. Εκεί εικονίζεται ο Ευαγγελισμός, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο Ναός. Πρόκειται για μια μεγάλων διαστάσεων σύνθεση, έξοχης αριστοκρατικής τέχνης, θαυμαστή σε σχέδιο και χρώμα. Θεωρείται έργο του 13^{ου} αι., αν και δεν αποκλείεται να είναι και προγενέστερη (Η Πρωτόθρονος της Νάξου, 2001). Αξιοσημείωτο είναι ότι στην απεικόνιση, η Παναγία φέρεται να κρατά στα χέρια της ρόκα (αδράχτι), γεγονός ιδιαίτερα σπάνιο, αν όχι μοναδικό σε αγιογραφία-τοιχογραφία.

Δίπλα στο σημερινό ναό, παρεκκλήσια, του αγίου τοιχογραφίες και του αγίου εκκλησάκια δεν υπάρχουν, με τα οικοδομικά τους υλικά ανοικοδομήθηκαν, δίπλα από το ναό, κτίσματα που στέγαζαν ένα σχοινοποιείο. Σήμερα στεγάζονται εκεί το Εκκλησιαστικό Βυζαντινό μουσείο Χαλκείου και η Εκκλησιαστική Βιβλιοθήκη Χαλκείου με 3840 τόμους νεότερων βιβλίων, όπως ανέφερε ο εφημέριος του Ιερού Ναού πατέρας Βασίλειος.

Εικόνα 4: Πρωτόθρονη Χαλκείου. Ο Πλάτανος, το Μουσείο & η Βιβλιοθήκη

βρίσκονταν δύο Γεωργίου, με υπέροχες Ακινδύνου. Σήμερα τα δύο γκρεμίστηκαν το 1924 και

7.2 SWOT Analysis- Περίπτωση της Νάξου

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες
Πληθώρα πολιτιστικών μνημείων και δρώμενων	Συντήρηση, διαχείριση, προβολή και διαφύλαξη μνημείων
Βιοποικιλότητα	Αξιοποίηση βιοποικιλότητας με γνώμονα την προστασία του περιβάλλοντος
Εύκολη προσβασιμότητα	Συγκοινωνία κατά τους χειμερινούς μήνες
Ικανοποιητικές υποδομές τουρισμού	Μονομερής ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων
Εξαιρετική ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών	Προβολή προϊόντων και τοπικής ταυτότητας
Ευκαιρίες	Απειλές
Αλλαγή θεσμικού πλαισίου μέσω συμμετοχικών διαδικασιών	Εξωγενείς & θεσμικοί παράγοντες
Βιοκοινωνικές τάσεις της Νάξου	Άτακτη οικονομική ανάπτυξη
Συμμετοχικές ενέργειες → διατήρηση, βελτίωση της προσβασιμότητας	Εποχική αύξηση προσβασιμότητας

Ανάδειξη εναλλακτικών τουριστικών μορφών και μέσων προβολής, άνοιγμα ευκαιριών στην αγορά	Αθέμιτος ανταγωνισμός, «δυστοπική» χρήση τεχνολογίας
Διατήρηση κοινωνικών μοτίβων & ένταξη νέων κοινωνικών στοιχείων μέσω πληθυσμιακών ανταλλαγών	Αλλοίωση κοινωνικής & πολιτισμικής ταυτότητας

8. Προτάσεις

- Αναγκαία η δομή του θρησκευτικού τουρισμού
- Πιθανή αύξηση της τοπικής απασχόλησης και ανάπτυξης
- Βελτίωση υπηρεσιών
- Προβολή – προώθηση των θρησκευτικών μνημείων
- Προσέλκυση κοινού
- Χρηματοδότηση
- Νομικό και θεσμικό πλαίσιο

9. Βιβλιογραφία

- Ανδρουλάκη Ε., Γεωργούδη Ι., Μαργαρίτη Μ., Μητροπούλου Χ., Μπακάλου Π., Παπαγεωργίου Ε. (2016). «Πρόταση για τη δημιουργία Ανοικτού Λαϊκού Πανεπιστημίου», στο: *Εκπαίδευση, Κατάρτιση Και Τοπική Ανάπτυξη - Τουρισμός και Πολιτισμός*, Θερινό Σχολείο Νάξου, Νάξος, Ιούλιος 2016.
- Γκαντζιάς Γ. & Κορρές Γ. (2011). «Πολιτιστική Οικονομία και Χορηγίες: Οικονομική Διαχείριση και Ανάπτυξη Πολιτισμικών Μονάδων», στο Πρόγραμμα Σπουδών Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων – Θεματική Ενότητα: *Οικονομία του Πολιτισμού*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
- Γρυλλάκη Δ. (2003). *Ελκυστικότητα νησιών. Η περίπτωση των Κυκλάδων*. Διπλωματική Διατριβή, που υποβλήθηκε στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Περιβαλλοντική Πολιτική και Διαχείριση του Τμήματος Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Μυτιλήνη.
- Η Πρωτόθρονος της Νάξου* (2001). Έκδοσις Ιερού Ναού Παναγίας της Πρωτόθρονου, Χαλκί Νάξου.
- Πουλάκη Ανωραία «Η συμβολή του θρησκευτικού τουρισμού στην περιφερειακή ανάπτυξη - Η περίπτωση της Χίου» - MSc στο «Σχεδιασμός, Διοίκηση και Πολιτική του Τουρισμού» Πανεπιστημίου Αιγαίου, Δημήτριος Λάγος–Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων. Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Κεφαλληνιάδης Ν. (1969). 'Η Πρωτόθρονος Χαλκίου (Παναγία η Ευαγγελίστρια)'. Ανάτυπον εκ της εφημερίδος *Ναξιακή Πρόοδος*, Νάξος.
- Κουσουίνης Σ. (2016). 'Η Ελλάδα του θρησκευτικού τουρισμού'. *Η Καθημερινή*, 13-08-2016.
- Νάξου Δ. (2015). *Σχέδιο δράσης για τον πολιτιστικό τουρισμό στις Κυκλάδες*, Έρευνα Πανεπιστημίου Αιγαίου
- Πλάκα Κ. (2006). *Δίκτυο Αειφόρων Νήσων Αιγαίου: Νάξος*. Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Μελετών, Αθήνα.
- Υπουργείο Ανάπτυξης (2003), Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού *Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου* (2003), Αθήνα.
- Fischer H., (2012), *Culture and the Structural Funds in Greece*. European Expert network on Culture(EENC).

Δικτυογραφίες

Γενικές Αρχές Χάρτας του Πολιτισμικού Τουρισμού. Ελεύθερη μετάφραση της Χάρτας στα ελληνικά: Αικ. Δημητσάντου Κρεμέζη, Δρ. Αρχιτέκτων, Αναπλ.

Καθηγήτρια ΕΜΠ. μέλος της Διεθνούς Επιτροπής Πολιτιστικού Τουρισμού του ICOMOS Αθήνα Μάρτιος 2002. Ανακτήθηκε από http://www.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf στις 13/8/17

Η Παναγία με τη ρόκα στη Παναγία τη Πρωτόθρονη, άρθρο δημοσιευμένο στο Διαδίκτυο στις 12 Μαρτίου 2015. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα http://orinosaxotis.blogspot.gr/2015/03/blog-post_21.html στις 12-08-2017.

Θεοδωρίδου Β. (2015). *Όσα χρειάζεται να γνωρίζεις για τον θρησκευτικό τουρισμό στην Ελλάδα*, άρθρο διαθέσιμο στο Διαδίκτυο. Ανακτήθηκε από: <http://room5.trivago.gr/246-odigos-thriskeftikos-tourismos-mnimeia-mones-monastiria-ekklisies-ellada/> στις 19-08-2017.

Παναγία Πρωτόθρονος, άρθρο στη Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια Wikipedia.

Ανακτήθηκε από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1_%CE%A0%CF%81%CF%89%CF%84%CF%8C%CE%B8%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CF%82 στις 20-8-2017.

Φωτογραφικό Υλικό

Από το προσωπικό αρχείο της Ευμορφίας Παπαγεωργίου, παρέχονται οι εξής εικόνες: 6, 21, 22, 23.

Οι φωτογραφίες 8 και 11 παρέχονται από το προσωπικό blog του «Ορεινού Αξώτη», Γεώργιο Μανωλά από την Κόρωνο.

Οι λοιπές φωτογραφίες, είναι από τους παρακάτω ιστότοπους:

- <http://www.monastiria.gr/nisia-agaiou/nomos-kikladon/iera-moni-ioannou-xrysostomou-naxos/>
- <http://www.naxos.gr/gr/naxos/axiotheata/ekklisies-kai-monastiria/?pg=3>
- <http://www.naxos.gr/gr/naxos/axiotheata/ekklisies-kai-monastiria/?pg=1>

Κεφάλαιο 20:

Μελέτη Περίπτωσης Κέντρου Μαθησιακών Δυσκολιών και Ψυχικής Υγείας στη Νάξο (innovis 2017)

Κατερίνα Αντωνοπούλου
Executive coach/senior hr consultant
Πασχαλίνα Σχοινά
Ψυχολόγος MSc

Θερινό Σχολείο Νάξου: Μανόλης Μαρμαράς
Τμήμα Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου
Πολιτιστική Διαχείριση, Εκπαίδευση και Τοπική Ανάπτυξη - innovis2017

Περίληψη:

Στο θερινό σχολείο Νάξου-innovis 2017 παρουσιάστηκαν διαφορετικές εισηγήσεις με γνώμονα τις θεματικές της τοπικής ανάπτυξης, του πολιτισμού και της γεωγραφίας. Στο ακόλουθο κείμενο με οδηγό το περιεχόμενο των 25 διαφορετικών εισηγήσεων που παρουσιάστηκαν από καθηγητές πανεπιστημίου από 10 πανεπιστημιακά ιδρύματα Ελλάδας, Κύπρου και εξωτερικού θα μελετήσουμε την ανάπτυξη μιας νέας επιχείρησης στη νησιωτική αγορά. Θα αποδείξουμε πως το περιεχόμενο των εισηγήσεων μπορεί να προσαρμοστεί σε οποιαδήποτε ιδιωτική επιχείρηση. Επιλέχθηκε η χρησιμοποίηση των εισηγήσεων για μια νέα επιχείρηση που θα λειτουργήσει σε σχεδόν μονοπωλιακό καθεστώς. Πιο συγκεκριμένα η μελέτη περίπτωσης αφορά τη δημιουργία κέντρου μαθησιακών δυσκολιών και ψυχικής υγείας στη Νάξο με τις παρούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και τις προκλήσεις που αναδύονται στην ελληνική νησιωτικότητα.

Λέξεις-κλειδιά: Κέντρο μαθησιακών δυσκολιών, Νάξος, innovis 2017, manager, ψυχολόγος

1. Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη εργασία εμπνεύστηκε από το όραμα του Κωνσταντίνου Καραθεωδωρή (δάσκαλο του Αϊνστάιν) το 1920 για τριτοβάθμια εκπαίδευση του Αιγαίου. Στο innovis 2017 παρουσιάστηκαν τα στοιχεία του ευρωπαϊκού παρατηρητηρίου χωροταξίας (espon 2013) ότι στο νότιο Αιγαίο το ποσοστό νησιωτών στη τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι κάτω από 12,5%, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι κοντά στο 22,4% (Μαρμαράς). Επίσης, ακούστηκε στα πλαίσια της εισήγησης περί περιφερειακής ανάπτυξης πως το νέο μοντέλο (μετά το 1970) ορίζει πως κάθε περιοχή είναι υπεύθυνη για την ανάπτυξη της βάσει των δικών της αναγκών. Παράλληλα, οι μελέτες του παρατηρητηρίου έδειξαν μια θετική σχέση μεταξύ των διαχρονικών και σταθερών δομών όπως τριτοβάθμια εκπαίδευση και τοπική ανάπτυξη. Επίσης, οι πρόσφατες μελέτες έδειξαν πως το 80% του πληθυσμού αντιμετωπίζει μαθησιακές δυσκολίες. (Μάνος, 2003) Ορμώμενοι από αυτό το δεδομένο, θα εξετάσουμε αν και πως η υποστηρικτική δομή στη Νάξο είναι εφικτό να δημιουργηθεί, ώστε να περιορίσει τα εμπόδια που στερούν τους νησιώτες από την τριτοβάθμια εκπαίδευση και να δημιουργηθεί μια κερδοφόρα επιχείρηση. Στα επόμενα κεφάλαια θα παρουσιαστεί το θεωρητικό πλαίσιο και θα εξεταστεί η πρακτική εφαρμογή αυτού βάσει των ποσοτικών μεθόδων (π.χ. swot) και εισηγήσεων που ακούστηκαν στο θερινό σχολείο Νάξου 2017.

2. Σκοπός

Ο σκοπός της εργασίας είναι να εξετάσει, αν είναι δυνατό να δημιουργηθεί μια νέα επιχείρηση σε αυτές τις αντίξοες συνθήκες που μαστίζουν τα νησιά και σε αυτό το μεταβαλλόμενο κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον.

3. Θέμα

Η Νάξος εδρεύει στις Κυκλάδες και είναι το τρίτο μεγαλύτερο νησί . Η Νάξος είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η νησιωτικότητα. Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να δώσουμε τον ορισμό της νησιωτικότητας (Μαρμαράς). Νησί είναι σύμφωνα με τον ορισμό της Eurostat 2001, η γη που απέχει από την ξηρά 1 km, έχει δημιουργηθεί φυσικά και στηρίζει κατοικίες και οικονομικές δραστηριότητες. Αντίστοιχα, το ινστιτούτο περιφερειακής ανάπτυξης του Παντείου 2012 προσέθεσε πως το νησί έχει περιορισμένους πόρους και μεγάλη απόσταση από τους ηπειρωτικούς πόλους ανάπτυξης καθώς και έχει μικρό φυσικό και παραγωγικό μέγεθος. Μάλιστα, οι Κυκλάδες που αποτελούνται από σύμπλεγμα 24 νησιών και άλλων ακατοίκητων και βραχονησίδων παρουσιάζουν το φαινόμενο της διπλής νησιωτικότητας, δηλαδή η ακτοπλοϊκή τους σύνδεση γίνεται μέσω κάποιου άλλου πιο κεντρικού νησιού. Παρόλο που το 2008 στην αναθεώρηση του συντάγματος προέβλεψε κάποιες πολιτικές, δεν προχώρησαν καθώς δεν ήταν μέρος ενός ολοκληρωμένου νησιωτικού σχεδιασμού (Μαρμαράς 2017).

Ο κ. Κορρές μίλησε για ειδικές ανάγκες που δεν ταυτίζονται με την ηπειρωτική χώρα, ζωή δυο ταχυτήτων , χειμερινή και θερινή που δέχεται τουρισμό σχεδόν 10 φορές πάνω από τον πληθυσμό της. Από την άλλη αυτό είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα και της Ελλάδος, που είναι δύσκολο να χαράξεις μακροπρόθεσμη στρατηγική, καθώς μέσα στις συνυπάρχουν πολλές αντίξοες δυνάμεις, μικρές, μικρομεσαίες επιχειρήσεις και βιοτεχνίες. Ακόμη στην Ελλάδα υπάρχει μια δαιδαλώδης διαδικασία με τη θέσπιση νέων νόμων και υπάρχει μια ισχυρή υστέρηση στην υλοποίησή τους. (Κορρές 2017). Επιπρόσθετα, τον τελευταίο καιρό παρατηρήθηκε μια ανάπτυξη κέντρων μαθησιακών δυσκολιών και ειδική εξειδίκευση στην ειδική αγωγή καθώς είναι και ευρωπαϊκή στρατηγική και υποστηρίζεται και μέσω ΕΣΠΑ 2012-

2020. Αναλογιζόμενοι, τα παραπάνω χρησιμοποιήθηκε μια swot analysis και ανέκλυψε πως υπάρχει πολύ πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί τέτοια επιχείρηση στη Νάξο.

4. Τα οφέλη και οι Κίνδυνοι

- Δεδομένου ότι το ποσοστό των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες και συναφείς διαταραχές είναι αρκετά υψηλό, η σύνθεση της νέας επιχείρησης θα καλύπτει θεραπευτικά τις ανάγκες όχι μόνο των παιδιών του νησιού αλλά και των επισκεπτών λόγω του αυξημένου τουρισμού κατά τους θερινούς μήνες. Το γεγονός ότι οι θεραπείες καλύπτονται εξ ολοκλήρου από τα ασφαλιστικά ταμεία διευκολύνει την έναρξη των θεραπειών, όπως επίσης ότι το πρόγραμμα αντιμετώπισης είναι εξατομικευμένο για το κάθε παιδί και το οποίο διαμορφώνει η αντίστοιχη ειδικότητα πχ λογοθεραπευτής ή παιδοψυχολόγος.
- Η παροχή υπηρεσιών του κέντρου θα αντιμετωπίζει τις δυσκολίες και τα προβλήματα τόσο των παιδιών όσο και των οικογενειών τους όλο το χρόνο, οπότε με δεδομένο ότι υπάρχουν πάνω από 22 σχολεία όλων των βαθμίδων αυξάνονται και οι πιθανότητες να εντοπιστούν παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες. Η έλλειψη ενημέρωσης σχετικά με την ύπαρξη αναπτυξιακών και γνωστικών διαταραχών δημιουργεί αρνητικό κλίμα στη προσέγγιση του ενδιαφέροντος κοινού.
- Ωστόσο η ύπαρξη του επίσημου δημόσιου φορέα (ΚΕΔΔΥ), που αναλαμβάνει τη διαδικασία της αξιολόγησης και της διάγνωσης, σε συνδυασμό με την πρωτοβουλία του κέντρου, να ενημερώσει τον πληθυσμό του νησιού μέσα από ομιλίες, συγγραφή επιστημονικών άρθρων και συνεντεύξεις, διευκολύνουν την πρόσβαση στους πιθανούς πελάτες.
- Συνεπώς, θα πρέπει να ερευνηθεί το αγοραστικό κοινό. Αρχικά, στη συγκεκριμένη περίπτωση υπάρχουν αρκετά σχολεία καθώς και φροντιστήρια, τεκμήριο που μας διασφαλίζει την ύπαρξη παιδιών σχολικής ηλικίας, σε αντίθετη περίπτωση δε θα μπορούσε να εδραιωθεί ένα τέτοιο εγχείρημα. Στη συνέχεια, θα πρέπει να εντοπιστεί ο επίσημος δημόσιος φορέας που θα αναλάβει τη διάγνωση και κατ' επέκταση την παραπομπή του παιδιού σε θεραπείες διαφορετικά δε θα καλυφθούν οι συνεδρίες από τον ασφαλιστικό τους φορέα. Τέλος, ο χώρος αποκατάστασης και θεραπείας θα πρέπει να είναι κεντρικός και εύκολα προσβάσιμος για όλους.

Αρχικά, η αγορά έχει τη μορφή σχεδόν μονοπωλιακή (καθώς υπάρχει κάτι συναφές), συνεπώς είναι πολύ πρόσφορη να εδραιωθεί νέα επιχείρηση. Τα σχολεία στη Νάξο είναι πάνω από 22 και τόσα τα γυμνάσια και λύκεια.

Ακόμη, οι θεραπείες των παιδιών καλύπτονται από τα ασφαλιστικά ταμεία, με την προϋπόθεση να είναι κανείς ασφαλισμένος και ο έμμεσα ασφαλιζόμενος (ο μαθητής) να ανήκει στα ηλικιακά όρια που καλύπτει ο ΕΟΠΠΥ τις συγκεκριμένες θεραπείες, δηλαδή από τη βρεφική ηλικία έως και τα 18 έτη (Άρθρο 17, περί ειδικής αγωγής).

Συνεπώς, στα πλαίσια της έναρξης μιας επιχείρησης θα κινηθούμε με όρους του επιχειρηματικού κόσμου. Σε παλαιότερες εποχές ανακαλύπταμε πως ολόκληρες εποχές κινούνται από συγκεκριμένες αξίες και πιστεύω. Ιστορικά, αν ανατρέχαμε θα βλέπαμε ανά περιόδους κυριαρχούνται από συγκεκριμένα ταυτότητα ένας οργανισμός η μια προσωποκεντρική επιχείρηση. Μάλιστα, συχνά ταυτιζόταν η κουλτούρα της επιχείρησης από την κουλτούρα του επικεφαλής της. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη θα αναζητηθεί ένας τεχνοκράτης manager που θα βοηθήσει την υλοποίηση της επένδυσης εντός χρονικού πλαισίου, με min αρχικά κεφάλαια και πολλές συνεργασίες. (Igor) Επίσης, ο manager οφείλει να είναι

εξοπλισμένος με ειδικές δεξιότητες διαχείρισης και θα πρέπει να είναι γνώστης της νησιωτικότητας και πως μπορεί να αναπτύξει νέες συνεργασίες σε σχέση με τα κέντρα μαθησιακών δυσκολιών. Με άλλα λόγια η τοπολογία του δικτύου που εδρεύει η επιχείρηση, η χρονική συγκυρία και το αίτημα που οφείλει να λυθεί επηρεάζουν το αποτέλεσμα (hesiode project). Σε επίπεδο διαχειριστικό, ο manager είναι εκεί να παρακινήσει άτομα, δημόσιους φορείς και επιχειρήσεις. Ακόμη, επειδή το ανθρώπινο δυναμικό, που θα αποτελεί την επιχείρηση θα υπάρχει ανομοιογένεια, ως προς τα χαρακτηριστικά τους και τα θέλω τους ένας ηγέτης/manager πρέπει να μπορεί να αντιληφθεί τις διαφορετικές δυναμικές, που δημιουργούνται, από τις διαφορετικές γενιές. Σε μια τέτοια επιχείρηση, συνήθως, συνυπάρχουν όλες οι γενιές: οι baby boomers, η generation x, οι millennials ect. (Σφηνάκια ICF Greece 2017). Το ενδιαφέρον είναι πως τα εσωτερικά κίνητρα τους και η νοηματοδότηση της λέξης εργασία είναι διαφορετική σύμφωνα με τις δικές τους προσλαμβάνουσες. (pattakos). Με άλλα λόγια, η κάθε γενιά έχει διαφορετική αντίληψη τι σημαίνει εργασία και πως πρέπει να την αντιμετωπίζει ένας εργαζόμενος εντός και εκτός των φυσικών δομών της επιχείρησης. Μιλούμε λοιπόν για ειδική κατάρτιση θέσπιση κανόνων και σεβασμός της δεοντολογίας της επιχείρησης (νομικό και καταστατικό πλαίσιο). Επιπρόσθετα, πρέπει να ληφθεί υπόψη το εξωτερικό περιβάλλον του διευθυντή/manager (προκλήσεις), όσο και η προσωπικότητα και χαρακτήρας του, ώστε να σκιαγραφηθεί το πλαίσιο δράσης. Το εξωτερικό περιβάλλον απαρτίζεται από τις πολιτικές, κοινωνικοοικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες που εδρεύει το κέντρο μαθησιακών δυσκολιών και πως επηρεάζει αυτό. Αρχικά, οφείλει να γίνει μια οικονομοτεχνική μελέτη για να καταγραφούν οι υπάρχοντες πόροι. Ακόμη, ένα σημαντικό κομμάτι είναι η ηθική και δεοντολογία: δηλαδή να διέπει η ηθική όλα τα επίπεδα της επιχείρησης. Πιο συγκεκριμένα, με τον όρο «κώδικας δεοντολογίας» (code of ethics) εννοούμε τη συλλογή και καθιέρωση ηθικών κανόνων που συνοψίζουν αυτό που θεωρείται ως δεοντολογικά ορθό και οι οποίοι έχουν καθιερωθεί στην συνείδηση των επαγγελματιών - επιστημόνων του κλάδου, αλλά και της κοινής γνώμης ως καθολικά αποδεκτοί ακόμα και εάν δεν έχουν περιγραφεί σε συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο. Η κάθε επιχείρηση και ο κάθε κλάδος έχει τα δικά τους. Με άλλα λόγια, πρόκειται για κανόνες που συνιστούν τη δέουσα επαγγελματική συμπεριφορά των επαγγελματιών του κλάδου και αντανακλούν το κοινό αίσθημα περί σωστής άσκησης του επαγγέλματος. (εοππεπ 2017). Η ηθική σε ένα manager σύμφωνα με την έρευνα της Ιατρικής Σχολής Πέρελμαν και της Σχολής Γουόρτον του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνια φάνηκε πως τον έχει αυξημένες δυνατότητες διαχείρισης συγκρούσεων και λήψης αποφάσεων. Επιπρόσθετα, ο ηγέτης σύμφωνα με τον Collins (2001) οφείλει να κατανοεί και να μην απλά ξέρει. Ο igor (innovis 2017) μίλησε πως ο manager οφείλει να έχει γνώση της σωστής διαχείρισης και των προεπουσών μέτρων/στρατηγικών που πρέπει να πάρει η επιχείρηση. Ακόμη, η συνέπεια ως προς το καθήκον του, θα βοηθήσει τον manager να αποκτήσει ρυθμό, που θα τον οδηγήσει στη σταθερότητα προσέγγισης και επιτυχίας του στόχου. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο για την ηγεσία είναι η νοηματοδότηση και το εσωτερικό κίνητρο των managers. Μάλιστα, είναι κάτι που συναντάμε διάχυτο στη βιβλιογραφία όπως στην πυραμίδα του maslow (αυτοπραγμάτωση), deci & ryan (εσωτερικό κίνητρο ανεξαρτήτων χρημάτων) , ελπίδα κατά μια έννοια (resonant leadership) ευτυχία και εσωτερικό παιχνίδι να ταυτίζεται με το εξωτερικό (inner game of tennis), ηθικά καλό, νοηματοδότηση (pattakos 2017). Με άλλα λόγια, αυτό που είναι καθοριστικό για τους managers είναι πόσο πιστεύουν το στόχο πως μπορεί να τους οδηγήσει στην ευτυχία και ταυτίζεται με το όραμα και τις αξίες τους. (igor, korres 2017)

Τέλος, το πλαίσιο που δραστηριοποιείται η επιχείρηση οφείλει να είναι συμβατή με τους νόμους που διέπει τα πολιτιστικά αγαθά -(νομοθετικό πλαίσιο λασκαρίδης innovis 2017).

5. Υλοποίηση

Στα πλαίσια του χωρικού σχεδιασμού προτείνεται να αναπαλαιώνονται παλιά οικήματα για να κρατηθεί το πολιτιστικό στοιχείο, ο χαρακτήρας της χώρας και οικονομία επένδυσης. Σε αυτό, σε συνεργασία με το δήμο, καλό θα ήταν να διατεθεί και να αξιοποιηθεί εγκαταλειμμένο κτίριο σε κεντρικό σημείο του νησιού, είτε δωρεάν είτε με χαμηλό κόμιστρο κατόπιν συμφωνίας με την αρμόδια αρχή. Σε εξωτερικό και εσωτερικό περιβάλλον θα γίνει μια καταγραφή για να γίνει μόχλευση πόρων για να περιοριστούν τα έξοδα.

Ο τεχνολογικός εξοπλισμός του κέντρου όπως οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, οι διαδραστικοί πίνακες, το εκπαιδευτικό λογισμικό προσαρμοσμένο στις μαθησιακές δυσκολίες καθώς και τα πληροφοριακά συστήματα θα μπορούσαν να διατεθούν για χρήση από χορηγίες, ελεύθερο λογισμικό, επιχειρήσεις οι οποίες αλλάζουν τον εξοπλισμό τους ή/και εκθεσιακά κομμάτια ακόμη.

Οι φυσικοί πόροι του νησιού εν προκειμένω που θα μπορούσαν να συνδράμουν στην παρέμβαση θετικά είναι η θάλασσα, η άμμος και τα βότσαλα στις παραλίες τόσο για την εργοθεραπεία, κατά την οποία τα παιδιά εξασκούν το σώμα και τις κινήσεις και το νου-γνωστικά (μέθοδος αισθητηριακής ολοκλήρωσης), όσο και την ψυχολογική υποστήριξη των ατόμων, όπου εκεί μπορούν να κάνουν τεχνικές χαλάρωσης, ομαδικές συναντήσεις (group therapy), ομάδες εφήβων κ.

Όσον αφορά στην επάνδρωση του συγκεκριμένου εγχειρήματος είναι απαραίτητες οι εξής εξειδικευμένες ειδικότητες του παιδοψυχιάτρου, παιδοψυχολόγου, λογοθεραπευτή, εργοθεραπευτή και ειδικού παιδαγωγού. Δεδομένου ότι το πρόγραμμα παρέμβασης είναι εξατομικευμένο και προσαρμοσμένο πάνω στη διάγνωση του κάθε παιδιού, θα αναλάβει η αντίστοιχη ειδικότητα την παρακολούθηση και την εξέλιξη του ή ενδεχομένως να είναι απαραίτητη η διεπιστημονική παρέμβαση όπως πχ στην περίπτωση asperger (φάσμα αυτισμού).

Το κέντρο ειδικών μαθησιακών δυσκολιών και ψυχικής υγείας απευθύνεται σε όλους τους κατοίκους του νησιού, όλων των ηλικιών και των κοινωνικών στρωμάτων, καθώς δύναται να καλύψει και τις ανάγκες των επισκεπτών/τουριστών του νησιού δεδομένου του προσωπικού του, του σύγχρονου εξοπλισμού του και των χαμηλών τιμών του, ανεξάρτητα από την ασφαλιστική ενημερότητα ή μη του καθενός.

Τα οφέλη από την έναρξη της συγκεκριμένης επιχείρησης είναι πολλά και προς όλους καθώς από τις συναλλαγές αρχικά δεν επιβαρύνεται ο πελάτης (οι περισσότεροι έχουν κρατική κάλυψη), είναι επικερδές για τον επιστήμονα-επιχειρηματία που θα προβεί σ' αυτή την ενέργεια και οπωσδήποτε η κρατική μηχανή, η οποία μειώνει το δείκτη ανεργίας και αυξάνει τα έσοδα της από την φορολόγηση των αποδείξεων καθώς και από τις εισφορές που υποχρεούται να καταβάλει ο επιχειρηματίας.

6. Ανθρώπινο δυναμικό

Συνεπώς αφού βρεθεί ο κατάλληλος χώρος και εξοπλιστεί τόσο με το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό όσο και με τον απαραίτητο τεχνολογικό εξοπλισμό και με βασικά δεδομένα την ύπαρξη επίσημου δημόσιου φορέα για τη διάγνωση των διαταραχών (ΚΕΔΔΥ) αλλά και των παιδιών κυρίως σχολικής ηλικίας, οι ενέργειες στις οποίες θα πρέπει να προβεί ο υπεύθυνος του κέντρου είναι η γνωστοποίηση της ύπαρξης του ιδιωτικού αυτού φορέα για την παραπομπή των περιστατικών μέσω συγγραφής επιστημονικών άρθρων στον τοπικό τύπο, της διαφήμισης πάλι στον τοπικό τύπο και μέσω διανομής διαφημιστικών φυλλαδίων σχετικά με την παροχή υπηρεσιών, ενημέρωση όλων των σχολείων για επικείμενες ομιλίες με θέματα του

ενδιαφέροντος τους όπως bullying, μαθησιακές δυσκολίες, διαταραχές διάθεσης κα, καθώς και συνεργασία με το δήμο για την παραχώρηση χώρου και τη διοργάνωση σχετικής διεπιστημονικής ημερίδας.

7.Οφέλη

Η παραπάνω επενδυτική κίνηση θα ωφελήσει σε πολλαπλά επίπεδα το νησί. Καταρχάς, είναι συνυφασμένη στη λογική της νέας προσέγγισης ως προς την οικονομία, που ενδιαφέρεται για την οικονομική ανάπτυξη μέσα από τους ανθρώπους (κουρλιουρος, Goulet). Με άλλα λόγια σύμφωνα, με τον ορισμό του δείκτη ανθρώπινης ανάπτυξης όταν μιλούμε για διατήρηση της ανθρώπινης ζωής μιλούμε για την κάλυψη των βασικών αναγκών, της αξιοπρέπειας και την απελευθέρωση από την αμάθεια, ανάγκη και αθλιότητα. Το συγκεκριμένο κέντρο δρα σε πολλαπλά επίπεδα, καθώς αμβλύνει τις διαφορές στην επικοινωνία των ατόμων (φυσικά λεκτικά/προσωπικά εμπόδια), που ενδεχομένως να αντιμετωπίζουν τα άτομα (80% του πληθυσμού). Ακόμη, τους διευκολύνει να διεκδικήσουν τη ζωή που επιθυμούν και να βελτιώσουν τους δείκτες πρόσβασης τους στη τριτοβάθμια εκπαίδευση και στην ελευθερία επιλογής στην εργασία, πολιτική, κοινωνικούς δεσμούς. Αυτό είναι λογικό καθώς μπορούν να επικοινωνήσουν καλύτερα και να φύγουν από το όποιο στιγματισμό και να υπάρχει μια καλύτερη διαλεκτική σχέση με το χώρο που ζουν και την κοινωνία που ανήκουν (κουρλιουρος).

Επιπρόσθετα, μιλάμε για την οικονομία της έντασης γνώσης (Αναγνώστου 2017) και παρόλο που στην Ελλάδα το ποσοστό της έρευνας και της ανάπτυξης είναι κάτω από 3% και η γνώση αυτή δεν περνάει στις επιχειρήσεις στη συγκεκριμένη επιχείρηση αυτό θα αποτελέσει πρότυπο. Οι νέες τεχνικές, θεωρίες και τεχνολογικές ευκολίες (ανοικτά λογιστικά, διαδραστικοί πίνακες) που φτιάχνονται στα πανεπιστήμια θα χρησιμοποιηθούν. Ακόμη, επειδή αυτή η επιχείρηση θα συνεργαστεί με τοπικούς φορείς, θα εφαρμοστεί διοίκηση ολικής ποιότητας (Κοκκινου 2017) ως σχέδιο δράσης, θα διαποτίσει και την ευρύτερη τοπική αυτοδιοίκηση και κοινωνία. (μείωση κόστους τεχνολογικού εξοπλισμού κτλ). Τέλος, η τεχνογνωσία που θα χρησιμοποιηθεί θα μπορέσει να αποτελέσει σημείο αναφοράς και από άλλες σχετικές νεοφυείς επιχειρήσεις.

8. Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία πετυχε να αποδείξει πως ακόμη σε αυτές τις μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές καταστάσεις καταφέρνει ο manager να στήσει ένα κέντρο μαθησιακών δυσκολιών και ψυχικής υγείας. Το κέντρο εκτός από καλή επενδυτική κίνηση μιας και οι συνθήκες το ευνοούν (δημόσιο), επίσης βοηθά στη βελτίωση του δείκτη της ανθρώπινης ύπαρξης (HDI). Μάλιστα, βοηθά να καλυτερεύσουν τα ποσοστά της νησιωτικότητας (12% τριτοβάθμια εκπαίδευση) σε σχέση με την εκπαίδευση (μειώνει τα προσωπικά εμπόδια που τους αποκλείουν από αυτή). Ακόμη, σε επίπεδο τοπικής ανάπτυξης βοηθά στο να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας σε εξειδικευμένες επαγγέλματα, καθώς και να αναπτυχτεί η αγορά γύρω από την αγορά της υποστηρικτικής βοήθειας. (ψυχολόγοι, αναπτυξιολογοί κτλ). Απόρροια τούτου, συμπαρασύρει και την ειδική εκπαίδευση και κατάρτιση που πρέπει να έχουν τα άτομα. (παπανης 2017) Επίσης, μπαίνει και σε επίπεδο πρωτοπόρου κέντρου στις Κυκλάδες και κάνει και τη Νάξο σημείο αναφοράς, είτε με τις ειδικές εκδηλώσεις ενημέρωσης, είτε με τις τεχνικές που θα εφαρμόζονται. Μάλιστα, αυτό μπορεί να αποτελέσει και πόλο έλξης των επιστημόνων και να κρατήσει νησιώτες που καταφεύγουν σε μεγάλα αστικά κέντρα προκειμένου να εργαστούν στο αντικείμενο τους. Τέλος, σε επίπεδο manager η σωστή στοχοποίηση, καθαρό όραμα, ευελιξία του για να αντιμετωπίσει τα όποια εμπόδια της νησιωτικότητας και η διαρκής

αναβάθμιση του που θα εμποτίσει και την ίδια την επιχείρηση είναι καλά συστατικά για μια επιτυχημένη διαχείριση. (korres, igor 2017).

9. Βιβλιογραφία

9.1 Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Boyatzis, R. E., & McKee, A. (2005). Resonant leadership. Boston: Harvard Business School Press.

Collins, J. (2001). Good to Great. Harper Business.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2014). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York: Springer Science Business Media.

Gallwey, W. T. (2015). The inner game of tennis: the classic guide to the mental side of peak performance. London: Pan Books.

Pattakos, A., & Dundon, E. (2017). Prisoners of our thoughts: Viktor Frankl's principles for discovering meaning in life and work. Oakland: Berrett-Koehler, Inc., a BK Life Book.

9.2 Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αθανασιάδη Έφη (2001). Η Δυσλεξία και πώς αντιμετωπίζεται. Διαφορετικός τρόπος μάθησης – Διαφορετικός τρόπος διδασκαλίας. Αθήνα: Καστανιώτης.

Αναγνωστόπουλος Δ.Κ – Σίνη Α.Θ. (2004). Διαταραχές σχολικής μάθησης και ψυχοπαθολογία. Εκδόσεις Βήτα.

Αναστασίου Δημήτρης (1998). Δυσλεξία Θεωρία και Έρευνα Όψεις Πρακτικής. Εκδόσεις Ατραπός.

Κάκουρος Ε. – Μανιαδάκη Κ. (2000). Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής-Υπερκινητικότητα. Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα.

Καλαντζή-Αζίζι Α.& Μπεζεβέγκης Η. (2000) (Επιμέλεια). Θέματα Ψυχικής Υγείας παιδιών και Εφήβων. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καραντζής Ιωάννης (2001). Τα προβλήματα της μνήμης των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες στην Αριθμητική και την Ανάγνωση. Γνωστική προσέγγιση – Εκπαιδευτικές Προεκτάσεις. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδάνος.

Λιβανίου Ελένη (2004). Μαθησιακές δυσκολίες και προβλήματα συμπεριφοράς στην κανονική τάξη. Εκδόσεις Κέδρος.

Τσοβίλη Θεοδώρα (2003) Δυσλεξία και άγχος μια σχέση ζωής. Εκδόσεις Ελληνικά γράμματα.

Γλυκερία Μήτσιου Δάκτυλα, Δυσλεξία Νευροψυχολογία Μαθησιακών διαταραχών, Διάγνωση και αντιμετώπιση, Δαρδάνος Χρήστος.

9.3 Συνέδρια/ημερίδες

- Innovis 2017, University of Aegean, Naxos, Ιούλιος 2017
- Σφηνάκια coaching 2017 by ICF Greece , May 2017

9.4 Διαλέξεις

- Hesiod project by panteion University 2013

9.5 Sites

- <http://www.eoppep.gr/index.php/el/work-guidance-and-consulting/eoppep-upgrade-actions/ethics> 19/7/2017
- <http://www.tovima.gr/science/article/?aid=714909> 19/7/2017

Χωρικός Σχεδιασμός & Τοπική Ανάπτυξη: Θεωρία, Πολιτικές & Μελέτες Περίπτωσης

Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί μια συλλογή από είκοσι επιστημονικές εργασίες με συμμετέχοντες από δώδεκα επιστημονικά και ακαδημαϊκά Πανεπιστημιακά τμήματα στις θεματικές πεδία του χωρικού-χωροταξικού σχεδιασμού και της τοπικής ανάπτυξης.

Το συγκεκριμένο βιβλίο θα αποτελέσει ένα πολύτιμο βοήθημα για τους φοιτητές, ερευνητές και ακαδημαϊκούς στα θέματα της θεωρίας, των πολιτικών και των εφαρμογών του χωρικού σχεδιασμού και της τοπικής ανάπτυξης.

Το βιβλίο είναι αφιερωμένο στον Εμμανουήλ Β. Μαρμαρά, Καθηγητής (1947-2017), Καθηγητή και Πρόεδρο του Τμήματος Γεωγραφίας και του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης

ISBN: 978-960-93-9831-2